

DOUĂ DECENII
de la înființarea specializării
Limba și literatura ucraineană
la Facultatea de Litere –
Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca

*** VOLUM ANIVERSAR ***

ДВА ДЕСЯТИЛІТТЯ
від заснування Відділу української мови та літератури
Філологічного факультету
Університету ім. Бабеша-Бойої, м. Клуж-Напока

*** ЮВІЛЕЙНИЙ ЗБІРНИК ***

TWO DECADES
since the Establishment of the Specialization
Ukrainian Language and Literature
at the Faculty of Letters –
Babeș-Bolyai University of Cluj-Napoca

*** ANNIVERSARY VOLUME ***

Universitatea Babeș–Bolyai din Cluj-Napoca
Facultatea de Litere
Departamentul de limbi și literaturi slave
Specializarea Limba și literatura ucraineană

DOUĂ DECENII
de la înființarea specializării
Limba și literatura ucraineană
la Facultatea de Litere –
Universitatea Babeș–Bolyai din Cluj-Napoca

*** VOLUM ANIVERSAR ***

Editori

Ioan Herbil

Mihaela Herbil

Casa Cărții de Știință
Cluj-Napoca

Editura RCR Editorial
București

2020

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. habil. **Volodymyr ANTOFIYCHUK**
Universitatea „Yurii Fedkovyci”, Cernăuți, Ucraina

Prof. univ. dr. habil. **Serhii LUCHKANYN**
Institutul de Filologie a Universității Naționale
„Taras Șevcenko”, Kiev, Ucraina

Conf. univ. dr. **Dorin-Ioan CHIRA**
Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, România

© Autorii, 2020

Redactor: **Ioan HERBIL**

Coperta: **Vasile Gabriel HUTERA**

Tehnoredactare computerizată: **Mihaela HERBIL**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Două decenii de la înființarea specializării Limba și literatura
ucraineană la Facultatea de Litere - Universitatea Babeș-Bolyai din
Cluj-Napoca : volum aniversar / ed.: Ioan Herbil, Mihaela Herbil. –
Cluj-Napoca : Casa cărții de știință, 2020
Conține bibliografie
ISBN 978-606-17-1712-5

I. Herbil, Ioan (ed.)

II. Herbil, Mihaela (ed.)

378

Editura *Casa Cărții de Știință* este acreditată CNCS.

București : Editura RCR Editorial, 2020

ISBN 978-606-745-085-9

Lucrare finanțată de
UNIUNEA UCRAINENILOR DIN ROMÂNIA

CUPRINS / ЗМІСТ / CONTENT

<i>Cuvânt de salut din partea Rectorului Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca</i>	9
<i>Cuvânt de salut din partea Decanului Facultății de Litere</i>	11
<i>Cuvânt de salut din partea Directorului Departamentului de limbi și literaturi slave</i>	13
<i>Cuvânt de salut din partea Președintelui Uniunii Ucrainenilor din România</i> ...	17
<i>Cuvânt înainte</i>	21
DORIN-IOAN CHIRA (România), <i>Specializarea Limba și literatura ucraineană la Facultatea de Litere, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca</i>	33

Lingvistică / Мовознавство / Linguistics

ALLA ANTOFIICHUK, VOLODYMYR ANTOFIICHUK (Ucraina), <i>Мовна особистість Сидонії Никорович у листах</i>	42
IELYZAVETA BARAN, ADALBERT BARAN (Ucraina), <i>Угорські лексичні запозичення у мові творів західноукраїнських письменників</i>	52
LJUDMILA DOVBNIA (Ucraina), <i>Семантична історія праслов'янських лексем на позначення процесу горіння та його наслідків в українській мові</i>	68
INNA GOROFYANYUK (Ucraina), <i>Іншомовні запозичення в говірках Центрального Поділля</i>	78
IOAN HERBIL (România), <i>Supranume și porecle din Lunca la Tisa (județul Maramureș)</i>	96
MYKHAILO KONDOR (Ucraina), <i>З історії нової української літературної (стандартної) мови: дискусійні питання</i>	111
OLENA KULBABSKA (Ucraina), <i>Буковинський колорит прозової мови Володимира Михайловського</i>	126
ANTONINA RADCHENKO (Ucraina), <i>Основи наукового вивчення наголосу української мови</i>	138

CRISTINA SILAGHI (România), <i>Despre Rai și Iad în limbile română și ucraineană</i>	150
ANASTASIA VEHESH (Ucraina), <i>Своєрідність літературно-художніх антропонімів з роману «Характерник» Василя Шкляра</i>	157

Cultură și literatură / Культура й література / Culture and Literature

TETYANA CHONKA (Ucraina), <i>Аналітичний огляд сучасної української літератури</i>	169
OKSANA FILATOVA (Ucraina), <i>Наративні стратегії моделювання образів Іншого / Чужого: метропольний дискурс та контрдискурс «периферії»</i>	179
OLGA KHAMEDOVA (Ucraina), <i>Народні авторки часопису “Жіноча воля” (1932-1939): феміністична література для читачки нефеміністки</i>	191
LIDIJA KOVALETS (Ucraina), <i>Тарас Шевченко в сьогочасній університетській практиці (із досвіду викладання одного історико-літературного курсу)</i>	202
MARIANA LANOVYK, ZORIANA LANOVYK (Ucraina), <i>Модуси мовчання в поезії Ігоря Калиця</i>	216
YAROSLAVA MURAVETSKA (Ucraina), <i>Постструктуралізм і соцреалізм: текст – симулякр – реальність (на прикладі біографії та творчості А. Головка)</i>	235
ROMAN PETRAȘUC (România), <i>Legende și motive mitice în ciclul gogolian „Serile în cătunul de lângă Dikanka”</i>	248
MYKOLA VAS’KIV (Ucraina), <i>Становлення великого таланту: генеза творчості В’ячеслава Медведя до збірки оповідань «Розмова»</i>	257
FELICIA VRÂNCEANU (Ucraina), <i>Modele mentale și crize ale identității în romanul „Darusea cea dulce” de Maria Matios</i>	275

***Cultura limbii și dialog intercultural /
Культура мови та міжкультурний діалог /
Language Culture and Intercultural Dialogue***

MYKOLA BARAKHTYAN (Ucraina), <i>Значення самостійної роботи у формуванні комунікативної компетентності майбутнього вчителя в процесі професійної підготовки</i>	282
--	-----

OLEH BELEY (Polonia), <i>Юридична регламентація як фактор впливу на офіційні власні назви української мови XXI ст. у призмі законодавства посттоталітарної Центрально-Східної Європи</i>	289
OLHA BYKOVA (Ucraina), <i>Історичні особливості функціонування репортажу в українській пресі</i>	299
CĂTĂLIN DEHELEAN (România), <i>Momente din viața părintelui Maksym Sandovuci</i>	313
OLENA GOROSHKINA, LIUDMYLA POPOVA (Ucraina), <i>Компетентнісно орієнтовані завдання як засіб формування комунікативних умінь учнів 10-11 класів</i>	323
SVITLANA HOROBETS (Ucraina), <i>Формування риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури засобами мовної гри</i>	334
STANISLAV KARAMAN, OLHA KARAMAN, NATALIA BOHDANETS-BILOSKALENKO (Ucraina), <i>Реалізація полікультурних засад у змісті українськомовної освіти шкіль для національних меншин</i>	343
NATALIIA KONDRATENKO (Ucraina), <i>Методичні орієнтири формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології</i>	352
SERHII LUCHKANYN (Ucraina), <i>Особливості тлумачення й реценції античності класицистами та просвітниками: спільне й відмінне</i>	365
OLENA ROSINSKA, OLENA VOSKOBOYNIKOVA-GUZEVA, OKSANA ZHURAVSKA, YULIIA NESTERIAK (Ucraina), <i>The Main Association Types of the "Information Culture" Concept among the Students Majoring in Journalism</i>	377

Recenzii / Рецензії / Reviews

VOLODYMYR ANTOPICHUK (Ucraina), <i>Іван Гербіл як дослідник української антропонімії Марамороцини</i>	390
MIHAELA HERBIL (România), <i>Іван Федько – майстер душі</i>	395
SERHII LUCHKANYN (Ucraina), <i>Діалог славістів на початку XXI століття – VII</i>	399
DORIN-IOAN CHIRA (România), <i>Ioan Herbil, „Substantivul și adjectivul în limba ucraineană contemporană”</i>	405

***Specializarea Limba și literatura ucraineană –
între Tradiție și Excelență!***

Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca are o raportare complexă la cunoaștere, valorizând generarea acesteia prin cercetare, diseminarea prin educație și utilizarea acesteia prin relație inovativă cu societatea.

Specializarea Limba și literatura ucraineană se încadrează perfect în acest peisaj. Începută cu scopul de a produce cadre didactice bine calificate în limba ucraineană (educație), specializarea s-a extins în relație cu nevoile pieței (ex. traducători) (relația cu societatea) și cu scopul de a avansa cunoașterea în limba și literatura/cultura ucraineană, prin cercetări exprimate în publicații/conferințe (cercetare).

Așadar, la 20 de ani de funcționare, specializarea Limba și literatura ucraineană s-a integrat perfect în cultura și profilul academic al UBB, îmbunătățind-o cu contribuții științifice și culturale de referință.

Rectorul Universității Babeș-Bolyai,
Prof. univ. dr. DANIEL DAVID
25 septembrie 2020

***Відділ української мови та літератури –
між «Традицією» та «Досконалістю»!***

Клуж-Напоцький університет імені Бабеша-Бойої має комплексне ставлення до знання, оцінюючи його утворення шляхом досліджень, розповсюдження через освіту та використання через інноваційні стосунки із суспільством.

Відділ української мови та літератури ідеально вписується в цей пейзаж. Розпочата з метою створення кваліфікованих викладачів українською мовою (освіта), спеціалізація розширилася відповідно до

потреб ринку (наприклад, перекладачів) (взаємовідносини із суспільством) та з метою поглиблення знань з української мови та літератури/культури, через дослідження, конкретизовані в публікаціях/конференціях (дослідження).

Отже, після 20 років діяльності Відділу української мови та літератури чудово інтегрувався в культуру та академічний профіль УББ, вдосконалюючи його науковими та культурними внесками.

Ректор Університету ім. Бабеша-Бойої,
Проф. д-р ДАНИЕЛ ДАВІД
25 вересня 2020 р.

*The Specialization in Ukrainian Language and Literature
between Tradition and Excellence!*

Babeş-Bolyai University of Cluj-Napoca relates entirely to knowledge, highlighting its formation through research, its dissemination through education and its use through innovative relationships with society.

The specialization in Ukrainian language and literature fits into this framework. The initial aim was to produce qualified teachers of Ukrainian (education), but in the course of time the goals have extended in accordance with market needs (e.g. translators) (relationship with society), and the need to promote knowledge of Ukrainian language and literature/culture through scientific research issued in publications/conferences.

Therefore, after twenty years of professional and civic engagement, the specialization in Ukrainian language and literature has become fully integrated into the cultural and academic profile of Babeş-Bolyai University, consolidating its high reputation with remarkable scientific and cultural contributions.

Rector of Babeş-Bolyai University,
Professor DANIEL DAVID, PhD
25 September 2020

Două decenii de studii de ucrainistică

La împlinirea a două decenii de studii de limbă, literatură și cultură ucraineană la Facultatea de Litere a Universității Babeș-Bolyai, în numele întregii noastre comunități academice, adresez felicitări colegilor care au dezvoltat specializarea și care au în palmares numeroase contribuții științifice și culturale. Suntem mândri să putem oferi această specializare studenților noștri și ne bucurăm de legăturile stabilite între universitatea noastră și universități din Ucraina. Salutăm totodată apariția acestui volum consistent de studii și articole, care reprezintă încă un pas în aprofundarea și promovarea limbii și culturii ucrainene la Cluj.

La mulți ani!

Decanul Facultății de Litere,
Conf. univ. dr. RAREȘ MOLDOVAN

Два десятиліття досліджень україністики

З нагоди двох десятиліть вивчення української мови, літератури та культури на Філологічному факультеті Університету імені Бабеша-Бойої, від імені всієї нашої академічної спільноти вітаю колеги, які розвинули цю спеціалізацію та мають численні наукові та культурні внески. Ми пишаємося тим, що можемо запропонувати цю спеціалізацію нашим студентам, і радіємо відносинам, які встановив наш університет з університетами України. Також вітаємо публікацію цього місткого збірника досліджень та статей, що є ще одним кроком у поглибленні та просуванні української мови та культури в Клузі.

З ювілеєм!

Декан Філологічного факультету,
Доц. д-р РАРЕШ МОЛДОВАН

Two Decades of Ukrainian Studies

Upon celebrating two decades of studies in Ukrainian language, literature and culture at the Faculty of Letters, Babeş-Bolyai University, on behalf of our entire academic community, I congratulate the colleagues who have contributed to the development of this field of study and who have numerous valuable scientific and cultural contributions. We take pride in providing our students with this field of study and are also grateful for the networking established with universities in Ukraine. We also congratulate you for the publication of this volume of studies and articles as this constitutes another step forward in consolidating and promoting the Ukrainian language and culture in Cluj.

May you enjoy many more accomplishments in the years to come!

Dean of Faculty of Letters,
Assoc. Prof. RAREȘ MOLDOVAN, PhD

Specializarea ucraineană, la ceas aniversar

Prezentul volum marchează momentul aparte – anul universitar 1999/2000 –, când, în cadrul Departamentului de limbi și literaturi slave (pe atunci, Catedra de filologie slavă), se înființează specializarea Limba și Literatura ucraineană, ca rezultat al entuziasmului unor dascăli cu vocație și viziune.

Apărut, inițial, ca o necesitate în pregătirea nativilor ucraineni din România în domeniul limbii, literaturii și culturii ucrainene, programul de studiu s-a reconfigurat treptat, în ultimii ani, la această secție putându-se înscrie și studenți care nu au limba ucraineană ca limbă maternă.

În cadrul specific al universității de prestigiu, membrii colectivului de la specializarea ucraineană și-au asumat, încă de la început, dubla misiune: cea didactică și cea de cercetare. În acest context, de-a lungul anilor, au avut loc numeroase manifestări cultural-științifice, cu participarea studenților secției, menite să promoveze specializarea în rândul comunității ucrainene și nu numai. Eforturile cadrelor didactice de la specializarea Limba și literatura ucraineană, în domeniul cercetării, s-au concretizat prin traduceri noi din literatura ucraineană, prin elaborarea ghidului de conversație româno-ucrainean, prin publicații din domeniul dialectologiei, toponimei, antroponimiei, paremiologiei ucrainene din România, sub forma unor articole, studii, cărți și volume ale simpozioanelor internaționale.

De-a lungul timpului, colectivul a dezvoltat o serie de relații și de contacte cu cadre didactice, cercetători din universități din Ucraina și alte țări, fapt reflectat și în paginile volumului de față.

Privind spre viitor, am toată încrederea că specializarea Limba și Literatura ucraineană își va continua drumul cu aceeași perseverență, transmițând generațiilor de studenți dragostea pentru lectură, pentru limba literară ucraineană, interesul pentru cunoaștere, studiu și cercetare.

La ceas aniversar, adresez colegilor mei de la secția ucraineană sincere felicitări și îmi exprim dorința continuării, și în viitor, a bunei colaborări între cele două specializări ale Departamentului.

Succes și la mulți ani!

Directorul Departamentului de limbi și literaturi slave,
Lector univ. dr. KATALIN BALÁZS

Спеціалізація з україністики у святкову годину

Цей збірник відзначає особливий момент, – 1999/2000 навчальний рік, – коли в рамках Департаменту слов'янських мов та літератур (тодішньої Кафедри слов'янської філології) було засновано Відділ української мови та літератури, як результат ентузіазму викладачів із покликом та баченням.

З'явившись спочатку як необхідність для підготовки корінних українців Румунії в галузі української мови, літератури та культури, навчальна програма поступово була перебудована, й останніми роками до цього розділу могли записатися й студенти, для яких українська мова не є рідною.

У специфічних рамках престижного університету, члени колективу українського відділу ще з самого початку взяли на себе подвійну місію: дидактичну та дослідницьку. У цьому контексті, протягом багатьох років проводилися численні науково-культурні заходи за участю студентів секції, покликаних сприяти просуванню цієї спеціалізації серед української громади й не тільки. Зусилля викладачів Відділу української мови та літератури в галузі досліджень матеріалізувались новими перекладам української літератури, розробкою румунсько-українського розмовника, публікаціями в галузі діалектології, топонімії, антропонімії, української пареміології в Румунії у формі статей, досліджень, книг та збірок міжнародних симпозіумів.

З часом, колектив розвинув низку взаємозв'язків та контактів із викладачами й дослідниками з університетів України та інших країн, що відображено й на сторінках цього збірника.

Дивлячись у майбутнє, я впевнена, що Відділ української мови та літератури продовжить свій шлях із такою ж наполегливістю, передаючи поколінням студентів любов до читання, до української літературної мови, інтерес до знань, вивчення та дослідження.

У цю святкову годину я щиро вітаю своїх колег з української спеціалізації та висловлюю бажання продовжувати і в майбутньому добру співпрацю між двома спеціалізаціями Департаменту.

Успіхів та на многая літ!

Директор Департаменту слов'янських мов та літератур,
Лектор д-р КОТОЛІН БОЛАЖ

***The Specialization in Ukrainian Language and Literature:
Happy Anniversary!***

The present volume regards the academic year 1999/2000, when the specialization in Ukrainian language and literature is established within the Department of Slavic languages and literatures (The Department of Slavic Philology, at that time), thanks to the enthusiasm of some dedicated and visionary teachers.

The specialization has been devised particularly for the training of Ukrainian natives in Romania in the field of Ukrainian language, literature and culture. In recent times the study programme has been gradually re-structured, and students whose native language is not Ukrainian can also enrol at this specialization.

Within the specific framework of our university, the teaching staff of the specialization have assumed from the very beginning a double responsibility: teaching and scientific research. In the course of time there have been numerous cultural and scientific events designed to promote this field of study among the Ukrainian community and beyond. The efforts of the professorial staff have been materialized in: new translations from Ukrainian literature; the publication of the Romanian-Ukrainian conversation guide; studies in the field of dialectology, toponymy, anthroponymy, Ukrainian paremiology in Romania; articles, books and volumes of international symposia. Over the years, the teaching staff have promoted numerous relationships and contacts with teachers and researchers from universities in Ukraine and other countries.

I feel confident about the future of the specialization. The teaching staff will certainly help students to develop a genuine love for the Ukrainian language, literature and culture. I am also delighted to say that you have always been an essential part of our Department's journey and success. We all appreciate and value your hard work and dedication.

Congratulations on your anniversary! We look forward to many successful years with you!

Director of the Department of Slavic Languages and Literatures,
Lecturer KATALIN BALAZS, PhD

***Specializarea Limba și literatura ucraineană
din cadrul Universității Babeș-Bolyai –
etalon al mediului universitar în limba maternă***

Învățământul universitar reprezintă una dintre cele mai importante ramuri ale educației, având un rol hotărâtor pentru crearea clasei intelectuale, asigurând dezvoltarea societății în care conviețuim, unde educația în limba maternă constituie elementul definitor pentru păstrarea identității naționale.

Parafrazându-l pe Neil Armstrong, putem afirma că înființarea specializării Limba și literatura ucraineană din cadrul Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca a reprezentat un pas uriaș pentru etnicii ucraineni și nu numai, aceasta contribuind la păstrarea și promovarea limbii ucrainene în România.

Realizând o retrospectivă în timp, vom afla că, acum două decenii, cu susținerea prof. univ. dr. Andrei Marga, a prof. univ. dr. Ioan Ardelean și a prof. univ. dr. Marius Ilie Oros, specializarea a asigurat, pentru început, formarea și instruirea cadrelor didactice calificate în limba ucraineană, iar, ulterior, datorită devotamentului și implicării conf. univ. dr. Ioan Herbil și a colegilor acestuia, a ajuns o specializare de prestigiu cu oameni profesioniști și competenți, care, ridicând etalonul învățământului universitar din România, au trezit și interesul celorlalți conaționali pentru cultura și limba ucraineană.

Putem afirma cu tărie că specializarea Limba și literatura ucraineană din cadrul Universității Babeș-Bolyai este una dintre cele mai cunoscute specializări de profil din țară și de peste hotare, devenind leagănul universitar al etnicilor ucraineni din Ardeal, organizând, în parteneriat cu Ministerul Educației și Cercetării și cu Uniunea Ucrainenilor din România, o serie de simpozioane internaționale, olimpiade naționale, consfătuiri ale cadrelor didactice și câteva zeci de evenimente științifico-culturale, care au îmbogățit spectrul universitar și multiculturalitatea europeană.

Convins fiind că și în viitor specializarea Limba și literatura ucraineană din cadrul Universității Babeș-Bolyai va rămâne aceeași secție de prestigiu, vă urez un sincer *La mulți ani!*

Președintele Uniunii Ucrainenilor din România,
Deputat în Parlamentul României,
NICOLAE MIROSLAV PETREȚCHI

**Відділ української мови та літератури
Університету ім. Бабеша-Бойої –
еталон університетського середовища рідною мовою**

Університетська освіта – одна з найважливіших галузей освіти, яка відіграє вирішальну роль у створенні інтелектуального прошарку, забезпечуючи розвиток суспільства, в якому ми живемо, і де освіта рідною мовою є визначальним елементом збереження національної ідентичності.

Перефразовуючи Ніла Армстронга, можна сказати, що заснування Відділу української мови та літератури в Університеті ім. Бабеша-Бойої з Клуж-Напоки стало величезним кроком для етнічних українців і не тільки, який сприяв збереженню та просуванню української мови в Румунії.

Зробивши ретроспективу в часі, ми дізнаємося, що два десятиліття тому, за підтримки проф. д-ра Андрія Марги, проф. д-ра Івана Арделяна та проф. д-ра Маріуса Ілії Ороса, спеціалізація забезпечила, для початку, формування та навчання кваліфікованих педкадрів українською мовою, а згодом, завдяки відданості та залученню доц. д-ра Івана Гербіла та його колег, стала престижною, з професійними та компетентними людьми, які, підвищуючи еталон університетської освіти в Румунії, викликали й інтерес інших співвітчизників до української культури та мови.

Можемо твердо сказати, що Відділ української мови та літератури Університету імені Бабеша-Бойої є одним з найвідоміших спеціалізацій цього профілю в країні та за кордоном, ставши університетською колицею етнічних українців Трансільванії, організовуючи у партнерстві з Міністерством освіти і досліджень Румунії та з Союзом Українців Румунії низку міжнародних симпозіумів, національних олімпіад, національних нарад українських педкадрів та кілька десятків науково-культурних заходів, які збагатили університетський спектр та європейський мультикультуралізм.

Будучи переконаний, що і в майбутньому Відділ української мови та літератури Університету імені Бабеша-Бойої залишиться тією ж престижною спеціалізацією, щиро бажаю вам Многая і благая літа!

Голова Союзу Українців Румунії,
Депутат Румунського Парламенту,
МИКОЛА МИРОСЛАВ ПЕТРЕЦЬКИЙ

***The Specialization in Ukrainian Language and Literature
at Babeş-Bolyai University –
A Golden Standard for Academic Studies in the Mother Tongue***

Academic training is one of the most important branches of education, playing a decisive role in the creation of an intellectual class and ensuring the development of the society in which we live, a society where receiving a proper formation in one's mother tongue is the defining element for preserving national identity.

To paraphrase Neil Armstrong, we can say that the establishment of the Specialization in Ukrainian language and literature at Babeş-Bolyai University in Cluj-Napoca was a huge step for ethnic Ukrainians and beyond, which contributed to the preservation and popularization of the Ukrainian language in Romania.

Looking back, we will find that two decades ago, with the support of Professors Andrei Marga, Ioan Ardelean, and Marius Ilie Oros, the specialization provided, in the beginning, the necessary training and instruction to yield qualified teachers in the Ukrainian language. Later on, thanks to the devotion and involvement of Associate Professor Ioan Herbil and his colleagues, it became a prestigious specialization with highly-qualified professionals, who, by raising the standards of university studies in Romania, peaked the interest of other compatriots for the Ukrainian culture and language.

We can strongly state that the Specialization in Ukrainian language and literature, Babeş-Bolyai University, is one of the best known specializations in this field, both inside the country and abroad. It has become the cradle of university studies for ethnic Ukrainians in Transylvania, organizing, in partnership with the Ministry of Education and Research and with the Ukrainians' Union in Romania, a series of international symposia, national contests, teacher conferences, and dozens of scientific and cultural events, which enriched the university spectrum and European multiculturalism.

I am convinced that the Specialization in Ukrainian language and literature will remain hereafter one of the most prestigious specializations at Babeş-Bolyai University.

Happy Anniversary!

President of the Union of Ukrainians in Romania,
Member of the Romanian Parliament,
NICOLAE MIROSLAV PETREŢCHI

Cuvânt înainte

Orice specializare filologică are, în momentul înființării, câteva obiective, dintre care amintim: pregătirea de cadre didactice competente care să predea limba respectivă în mediul preuniversitar sau universitar și formarea de specialiști în cercetarea limbii, literaturii și, în general, a culturii unui popor ori a unui grup etnic. Astfel, *tradiția și excelența* au fost și dezideratele specializării Limba și literatura ucraineană, înființată acum 20 de ani, în cadrul Facultății de Litere a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.

Nu vom zăbovi asupra istoricului acestei specializări, întrucât acesta este prezentat în lucrarea profesorului Dorin Chira, care, în calitatea Domniei sale de Prodecan din ultimii 8 ani (2012-2020), a cunoscut-o cel mai bine. Vrem doar să menționăm faptul că specializarea a fost înființată în anul universitar 1999/2000, la inițiativa conf. univ. dr. Ioan Semeniuc – un fervent și neobosit susținător al limbii și literaturii ucrainene din România –, și a comunității de ucraineni din nordul României (în special din Maramureș), având, în toată această perioadă, susținerea prof. univ. dr. Marius Ilie Oros (1940-2017) (pe atunci, șeful Catedrei de limbi și literaturi slave a Facultății de Litere) și a prof. univ. dr. Ioan Ardelean (în acea perioadă, membru în Consiliul de administrație a Universității Babeș-Bolyai). Iar acest lucru nu putea să se concretizeze fără sprijinul autorităților în domeniu, și anume: Ministerul Educației și Învățământului, care, prin ministrul său de atunci, prof. univ. dr. Andrei Marga, emite Hotărârea de Guvern nr. 1181819/24 august 1999 și Biroul Senatului Universității Babeș-Bolyai, care, prin Hotărârea nr. 8887/25.08.1999, aprobă înființarea specializării Limba și literatura ucraineană la Facultatea de Litere, organizând admitere și înaintând *Dosarul de acreditare* la C.N.E.E.A. De atunci, această specializare este parte componentă a Departamentului de limbi și literaturi slave, azi, condus de lector univ. dr. Katalin Balázs.

Oferta educațională a specializării a fost adaptată, de-a lungul celor două decenii, ghidându-se după două mari principii: disciplinele specifice limbii ucrainene care se predau la alte centre universitare din România și Europa și interesul social imediat, adică formarea atât de cadre didactice specializate care să acopere posturile vacante, existente la sfârșitul anilor '90 ai secolului trecut, pentru disciplinele de limbă și literatură ucraineană, în special din localitățile cu populație majoritar ucraineană ale Maramureșului istoric, cât și de specialiști, care să studieze graiurile ucrainene, onomastica ucraineană și

relațiile lingvistice româno-ucrainene din țara noastră. Astfel, în cadrul specializării, se predau următoarele cursuri și seminare de specialitate sau opționale: *Limba ucraineană contemporană – Fonetică*, *Limba ucraineană contemporană – Lexicologie*, *Limba ucraineană contemporană – Morfologie*, *Limba ucraineană contemporană – Sintaxă*, *Dialectologie ucraineană*, *Onomastică*, *Istoria limbii ucrainene*, *Relații lingvistice româno-ucrainene*, *Cultură și literatură ucraineană veche*, *Literatura ucraineană a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea*, *Literatura ucraineană a secolului al XIX-lea*, *Literatura ucraineană a secolului al XX-lea*, *Literatura ucraineană a secolului al XX-lea și actuală*. Acestea sunt însoțite de numeroase cursuri practice, precum: *Curs practic de fonetică*, *Analiză gramaticală*, *Gramatică și conversații*, *Conversații și traduceri*, *Conversații și referate literare*, *Analiză de text*, *Traduceri și retroversiuni*. Acestea li se adugă cele de la *Trunchi comun* și de la *Specializarea B* (în funcție de alegerea candidatului).

Alături de componenta didactică, curriculară a fost dezvoltată, de-a lungul timpului, și cea extradidactică, științifico-culturală. Astfel, începând cu anul 2011, s-a intensificat colaborarea specializării Limba și literatura ucraineană cu Uniunea Ucrainenilor din România (UUR), când numărul manifestărilor științifice dedicate diferitelor personalități ale culturii și literaturii ucrainene s-a mărit considerabil, amintind, aici, că, în ultimii nouă ani, au fost organizate 8 simpozioane internaționale (în colaborare cu colegii de la specializarea Limba și literatura rusă), materializate prin volume științifice, și peste 50 de simpozioane naționale și evenimente științifico-culturale, finanțate de UUR. În acest context, a fost înființată, în anul 2013, trupa de teatru amator „Pasărea de foc” («Жар-птиця»), sub coordonarea lector univ. dr. Mihaela Herbil, la inițiativa atât a studenților specializării, cât și a celor de etnie ucraineană de la alte universități clujene. Au fost puse în scenă patru piese de teatru, adaptate după opere ale scriitorilor ucraineni, și anume: *Fericirea furată* (de Ivan Franko), *Umbrele strămoșilor uitați* (de Myhailo Koțiubynskyi), *Familia lui Kidaș* (de Ivan Neciui-Levyțkyi) și *Peșitul în Honcearivka* (de Hryhorii Kvitka-Osnoveanenko), susținute în cadrul evenimentului internațional „Zilele culturii slave”. Totodată, la manifestarea științifico-culturală „Ziua internațională a limbii materne” (21 februarie 2015), a fost prezentată sceneta *Șezătoarea ucrainenilor din Maramureș*. Prin prisma acestora, au fost relevate trasăturile etnografice și lingvistice (limba maternă, cântecele și dansurile populare etc.) ale ucrainenilor maramureșeni (transcarpatici și huțuli). Iar, odată cu alegerea noii conduceri a Uniunii Ucrainenilor din România, în frunte cu Domnul Președinte și Deputat Nicolae Miroslav Petrețchi – el însuși absolvent al Universității Babeș-Bolyai –, trupa a început să aibă reprezentații și în alte

localități, în cadrul evenimentelor importante organizate de UUR la București, Satu Mare, Copăcele (Caraș-Severin) și Tulcea.

Se cuvine ca, la acest ceas aniversar, să ne exprimăm gratitudinea față de cei care, de-a lungul celor două decenii, și-au adus aportul la derularea, în condiții optime, atât a procesului didactic (educațional propriu-zis), cât și a celui extrașcolar.

În primul rând, dorim să aducem mulțumiri conducerii Universității Babeș-Bolyai, Facultății de Litere și Departamentului de limbi și literaturi slave pentru suportul logistic și moral pe care l-am primit, în toți acești ani, în organizarea și desfășurarea evenimentelor științifico-culturale, între care un loc aparte l-au reprezentat „Olimpiada națională de limbă și literatură ucraineană” (ediția a XXV-a, 18-21 aprilie 2017) și prima ediție a „Consfătuirilor Naționale ale cadrelor care predau limba și literatura ucraineană” (12-14 octombrie 2017).

Un profund respect le purtăm colegilor din Ucraina care au predat la specializarea noastră: conf. univ. dr. Mihailo Kondor de la Universitatea Națională din Ujhorod (2005-2008) și conf. univ. dr. Svitlana Kiriliuk de la Universitatea „Yurii Fedkovyci” din Cernăuți (2006). Același respect îl avem față de cei care ne-au făcut onoarea de a fi referenții volumului „Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea”, editat de Katalin Balázs și Ioan Herbil (azi, responsabilul specializării Limba și literatura ucraineană): prof. univ. dr. Liudmyla Tkach, Universitatea „Yurii Fedkovyci”, Cernăuți, Ucraina; prof. univ. dr. Marius I. Oros, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România; prof. univ. dr. habil. Volodymyr Antofiychuk, Universitatea „Yurii Fedkovyci”, Cernăuți, Ucraina; prof. univ. dr. habil. Serhii Luchkanyn, Institutul de Filologie a Universității Naționale „Taras Șevcenko”, Kiev, Ucraina și conf. univ. dr. Dorin-Ioan Chira, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.

Ne exprimăm întreaga noastră recunoștință față de cei care au publicat în acest volum, cadre universitare și cercetători din Ucraina (Kiev, Cernăuți, Berghovo, Ujhorod, Ternopil, Mykolaiv, Pereiaslav, Vinnyțea), Polonia (Wrocław) și din România (București și Cluj-Napoca), fără de care toate cele exprimate mai sus și în cele ce urmează nu ar fi trecut prin tipografie și nu ar fi devenit istorie.

Mulțumim Uniunii Ucrainenilor din România, fără susținerea căreia activitatea noastră ar fi fost mult mai săracă, iar realizarea multora dintre proiectele noastre ar fi rămas în stadii incipiente.

Un gând nobil și întreaga noastră grație se îndreaptă către Domnul conf. univ. dr. Dorin-Ioan Chira (prodecan al Facultății de Litere, între 2012-2020), pe care l-am lăsat la final, din două motive: 1. volumul începe cu lucrarea Domniei sale, care nu intră în niciuna dintre cele 4 secțiuni ale acestuia,

ci reprezintă ceva aparte, pe care l-am asemui *secțiunii plenare* din cadrul simpoziunilor sau ale conferințelor, scriind istoria specializării Limba și literatura ucraineană și 2. e un Om care întruchipează ideea dictonului latin *Beatus, qui prodest, quibus potest (Fericit este cel care se face util prin ajutorul dat)*. Domnul profesor Dorin Chira este un prieten, un apropiat și un susținător sincer al specializării, sprijinindu-i pe membrii acesteia atât în organizarea manifestărilor (a acțiunilor științifice, culturale, artistice ori a olimpiadei sau a consfătuirilor), cât și în participarea la numeroase evenimente majore din viața etnicilor ucraineni, indiferent dacă acestea s-au desfășurat în orașul de la poalele Feleacului ori în alt colț al României. Aș aminti, aici, acțiunile de la București, dedicate „Zilei limbii ucrainene”, „Festivalul Internațional de colinde, datini și obiceiuri de iarnă la ucraineni”, de la Sighetu Marmăției, de lansările și prezentările de carte editate de UUR, din cadrul Conferinței internaționale „Ucrainenii din România – Istorie, contemporaneitate și perspective” de la București și de cele din Palatul Parlamentului. Îi mulțumim pentru tot sprijinul acordat specializării și comunității noastre, nutrind speranța că ne va fi alături și de acum înainte.

Cu deosebită recunoștință, aducem mulțumiri Domnului Rector al Universității Babeș-Bolyai, prof. univ. dr. Daniel David, Domnului Decan al Facultății de litere, conf. univ. dr. Rareș Moldovan, Doamnei Director al Departamentului de limbi și literaturi slave, lector univ. dr. Katalin Balázs și Domnului Președinte al Uniunii Ucrainenilor din România, Deputat în Parlamentul României, Nicolae Miroslov Petrețchi pentru cuvintele de salut adresate cu ocazia celor 2 decenii de la înființarea specializării Limba și literatura ucraineană și publicării acestui volum aniversar.

Ce ar putea fi mai potrivit pentru încheiere, decât următoarea strofă a imnului *Gaudeamus igitur*:

*Vivat academia,
Vivant professores,
Vivat membrum quodlibet,
Vivant membra quaelibet,
Semper sint in flore!*

1 octombrie 2020

Editorii

Вступне слово

У момент свого заснування, будь-яка філологічна спеціалізація має декілька цілей, серед яких згадаємо підготовку компетентних викладачів для викладання мови в доуніверситетському чи університетському середовищах та підготовку фахівців з вивчення мови, літератури та, загалом, культури народу чи певної етнічної групи. Таким чином, «традиція» та «досконалість» були й вимогами до Відділу української мови та літератури, заснованого 20 років тому в рамках Філологічного факультету Університету імені Бабеша-Бойої в м. Клуж-Напока.

Ми не зупинятимемося на історії цієї спеціалізації, оскільки вона представлена в роботі професора Доріна Кіри, який, будучи заступником декана останні 8 років (2012-2020), знає її найкраще. Ми лише хочемо згадати той факт, що цей відділ був створений у 1999/2000 навчальному році за ініціативою доц. д-ра Івана Семенюка, палкого й невтомного прихильника української мови та літератури Румунії, та української громади з півночі Румунії (особливо Мараморощини), маючи впродовж цього періоду підтримку проф. д-ра Маріуса Іллії Ороса (1940-2017) (тоді завідувача Кафедри слов'янських мов і літератур на Філологічному факультеті) та Івана Арделяна (на той час члена Ради директорів Університету імені Бабеша-Бойої). І це не могло б конкретизуватися без підтримки влади в цій галузі, а саме: Міністерства освіти Румунії, яке через свого тодішнього міністра, проф. д-ра Андрія Маргу, видає Урядове рішення № 1181819/24 серпня 1999 р., та Бюро Сенату Університету імені Бабеша-Бойої, яке Рішенням № 8887/25.08.1999 схвалює створення Відділу українська мова та література на Філологічному факультеті, організуючи набір студентів та подання заяви на акредитацію до С.Н.Е.Е.А. (Національна рада з академічного оцінювання та акредитації). Відтоді цей відділ є складовою частиною кафедри слов'янських мов та літератур, яку сьогодні очолює лектор д-р Котолін Болаж.

Упродовж двох десятиліть освітня пропозиція спеціалізації була адаптована відповідно до двох основних принципів: специфічні дисципліни української мови, що викладаються в інших університетських центрах Румунії та Європи, та актуальний соціальний інтерес, тобто підготовка як професійних викладачів, які б зайняли вакансії, наявні наприкінці 90-х років минулого століття з дисципліни «Українська мова та література» (особливо в населених пунктах з більшістю українського

населення, як-от в історичній Мараморощині), так і фахівців, які б вивчали українські говори, українську ономастику та румунсько-українські мовні зв'язки нашої країни. Таким чином, у рамках спеціалізації викладаються такі спеціалізовані курси та семінари або факультативи: «Сучасна українська мова – Фонетика», «Сучасна українська мова – Лексикологія», «Сучасна українська мова – Морфологія», «Сучасна українська мова – Синтаксис», «Українська діалектологія», «Ономастика», «Історія української мови», «Лінгвістичні румунсько-українські контакти», «Давньоукраїнська культура та література», «Українська література XVII-го століття – початку XIX-го століття», «Українська література XIX-го століття», «Українська література XX-го століття», «Українська література XX-го століття та сучасна література». Вони супроводжуються численними практичними курсами, такими як «Практичний курс з фонетики», «Грамматичний аналіз», «Грамматика та розмовна мова», «Розмовна мова та переклади», «Бесіди та літературні нариси», «Аналіз тексту», «Переклади та ретроверсії». До них додаються предмети, спільні з іншими відділами та спеціалізацією «Б» (в залежності від вибору кандидата).

Поряд із дидактичним та навчальним компонентом, з часом був розвинений і додатковий, науково-культурний компонент. Таким чином, починаючи з 2011 року, посилюється співпраця Відділу української мови та літератури з Союзом Українців Румунії (СУР), а кількість наукових заходів, присвячених різним особистостям української культури та літератури, значно зросла. Тут згадаймо, що за останні дев'ять років було організовано 8 міжнародних симпозіумів (у співпраці з колегами відділу «Російської мови та літератури»), матеріалізованих науковими збірниками, та понад 50 національних симпозіумів та науково-культурних заходів, що фінансуються СУР-ом. У цьому контексті, в 2013 році була створена аматорська театральна труппа «Жар-птиця», під керівництвом лектора д-ра Міхаели Гербіл та за ініціативою як студентів Українського відділу, так і представників української меншини, які навчаються в інших Клузьких університетах. Було поставлено чотири п'єси, адаптовані за творами українських письменників, а саме: «Украдене щастя» (Івана Франка), «Тіні забутих предків» (Михайла Коцюбинського), «Кайдашева сім'я» (Івана Нечуя-Левицького) та «Сватання на Гончарівці» (Григорія Квітки-Основ'яненка), з якими виступали на міжнародному заході «Дні слов'янської культури». Водночас, на науково-культурному заході «Міжнародний день рідної мови» (21 лютого 2015 р.) була представлена сценка «Вечорниці українців з Мараморощини». Крізь призму цих постановок було розкрито етнографічні та лінгвістичні особливості (рідна мова, народні пісні й танці тощо) українців-мараморош-

ців (закарпатців та гуцулів). А з обранням нового керівництва Союзу Українців Румунії, на чолі з Головою та Депутатом в Румунському Парламенті Миколою Мирославом Петрецьким – він сам випускник Університету імені Бабеша-Бойої – , театральна трупа почала виступати і в інших населених пунктах під час важливих заходів, організованих СУР-ом у Бухаресті, Сату-Маре, Копашелах (Караш-Северинський повіт) і Тульча.

Доречно висловити в цю святкову годину свою подяку тим, хто протягом двох десятиліть зробив свій внесок у проведення в оптимальних умовах як дидактичного процесу (власне навчального), так і позашкільного.

Перш за все, хочемо подякувати керівництву Університету імені Бабеша-Бойої, Філологічному факультету та Департаменту слов'янських мов та літератур за технічну та моральну підтримку, яку ми отримали протягом багатьох років в організуванні та проведенні наукових та культурних заходів, серед яких особливе місце займають «Національна олімпіада з української мови та літератури» (XXV-ий випуск, 18-21 квітня 2017 р.) та перший випуск «Національної наради педкадрів, які викладають українську мову та літературу» (12-14 жовтня 2017 р.).

Глибоку повагу висловлюємо нашим колегам з України, які викладали на нашому відділі: доц. д-ру Михайлові Кондору з Ужгородського національного університету (2005-2008) та доц. д-ру Світлані Кирилюк з Чернівецького університету імені Юрія Федьковича (2006). Таку ж повагу висловлюємо й тим, хто зробив нам честь бути науковими референтами наукових збірників «Діалог славистів на початку XXI століття», які редагували Котолін Болаж та Іван Гербіл (відповідальний Відділу української мови та література): проф. д-ру Людмилі Ткач, Університет ім. Юрія Федьковича, Чернівці, Україна; проф. д-ру Маріусу І. Оросу, Університет ім. Бабеша-Бойої, Клуж-Напока, Румунія; проф. д-ру хабіл. Володимирові Антофійчуку, Університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна; проф. д-ру хабіл. Сергієві Лучканину, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, Україна та доц. д-ру Доріну-Іоану Кірі, Університет ім. «Бабеш-Бойої», Клуж-Напока.

Висловлюємо нашу вдячність тим, хто друкував у цьому збірнику: науковцям та дослідникам з України (Київ, Чернівці, Берегове, Ужгород, Тернопіль, Миколаїв, Переяслав, Вінниця), Польщі (Вроцлав) та Румунії (Бухарест та Клуж-Напока), без яких все вищесказане не дійшло б до видавництва і не стало б історією.

Дякуємо Союзу Українців Румунії, без підтримки якої наша діяльність була б набагато біднішою, а втілення багатьох наших проектів залишилася б на початкових стадіях.

Наша благородна думка й вся наша подяка доц. д-ру Доріну-Іоану Кірі (заступнику декана Філологічного факультету, 2012-2020 рр.), про якого ми згадуємо наприкінці з двох причин: 1. збірник починається його роботою, яка не занесена в жоден з 4 розділів, а є чимось особливим, що ми уподібноли б пленарному розділу симпозіумів чи конференцій, яким написана історія Відділу Української мови та літератури; 2. це Людина, яка втілює ідею латинської приказки *Beatus, qui prodest, quibus potest* (Щасливий той, хто стає корисним завдяки наданій допомозі). Професор Дорін Кіра – це друг, близький та щирий прихильник спеціалізації, який підтримує її членів як в організації заходів (наукових, культурних, артистичних, в олімпіадах чи конференціях), так і беручи участь у численних важливих заходах з життя української нацменшини Румунії, незалежно від того, де б вони не відбувались, у місті біля підніжжя Фелеаку чи в іншому куточку Румунії. Тут я б згадав заходи, проведені в Бухаресті з нагоди «Дня української мови», «Міжнародний фестиваль колядок, обрядів та зимових звичаїв українців» у Сігету Мармацієй, презентації книг, виданий СУР-ом у рамках Бухарестської міжнародної конференції «Українці в Румунії – історія, сучасність та перспективи» та в Палаці Румунського Парламенту. Ми дякуємо йому за всю підтримку, надану нашій спеціалізації та спільноті, плекаючи надію, що він буде поруч з нами і надалі.

З особливою вдячністю ми висловлюємо подяку Ректору Університету імені Бабеша-Бойої, проф. д-ру Данієлові Давіду, Декану Філологічного факультету, доц. д-ру Рарешові Молдавану, Директорові Департаменту слов'янських мов та літератури, лект. д-ру Котоліні Болаж та Голові Союзу Українців Румунії, Депутату в Румунському Парламенті Миколі Мирославу Петрецькому за привітальні слова з нагоди двох десятиліть від заснування Відділу української мови та літератури та публікацію цього ювілейного збірника.

Що може бути доречнішим для висновку, ніж наступна строфа гімну «*Gaudeamus igitur*»:

Vivat academia,
Vivant professores,
Vivat membrum quodlibet,
Vivant membra quaelibet,
Semper sint in flore!

1 жовтня 2020 р.

Видавці

Foreword

At the time of its establishment any philological specialization has several objectives, among which we mention: the training of competent teaching staff qualified to teach a foreign language at pre-university or university level, as well as the training of specialists in researching the language, literature and culture of a nation or of an ethnic group. Thus, *tradition and excellence* were also the desiderata of the Specialization in Ukrainian language and literature, established 20 years ago, at the Faculty of Letters, Babeş-Bolyai University of Cluj-Napoca.

We will not dwell on the history of this specialization, as it is presented in the work of Associate Professor Dorin Chira, who, in his capacity as vice-dean of the Faculty of Letters (2012-2020), has known it best. We just want to mention the fact that the specialization was established in the academic year 1999/2000, at the initiative of Associate Professor Ioan Semeniuc, a fervent and tireless supporter of the Ukrainian language and literature in Romania, and of the Ukrainian community in northern Romania (especially Maramureş), having, throughout this period, the support of Professor Marius Ilie Oros (1940-2017) (at that time, Head of the Department of Slavic languages and literatures, Faculty of Letters) and Mr. Ioan Ardelean (at that time, member of the Board of Directors, Babeş-Bolyai University). And this could not materialize without the support of the authorities in the field, namely: the Ministry of Education, where the then minister, Professor Andrei Marga, issued the Government Decision no. 1181819/24 August 1999 and the Bureau of the Senate of Babeş-Bolyai University, which by Decision no. 8887/25.08.1999, approved the establishment of the Specialization in Ukrainian language and literature at the Faculty of Letters, organizing entrance examination and submitting the accreditation file to the C.N.E.E.A. Since then, this specialization is a component part of the Department of Slavic languages and literatures, today headed by lecturer Katalin Balázs.

The educational offer of the specialization has been adapted, over the two decades; it was guided by two main principles: the specific disciplines of the Ukrainian language taught at other university centres in Romania and Europe and the immediate social interest, i.e., firstly, the training of specialists in Ukrainian language and literature that could fill the vacancies existing at the end of the the last decade of the 20th century, especially in places with majority Ukrainian population in Maramures, and secondly, the training of

specialists who can do research into Ukrainian dialects and onomastics as well as into Romanian-Ukrainian linguistic relations in our country. Thus, within the specialization, the following specialized or optional courses and seminars are taught: *Contemporary Ukrainian Language – Phonetics*, *Contemporary Ukrainian Language – Lexicology*, *Contemporary Ukrainian Language – Morphology*, *Contemporary Ukrainian Language – Syntax*, *Ukrainian Dialectology*, *Onomastics*, *History of Ukrainian Language*, *Romanian – Ukrainian Linguistic Relations*, *Ancient Ukrainian Culture and Literature*, *The Ukrainian Literature of the 18th century – early 19th century*, *The Ukrainian Literature of the 19th century*, *The Ukrainian Literature of the 20th century*, *The 20th Century and Present-day Ukrainian Literature*. Numerous practical courses are also taught: *Practical Course in Phonetics*, *Grammatical Analysis*, *Grammar and Conversations*, *Conversations and Translations*, *Conversations and Literary Essays*, *Text Analysis*, *Translations and Retroversions*. Courses included in the Common Core Curriculum, as well as those taught within the minor specialization are added to the courses mentioned above.

Along with the didactic and curricular components, the extra-didactic, scientific-cultural component has also been developed over time. Thus, starting with 2011, the collaboration of the Ukrainian language and literature specialization with the Union of Ukrainians in Romania (UUR) intensified. The number of scientific events dedicated to different personalities of Ukrainian culture and literature increased considerably; we mention here that during the last nine years, eight international symposia were organized (in collaboration with colleagues from the Russian language and literature specialization), and over fifty national symposia and scientific-cultural events, financed by the UUR. In this context, the amateur theatre group “Firebird” (Жар-птиця) was founded in 2013, under the coordination of Mrs. Mihaela Herbil, Lecturer, at the initiative of both the specialization students and those of Ukrainian ethnicity from other universities in Cluj. Four plays were staged, adapted from works by Ukrainian writers, namely: *Stolen Happiness* (by Ivan Franko), *Shadows of the Forgotten Ancestors* (by Myhailo Koŭbynskyi), *The Kaidas Family* (by Ivan Neciui-Levytkyi) and *Match-Making in Honcearivka* (by Hryhorii Kvitka-Osnoveanenko), held at the international event “The Days of Slavic Culture”. At the same time, aspects related to evening sittings of Ukrainians in Maramures were presented at the scientific-cultural event “International Mother Tongue Day” (February 21, 2015). These were good opportunities to reveal the ethnographic and linguistic features (mother tongue, folk songs and dances, etc.) of the Ukrainians in Maramures (Transcarpathian and Hutsul). With the election of the new leadership of the Union of Ukrainians in Romania, under the guidance of Mr. Nicolae Miroslav Petretchi, its President and Deputy in the Romanian Parliament – himself a

graduate of Babeş-Bolyai University –, the theatrical group began to have performances in other localities, during important events organized by the UUR in Bucharest, Satu Mare, Copacele (Caras-Severin) and Tulcea.

It is appropriate that, at this anniversary hour, we express our gratitude to those who, over the two decades, have contributed to the development, in most favourable conditions, of both the educational process and the extra-curricular one.

First of all, we would like to thank the management of Babeş-Bolyai University, the Faculty of Letters and the Department of Slavic languages and literatures for the logistical and moral support we have received over the years in organizing and conducting scientific and cultural events, among which a special place was represented by the “National Contest in Ukrainian Language and Literature” (XXV edition, April 18-21, 2017) and the first edition of the “National Meetings of Professorial Staff Teaching Ukrainian language and literature (October 12-14, 2017).

We highly respect our colleagues from Ukraine who gave lectures within our specialization: Mr. Mihailo Kondor, Associate Professor, the National University of Uzhhorod (2005-2008) and Mrs. Svitlana Kiriliuk, Associate Professor, Yurii Fedkovyci University of Chernivtsi (2006). We also show consideration for those who reviewed the volume "Dialogue of the Slavists at the Beginning of the XXI century", edited by Katalin Balázs and Ioan Herbil (today, responsible for the Specialization in Ukrainian language and literature): Professor Liudmyla Tkach, Yurii Fedkovyci University, Chernivtsi, Ukraine; Professor Marius I. Oros, "Babeş-Bolyai" University, Cluj-Napoca, Romania; Professor Volodymyr Antofiychuk, Yurii Fedkovyci University, Chernivtsi, Ukraine; Professor Serhii Luchkanyn, Institute of Philology of the National University "Taras Shevchenko", Kiev, Ukraine and Associate Professor Dorin-Ioan Chira, "Babeş-Bolyai" University, Cluj-Napoca.

We express our full gratitude for those who have published in this volume, academics and researchers from Ukraine (Kiev, Chernivtsi, Beregove, Uzhhorod, Ternopil, Mykolaiv, Pereiaslav, Vinnyţea), Poland (Wrocław) and Romania (Bucharest and Cluj-Napoca); without them all that has been expressed, above and in what follows, would not have passed through typography and would not have become history.

We thank the Union of Ukrainians in Romania; without its support, our activity would have been much poorer, and the realization of many of our projects would have remained in its infancy.

A noble thought and all our gratitude go to Associate Professor Dorin-Ioan Chira (vice dean of the Faculty of Letters, 2012-2020); his name is mentioned at the end of these lines for two reasons: 1. the volume begins with his paper, which does not fall into any of the four sections of the volume; it is

something different, which we would liken to the plenary section of symposia or conferences, writing the history of the Specialization in Ukrainian language and literature and 2. he is a Man who embodies the idea of the Latin saying *Beatus, qui prodest, quibus potest* (Happy is the one that becomes useful through the given help). Dorin Ioan Chira is indeed a close friend and a sincere supporter of the specialization, helping its members both in organizing events (scientific, cultural, artistic events, conferences) and in participating in numerous major events in the life of ethnic Ukrainians, regardless of whether they took place in Cluj-Napoca or in another corner of Romania. I would mention, here, the actions in Bucharest, dedicated to "The Ukrainian Language Day", "The International Festival of Ukrainian Carols, Customs and Winter Customs", held in Sighetu Marmăției; book launches; presentations of books published by the UUR, within the International Conference "Ukrainians in Romania – History, Contemporaneity and Perspectives", held in Bucharest at the Palace of Parliament. We thank him for all the support given to our specialization and community, nurturing the hope that he will be with us hereafter.

We gratefully thank Professor Daniel David, Rector of Babes-Bolyai University, Associate Professor Rares Moldovan, Dean of the Faculty of Letters, Lecturer Katalin Balazs, Director of the Department of Slavic Languages and Literatures and Mr. Nicolae Miroslov Petretchi, President of the Union of Ukrainians in Romania and Deputy in the Romanian Parliament, for the words of greeting addressed on the celebration of two decades since the establishment of the Ukrainian language and literature Specialization and the publication of this anniversary volume.

What could be more appropriate for a conclusion, than the following stanza of *Gaudeamus igitur*:

*Vivat academia,
Vivant professores,
Vivat membrum quodlibet,
Vivant membra quaelibet,
Semper sint in flore!*

1 october 2020

The editors

**SPECIALIZAREA LIMBA ȘI LITERATURA UCRAINEANĂ
LA FACULTATEA DE LITERE, UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
DIN CLUJ-NAPOCA**

Dorin-Ioan Chira

Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, România

d_chira@msn.com

Анотація. *Український відділ Філологічного факультету Клуж-Напоцького університету імені Бабеша–Бойої. Багатоетнічний характер Трансільванії прозоро відображається в сучасній структурі Філологічного факультету Клужського університету імені Бабеша–Бойої. Кафедри з давньою традицією на Філологічному факультеті забезпечують викладання на трьох традиційних мовах цього географічного регіону: румунській, угорській та німецькій. На інших кафедрах викладають англійську, французьку, італійську, іспанську, норвезьку, фінську, японську, китайську, корейську, латинську, давньогрецьку або іврит. Заснування відділу «Української мови та літератури» в рамках Кафедри слов'янських мов та літератур є результатом широкого процесу, який фактично розпочався майже століття тому, коли на кафедрі слов'янської філології, крім російської мови та літератури, вивчалися й інші слов'янські мови, такі як болгарська, чеська, словацька, польська та українська. У цій статті ми зупинимось на деяких важливих моментах, що ознаменували появу, розвиток відділу української мови та літератури на Філологічному факультеті Університету імені Бабеша–Бойої, м. Клуж-Напока.*

Ключові слова: *спеціалізація, полікультуралізм, українська мова, кафедра слов'янських мов та літератури.*

Abstract. *Ukrainean Language and Literature at the Faculty of Letters, Babes-Bolyai University, Cluj-Napoca. Multi-ethnicity, a current feature of Transylvania, is clearly reflected in the present-day structure of the Faculty of Letters, Babes-Bolyai University, Cluj-Napoca. Teaching and education is provided in Romanian, Hungarian, and German, i.e. the traditional languages of this geographical area, along with English, French, Italian, Spanish, Norwegian, Finnish, Japanese, Chinese, Korean, Latin, and Hebrew. Many of our students are now specializing in Ukrainian language and literature as a result of the foundation of the Ukrainian branch within the Department of Slavic languages and literatures. The setting up this new specialization has been a long process that began some eighty years ago at the Department of Slavic Philology, where Russian, Bulgarian, the Czech language, Polish and Ukrainian were taught. The focus of the present study is on some special events that marked the foundation and development of this new specialization at the Faculty of Letters, Babes-Bolyai University, Cluj-Napoca.*

Keywords: *specialization, multiculturalism, Ukrainian language, Department of Slavic Languages and Literatures.*

La nivel continental, proiectul de multiculturalitate promovat de Universitatea Babeș-Bolyai a devenit, cu certitudine, un model, elementele definitorii ale univer-

sității noastre fiind diversitatea lingvistică și culturală. Câteva repere istorice legate de această prestigioasă instituție de învățământ superior sunt absolut necesare. În anul 1581, Ștefan Bathory emite la Vilnius Diploma de fondare a Colegiului Major Iezuit din Cluj, limba de predare fiind latina. Instituția acorda titlurile: baccalaureatus, magister și doctor. Doi ani mai târziu, Antonio Possevino, considerat părintele spiritual al Universității Babeș-Bolyai, organizează atât administrative, cât și pedagogic, Seminarul catolic. Un secol mai târziu, mai exact în anul 1698, se pun bazele Colegiului Academic Iezuit (Collegium Claudiopolitanum sau Academia Claudiopolitana). Împărăteasa Maria Tereza va promova, în anul 1753, Collegium Claudiopolitanum la rangul de Colegiu Academic. După interzicerea Ordinului iezuit, Colegiul Academic va trece, începând cu anul 1776, sub ordinul Piaristilor, cu patru facultăți: Filosofie, Drept, Medicină și Teologie. Anul 1872 marchează înființarea Universității din Cluj, cu predare în limba maghiară, prin Legea nr. XIX, adoptată de Parlamentul Maghiar, și sancționată de împăratul Franz Iosif. Se pun bazele a patru facultăți distincte: Facultatea de Drept, Facultatea de Medicină, Facultatea de Filosofie, Litere și Istorie, Facultatea de Matematică și Științe Naturale. 258 studenți au început cursurile în primul semestru al anului universitar 1872-1873, urmând ca, în perioada 1872-1919, numărul celor care au urmat cursurile Universității din Cluj să ajungă la 40.000 studenți. Iuliu Maniu, Iuliu Hațieganu sau George Coșbuc sunt câteva dintre cei care au urmat cursurile universității clujene. În anul 1919, Universitatea maghiară din Cluj se transformă în Universitate românească, prin Decretul Regal nr. 4090, semnat de Regele Ferdinand I al României. Între 1927 și 1948, Universitatea din Cluj are numele Universitatea Regele Ferdinand I. În anul 1940, Universitatea românească din Cluj se refugiază la Timișoara (Facultatea de Științe) și Sibiu (Facultatea de Litere, Facultatea de Drept, Facultatea de Medicină). Cinci ani mai târziu, în 1945, Universitatea Regele Ferdinand se întoarce acasă, la Cluj. În același an, prin Decretul Regal nr. 407, se pun bazele Universității Bolyai, cu maghiara ca limbă de predare, iar, în anul 1948, Universitatea Regele Ferdinand I devine Universitatea Victor Babeș. În anul 1959, are loc procesul de unificare al Universității românești cu Universitatea maghiară, iar noua instituție va purta numele de Universitatea Babeș-Bolyai, primul rector fiind profesorul Constantin Daicoviciu. La acea vreme, existau șase facultăți: Facultatea de Matematică și Fizică, Facultatea de Chimie, Facultatea de Științe Naturale și Geografie, Facultatea de Filologie, Facultatea de Drept și Facultatea de Istorie și Filosofie. Astăzi, sunt 21 de facultăți, studenții având posibilitatea de a studia integral într-una dintre limbile română, maghiară, germană, engleză, franceză.

Facultatea de Litere și Filosofie a fost una din facultățile în jurul cărora a luat naștere, în anul 1919, Universitatea românească. Rectorul și fondatorul principal al Universității, Sextil Pușcariu, era și titularul primei Catedre de limbă și literatură română (I), pe lângă care funcționa, inițial, și o catedră de limbă și literatură română (II), al cărei titular era Nicolae Drăganu. Se înființează, apoi, o Catedră de

lingvistică, un Muzeu al limbii române, ca școală de studii înalte, de fapt cel dintâi institut științific, cu statut academic bine definit, în domeniul științelor umane, din România. În cadrul Facultății de Litere și Filosofie, a funcționat, de la început, și o secție de filologie clasică, formată dintr-o Catedră de limbă și literatură latină și una de Limbă și literatură greacă. Au fost create și catedrele de filologie modernă: Catedra de limba și literatura franceză, Catedra de limba și literatura italiană, Catedra de limba și literatura engleză, Catedra de limba și literatura germană, precum și Catedra de slavistică. Structura inițială a instituției noastre s-a menținut, în linii mari, și după cele două reorganizări succesive ale Universității. O importantă modificare a vizat autonomizarea administrativă a Facultății, care, în anul 1959, devine Facultatea de Filologie, separându-se de Facultatea de Filosofie. După evenimentele din 1989 facultatea își ia denumirea de astăzi, Facultatea de Litere.

Structura actuală a facultății noastre reflectă natura multietnică a Transilvaniei în general. Se asigură predarea celor trei limbi materne tradiționale din zona noastră, româna, maghiara și germana. Alături de acestea, sunt oferite studii în limbi și literaturi de mare circulație: engleza, franceza, italiana, spaniola, rusa. Avem o serie de specializări în limbi de circulație mai restrânsă în România, precum ebraica, ucraineană, norvegiana, finlandeza, japoneza, chineza, coreeana, la care se adaugă cursuri de inițiere în limbi precum portugheza, daneza, suedeza și poloneza; în cadrul Departamentului de limbi clasice, se predă greaca și latina. Acestor departamente de limbi și literaturi li se alătură cele de Limbi moderne aplicate, de Etnologie, de Literatură Universală și Comparată, precum și cele de introducere în limba română pentru studenții străini și în limbi străine pentru studenții altor facultăți. Facultatea oferă, pe lângă studiile de licență de 3 ani, studii masterale de 2 ani, în cadrul a 13 programe de master, studii doctorale, în cadrul a 2 școli doctorale (de studii literare și lingvistice și de hungarologie). Pe lângă activitatea de predare desfășurată în cadrul departamentelor, Facultatea de Litere are și o bogată și prestigioasă tradiție de cercetare. O importantă rețea de biblioteci și centre culturale românești și străine vine să completeze oportunitățile și facilitățile oferite de facultate studenților noștri.

Școala de Slavistică clujeană își are începuturile în 1919, odată cu crearea, în cadrul Universității românești din Cluj, a Catedrei de filologie slavă. A avut drept fondatori personalități remarcabile, precum Iosif Popovici, Theodor Capidan, Emil Petrovici, Ioan Pătruț. Pornind de la teoriile lui Emil Petrovici privind necesitatea studierii toponimiei și a graiurilor slave (printre care și cele ucrainene) de pe teritoriul țării noastre, de-a lungul timpului, au fost formulate principiile pe care și le propunea Școala lingvistică clujeană: deschiderea către cercetări interlingvistice, transfrontaliere și multidisciplinare a limbilor slave de est. Astfel, la universitatea clujeană s-a constituit o puternică școală de lingvistică slavă, ilustrată de personalități precum acad. E. Petrovici, Theodor Capidan, I. Pătruț, M. I. Oros, O. Vințel, M. Croitoru, A. Bán, D. Horvath, S. Bodzei, Șt. Vișovan, ca să enumăr doar

câteva nume, ori mai tinerii colegi, formați la școala celor dintâi: Balázs Katalin, Bartalis Judit, Diana Tetean, Sanda Misirianțu pentru lingvistică și literatură rusă, sau Ioan Herbil, Mihaela Herbil, Cristina Silaghi pentru limba și literatura ucraineană. De-a lungul timpului, școlii clujene de lingvistică slavă i se datorează rezolvarea numeroaselor probleme legate de contactul lingvistic și cultural dintre români și ucraineni. Pe baza acestei tradiții de prestigiu și a muncii de excelență a membrilor care compun secția de Limbă și literatură ucraineană din cadrul Departamentului de limbi și literaturi slave, aceasta și-a câștigat autonomia, fiind reprezentată de universitari recunoscuți în viața științifică a țării și în cea de peste hotare.

Specializarea Limba și literatura ucraineană – Limba și literatura română/Limba și literatură maghiară/Limbă și literatură modernă (Engleză, Franceză, Germană, Italiană, Spaniolă, Rusă, Norvegiană, Finlandeză, Japoneză, Chineză, Coreeană, Ebraică)/Limba latină/Limba greacă veche funcționează în baza Hotărârii de Guvern nr. 1181819/24 august 1999 și a aprobării Biroului Senatului Universității Babeș-Bolyai nr. 8887/25. 08. 1999, privitoare la organizarea și desfășurarea studiilor de licență și a regulamentelor proprii, și referitor la aprobarea noilor specializări propuse pentru admiterea 1999/2000 se aprobă înființarea Specializării Limbă și literatură ucraineană la Facultatea de Litere și înaintarea dosarului de acreditare la C.N.E.E.A. În urma vizitei C.N.E.E.A., se aprobă înființarea specializării Limbă și literatură ucraineană (cu autorizare provizorie), ca urmare a ședinței Comisiei de Științe Umaniste din 19.06.2004 și conform extrasului din procesul verbal înregistrat la C.N.E.E.A. cu nr. 3315/19.06.2004. Întreaga proiectare, activitatea și modul de finalizare a studiilor de licență în această specializare se raportează la/și respectă reglementările Universității Babeș-Bolyai privind desfășurarea activității didactice – studii universitare de licență, conform înregistrării nr. 10.332/20.07.2004. La recomandarea Consiliului Profesorat al Facultății de Litere, s-a propus crearea ei în regim de A, cu un număr de 10 studenți într-un an de studii. Specializarea va funcționa având în completare o specializare B la alegere: Limba și literatura română, Limba și literatura maghiară/Literatură universală și comparată/Limbi și literaturi străine (engleză, franceză, germană, rusă, italiană, spaniolă, japoneză, norvegiană, finlandeză, ebraică). Limba latină sau Limbra greacă veche, încadrându-se în structura de dublă specializare oferită de Facultatea de Litere. Este foarte important să amintesc aici numele celor care au contribuit la înființarea specializării: prof. univ. dr. Andrei Marga (pe atunci, Ministrul Educației și al Învățământului), conf. univ. dr. Ioan Semeniuc (care a predat din 1999 până în 2007/2008), prof. univ. dr. Ioan Ardelean, prof. univ. dr. Marius Ilie Oros (la acea vreme, șeful Catedrei de Filologie slavă, Facultatea de Litere, UBB), lector univ. dr. Ioan Herbil, cel care a întocmit *Raportul de evaluare* și, ulterior, *Dosarul de acreditare*.

Înființarea secției de limbă și literatură ucraineană s-a realizat în contextul unui amplu proces care a început, de fapt, de peste 80 de ani la Universitatea din

Cluj, când, la Catedra de filologie slavă, pe lângă limba și literatura rusă se studiau și alte limbi slave, precum: bulgara, ceha, slovacă, polona și ucraineană. De ce a fost nevoie de această nouă specializare la Facultatea de Litere? Permiteți-mi să vă ofer câteva argumente care au stat la baza înființării acestei specializări. În primul rând, necesitatea de a asigura cadre didactice pentru școlile cu predare în limba ucraineană atât din Maramureș, cât și din alte zone ale țării (Banat, Dobrogea, Moldova); în al doilea rând, posibilitatea de a continua studiul și cercetarea în limba ucraineană la diferite nivele (licență, masterat, doctorat) și, nu în ultimul rând, aprofundarea limbii și literaturii unui popor cu o cultură și istorie care s-a intersectat și se intersectează cu istoria și cultura poporului român. În noua conjunctură politică, relațiile româno-ucrainene se dezvoltă vertiginos și necesită un număr tot mai mare de specialiști în cultura și limba ucraineană (traducători, traducători, ghizi, specialiști de vamă ori zona de frontieră etc). Introducerea specializării Limba și literatura ucraineană este cuprinsă în strategia generală pe care Universitatea Babeș-Bolyai și Facultatea de Litere au adoptat-o în vederea diversificării ofertei academice. Pe lângă specializările cu tradiție ale facultății au fost introduse specializări noi care vizează discipline, limbi și culturi mai puțin sau deloc studiate la nivel universitar până la acea dată. O mai bună cunoaștere a limbilor și culturilor europene (și extraeuropene), pe calea raportărilor reciproce, se înscrie în dezideratul și obiectivele Uniunii Europene privind integrarea comunitară. Introducerea specializării Limba și literatura ucraineană are în vedere integrarea și compatibilizarea curriculară, întrucât multe dintre universitățile europene și americane de prestigiu, cu care UBB are acorduri de cooperare, au în structura lor studiul limbii și literaturii ucrainene. Introducerea specializării de limbă ucraineană a fost cu atât mai necesară, cu cât aceasta este limba poporului ucrainean, cu care ne învecinăm, colaborăm și cu care suntem într-un contact cultural și lingvistic vechi de câteva secole. La Facultatea de Litere din Cluj-Napoca, studiul limbii și literaturii ucrainene se desfășoară într-un context mai larg, care vizează întreg spațiul cultural slav de est, cu specificul său multicultural, având în vedere, totodată, și deschiderile acestuia către influențele universale. În organizarea acestei specializări, s-au avut în vedere o serie de obiective, dintre care voi enumera câteva: asigurarea pregătirii exemplare a viitorilor profesori de limbă și literatură ucraineană din învățământul gimnazial și cel liceal (mai ales în regiunile unde trăiește, la noi în țară, etnia ucraineană); formarea de traducători și interpreți de limbă ucraineană, având în vedere faptul că politicile multiculturale din Uniunea Europeană pun tot mai mult accentul pe cunoașterea a cât mai multor limbi, a cât mai multor culturi și civilizații, pentru conservarea și dezvoltarea patrimoniilor locale; formarea unor specialiști și cercetători care să asigure competențe pentru ocupații precum traducători în cadrul diferitelor schimburi culturale/economice dintre România și Ucraina; posibilitatea creării unei baze de cercetare în domeniul limbii și literaturii ucrainene, prin formarea de specialiști pe probleme de: limbă și

literatură ucraineană, dialogul culturilor, interculturalitate și specific național, contact lingvistic, componente regionale și supraregionale ale tradițiilor și obiceiurilor proprii; formarea unor cercetători de vârf care să continue tradiția prestigioasă a școlii lingvistice clujene în ceea ce privește studierea atât a graiurilor ucrainene vorbite pe teritoriul țării noastre, cât și a onomasticii (toponimiei și antroponimiei); formarea de specialiști în domeniul publicisticii: redactori de reviste literare și culturale etnice, jurnaliști de radio și televiziune, redactori pentru paginile culturale ale ziarelor de mare tiraj.

Specializarea de Limbă și literatură ucraineană, care se înscrie în domeniul limbă și literatură, funcționează, astăzi, în regim de specializare principală, cu 8 locuri bugetate și 50 locuri cu taxă, în cadrul Departamentului de limbi și literaturi slave. În Planul de învățământ, sunt incluse discipline fundamentale, discipline de specialitate și discipline opționale, la alegere din oferta programului de licență. Structura planului de învățământ prevede o durată de 6 semestre a câte 14 săptămâni, cu 10 ore pe săptămână (specializare A), 4 ore (trunchi comun), 7 ore (specializare B). Pentru încheierea studiilor de licență, studenții trebuie să obțină 180 de credite (30 de credite pe semestru), plus 20 de credite pentru examenul și lucrarea de licență. Așa cum am subliniat, limba și literatura ucraineană poate fi studiată în combinație cu (la alegere) limba și literatura română/limba și literatură maghiară/limbă și literatură modernă (engleză, franceză, germană, italiană, spaniolă, rusă, norvegiană, finlandeză, japoneză, chineză, coreeană, ebraică)/limba latină/limba greacă veche/literatura universală și comparată.

Colectivul specializării, în ciuda dimensiunilor reduse, este extrem de dinamic și prezent în viața facultății noastre, lucru datorat, în proporție covârșitoare, responsabilului specializării, conf. univ. dr. Ioan Herbil. În mod cert, lor le datorăm prezența unor excelenți specialiști ucraineni la Facultatea de Litere: între anii 2005-2008, conf. univ. dr. Mihailo Kondor, Universitatea Națională din Ujhorod; în anul 2006, conf. univ. dr. Svitlana Kiriliuk, Universitatea „Yurii Fedkovyci” din Cernăuți, ca să menționez doar două nume. Să nu uităm de acordul bilateral încheiat cu Universitatea din Cernăuți, în baza căruia studenți de la Litere Cluj au studiat la prestigioasa instituție ucraineană.

Manifestările științifico-culturale organizate în cadrul „Zilelor culturii slave” (care au ajuns la cea de-a X-a ediție și care au onorat Facultatea de Litere) nu ar fi posibile fără colaborarea și sprijinul oferit de Uniunea Ucrainenilor din România. Participanți din Ucraina, Federația Rusă, Polonia, Kazakhstan, Belarus, Ungaria, Gruzia, Cehia, Finlanda, Slovacia, Republica Bașcortostan, Finlanda, Republica Moldova, Bulgaria și România au apreciat că toate edițiile Simpozionului internațional „Dialogurile Slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea” au fost excelente ocazii în care discuțiile au progresat într-o manieră pozitivă, constructivă și cooperantă. Lucrările prezentate la edițiile acestui simpozion au fost publicate în volumul omonim (azi, ajuns la nr. VII), cu susținerea financiară a Uniunii Ucrai-

nenilor din România (exceptând primul volum), avându-i ca editori pe Katalin Balázs și Ioan Herbil, unde am avut onoarea de a mă alătura, în calitate de referent științific, unor nume sonore din domeniul filologiei, precum prof. univ. dr. Liudmyla Tkach, Universitatea „Yurii Fedkovyci”, Cernăuți, Ucraina; prof. univ. dr. Marius I. Oros, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România; prof. univ. dr. hab. Volodymyr Antofiychuk, Universitatea „Yurii Fedkovyci”, Cernăuți, Ucraina, prof. univ. dr. hab. Serhii Luchkanyn, Institutul de Filologie a Universității Naționale „Taras Șevcenko”, Kiev, Ucraina. În anul 2015, Cluj-Napoca a fost Capitală Europeană a Tineretului; Facultatea de Litere a fost, tot în acel an, timp de trei zile, Capitală Europeană a Slaviștilor, în cadrul celei de-a VIII-a ediții a Zilelor Culturii Slave.

Admirație și respect am avut, am și voi avea pentru ceea ce fac colegii mei de la Colectivul de limba și literatura ucraineană. Evenimentele cultural-științifice organizate cu sprijinul financiar al Uniunii Ucrainenilor din România sunt numeroase. Am ales, aleatoriu, anul 2014 pentru a ilustra câteva dintre evenimentele organizate: 15 martie, „200 de ani de la nașterea poetului Taras H. Șevcenko”; 5 aprilie, „165 de ani de la nașterea prozatorului și dramaturgului Panas Myrnyi”; 22-24 mai, cea de a VII-a Ediție a „Zilelor Culturii Slave” (în cadrul căreia, în după-amiaza zilei de 22 mai, pe scena amfiteatrului „M. Eminescu” a avut lor premiera piesei de teatru „Familia lui Kaidaș”, o adaptare după povestirea omonimă a lui Ivan Neciu-Levyțkyi, în interpretarea trupei de teatru amator a filialei clujene a Uniunii Ucrainenilor din România, unde, majoritatea membrilor trupei erau studenți ai specializării Limbă și literatură ucraineană); 25 octombrie, „195 de ani de la nașterea scriitorului, criticului și istoricului Panteleimon Kuliș”; 22 noiembrie, „150 de ani de la nașterea scriitorului, istoricului și jurnalistului Myhailo Koțubynskyi”; 13 decembrie, „120 de ani de la nașterea regizorului și scriitorului Oleksandr P. Dovjenko”. Spectacolele trupei de teatru amator a filialei clujene a UUR, întâlnirile de la sediul uniunii din Cluj, manifestările dedicate zilelor limbii materne, a sărbătorilor de iarnă sunt doar câteva dintre frumoasele întâmplări apărute în urma unei fructuoase colaborări dintre specializarea Limba și literatura ucraineană și Uniunea Ucrainenilor din România (UUR). Am convingerea că tinerii care au colindat, au recitat poezii, au jucat în spectacole de teatru în limba ucraineană vor prețui și vor apăra limba, tradițiile, obiceiurile ucrainenilor.

Facultatea de Litere din Cluj a fost onorată să fie gazda celei de-a 25-a ediții a etapei naționale a Olimpiadei de limbă și literatură ucraineană (18-21 aprilie 2017) și „Consfătuirilor cadrelor didactice de limbă ucraineană” (13-14 octombrie 2017), evenimente sprijinite tot de Uniunea Ucrainenilor din România.

Anul trecut (2019), în luna iulie, timp de două săptămâni, în cadrul unui proiect câștigat de Facultatea de Litere, am fost gazda a 25 elevi ucraineni de la școli și licee din Maramureș (Liceul Pedagogic „T. H. Șevcenko” din Sighetu Marmăției

și Liceul Tehnologic din Poienile de Sub Munte) și Suceava (Liceul „Lațcu-Vodă” din Siret).

Îmi face deosebită plăcere să subliniez faptul că la Facultatea de Litere a apărut, în anul 2005, primul *Ghid de conversație român-ucrainean* din România (și din lume), avându-i ca autori pe lector univ. dr. Mihaela Herbil și conf. univ. dr. Ioan Herbil, acesta fiind reeditat, cu sprijinul financiar al Uniunii Ucrainenilor din România, în anii 2012 și 2017. Și în domeniul cercetării, cei doi colegi s-au făcut remarcăți în 2018 și 2019, când, cu sprijinul UUR, au văzut lumina tiparului: Herbil Ioan, *Studii de dialectologie și toponimie ucraineană din România*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, Editura RCR Editorial București, 2018; Myhailo Koțiubynskyi, *Intermezzo*, în traducerea Mihaelei Herbil, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, Editura RCR Editorial, București, 2018; Herbil Ioan, *Antroponimie oficială la ucrainenii maramureșeni*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, Editura RCR Editorial București, 2019; Herbil Ioan, *Substantivul și adjectivul în limba ucraineană contemporană*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, Editura RCR Editorial, București, 2019.

Viitorul limbii, literaturii și culturii ucrainene este o prioritate maximă a colegilor noștri. Studenții specializării ucraineană susțin lucrări de licență în domeniul lingvisticii, literaturii, antropologiei, metodicii. Iată doar câteva dintre temele abordate de către aceștia, în lucrările lor de licență: a) Lingvistică: *Sistemul popular de denotație personală a localității Rona de Sus (Maramureș)*; *Din dialectologia și onomastica localității Bistra (Maramureș)*; *Antroponimia localității Repedea (Maramureș)*; *Monografia dialectală a satului Poienile de sub Munte (Maramureș)*; *Trăsături fonetice ale graiurilor ucrainene din România*; *Termeni de înrudire în limbile rusă, ucraineană și română*; *Graiul ucrainean din Ruscova (Maramureș)*; *Antroponimia comunei Ruscova (județul Maramureș)*; *Substantivul și adjectivul în limba ucraineană*; b) Antropologie: *Tradiții și obiceiuri ale sărbătorilor de iarnă la ucraineni*; *Particularitățile nunții ucrainene*; *Tradiții, datini și obiceiuri la ucraineni*; *Tradiții și obiceiuri laice și religioase ale ucrainenilor din România (jud. Maramureș) și Ucraina (Regiunea Transcarpatia)*; c) Metodică: *Formarea deprinderilor de lectură expresivă*; *Aspecte metodologice ale predării sintaxei limbii ucrainene*; d) Literatură: *Elemente ale fantasticului în creația lui Taras Șevcenko*; *Ideea creștinismului în dramaturgia Lesiei Ukrainka*; *Poezia ucraineană din România*; *Portretul autorului în lirica lui Ivan Franko*; *Natura și omul în opera Olhăi Kobylenska*; *Lirica intimă în creația lui P.H. Tycyna și V.M. Sosiura*; *Ivan Kotlearevskyi – cel dintâi dramaturg al literaturii ucrainene noi*; *Limbajul operelor lui M.M. Koțiubynskyi*; *Imaginea femeii în opera lui Taras Șevcenko*; *Contribuția scriitorilor maramureșeni M. Nebeleac, P. Romaniuc și M. Traista la dezvoltarea literaturii ucrainene în România*; *Romantismul în lirica lui Taras Șevcenko și în cea a lui George Gordon Byron*; *Gavrila Clempuș – primul scriitor ucrainean din Maramureș*; *Ideea conservării identității naționale prin arta*

cuvântului la Taras Șevcenko și Henrik Wergeland; Similitudini ideatice între creația lui V. Stefanyk, M. Hvyliovyi și S. Jadan și altele.

De-a lungul celor două mandate de prodecan al Facultății de Litere (2012-2020) am avut șansa să-i cunosc bine pe cei de la specializarea Limba și literatura ucraineană, am avut privilegiul și onoarea să devin prietenul lor. Am apreciat și apreciez la ei acele virtuți ale minții și sufletului pe care mulți dintre noi ni le dorim: disciplina, munca, modestia, onestitatea și, mai presus de toate, prietenia lor sinceră. Ei nu s-au judecat niciodată după propriile realizări, ci după mulțumirea și bucuria celor din jur.

La mulți ani, dragi colegi!

МНОГАЯ, МНОГАЯ ЛІТ ВІДЦІЛУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ!

Mulțumesc Decanatului Facultății de Litere, care mi-a permis accesul la documentele din arhiva acesteia, absolut necesare în redactarea materialului de față.

Am folosit și informații preluate din următoarele surse online:

<https://www.ubbcluj.ro/ro/despre/prezentare/istoric>;

<https://lett.ubbcluj.ro/istoric>.

МОВНА ОСОБИСТІТЬ СИДОНІЇ НИКОРОВИЧ У ЛИСТАХ

Алла Антофійчук

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, Україна
avonofaga@ukr.net

Володимир Антофійчук

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, Україна
antofiychuk@ukr.net

Анотація. Статтю присвячено аналізу мовної особистості буковинської письменниці, журналістки, громадсько-культурної діячки Сидонії Никорович на матеріалі її епістолярної спадщини – листів до Осипа Маковея, Антіна та Марії Крушельницьких. Простежено способи мовного оформлення епістол залежно від комунікативного наміру письменниці в різних ситуаціях дистанційованого в часі та просторі спілкування. Охарактеризовано способи використання прийому діалогізації епістолярної комунікації. Встановлено окремі біографічні моменти Сидонії Никорович, які раніше ніде не були зафіксовані. До аналізу залучено архівні матеріали.

Ключові слова: епістолярний дискурс, епістолярна мовна особистість, елітарна мовна особистість, Сидонія Никорович, літературний процес на Буковині, діалогізація епістолярного мовлення.

Abstract. *The Linguistic Personality of Sidonia Nikorovich in Letters.* The article is devoted to the analysis of the linguistic personality of the Bukovynian writer, journalist, public and cultural figure Sidonia Nikorovich on the material of her epistolary heritage – letters to Osip Makovei, Antin and Maria Krushelnytsky. The ways of linguistic registration of epistles depending on the communicative intention of the writer in different situations of distance in time and space of communication are traced. The ways of using the technique of dialogization of epistolary communication are described. Some biographical moments of Sidonia Nikorovich have been established, which were not recorded anywhere before. Archival materials are involved in the analysis.

Keywords: epistolary discourse, epistolary linguistic personality, elitist linguistic personality, Sidonia Nikorovich, literary process in Bukovyna, dialogization of epistolary speech.

Антропоцентричний підхід до осмислення, аналізу та систематизації мовних явищ відкриває все ширші горизонти вивчення способів репрезентації мовної особистості в різних типах дискурсів. Епістолярний дискурс є благодатним полем для найбільш повного, не завуальованого, а щирого, реального вияву особистості адресанта, що продиктовано специфікою цього типу комунікативного дискурсу. Адже листи не обтяжені функціями, які притаманні жанрам художньої та публіцистичної літератури. Розкутість викладу

та широта мовленнєвої стихії ідіостилю, розмаїття стильового та граматичного ладу епістолярного дискурсу відображає індивідуально-авторські манери викладу.

Учені ведуть мову про реалізацію комунікативних ролей, комунікативну поведінку в різних мовленнєвих ситуаціях, що спричиняє розрізнення комунікативних типів мовних особистостей. Епістолярну мовну особистість тлумачимо як мовну особистість автора листа, яка в епістолярній текстовій комунікації здійснює міжособистісну й соціальну взаємодію з адресатами в умовах дистанційованої в часі та просторі комунікації¹.

Неабияке значення для повного, цілісного уявлення про письменника: окремі елементи його творчої манери, біографічні деталі, передумови створення конкретних творів, прототипів персонажів тощо – має дослідження його епістолярної спадщини. Приватний лист письменника, за Ж. Ляховою, – це «автентичне джерело дослідження його творчої індивідуальності з усією системою понять цієї структури: особистість, індивідуальність, характер, світогляд, психологія творчості, індивідуальний стиль тощо»².

Творча особистість Сидонії Никорович – талановитої письменниці, журналістки, енергійної громадсько-політичної діячки, з особою якої помітно активізувався український літературний процес на Буковині, набувши ознак організованого й цілеспрямованого розвитку, – на жаль, не оцінена українськими дослідниками достатньою мірою. Щодо епістолярної спадщини письменниці, яка репрезентована нечисленними листами до рідних, близьких, а також до представників українського письменницького світу, то можемо констатувати, що такі розвідки в українській філологічній науці відсутні. Саме в епістолярії, письменниця постає справжньою, з «оголеними», незавуальованими, неприкрашеними почуттями та відчуттями, саме листи відтворюють її миттєві, не загрубілі з часом, незабуті емоційні реакції та переживання. Тому цінним джерелом дослідження спадщини Сидонії Никорович є її епістолярій, який постає як жанрово різноманітний: це інформаційні листи, листи-рецензії, листи-відповіді, листи-подяки тощо.

А. Романченко, досліджуючи елітарну мовну особистість, характерними її рисами визначає націєцентричність, культуроцентричність, емпатоцентричність³. Епістолярний дискурс Сидонії Никорович заслуговує на велику

¹ Агафонова, А. М., *Термінологічне співвідношення антропозорієнтованих категорійних величин в епістолярному дискурсі* // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, Філологія, 28, том 1, с. 5.

² Ляхова, Ж., *Теоретичні питання дослідження епістолярію українського письменства* // Третій Міжнародний конгрес українців, Літературознавство, Харків, 1996, с. 86.

³ Романченко, А. П., *Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти: монографія*, Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2019, с. 131.

увагу саме з огляду на унікальність елітарного вияву її мовної особистості, що відтворює внутрішні переживання, щирі міркування, у яких втілено громадянську та професійну позицію, морально-етичні переконання, світоглядні координати письменниці, наскрізно пронизані національною свідомістю.

Восени 1921 р. Сидонія Никорович відвідала родину Маковеїв у Заліщиках. Ці гостини дали їй надзвичайно багато для пізнання та переосмислення різних життєвих колізій, у тому числі й особистих, а також для вивірення й усталення власної творчої ідеології. Особливо її розчулила лагідна атмосфера в домі письменника й щирість взаємин його господарів. У листі від 6 листопада 1921 р. кількома рядками вона висловила Осипу Маковееві своє непідробне й не звідане ніде раніше відчуття великого захоплення стосунками подружньої пари. У цьому невеличкому фрагменті листа для вияву щирих, непідробних почуттів письменниці послуговується широким спектром різномовних засобів: емоційно-оцінними словами, різними за частиніновою приналежністю, влучними метафорами, оцінними складнопідрядними реченнями з'ясувального типу, стилістичний прийом протиставлення тощо: *Я провела час у Вас гарно і мило згадую Вас і Вашу жену. <...> Як се багато представляє серед сеї мертвеччини. Я зустрілася з живою культурою душі і я шаную шляхетність і культуру людської душі, ся найглибша правда представляє більше, як уся слава і признання світа. Що значить уся земська суєта протів правдивого слова з душі до душі? Я чую пошану перед Вашим еством і кажу, що таких людей, як Ви і Ваша жена, тяжко стрінути у теперішній час. <...> У Вашій хаті чується подих правди життя. Се дуже багато і лише се мене тепер уражає. Се є те свіже повітря життя, де подих ширшає і чується серед сеї темряви життя соняшний промінь. <...> У Вашій хаті є той подих вищого життя і чується его всюди. Се подих супокою і поезії, се подих людської душі...¹. Такі відкриті та ніжні стосунки в родині Маковеїв, побудовані на взаємоповазі та взаємодовірі, не виявлялися, очевидно, в сім'ях, в які вхожою була Сидонія (і, мабуть, для родини самої письменниці вони не були звичними). Письменниці зізнається: *Маю відчуття, що я стрінулася з людьми, з життям*². І це життя в листі влучно протиставляється “мертвеччині”, яка уособлює нещирість, недовіру, байдужість у подружніх взаєминах, нехтування інтересів, потреб, зацікавлень членів родини.*

Узагалі, авторка листа часто апелює до таких філософсько-сакральних категорій, як *душа, життя, правда, цілість*, які становлять фундамент гармонізації родинних цінностей та непорушності життєвих орієнтирів. Силу

¹ Гнідий, С., *Лист до Осипа Маковея від 6 листопада 1921 р.* / Сидонія Гнідий // Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Фонд 59, № 823.

² Там само.

сім'ї як єдиного організму письменниця вбачає у взаєморозумінні, взаємоповазі, що й виформовує взаємодоповнення подружньої пари. На цьому вона наголошує у цитованому вище листі: *Ви себе спільно доповнюєте і творите разом одну гармонійну цілість життя*¹.

Лаконічна відповідь Осипа Маковея на компліментарні роздуми та слова захоплення Сидонії Никорович злагодою в його родині підтверджує думку письменниці про повну довіру та взаємоповагу Ольги та Осипа Маковейів. Адже адресант відписує подяку не від першої особи, а послуговується займенником *ми*, що вказує на цілковиту єдність його й дружини в поглядах на сутність подружніх цінностей. Так, Осип Маковей відзначає, підтверджуючи роздуми Сидонії Никорович про цілісність та взаємодоповнення в подружніх стосунках, що справді задоволений сімейним життям: *Не хвалимо себе, але ми з жінкою справді живемо собі добре, як товариші, і доповняємо себе*². Осип Маковей зізнається, проте, що саме дружина є берегинею їхнього сімейного вогнища: *У моєї жінки далеко більша здатність до життя, як у мене, а така прикмета в теперішніх часах щось варта*³. Письменник не приховував свого особистого щастя й не соромився цих почуттів і, очевидно, не лукавив, бажаючи й іншим таких же міцних та довірливих фамільних стосунків: *Я бажав би всім, щоб так собі жили, як ми обидвоє*⁴.

У згаданому вище листі до Осипа Маковея Сидонія Никорович використовує характерні для епістолярного спілкування засоби діалогізації – своєрідну комунікаційну гру, імітацію живого діалогу, автор якого вдає природне спілкування з метою інформувати адресата про щось, поділитися власними думками щодо порушеної теми, виразити власні почуття, емоції, викликати у співрозмовника зацікавленість, щирю й швидку реакцію-відповідь, якнайточніше зреалізувати конкретні я-інтенції, а часто навіть вплинути на реципієнта, викликати в нього певні почуття, спонукати до якихось дій. Реалізація діалогізації – в оформленні епістолярного тексту у формі діалогу з використанням усіх типізованих мовних засобів розмовного діалогічного мовлення: звертань, питальних й окличних конструкцій, емоційно-оцінних засобів, вигуків конструкцій, вставних та вставлених компонентів, народно-розмовних елементів (влучних порівняльних зворотів, фразеологічних

¹ Гнідий, С., *Лист до Осипа Маковея від 6 листопада 1921 р.* / Сидонія Гнідий // Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Фонд 59, № 823.

² Маковей, О., *Критичні думки (Лист)* / Осип Маковей // Самостійна Думка, 1931, Ч. 2., Лютий, с. 4. У публікації не зазначено, кому вона адресувалася. Але зміст листа, його дата (16 листопада 1921 р.) та примітка («До одної співробітниці "Променя"») з усією очевидністю вказують на те, що він був написаний у відповідь на кореспонденцію Сидонії Гнідий від 6 листопада 1921 р.

³ Там само.

⁴ Там само.

сполук, регіоналізмів, просторіч та ін.), засобів інтимізації мовлення. Питальні структури як засіб діалогізації товариського епістолярію використані письменницею з метою імітації живого діалогу комунікантів. Цим прийомом послуговується Сидонія Никорович при висвітленні своїх позицій щодо переконань тогочасних духовних цінностей: *Хіба громадяни свідомі, де і в чім праця? Що має життєву вартість, а що безвартісне?*¹ – запитує письменниця. І далі дає відповідь на власні питання: *Одні бачать працю у спеціальних фактах, другі – у політиці, інші – знов у тім, що списують увесь папір світа, інші – в тім, як на все і всіх ганблять. Інші – знов, коли виконують свої життєві обов'язки*². Після таких розмірковувань Сидонія Никорович доходить переконливого висновку: *Праця самим над собою є найтяжчою працею. Праця є лише те, що дає культурний розвій. <...> Вся вартість людини – се її життя, не вона сама. Коли вона високорозвинена, то вона є речником свого народу, чи хтось з цим погоджується, чи ні. Бо в тій людині сконцентрована уся природна сила народу...*³.

Такий же прийом (розширена відповідь на власне питання) використовує письменниця при викладі своїх позицій щодо релігійності тогочасного суспільства. *Чому теперішній чоловік боїться і сміється над молитвою? Бо він у своїм єстві зовсім обезсвячений, занечищений душею і зламаний духом. Він над усім, чого не годен зрозуміти, сміється. Сей сміх є ознакою нездарности і людської немічи. Що саме таке молитва? Люди і тут мають самі перестарілі поняття. В'ялі і старечі. То правда, що чоловік молитвою нічого не осягне. Але той чоловік, що визволив себе і піднявся так високо, що вже може молитися, що визволив себе від брудів життя, той чоловік може усе. Не молитвою осягається щось, але людина, що здібна молитися, осягне все*⁴.

Фіксуємо епістолярні текстові масиви, які складаються з питальних побудов, тобто письменниця очікує відповіді, роз'яснення від адресата на цілу низку запитань, а також обґрунтувань цих відповідей. Такі запитання нанижуються в тексті, розгортаючись однією тематичною спрямованістю, виформовують цілісний епістолярний текст: *Чоловік тепер не висновує життя. Не стежить за ходом життя, а чіпляється то тут, то там – чогось і не пов'язує ніщо в цілість. Він не дивиться на прояви життя душею і не висновує: чому се так? І не заходить глибше, щоби побачив причину всіх зверхних фактів. Він бачить утому, зневіру, апатію. Але з чого повстала та утома, зневіра, апатія? До чого може такий стан довести? Що*

¹ Гнідий, С., *Лист до Осипа Маковея від 6 листопада 1921 р.* / Сидонія Гнідий // Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Фонд 59, № 823.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

*може врятувати людей з цієї темної безодні? Що може уздоровити і підняти людей? Що може врятувати затроєну душу і дати їй природність і людськість – чисту здорову думку? Відродження і правда життя!*¹

Як бачимо питальні конструкції є органічним складником епістолярного спілкування Сидонії Никорови, які, за твердженням С. Шабат-Савки, «актуалізують питальний процес-пошук, створюють епістолярний діалог, активізують увагу адресата, зосереджують увагу на важливих явищах суспільного тв. Особистого життя, увиразнюють широкий спектр людських емоцій, оцінок та почуттів»².

Думки Сидонії Никорович про сутність сім'ї та подружні взаємини, що склалися в неї на основі відвідин Ольги та Осипа Маковеїв, становлять взірць та ідеальний образ родини, до якого прагнула й сама письменниця, проте з різних причин вона його не сягнула. Цілком можливо, за нашим припущенням, що це стало переломним моментом у її намірах побудувати іншу, щасливу, родину. Десь наприкінці 1923 р. вона розлучилася із отцем Омеляном Гнідидом і вийшла заміж за працівника румунської митниці Костянтина Никоровича. Від цього шлюбу народилися двоє дітей: син Василь, який став відомим румунським письменником, і дочка Калина – майбутній професор філософії Клузького університету.

Домашня робота, догляд за дітьми та їх виховання забирали в Сидонії Никорович дуже багато часу й фізичних сил. У листах до Марії та Антіна Крушельницьких вона не раз нарікала на важкий побут, який позбавляв її належної можливості займатися літературною творчістю й громадсько-культурною роботою. В одному з них фіксуємо відверте зізнання, структурно організоване я-висловленнями (із займенниками першої особи однини **я** та присвійним **мій**), емоційне значення яких підсилюють числівникові, займенникові, прикметникові компоненти **багато, сама, ніякої, тяжкі**: *...Я маю багато роботи і тяжкі життєві обставини. Маю троє малих дітей, і я їх сама виховую. Сама все роблю в хаті. Все в хаті – це є праця моїх рук, ніякої помочи не маю. Беру участь і в нашій громадській життю... <...> Як мої діти сплять, тоді я читаю пресу і журнали, тоді я духово працюю. Це є в десятій вечором. І кілька можу, працюю щодня*³. Та попри втому від щоденного порання та догляду за малечею Сидонія Никорович залишалася зразковою, люблячою матір'ю, про що свідчить її виправдання в листі до

¹ Гнідий, С., *Лист до Осипа Маковея від 6 листопада 1921 р.* / Сидонія Гнідий // Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Фонд 59, № 823.

² Шабат-Савка, С. Т., *Український питальний дискурс: монографія*, Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича, 2019, с. 251.

³ Никорович, С., *Лист до Антіна Крушельницького від 18 лютого 1929 р.* / Сидонія Никорович // Центральний державний історичний архів України м. Львів, Фонд 361, опис 1, справа 110.

Марії Крушельницької за довгу мовчанку, спричинену недугою меншої донечки Калини. Кілька тижнів занепокоєна мама провела біля ліжечка важкохворої дитини, ні на мить не втрачаючи надії на її одужання. І коли нарешті воно настало, щаслива матір з радістю повідомила: *Богу дякувати, доця жис. Бігає весела, ходить з своїм братчиком до діточого огороця. Я шию їм весняні одяги*¹.

Від одноманітної буденщини Сидонію Никорович рятували повнота родинних стосунків, листовне та живе спілкування з колегами, власна творчість. Постійно перебуваючи в часовій скруті, вона все ж таки знаходила можливість провідувати Ольгу Кобилянську, свою самотню приятельку, однодумницю й порадницю. Тривалі розмови між жінками, подеколи аж до світанку, на різноманітні теми породжували стійкі погляди на культурно-мистецький процес і перспективи тогочасних суспільних подій. Особливо Сидонія Никорович цінувала далекоглядну політичну аналітику Ольги Кобилянської. У листі до Марії Крушельницької вона зауважувала: *Так само хочу написати, як О. К. (Ольга Кобилянська. – В. А., А. А.) працює, чим вона займається, що її цікавить, – бо це я так добре знаю, що вона каже про політичне життя. Вона має на все дуже здорові і цікаві думки, але їх ніхто не знає. Ми говоримо не раз і цілу ніч – я й би хотіла, аби ті думки не пропали...*². І саме тому Сидонія Никорович зверталася з проханням до Марії Крушельницької, щоби вона посприяла друковій цих роздумів Ольги Кобилянської в журналі “Нові шляхи”, який редагував її чоловік Антін Крушельницький.

Певною мірою й Сидонія Никорович, і Ольга Кобилянська почувалися поза межами активного літературного життя, не маючи жвавого спілкування з представниками великої літератури. Зокрема творчої підтримки вони очікували й від Антіна Крушельницького, про що свідчить листовне зізнання Сидонії Никорович: *Правдоподібно ми з Ольгою Кобилянською часто думками будемо линути до Вас, бо справді ми відчуємо нашу самоту. І дійсно бракує нам щирої української душі, щоби обмінятися думкою. І щоби наша думка мала у когось щире опору. Певного роду порозуміння. Часом нам так тяжко, так тяжко і невідрадно. І не раз пробалакаємо і цілу ніч, як приїду до неї. І наплачемося, і насумуємося, і розійдемося. Душа повна туги і суму, але повна віри*³. Тому обидві письменниці щиро вітали намір Антіна Крушельницького відновити ідею давнього “Л[ітературно]-Н[аукового] В[іст-

¹ Никорович, С., *Лист до Марії Крушельницької від 8 травня 1928 р.* / Сидонія Никорович // Центральний державний історичний архів України м. Львів, Фонд 361, опис 1, справа 110.

² Там само.

³ Никорович, С., *Лист до Антіна Крушельницького від 18 лютого 1929 р.* / Сидонія Никорович // Центральний державний історичний архів України м. Львів, Фонд 361, опис 1, справа 110.

ника]”¹. Щоправда, Антін Крушельницький заснував часопис іншого типу – літературно-художній і громадсько-політичний журнал “Нові шляхи” (1929-1932). До співпраці з часописом запрошувалися видатні письменники: Ольга Кобилянська, Василь Стефаник, Спиридон Черкасенко, автори з підрадянської України.

Публікуватися на сторінках “Нових шляхів” прагнула й Сидонія Никорович. За її свідченням, для неї важливо було, щоби її “праці з народного життя знайшли <...> відповідне оцінення”, і це стало би для її “душі відрадою і новою відвагою до нових праць”². З цією метою письменниця звернулася по допомогу до Марії та Антіна Крушельницьких. Їм, іменитим майстрам слова, вона довірила свої творчі наміри, а відтак відповіла подякою на їхню підтримку. Почуття глибокої вдячності та вираження взаєморозуміння й духовної близькості з подружжям Крушельницьких письменниця оформила складнопідрядними конструкціями з підрядними з’ясувальними з опорними словами в головній частині *щаслива, почувую, знаю. Я щаслива, що судьба дала мені змогу пізнати Вас, що я збагатилася душею. Я почувую, що Ви мені близькі, рідні. Я знаю, що ми себе розуміємо*³, – сповіщала вона Марії Крушельницькій, а через деякий час відписувала й Антіну Крушельницькому: *Я ваш лист одержала і справді він приніс мені багато доброго. Він повертає мені віру і довір’я. Віру в добро і щирість українського серця. Віру в спільну працю. Віру в те, що є в нас добрі, характерні люди, які хочуть нам подати помічну руку*⁴. Базове слово *віра* в цьому фрагменті епістоли є початковим у неповних парцельованих реченнях, які актуалізують почуття довіри до адресата.

“Новим шляхам” Сидонія Никорович запропонувала кілька своїх творів: новелу “Євшан”, оповідання “Браття”, повість “Зеновія”, а також *критичний огляд з буковинського життя – об’єктивні статті на культурні і політичні*⁵ теми та ін. Особливо письменниця переймалася публікацією повісті “Марівуца”, яку ще в час війни почав готувати для публікації в “Літературно-Науко-

¹ Никорович, С., *Лист до Антіна Крушельницького від 7 лютого 1929 р.* / Сидонія Никорович // Центральний державний історичний архів України м. Львів, Фонд 361, опис 1, справа 110.

² Там само.

³ Никорович, С., *Лист до Марії Крушельницької від 8 травня 1928 р.* / Сидонія Никорович // Центральний державний історичний архів України м. Львів, Фонд 361, опис 1, справа 110.

⁴ Никорович, С., *Лист до Антіна Крушельницького від 18 лютого 1929 р.* / Сидонія Никорович // Центральний державний історичний архів України м. Львів, Фонд 361, опис 1, справа 110.

⁵ Никорович, С., *Лист до Марії Крушельницької від 8 травня 1928 р.* / Сидонія Никорович // Центральний державний історичний архів України м. Львів, Фонд 361, опис 1, справа 110.

вому Вістнику” Микола Євшан, однак з відомих причин не встиг завершити своєї праці. Її разом з правками критика Сидонія Никорович надіслала Антіну Крушельницькому, додавши деякі примітки. *Так називають в нас на Буковині дівчат в тих селах, що граничать з румунськими*¹, – пояснювала вона назву твору. При цьому зауважувала, що її прийняв і Микола Євшан, хоч після консультації з Ольгою Кобилянською готова була назвати твір по-іншому – “Калина”.

Крім того, письменниця повідомляла, що внесла деякі зміни щодо змісту й “провідної думки” “Марівуци”, і водночас просила по можливості зберегти в повісті “буковинський діалект”, оскільки це дасть можливість підкреслити місцеву культурну традицію й передати *музичність української мови*² буковинського села. Проте із невстановлених наразі причин жодного твору Сидонії Никорович “Нові шляхи” так і не надрукували, хоч, за моїм спостереженням, принаймні “Марівуцу” головний редактор часопису схвалив до друку.

Як засвідчують факти з листів письменниці, навіть у надскладних побутових умовах Сидонія Никорович не лише не переставала займатися власною творчістю, а й складала чіткі плани щодо організації українського літературного процесу на Буковині.

Отже, епістолярій Сидонії Никорович є неоціненним матеріалом для глибшого пізнання індивідуальної мовотворчості письменниці, яка «вбачала в літературі могутній чинник повернення поневоленого народу до незалежності, входження українців, як історичного народу, в коло країн із самостійним політичним устроєм»³. Окрім того, листи Сидонії Никорович – це ще й самотній мистецький спадок, фрагмент елітарної національної культури, що має широку перспективу для подальших досліджень.

Література

1. Агафонова, А.М., *Термінологічне співвідношення антропозорієнтованих категорійних величин в епістолярному дискурсі* // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, Філологія, 28, том 1, с. 5.
2. Антофійчук, Володимир, *Забута письменниця Сидонія Никорович* / Наш голос, № 286, Квітень, Бухарест, 2018, с. 6.
3. Гнідий, С., *Лист до Осипа Маковея від 6 листопада 1921 р.* / Сидонія Гнідий // Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Фонд 59, № 823.

¹ Никорович, С., *Лист до Антіна Крушельницького від 18 лютого 1929 р.* / Сидонія Никорович // Центральний державний історичний архів України м. Львів, Фонд 361, опис 1, справа 110.

² Там само.

³ Антофійчук, В., *Забута письменниця Сидонія Никорович* // Наш голос, № 286, Квітень, Бухарест, 2018, с. 6.

4. Ляхова, Ж., *Теоретичні питання дослідження епістолярію українського письменства* // Третій Міжнародний конгрес україністів, Літературознавство. Харків, 1996, с. 86.
5. Маковей, О., *Критичні думки (Лист)* / Осип Маковей // Самостійна Думка, 1931, Ч. 2, Лютий, с. 4.
6. Никорович, С., *Лист до Антіна Крушельницького від 7 лютого 1929 р.* / Сидонія Никорович // Центральний державний історичний архів України м. Львів, Фонд 361, опис 1, справа 110.
7. Никорович, С., *Лист до Марії Крушельницької від 8 травня 1928 р.* / Сидонія Никорович // Центральний державний історичний архів України м. Львів, Фонд 361, опис 1, справа 110.
8. Никорович, С., *Лист до Антіна Крушельницького від 18 лютого 1929 р.* / Сидонія Никорович // Центральний державний історичний архів України м. Львів, Фонд 361, опис 1, справа 110.
9. Романченко, А.П., *Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти: монографія*, Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2019, с. 131.
10. Шабат-Савка, С.Т., *Український питальний дискурс: монографія*, Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019, 332 с.

УГОРСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У МОВІ ТВОРІВ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Єлизавета Барань

Закарпатський угорський інститут
імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, Україна
barany.ertzsebet75@gmail.com

Адальберт Барань

Закарпатський угорський інститут
імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, Україна
caroline@kmf.uz.ua

Анотація. Західноукраїнські письменники кінця XIX – початку XX століття широко користувалися живою народною говіркою Гуцульщини, талановито відтворювали діалектні особливості народної мови. У статті подано лексеми, запозичені з угорської мови, що наявні у творах письменників Західної України, а саме: *Леся Мартовича, Марка Черемшини, Осипа Маковея і Тимофія (Тимотея) Бордуляка*. За нашим припущенням, більшість наведених слів-гунтаризмів потрапили у західноукраїнську мову посередництвом закарпатських українських говорів, які мали зв'язок з угорськими говорами упродовж століть. Гунтаризми проникли і в інші сусідні мови, зокрема, словацьку, польську, сербську, хорватську, болгарську, польську, румунську та російську (у російську мову переважно через українське або польське посередництво). У роботі подано етимологічний аналіз гунтаризмів, які зустрічаються у творах західноукраїнських письменників.

Ключові слова: західноукраїнські письменники кінця XIX – початку XX століття, народна мова, гуцульські говори, угорські говори, *Леся Мартович, Марко Черемшина, Осип Маковей, Тимофій (Тимотея) Бордуляк, гунтаризм, етимологічний аналіз.*

Abstract. Hungarian Lexical Borrowings in the Works by Western Ukrainian Writers. Western Ukrainian writers of the late nineteenth and early twentieth centuries widely used the living vernacular of Hutsulshchyna and talentedly reproduced the dialectal features of vernacular. The article presents lexemes borrowed from the Hungarian language, which are available in the works by writers of Western Ukraine, namely: *Les Martovych, Marko Cheremshyna, Osip Makovei and Timofiy (Timotey) Bordulyak*. According to our assumption, most of the above mentioned Hungarian words got into the Western Ukrainian language through the Transcarpathian Ukrainian dialects, which were connected with the Hungarian dialects for centuries. The Hungarian loanwords have also entered into the other neighboring languages, in particular, Slovakian, Polish, Serbian, Croatian, Bulgarian, Romanian and Russian (into Russian mainly through the mediation of Ukrainian or Polish). The paper presents the etymological analysis of Hungarian loanwords, which are found in the works by Western Ukrainian writers.

Keywords: Western Ukrainian writers of the late XIX – early XX centuries, vernacular, Hutsul dialects, Hungarian dialects, *Les Martovych, Marko Cheremshina, Osip Makovei, Timofiy (Timotey) Bordulyak, Hungarian loanwords, etymological analysis.*

Діяльність західноукраїнських письменників кінця XIX – початку XX століття була спрямована на посилення комунікативної спроможності української мови, збагачення її тематичного діапазону для спілкування в колі освічених верств. Українці на цих теренах перебували в щоденних зв'язках з представниками інших національностей. Багатомовне середовище й активна міжмовна взаємодія не могли не вплинути на лексичний склад західноукраїнської мови.

Письменники Західної України широко користувалися живою народною говіркою Гуцульщини, талановито відтворювали діалектні особливості народної мови. Крім польських, німецьких, молдавських, румунських та інших запозичень, зустрічаємося й з угорськими запозиченнями. «Внаслідок цього, – як зазначає О. М. Муромцева, – окремі лексичні, морфологічні, синтаксичні елементи згаданих мов протягом тривалого часу адаптувалися до системи української мови й стали органічною складовою частиною південно-західного наріччя, певною мірою вплинули на специфіку його лексичного складу»¹.

На наявність угорських запозичень у галицьких говорах вперше привернув увагу науковців Еміль Балецький². Згадки про Угорщину та угорців у галицькому фольклорі (у статті наведено кілька цитат з галицького фольклору, зібраних Яковом Головацьким), на думку Балецького, свідчать про те, що галицько-угорські зв'язки розпочалися ще в період княжої доби³. Балецький зауважує, що угорські запозичення зустрічаються й у творах Сидора Воробкевича, Юрія Федьковича, Леся Мартовича, Івана Франка, Ольги Кобилянської, Марка Черемшини, Петра Козлянюка⁴. Отже, Е. Балецький показав напрямок для подальших досліджень гунгаризмів у західноукраїнській літературі.

Мета статті – подати лексеми, запозичені з угорської мови, що наявні у творах Леся Мартовича, Марка Черемшини, Осипа Маковея й Тимофія (Тимотея) Бордуляка. За нашим припущенням, більшість наведених слів-гунгаризмів потрапили в західноукраїнську мову посередництвом закарпатських українських говорів, які мали зв'язок з угорськими говорами упродовж століть. Гунгаризми проникли і в інші сусідні мови, зокрема, словацьку, польську, сербську, хорватську, болгарську, польську, румунську та російську (у російську мову переважно через українське або польське посередництво).

Нижче подамо етимологічний аналіз гунгаризмів, які зустрічаються у творах західноукраїнських письменників:

¹ Муромцева, О. Г., *Західноукраїнська мовно-літературна практика* // Українська мова. Енциклопедія, Київ, 2004, 197-199.

² Балецький, Э., *О некоторых венгерских заимствованиях в украинском языке (венгерские заимствования в произведениях Н. Л. Устияновича)* // *Studia Slavica Hung.* 9 (1963): 337-386.

³ Там само, 341.

⁴ Там само, 337.

бана ‘туга’; похідне дієслово – *банувати* ‘тужити, нидіти’; *банно* – похідний прислівник у знач. ‘школа, сумно, тужно’. Від іменника *бана* є прикметникові, дієслівні, дієприкметникові та прислівникові утворення < угор. *bán(at)* – невідомого походження¹; пор. *banovan*², яке вперше зафіксовано в XVI ст.; *banovati* з’являється в XVII ст.². – Ця, любки пишні, вже своєї *бани* не *вибанує* та й своєї любви ріками не затопит! (Черемшина: Зарікайся мід-горівку пити!.. 238); Наче за мерцем, за Петриком *банувала* (Черемшина: Карби, 49); Ви цілком не *бануйте* за Бразилією, бо тут біда ще гірша, як у вас (Бордуляк: Іван Бразилієць, 212); Гриць *збанував* за першою небіжкою; після її смерті та ходив цілий тиждень, як строений: ні робота його не бралася, ні їда (Мартович: Мужичька смерть, 53); Не *банно* йому було й льоху продати на комісійні кошти (Мартович: Ось поси моє! 112); Таке молоде, гей весна яра, а таке жалісливе, таке переболене та *перебановане*! (Черемшина: Зарікайся мід-горівку пити!.. 236). Л. Чопей не вважає слово запозиченням з угорської, не виділяючи його курсивом³. Воно наявне у польській, чеській, словацькій, болгарській мовах, яке є запозиченням з угорської *bán* ‘шкодувати, каятись’⁴; в угорських говорах дієслово *bán* вживається в значенні ‘жаліє кого-, що-небудь’, ‘жаліє щось від когось’⁵. Див. ще: *банувати*⁶, польське *banować*⁷, рум. *băni*⁸, східносл. *banovac*, *banovane*⁹;

бізівно ‘напевно’ < угор. *biztos* – похідне утворення від дієслівної основи *bízik*¹⁰; зафіксоване в писемних пам’ятках XVI, XVII ст.¹¹; – Передтогід сімох, а тепер знов сімох газдів *бізівно* буде менше (Черемшина: Бодай їм путь пропала! 169). *Бізівно* в знач. ‘несомн’но, нав’рно’, зазначається, що слово народного вжитку¹². Укр. прислівник *бізівно*, *бізувно* запозичення з угорської мови; дієслівна форма *бізувати* ‘довіряти, надіятися’ < угор. *bízik*¹³; в угорських говорах вживається в такому ж значенні¹⁴. Див. ще *бізувно*¹⁵, польське *bizon*¹, *bizoń*, *bizun* уперше зустрічається в XVII столітті²;

¹ ESz 54.

² Dezsó 1989: 50.

³ Csoréy 1883: 7, Желехівський 1: 12, Грінченко 1: 27.

⁴ ЕСУМ 1: 135.

⁵ ÚMTsz 1: 331.

⁶ Лизанец 1976: 575, Барань–Комарі 2005: 116, Піпаш–Галас 2005: 11.

⁷ Brückner 1927: 15; Wołosz 1989: 229-230.

⁸ Tamás 1966: 100-101.

⁹ Halaga 1: 125.

¹⁰ ESz: 71.

¹¹ Dezsó 1989: 53.

¹² Csoréy 1883: 12, Желехівський 1: 28, Грінченко 1: 55.

¹³ ЕСУМ 1: 194.

¹⁴ ÚMTsz 1: 497.

¹⁵ Барань–Комарі 2005: 116, Піпаш–Галас 2005: 13.

бірувати ‘могти’ – прикметниковий дериват (*не*)*біровитий*) < угор. *bír* невідомого походження³; вживається й в знач. ‘панувати’ зафіксованого у писемних пам’ятках XVI-XVII століття⁴. – Кобито ми *бірували*, коби-сми сокотилися (Черемшина: Карби, 52); Якби не боялася ночі, то не уступилася б з місця, бо не *бірує* (Черемшина: Бабин хід, 97); Ніби й сором, і нема чого таки сподіватися, аби голову накрила, кожде обмине зату, а ми на ґрунтик так *небіровиті*, та й то тому так гірко, – жалкувався жалісним, але не поважним голосом Тимофій (Черемшина: Більмо, 120). *Небіровитий* – несильний, тут у знач. ‘небагатий’; вказується на те, що слово вживається на території колишньої Угорської Русі (сучасного Закарпаття)⁵; ‘т.с.’⁶; в угорських говорах вживається в знач. ‘розуміє щось, здатний щось зробити’⁷. – Див. ще *бировати*⁸, східносл. *birovac*⁹;

бунда ‘шуба’, тут у знач. ‘кожух’ < угор. *bunda* – невідомого походження; у сербсько-хорватській, словенській та чеській мовах іменник *bunda* ‘т.с.’ походять з угорської мови¹⁰; уперше зафіксовано в XIX столітті (1806 р.)¹¹. – То перше бувало, аж любо було подивитися: дівка як убралася в *бунду*, підперезалася, чоботи взула... (Маковей: Нові часи, 152). Український іменник *бунда* вживається в різних значеннєвих відтінках: ‘вид суконного пальта’; ‘короткий хутрянний одяг’; ‘кожух без рукавів’; ‘тепла білизна’; ‘занадто широке пальто’; ‘плаття’; ‘сарафан’; ‘дівоче плаття’; ‘теплий дорожній балахон’¹². Номен *бунда* запозичений, мабуть, частково через польське й словацьке посередництво, з угорської й східнонорманських мов¹³; в угор. говорах вживається в значенні фразеологічної одиниці *akinek nem bundája ne vegeye magára* ‘у чужий черевик ноги не сунь’¹⁴. Пор. польське *bunda*¹⁵; за припущенням В. Волоша іменник *bunda* міг потрапити в польську мову в XIX столітті¹⁶, схв. *bunda*¹, рум. *búnda*², східносл. *bunda*³;

¹ Brückner 1927: 28.

² Wołosz 1989: 236.

³ ESz: 70.

⁴ Dezső 1989: 52.

⁵ Csoréy 1883: 12, Желехівський 1: 30, Грінченко 1: 57.

⁶ ЕСУМ 1: 201.

⁷ ÚMTsz 1: 485.

⁸ Лизанец 1976: 578, Барань–Комарі 2005: 117, Піпаш–Галас 2005: 13.

⁹ Halaga 1: 134.

¹⁰ ESz: 91.

¹¹ Dezső 1989: 53.

¹² Csoréy 1883: 21, Желехівський 1: 49, Грінченко 1: 110.

¹³ ЕСУМ 1: 295.

¹⁴ ÚMTsz 1: 632.

¹⁵ Brückner 1927: 49.

¹⁶ Wołosz 1989: 89; його ж, 1991-1992: 14.

габи (тут *Pluralia Tantum*) ‘хвиля’, тут у значенні ‘водопад’, але поширені й значення ‘піна’ або ‘вершки’ < угор. *hab* – первинне значення якого було ‘хвиля’⁴; давньоуральського походження⁵. – Потужили ми швайки на дарабі та й кермами, ек грудьми, боремося із *габами* (Черемшина: Марічку голова болить, 243). Тут дається таке пояснення слова: *габи* – водопади у вузьких місцях русла річки⁶. *Габа* у значенні ‘хвиля’ – запозичення з угорської; словацьке *hab* ‘т.с.’⁷. В угорських говорах вживається у зовсім інших значеннях, напр., ‘виноградне сушло’, ‘пшениця овіяна вітром’, ‘вістря коси’⁸. Див. ще: у знач. ‘річкова хвиля’, ‘середня течія річки’⁹, рум. *hop*¹⁰, східносл. *haba*¹¹;

гайдук ‘гайдук’, тут у знач. ‘вид танцю’ < угор. *hajdú* наявний і в російській мові¹²; зафіксовано у XVIII ст. (1708 р.); слово утворене в результаті розбіжності значення діеприкетника *hajtó*; номен *гайдук* став інтернаціоналізмом¹³. – А тепер дід тобі каже, аби-с йшов *гайдука* танцювати, най вуйки та вуйни видють! (Черемшина: Карби, 47). Л. Чопей не вважає слово запозиченням з угорської, не виділяючи його курсивом¹⁴; ‘высокорослый служитель; солдат надворной стражи’¹⁵; у цьому ж значенні І. Котляревський вживав слово в поемі «Енеїда». *Гайдук* ‘повстанець – партизан у південних слов’ян у XV-XIX ст.’; угорське *hajdú* ‘розбійник’ зустрічається у білоруській, словацькій, болгарській, македонській, сербській, хорватській мовах; уг. *hajdú* (мн. *hajduk*) за походженням є назвою однієї з етнічних груп угорців; непереконливим є твердження про польське посередництво¹⁶. В угор. говорах номен вживається в різних значеннях, наприклад, ‘виконавець однієї з дитячих ігор’, ‘людина, яка не розуміється в чомусь’¹⁷. Іменник зафіксо-

¹ Nyomárkay 1989: 310.

² Tamás 1966: 154.

³ Halaga 1: 158; див. ще Лизанец 1976: 581, Барань–Комарі 2005: 118, Піпаш–Галас 2005: 18.

⁴ ESz: 274.

⁵ Довгович 1835/2003: 5 зв.

⁶ Желехівський 1: 133.

⁷ ЕСУМ 1: 444.

⁸ ÚMTsz 2: 776.

⁹ Лизанец 1976: 586, Піпаш–Галас 2005: 32.

¹⁰ Tamás 1966: 440.

¹¹ Halaga 1: 261.

¹² ESz: 278-290.

¹³ Dezsó 1989: 62.

¹⁴ Csorey 1883: 50.

¹⁵ Желехівський 1: 134, Грінченко 1: 265.

¹⁶ ЕСУМ 1: 453.

¹⁷ ÚMTsz 2: 794-795.

ваний у пам'ятках російської мови 1582 року, має і відповідники жіночого роду *гайдучка*, *гайдучиха*¹. Деякі мовознавці російське *гайдук* виводили з угорської посередництвом польської² < пор. польське *hajduk* теж і в знач. 'вид танцю', яке розповсюдилося у польській мові у XVI столітті; на думку В. Волоша в українські говори потрапило через польське посередництво³. П. Лизанець в одній праці⁴ *гайдук* відносить до сумнівних мадяризмів, в іншій⁵ зазначає, що слово є історизмом; у знач. 'охоронець, поліцай'⁶, рум. *haidúc*⁷, східносл. *hajduk*⁸;

гляба 'даремно, марно'; у творах М. Черемшини подається й як у знач. 'не можна, годі' < угор. *hiába* – угор. *hiába* є прислівникове утворення від прикметника *hiú*⁹; вперше зустрічається у творах М. Андрелли (Росвиговського) у XVII ст.¹⁰ – Обігнатися *гляба!* лишень штроф та й штроф, та й штроф (Черемшина: Хіба даруймо воду, 73); Але і панотця *гляба* ревнувати, бо панотець заходить собі із своєю газдинею, так як з жінкою вінчаною, і так щире її виряджає та її голубить та над нею розшибається... (Черемшина: Верховина, 271); Тоті зорі щось міняються, щось вони поморгують, щось вони оповісти хочуть, лиш *гляба* їх розуміти (Черемшина: Коляда, 302); Хаті сорок шість, а дідові сімдесят років, то вже старому *гляба* діти до хресту держати (Черемшина: Верховина, 263). Тут у знач. 'годі'¹¹, *гіяба*¹², зазначається, що слово народного вжитку¹³. *Гляба*, *гіяба* 'неможливо, даремно, марно' запозичення з угорської¹⁴; у Новому діалектному словнику угорської мови зазначено, що слово вживається на Буковині у знач. 'хоч', 'незважаючи на те, що'¹⁵. Зустрічається й у закарпатських українських говорах¹⁶, рум. *héba*¹⁷;

гонвед 'гонвед', тут у знач. 'угорська кіннота' < угор. *honvéd*, який є історизмом¹⁸ – складне слово (*hon* 'вітнична' + *véd* 'обороняти'); нім. *Honved*,

¹ Kniezsa 1955: 834-836.

² Hollós 1996: 23-24.

³ Wołosz 1989: 255-256; його ж 1991-1992: 11.

⁴ Лизанець 1967: 54.

⁵ Лизанець 1976: 586.

⁶ Піпаш–Галас 2005: 32.

⁷ Tamás 1966: 396-397.

⁸ Halaga 1: 263.

⁹ ESz 302.

¹⁰ Dezsó 1989: 64.

¹¹ Csorey 1883: 52.

¹² Желехівський 1: 145.

¹³ Грінченко 1: 292.

¹⁴ ЕСУМ 1: 531.

¹⁵ ÚMTsz 2: 941.

¹⁶ Лизанець 1976: 588, Піпаш–Галас 2005: 36.

¹⁷ Tamás 1966: 419.

¹⁸ Udvari 1997: 620.

словац. *honvéd*, поль. *honwed*, рум. *honved* – запозичення з угорської мови¹. Село подобає ще бодай на строшене село, хоч *гонведи* прозирають його собачою оселею й кольбами прицитькують так само людські плачі... (Черемшина: Бодай їм путь пропала!, 170-171)². В угорських говорах вживалося у давнину вживалося для глузування над угорською червоною кіннотою (гонведами)³. Польське *honwed*, на думку В. Волоша, було запозичено у ХІХ столітті⁴, рум. *honvéd*⁵. Див. ще: у знач. ‘солдат при старому угорському режимі’⁶.

газда ‘господар’ < угор. *gazda*⁷. Запозичення, мабуть, з однієї із слов’янських мов; пор. церковнослов. *gospoda* ‘той, хто приймає гостей’; хорв.-серб., словацьке *gazda*, румунське *gazdă* є запозиченнями з угорської, частково «перезапозичення»⁸; Л. Деже подає 5 дериватів слова, які зафіксовані у писемних пам’ятках ХVI-ХVII ст.⁹ – На дорозі стрітив я знаомого селянина. – Звідки, *газдо*? (Маковей: Границя, 241); Принеслася якось перед Іванову хату, стала та й дожидає, заки *газда* вийдуть із хати та примістяться на возі (Мартович: Лумера, 32); Але ж, *газдине*, я зовсім не про вас говорив! – боронився священник (Маковей: Ксантипа, 272); У зелені свята або на Івана Купала ходи полем з процесією, співай молитви, читай євангеліє против *газдівських* піль, лазь по горах і дебрах, мучся! (Маковей: Гурке життя, 477); Коли-с не гаран робити, то *газдов* не будеш, письма бериси! (Черемшина: Карби, 47). Є. Желехівський подає деривати від іменника *газда*: 6 іменників, 3 прикметники і 3 дієслова¹⁰. Угорське *gazda* ‘господар’ у свою чергу походить із слов’янських мов (< слов. *gospoda*)¹¹; в угорських говорах вживається в різних значеннях, наприклад, ‘голова великої сім’ї/общини, члени якої живуть разом у спільному господарюванні’, ‘так називає дружина чоловіка’, ‘голова групи, які ходять з хати до хати під час свят’¹². В. Волош указує на період проникнення іменника *газда* від 1576 до 1600 року¹³. Див. ще в знач. ‘господар хати’¹⁴; у російську мову іменник *газда*, закріплений в знач.

¹ ESz: 312.

² Пор. Csoregy 1883: 57.

³ ÚMTsz 2: 993.

⁴ Wołosz 1989: 260; 1991-1992: 12.

⁵ Tamás 1966: 440.

⁶ Лизанец 1976: 589, Піпаш–Галас 2005: 37.

⁷ Пор. Довгович 1835/2003: 5 зв.

⁸ ESz 247.

⁹ Dezső 1989: 61.

¹⁰ Желехівський 1: 167, Грінченко 1: 345.

¹¹ ЕСУМ 1: 450-451. Пор. Kniezsa 1955: 640-641.

¹² ÚMTsz 2: 614-615.

¹³ Wołosz 1991-1992: 11; Wańkowski 1: 414.

¹⁴ Лизанец 1976: 586, Барань–Комарі 2005: 119, Піпаш–Галас 2005: 42.

‘заможній селянин, який господарює на своїй землі’, прони́к посередництвом української мови¹, польське *gazda* у знач. ‘багатий селянин’², рум. *gâzdă*³, східносл. *gazda*⁴;

дараба ‘пліт’ від угор. імен. *darab* ‘шматок’ (зі штук дерева, тобто *дарабів*, виготовляли пліт) < угор. *tutaj* – слов’янське, можливо, словацьке чи словенське запозичення⁵; у знач. ‘невизначена кількість’⁶ – Але женемо ми раз з-під Чивчина *дараби* (Черемшина: Марічку голова болить, 242); Але не тоту вужевку, що ліси й *дараби* в’яже, але тоту вужевку, що усіх хлопів в один на́рід в’яже! (Черемшина: На Купала – на Івана, 300). *Дарабъ*, але тільки у знач. ‘шматок’⁷, ‘плоть изъ сплавного лѣсу’⁸. Іменник *дараба* ‘пліт із сплавного дерева’, очевидно, походить із угорського *darab* ‘шматок, штука’; зміна значення сталася вже на українському мовному ґрунті у зв’язку з вимірюванням сплавного лісу на *дараби* ‘штуки’, кожна з яких становив окреми́й пліт⁹; в угорських говорах номен вживається в різних значеннях, наприклад, ‘шматок’, ‘частина сітки’, ‘ділянка, найближча до села’¹⁰. З перерахованих вище значень видно, що іменник *дараб* в угор. говорах не має значення для назви плоту; тому є переконливим твердження, що це значення утворилося на власне українському мовному ґрунті. Див. ще: у знач. ‘шматок’ чи ‘нива’¹¹, у знач. ‘шматок, ділянка землі’¹², рум. *dărâb*¹³;

дудурувати ‘випирати’ < угор. *dudorodik* – похідне утворення¹⁴ – Патентарі спускають на військовий лад руки в долину, а киптарі з медалями *видудурують* наперед і зачинають говорити... (Черемшина: Бодай їм путь пропала!, 160). *Дудуритися* ‘настовбурчуватися, упиратися від страху’¹⁵. Дієслово *дудуритися* ‘настовбурчуватися; упиратися від страху’, очевидно, запозичення з угорської *dudorodik* ‘випирати, стирчати’, та уг. *dudor* ‘опух, набряк’ вважаються звукоекспресивними утвореннями¹⁶. Значення, зафіксо-

¹ Hollós 1996: 23.

² Brückner 1927: 137.

³ Tamás 1966: 370-371.

⁴ Halaga 1: 256.

⁵ ESz 135.

⁶ Довгович 1835/2003: 5, Dezső 1989: 56.

⁷ Csoregy 1883: 65.

⁸ Желехівський 1: 172, Грінченко 1: 358.

⁹ ЕСУМ 2: 12-13.

¹⁰ ÚMTsz 2: 949-950.

¹¹ Лизанец 1976: 593.

¹² Барань–Комарі 2005: 119, Піпаш–Галас 2005: 45.

¹³ Tamás 1966: 290-291.

¹⁴ ESz: 159.

¹⁵ Грінченко 1: 454. Пор. Желехівський 1: 208.

¹⁶ ЕСУМ 2: 141.

вані в ЕСУМ, свідчать про розширення семантики слова на українському мовному ґрунті. Поки що нез'ясованими залишаються шляхи проникнення дієслова *дудурувати* у західноукраїнські говори, тому що воно не зафіксоване ні в закарпатських українських, ні в польських говорах. Припускаємо можливість проникнення з мови угорських солдат. В угорських говорах слово вживається у знач. 'тремтіти'¹;

кабата 'пальто', тут у значенні '(солдатський) мундир', іменник закріпився в Галичині із солдатської мови в період Австро-Угорської Монархії; < угор. *kabát* – західнослов'янїзм, мабуть словацьке запозичення; пор. словацьке, чеське *kabát* 'коротке пальто, піджак'². – Старі люде тямлять, як ще по угорській війні прийшов звідкись в білім *кабаті* і в синій жовнірській шапці та став найматись по господарям до роботи (Бордуляк: Дід Макар, 48); Коло мене щось затріщало, і я по хвилі побачив чоловіка з довгими чорними вусами, з наїженими бровами, в короткім *кабаті*, в солом'янім ширококри- сім капелюсі з сойчиним пером і з рушницею через плече (Бордуляк: Дяк Гриць, 133); Адїт, мої парафіяни, я лишень в сорочці і – не до вашого гонору кажучи – в поркиницях, а нагавиць нема та і *кабату* нема! (Черемшина: Верховина, 275). Тут у знач. 'куртка'; *кабатъ* (арх.) 'широкая и длинная рабочая рубаха, надѣваемая крестьянами сверхъ кафтана'³; у значеннях 1) 'куртка, солдатській мундир', 2) 'у женщинъ – юбка'; *кабатик*, *кабатина* – одинь екземпляр⁴. У слов'янських мовах іменник *кабат* має різні значення; тільки у чеській мові відоме застаріле значення 'солдатський мундир'. Іменник *кабат* – запозичення з перської через посередництво угорської і польської мов⁵. Пор. польське *kabat*⁶. Див. ще: у знач. 'пальто' і 'жіноча спідниця'⁷, схв. *kabát*⁸, рум. *căbát*⁹, східносл. *kabat* у знач. 'спідниця'¹⁰;

кібзувати 'уявляти', тут у знач. 'міркувати, знати' < угор. *képzeli* – похідне утворення¹¹. – То ти меш *кібзувати*, шо грїх, і шо ні, за шо карбуєси карби (Черемшина: Карби, 51); Ну, ну, та я то ніби *кібзую*, побережника кожде має в селі (Черемшина: Більмо, 116). *Кібзувати*¹², *кібзувати* 'знати'¹.

¹ ÚMTsz 1: 1028.

² Esz 362.

³ Даль 2: 70.

⁴ Csorpey 1883: 140, Желехівський 1: 328, Грінченко 2: 203.

⁵ ЕСУМ 2: 331.

⁶ (Wołosz 1991-1992: 5-6); А. Банковскі вважає номен застарілим (Bańkowski 2000: 602).

⁷ Лизанец 1976: 599, Барань–Комарі 2005: 120, Піпаш–Галас 2005: 74.

⁸ Nyomárkay 1989: 310.

⁹ Tamás 1966: 170.

¹⁰ Halaga 1: 321.

¹¹ ESz: 399.

¹² Желехівський 1: 340.

В ЕСУМ зазначається, що дієслово *кебзувати* є запозиченням з молдавської (тобто румунської) мови; молд. *кибзуи* ‘обдумувати, міркувати’ як і рум. *chibzuî* ‘т.с.’, ‘зважувати’² виводиться від угорського *kérezni* ‘підготовляти, формувати, виховувати’, похідного від *kér* ‘картина, вигляд, образ’, запозиченого з давньотюркської мови³. Припускаємо, що слово могло потрапити у західноукраїнські говори посередництвом молдавської/румунської мови через буковинські говори;

лаба (-и) ‘нога’ і ‘лапа’ < угор. *láb* – давнє уральське слово⁴. – Не бійтеси, дідику, та й бабко, ек купите мені стрільбу, то я тоті карби вистрілею щодо *лаби*! (Черемшина: Карби, 47); Бо мої політичні противники повторяли безнастанно, що я не лише редактор, але ще й панський лакей, котрий найбільше вдоволення находить у лизанню панських *лаб* і ніг... (Маковей: Як я видавав газету, 15); Гектор, уже з ковбасою в зубах, подав Романові *лабу*, блиснув вдячними очима, потім пішов до дверей, отворив собі *лабою* двері і забрався (Маковей: Еманципація мужчин, 75-76). Тільки у знач. ‘нога тварини’⁵, *лана*⁶. В ЕСУМ висловлюється припущення про зворотнє запозичення західнослов’янїзму *лаба* в польську та словацьку мови з румунської чи угорської *q* зазначається, що іменник *лаба* вживається у таких значеннях ‘лапа’, ‘ніжка на козлах’, ‘ніжка у ступці; один із двох стовпчиків, які підтримують на припичку комин у гуцульській печі’⁷. Пор. польське *laba*⁸. Див. ще: у знач. ‘нога тварини’ або ‘ніжка стола’⁹, у знач. ‘лапа’ або ‘ніжка для козла’¹⁰, рум. *lábă*¹¹, східносл. *laba*¹²;

легінь ‘парубок’ < угор. *legény* – невідомого походження¹³. – Петрикові обарінки давали, називали чемним *легінем* (Черемшина: Карби, 45). Укр. *легінь* ‘юнак, парубок’ запозичено з угорської¹⁴. Див. ще: у значенні ‘коханий’¹⁵, рум. *léghin*¹⁶;

¹ Желехівський 1: 344.

² Tamás 1966: 200-201.

³ ЕСУМ 2: 419-420.

⁴ ESz: 466-467.

⁵ Csorey 1883: 166.

⁶ Желехівський 1: 394, Грінченко 2: 337.

⁷ ЕСУМ 3: 173.

⁸ Wołosz 1991-1992: 8.

⁹ Лизанец 1976: 606.

¹⁰ Барань–Комарі 2005: 122, Піпаш–Галас 2005: 91.

¹¹ Tamás 1966: 485.

¹² Halaga 1: 384.

¹³ ESz: 480-481.

¹⁴ ЕСУМ 3: 209. Пор. Csorey 1883: 168, Желехівський 1: 400, Грінченко 2: 350.

¹⁵ Лизанец 1976: 607, Барань–Комарі 2005: 122, Піпаш–Галас 2005: 92.

¹⁶ Tamás 1966: 497.

маржина ‘худоба’ < угор. *marha* – хорв.-серб. *marva*, словенське *márha*, румунське *marfă, marhă* запозичення з угорської¹; у пам’ятках XVI-XVII століття вживається в значеннях ‘майно’ та ‘худоба’². – Най він побожить на свої діти, а я побожу на свою *маржину* (Мартович: Мужичька смерть, 58); *Маржинки* дасть біг, проше пана (Черемшина: Святий Николай у гарті, 69); Таже-сте виділи, шо лиш травица показалася, та й я вже не дома, люцку *маржинку* в полонині сокочу, а покійница пушками запридала, діти кутала! (Черемшина: Грушка, 83). Пор. *марга*³, *маржина* ‘т.с.’⁴. Від запозиченого з угорської мови іменника *марга* утворилася форма *маржина* та похідні прикметники *маржний, маржечий* ‘призначений для худоби’⁵. Див. ще: і в переносному значенні ‘тупа людина’⁶, рум. *márhă*⁷;

паприка ‘перець’ < угор. *paprika* – сербсько-хорватське запозичення; у німецьку, французьку, чеську мови іменник *paprika* потрапив через угорське посередництво⁸. – А ось, – продовжав мій камердинер, – стара принесла масла і яєць! Добра баба, стара господиня! Зараз зробимо “смажецьню” помадьярськи, з *паприкою*! (Бордуляк: Мати, 43). Болг. *паприка*, білор. *папрыка*, слц. *paprika* запозичені з угорської мови⁹; в угор. говорах вживається в значенні ‘прилад для продирявлення шкіри’¹⁰. Пор. польське *papryka*¹¹, який, на думку В. Волоша, перейшов у польську мову в XIX столітті¹². Рум. *paprică*¹³, східнослц. *paprika*¹⁴;

пугар ‘склянка, чарка’ < угор. *pohár* – німецьке, точніше баварське запозичення, словацьке *pohár*, румунське *pahar, pãhar* у значенні ‘склянка’ запозичення з угорської¹⁵. – Панотець поблагословив й вино й тісточка, а командант роздав повні *пугарі* імосям і панотцеві та й паничам у руки... (Черемшина: Верховина, 268); Побережничка порозкладала на дубовім столі

¹ ESz: 515.

² Dezső 1989: 74.

³ Csorey 1883: 179, Желехівський 1: 427, Грінченко 2: 405.

⁴ Грінченко 2: 406.

⁵ ЕСУМ 3: 390.

⁶ Kniezsa 1955: 884-886, Лизанец 1976: 609, Барань–Комарі 2005: 122, Піпаш–Галас 2005: 99.

⁷ Tamás 1966: 516-517.

⁸ ESz: 615. Пор. Kniezsa 1955: 386-387.

⁹ ЕСУМ 4: 285; пор. Довгович 1835/2003: 9зв, Csorey 1883: 248, Желехівський 1: 601, Грінченко 3: 95, Лизанец 1976: 618, Піпаш–Галас 2005: 132.

¹⁰ ÚMTsz 4: 361.

¹¹ Bańkowski 2000: 497.

¹² Wołosz 1989: 289-290; 1991-1992: 14.

¹³ Tamás 1966: 592-593.

¹⁴ Halaga 2: 638.

¹⁵ Esz: 651.

усі страви та й усі *пугарі* поналивала (Черемшина: Коляда, 303). Пор. *погар*¹, *пугарчик*². Український іменник *погар* ‘кубок, келих’ запозичення з угорської мови, можливо, через словацьке посередництво³; в угорських говорах вживається для назви маленького посуду зі скла, глини, для плоского букету стрічок, назви приладу для лікування пухлини тощо⁴. Слово поширене в закарпатських українських говорах⁵. Пор. польське *pocharek*⁶, рум. *pahár*⁷, східнослц. *pohar*⁸;

рунтати ‘пошкоджувати, псувати’, тут у значенні ‘зрушити, чіпати’ < угор. *ront, rongál* – мабуть слов’янізм⁹; *rontovati* в знач. ‘заважати’, ‘згубити’ *izrontovati* в значенні ‘зіпсувати’, вперше зустрічається в пам’ятці Углянський ключ XVII століття¹⁰. – Але ніхто не *порунтає*, бо важкі, бо на то їх земля сплодила, аби мир годували (Черемшина: Дід, 55); Не *рунтаймо* ми нечисту силу, лиш говорім за боже (Черемшина: Основини, 111). Пор. у значеннях ‘торкатися’, ‘походити’, ‘зрушувати’, ‘чіпати’¹¹, ‘тревожить, безпокоїть, трогать съ мѣста, разрушать’¹²; *рунтати* у знач. ‘тривожити, турбувати, зрушувати з місця, руйнувати’ запозичення з угорської мови¹³; в угорських говорах вживається у вищеназваних значеннях, а ще у знач. ‘наворожити хворобу’¹⁴. – Див. ще: *ронтовати* у знач. ‘пошкоджувати що-небудь’¹⁵, і в знач. ‘перекладати щось’¹⁶, слц. *runtovac*¹⁷;

салаш ‘нічліг’, тут у значенні ‘хата, двір’ < угор. *szállás* – похідне утворення¹⁸; у значенні ‘тимчасовий нічліг’¹⁹. – *Салаш за салашем* виходив на світ, навертав ід пушкарям і здоровкався пугарями (Черемшина: Перші стріли, 154). Пор. *шалашъ* ‘хатина, халупа’ < *kunyó, kalyiba*²⁰. *Салаш* у знач.

¹ Довгович 1835/2003: 11; Csorey 1883: 267, Желехівський 1: 672, Грінченко 3: 230.

² Грінченко 3: 497.

³ ЕСУМ 4: 473.

⁴ ÚMTsz 4: 543; пор. Kniezsa 1955: 719-720.

⁵ Лизанец 1976: 617, Піпаш–Галас 2005: 144.

⁶ Wołosz 1989: 292-293.

⁷ Tamás 1966: 583-584.

⁸ Halaga 2: 687.

⁹ Esz: 706.

¹⁰ Dezsó 1989: 82.

¹¹ Желехівський 2: 843.

¹² Грінченко 4: 88.

¹³ ЕСУМ 5: 143.

¹⁴ ÚMTsz 4: 759.

¹⁵ Лизанец 1976: 622.

¹⁶ Піпаш–Галас 2005: 169.

¹⁷ Halaga 2: 892.

¹⁸ ESz: 767.

¹⁹ Довгович 1835/2003: 12зв., Dezsó 1989: 83.

²⁰ Csorey 1883: 355, Желехівський 2: 848, Грінченко 4: 97.

‘намет, накриття’ запозичення з угорської, можливо через румунське посередництво¹. Цей гунгаризм розповсюджений і в польських, словацьких, моравських говорах, рідше – у молдавській мові². – Пор. польське *szalas*³, який, на думку В. Волоша, був запозичений до кінця XV століття⁴ й могло потрапити з мови пастухів, або як військовий термін⁵. – Див. ще: у знач. 1) ‘місце нічлігу для овець та пастухів’; 2) ‘місце нічлігу для сторожів’; 3) ‘приміщення на полонині, де зберігається сир, молоко’; 4) ‘намет’; 5) ‘хата на краю села, де ночують пастухи’⁶, дериват *салашовати*⁷, у знач. ‘будівля, курінь, халабура’, ‘оселі сезонного типу’⁸; рум. *sălăș*⁹, східносл. *salas*¹⁰;

хітар ‘межа’ < угор. *határ* – похідне утворення¹¹; у знач. ‘ділянка землі, яка відноситься до поселення’, вперше зустрічається в XVII столітті¹². – Та й казав, аби газда переходив *ximar* Копишелевим плаєм, а він сам буде на варті... (Черемшина: На Купала – на Івана, 297). Пор. *хотар* у знач. ‘всё принадлежащая селению земли’¹³; *готар* ‘межа, кордон’, *хотар* ‘усі землі, що належать селищу’ запозичення з угорської мови¹⁴; в угорських говорах вживається в значенні ‘межа’, ‘чогось багато’, ‘купа чогось’¹⁵. Пор. польське *chotar* і в знач. ‘околиця’, який, на думку В. Волоша, потрапив у польську мову в XIX столітті¹⁶. В угорських говорах слово відоме в знач. ‘рішати, приймати рішення про що-небудь’, або в знач. ‘купа’¹⁷. Див. ще: *готар*, *гатар*, *гатара*, *хотар*, *хітар* у знач. 1) ‘територія села’; 2) ‘межа, яка розділяє села’; 3) ‘державний кордон’¹⁸, у знач. ‘межа між селами’¹⁹, схв. *hatar*, *atar*²⁰, рум. *hotár*²¹;

¹ ЕСУМ 5: 168.

² Balogh–Bańcerowski–Posgay 2000: 72-81.

³ Brückner 1927: 540.

⁴ Wołosz 1991-1992: 11.

⁵ Wołosz 1989: 302-303.

⁶ Лизанець 1976: 622.

⁷ Барань–Комарі 2005: 124.

⁸ Піпаш–Галас 2005: 170.

⁹ Tamás 1966: 686-688.

¹⁰ Halaga 2: 898.

¹¹ ESz 292.

¹² Dezsó 1989: 55-56.

¹³ Csorey 1883: 51, Желехівський 2: 1044, Грінченко 4: 411. Див. ще Довгович 1835: 6.

¹⁴ ЕСУМ 1: 576.

¹⁵ ÚMTsz 2: 877.

¹⁶ Wołosz 1989: 239, Wołosz 1991-1992: 14.

¹⁷ ÚMTsz 2: 877.

¹⁸ Лизанець 1976: 590.

¹⁹ Піпаш–Галас 2005: 211.

²⁰ Nyomárkay 1989: 313.

²¹ Tamás 1966: 443-444.

хосен ‘користь’ < угор. *haszon* – невідомого походження; сербсько-хорв. *hasan*, рум. *hasnă* у значенні ‘перевага’ угорського походження¹; у писемних пам’ятках зафіксовано в XVIII столітті². – Вправді повинні були відіслати книжки, хоч би на мій кошт, але коли не відіслали, то, може, хоч прочитають їх, і з того вже для мене *хосен* (Маковей: Як я продавав свої новели, 30); Та відсахнись! Бери собі хоч поле, бо я й так не маю з него жадного *хісна!* (Бордуляк: Ось куди ми підемо, небого..., 55); Піп зараз-таки і в неділю оповістив у церкві, що най кождий мужик зложить по 20 кр., то заведуть собі читальню, дуже *хосенне* діло і богу миле (Мартович: Лумера, 34). Пор. *хосен*, *хісна*; деривати *хосний*, *хоснувати* (*хіснувати*)³. Б. Грінченко скороченням угор. вказує на те, що слово вживається та території сучасного Закарпаття⁴. Пор. польське *chasen*, який, на думку В. Волоша, потрапив у польську мову в XIX столітті⁵. В угорських говорах слово відоме в такому ж значенні⁶. Див. ще: *хусен*⁷, рум. *hásnă*⁸.

Вищенаведені приклади демонструють, що політичні, економічні та культурні відносини між угорським та західноукраїнським народами мали свій вияв на мовному рівні. Про це свідчать проникнення угорських елементів у західноукраїнські говори та українських запозичень в угорські говори⁹. Дослідження лексичних взаємопроникнень з однієї мови в іншу є цінністю як для історії двох народів, так і для вивчення їх етнографії, історії й культури.

Література

1. Балецький 1963 = Балецкий, Э., *О некоторых венгерских заимствованиях в украинском языке (венгерские заимствования в произведениях Н. Л. Устияновича)* // *Studia Slavica Hung.* 9, 1963, с. 337-386.
2. Барань–Комарі 2005 = Барань–Комарі Є., *До питання про гунгаризми у народній мові карпатоукраїнців (русинів) Закарпаття* // *Studia Russica* 22, 2005, с. 115-129.
3. Грінченко = *Словарь української мови* [Зібрала редакція журналу «Киевская старина». Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Б. Грінченко], Т. 1-4, Київ, 1907-1909.

¹ ESz: 291.

² Довгович 1835: 6, Dezső 1989: 55.

³ Желехівський 2: 1044.

⁴ Грінченко 4: 411.

⁵ Wołosz 1989: 259, Wołosz 1991-1992: 14.

⁶ ÚMTsz 2: 873.

⁷ Лизанець 1976: 634, Барань–Комарі 2005: 127, Піпаш–Галас 2005: 212.

⁸ Tamás 1966: 418.

⁹ Про останнє див. Лизанець 1966; Ковтюк 2007, Csernicskó 2003: 127-138, Gazdag 2017; його ж 2019.

4. Даль = Даль, В., *Толковый словарь живаго великорускаго языка*, Т. 2, С. Петербург – Москва, 1881.
 5. Довгович 1835/2003 = Dóhovics, Bazil, *Kijegyzése azon szóknak, amelyek hason hangzatuak v[agy] és értelményűek is mind a magyar, mind az orosz nyelvben* // Дзендзелівський Й., Сак Ю., Штернберг Я. Василь Довгович – зачинатель досліджень угорсько-українських та угорсько-російських лексичних сходжень. Ужгород, 2003, с. 9-38.
 6. ЕСУМ = Мельничук, О. С. (ред.), *Етимологічний словник української мови*, Т. 1, Київ, 1982.
 7. Желехівський 1 = Желехівський, С., *Малоруско-німецький словар*, Т. 1, Львів, 1886.
 8. Желехівський 2 = Желехівський, С., Недільський, С., *Малоруско-німецький словар*, Т. 2, Львів, 1886.
 9. Ковтюк 2007 = Ковтюк, І., *Українские заимствования в ужанском венгерском говоре*, Kótyuk István, *Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai. Szerkesztette és az előszót írta Zoltán András (= Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 22)*, Nyíregyháza, 2007.
 10. Лизанець 1966 = Лизанець, П. М., *До питання про українізми в угорській мові* // Тези доповідей до XX наукової конференції, Ужгород, 1966, с. 26-32.
 11. Лизанець 1967 = Лизанець, П. М., *Лексичні мадьяризми в художніх творах О. Духновича* // Матеріали XXI наукової конференції Ужгородського державного університету, Серія філологічна, Київ, 1967, с. 51-55.
 12. Лизанець 1976 = Лизанець, П. М., *Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Венгерско-украинские межъязыковые связи*, Budapest, 1976.
 13. Матвіяс 2007 = Матвіяс, І., *Особливості службових слів у західноукраїнському варіанті літературної мови* // Українська мова, Вип. 2, Київ, 2007, с. 9-19.
 14. Муромцева 2004 = Муромцева, О. Г., *Західноукраїнська мовно-літературна практика* // Українська мова. Енциклопедія, Київ, 2004, с. 197-199.
 15. Піпаш–Галас 2005 = Піпаш, Ю., Галас, Б., *Матеріали до словника гуцульських говірок. Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області*, Ужгород, 2005.
-
1. Balogh–Bańcerowski–Posgay 2000 = Balogh, Lajos, Bańcerowski, Janusz, Posgay, Pádkó, *Влияние венгерского языка на лексику языков и диалектов Карпатского ареала по данным «Общекарпатского диалектологического атласа»* // Horváth Katalin, Fábíán Miroszláva (szerk.): Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Петра Лизанця, Ужгород, 2000, с. 72-81.
 2. Bańkowski = Bańkowski, Andrzej, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, Т. 1-2, Warszawa, 2000.
 3. Brückner 1927 = Brückner, Aleksander, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa, 1927.
 4. Csernicskó 2003 = Csernicskó, István (szerk.), *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, Beregszász–Ungvár, 2003.
 5. Csoréy 1883 = Csoréy, László, *Rutén–magyar szótár*, Чопей Л., *Русско-мадярський словарь*, Budapest, 1883.

6. Dezső 1989 = Dezső, László, *A XVI-XVIII. Századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövevényszavai*, Budapest, 1989.
7. Gazdag 2017 = Gazdag, Vilmos 2017, *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban*, Doktori értekezés, Budapest, ELTE. Kézirat.
8. Gazdag 2019 = Gazdag, Vilmos, *A kárpátaljai magyar nyelvjárások különfejlődéséről az államnyelvi kölcsönszavak fényében*, Magyar Nyelvjárások 57, 2019, o. 101-121.
9. ESz = Zaicz, Gábor (szerk.), *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*, Budapest, 2006.
10. Halaga = Halaga, O. R. (red.), *Východoslovenský slovník historicky dokumentovaný I-II (921-1918)*, Paralely české, slovenské ekvivalenty, Košice–Prešov, 2002.
11. Hollós 1996 = Hollós, Attila, *Az orosz szókincs magyar elemei*, Budapest, 1996.
12. Kniezsa 1955 = Kniezsa, István, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, 1-2, Budapest, 1955.
13. Nyomárkay 1989 = Nyomárkay, István, *A magyar és szerbhorvát nyelv kapcsolata. // Balázs János (szerk.), Nyelvünk a Duna-tájon*. Budapest, 1989, o. 291-350.
14. Stachowski 2002 = Stachowski, Marek, *Uwagi o wybranych etymologiach węgierskich w języku polskim*, *Studia Slavica Hung.* 47, 2002, s. 45-52.
15. Tamás 1966 = Tamás, Lajos, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapest, 1966.
16. Udvari 1997 = Udvari, István, *A ruszin–magyar együttélés a nyelvi adatok tükrében*, *Etnographia* 108/1-2, Budapest, 1997, o. 343-357.
17. ÚMTsz = B. Lőrinczy Éva (szerk.), *Új magyar tájszótár*, Budapest, 1979–.
18. Wołosz 1989 = Wołosz, Robert, *Wyrazy węgierskie w języku polskim I*, *Studia Slavica Hung.*, 35, 1989, s. 215-317.
19. Wołosz 1991-1992 = Wołosz, Robert, *Wyrazy węgierskie w języku polskim II*, *Studia Slavica Hung.*, 37, 1991-1992, s. 3-27.

Джерела

1. Мартович, Лесь, *Вибрані твори*, Київ, 1949.
2. Черемшина, Марко, *Вибрані твори*, Ужгород, 1952.
3. Маковей, Осип, *Твори в двох томах*, Т. 2, Київ, 1990.
4. Бордуляк, Тимофій, *Твори*, Київ, 1988.

СЕМАНТИЧНА ІСТОРІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ГОРІННЯ ТА ЙОГО НАСЛІДКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Людмила Довбня

Університет Григорія Сковороди в Переяславі, Україна

ljudmila_d@ukr.net

Анотація. У статті розглядається історія семантичної трансформації праслов'янських за походженням лексем української мови (зі списку понять, репрезентованих американським дослідником М. Сводешем) на позначення процесу горіння та деяких його наслідків: дієслова «горіти» та іменників «вогонь», «попіл», «дим». Аналізуються семантичні структури зазначених лексем у різні періоди розвитку української мови, акцентується увага на процесах, які спричинюють розширення їх обсягу. Визначаються домінуючі семантичні процеси (метафоризація й метонімізація) та їх результати в трансформаційному розвитку досліджуваних мовних одиниць.

Ключові слова: метафора, метонімія, семантичний розвиток, семантична історія, основний словниковий фонд, список понять М. Сводеша, тематична група слів, лексико-семантичний варіант, семема, інтегральна сема, транспозиція, радіальна й ланцюжкова полісемія.

Abstract. *Semantic History of Common Slavic Lexical Items to Denote the Process of Speaking and its Conclusions in Ukrainian Language.* In the article the history of semantic transformation of the Common Slavic lexical items of the Ukrainian language (from the list of notions represented by American researcher M. Swadesh) to denote the process of speaking and some its conclusions: the verb "to burn" and the nouns "fire", "ash", "fume" are explored. The semantic structures of the underlined lexical items in the different periods of the Ukrainian language development are analyzed, focused on the processes, which entail the widening of its content. Overbearing semantic processes (metaphorization and metonymy) and their results in the transformational development of investigated lexical items are denoted.

Keywords: *metaphor, metonymy, semantic development, semantic history, basic vocabulary fund, M. Swadesh list of notions, thematic group of words, lexical semantic variant, integral system, transposition, radial and chain polysemy.*

В останнє століття мовознавча галузь позначилася підсиленою увагою до вивчення лексичної семантики, яку засвідчує поява в усьому світі ґрунтовних наукових розвідок відомих учених. Їхні праці переважно спрямовані на творення специфічно мовної теорії семантики слова (Г. Пауль, В. Виноградов, С. Ульман, П. Гіро та ін.) та на аналіз семної структури лексико-семантичного варіанта (В.М. Русанівський, М.П. Кочерган, О.О. Тараненко, В.Г. Гак, В.М. Телія та ін.). Вони здійснені в порівняльно-історичному й зіставному аспектах, а також на матеріалі окремих мов. Такі праці роблять внесок не лише в скарбницю певної мови або споріднених і неспоріднених

мов, а й у загальну теорію лексикології, теорію універсалій та загальне мовознавство. Власне в цьому й полягає їх актуальність.

До складу кожної мови входять лексеми, успадковані з найдавніших епох, які не мають стосунку до рівня культурного розвитку суспільства, а є позначеннями елементарних явищ, предметів, ознак чи процесів. Часто впродовж тисячоліть вони активно функціонують у мові й, зазнаючи семантичних змін, актуалізуються й залишаються в складі активного словника. Їхня семантика з плином часу розгалужується, оскільки людське мислення має асоціативний характер. Тривалість та активність функціонування слова залежить від того, наскільки міцно ввійшла в життя людей номінована ним реальність.

Дослідженню таких лексем присвячені ґрунтовні розвідки американського лінгвіста Морріса Сводеша, у яких аналізується 100 одиниць, що входять до основного словникового фонду будь-якої мови незалежно від культурної історії нації – її носія. Це назви частин тіла людини і тварини (*коліно, груди, кіготь, печінка, кістка, голова, серце, язик, нога, кров, рука, вухо, око, ніс, рот, шия, шкіра, волос, перо, ріг, зуб, живіт, хвіст*), основних продуктів харчування (*жир, м'ясо, яйце*), речовин, предметів та явищ (*гора, ніч, попіл, пісок, хмара, дощ, дим, вода, земля, вогонь, дорога, камінь*), небесних світил (*місяць, сонце, зоря*), рослин та їх частин (*листок, дерево, сім'я, корінь, кора*), тварин (*птиця, риба, пень, воша*), деяких антропологічних понять (*чоловік, жінка, ім'я*) форм і величин (*малий, великий, довгий, круглий, повний*), основних кольорів (*чорний, білий, зелений, жовтий*), елементарних якостей та оцінок (*цілий, красний, хороший*), основних дій і процесів (*іти, приходити, горіти, летіти, плисти, пити, їсти, кусати, убивати, давати*), станів спокою (*спати, лежати, сидіти, стояти*), деяких фізіологічних та психічних станів (*знати, слухати, дивитися, говорити, помирати*), окремих кількостей (*один, два, багато*); входили сюди також дійктивні й прономінальні слова та заперечення (*цей, той, хто, що, не*) тощо¹. На основі аналізу цих лексем учений запропонував лексикостатистичний підхід до вивчення мовної історії й довів, що впродовж тисячоліття 14% номінативних одиниць зазнають семантичної трансформації. Найчастіше вона полягає в розширенні семантичного обсягу слів, однак часом спричиняє зміну й основних значень.

Подальші семантичні дослідження на вказаному матеріалі, у т. ч. і зроблені нами, дають підстави констатувати, що продуктивними й регулярними в зазначеній групі лексики впродовж усього історичного періоду її функціонування є метафоризація та метонімізація. Власне вони реалізують у мові специфіку асоціативного мислення людей, уводячи в обіг результати

¹ Сводеш, М., *Лексикостатистическое датирование доисторических этнических контактов* // Новое в лингвистике, Вып. 1, М., 1960, с. 23-52.

перенесень, здійснених мовцями за подібністю чи за суміжністю предметів, явищ, ознак, дій тощо.

У сучасній лінгвістиці термін **метафора** функціонує у двох значеннях:

- для назви процесу транспозиції лексико-семантичних варіантів слова (діахронічний аспект);

- для назви результату цього процесу (синхронічний аспект).

У діахронічному аспекті метафора являє собою «...семантичний процес, за якого форма мовної одиниці чи оформлення мовної категорії переноситься з одного референта на інший на основі тієї чи іншої подібності останніх при відображенні у свідомості мовця»¹.

У структурно-функціональному плані (синхронія) метафора є тропом, а також механізмом мовлення, що полягає у вживанні слова, яке позначає певний клас предметів, явищ, ознак, дій тощо, для характеристики чи називання об'єкта, котрий входить до іншого класу. Діахронічний аспект показує метафору в динаміці, а синхронічний – у статиці. Динаміка – це «...сам процес метафоричного переосмислення, який виявляється у виборі тієї, а не іншої ознаки (чи комплексу ознак) як символу перенесення. Говорячи про статику, ми маємо на увазі метафору, яка вже сформувалася і функціонує в мові»².

Історичне (діахронічне) вивчення метафори становить собою дослідження закономірностей процесу метафоризації, і в цьому аспекті воно корелює із структурним, що передбачає виокремлення конкретних сем, на основі спільності яких здійснюється транспозиція. Власне історичне вивчення метафори надає можливість усвідомити механізм формування значної кількості вторинних семем лексичних одиниць та закономірності розвитку їхньої сучасної семантики.

Як уже зазначалося, в основу метафори покладене асоціативне мислення людей. Допоки асоціації не стерлися в людській свідомості, метафора жива. У живій метафорі завжди має місце образ, «проекція» вихідного значення. На цьому акцентував О.О. Потебня, досліджуючи закони зв'язку («зчеплення» – термін О.О. Потебні) слів. Так виникло його вчення про внутрішню форму слова. Славіст зробив висновок про те, що метафора виникає в результаті порівняння³. Ця ідея дослідника отримала розвиток у сучасному мовознавчому вченні. Так, В.М. Русанівський зауважує: якщо «...метафора – це найменування, що виникає внаслідок порівняння предметів або явищ за певною

¹ Тараненко, А.А., *Языковая семантика в ее динамических аспектах (на материале украинского языка)*, К.: Наукова думка, 1989, с. 108.

² Складарская, Г.Н., *Языковая метафора в словаре. Опыт системного описания // Вопросы языкознания*, 1987, № 2, с. 58.

³ Потебня, А.А., *Из записок по теории словесности*, Харьков: Изд. М.В. Потебни, 1905, 654 с.

ознакою, то внутрішньою формою нового значення стає саме ця ознака»¹. Порівнюватися можуть найрізноманітніші предмети, явища, ознаки, дії, стани та інші факти дійсності. Поява метафор у всіх мовах світу пояснюється фізіологічною спільністю людей, подібною будовою мозку та органів сприймання. При метафоричному перенесенні порівнюються два явища, а при метонімічному охоплюються різні ознаки одного.

Метонімія є ще багатограннішим процесом, аніж метафора. Вона також становить собою прояв семантичної транспозиції, який, однак, здійснюється не за ознакою подібності, а за ознакою суміжності. Л.Ю. Шевченко зауважує «Різниця між метафоричним і метонімічним відображенням дійсності... полягає в тому, що при метафоричному обов'язково порівнюються два явища, а при метонімічному – охоплюються різні ознаки лише одного»².

За визначенням О.О. Тараненка, яке характеризує діахронічний аспект семантики, «...метонімія – це семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного референта на інший на основі тієї чи іншої суміжності... при відображенні у свідомості мовця. ...Основа метонімічних перенесень – це те, що предмети в просторі, явища в часі, ознака та носій, причина та її наслідок тощо не є чітко... відокремленими один від одного, принаймні в мовній свідомості. На цій основі в самій мові виникає положення, коли значення тієї чи іншої одиниці можна одночасно інтерпретувати двоаспектно, утворюється неоднозначність трактування певного значення у відповідних контекстах та ситуаціях, що призводить зрештою до метонімічного перенесення»³.

Продуктивність і регулярність метонімічних транспозицій наводить на думку про певну вичерпну кількість моделей, за якими відбувається процес. Це, перш за все, такі: процес → його результат, причина → її наслідок, знаряддя → виготовлений ним продукт, дія → час її протікання, народ → місце його проживання, ознака → її носій, матеріал → виріб із нього, вмістилище → те, що в нього вміщене, частина → ціле й навпаки тощо. Водночас слід зазначити, що метонімічні перенесення далеко не завжди спричинюють розвиток нових переносних значень. Часом вони залишаються лише на мовленнєвому рівні – рівні вживання. Метонімічні зміни своєю продуктивністю й регулярністю нагадують морфологічні процеси творення слів за певною кількістю моделей.

¹ Русанівський, В.М., *Структура лексичної і граматичної семантики*, К.: Наукова думка, 1988, с. 91.

² Шевченко, Л.Ю., *Роль метафори і метонімії у творенні фразеологічних одиниць // Українська мова і література в школі*, 1985, № 10, с. 28.

³ Тараненко, А.А., *Языковая семантика в ее динамических аспектах (на материале украинского языка)*, К.: Наукова думка, 1989, с. 9.

Отже, в основі метонімічних транспозицій, як і метафоричних, лежить асоціативне мислення людей. З огляду на це кожен похідний лексико-семантичний варіант залежить від зв'язків вихідної реалії позамовної дійсності з тією, з якою вона перебуває в просторовій чи часовій суміжності, а також від сприймання цієї суміжності суб'єктом.

Чим активніше слово функціонує в мовленні, тим більше воно має шансів на збереження в мові від найдавніших часів до сьогодні, тим частіше воно спричинюватиме появу асоціацій з позначеннями інших реалій людського буття, тим продуктивнішим буде процес розвитку й диференціації його лексико-семантичної структури. З огляду на це слід констатувати закономірне розгалуження семантики лексем основного словникового фонду, котрі позначають елементарні предмети, явища природи, частини тіла людини і тварини, а також ознаки, оцінки та дії й стани, без яких неможливо уявити життя ані давньої, ані сучасної людини.

Зайве наголошувати на ролі вогню в житті суспільства. Власне без нього неможливим було б саме людське буття. З огляду на це особливої актуальності набуває аналіз семантичної історії лексем, пов'язаних із процесом горіння. Звичайно, дослідження такої тематичної групи виходить за межі наукової статті, йому може бути присвячений окремий монографічний опис, однак в цій розвідці авторка ставить за мету проаналізувати семантичні зміни трьох праслов'янських іменників, що входять до складу основного словникового фонду української мови й належать до обраної тематичної групи: *вогонь*, *попіл*, *дим*. Оскільки історія семантичної трансформації іменника *вогонь* уже була предметом наукового аналізу¹, то звертатимемося до неї з огляду на наявні напрацювання, як і до змін значень дієслова *горіти*, що теж певним чином зазнавало семантичного аналізу в науковій літературі.

«Так, дієслово *горіти*..., яке походить від прасл. *gorěti* «зазнавати дії вогню» і споріднене з литовським *garėti* «палити, випаровуватися», латинським *garētīēs* «вигоріти (про піч)», давньоіндійським *ghrñōti* «світить, палає», зберігає своє первинне значення як основне. ...Про стан семантичної структури цього дієслова в староукраїнську епоху ССУМ не наводить даних. Під час формування української національної мови лексема *горіти* вживається в значеннях: «мати високу температуру» (метафора; спільний семантичний елемент 'висока температура'), «дуже чогось хотіти» (метафора; спільна сема 'інтенсивність'), а також у вказаному вище «блищати, світитися, сяяти».

До сучасної семантичної структури лексеми *горіти* входить основне (праслов'янське за походженням) значення «зазнавати дії вогню, знищува-

¹ Довбня, Л.Е., *Семантична трансформація українських лексем на позначення першооснов буття* // Наукові записки Національного університету «Острозька академія», Серія «Філологія», 2019, Вип. 6 (74), с. 119-121.

тися вогнем, гинути у вогні», а також низка периферійних, частина яких успадкована з попередніх мовних епох («мати високу температуру тіла (при хворобі)», «пристрасно захоплюватися якоюсь справою», «сяяти яскравим блиском або виділятися яскравими барвами, кольорами»). До нових периферійних утворень належать такі семми: «давати або випромінювати світло; світитися» (метонімія: процес → його результат) та «пересихати на стеблі», «псуватися, нагріваючись від злежування», «швидко зношуватися, рватися» (розм.), «зазнавати невдачі в будь-якій справі», які виникають при метафоричному перенесенні на основі сем 'збиток, втрата', і частково 'динаміка, інтенсивність'¹. Окрім них, у сучасній українській мові фіксується метафоричний лексико-семантичний варіант «червоніти від приливу крові; ставати гарячим», розвиток якого зумовлений інтегральними семми 'червоний', 'гарячий'.

Власне *вогонь* (< **ognis* 'розжарені гази, що виділяються при горінні')² спричинює появу диму й попелу. У процесі історичного розвитку зазначений іменник зазнає розгалуження значень.

Так, поява давньоукраїнського метонімічного лексико-семантичного варіанта 'світло' зумовлена причинно-наслідковими зв'язками, а семми 'пекло' – суміжністю явища та місця, де воно відбувається³. Згодом у лексеми *вогонь* на основі спільної семи 'висока температура' розвивається метафоричне значення 'хвороблива гарячка'. Зазначені семми зберігаються й продовжують активно функціонувати в староукраїнській мові. У староукраїнський період фіксується метонімічна семма 'стрілянина', що розвинулася за семантичною моделлю «процес → пов'язана з ним дія».

У сучасній українській мові семантична структура іменника *вогонь* є доволі розгалуженою. Окрім праслов'янського за походженням основного значення, до неї входять відносно пізні метафоричні лексико-семантичні варіанти «душевне піднесення, натхнення» (інтегральна семма 'динаміка, інтенсивність') та 'пристрасть, запал' (семантично ідентичне попередньому).

Метонімічною взаємодією останній пов'язаний із лексико-семантичним варіантом «про того, хто має дуже енергійну, запальну вдачу (ознака предмета → предмет, якому вона притаманна).

Сучасні тлумачні лексикографічні видання у слова *вогонь* фіксують вторинне значення 'світло сонця, освітлювальних приладів', природа якого є

¹ Довбня, Л.Е., Товкайло Т.І. Семантичні зміни праслов'янських дієслів на позначення основних дій і процесів в українській та російській мовах // *Studia slawistyczne: etnolingwistyka i komunikacja międzykulturowa*, Lublin: KUL, 2015, с. 39.

² Фасмер, М., *Этимологический словарь русского языка*: в 4-х томах, Т. III, М.: Прогресс, 1987, с. 118-119.

³ Срезневский, И.И., *Материалы для словаря древнерусского языка*: в 3-х томах, Т. II, М.: ГИС, 1958, с. 604-605.

метафоричною й зумовлюється інтегральною семою 'червоно-оранжевий'. Унаслідок метафоричного перенесення від нього утворюється відтінок 'блиск очей, що звичайно відображає якийсь внутрішній стан людини', що являє собою елемент ланцюжкової полісемії на фоні домінування полісемії радіальної. Усі описані значення та їх відтінки фіксуються в академічному словнику сучасної української мови. Словникова стаття «Вогонь» має у своєму складі метафоричне значення 'жар, підвищена температура тіла' (спільна сема 'гарячий').

Метонімічними відношеннями пов'язаний з основним значенням лексико-семантичний варіант 'стрілянина із гвинтівок, гармат і т. ін.' (однаково називаються наслідок і його причина), від якого відокремлюється нове метонімічне значення 'військова команда для здійснення пострілу; наказ стріляти' (знову причинно-наслідкові зв'язки формують елемент ланцюжкової полісемії на тлі домінуючої радіальної)»¹.

З-поміж лексем на позначення процесу й наслідків горіння варто виокремити іменник *попіл*. За походженням він праслов'янський, свідченням чого є його наявність у низці слов'янських мов: болгарській (*пепел*), сербохорватській (*pȇneo*), словенській (*perel*, *popel*), чеській (*popel*), словацькій (*porol*), польській (*popiół*), верхньолужицькій (*porjeł*), нижньолужицькій (*poréł*), полабській (*riřel*). Він споріднений із давньопруським *pelanne*, литовським *pelenai* (мн.), латиським *rēlni* із тим же значенням². Враховуючи етимологічні зв'язки слів *попіл* і *палити*, можна дійти висновку, що первинним значенням іменника є лексико-семантичний варіант «речовина, яка залишається в результаті згорання чого-небудь». Саме з таким значенням це слово функціонує в давньоруській і староукраїнській мові, а також у період формування української національної мови. Упродовж кількох століть іменник *попіл* не зазнає семантичних змін. Лише в сучасній українській мові в нього з'являється одна похідна (термінологічна) семема «тонкий пил сірого чи білого, іноді червоного кольору, який виходить на поверхню землі під час виверження вулканів»³. При її творенні актуалізується спільна сема 'порошкоподібний' (метафора).

Диференціація значень притаманна праслов'янському за походженням іменнику *дим*, успадкованому від прасл. **dymъ* (< і.-є. **dhūmos* «летка

¹ Довбня, Л.Е., *Семантична трансформація українських лексем на позначення першооснов буття* // Наукові записки Національного університету «Острозька академія», Серія «Філологія», 2019, Вип. 6 (74), с. 121.

² Фасмер, М., *Этимологический словарь русского языка*: в 4-х томах. Т. III, М.: Прогресс, 1987, с. 234.

³ *Словник української мови*: в 11-ти томах / за заг. ред. І.К. Білодіда, Том VII, К.: Наукова думка, 1976, с. 206.

речовина» < *dheu- / *dhou- «вирувати, нестися клубами»¹ та етимологічно спорідненому зі словами дух, душа, дихати, дути. У давньоукраїнській мові цей іменник функціонує із праслов'янським значенням та похідним від нього, метонімічним «будинок, двір (данину збирали від диму – будинку)»², творенню якого сприяє суміжність явища та пов'язаного з ним предмета. Останнє виявляється семантично стійким, тобто активно вживається впродовж багатьох епох. Як і основне значення, воно успадковане сучасною українською мовою.

У сучасній українській мові основним є праслов'янське значення, що має такі семантичні відтінки: «привид, мрія, ілюзія» та «димові завіси, які застосовуються як засіб маскуванія». Перший виникає в процесі метафоризації на основі інтегральної семи 'нечіткість'; другий, можливо, спочатку розвинувся як метонімічний (речовина → пов'язане з нею явище), однак в його подальшій історії спостерігається метафоричне перенесення, основою якого є подібний кінцевий результат, що виникає не в процесі згорання, а шляхом іншої хімічної взаємодії; така транспозиція лексико-семантичного варіанта стає можливою на фоні спільної семи 'завіса'.

Другим значенням сучасного українського іменника *дим* є успадкований із давньоукраїнської мови лексико-семантичний варіант «двір; одиниця оподаткування»³.

Аналіз лексико-семантичних варіантів іменників *вогонь*, *попіл*, *дим* підтверджує думку В.М. Русанівського про те, що «...історія слова включає в себе значно більше значень, ніж ті, що воно їх має в кожний конкретний момент. Поки слово функціонує, воно потенційно може ставати носієм несподіваних значень»⁴.

Отже, проведене дослідження засвідчує, що семантична трансформація лексем на позначення процесу й результатів горіння в українській мові полягає в розширенні обсягу їхніх лексичних значень, у формуванні й виокремленні метафоричних і метонімічних лексико-семантичних варіантів, які впродовж усієї історії залишаються на периферії семантичних структур аналізованих одиниць. Окрім того, у межах аналізованої тематичної групи слів слід констатувати розвиток як ланцюжкового, так і радіального типів багатозначності.

¹ *Етимологічний словник української мови: в 7-ми томах / за ред. О.С. Мельничука, Т. П, К.: Наукова думка, 1985, с. 70-71.*

² Срезневский, И.И., *Материалы для словаря древнерусского языка: в 3-х томах, М.: ГИС, 1958, Т. I, с. 765.*

³ *Словник української мови: в 11-ти томах / за заг. ред. І.К. Білодіда, К.: Наукова думка, 1971, Т. II, с. 277.*

⁴ Русанівський, В.М., *Структура лексичної і граматичної семантики, К.: Наукова думка, 1988, с. 67.*

Дієслово *горіти* та іменник *вогонь* у сучасній українській мові мають розгалужені семантичні структури. Вони зберігають як основний лексико-семантичний варіант, так і низку периферійних значень, що розвинулися в процесі історичного розвитку зазначеного слова. Іменники ж *попіл* і *дим* від праслов'янської епохи до сучасної не зазнали значної диференціації значень. До складу їхніх семантичних структур входять основні (праслов'янські за походженням) лексико-семантичні варіанти та незначна кількість похідних від них. При цьому слід констатувати, що в іменнику *дим* набувають розвитку не лише окремі значення, а і їхні відтінки. Іменник же *попіл* у лексикографічних виданнях відтінками значень не маркований.

Перспективи подальших досліджень вбачаються автором статті в збільшенні кількості тематичних груп українських лексем, що входять до складу основного словникового фонду, для здійснення історико-семантичного аналізу їх складників з метою визначення спільних процесів і тенденцій у їхньому розвитку, а також виокремлення специфічних рис семантики праслов'янських за походженням номінативних одиниць. При напрацюванні достатньої кількості матеріалу, специфіка семантичних процесів лексем зі списку понять М. Сводеша, що входять до різних лексико-граматичних розрядів, може стати предметом монографічного опису.

Література

1. Довбня, Л.Е., *Семантична трансформація українських лексем на позначення першооснов буття* // Наукові записки Національного університету «Острозька академія», Серія «Філологія», 2019, Вип. 6 (74), с. 119-121.
2. Довбня, Л.Е., Товкайло, Т.І., *Семантичні зміни праслов'янських дієслів на позначення основних дій і процесів в українській та російській мовах* // *Studia slawistyczne: etnolingwistyka i komunikacja miedzykulturowa*, Lublin: KUL, 2015, с. 27-42.
3. *Етимологічний словник української мови: в 7-ми томах* / за ред. О.С. Мельничука, Т. II, К.: Наукова думка, 1985, 572 с.
4. Кочерган, М.П., *Слово і контекст*, Львів: Вища школа, 1980, 184 с.
5. Потєбня, А.А., *Из записок по теории словесности*, Харьков: Изд. М.В. Потєбни, 1905, 654 с.
6. Русанівський, В.М., *Структура лексичної і граматичної семантики*, К.: Наукова думка, 1988, 240 с.
7. Сводеш, М. К., *Вопросу о повышении точности в лексикостатистическом датировании* // Новое в лингвистике, Вып. I, М., 1960, с. 53-87.
8. Сводеш, М., *Лексикостатистическое датирование доисторических этнических контакт* // Новое в лингвистике, Вып. 1, М., 1960, с. 23-52.
9. Складарська, Г.Н., *Языковая метафора в словаре. Опыт системного описания* // Вопросы языкознания, 1987, № 2, с. 58-65.
10. *Словник української мови: в 11-ти томах* / за заг. ред. І.К. Білодіда, Том II, VII, К.: Наукова думка, 1971; 1976.

11. Срезневский, И.И., *Материалы для словаря древнерусского языка*: в 3-х томах, М.: ГИС, 1958.
12. Тараненко, А.А., *Языковая семантика в ее динамических аспектах (на материале украинского языка)*, К.: Наукова думка, 1989, 256 с.
13. Фасмер, М., *Этимологический словарь русского языка*: в 4-х томах, Т. III, М.: Прогресс, 1987, 838 с.
14. Шевченко, Л.Ю., *Роль метафори і метонімії у творенні фразеологічних одиниць* // Українська мова і література в школі, 1985, № 10, с. 26-31.

ІНШОМОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В ГОВІРКАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПОДІЛЛЯ

Інна Гороф'янюк

Вінницький державний педагогічний університет, Україна
gorofyanyuk@gmail.com

Анотація. У статті подано опис та систематизацію лексичних запозичень в українських говірках Центрального Поділля. За генетичною належністю до певного мовного джерела засвідчено велику кількість лексичних запозичень із польської, німецької, російської, румунської, турецької, гебрійської, угорської мов. Більшість запозичень, за винятком росіянізмів, з'явилася в центральноподільських говірках через посередництво польської мови. Встановлено, що відкритими до лексичних запозичень з інших мов виявилися такі тематичні групи, як виробничо-професійна, побутова, ботанічна, адміністративна лексика. Спостережено, що значна частина запозичень у діалектному мовленні поділян стала вже архаїзмами, уживається переважно носіями говірок старшого віку. З'ясовано особливості фонетичної, граматичної та лексико-семантичної адаптації інонімів на українському лінгвальному ґрунті.

Ключові слова: запозичення, тематична група лексики, центральноподільські говірки, українська діалектна мова, полонізми, румунізми, германізми, росіянізми.

Abstract. Foreign Language Borrowings in the Central Podillya Dialect. The article describes and systematizes lexical borrowings in the Ukrainian dialect of the Central Podillya. According to genetic characteristic of a particular language source, a large number of lexical borrowings from Polish, German, Russian, Romanian, Turkish, Hebrew, Hungarian have been attested. Most of the borrowings, with the exception of Russianisms, appeared in the Central Podillya dialect through the mediation of the Polish language. It was established that such thematic groups as industrial-professional, household, botanical, and administrative vocabulary have been opened to lexical borrowing from other languages. It was observed that a large number of the borrowings in dialect speech has become archaic, mainly used by older speakers. The peculiarities of phonetic, grammatical and lexical-semantic adaptation to the Ukrainian language have been revealed.

Keywords: borrowing, vocabulary thematic group, the Central Podillya dialect, the Ukrainian dialect language, Polonisms, Romanianisms, Germanisms, Russianisms.

Одним із універсальних способів поповнення словникового складу говорів є запозичення лексики з інших мов. Причиною цього можуть слугувати екстралінгвальні та інтралінгвальні чинники: наявність більш або менш тісних політичних, економічних, культурних, побутових та інших контактів між народами, з одного боку, та іманентна властивість мовної системи уникати полісемії слова й описових назв, тяжіння до спрощення семантичної структури слова тощо, з другого боку. Саме тому лексичні запозичення здавна функціонують не лише в окраїнних говорах, а й проникають углиб

діалектних ареалів, адаптуються до фонетичної системи та граматичної будови українських говорів усіх наріч.

Запозичення в українських діалектах досліджували такі мовознавці, як Г. Аркушин¹, К. Герман², Й. Дзєндзелівський³, М. Кочерган⁴, П. Лизанець⁵, М. Онишкевич⁶, Т. Пиц⁷ та ін. Явище міжмовної інтерференції в ареалі подільського діалекту фрагментарно привертало увагу дослідників (Л. Терешко⁸, Т. Тищенко⁹, М. Нікітенко¹⁰, П. Ткачук¹¹). Цього не виправдано мало для цілісного уявлення про функціонування запозичень у лексико-семантичній системі подільських говірок, адже ареал цей має високий евристичний потенціал для пізнання механізмів міжмовного контактування. Ю. Сіцінський – відомий український історик, культурно-громадський діяч, організатор наукового життя на Поділлі – у праці «Нариси з історії Поділля» (Вінниця, 1927) зауважував: «Подільська земля ... була ніби форпостом України й українського народу: лежала вона на пограниччю різних держав, на межах земель різних народів... Тут на Поділлі і коло нього різного часу сходилися межі Київського, Волинського й Галицького князівств, татарських улусів, Литов-

¹ Аркушин, Г., *Полонізми в західнополіських говірках* // *Studia nad polszczyzna kresową*, Т. IX, Warszawa, 1999, s. 257-303.

² Герман, К., *Українсько-східнороманські міждіалектні взаємовпливи в говірках Буковини* // *Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція* / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей, Львів, 2010, с. 36-44.

³ Дзєндзелівський, Й.О., *Изгласи лексичних нашарувань в українських говорах Закарпатської області УРСР* // *Українська лінгвістична географія*, Київ, 1966, с. 45-75.

⁴ Кочерган, М.П., *Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови* // *Мовознавство*, 1997, № 1, с. 19-24.

⁵ Лизанець, П.Н., *Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья: Венгерско-украинские межъязыковые связи*, Будапешт, 1976, 683 с.

⁶ Онишкевич, М., *Германізми в бойківському діалекті* // *Іноземна філологія*, 1970, № 21, с. 38-45.

⁷ Пиц, Т.Б., *Територіальні й часові нашарування запозиченої з німецької мови лексики в південно-західних говорах України* // *Лінгвістика*, 2010, № 2(20), с. 250-257.

⁸ Терешко, Л.С., *Лексика говорів Южної Подолли и межъязыковые контакты* // *Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу* (Ленинград, 26-30 сент. 1972 г.): тезиси докл., Москва: Наука, 1972, с. 40-43.

⁹ Тищенко, Т.М., *Полонізми у структурі східноподільських говірок* // *Лінгвістика*, 2010, № 3(21), Ч. I, с. 136-141.

¹⁰ Нікітенко, Н.М., *О лексическом взаимодействии диалектов украинского и русского языков на территории Подолья* // *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: тези доп.*, Ужгород: Вид-во Ужгород. держ. ун-ту, 1982, с. 137-139.

¹¹ Ткачук, П.Є., *Взаємодія говіркових систем та явища інтерференції в подільському ареалі (лексичний рівень)* // *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: тези доп.*, Ужгород: Ужгород. держ. ун-т, 1982, с. 111-112.

ського князівства, Польщі, Молдавії й Туреччини, Росії та Австрії»¹. Усвідомлювали це й зарубіжні дослідники: взаємодія подільського діалекту та польської мови вперше стала предметом лінгвістичних спостережень ще в 60–70-х роках XIX ст.: поляк О. Кремер уклав „*Słowniczek prowincjałizmów podolskich, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863*”, подавши 952 подільські лексичні діалектизми, засвоєні польською інтелігенцією². Сучасні дослідники доводять унікальність етнокультурних ландшафтів Поділля, які сформувалися впродовж XVI–XX ст. під впливом різних етносів, які населяли Поділля: поляки, євреї, вірмени, греки, литовці³.

Метою нашого дослідження є опис та систематизація лексичних запозичень у говірках Центрального Поділля за генетичною належністю до певного мовного джерела та аналіз особливостей адаптації інонімів на українському лінгвальному ґрунті.

Емпіричною базою студій слугував рукопис матеріалів до словника подільського говору, який уміщує близько 8 тисяч одиниць, зафіксованих у 386 н.пп. Вінницької, Чернівецької та Одеської областей.

Поділля активно заселялося поляками. Перша хвиля польської міграції була пов'язана із захопленням у XIV ст. Галицько-Волинського князівства. Наприкінці XVIII ст. польський етнос був панівним класом, майже всі поміщики були поляками, до поляків належала більшість чиншової шляхти (тобто такої, яка не мала власної землі й орендувала її в поміщиків), частина міщанського населення на Поділлі⁴. Отож часова тяглість та інтенсивність українсько-польських міжмовних контактів залишили слід і в сучасних подільських говірках.

Подоляни запозичували полонізми разом із запозиченням нових реалій. Так були запозичені слова *wéłbon*, *wéлін*, *wéлян*, *wéлєн* ‘фата, головний убір для молодої’ ← пол. *Welon* «шматок тонкої тканини, закріплений на голові або прикріплений до шапки, який є частиною жіночого весільного чи похоронного вбрання, який також носять монахині та духовенство деяких конфесій»⁵; *déко* ‘лист заліза (бляхи) з загнутими кінцями на 5 см, з чотирьох боків під кутом 45 градусів’ ← пол. *deka* «лист з бляхи, на якому печуть піріжки»⁶;

¹ Сіцінський, Є., *Нариси з історії Поділля*, Вінниця: Мури, 1927, с. 5.

² Kremer, A., *Słowniczek prowincjałizmów podolskich, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863*, Kraków: w drukarni uniwers. Jagiellońskiego, 1870, 83 s.

³ Воловик, В.М., *Етнокультурні ландшафти містечок Поділля*, Вінниця: ПП «О. Власюк», 2011, 270 с.

⁴ Там само, с. 99.

⁵ *Słownik języka polskiego*, URL: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/welon.html>.

⁶ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1985, Т. 2: Д–Копці, с. 25.

патэ́льня ‘сковорода’ ← пол. *patelnia* «металеве блюдо, таця»¹; *ба́лія* ‘велика миска’ ← пол. *balia* «миска, яку раніше використовували для прання білизни»²; *васáг* ‘частина воза, ящик у возі; віз для перевезення дрів; віз із ящиком’, *васáжок* ‘віз з ящиком’ ← пол. *wasag* «чумацький віз; ящик на возі, віз із ящиком»³ – укладачі Етимологічного словника української мови зауважують, що це досить давнє запозичення з польської мови (про давність запозичення – не пізніше XV-XVI ст. – свідчить передача польського *q* українським *a*, що вказує на вимову *q* як *a* носового, характерну для старопольської мови). Як стверджує Г. Аркушин, на зміну качалці й рублю для прасування одягу «за Польщі» на Волині з’явилися металічні праски, разом з реалією була й запозичена назва *залі́зко*⁴, відома й на Поділлі. Загалом, із польської мови в досліджувані говірки запозичується побутова лексика, назви людини.

Найчастіше в семантиці польських запозичень переважно не відбувалося ніяких змін: *ба́рзо* ‘дуже’ ← пол. *bardzo* «дуже, швидко»⁵; *бо́цюн* ‘лелека’ ← пол. *bocian* «лелека»⁶; *варі́ят* ‘божевільний’, варіювати ‘божеволіти’ ← пол. *warijat* «божевільний»⁷; *гемба*, мн. *гемби* ‘губа, губи’ та *гемба́тий* ‘губатий’ ← пол. *gęba* «губа»⁸; *ва́рга* ‘губа’, *ва́ргань* ‘губатий’ ← пол. *warga* «губа»⁹; *гонзо́л’і* ‘збита в ковтуни вовна у вівці’ ← пол. *konsola* «грудки у вовні»¹⁰; *ко́рба* ‘коловорот’ ← пол. *korba* «кривошип; ручка, рукоятка, корба»¹¹; *мо́цний* ‘дужий, сильний’ ← пол. *toe* «сила, міць»¹²; *жба́н*, *жба́нок*, *зба́н*, *зба́нок*, *зба́ночок*, *зба́ня* ‘посуд на воду’ ← пол. *dzban* «посудина, схожа на

¹ Етимологічний словник української мови: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2003, Т. 4: Н–П., с. 313.

² Етимологічний словник української мови: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1982, Т. 1: А–Г, с. 124.

³ Там само, с. 336.

⁴ Аркушин, Г., *Народна лексикологія Західного Полісся: монографія*, Луцьк, 2014, с. 87-88.

⁵ Етимологічний словник української мови: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1982, Т. 1: А–Г, с. 142.

⁶ Там само, с. 239-240.

⁷ Там само, с. 332-333.

⁸ Там само, с. 492.

⁹ Там само, с. 331.

¹⁰ Там само, с. 560.

¹¹ Етимологічний словник української мови: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, В.Т. Скляренко та ін., Київ: Наук. думка, 1989, Т. 3: Кора–М, с. 12.

¹² Там само, с. 487.

великий глечик»¹; *n'ec* 'піч' ← пол. *piec* «піч»²; *porénca* 'поруччя' ← пол. *poręcza* «бильця, перила»³; *пацьорки* 'намисто' ← пол. *raciorki* «чотки, намисто»⁴; *слóйік* 'скляна банка' ← пол. *słojik* «банка»⁵; *слуп* 'стовп' ← пол. *slup* «стовп»⁶; *настрénчити* 'нарадити, підбурити' ← пол. *nastreczyć* «порадити, порекомендувати»⁷; *шкράби* 'старе взуття' ← пол. *szkraby* «старе викривлене взуття, висохле, непридатне»⁸ та ін.

Зрідка в полонізмах спостерігаємо розширення семантики: *roná* 'персолена страва' ← пол. *gora* «розсіл, ропа»⁹; *кобіта, кубіта* 'міцна, велика жінка' ← пол. *kobieta* «жінка, літня жінка»¹⁰; *баріло* перен., жарт. 'повна, кругленька людина, черевань, пузань' ← пол. *baryła* «бочка»¹¹; *підгáрля* 'нижня частина ярма' ← 'підборіддя' ← пол. *podgardle* 'підгорля, підшийок'¹². Звуження семантичного поля запозиченого слова засвідчено в таких випадках: *маршáлко* 'товариш молодого, що просить з ним на весілля' ← пол. *marszałek* «голова сейму в Польщі, предводитель дворянства»¹³. У центральноподільських говірках на позначення прикраси для вух активно живають лексему *кульчики*. Як зауважує Т. Тищенко, цю назву запозичено з польської мови, де вона могла виникнути внаслідок зближення *kolczyk* 'сережки' з *kulka* 'кулька', зменшено від *kula* 'куля' (сережки іноді мають

¹ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1985, Т. 2: Д–Копці, с. 55; *Słownik języka polskiego*, URL: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/dzban.html>.

² *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2003, Т. 4: Н–П, с. 366.

³ Там само, с. 541.

⁴ Там само, с. 322–323.

⁵ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Г.П. Півторак та ін., Київ: Наук. думка, 2006, Т. 5: Р–Т, с. 307.

⁶ Там само, с. 308.

⁷ Там само, с. 438.

⁸ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2006, Т. 6: У–Я, с. 434.

⁹ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Г.П. Півторак та ін., Київ: Наук. думка, 2006, Т. 5: Р–Т, с. 122.

¹⁰ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1985, Т. 2: Д–Копці, с. 477.

¹¹ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1982, Т. 1: А–Г, с. 143.

¹² *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2003, Т. 4: Н–П, с. 390.

¹³ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, В.Т. Складенко та ін., Київ: Наук. думка, 1989, Т. 3: Кора–М, с. 404.

форму кульок); польське *kolczyk* початково було зменшеною формою від праслов'янського *kolce* 'кружок, кільце'¹.

У поодиноких випадках спостерігаємо, як у трансформованій семантиці запозиченого слова віддзеркалюється оцінка українцем певного явища. Так, пол. *honor* «честь, пошана»² стало етимологом для українських похідних із негативним забарвленням, засвідчених у центральноподільських говірках: *гбнорний* 'пихатий, бундючний'; *гонорувáтися* 'гордитися, пишатися, чванитися'.

Нечисленні випадки, коли полонізм вживається в говірці для забезпечення термінологічної множинності, уникнення полісемії. Так, у низці південних центральноподільських говірок загальновідоме слово *абрикóса* уживається паралельно із полонізмом *мурéля*³ для такої семантичної диференціації: *мурéля* вживають на позначення дрібних абрикос, а *абрикóса* з варіантами *обрикóса*, *оберкóса* – 'щеплені абрикоси'. У говірці с. Вербка Чечельницького р-ну Вінницької обл. засвідчено вторинну назву *морéлька* на позначення красивої дівчини. У такий спосіб вторинна номінація засвідчує високий ступінь освоєння запозиченої лексеми в говірках.

Полонізми в центральноподільських говірках зазнають адаптації не лише на лексико-семантичному рівні, а й на фонетичному й граматичному.

Спостерігаємо реалізацію національного чергування (уживання *i* в новоутвореному закритому складі): *кiш* 'корзина, виплетена з лози, щоб носити городину' ← пол. *kosz* «кошик (особливо великий)»⁴. Поява протетичних приголосних як виразна фонетична особливість подільського діалекту: *вóгруд* 'сади та інші місця, де жили пани' пор. із пол. *ogrod* «садок»⁵; *гобрúс*, *гобрúсок* 'скатерка' пор. із пол. *obrus*⁶. Польські пом'якшені губні передані їхніми твердими відповідниками, а після них з'являється епентетичний /й/: *вбiбри* 'вбрання', *пiец* 'піч'. Український іменниковий суфікс *-ок*

¹ Тищенко, Т.М., *Полонізми у структурі східноподільських говірок* // Лінгвістика, 2010, № 3(21), Ч. I, с. 138.

² *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1982, Т. 1: А–Г, с. 560.

³ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, В.Т. Складенко та ін., Київ: Наук. думка, 1989, Т. 3: Кора–М, с. 513.

⁴ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1985, Т. 2: Д–Копці, с. 451.

⁵ Stypuła, R., Konowalova, G., *Słownik polsko-posyjski*, Warszawa – Moskwa, 1975, с. 357.

⁶ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2003, Т. 4: Н–П, с. 144.

заступає польські *-es* (*кава́лок* ‘шматок’ ← пол. *kavalec* «шматок»¹), *-ek* (*кручо́к* ‘найменша міра горілки колись у шинку’ ← пол. *kruczek* «чарка горілки»²).

Про адаптацію лексеми в іншому мовному середовищі свідчать дери-ваційні процеси, у яких бере участь твірна основа запозиченої лексеми. Найчастіше від полонізмів за допомогою власне мовних афіксів утворюються лексеми зі значенням здрібнілості³: *барі́лка*, *барі́лко*, *барі́лочка*, *барі́льце* ‘посуд, в якому тримають напій’ ← пол. *baryła* «бочка»⁴; *бо́цюн* ‘лелека, чорногуз’, *бузи́нята* ‘маленькі чорногузи’ ← пол. *bocian* «лелека»⁵: ...*стоїт так на гнізді на їдні нозі, а бузи́нята сидят*. (Барський р-н, Вінницька обл.); *зу́пка* ‘картопляний суп’ ← пол. *zupa* «суп»⁶.

Цілком закономірно, що саме через польську мову як посередник відбувалося запозичення слів з інших мов. Так, латиномовного джерела сягає назва *мо́рва* ‘шовковиця’ ← пол. *morwa* ← лат. *morum*, *mōrus*⁷; через пол. посередництво запозичена з італ. мови лексема *кара́фка* ‘графин’ ← італ. *caraffa* «графин»⁸; з угорської мови через пол. посередництво в центрально-подільських говірках з’явилося слово *банувáти* ‘журитися’ ← пол. *banować* ‘шкодувати, тужити»⁹.

Локалізацію полонізмів, їх максимальну концентрацію в лексико-семантичній системі центральноподільських говірок красномовно відображає просторова поведінка лексеми *магі́льніця* з варіантами *магелні́ця*, *магілні́ця*, *магілні́ця*, *магілні́ця* ‘інструмент з поперечними зарубками для прасування

¹ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1985, Т. 2: Д–Копці, с. 334.

² *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, В.Т. Складенко та ін., Київ: Наук. думка, 1989, Т. 3: Кора–М, с. 114.

³ Тищенко, Т.М., *Полонізми у структурі східноподільських говірок* // *Лінгвістика*, 2010, № 3(21), Ч. I, с. 139.

⁴ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1982, Т. 1: А–Г, с. 143.

⁵ Там само, с. 239-240.

⁶ *Słownik języka polskiego PWN*, URL: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/zupa.html>.

⁷ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, В.Т. Складенко та ін., Київ: Наук. думка, 1989, Т. 3: Кора–М, с. 511.

⁸ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1985, Т. 2: Д–Копці, с. 387.

⁹ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1982, Т. 1: А–Г, с. 135.

білизна, рубель' ← пол. *maglownica* «планка з поперечними прорізами для ручного прасування»¹ (див. Карта 1²).

Запозичення германізмів у центральноподільські говірки відбувалося впродовж тривалого часу за посередництва польської мови, як-от: *блaвaткa* 'волошка' ← пол. *blawat* «волошка» ← свн. *blawe* «синій, темний»³; *бiндa* 'стрічка' ← пол. *binda* «пов'язка» ← нім. *Binde* «пов'язка, бант»⁴; *гpис* 'висівки' ← пол. діал. *grys* «грубо змелене борошно з пшона; грубий пісок» ← нім. *Grieff* «манна крупа; грубий пісок, гравій»⁵; *бaнтiнa* 'сідало для курей' ← пол. *banta* «поперечна балка, що скріплює крокви на даху» ← нім. *Band* «зв'язок»⁶; *кaвaлoк* 'шматок' ← пол. *kavalec* «шматок» ← нім. *Kabel* «пай, доля», початково «кругла дерев'яна цурка»⁷; *клямка* 'ручка дверей' ← пол. *klamka* ← нім. *Klemmen* «спазм; пута; клямка; держак»⁸; *лeйбик* 'безрукавка' ← пол. *lejbik* 'військовий мундир; ліф, корсет; жіноча кофта, чоловічий каптан, сукняна або полотняна жилетка' ← нім. *Leibchen* «ліф, корсет, корсаж»⁹; *пляцoк* 'пиріг' ← пол. *placek* «коржик; солодкий пиріг; весільний коровай» ← нім. *Platz* «тонке тістечко, печиво, пиріг»¹⁰; *дeл'и* 'поперечні балки лозової стелі' ← пол. діал. *del* «дошка, балка» ← нвн. *Diele* «дошка, підлога»¹¹; *бiгyс* 'назва страви, яку готують з тушкованої капусти і м'яса' ← пол. *bigos* «м'ясна солянка» ← нім. *Béiguss* «підлива»¹²; *шoпa* 'хлів, повітка, сарай, приміщення для домашніх тварин, для різних господарських речей, соломи, сіна' ← нім. *Schopf* «будова без передньої

¹ *Słownik języka polskiego PWN*, URL: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/maglownica.html>.

² Краєвська, Г.П., *Народновиробнича термінологія центральноподільських говірок: Матеріали до «Лексичного атласу української мови»*, Вінниця, 2017, с. 142.

³ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1982, Т. 1: А–Г, с. 203.

⁴ Там само, с. 184.

⁵ Там само, с. 596.

⁶ Там само, с. 135.

⁷ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1985, Т. 2: Д–Копці, с. 334.

⁸ Там само, с. 469.

⁹ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, В.Т. Складенко та ін., Київ: Наук. думка, 1989, Т. 3: Кора–М, с. 214.

¹⁰ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2003, Т. 4: Н–П, с. 464.

¹¹ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1985, Т. 2: Д–Копці, с. 28.

¹² *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1982, Т. 1: А–Г, с. 191.

стіни як навіс для возів, сіна»¹ та ін. Спостережено, що здебільшого германіزمми поповнили такі тематичні групи лексики, як назви знарядь праці, будівельна лексика, ремісничка термінологія. Чи не найбільшу кількість запозичень з німецької мови засвідчено в говіркових назвах одиниць виміру: *кватірка* ‘стара мірка горілки’ ← нім. *quartier* (ст. *quartier*) «міра рідини»²; *морґ, мórґа, му́рґа, мórґа* застар. ‘міра площі землі, яка дорівнює 0,56 гектара’ ← нім. *morgen* «морґен» (міра землі), 0,25 га (первісно ділянка землі, яку один орач може зорати за один ранок)³; *шнур* ‘стара міра земельної площі неоднакова в різних місцях’ ← нім. *schur*⁴; *штоф* ‘стара міра рідини’ ← нім. *stauf* «(великий) бокал, чаша; штоф (міра рідин)»⁵; *грунт* ‘міра площі’ ← свн. *grunt* «дно; земля; фундамент»⁶, а також загальновідомі *фунт*⁷, *центнер*⁸.

Як зауважує Г. Аркушин відносно західнополіських говірок, адаптація германізмів мала переважно характер фонетичної та морфологічної субституції⁹. Слушним цей висновок є й щодо центральноподільських говірок. Зокрема, звук /ф/ частіше замінений: *хвáйний* ‘гарний’ ← нім. *fein* «тонкий, дрібний, точний, ніжний»¹⁰; депалаталізований /p’/, що відповідає подільській діалектній фонетиці: *рiхтувáти* ‘ремонтувати; готувати їжу’ ← нім. *Richten* «направляти, готувати, влаштовувати»¹¹; відбувається спрощення в німецьких групах приголосних: *охна́ль* ‘спеціальний цвях, яким прибивають підкову до копита’ ← нім. *Hufnagel* ‘підковний цвях’¹²; іменники змінюють рід за аналогією до українських назв: *шу́фля, шу́хля* ‘глибока

¹ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2006, Т. 6: У–Я, с. 453.

² *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, В.Т. Складенко та ін., Київ: Наук. думка, 1989, Т. 3: Кора–М, с. 415.

³ Там само, с. 512.

⁴ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2006, Т. 6: У–Я, с. 449.

⁵ Там само, с. 480.

⁶ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1982, Т. 1: А–Г, с. 606.

⁷ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2006, Т. 6: У–Я, с. 139.

⁸ Там само, с. 238.

⁹ Аркушин, Г., *Народна лексикологія Західного Полісся: монографія*, Луцьк, 2014, с. 98.

¹⁰ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2006, Т. 6: У–Я, с. 65.

¹¹ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Г.П. Півторак та ін., Київ: Наук. думка, 2006, Т. 5: Р–Т, с. 85.

¹² *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*, URL: <https://www.dwds.de/wb/Hufnagel>.

підборна лопата' ← нім. *Schuffel* 'садова лопата з плоским, двосхилим лезом'¹.

Упродовж століть молдовани й подоляни пов'язані між собою спільністю торговельних, економічних інтересів, однаковою господарською діяльністю, релігією, що сприяло інтенсивним міжмовним контактам, особливо на теренах південного Поділля, у говірках яких і засвідчено найбільше румунізмів (уживаємо цей термін у широкому значенні, позначаючи ним лексичні запозичення з молдавських говірок та румунської мови). Серед них найбільшу групу становлять іменники з різних тематичних груп лексики.

Активно функціонують у південноподільських говірках відповідні назви рослин: *папушоя*, *папушюя* 'кукурудза' ← молд. *rapusoi* «кукурудза»²; *кочело* 'головка соняшника' ← сх.-ром. діал. *кэчулэ* 'шапка', 'головка соняшника'³, *дзърдзар'и* 'абрикос звичайний' ← сх.-ром. *зързэр* «абрикос, дерево»⁴, *бриндуши* 'підсніжники' ← рум. *brândușă* «шафран»⁵, *зута* 'айва' ← рум. *gutiiie* «айва»⁶, *лінта* 'вика' ← молд. *линте* «сочевиця»⁷, *корнуци* 'нетреба колюча, *Xanthium spinosum* L.' ← рум. *cornuță* «рогата»⁸ (таке припущення робимо з огляду на зовнішні особливості рослини – наявність колючих стебел та плодів із шипами); *пáпороть* 'рогіз' ← молд. *панурэ* «рогіз»⁹; *трандасір* 'м'ята холодна, *Mentha piperita* L.' ← рум. *trandafir* «троянда»¹⁰, *сусайіца* 'жовтозілля звичайне, *Senecio vulgaris* L.' ← молд. *сусай* «(жовтий) осот»¹¹ та ін.

Відкритою для запозичень зі східнороманського мовного джерела виявилася група лексики на позначення родинних зв'язків і свояцтва: *ба́дя*

¹ *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*, URL: <https://www.dwds.de/wb/Schuffel>.

² *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2003, Т. 4: Н–П, с. 286.

³ Там само, с. 409; Павел, В.К., *Лексическая номинация (на материале молдавских говоров)*, Кишинев: Штиинца, 1983, с. 101.

⁴ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1985, Т. 2: Д–Копці, с. 55.

⁵ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1982, Т. 1: А–Г, с. 258.

⁶ Там само, с. 628.

⁷ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, В.Т. Складенко та ін., Київ: Наук. думка, 1989, Т. 3: Кора–М, с. 236.

⁸ Там само, с. 32.

⁹ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2003, Т. 4: Н–П, с. 284.

¹⁰ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Г.П. Півторак та ін., Київ: Наук. думка, 2006, Т. 5: Р–Т, с. 618.

¹¹ Там само, с. 482.

‘старший брат; старший брат або старшої сестри чоловік; татів брат’ ← молд. *báde* «чоловік старшої сестри, старший брат, батько, старший віком чоловік»¹. Молд. *něnásh* «хрещений батько; весільний батько»² сягають говіркові назви *нанáшка* ‘хрещена, весільна чи вінчальна мати’, *нанáшко*, *нанáшул* ‘хрещений чи вінчальний батько; дядько’, *нанашкі* ‘хрещені батько й мати; подруги’. У цих же говірках уживають назви *фін*, *фінул* ‘молодий, наречений стосовно вінчальних батьків – нанашків’, *фіна* ‘молода для весільної матері, батька’, *фіни* ‘молодий і молода стосовно вінчальних батьків’ ← молд. *фин*, *финэ* «хрещеник, хрещениця»³.

Тематична група назв страв та напоїв, зазвичай, активно поповнюється запозиченнями у зв’язку з обміном між народами власною культурою харчування. Отож на півдні Вінниччини й до сьогодні в говірках функціонують назви страв сх.-ром. походження: *вурда* ‘сир, зварений із закислого молока; вижимки із звареної сім’яної макухи, приготовлені для начинки вареників’ ← рум. *urdă* «солодкий овечий сир»⁴; *мандзарі* ‘пироги з сиром, яблуками, зеленою цибулею, гарбузом тощо; книш, маленька хлібина примітивним способом’ ← молд. / рум. *vărzăr* (мн. *vărzari*) «пацинта (пиріг) з капустою чи цибулею, з кропом тощо»⁵; *кулястра*, *колястра* ‘молозиво’ ← молд. *коластрэ*, *куластрэ* ‘молозиво»⁶, прикметно, що в говірках можуть функціонувати паралельно ці назви, але з відмінною семантикою, як-от: *молóзиво це молóзиво*, *а вже кипячéне це молоко кулястра* (с. Кацмазів Жмеринського р-ну Вінницької обл.).

Відомий в українських південно-західних говірках румунізм *малáй* запозичений зі сх.-ром. мов; рум. *mălai* ‘кукурудзяне борошно; коржик’ вважають складним словом, утвореним з *mei* ‘просо’ і *lai* ‘темно-сірий»⁷. У

¹ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1982, Т. 1: А–Г, с. 112.

² *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2003, Т. 4: Н–П, с. 36.

³ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2006, Т. 6: У–Я, с. 101.

⁴ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1982, Т. 1: А–Г, с. 440.

⁵ *Dicționar Enciclopedic Ilustrat*, Chișinău: Cartier, 1999, с. 1073.

⁶ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1985, Т. 2: Д–Копці, с. 507–508.

⁷ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, В.Т. Складенко та ін., Київ: Наук. думка, 1989, Т. 3: Кора–М, с. 369.

центральноподільському ареалі лексема *maláĭ* має розгалужену семантичну структуру: 1. 'хліб з кукурудзяного борошна', 'хліб з горохового борошна', 'хліб із вівсяного борошна', 'хліб із сочевиці', 'хліб, спечений із залишків різного борошна'; 2. 'невдало спечений хліб з пшеничного борошна', 'маленька хлібина'; 3. 'пиріг з кукурудзяного борошна та вишнями', 'пиріг з пшеничного борошна та черешнями'; 4. 'шматок житнього тіста, що використовується для закваски (приготування квасу, борщу, розчинення нового тіста)'; 5. 'шматок білої глини у формі хлібини'.

Румунізми проникли в говіркову систему назв предметів побуту та господарства подолан: *дармо́й* 'решето з великими вічками, яким відвівають від половини обмолочене котком зерно' ← молд. *дырмой* 'решето'¹; *палата́ри*, *палата́рі* 'вузькі килимки, які прибиваються на стінку під вікном' ← молд. *палатари* 'вузький довгий домотканий килим з тканини'²; *кла́ка* 'особливий вид гуртової праці, товариської, родинної допомоги, за яку не платили, а тільки частували' ← молд. *кла́кэ* «панщина, гуртова робота»³; *ба́рда*, *ба́рдач*, *ба́рдаш* 'сокира тесати дерево, топірець, своєрідна, особливої форми теслярська сокира' ← рум. *bárdă* «теслярська сокира»⁴; *бурді́й*, *бурде́й*, *бурді́ль* 'балган, землянка; землянка, де тримають взимку свиней' ← молд. *бордей* «землянка»⁵; *гринджо́ли* 'сани; старі, погані, не за розміром чоботи' ← рум. *gringioárá* «балка, жердина»⁶; *гло́та* 'велика кількість людей в одному місці, що створює тисняву, давку' ← рум. *gloátă* «юрба; збіговисько; чернь»⁷; *паці́ти* 'зносити, терпіти, витримувати, пережити' ← рум. *paĭti* «зазнавати, переживати, терпіти, страждати»⁸; *румета́ти* 'голосно жувати' ← рум. *rumegá* «жувати, жувати жуйку»⁹.

¹ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1985, Т. 2: Д–Копці, с. 13.

² Романчук, А., Тащи, И., *Ранняя история украинского села Булаешты в контексте истории Молдовы (XIV – начало XVII вв. от Р. Х.)*, Кишинев: «Stratum Plus», 2010, с. 126.

³ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1985, Т. 2: Д–Копці, с. 453.

⁴ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1982, Т. 1: А–Г, с. 141.

⁵ Там само, с. 299.

⁶ Там само, с. 596.

⁷ Там само, с. 528.

⁸ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2003, Т. 4: Н–П, с. 322.

⁹ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Г.П. Півторак та ін., Київ: Наук. думка, 2006, Т. 5: Р–Т, с. 140.

Констатуємо, що румунізми дедалі більше звужують сферу свого вживання, подекуди взагалі зникають з ужитку носіїв центральноподільських говірок.

Результатом загарбницької політики царської Росії, «інтернаціонального» Радянського Союзу та спекуляції з національного питання в незалежній Україні є велика кількість росіянізмів у говірках Центрального Поділля.

Найбільше запозичено лексем, що відсутні в сучасній українській літературній мові: *беспредѣл, бѣльниця, бѣстро, бомѣга, бутѣлка, вопшѣ, вѣзьдѣ, вкусне, врач, врѣди, всѣгда, всьо равно, грѣзно, дѣже, дѣлжен, желѣдод, забѣр, канѣшино, лѣнта, нащѣт, охѣта, пѣвчи, пѣсьмѣ, погрузѣти, стрѣѣти, учѣсток, учѣба, фамѣлія, хѣжий* та ін.

Уживаються лексеми, спільні для української та російської мов, але з російською фонетикою: *бандѣт, бѣлѣти, бригадѣр, вѣса, влѣсти, гѣменно, гѣрот, глѣвний, да, дѣт, дѣвѣзія, кантѣра, касѣр, квартѣри, котлѣта, магазѣн, навѣрно, салдѣт, сопровѣждѣти, спѣрт* та ін.

Рідше спостерігаємо лексеми з російськими словотворчими афіксами: *бѣбушка, дѣдушка, заготовѣтель, лѣкарственний, молодѣѣш, напѣльнѣк, недо-вѣольний, рибѣк, сѣдѣк, фотографѣрувати* та ін.

Зауважимо, що росіянізми вживають усі вікові групи носіїв досліджуваних говірок, та найбільше – жителі молодшого віку.

Надійним джерелом про часові рамки та тематику запозичень із російської мови є «*Słowniczek prowincjaizmów podolskich, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863*» О. Кремера, який присвятив цьому питанню окремий розділ словника – «Русизми або московізми, вживані на Поділлі» («*Rossycyzmy albo moskwicyzmy upowszechnione na Podolu*»), де подано 125 слів, поширених на Поділлі й уживаних у мовленні місцевої шляхти, що з'явилися за часів правління Миколи I. У передмові дає такий цікавий коментар: «Унаслідок упровадження нових урядів та впливів урядників інших національностей, особливо після впровадження Миколаєм російської мови в школах як основної, у мовленні польської шляхти з'явилося дуже багато русизмів, а точніше московізмів»¹. Наведемо окремі з таких слів: *баня* 'лазня', *бѣльниця* 'лікарня', *чиновнѣк* 'урядник', *донос* 'скарга', *гражданськѣй* 'цивільний', *кандали* 'кайдани', *каторга* 'тяжка робота', *лагер* 'табір', *лавка* 'магазин', *присмотр* 'дозор', *ращѣт* 'обрахунок' та ін.² Зауважимо, що ці «московізми» надійно ввійшли в розмовне мовлення не лише польської шляхти, а й подолян, які до сьогодні активно послуговуються цими лексемами.

¹ Kremer, A., *Słowniczek prowincjaizmów podolskich, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863*, Kraków: w drukarni uniwers. Jagiellońskiego, 1870, с. 3.

² Там само, с. 76-82.

Представлені в лексико-семантичній системі центральноподільських говірок і тюркізми: *башилік* ‘капюшон’ ← тур. *baslik* «голова»¹; *гопáнча* ‘верхній чоловічий одяг, різновид свити’ ← тур. *yapınca* ‘накидка з капюшоном»²; *калабалік* ‘гармидер, шум’ ← тур. *kalabalik* «натовп, метушня, сум’яття»³; *калітка* ‘велика кількість грошей’ ← тур. *kalita, halita* «кишеня, шкіряний мішок, гаманець»⁴; *кántар* ‘вага’ ← тур. *kantar* «одиниця ваги, безмен»⁵; *канту́р* ‘головний убір’ ← з тюрк. *kaptur* «великий, глибокий мішок»⁶; *товáр* ‘худоба’ ← тур. *davar* «худоба»⁷; *яси́к* ‘маленька подушечка’ ← тур. тат. *jastik* «подушка»⁸; *чаму́р* ‘розчин з глини й піску, який використовують при будівництві печі, груби та ін.’ ← тур. *çatır* «грязь, мул»⁹ та ін. Запозиченням із турецької мови є міжмовний омонім *о́ко* ‘міра рідин (давня)’, *на о́ко* ‘міра рідин’, похідний від тур. *okka* «міра ваги»¹⁰.

Відомі в центральноподільських говірках і запозичення з інших мов, зокрема з гебрáйської мови: *кага́л* ‘великий гурт дітей’ ← гебр. *kāhāl* ‘зібрання старшин, община»¹¹; з угорської мови: *анта́ла* ‘бочка’ ← угор. *antalag* ‘вид бочки’, також відоме рум. *antál* ‘бочка’, молд. *антал* ‘т.с.’, яке тлумачиться як запозичення з української мови¹². Загалом питання про джерела запозичень і напрями міжмовних контактів потребує докладнішого окремого аналізу. О.С. Мельничук наголошував на необхідності встановлення ширших міжмовних паралелей для з’ясування природи та історії запозичення. Так, лексеми *тірло*, *тирльóвка* ‘зганяння до купи стада худоби для

¹ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1982, Т. 1: А–Г, с. 155.

² *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2003, Т. 4: Н–П, с. 196.

³ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1985, Т. 2: Д–Копці, с. 345.

⁴ Там само, с. 351.

⁵ Там само, с. 366.

⁶ Там само, с. 377.

⁷ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Г.П. Півторак та ін. Київ: Наук. думка, 2006, Т. 5: Р–Т, с. 586.

⁸ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2006, Т. 6: У–Я, с. 555.

⁹ Там само, с. 278.

¹⁰ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2003, Т. 4: Н–П, с. 171.

¹¹ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1985, Т. 2: Д–Копці, с. 336.

¹² *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1982, Т. 1: А–Г, с. 75; *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958, с. 31.

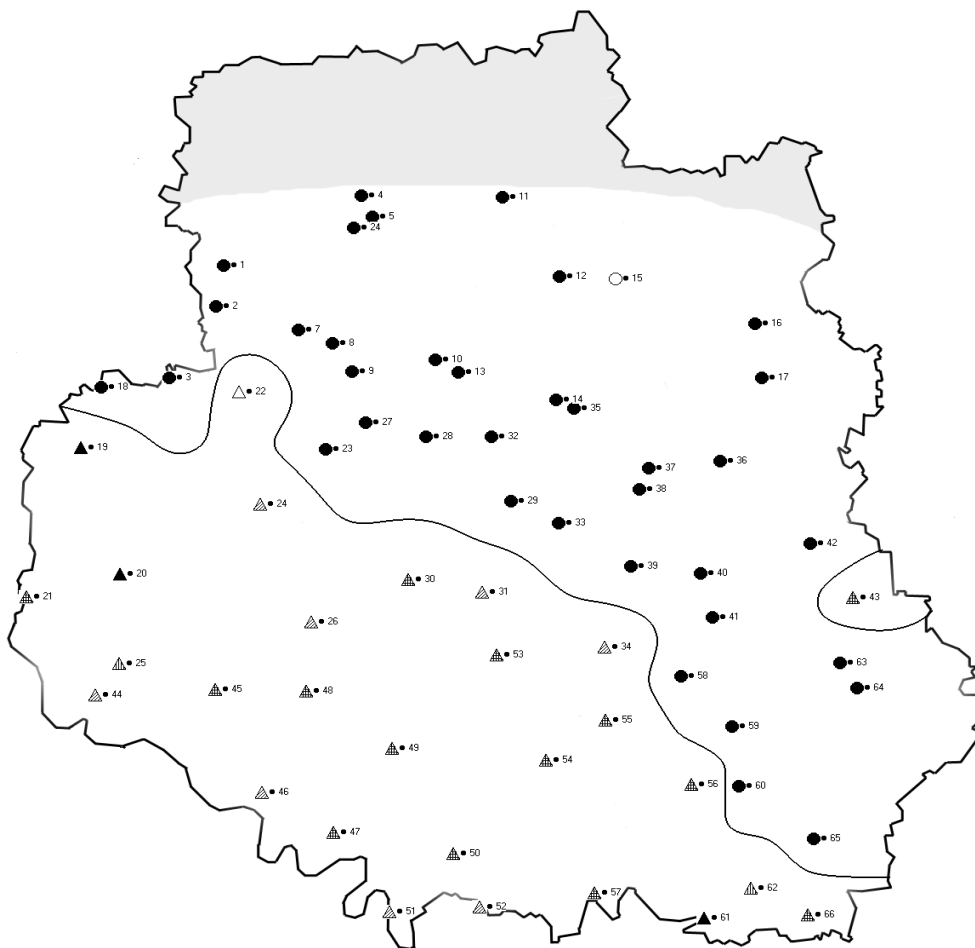
відпочинку біля водопою', відомі в південноподільських говірках, хоч науковці й етимологізують від рум. *târlă* 'загін для овець'¹, та наявність точних відповідників у південнослов'янських мовах (с.-х. *трло* 'місце відпочинку овець у полі', болг. *трло* 'літній загін для овець'), з одного боку, а з другого – граматична трансформація цього слова в молдавській мові (зміна значення роду) не дозволяє нам трактувати їх як румунізми, а є свідченням давніших пластів мовних контактів – безпосередніх контактів південно-західної частини давньоруських говорів із південнослов'янськими говорами або ж, як припускає О.С. Мельничук, відображають сліди стародавніх зв'язків праслов'янських говорів до відокремлення їхньої південної частини².

Отже, у говірках Центрального Поділля на широкій емпіричній базі засвідчено велику кількість лексичних запозичень із польської, німецької, російської, румунської, турецької, гебрайської, угорської мов. Більшість запозичень, за винятком росіянізмів, з'явилася в центральноподільських говірках через посередництво польської мови, і лише окремі з них є безпосереднім запозиченням у відповідний історичний період. Відкритими до лексичних запозичень з інших мов виявилися такі тематичні групи, як виробничо-професійна, побутова, ботанічна, адміністративна лексика. За нашими спостереженнями, значна частина запозичень у діалектному мовленні подолян стала вже архаїзмами, уживається переважно носіями говірок старшого віку. Запозичена лексика в центральноподільських говірках фонетично та граматично адаптувалися до української мови, частково – й до подільського діалекту, набула вигляду, притаманного корінним словам. Про давність запозичень свідчить і лексико-семантична трансформація запозиченого слова.

Переконані, що перспективою дослідження іншомовних запозичень у говірках Поділля в подальшому може стати аналіз ізолекс запозичень у подільському діалекті, що вже демонструє наведена нами карта, з одного боку, а з другого – потребує екстраполяції на лінгвальний матеріал історичних регіональних студій.

¹ *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Г.П. Півторак та ін., Київ: Наук. думка, 2006, Т. 5: Р–Т, с. 572.

² Мельничук, А.С., *Значение восточнороманских языковых данных для истории древнерусского и украинского языков* // *Восточнославяно-молдавские языковые взаимоотношения*, Ч. II: сб. статей, Кишинев, 1967, с. 52.

Карта 1

Рубель – інструмент з ручками й поперечними зарубками для прасування білизни

- – рубел'
- – рублик
- ▲ (with horizontal lines) – маг'іл'ниц'а
- ▲ (with vertical lines) – магел'ниц'а
- ▲ (with diagonal lines) – маг'іл'ниц'а
- ▲ (with horizontal lines and a central vertical line) – маг'іл'ниц'а
- ▲ (with diagonal lines and a central vertical line) – маг'іл'ниц'а
- – лінія, що позначає ареал поширення лексем

Умовні скорочення

Болг. – болгарське; італ. – італійське; молд. – молдавське; нвн. – нововерхньонімецьке; нім. – німецьке; пол. – польське; рум. – румунське; свн. – середньоверхньонімецьке; сх.-ром. – східнороманське; с.-х. – сербсько-хорватське; тат. – татарське; тур. – турецьке; тюрк. – тюркське.

Література

1. Аркушин, Г., *Народна лексикологія Західного Полісся: монографія*, Луцьк, 2014, 236 с.
2. Аркушин, Г., *Полонізми в західнополіських говірках* // *Studia nad polszczyzna kresową*, Т. IX, Warszawa, 1999, s. 257-303.
3. Воловик, В.М., *Етнокультурні ландшафти містечок Поділля*, Вінниця: ПП «О. Власюк», 2011, 270 с.
4. Герман, К., *Українсько-східнороманські міждіалектні взаємовпливи в говірках Буковини* // *Діалектологічні студії 9: Запозичення та інтерференція* / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей, Львів, 2010, с. 36-44.
5. Дзендзелівський, Й.О., *Изгласи лексичних нашарувань в українських говорах Закарпатської області УРСР* // *Українська лінгвістична географія*, Київ, 1966, с. 45-75.
6. *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1982, Т. 1: А–Г, 632с.
7. *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко, Київ: Наук. думка, 1985, Т. 2: Д–Копці, 572 с.
8. *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, В.Т. Скляренко та ін., Київ: Наук. думка, 1989, Т. 3: Кора–М, 553 с.
9. *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2003, Т. 4: Н–П, 657 с.
10. *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Г.П. Півторак та ін., Київ: Наук. думка, 2006, Т. 5: Р–Т, 705 с.
11. *Етимологічний словник української мови*: в 6 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін., Київ: Наук. думка, 2006, Т. 6: У–Я, 568 с.
12. Кочерган, М.П., *Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови* // *Мовознавство*, 1997, № 1, с. 19-24.
13. Краєвська, Г.П., *Народовиробнича термінологія центральноподільських говірок: Матеріали до «Лексичного атласу української мови»*, Вінниця, 2017, 204 с.
14. Лизанець, П.Н., *Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья: Венгерско-украинские межъязыковые связи*, Будапешт, 1976, 683 с.

15. Мельничук, А.С., *Значение восточнороманских языковых данных для истории древнерусского и украинского языков* // Восточнославяно-молдавские языковые взаимоотношения, Ч. II: сб. статей, Кишинев, 1967, с. 49-56.
16. Никитенко, Н.М., *О лексическом взаимодействии диалектов украинского и русского языков на территории Подолья* // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: тези доп., Ужгород: Вид-во Ужгород. держ. ун-ту, 1982, с. 137-139.
17. Онишкевич, М., *Германізми в бойківському діалекті* // Іноземна філологія, 1970, № 21, с. 38-45.
18. Павел, В.К., *Лексическая номинация (на материале молдавских говоров)*, Кишинев: Штиинца, 1983, 230 с.
19. Пиц, Т.Б., *Територіальні й часові нашарування запозиченої з німецької мови лексики в південно-західних говорах України* // Лінгвістика, 2010, № 2(20), с. 250-257.
20. Романчук, А., Тащи, И., *Ранняя история украинского села Булаешты в контексте истории Молдовы (XIV – начало XVII вв. от Р. Х.)*, Кишинев: «Stratum Plus», 2010, 144 с.
21. Сіцінський, Є., *Нариси з історії Поділля*, Вінниця: Мури, 1927, 73 с.
22. Терешко, Л.С., *Лексика говоров Южной Подолии и межъязыковые контакты* // *Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу* (Ленинград, 26-30 сент. 1972 г.): тезисы докл., Москва: Наука, 1972, с. 40-43.
23. Тищенко, Т.М., *Полонізми у структурі східноподільських говірок* // Лінгвістика, 2010, № 3(21), ч. I, с. 136-141.
24. Ткачук, П.Є., *Взаємодія говіркових систем та явища інтерференції в подільському ареалі (лексичний рівень)* // *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: тези доп.* Ужгород: Ужгород. держ. ун-т, 1982, с. 111-112.
25. *Dicționar Enciclopedic Ilustrat*, Chișinău: Cartier, 1999.
26. *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958.
27. Кремер, А., *Słowniczek prowincjaizmów podolskich, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863*, Kraków: w drukarni uniwers. Jagiellońskiego, 1870, 83 s.
28. *Słownik języka polskiego PWN*, URL: <https://sjp.pwn.pl/>.
29. Ступула, R., Konowalova, G., *Słownik polsko-posyjski*, Warszawa – Moskwa, 1975, 840 s.

SUPRANUME ȘI PORECLE DIN LUNCA LA TISA (JUDEȚUL MARAMUREȘ)

Ioan Herbil

*Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, România
ivanherbil@yahoo.com*

Анотація. *Прізвиська жителів с. Луг над Тисою (Марамороський повіт).* У статті проаналізовано нейтральні прізвиська (рум. *supranume*) та власне індивідуальні, емоційно забарвлені прізвиська (рум. *porocle*) жителів с. Луг над Тисою (Лунка ла Тіса) Марамороського повіту. За семантикою твірних основ нейтральні прізвиська поділяються на: - ті, які вказують на етнічну належність, на місце походження або народження денотата; - ті, які вказують на професію, рід діяльності або повторення якоїсь дії; - ті, які є утвореннями від прізвищ (відпрізвищеві прізвиська) та ін. За семантикою власне індивідуальні прізвиська можна згрупувати за такими категоріями: - які вказують на професію, заняття носія; - які характеризують носія за зовнішніми ознаками; - які характеризують денотата за психічними ознаками або внутрішніми рисами; - які вказують на події з життя носія; - які вказують на особливості мовлення денотата (дефекти вимови або часто вживані вирази) та ін.

Ключові слова: *антропонімія, прізвища, імена, неофіційна система найменування, неофіційні антропоніми, нейтральні прізвиська, власне індивідуальні прізвиська, усіченосуфіксальні форми імен, українці, Луг над Тисою, Марамороський повіт.*

Abstract. *Bynames and Nicknames in Lunca la Tisa (Maramures County).* The focus of the present article is on the bynames and nicknames of the people that live in Lunca la Tisa village. Depending on the semantics of the lexemes that are the basis of these bynames, the following categories of bynames can be identified: - those that show the ethnicity, the local origin or the birthplace of the person that bears a particular byname; - bynames pointing to a profession or trade, or the repetition of an activity; - bynames that originate in surnames, etc. According to their semantic content, nicknames can be classified into the following categories: - nicknames showing the profession of the person bearing the nickname; - nicknames denoting physical appearance; - nicknames denoting mental characteristics or particular behaviour; - nicknames referring to events that occurred in the life of the person bearing the nickname; - nicknames denoting speech peculiarities (pronunciation deficiencies or frequently used expressions), etc.

Keywords: *anthroponomy, surname, Christian name (first name), unofficial system of naming, unofficial anthroponyms, byname (appellation), nickname, hypocoristic, Ukrainians, Lunca la Tisa, Maramures County.*

Localitatea Lunca la Tisa este situată în nordul județului Maramureș, pe malul stâng al râului Tisa, la granița cu Ucraina (pe partea dreaptă a Tisei, rămânând, în urma tratatului de pace de la Trianon, cealaltă parte a așezării). Aceasta, din punct de vedere administrativ (alături de satele Crăciunești și Tisa), face parte din comuna Bocicioiu Mare.

Geografic, satul Lunca la Tisa este situat la 5 km est de localitatea Crăciunești și la 14 km de municipiul Sighetu Marmăției. Între localitățile Crăciunești și Lunca la Tisa, se află satul reședință de comună, Bocicoiu Mare. Localitatea Lunca la Tisa este străbătută pe o distanță de 3,5 km atât de Drumul Județean nemodernizat nr. 6, care leagă, prin Crăciunești și Bocicoiu Mare, municipiul Sighetu Marmăției de localitatea Valea Vișeuului (azi, impracticabil cu autoturismul), cât și de calea ferată care face legătura dintre aceleași localități și, mai departe, cu Ucraina, respectiv cu Salva. Astfel, la est, satul se învecinează cu localitatea Valea Vișeuului, la sud-est, cu Rona de Sus, la sud, cu Rona de Jos, iar, la vest, cu satul Bocicoiu Mare.

Prima atestare documentară a așezării Lunca la Tisa este legată de un act din 1439, când apare sub forma de *Lonka*, pentru ca în 1442 să fie consemnată în documente „villa olachalis Lonka filiorum Georgy Pank Valachorum de Krachonfalva”. În 1448, localitatea apare sub numele de *Lompka*, iar, după doar 2 ani (în 1450), este datată cu primul nume ucrainean, *Lwh*. Sub denumirea de *Kis Lonka* și *Luh*, satul apare în documentele anilor 1828 și 1851¹.

Comparativ cu datele Recensământului din 1992 (când erau 1028 de locuitori) populația localității a scăzut, fiind, astăzi, de 920 de persoane, din care 461 sunt de sex masculin, iar 459, de cel feminin. Pe lângă cei 843 de ucraineni, care reprezintă aproximativ 92 % din totalul populației, în sat mai locuiesc 72 de români și 5 maghiari².

Drept urmare, din punct de vedere lingvistic, Lunca la Tisa aparține seriei de sate ucrainene din Maramureș, mai exact celor în care se vorbește un grai transcarpatic³, unde, pe lângă trăsăturile comune acestui tip de grai, se întâlnesc atât numeroase arhaisme fonetice, morfosintactice și lexicale, cât și diverse inovații, apărute ca urmare a dezvoltării divergente a ucrainenei de aici și a contactului cu alte limbi, în special cu româna și maghiara.

În studiul de față, realizăm o analiză a două dintre componentele sistemului popular (neoficial) de denominație personală, și anume *supranumele* și *porecla*, având la bază materialul onomastic adunat în urma anchetelor de teren realizate între anii 2002-2004.

De-a lungul timpului, de studierea supranumelor și a poreclelor (pe care le voi denumi, generic, alături de hipocoristice, diminutive, pseudonime etc., *elemente antroponimice suplimentare*) s-au ocupat cercetători (specialiști în onomastică și,

¹ Date extrase din Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I-II, Editura Academiei Române, București, 1967-1968, vol. I, p. 367.

² În anul 1992, în sat erau 978 de ucraineni, 43 de români și 7 maghiari (cf. *Institutul Național de Statistică, Direcția Județeană Maramureș, nr. 634/20.08.1992*).

³ Graiurile ucrainene transcarpatice sunt vorbite în localitățile maramureșene Rona de Sus, Crăciunești, Poienile de sub Munte, Repedea, Ruscova, Bocicoiu Mare, Tisa, Remeți și, într-o proporție mai redusă, în Câmpulung la Tisa și Teceul Mic. Graiurile ucrainene huțule se întâlnesc în satele Crasna Vișeuului, Bistra și Valea Vișeuului.

implicit, în lingvistică) și, mai nou, pasionați de această ramură a onomasticii, care au prezentat în cercetările lor diferite aspecte ale acestui domeniu. Interesul pentru studierea supranumelor și a poreclelor, ca parte componentă a unui sistem antroponimic, este destul de vechi, în lingvistica românească, majoritatea cercetătorilor raportându-se la lucrarea lui I.-A. Candrea¹.

Numeroasele încercări de a delimita teoretic două dintre elementele antroponimice suplimentare, *porecla* și *supranumele*, au dat, pe parcursul secolului al XX-lea, diferite rezultate. În 2005, am publicat un studiu, în care am prezentat, diacronic, păreriile specialiștilor în domeniu cu privire asupra distincției supranume/poreclă, pledând pentru păstrarea ambilor termeni². Mai apoi, au apărut și alte asemenea cercetări. Nu reluăm discuția legată de chestiunea păstrării sau nu a celor doi termeni, ci doar subliniem faptul că cele mai complexe definiții date termenilor *supranume* și *poreclă* și argumentarea păstrării lor în studiile de antroponimie rămân cele ale lui Ioan Teodor Stan, înțelegând prin *poreclă* „acel calificativ, acea ciufală care se atribuie unei persoane, indiferent dacă e vorba de vreun defect fizic, o asemănare cu o altă persoană, de îndeletniciri, de trăsături psihice, diferite întâmplări din viață, și chiar dacă se păstrează și la restul generațiilor, și chiar dacă nu se cunoaște apoi motivul acordării aceluia atribut”³, în timp ce *supranumele* sunt „acele nume, prenume, forme hipocoristice care apar alături de numele și prenumele actual al cetățenilor, utilizate pentru individualizare, fără a conține un atribut, o ciufală, o poreclă”⁴. Referitor la apariția poreclelor, I. T. Stan aduce o lămurire necesară, menționând „că ele nu apar din necesitatea de a se face distincție între oameni, dar că ele se păstrează din această necesitate”⁵.

Ulterior, ideea a fost reluată de către diverși cercetători, care, în afară de introducerea unor termeni și sintagme noi, împrumutate din literatura de specialitate occidentală mai recentă, nu aduc nimic nou. Amintesc câteva dintre acestea: „funcție antroponimică – funcție semantică”, „caracter afectiv – caracter nonafectiv”, „unicitate – pluralitate”, „stabilitate – mobilitate”, „cerc restrâns – generalizat” etc. Cu siguranță, mai benefică ar fi fost discuția referitoare la faptul că supranumele, asemenea actualelor nume de familie, sunt desemantizate (golite de conținut semantic), comparativ cu poreclele, care sunt pline de conținut semantic, exceptând, în unele cazuri, pe acelea formate de la nume de botez (și, mai rar, de la nume de familie).

¹ I.-A. Candrea, *Porecelele la români*, Editura Librăriei Socecu & Comp., București, 1895, p. 7-8.

² Herbil, Ioan, *Despre supranume și porecle*, în „Studii de limbă, literatură și metodică. Omagiu Profesorului Marius I. Oros” (coord. Sanda Misirianțu), XII, Cluj-Napoca, 2005, p. 70-80.

³ I. T. Stan, *Porecle și supranume din comuna Sohodol*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series Philologia, fasc. 1, Cluj-Napoca, 1968, p. 100.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

Cu atât mai mult, tot din unele surse recente, observăm o tendință de schimbare a sintagmei consacrate *distincția dintre sistemul oficial și cel popular* (realizată la noi, pentru prima dată, de Ștefan Pașca, în cunoscuta sa lucrare *Nume de persoane și nume de animale din Țara Oltului*¹, continuată de Dumitru Loșonți² și de alții cercetători consacrați) cu *distincția convențional și neconvențional*. Iar folosirea alături de termenii *supranume, porecle, hipocoristice, pseudonime* a englezescului *nickname*, în onomastica românească, pentru a numi o persoană într-un mod neoficial, depășește limitele deontologiei lingvistice.

Fără să mai zăbovim asupra acestor metehne lingvistice, dorim să afirmăm că, în cercetarea noastră, am realizat delimitarea *supranumelor* de *porecle*, studiind caracterul neafectiv (pentru supranume) și cel afectiv (pentru porecle). Parțial, pot fi aplicate și opozițiile *neologice* „cerc restrâns – generalizat” ori „unicitate – pluralitate”, dar care ar trebui să fie poziția unui cercetător atunci când un individ are porecla *Kópyl* „Copil din flori”, iar urmașul acestuia este apelat prin formula *Malýj Kópyl* „Micul Copil din flori”, deși cel din urmă a fost născut din părinți „cu acte în regulă”? Răspunsul poate fi doar unul: este tot o poreclă. În acest context, subliniem faptul că studiul sincron al elementelor componente ale sistemului popular de denotație personală ar trebui realizat prin prisma opoziției *afectiv – neafectiv*, de unde rezultă că, în cel diacronic, folosirea termenului *poreclă* este riscantă, chiar neadecvată, antroponimele respective fiind golite de sens.

Înainte de a trece la partea practică a studiului, facem următoarea precizare: porecla nu este dată cu scopul de a *individualiza* sau *identifica*, sau, mai bine spus, în momentul apariției, porecla nu are imediat această calitate, ci o obține abia după ce pătrunde în sistemul antroponimic al unei comunități, însă fără să devină supranume (fără să-și piardă conținutul afectiv).

În relațiile curente dintre locuitorii satului Lunca la Tisa, se folosesc, aproape exclusiv, formulele neoficiale de denotație personală (elementele antroponimice suplimentare), între care un loc însemnat îl ocupă *supranumele și porecla*.

Apariția acestor categorii antroponimice neoficiale se datorează, pe de-o parte, lipsei patronimelor (specifice antroponimiei slave), iar, pe de alta, prezenței unui număr mare de persoane, indiferent dacă între ele există sau nu grade de rudenie, care poartă același nume și prenume, ca de exemplu: numele de familie și numele de botez *Bobriuc Ana* sunt purtate de către 8 persoane, *Lazarciuc Ana* – tot de 8 persoane; *Lazarciuc Maria* – 7 persoane, *Lazarciuc Nicolae* – 7 persoane, *Ioicaliuc Nicolae* – 5 persoane, *Malear Ioan* – 5 persoane, *Voloșciuc Vasile* – 5 persoane, *Marfici Nicolae* – 4 persoane. Aceste realități duc, frecvent, la cazuri de omonimie denominativă totală.

¹ Publicată la Imprimeria Națională, București, 1931, p. 61.

² Dumitru Loșonți, *Sistemul popular de denotație personală din Bonțida (județul Cluj)*, în „Cercetări de lingvistică”, XIV, nr. 1, Cluj-Napoca, 1969, p. 115-123.

Pentru denumirea *elementelor antroponimice suplimentare (supranumele și porecla)* din sistemul popular de denotație personală, în lucrările de antroponimie ucraineană, se folosește termenul *прізвисько*¹ (*prizvys'ko*), care, la rândul său, poate fi de mai multe feluri, ca de exemplu: „personal-individuale”, „familiale”, „colectiv-individuale” etc.). Pe teritoriul lingvistic ucrainean, variantele populare ale acestui termen sunt numeroase și diverse. Ele diferă în funcție de zonă, de graiurile limbii ucrainene: *відумка, візвиська, клічка* (slang), *кликуча, кликучка, менюх, менюха, менюша, назвисько, назвище, називка, поганяйло* (slang), *прізва, прозвисько, прозвище, прозивка, прітик, прүзвиско, прүзивка, применюха, продомки, продомки, прозівка, прозівки, псевдо, тугулі*² etc.

În cadrul sistemului antroponimic din Lunca la Tisa, ca și în alte sate ucrainene, se folosește termenul *назвика*, verbul fiind *nazyváty*, comparativ cu unele dintre localitățile ucrainene din Maramureș, unde termenul s-a format de la verbul *prozyváty* (în Lunca la Tisa, acesta înseamnă „a apela un individ după prenume”), cu câteva variante fonetice, ca, de exemplu, Rona de Sus, unde se folosește doar termenul vechi *прүзвыšче* („poreclă”), verbul fiind *prozyváty*.

1. Supranume

După cum am mai afirmat, delimitarea supranumelor de porecle am realizat-o pe baza opoziției *afectiv – neafectiv*, pe care am observat-o studiind reacția purtătorilor. În funcție de semantica lexemelor care stau la baza lor, conform răspunsurilor date de către informatori, *supranumele* proprii sistemului antroponimic de care ne ocupăm pot fi împărțite în următoarele categorii:

1) *Supranume care indică etnia, originea locală sau locul de naștere al purtătorului:*

Brýšči [Брýшчи]³ < n. top. *Brýšči* (< ucr. *brýzky* „picături de lichid care se dezintegrează în momentul când suflă vântul”⁴) + suf. col. ucr. *-yšč(i)*). Purtătorul supranumelui s-a născut pe hotarul satului denumit astfel; **Hucúl** [Гуцұл] < etnon. ucr. *hucúl* „huțul”. Persoana supranumită este originară din Valea Vișeului, unde este o populație ucraineană huțulă; **Sibijánka** [Сібія́нка] < n. top. *Sibiu* + suf. top. ucr. dial. *-an* (sau < rom. *sibian*) + suf. dim. ucr. moțional *-k(a)* (sau, posibil,

¹ М. Л. Худаш, *3 історії української антропонімії*, Київ: Наукова думка, 1977, р. 148, 166; Панцьо, С.С., *Прізвища Лемківщини у період їх становлення* // Питання історичної ономастики України, Київ: Наукова думка, р. 234.

² Наталія Шулська, *Прізвисько як об'єкт наукового опису (до дефініції терміна)*, URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/549/1/nickname.pdf>, р. 5-8.

³ Între paranteze, redăm supranumele (respectiv porecla) în transcriere fonetică ucraineană simplificată.

⁴ Cf. ****Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел], К.; Ірпін: ВТФ «Перун», 2005, р. 97.

< rom. *sibiancă*), primul dintre sufixe indicând originea purtătoarei acestui supranume; **Šmújlo** [Шмújло] < n. top. *Šmújlove* (unde *Šmújlo* este hipoc. de la n. botez ucr. *Smújlo*¹; cf. rom. *Samuil*). Posesorul supranumelui locuia lângă terenul denumit omonim; **Volóška** [Волóшка] < etn. ucr. *volóška* „româncă”; **Žólobka** [Жóлобка] < n. top. *Žólob* (< ucr. *žólob* „jgheab”) + suf. dim. ucr. (aici, cu sens toponimic) *-k(a)*.

2) *Supranume care indică profesia, ocupația sau repetarea unei activități:*

Félčer [Фéлчep] < ucr. dial. *félčer* „asistent medical”; **Fúman** [Фúман] < ucr. dial. *fúman* „croitor (în special al articolelor din piele)”. Purtătorul supranumelui confecționa opinci. (I se mai spune și *Koteléško* – vezi *infra.*) Urmașii săi au supranumele colectiv *Fúmanovi*; **Kádoš** [Kádou] < ucr. dial. *kad*’ (pl. *kady*^e) „cadă, butoi de peste 1000 l” + suf. *-(o)š*, supranumitul ocupându-se de confecționarea acestora; **Móúz’** [Мóýз’] < ucr. dial. *móúz*’ „numele unui joc de cărți” (un jucător împătimit); **Óstološ** [Óстолош] < ucr. dial. *óstološ* „tâmplar”; **Šušy^enýčy^eny^e** [Шушy^enúčy^eny^e] < ucr. dial. *šušy^enýc’a* „măr, pară sau prună uscată”. Astăzi, acesta e supranumele colectiv al fetelor celei care se ocupa cu uscarea fructelor („...în exces, din cauza temei de foamete, trăite în timpul celui de-al Doilea Război Mondial”).

3) *Supranume provenite din nume de familie:*

Andráško [Андрáшко] < n. fam. *Ándraš* + suf. dim. ucr. *-k(o)*. Este urmașul celui care avea supranumele *Ándraš*; **Armášsko** [Армáшко] < n. fam. *Armáš* < rom. *armaș* „vechi rang boieresc”) + suf. dim. ucr. *-k(o)*; **Báloš** / **Bálož** [Бáлош / Бáлож] < n. fam. magh. *Balazs* (< apel. magh. *balos* „stângaci”)². Astăzi, acest nume de familie nu mai este viu în localitate, însă a funcționat până în secolul al XIX-lea³; **Bóbry^echa** [Бóбры^eча] < n. fam. *Bobriúč* + suf. aug. ucr. *-y^ech(a)*; **Čupin’ák** / **Džupin’ák** [Чупин’ák / Джупин’ák]. < n. fam. *Čioroni* + suf. dim. ucr. *-jak*; **Dz’ába** [Дз’ába] < hipoc. de la n. fam. *Dzabeniuk*. Ceilalți membri ai familiei au supranumele colectiv *Dz’áby^eny^e*; **Gampijícha** [Гампийíча] < n. fam. *Gámpa* / *Gámpi* (azi, dispărut)⁴ + suf. aug. ucr. *-ich(a)*; **Hót’ko** [Гóт’ко]: hipoc. al n. fam. *Hošč’úk* + suf. dim. ucr. *-k(o)*. Urmașii săi sunt supranumiți generic cu *Hót’kovi*. Nu excludem posibilitatea ca acesta să fie un derivat cu ajutorul suf. ucr. dim. *-k(o)* de la n. fam. *Hótea* (care stă la baza n.top. *Hoteni*); **Káleⁿ** [Кáleⁿ]: hipoc. al n. fam. *Kaléna*; **Kósty^echa** [Кóсты^eча] < n. fam. *Kost’a* + suf. aug. *-y^ech(a)*; **Mádaruū** [Мáдаруū] < n. fam. *Mádar* + suf. pos. ucr. *-uū* (< *-ov*); **Mandz’ó** [Мандз’ó] < n. fam. *Mandz’úk* + suf. ucr. pos. *-j(o)*; **Margitán** [Маргитán] < n. fam. *Márghitán* (< n. top. *Marghita* + suf. top. *-an*) „originar din Marghita”. Numele de

¹ Cf. I.I. Трійняк, *Словник українських імен*, Київ: Довіра, 2005, p. 322.

² Kázmér Miklós, *Régi magyar családnevek szótára XIV-XVII. század*, Magyar Nyelvtudományj Társaság, Budapest, 1993, p. 81.

³ Юлій Лазарчук, *Прізвища, власні імена та прізвиська жителів села Луг над Тисою Марамурського повіту* // *Обрії*, ч. 4, Бухарест: Критеріон, 1983, p. 250.

⁴ *Ibidem*, p. 245.

familie *Marghitan* a făcut parte din sistemul antroponimic al localității până la sfârșitul secolului al XIX-lea¹; **Popénko** [Попéнка] < n. fam. *Popénko* (< n. fam. *Pop* + suf. compus ucr. *-en-ko* sau < apel. ucr. *popénko* „fiul preotului”), azi, dispărut din localitate. Soția acestuia este supranumită *Popénčy^echa*, iar urmașii lor *Popénčy^ešyn^e*; **Šved'úk** [Швед'úk] < n. fam. *Šved'úk* (< etnon. ucr. *šved* „suedez”), care a fost propriu sistemului antroponimic cercetat²; **Tómaš** [Тóмаш] < n. fam. *Támaš* (deși purtătorul acestuia are alt nume de familie).

4) Supranume provenite din prenume (nume de botez):

Ambrózicha [Амброзіха] < n. botez *Ambrozie* + suf. aug. *-ich(a)*; **Annýčka** [Аннічка]³ < n. botez ucr. *Ánna* + suf. dim. compus *-yč-k(a)* sau *Ánnyč'a* + suf. *-k(a)*; **Cyl'ó** [Цил'ó]: hipoc. de la n. botez ucr. *Vasyl'* + suf. pos. *-j(o)*. Supranumele colectiv al celorlalți membri ai familiei este *Cyl'óvi*; **Dumitró** [Думітро] < n. botez ucr. *Dumítro*, pe care posesorul supranumelui îl pronunța cu accentul pe *o*. Soția acestuia este supranumită *Dumitrýcha* (< *Dumitró* + suf. aug. *-ych(a)*), iar copilul *Dumitrýšyn* (< *Dumitrýcha* + suf. pos. *-yn*); **Flor'ák** [Флор'ák] < n. botez rom. *Floare* + suf. dim. *-jak*; **Ĝ'óni** [Дж'ónі] < n. botez engl. *Johnny*; **Hafijéčko** [Гафіїчко] < n. botez ucr. *Hafía* (< *Agáfija*) + suf. dim. ucr. *-ečk(o)*; **Lójza** [Лóїза] < n. botez rom. *Luiza* (una dintre fetele celei supranumite astfel a zis, odată, la Primărie că pe mama lor o cheamă *Lójza*, și nu *Luiza*, după cum era trecută în actele oficiale); **Lúka** [Лúка] < n. botez ucr. *Lúka*. Supranumele i-a fost dat după numele unuia dintre bunicii săi (căci prenumele său este *Vasile*). Celorlalți membri ai familiei acestuia li se spune generic *Lúkovi* „de-ai lui Luca”; **Lúky^echa** [Лúки^eха] < n. botez ucr. *Lúka* + suf. aug. *-y^ech(a)*; **Machtéj** [Махмéї] < n. botez ucr. *Maftéj* (după prenumele bunicului său). Nevasta acestuia are supranumele *Machtéjka*; **Magdalény^en** [Магдаліні^eн] < n. botez ucr. *Magdaléna* + suf. pos. *-y^en*; **Petró** [Петро] < n. botez ucr. *Petró* (după numele bunicului, întrucât pe cel supranumit astfel îl cheamă *Ivan*); **Rébo** [Рéбо] < n. botez *Rébo*, purtat de un evreu care a locuit, cândva, în Lunca la Tisa. Urmașul lui *Rébo* are supranumele *Rebkó* (< *Rébo* + suf. dim. *-k(o)*); **Semén** [Семéн] < n. botez ucr. *Semén*; **Semený^echa** [Семени^eха] < n. botez ucr. *Semén* + suf. aug. *-y^ech(a)*; **Semenóva** [Семенова] < n. botez ucr. *Semén* + suf. pos. *-ov(a)*; **Smaránda (Alexándru)** [Смарáнда (Алексáндру)] < n. botez rom. *Smaránda* (numele fetei cu care supranumitul a fost, cândva, prieten); **Simijón** [Симііон] < n. botez rom. *Simion* / ucr. *Semén* (deși prenumele său este *Valentin*); **Vasy^el'čúk** [Васи^eл'чúk] < n. botez ucr. *Vasy^el'* + suf. dim. ucr. *-č'uk* sau < n. botez *Vasy^el'ko* (< n. botez *Vasy^el'* + suf. dim. *-k(o)*) + suf. dim. *-uk*. *Vasy^el'čúkovi* este supranumele colectiv al celor care fac parte din familia acestuia.

¹ Юлій Лазарчук, *loc. cit.*

² *Ibidem*, p. 250.

³ Nu doar în poziție neaccentuată, ci și în cea accentuată, [y] (ucr. [и]) își deplasează articulația spre [e] (ucr. [е]).

5) *Supranume provenite din supranume, hipocoristice sau porecle:*

Andrijušy^en [Андриуш^eн] < supran. *Andrijuš^echa* (< n. botez ucr. *Andrij* + suf. aug. *-ych(a)*) + suf. pos. *-y^en*; **Béty^ek** [Бéту^eк] < supran. ucr. *Bet* (ca urmare a folosirii formei verbale *bet*, în loc de *búde(t)*) + suf. dim. ucr. *-yk* „supranume dat locuitorilor satului Poienile de sub Munte”, de unde este originar purtătorul supranumelui respectiv. Nevasta acestuia este supranumită *Bétka*; **Bóci** [Бóчи]: hipoc. de la n. fam. *Bojč’úk*; **Cil’a** [Ціл’а]: hipoc. de la *Cy^elyna* (< n. botez ucr. *Vasy^elyna*); **Dóčy^en** [Дóчу^eн] < hipoc. *Dóka* (< n. botez ucr. *Evdókija* sau rom. *Eudochia / Dochia*) + suf. pos. *-y^en*; **Dóka** [Дóка]: hipoc. de la n. botez ucr. *Evdókija* sau rom. *Eudochia / Dochia*; **El’kó** și **El’o** [Ел’кó та Ел’ó]: hipoc. de la n. botez ucr. *Il’kó* < n. botez *Il’ija* (rom. *Ilie*) + suf. dim. *-k(o) / -j(o)*; **Fícy^en** [Фіцу^eн] < hipoc. *Fíc’a* (< n. botez ucr. *Hafija* < *Agáfija*¹) + suf. pos. ucr. *-y^en*. Ceilalți membri ai familiei au supranumele colectiv *Fícy^eny^e*; **Fíd’o** [Фід’о]: hipoc. de la *Féd’a* (< n. botez ucr. dial. *Fédor*; ucr. lit. *Fédir*); **Hafijčy^ek** [Гафійчу^eк] < porecla *Hafička* (vezi supran. *Fícy^en*) + suf. dim. *-y^ek*; **Hryc’** / **Hryc’úk** [Гру^eц’ / Гру^eц’úk]: hipoc. de la n. botez ucr. *Hryhórij* (rom. *Grigore*), unde cel de-al doilea supranume este format cu ajutorul suf. dim. *-juk*; **Hrýcy^ek** [Грýцу^eк] < hipoc. *Hryc’* (< n. botez *Hryhórij*) + suf. dim. *-y^ek*; **Ihnatkóva** [Ігнаткóва] < supran. *Ignatkó* (< n. botez ucr. *Ihnát* sau rom. *Ignát* + suf. dim. *-k(o)*) + suf. pos. *-ov(a)*; **Il’ánčy^en** [Іл’ánчу^eн] < supran. *Il’ánka* (< n. botez ucr. *Il’ána* / rom. *Ileana* + suf. dim. *-k(a)*) + suf. pos. *-y^en*; **Ivonýšy^en** [Івоніуш^eн] < supran. *Ivonýš^echa* (< n. botez ucr. *Ivóna* + suf. aug. *-y^ech(a)*) + suf. pos. *-y^en*. Membrii familiei au supranumele colectiv *Ivonýšy^eny^e*; **Jaréma** [Їарéма]: hipoc. de la n. fam. *Jareč’úk*; **Jónkóva** [Їóнкóва] < hipoc. *Iónko* (< n. botez ucr. *Ivan*, probabil sub influența lb. magh., cf. *Jonči, Jóni*) + suf. pos. *-ov(a)*; **Jonašy^echa** [Їонаш^eча] < hipoc. *Jonáš* (< n. botez *Ioan*) + suf. pos. *-y^ech(a)*; **Jónyšy^en** [Їóниш^eн] < supran. *Jónycha* (< hipoc. *Jóni / Jónáš* – vezi *supra* – + suf. pos. *-y^ech(a)*) + suf. pos. *-y^en*. Urmașii respectivei sunt supranumiți generic *Jónyšy^eny^e*; **Jósypčy^en** [Їóсипчу^eн] < hipoc. *Jósypka* (< n. botez ucr. *Jósyp* – cf. rom. *Iosif* – + suf. dim. *-k(a)*) + suf. pos. *-y^en*; **Jurýška** [Юрýшка] < supran. *Jurýcha* (< hipoc. *Júra* de la n. botez ucr. *Heórhij* + suf. aug. *-ych(a)*) + suf. dim. *-k(a)*; **Kostán** [Костán]: hipoc. de la n. fam. *Kostan’úk*; **Les’ó** [Лес’ó]: hipoc. de la n. botez ucr. *Oléksa* (cf. rom. *Alexa*). Copiii celui supranumit astfel au supranumele colectiv *Lés’ovi*; **Mic’ó** [Миц’ó]: hipoc. de la n. botez ucr. *Michájlo* (ucr. lit. *Mychajlo*); **Míško** [Мішко] < hipoc. *Miša* (< n. botez *Michájlo* – cf. rom. *Mihai*) + suf. dim. *-ko*; **Núc’y^en** [Нүц’у^eн] < hipoc. *Núc’a* (< *Anúca* < rom. *Anuța* < *Ana*) + suf. pos. *-y^en*; **Oléksyšy^en** [Олéксш^eн] < supran. *Oléksyš^echa* (< n. botez ucr. *Oléksa* + suf. aug. *-y^ech(a)*) + suf. pos. *-y^en*. Ceilalți membri ai familiei au supranumele colectiv *Oléksyšy^eny^e*; **Olínka** [Олінка] < hipoc. *Olénka* (< n. botez ucr. *Oléna* + suf. dim. *-k(a)*); **Pan’kó** [Пан’кó]

¹ Cf. I.I. Трійняк, *op. cit.*, p. 20.

< hipoc. de la n. botez ucr. *Pantélij* (< *Pantelejmon*) derivat cu suf. dim. *-k(o)*; **Pitulýčy^en** [Питулíчу^en] < supran. *Pitulý^echa* (< n. fam. *Pitul'ák* + suf. aug. *-y^ech(a)*) + suf. pos. *-y^en*; **Prodán** [Продán]: hipoc. de la n. fam. *Prodan'úk*; **Spívalo** [Спíвало]: hipoc. de la n. fam. *Spival'uk*; **Štéfi** [Штэфи]: hipoc. de la n. botez ucr. dial. *Štefán*; **Taláj** [Талáű] < hipoc. *Kaláj* (< n. botez ucr. dial. *Ny^ekoláj*); **Talajícha** [Талаűíха] < supran. *Taláj* (vezi supran. precedent) + suf. aug. *-ich(a)*. Fiul acesteia are supranumele *Talajíšy^en* (*Tal'ajícha* + suf. pos. *-y^en*); **Tód'erččín** [Тод'ерччín] < supran. *Tód'erko* (n. botez ucr. dial. *Tód'er*) + suf. pos. *-in*; **Zvir'áčy^en(y)** [Звир'áчу^en(u)] < porecla *Zvir'áčka* (< ucr. *zvir'* „animal sălbatic” + suf. dim. compus *-áč-k(a)*) + suf. pos. *-yn*.

2. Porecle

În analiza poreclelor, pe care le-am delimitat de supranume testând reacția purtătorilor, în majoritatea cazurilor, am considerat ca fiind necesară prezentarea, între ghilimele, a relatărilor informatorilor cu privire la apariția acestora. După conținutul lor semantic, porecelele pot fi grupate în următoarele categorii:

1) Porecle care indică ocupația, îndeletnicirea:

Porecelele care aparțin acestei categorii au un puternic caracter afectiv. La baza lor, poate să stea și un obiect specific exercitării ocupației.

Bóúhar [Бóухар]: „a fost cioban la animale mari (cornute): boi și vaci” (< ucr. dial. *bóúhar* „păstor de boi”; cf. rom. *boár / bouár*); **Cájger** [Цáűгер]: „repara ceasuri” < ucr. dial. *cájger* „acul ceasornicului”; **Ciuruleása** (Цурул'áса): „este nevasta unuia originar din Munții Apuseni, care confecționa ciururi, moții fiind recunoscuți prin asta” (< rom. *ciur*).

2) Porecle date după aspectul fizic:

Aceste porecle au apărut atât ca urmare a ridiculizării de către poreclitori a unor defecte fizice ale semenilor lor, cât și prin scoaterea în evidență a unor trăsături ieșite din comun (sau, cel puțin, așa păreau la momentul respectiv) ai viitorilor porecliți.

Chlámtyus [Жлámтыс]: „era șchiop” < ucr. dial. *chlámtyj* „șchiop”; **Chrómy^ej** [Хрóму^eű]: „era șchiop” (același sens cu porecla precedentă, însă nu este vorba de același individ) < ucr. *chrómyj* „șchiop”; **Gaűdún** [Гаűдýн]: „era un om foarte înalt” < ucr. local *gaűgún* (cu trecerea celui de-al doilea *g* în *d*) „lung, înalt”; **Kópka** [Кóпка]: „era o femeie grasă și de statură mică”. < ucr. dial. *kópka* (< *kópa* „căpiță de fân”; „snop de grâu” + suf. dim. *-k(a)*); **Kríví** [Крíví]: „avea o mână strâmbă” (< adj. ucr. *kryvýj, krýva* „strâmb, strâmbă”, aici, formă scurtă); **Kučer'évčy^en** [Кучер'эвчу^en]: „mama acestuia era creață” (< ucr. dial. *kučer'éva* „creață” / *kučer'évka* „creața” + suf. pos. *-in*); **Pusn'ák / Písn'ák** [Пусн'ák / Пíсн'ák]: „era un om slab, uscățiv” < ucr. *pusnýj* „slab, uscățiv, slăbănog”. Am

întâlnit și formele *Pusn'akóva* și *Pustn'átčîn*; **Šý^ely^ek** [Шу^e.лу^e.к]: „este înalt și slab ca o sulă” (< ucr. dial. *šý^elo* „sulă” + suf. dim. -y^ek); **Usátyj** [Усáтуї]: „avea mustăți enorm de mari și neîngrijite” (< ucr. *úsatyj* „cu mustăți”, cf. *úsy* „mustăți”); **Vy^esókyj / Vy^esóko** [Ву^e.сóкуї / Ву^e.сóкóго]: „era cel mai înalt din sat” (< ucr. *vysókyj* „înalt”); **Zúban** [Зубáн]: „bunicul său avea dinții foarte mari” (< ucr. *zub* „dinte” + suf. aug. -an).

3) Porecle atribuite după particularități psihice sau trăsături de caracter:

Apelativele care stau la baza următoarelor porecle conțin o puternică notă afectivă, indicând, de cele mai multe ori, trăsături de caracter negative.

Baly^emba [Балы^e.мба]: „un om care nu știe nici să meargă bine, nici și fie îngrijit și nici să facă ceva..., așa cum trebuie” (< ucr. dial. *balý^emba*); **Č'óčko** [Ч'óчко]: „era tot timpul mai retras, mai prostuț; spunea mereu că face ceva, dar nu-i reușea nimic” (< ucr. dial. *č'óčko* „prostuț; vorbăreț”, cu sens alintător < magh. *csacsaka* „vorbăreț, guraliv”¹); **Húmy^en** [Гуму^e.н]: „era o persoană încuiată la minte, proastă ca o cizmă” < ucr. dial. *húma* „cauciuc, gumă (de la cizmă)” + suf. pos. -y^en. A se comp. cu ucr. dial. *húmen* (lit. *ihúmen*) „egumen, stareț”; **Húnda** [Гунда]: „un om foarte rău, un ticălos care nu făcea bine nimănui” < arh. huț. *húnda*² „1. urâcios, scârbos; 2. ticălos, mârșav”; **Káč'or** [Кáč'ор]: „un om gălăgios, care vorbea foarte mult” < ucr. dial. *kač'or* „rățoi”; **Vóvčy^ek** [Вóвчу^e.к]: „un om foarte rău și viclean” (< ucr. *vovk* „lup” + suf. dim. -y^ek); **Žydkó** [Жидкó]: „un afacerist foarte zgârcit” (< ucr. *žyd* „evreu” + suf. dim. -k(o)).

4) Porecle care indică întâmplări din viața purtătorului:

Bad'ó [Бад'ó]: „atunci când vorbea cu românii din satele învecinate, nu li se adresa cu *unt'ieșu'*, ca și ceilalți ucraineni, ci cu *bád'e*”; **Báde** [Бáдэ]: „fredona, întotdeauna, un refren care începea cu *Bade, bade...*”; **Bándri** [Бáндри]: „își punea, mereu, flori (brândușe) după panglica (banda) de la clop”, ucr. dial. *bánder'a* „banda pălăriei”. A se comp. cu apel. pol. *bander* (de unde și n. fam. *Bandra*) „copil din flori, bastard”³; **Barbáč** [Барбáч]: „a spus că el este *bárbat*, iar cei care l-au auzit i-au zis că, eventual, e *barbáč* (o formă *pocitã* a subst. *bárbat*)”; **Bulibáša** [Булибáша]: „a zis celor din sat, după ce fusese la muncă în țară, că acum el este *bulibaša*, căci câștigase mulți bani”; **Chleb / Hleb** [Хлеб / Глеб]: „în loc de *chlib* (așa cum folosesc locuitorii satului) el a cerut *chleb*, așa cum vorbesc rușii (huțulii – s.n.) de dincolo de Tisa”. Soția are porecla *Chlébycha*, iar fiica, *Chlébuška*; **Dubán** [Дубáн]:

¹ Cf. ****Dicționar maghiar-român* (redactor principal Kelemen Béla), Editura Științifică, București, 1961, p. 95.

² A. Vincenz, *Traité d'anthroponymie Houtzoule*, München, Forum Slavicum, Band 18., 1970, p. 478.

³ M. Karaś, *Studia nad dialektologią polską (Z materiał b. katedry języków ruskich UJ)*, Krakow, 1975, p. 58.

„i-a zis unul, odată, *Iván-Dubán*, căci era mare și dur ca un stejar” (< ucr. *dub* „stejar”). Nevasta respectivului are porecla *Dubanýcha* (< *Dubán* + suf. aug. *-ych(a)*); **Harč** [Гарч]: „are obiceiul de a sforăi ca un câine” (< ucr. dial. *(c)harčity* „a sforăi”); **Hymák** [Гу́ма́к]: „deseori, ducea o greutate foarte mare pe spate” < ucr. dial. *hýmák / hamák* „hamal”; **Konéčka** [Конéчка]: „și-a făcut casa în capătul grădinii (*kinc 'á horóda*)” < ucr. dial. *konéc* „capăt, sfârșit”; **Kopílu** [Копілу]: „mama acestuia îi spunea *copilul meu*, deși era ucraineană, când normal era să folosească subst. ucr. dial., cu același sens, *dyétyna*”; **Kút'o** [Кým'о]: „a plecat într-o zi la vânatoare și și-a strigat câinelui său nu cu ucr. *pes* ori *šcén'a*, ci cu *kút'o* (< magh. *kutya*)”; **Makarónčykye** [Макарóнчыкы́е]: „copilul mânca, mai tot timpul, mă-măligă, iar, odată, venind spre casă, o mătușa de-a lui, l-a întrebat «Îți pregătesc *macaroane?*»” (< ucr. dial. *makarónčykye*, dim. de la *makarónyé* „macaroane”); **Ministru(l) apelor** [Міні́стру апелор ~ «Міні́стр вод»]: „a fost ales consilier la Primăria comunei, iar, atunci când s-au împărțit atribuțiile consilierilor, a zis că vrea să fie responsabil cu apele (legat de îndiguirea localității), un fel de Ministru al apelor”; **Smetan'úk** [Сметан'у́к]: „într-o zi, s-a uns cu smântână pentru a fi mai alb” (< ucr. *smetána* „smântână”); **Táška** [Тáшка]: „a văzut, odată, la o doamnă, o poșetă și a spus că «Are o *tášcă*” frumoasă»; **Vasile Toporu'** [Васі́ле Топору́ ~ «Васі́ль Сокі́ра»]: „în loc de ucr. *sokýra*, folosea rom. *topor*”. Cu toate că, în sat, este apelat cu *Vasyl'* (cf. rom. *Vasile*), atunci când este identificat i se spune *Vasile Toporu'* (aici, *Vasile* este parte componentă a poreclei); **Vojničel** [Во́йничéл]: „când a crescut mai mare, i-a spus fiului său că-i *voinicel*”.

5) Porecle care indică particularități de vorbire (defecte de pronunție sau expresii des întrebuințate):

Héndy'k / Hend'úk [Гéндук / Генд'у́к]: „bunica (*Hénda*) celui poreclit astfel, fiind din Crăciunești, pronunța *énde* „în altă parte” și *éndečky* „idem”, față de cei din Lunca la Tisa care pronunță *ýnde* și *ýndečky* (cu apariția lui *h* protetic). Am mai înregistrat o explicație, care însă nu pare a fi foarte verosimilă, și anume: „Bunica aducea resturi rezultate în urma tăierii animalelor, de la abatorul din Crăciunești (*nésla héncu ud vakohída iz Kričínóva*)” < ucr. *hénc / hánc* „mațe și resturi animaliere” + suf. dim. *-yk / -juk*; **Hóš'i** [Гóу'і]: „în loc de *hróši* („bani”), pronunța *hóši*”; **Ivánt'o** [Івánt'о]: „nu putea să pronunțe *Ivánc'o* (hipoc. de la *Ivan*), ci spunea *Ivánt'o*”; **Ký'ko** [Кы́ко]: „era bâlbâit, cu defect de vorbire, mereu, spunând *ky'ko*, în loc de *týcho*” (adv. „liniște”); **Mind'ák** [Мінд'áк]: „aproape de fiecare dată, atunci când era chemat de cineva să dea o mână de ajutor, purtătorul poreclei răspundea cu magh. *mingyár* (< adv. magh. *mingyár* „imediat” + suf. ucr. *-jak*). Toți membrii familiei acestuia sunt denumiți generic *Mind'aký*.

6) Porecle care arată obiceiuri, deprinderi sau preferințe culinare:

Búblyčka [Бублі́чка]: „îi plăcea să mănânce covrigi, când mergea la oraș (în Sighetu Marmăției – s.n.)” < ucr. *búblyk* „covrig”; **Dúda** [Ды́да]: „era cu *duda*

(*suzeta*) în gură, deși avea vârsta de șapte ani”; **Fartušký** [Фартушкú]: 1. „erau șapte surori, care aveau obiceiul de a se îmbrăca cu șorțuri (< ucr. *fartúch* „șorț”), pe care le foloseau, în general, doar babele, femeile în vârstă”; 2. „acestea le făceau și le desfăceau pe toate în sat” (adică bârfeau – s.n.); **Kókoš** [Кóкош]: „avea obiceiul de a *umbla* la femei” (< rom. *cocoș*, cu accentul deplasat pe prima silabă; a se comp. și vb. ucr. dial. *kokóšy^ety*); **Pac’úk** [Пац’úk]: „avea obiceiul să-și bage nasul oriunde, în orice problemă” < ucr. *pac’úk* „șobolan, guzgan”. Celorlalți membri ai familiei poreclitului li se zice *Pac’ukóvi*; **Slýnavy^ej** [Слýнави^eú]: „era mai tot timpul cu bale la gură, și-i stropea pe toți cu care stătea de vorbă” < ucr. dial. *slýna* „bale”; **Šmarkúl’a** [Шмаркúл’а]: „îi curgeau mereu muci” < ucr. dial. *šmárkli* „muci”.

7) *Porecle care indică starea socială sau religia:*

Jehovíst [Їезовіст]: „este printre primii care au trecut la religia *Martorii lui Jehova*”; **Mísko Bídny^ej** [Мішко Бідну^eú]: „era un om foarte sărac și cu mulți copii” (< ucr. *bídnyj* „sărac, sărman” + *Míško*, hipoc. de la n. botez *Michájlo*).

8) *Porecle care arată locul noului-născut sau al unui membru al familiei în societate:*

Kopy^elýc’a [Копу^eліц’а]: „era un copil din flori” (< ucr. dial. *kopy^elýc’a* „copil din flori de sex feminin < *kópyl* „copil din flori” + suf. ucr. *-yc’a*). A se comp. cu ucr. dial. *kopy^elýc’a* „fata care naște un copil fără a fi căsătorită”; cf. vb. ucr. dial. *skopy^elýčy^ety^es’a* „a naște un copil fără a fi măritată”; **Kopy^elýčka** [Копу^eлічка]: „e urmașa celei care a fost poreclită *Kopy^elýc’a*, deși nu era un copil din flori” (< *Kopy^elýc’a* + suf. dim. *-k(a)*), iar fiul acesteia are porecla *Kopy^elkó*.

9) *Porecle date prin asemănare cu personaje (foarte cunoscute la vremea apariției poreclelor) din lumea muzicii, a sportului etc.*

Éminem [Éмінem]: „se îmbrăca în stilul celebrului cântăreț”; **Ĝ’áni (Morándi)** [Дж’áni (Морándi)]: „cânta solo, îngânându-l pe marele cântăreț italian”. (Porecla completă a acestuia este *Ĝ’áni Morándi Hafjéčko*: poreclă + supran.); **Hági** [Гáджи]: „juca fotbal bine, ceea ce i-a făcut pe localnici să-l poreclească cu numele marelui fotbalist român”; **Maradóna** [Марадóна]: „după numele celebrului fotbalist argentinian”; **Pémpi** [Пéмпи]: „juca bine fotbal, ca și *Pémpi*, un fotbalist”.

10) *Porecle provenite din nume, prenume, supranume sau hipocoristice:*

La auzul acestora, reacția purtătorilor (deși majoritatea sunt urmașii celor porecliți inițial) este, în multe cazuri, chiar violentă. Puternica notă afectivă, care rezultă și din reacția purtătorilor, ne obligă să le încadrăm în categoria poreclelor.

Ántuš [Áнтуш] < hipoc. ucr. *Ántoš* (< n. botez ucr. *Antón / Antonij*)¹, unde *o* a trecut în *u*, conform trăsăturilor fonetice specifice graiului. Am întâlnit și forma

¹ Cf. I.I. Трійняк, *op. cit.*, p. 37.

de dim. *Ántušek*; **Čičák** [Чичák] < supran. *Čička* („o femeie căreia părinții îi spuneau mereu «*Maríčka – čička*»”) < ucr. dial. *čička* „frumușică” + suf. -ak; **Gústy^ekova** [Густу^eкова] < supran. *Hústy^ek* (< rom. *Gusti* – cu *g* trecut în *h* – + suf. dim. -y^ek) + suf. pos. -ov(a); **Klemkó** [Клемкó]: hipoc. de la n. fam. *Klempušak*; **Metróva** [Метро́ва] < hipoc. *Metró* (< n. calend. ucr. *Metr* / *Métrij* < gr. *mētēr* „mama”¹) + suf. pos. -ov(a); **Pakaláj** [Пакала́й]. < hipoc. local de la n. botez ucr. *Nykoláj*; **Petraš** și **P’itráš** [Петра́ш і П’ітра́ш]: hipoc. de la n. botez ucr. *Petró*. (Ultimele două porecle aparțin diferitelor persoane.)

11) Poreclă provenită din nume de loc:

Banzeny^echa [Банзену́ча] < n. top. *Bánzen* (un loc cu fânațe și o casă) + suf. aug. -y^ech(a). Urmașul acesteia are porecla *Bánzen* (prin aprocopare, s-a ajuns la forma inițială a numelui topic).

12) Porecle care au la bază cuvinte licențioase: **Flej** [Фле́й], **Fléjčy^ek** [Флэй-чи^eк], **Flúcy^ek** [Флүци^eк], **Potkán** [Потка́н].

În ceea ce privește *formulele populare de denotație personală*, de cele mai multe ori, în sistemul popular de denotație din localitatea ucraineană Lunca la Tisa, *supranumele* și *porecla* (mai rar) pot realiza funcția lor antroponimică în formula *prenume* (ori *hipocoristice* ale acestora) + *supranume* sau *prenume* (ori *hipocoristice*) + *poreclă*, cu mențiune că, în majoritatea cazurilor, prenumele (ca și hipocoristicul acestuia) au forme specifice graiului.

Astfel, pentru identificarea bărbaților, predomină formulele: *prenume* (ori *hipocoristice*) + *supranume* sau *prenume* (ori *hipocoristice*) + *poreclă*: *Iván Magdalýny^en*, *Iván Cájger*, *Iván Fícy^en*, *Iván Pusan’ák*, *Iván Kopy^elkó*, *Ny^ekoláj Moúz’*, *Ny^ekoláj Oléksy^ešy^en*, *Ny^ekoláj Chlámtus*, *Ny^ekoláj Ivóny^ešy^en*, *Vasyl’ Žy^etkó*, *Vasyl’ Pétraš*, *Miško Klemkó*, *Miško Popénčy^ešy^en*, *Miško Kále^en*, *Miško Béty^ek*, *Štefán / Štén’o Kotelý^eško*, *Štefán Margitán*, *Bogdán Moúz’* etc.

Pentru identificarea femeilor, există cazuri când se folosesc doar două componente (*prenume* + *supranume* sau *prenume* + *poreclă*): *Ánna Bálóžka*, *Ánna Bóbry^echa*, *Ánna Kále^enova*, *Ánna Kotelý^eškova*, *Ánna Dumitry^ešy^ena*, *Ánna Hót^ekóva*, *Maríja Fúmanova*, *Maríja Fícy^ena*, *Maríja Lúkova*, *Maríka Machtéika*, *Maríka Dóka*, *Vasy^ely^ena Dz’ábý^ena*, *Vasy^ely^ena Pitulýččy^ena* etc. Însă, de cele mai multe ori, apar formulele: *prenume* + *prenumele tatălui* ori *al soțului* + *supranume* sau *prenume* + *prenumele tatălui* ori *al soțului* + *poreclă*: *Maríka My^echájla Smetan^euká*, *Maríja Ivána Talajá*, *Maríja Štéfi^eja Margitáná*, *Maríja Ivána Púsn^eaká*, *Vasy^ely^ena Štefaná Kotelý^eška*, *Vasy^ely^ena Ivána Petrašá* etc.

Există numeroase cazuri când *supranumele* și *poreclele*, atât pentru identificarea laturii masculine, cât și a celei feminine, se folosesc ca elemente antroponi-

¹ Cf. I.I. Трійняк, *op. cit.*, p. 226.

mice izolate, ca de exemplu: **Bándri, Ciuruleása, Copílu', Ğ'áni (Morándi), Háġi, Hénda, Jehovíst, Konéčka, Kopy'lyc'a, Maradóna, Mínístrul Ápelor, Pémpi, Rébo, Štéfi, Vasíle Topóru', Voinícel, Žolóbka** etc. Gradul de identificare al purtătorilor acestor antroponime este maxim.

Atât insuficiența sistemului popular ucrainean în individualizarea locuitorilor, cât, mai ales, dorința de a realiza o identificare cât mai exactă, duc la folosirea perechilor antonimice, de tipul: **velýkyj / malýj** „mare / mic” (*Fúman Velýkyj* și *Fúman Malýj*, *Hós'i Velýkyj* și *Hós'i Malýj*, *P'itráš Velýkyj*, *P'itráš Malýj*) sau **starýj / molodýj** „bătrân / tânăr” (*Béty^ek Starýj* și *Béty^ek Molodýj*, *Harč Velýkyj* și *Harč Malýj*, *Moŷz' Starýj* și *Moŷz' Molodýj*). De obicei, acest lucru are loc atunci când urmașul celui supranumit astfel nu a dobândit încă un nou supranume sau o nouă poreclă.

Nu au supranume sau porecle persoanele ale căror nume de familie intraseră recent în sistemul antroponimic al localității și/sau au o frecvență redusă, ca de exemplu: *Andrei, Bălan, Bilcec, Borlescu, Citra, Ciubica, Cîntea, Codrea, Csaknadi, Fúzesi, Greșciuc, Ilie, Konolos, Lăschian, Mihai, Moiş, Motruc, Popescu, Rișco, Sicoe, Teaciuc, Tomoioagă, Traista, Vișan*.

După cum locuitorii tuturor localităților rurale din România au porecle colective, nici cei ai satelor ucrainene nu au rămas fără. Astfel, locuitorilor din Lunca la Tisa li se zice **Goturý**. La baza acestui supranume, stă apelativul ucrainean *gótur* „cocoș de munte, cocoș sălbatic, gotcan” (*Tetrao urogallus*¹).

Este cunoscut faptul că, în afară de rolul antroponimic de a identifica indivizii dintr-o societate, supranumele, dar mai ales poreclele (având o încărcătură stilistică ridicată) sunt strâns legate de psihologia unui grup social, reprezentând, din punct de vedere sincron, un fenomen socio-lingvistic interesant atât pentru mediul în care s-au format, cât și pentru cercetătorii în domeniu.

Însă, privite din perspectivă diacronică, aceste categorii antroponimice suplimentare se constituie într-un material și mai valoros pentru două domenii ale lingvisticii: dialectologie (contribuind la studierea graiului din care fac parte, căci, fiind elemente ale lexicului, poreclele și supranumele oglindesc unele particularități fonetice ale graiului, dar, mai ales, sunt mărturii vii ale unor cuvinte, azi, ieșite din uz, ca de exemplu: *chlámty^ej, fúman, gaugún, húnda, húmy^en, moŷz*) și antroponimie (acestea sunt singurele rămășițe ale *procesului formării numelor de familie*, început de sute de ani, mai corect spus al formării acelor *antroponime* devenite, odată cu introducerea Codului civil, *nume de familie*, dându-ne posibilitatea de a vedea cum strămoșii noștri își numeau semenii și urmașii, atât cu privire la mijloacele de formare a cuvintelor, folosite, cât și la *preferințele* lexicale ale acestora).

¹ Cf. ****Словарь української мови*: в 4-х т. / [Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Б. Грінченко.], Т. 1-4, Київ: Наукова думка, 1996-1997, Т. 1, р. 350.

Bibliografie:

1. Candrea, I.-A., *Porecele la români*, Editura Librăriei Socecu & Comp., București, 1895.
2. Herbil, Ioan, *Despre supranume și porecle*, în „Studii de limbă, literatură și metodică. Omagiu Profesorului Marius I. Oros” (coord. Sanda Misirianțu), XII, Cluj-Napoca, 2005, p. 70-80.
3. Karaś, M., *Studia nad dialektologią polską (Z materiał b. katedry języków ruskich UJ)*, Krakow, 1975.
4. Kázmér, Miklós, *Régi magyar családnevek szótára XIV-XVII. század*, Magyar Nyelvtudományj Társaság, Budapest, 1993.
5. Loșonți, Dumitru, *Sistemul popular de denotație personală din Bonțida (județul Cluj)*, în „Cercetări de lingvistică”, XIV, nr. 1, Cluj-Napoca, 1969, p. 115-123.
6. Pașca, Ștefan, *Nume de persoane și nume de animale din Țara Oltului*, Imprimeria Națională, București, 1931.
7. Stan, I. T., *Porecle și supranume din comuna Sohodol*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series Philologia, fasc. 1, Cluj-Napoca, 1968, p. 99-109.
8. Suci, Coriolan, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I-II, Editura Academiei Române, București, 1967-1968.
9. Vincenz, A., *Traité d'anthroponymie Houtzoule*, München, Forum Slavicum, Band 18., 1970.
10. ****Dicționar maghiar-român* (redactor principal Kelemen Béla), Editura Științifică, București, 1961.
11. Лазарчук, Юлій, *Прізвища, власні імена та прізвиська жителів села Луг над Тисою Марамуреського повіту // Обрії*, ч. 4, Бухарест: Критеріон, 1983, с. 241-251.
12. Микитин-Дружинець, Марія, *Сучасні прізвиська Стрийщини // Наукові записки, Філологічні науки (Мовознавство)*, Вип. 89 (3), Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2010, с. 275-280.
13. Наливайко, М. Я., *Неофіційна антропонімія Львівщини: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*, Тернопіль, 2011.
14. Панцьо, С.С., *Прізвища Лемківщини у період їх становлення // Питання історичної ономастики України*, Київ: Наукова думка, 1994, с. 232-238.
15. Рульова, Наталія, *Неофіційна ідентифікація особи // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр.*, Чернівці: ЧНУ, 2015, Вип. 752: Слов'янська філологія, с. 150-153.
16. Трійняк, І.І., *Словник українських імен*, Київ: Довіра, 2005.
17. Худаш, М. Л., *З історії української антропонімії*, Київ: Наукова думка, 1977.
18. Шульська, Наталія, *Прізвисько як об'єкт наукового опису (до дефініцій терміна)*, URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/549/1/nickname.pdf>, p. 1-9.
19. ****Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел], К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005.
20. ****Словарь української мови: в 4-х т.* / [Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Б. Грінченко.], Т. 1-4, Київ: Наукова думка, 1996-1997.

З ІСТОРІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ (СТАНДАРТНОЇ) МОВИ: ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ

Михайло Кондор

*Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна
mikondor@yahoo.com*

Анотація. *Предметом статті є дискусійні питання, що стосуються історії нової української літературної (стандартної) мови. Як відомо, згідно з традиційним поглядом, І. Котляревський – зачинатель нової української літературної мови, а Т. Шевченко – основоположник. Проте є підстави вважати, що формування нової української літературної мови розпочинається до появи «Енеїди» І. Котляревського.*

Ключові слова: *стара українська літературна мова, нова українська літературна мова, «Енеїда» І. Котляревського.*

Abstract. From the History of the New STANDARD Ukrainian Language: Debatable Issues. *The article focuses on some debatable issues concerning the history of the new Standard Ukrainian language. I. Kotliarevsky is widely considered to be the originator and T. Shevchenko is viewed to be the founder of the new Standard Ukrainian language. The article maintains that there are reasons to believe that the formation of the new Standard Ukrainian language begins prior to the appearance of I. Kotliarevsky's Aeneid.*

Keywords: *old Standard Ukrainian language, new Standard Ukrainian language, I. Kotliarevsky's Aeneid.*

Розглядаючи наукові проблеми, варто звертати увагу на абсолютність і відносність істини. Крім іншого, це стосується й відносності в історії мови: старе колись було новим, а нове поступово старіє. Скажімо, кожне слово протягом якогось періоду було неологізмом – і з часом утратило свою новизну. Ми, мовознавці, уживаємо терміни *стара українська літературна мова* й *нова українська літературна мова*, однак колись так звана *стара українська літературна мова* була *новою*. Можливо, правий філософ І.В. Бичко, який наголошує «на постійній незавершеності істини» [42^a: 171], – принаймні досить часто так буває.

М. Мозер, виходячи з ознак літературної (стандартної) мови (1) «літературна мова повинна бути кодифікована»; 2) «норми повинні бути загальнообов'язковими та прийнятими» і т. ін.), пише, що «...будь-яка “історія літературної мови” натрапляє на великі труднощі стосовно раніших періодів, адже багато що з мовного минулого швидко (чи швидше – М.К.) виявляється лише “передісторією” відповідної “літературної мови” в термінологічному розумінні, яка власне й стала такою лише за модерних часів». Саме тому дослідник щодо «середньовіччя й ранньомодерних часів» використовує термін *писемна мова* [докладніше див. 25: 93-94]. Якщо зважати на думку

М. Мозера (та й не тільки), терміни *стара українська літературна мова*, *нова українська літературна мова* дещо умовні, дискусійні (особливо це стосується хронології та ознак літературної мови).

З іншого боку, за словами В.В. Німчука – видатного історика української мови, наприклад, «Лексис» Л. Зизанія, «Лексикон» П. Беринди сприяли кодифікації як церковнослов'янської, так і староукраїнської літературної мови [27: 89, 187-188]. Ю. Шевельов зауважує, що на давні книжні мови Східної Європи не слід переносити «те, до чого ми звикли, маючи справу з сучасними національними літературними мовами» [46: 459].

Мета статті – принаймні порушити окремі дискусійні питання, які стосуються часу формування й виникнення нової української літературної (стандартної) мови, а не розв'язати їх. Але й така постановка питання викликає певні труднощі, бо, як влучно висловився В. Даль у своєму «Напутньому слові» («Напутное слово»), «во всяком научном и общественном дѣлѣ... порою проявляется ложь, ложное, кривое направление, которое не только временно держится, но и беретъ верхъ, **пригнетая истину, а съ нею и всякое свободное выражение мнѣній и убѣжденій** (виділення наше – М.К.)» [6: XIII]. На жаль, ми час від часу (або й часто) стаємо впертими доктринерами, догматиками чужих або власних ідей; надмірно схиляємося перед авторитетами, що заважає нам тверезо оцінити відповідне наукове положення або наукову істину. «Підавай усе сумніву» (вислів, можливо, належить Рене Декарту – французькому мислителю XVII ст.). Не варто абсолютизувати цей вислів, але тут є раціональне зерно.

Розглядаючи названу в заголовку проблему, на мій погляд, треба виділити, передусім, два моменти: по-перше, терміни *стара українська літературна мова* й *нова українська літературна мова*, як уже згадувалося, певною мірою умовні, дискусійні; по-друге, розмежовуючи стару й нову українську літературну мову, слід звертати увагу на різні стилі, а не тільки на художній. Крім того, і так звана *стара українська літературна мова* була колись новою, про що вже йшлося вище. З іншого боку, нова українська літературна мова не може бути абсолютно новою, бо, як зазначає С.Я. Єрмоленко, елементи староукраїнської літературної мови «перейшли і в нову» українську літературну мову [див. 9: 319].

В.М. Русанівський пише: «Що ж сталося із староукраїнською літературною мовою? Адже вона, як і сучасна російська літературна, мала в основі старослов'янську мову, але поступово поновилася народними словами, прийняла систему національної граматики, з давніх-давен ґрунтувалася на народній фонетиці» [35:131]. Учений підкреслює також, що не всюди «староукраїнська літературна мова була витіснена: у Західній Україні вона трималася ще й у XIX ст. ...» [35: 135].

Варто нагадати в цьому контексті й про старослов'янську мову – першу літературну мову слов'ян. Л. Белей наголошує на унікальності цієї мови, яка

«стала першою в історії духовної культури Європи успішною спробою витворення літературної мови на народнорозмовній основі (виділення наше – М.К.)» [2: 18-19]. «Св. Кирило та Мефодій, греки родом, наважившись перекласти богослужбові книги відомою їм народною говіркою (узусом) слов'ян, мешканців їхнього рідного міста Солуня, майже на 450 років випередили автора прославленої «Божественної комедії», якому, виявляється, помилково приписують пріоритет народнорозмовного мовлення в літературі «високого» стилю», – підкреслює дослідник [2: 19].

На думку П.Ю. Гриценка, ще до Реформації відбувався «процес онароднення» давніх українських пам'яток, які репрезентують релігійний стиль (ідеться, наприклад, про Остромирове Євангеліє 1056-1057 рр.). У XI ст. були речі, «відомі тільки в українській мові» (див. відео) [13].

Ф.П. Медведєв, аналізуючи мову Г.С. Сковороди, зазначає, що «паростки» української літературної мови на народній основі давали знати про себе вже в писемних пам'ятках XVI ст. На думку мовознавця, між типами мови не існувало непрохідних мурів. «Живомовні елементи вживалися і в слов'яно-руській, і в простій мові; вони послаблювали гегемонію слов'яно-руської мови та наближали книжну мову до говірної мови народу, що мало неабияке значення для піднесення письменності та культурного рівня населення» [23: 202].

Дуже цінні міркування висловлює також В.А. Передрієнко, досліджуючи «процес формування української літературної мови на народній основі до появи «Енеїди» (1798) І.П. Котляревського» [див. 19]: 1) «живомовні елементи інтенсивно проникали в стару літературно-писемну мову вже в XIV-XV ст. (дослідник особливо має на увазі пам'ятки офіційно-ділового стилю – М.К.)» [30: 10]; 2) «у функціонально-стилістичному плані спостерігається розвиток на народній основі тих стилів і жанрів (XVIII ст. – М.К.), генетичні джерела яких треба шукати в традиційних низькому й середньому стилях («словах»): фольклорного, пісенно-поетичного, комедійно-драматичного, науково-практичного, почасти легендарно-повістєвого, літописно-мемуарного, ораторсько-проповідницького, ділового та ін. Ці стилі й жанри становили функціонально-стилістичну базу для переходу до нової доби» [30: 125]; 3) «...художній стиль набуває особливої ваги, бо в ньому процес переходу літературної мови на народну основу, який ще в першій половині XVIII ст. виразно охопив усі структурно-функціональні стилі, у кінці цього століття досяг свого логічного завершення – безпосереднього зв'язку з новою українською літературною мовою» (виділення наше – М.К.) [30: 36]; 4) «...перехід у кінці XVIII ст. від старої до нової національної української літературної мови – це процес, підготовлений усім попереднім літературно-мовним розвитком» [30: 126].

Очевидно, має певну рацію Є.С. Регушевський (принаймні вчений ближче до істини, ніж прихильники традиційного погляду), який підкреслює, що

саме твори, писані українською народною мовою до появи «Енеїди», **«були початком не лише нової української літератури, але і нової української літературної мови»** (виділення наше – М.К.). На його думку, автори творів середини й другої половини XVIII ст. (та й навіть XVII – М.К.) «були зачинателями нової української літературної мови й підготували ґрунт для творчості І.П. Котляревського (Є.С. Регушевський має на увазі анонімні вірші, вірш **«Пѣснь о свѣтъѣ»** Олександра Падальського тощо – М.К.), який і став **основоположником нової української літератури і літературної мови** (виділення наше – М.К.), бо лише після І.П. Котляревського «справді нашою літературною мовою остаточно, уже без хитання, стала жива народна мова. І від Котляревського вона стала творчо розвиватися вже зовсім свідомо» (остання цитата з книжки І. Огієнка [див. 29: 132]) [34]. Одну з копій вірша О. Падальського **«Пѣснь о свѣтъѣ»** під назвою **«Пѣснь о плачливомъ станѣ нищаго студента»** (ідеться про поезію XVIII ст., яка налічує 19 строф) опублікував І. Франко, зауваживши, що в ній (тобто копії вірша) є особливості «місцевого гірського діалекту» Львівщини:

Нѣхто чоловѣка в нещастю не знае,
як на собѣ сукней богатих не має;
хотѣй би йонѣ бил и чесного рода,
як не маш в кишени, то певна незгода,
хоч би бил намудрѣшший [див. 43: 67-69].

Мабуть, тексти (наприклад, релігійного, художнього, офіційно-ділового стилів), які сучасний носій української мови порівняно легко може сприйняти й зрозуміти, почали з'являтися не пізніше XVI-XVII ст. [див., наприклад, 1; 5; 16; 31; 42: 15-19]. За словами І. Сабадоша, будь-який уривок «Нягівських повчань» – пам'ятки закарпатоукраїнської писемності середини XVI ст. (збереглися списки XVII та XVIII ст. [7: 422]) – переконує, що вона (пам'ятка) написана «переважно живою народною мовою»: «...заслѣпъ такый у сласти богатства своего и забывѣ убогихъ. Айно, коли мы, хрестяне, жити меме иманюмъ нашимъ?» [37: 159].

А.Ю. Ганжа зазначає, що «у масовій свідомості українців, які вчилися за радянськими підручниками, відклався стереотип, що зачинателем нової української літератури і літературної мови був саме І. Котляревський, а основоположником – Тарас Шевченко» [40: 26].

С.Я. Єрмоленко наголошує: **«З творчості І.П. Котляревського, як відомо, починають відлік нової української літературної мови, і хоч така часова межа досить умовна** (виділення наше – М.К.), проте для сучасних словників ілюстрації з творів Котляревського, зокрема з «Енеїди», становлять ті зразки лексичної норми, без яких специфіка лексико-семантичної системи національної мови була б неповною» [17: 69]. До речі, Ф. Тіхий – чеський філолог – стверджує, що мова творів І. Котляревського (як і О. Духновича) «є лише напівлітературною» [42: 152].

Л.А. Булаховський у праці «**Питання походження української мови**» вживає словосполучення *основоположники літературної мови*, маючи на увазі І. Котляревського, Т. Шевченка, інших письменників (напевно, Г. Квітку-Основ'яненка, П. Гулака-Артемівського, Є. Гребінку), «...що своєю творчістю заклали підвалину української національної літературної мови...» [4: 24-28]. М. Мозер – професор Віденського університету – висловлює подібну думку: «Тарас Шевченко – один із найвагоміших засновників сучасної української стандартної мови – справді, нерозривно пов'язаний з її історією» [24: 320]. Виходить, обидва дослідники – Л.А. Булаховський і М. Мозер – уважають основоположником (засновником) нової (сучасної) української літературної (стандартної) мови не тільки Т. Шевченка. Щоправда, у передмові до своєї книжки М. Мозер називає Т. Шевченка зачинателем «модерної української стандартної мови» [24: 12].

Ю. Шевельов пише, що «початки **новітньої української літературної мови** (виділення наше – М.К.) закладено в першій половині XIX сторіччя у творах українських письменників, що спиралися у своїй творчості на киево-полтавські говірки» [45: 36]. Однак, на думку вченого, «**формування основ новітньої української літературної мови закінчилося творчістю Т. Шевченка** (виділення наше – М.К.), який мову своїх творів будував не на говірці свого села, а на використанні відомих йому різних говірок і старої літературної традиції» [45: 36]. Крім того, Ю. Шевельов зазначає, що «Шевченко перший піднісся до розуміння синтетичності й соборності літературної мови» в історичному й географічному розрізі [47: 453]. По суті, дослідник принаймні у своїх працях, використаних у цій статті, не вживає слів *основоположник*, *зачинатель* чи *засновник* стосовно ролі Т. Шевченка в історії нової (чи новітньої) української літературної мови, бо початки цієї мови закладено до Т. Шевченка (сам Ю. Шевельов згадує в цьому контексті, наприклад, І. Котляревського, Г. Квітку-Основ'яненка) [див.: 45: 36; 47: 453].

За В.М. Русанівським, Т. Шевченко – реформатор, основоположник, творець української літературної мови [35: 173-223].

В.В. Німчук І. Котляревського й Т. Шевченка називає творцями «нової української літературної мови, яка почала формуватися в другій половині XVIII ст.» [28: 3-4]. Разом із тим Т. Шевченка учений виділяє окремо, стверджуючи, що «кардинальне значення в історії української культури мала практика Т. Шевченка, якого справедливо вважають **основоположником нашої сучасної літературної мови** (виділення наше – М.К.)» [28: 4].

Варто торкнутися, спираючись на деякі з найновіших наукових праць, принаймні ключових моментів, навести аргументи щодо ролі І. Котляревського й Т. Шевченка в історії української літературної (стандартної) мови.

Л.Т. Масенко, дотримуючись традиційного погляду, пише, що творчість І. Котляревського має «основоположне значення в історії становлення нової»

української літературної мови. «В умовах занепаду всіх різновидів» староукраїнської писемної мови його поема «Енеїда» (1798) та інші твори, «написані на основі живого усного мовлення народу, започаткували новий етап формування» літературної мови [20: 277].

М.І. Степаненко, І.Г. Павлова, С.О. Педченко підкреслюють: 1) І. Котляревський проростав на «вдобреному попередниками ґрунті...», мав «духовних предтеч», чим potwierджується «неперервність і тяглість світового та національного літературного процесу й традиції в ньому» [39: 5-6]; 2) «значення художньої спадщини письменника-полтавця полягає й у тому, що він, як ніхто інший до й після нього (хіба що Шевченко), завдяки своєму окремішньо-одинокому феноменові елітарного мовомислення на тлі асимільованої до чужорідних елементів старої лінгвістичної традиції спостеріг новий етап розвитку української мови на діалектній основі й зробив досить удачу спробу її кодифікації на різних рівнях: фонетичному, лексико-семантичному, фразеологічному, морфолого-синтаксичному» [39:11]; 3) «...найпромовистішою засадою, яка демонструє винятковість особистости І. Котляревського, є фіксування його лінгвопрактики в лексикографічних джерелах ХІХ-ХХІ ст.» [39: 14]; 4) говорячи про особливу місію І. Котляревського «в історії української мови, літератури й культури загалом», дослідники наголошують, що **«він є тією елітарною лінгвоперсоною, яка найпосутніше вплинула на процес становлення української літературної мови** (виділення наше – М.К.), повернувши його зовсім в інше русло, зорієнтоване на націєвірні перспективи, надавши йому абсолютно нової якості. Мовна особистість Котляревського міцно й органічно вросла в українську ментальну сутність...» [39: 14]. Стосовно кодифікації (про яку пишуть вищеназвані автори) переконливішою, як мені видається, є думка С.Я. Єрмоленко, яка вважає, що «граматика О. Павловського (1818), словник П. Білецького-Носенка (1840)», поява в Західній Україні альманаху «Русалка Дністровая» (1837) «сприяли кодифікації норм» української літературної мови [8: 234].

Щодо ролі Т. Шевченка насамперед варто виділити деякі положення книжки М. Мозера: 1) «попри все, Шевченко першим намагався розширити функції української мови, і не тільки тому, що його українськомовна поезія проклала розмаїті інноваційні шляхи й зумовила засадничу переоцінку української мови, а також тому, що Шевченко зі своїми українськими адресатами листувався переважно українською (хоча це й мало вплив на менше коло людей)»; 2) «вирішальним у формуванні модерної української мови, а відтак й у виборі відповідного діалектного підґрунтя став саме Тарас Шевченко»; 3) «Шевченко став, мабуть, найвагомим орієнтиром у нормуванні й кодифікуванні української мови, попри всі орфографічні вади й попри той факт, що не всі мовні особливості Шевченкових текстів увійшли до сучасної української стандартної мови» [24: 48, 55, 316]. Треба нагадати, що листи писали

українською мовою й до Т. Шевченка [див. 33^a]. У XVIII ст., як зауважує В.А. Передрієнко, «навіть представники церковних кіл у приватних листах послуговувалися або «простою мовою» (книжною українською), або живою народною...» (ідеться про тексти з території Лівобережної України) [29^a: 10].

А.Ю. Ганжа пише, що, «вибираючи українську мову як основний засіб національної самоідентифікації, Шевченко створив ґрунт для багатостильового функціонування української літературної мови» [40: 30].

Крім усього, історики мови висловлюють різні погляди щодо часу появи нової української літературної мови.

І. Як відомо, згідно з традиційним поглядом, І. Котляревський є **зачинателем** нової української літературної мови (іншими словами, він започаткував нову українську літературну мову; першим поклав в основу своєї творчості народнорозмовну мову), а Т. Шевченко – **основоположником** [див.: 15: 142, 264; 20: 277; 32: 5; 33: 291-308; 36: 803]. За Є.С. Регушевським, «офіційний статус номенклатурам «зачинатель» та «основоположник» української літературної мови допоміг здобути І.К. Білодід» у написаному ним «Вступі» до двотомного «Курсу сучасної української літературної мови» за ред. Л.А. Булаховського (К., 1951. – Т. 1) [34].

Мабуть, більшість дослідників пов'язує початок нової української літературної мови з першим виданням **«Енеїди»** І. Котляревського **1798 року** [див.: 8: 234; 21: 413; 29: 130; 32: 5; 33: 262; 41: 149]. Скажімо, П.Д. Тимошенко прямо стверджує, що 1798 рік «уважається початком нової української літератури і літературної мови» [41: 149].

Згідно з традиційним поглядом виходить, що нова українська літературна мова виникла миттєво, тобто так, як падає яблуко на голову (дещо перефразовано висловлювання О.О. Потебні). Насправді це поступовий процес. Тут доречною є думка Л.А. Булаховського: «Виникнення літературної мови не слід уявляти собі, проте, просто як факт першої появи на письмі продуктів художньої творчості, а ще менше – самих ділових документів. Літературні мови як щось стале виникають, звичайно, не відразу, а як сума спроб, удалих і невдалих, часто – як окремі струмочки і струмки, поки не з'явиться серед представників слова, що вибивається вгору, авторитет, художній або граматичний, чи взагалі стилістичний, писемні твори якого вже не сприймаються як спроби, а стають зразковими і надовго визначають шляхи мови, що він її репрезентує» [4: 24].

Г. Півторак підкреслює: «Щодо походження (нової – М.К.) української літературної мови в сучасному мовознавстві ніяких проблем немає. Загальновідомо, що її започаткував І. Котляревський, а основоположником став Т. Шевченко, які писали свої твори народною мовою на основі українських середньонадніпрянських говірок. До І. Котляревського існувала староукраїнська мова (XIII-XVIII ст.), що сформувалася на основі давньоруських літературних традицій...» [32: 5].

Як би там не було, але, очевидно, має рацію П.Д. Тимошенко (який теж представляє учених-традиціоналістів), стверджуючи, що «заслуга Котляревського в тому, що **він був автором першого великого твору** (виділення наше – М.К.), написаного й надрукованого простонародною мовою, хоч і в гумористичному тоні, у тому, що він, усвідомивши необхідність українського слова, написав згодом ще й «Наталку Полтавку» та «Москаля-чарівника» і цим самим подав приклад і іншим своїм сучасникам та наступникам писати по-українському» [41: 149]. Подібного погляду дотримується й П.П. Плющ [33: 271]. Разом із тим П.Д. Тимошенко зазначає, що «І. Котляревський не був першим письменником, що почав писати **народною українською мовою** (виділення наше – М.К.). Від XVII-XVIII ст. до нас дійшло чимало інтермедій – невеликих драматичних творів, написаних у жартівливому дусі **народною мовою з використанням місцевих діалектів – південно-західних і північних** (виділення наше – М.К.)» [41: 149].

За словами М.І. Степаненка, І.Г. Павлової, С.О. Педченко, І. Котляревський був зачинателем «нової української літературної мови та нової української літератури»; «належить до знакових постатей в історії української мови, до лінгвокреативних елітарних мовних особистостей, прецедентність художнього доробку яких заклала основи сучасної мовної біографії України» [39: 4, 9].

II. Окремі вчені висловлюють думку про те, що нова українська літературна (стандартна) мова почала формуватися до появи «Енеїди» І. Котляревського, і/або звертають увагу на писемні пам'ятки XVI-XVIII ст., що могли стати базою для зародження цієї мови. До них належать принаймні В. Чапленко, Є. Регушевський, В. Русанівський, В. Статєєва, Л. Мацько, М. Мозер, Х. Макович [18: 11; 22; 24; 34; 35: 146-147; 38: 67; 44].

За В. Чапленком, доба «нової, властивої української літературної мови» починається із XVII ст., тобто від інтермедій Якуба Гаватовича (1616 р.) (за іншими даними, дві інтермедії до польськокомовної драми цього письменника надруковано 1619 року [14: 21]); пісні про Кулину в польському виданні 1640 р.; творів І. Некрашевича – «Исповѣдь» (1789), «Ярмарок» (1790) тощо [44: 19]. «Ці нечисленні, несміливі й малоцінні з літературного погляду перші спроби (я буду так їх умовно називати), – пише дослідник, – були завершені епохальним твором І. Котляревського – «Енеїдою», на українську мову перелицьованою...» [44: 19-20]. Щоправда, він (В. Чапленко) висловлює й дещо інший погляд: «У поняття нової української літературної мови входять усі ті тексти, що їх сучасний читач розуміє і стилістично сприймає як свої, тобто сюди входять усі тексти, написані властивою українською літературною мовою, від Котляревського починаючи, або, може, ще й раніше (виділення наше – М.К.). Річ зрозуміла, що про нову українську літературну мову можна говорити і як про сучасну. Але це вже

буде нормативний, а не історичний підхід» [44: 15]. Учений нагадує також, що «українське мовотворення увесь час базувалось на українській народній мові й мало на увазі користь від нього для того ж таки українського народу...» [44: 15]. Якщо виходити навіть з назви книжки В. Чапленка – «**Історія нової української літературної мови (XVII ст. – 1933 р.)**», то початок нової української літературної мови припадає на XVII ст.

Академік В.М. Русанівський, розглядаючи мову І. Некрашевича, підкреслює, що у творчій спадщині письменника «засвідчені три вживані тоді літературні мови», зокрема **слов'яноруська, староукраїнська й зароджувана новоукраїнська**. Останню, тобто новоукраїнську літературну мову, репрезентують твори «**Ярмарок**», «**Письмо, писанное к гнѣдинскому с[вященнику] Іоанну Филѣповичу и его сыну Петру, и къ дячку Стефану Криѣцкому**», «**Замысль на попа**» [35: 146]. Учений відзначає фонетичні особливості народної мови у творах І. Некрашевича, зокрема «поширене на Поліссі скорочення слів» (добре *бра*, що тобѣ усюди шанцює); «перехід етимологічного [о] в новозакритих складах в [у] та [’у]» (*калинювка, вюнь, люпъ, празникювъ, пувкоти, покойникъ, не втюкъ, тюлко, небюжчикъ, Бюгъ* та ін.); «подвоєння приголосних перед колишнім [је] (*силомѣццю, покаяння, стояння, по весѣляхъ*)» тощо [35: 147]. За спостереженням В.М. Русанівського, у творах І. Некрашевича виявлено й демінутиви (*веселенко, здоровенко, варенушка, горѣлочка*) та фраземи (*Щоб не грызли головы; Якъ би намъ свого попа гарно в шоры убрати*), характерні для народної мови [35: 147]. Наприклад, твір «**Исповѣдь 1789 года февраля дня**», на думку В.М. Русанівського, на відміну від В. Чапленка, написано староукраїнською мовою [35:146]. Скажімо, мова вірша «**Писмо писанное к’ Гнѣдинскому с[вященнику] Іоанну Филѣповичу...**» значно ближча до сучасної української мови, ніж вірша «**Писмо написанное к’ отцу Арсенію Криѣцкому...**» [див. 12: 3-4, 6-9]. Отже, що дуже важливо, і В.М. Русанівський пише про зародження новоукраїнської літературної мови до І. Котляревського.

О. Богумил і П. Житецький наголошують: «**Перший вірш надрукований гражданським шрифтом чистою народною мовою 1792 р., се – твір Антона Головатого: «Пѣсня Черноморскаго войска, по полученіи на землю Высочайшихъ грамотъ сочиненная»** (виділення наше – М.К.). Таким чином, на думку вчених, було підготовлено ґрунт для «Енеїди» 1798 року, «котра була органічним продовженням віршів, безпосереднім відгомонам попереднього розвитку літератури XVIII ст., а zarazом твором, що поклав основу новій українській літературі» [3]. Вищезгадані дослідники відзначають також роль І. Котляревського, який «**довів, що народня українська мова має в собі досить достиглости і сили, щоб зробити ся літературною мовою**» (виділення наше – М.К.). Отже, «в основі сучасної української літературної мови лежить мова народна. Новий літературний рух почав ся в осе-

редку східних українських діалектів і відси посував ся на захід, тому східні говірки сі утворюють ядро літературної української мови» [3].

«Від народу через культурні верстви знов до народу – такий основний процес розвитку української літературної мови (виділення наше – М.К.)», – дуже влучно підсумовують О. Богумил і П. Житецький [3].

М. Мозер пише: «Більшість україністів традиційно вважає, що **початок новітньої української літературної мови заклала травестія Івана Котляревського** (виділення наше – М.К.), що й стало панівним науковим постулатом...» [24: 51]. Разом із тим дослідник пропонує: 1) не забувати про «неперервність в українській народній літературі так званого низького стилю, який тісно пов'язує Котляревського з його попередниками з XVIII ст. та із традиціями, які вони представляли»; 2) «попри безперечно дивовижну художню майстерність Котляревського», не переоцінювати «вимір його інноваційного внеску» [24: 51]. І далі: **«Засаднича заслуга Івана Котляревського в тому, що він був першим (якщо не брати до уваги його попередників із XVIII ст.), хто представив прийнятну сучасниками й нащадками модель подальшого розвитку модерної української літературної мови, на яку в той чи в інший спосіб мали змогу взорувати представники наступних поколінь»** (виділення наше – М.К.) [24: 54].

Слушні міркування висловлює й Л. Мацько:

1. «У вищих і середніх навчальних закладах, середніх школах України, як і в науці, має превалювати ідея безперервності й тяглості української культури в широкому розумінні (наука, мистецтво, література, мова, спосіб життя, звичаї та традиції) від найдавніших ранньоукраїнських часів до сучасності» [22]. Не можу не погодитися з переконливим твердженням дослідниці про те, що «в надрах однієї епохи (чи періоду) уже зароджуються явища, що заперечать її і провістять іншу добу» [22].

2. Звертаючи увагу на традиційну періодизацію історії української літературної мови, згідно з якою «визнають новою українською літературною мовою на народнорозмовній основі тільки мову від появи «Енеїди» І. Котляревського», Л. Мацько наголошує, що «давньоукраїнська мова мала в собі значний стумінь живої народної: в яких пам'ятках більше, в яких менше» [22].

3. Дуже цінним документом, який фіксує особливості живої народної мови, є **Реєстр усього Війська Запорізького (1649)**. За словами Л. Мацько, «восени 1649 року сотенні й полкові писарі Богдана Хмельницького безпосередньо з вуст козаків склали реєстри козаків 16 полків на великій території України. На основі цих реєстрів (полкових і сотенних) генеральний писар Іван Виговський створив унікальний історичний і мовний документ, що нарахував 40 тис. імен, прізвищ козаків». Імена й прізвища (*Олекса Коломієць, Іван Сенченко, Іван Білик, Данило Нечай, Григій Олексієнко* тощо), на думку дослідниці, відображають **«фонетичні риси нової української мови** (виділення наше – М.К.)» [22].

4. «Українська народна мова уже тоді (у XVII столітті) за фонетичним ладом, граматичною структурою, багатством словника, вишуканістю звичаєвої фрази готова була стати новою літературною мовою українців (виділення наше – М.К.). Вона вже мала наддіалектний багатожанровий фольклор» [22].

До речі, В.В. Німчук у запропонованій для дискусії періодизації історії української мови початок новоукраїнської мови датує кінцем XVII ст. (правда, у статті вченого йдеться не про літературну, а живу народну мову) [26: 11-12].

Х.Я. Макович робить висновок, що учительні євангелія XVI-XVII ст. (більшість яких походить із «Карпатської діалектної зони»), «поряд з іншими пам'ятками, стоять біля витоків нової української літературної мови на народній основі (виділення наше – М.К.). У них живомовні елементи виступають послідовно, проте УС містять і певну частку церковнослов'янizmів та полонizmів відповідно до традиції тогочасної книжної літературно-писемної мови» [18: 11, 13].

В. Статєєва зазначає, що «українська живорозмовна мова використовувалася у сфері освіти Західної України, зокрема на пiдавстрiйських землях Галичини i Закарпаття», починаючи з другої половини XVIII ст., про що свiдчать такі друковані видання, як «Полѣтика свѣцкая» (Почаїв, 1770); львівський буквар 1790 р.; буквар Іоанна Кутки, уперше опублікований у Будині 1797 р.; посiбник І. Могильницького «Правила школьнаа для оучилищ парафіальныхъ» 1817 р. [38: 62]. Розглядаючи, наприклад, посiбник з етикету «Полѣтика свѣцкая» i подаючи iлюстрації, авторка наголошує, що «пам'ятка написана народною мовою»: *Идучи не горбся, не кивай собою, не звѣшай рукъ, не стукай велми ногами о землю, не волочи ногъ за собою. Идучи на сходи, по одному ступай* [38: 63]. Крім iншого, вона пише, що «лексика почаївської пам'ятки в основному (на 80 %) відповідає лексиці сучасної української літературної мови», наприклад: *глава* «роздiл», *голова*, *весела*, *розмовляешъ*, *носити*, *тримай* тощо [38: 63-64].

У результаті дослідження В. Статєєва дійшла висновків, найважливішими серед яких, на мій погляд, є такі: 1) «**формування нової української літературної мови на живорозмовній основі в друкованій формі розпочинається не в кінці XVIII ст. (від «Енеїди»), як свiдчить більшість авторів, а раніше** (виділення наше – М.К.)»; 2) «уже в др. пол. 18 ст. розвивався науковий стиль української літературної мови на живорозмовній основі не тільки в рукописних пам'ятках науково-практичного жанру (травниках, лікарських та господарських порадниках), але й у друкованих текстах науково-пiдручникаового жанру» [38: 67].

Цікаво, що словацький мовознавець Рудольф Крайчович (Rudolf Krajčovič) в історії словацької мови виділяє долітературний («predspisovné obdobie») i літературний період («spisovné obdobie»). Долітературний період – це етап

розвитку словацької мови до виникнення літературної мови («spisovného jazyka»). Він (долітературний період) охоплює IX – 80-ті рр. XVIII ст., оскільки 1787 року вийшов у світ посібник зі словацької літературної мови Антона Бернолака (Anton Bernolák) під назвою «Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum» з додатком «Orthographia». З появою посібника пов'язаний початок літературної доби, зокрема бернолаківського періоду в історії словацької літературної мови [10: 15, 62-72]. Потім іде штурівський (1844-1852) (Людовіт Штур (L'udovít Štúr), Йозеф-Мілослав Гурбан (Jozef Miloslav Hurban) і т. д.) та інші періоди літературної доби [10: 78-212]. Напевно, потрібно подумати, чи не варто й нам здійснити цей підхід до вивчення історії української літературної (стандартної) мови.

Отже, попри дискусійні питання, слід сказати: у широкому розумінні формування (зародження) нової української літературної (стандартної) мови (або принаймні поява відповідних писемних пам'яток, що могли стати базою для формування цієї мови) розпочинається до першого видання «Енеїди» І.П. Котляревського (1798), тобто не пізніше XVII чи навіть XVI ст. «Енеїда» І.П. Котляревського в такому випадку є логічним завершенням переходу літературної мови на народну основу.

Виходячи з вузького розуміння, І.П. Котляревського можна вважати зачинателем (або навіть основоположником) нової (новітньої) української літературної мови, бо «він був першим (якщо не брати до уваги його попередників із XVIII ст.), хто представив прийнятну сучасниками й нащадками модель подальшого розвитку модерної української літературної мови». Іншими словами, починаючи з кінця XVIII ст. (від першого видання «Енеїди» 1798 року), нова українська літературна мова набула більш окресленої форми.

Роль Т. Шевченка надзвичайно велика щодо подальшого розвитку й функціонування нової (новітньої) української літературної мови. Мова творів письменника – це якісно вищий рівень, на відміну від його попередників, але все-таки він не є піонером, першопрохідником, а скоріше за все, одним із піонерів... Тому, якщо й уживати слово *основоположник*, принаймні наблизимося до істини, використовуючи форму множини *основоположники* й маючи на увазі не тільки Т. Шевченка, але й І. Котляревського, Г. Квітку-Основ'яненка та деяких інших письменників. Інакше кажучи, Т. Шевченко є творцем (точніше, одним із творців) і реформатором нової (чи новітньої) української літературної мови; він продовжив, потім і завершив формування її основ; 1840 рік (ідеться про перше видання «Кобзаря») став новим, наступним етапом розвитку нової (чи новітньої) української літературної мови.

Розглядаючи широке або вузьке розуміння, слід зазначити, що то ще не була літературна (стандартна) мова з усіма її ознаками в сучасному розумінні.

І ще важливий момент. Мабуть, нам треба відмовитися від називання когось *зачинателем*, а іншого – *основоположником* нової (новітньої) укра-

їнської літературної мови (принаймні якщо йдеться про вузьке розуміння) – і використовувати тільки одне із цих найменувань або якийсь інше. Більше того, виділені слова близькі за семантикою – і, за С. Караванським, належать до одного синонімічного ряду (домінантою є лексема *засновник*) [див.: 11: 130; 37^а: 346, 700].

Свої міркування не вважаю абсолютною істиною, але, очевидно, вони дадуть поштовх до дискусій і/або переосмислення окремих сторінок історії нової (новітньої) української літературної (стандартної) мови.

Література

1. *Акти Полтавського полкового суду 1668-1740 рр.: зб. актових документів* / Підгот. до вид. І.П. Чепіга, У.М. Штанденко, К., 2017, Кн. 1, 520 с.
2. Белей, Л., *Не минаючи ані титли... Лінгвобіографія старослов'янської мови*, К., 2015, 256 с.
3. Богумил, О., Житецький, П., *Начерк історії літературної української мови. До Ів. Котляревського* // Україна: науковий трьохмісячник українознавства, 1914, Кн. 2, с. 7-28: <http://izbornyk.org.ua/tizne/ukr01.htm>
4. Булаховський, Л.А., *Питання походження української мови* // Булаховський, Л.А., *Вибрані праці: У 5 т. / редкол.: І.К. Білодід (голова) та ін., К., 1977, Т. 2, с. 9-216.*
5. Гаватович, Я., *[Інтермедія про Климка і Стецька]* // Українська література XVII ст.: синкретична писемність, поезія, драматургія, белетристика / редкол.: І.О. Дзверін (голова) та ін., К., 1987, с. 375-382.
6. Даль, В., *Напутное слово* // Даль, В., *Толковый словарь живого великорусского языка*, М., 1978, Т. 1, с. XIII-XXIX.
7. Дзєжє, Л., *Украинская лексика сер. XVI века: Няговские Поучения (словарь и анализ)*, Дебрецен, 1985, 525 с.
8. Єрмоленко, С.Я., *Історія української літературної мови* // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови) та ін., 2-ге вид., К., 2004, с. 232-235.
9. Єрмоленко, С.Я., *Літературна мова* // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови) та ін., 2-ге вид., К., 2004, с. 318-320.
10. Kačala, J., Krajčovič, R., *Prehl'ad dejin spisovnej slovenčiny*, Martin, 2006, 220 s.
11. Караванський, С., *Практичний словник синонімів української мови: близько 15 000 синонімічних рядів*, К., 1995, 472 с.
12. *Кілька віршів Івана Некрашевича*. Подав Олександр Лотоцький, 10 с.: <http://shron3.chtyvo.org.ua>
13. Кралюк, П., *Писемна пам'ятка Українського Полісся. Чи буде належно відзначено 500-ліття Євангелія з Нобеля?* // Радіо «Свобода», 8 березня 2020 р.: <https://www.radiosvoboda.org>
14. Крעותень, В.І., *Українська література XVII ст.* // Українська література XVII ст.: синкретична писемність, поезія, драматургія, белетристика, К., 1987, с. 5-24.

15. *Курс історії української літературної мови (дожовтневий період)* / за ред. акад. АН УРСР І.К. Білодіда, К., 1958, Т. 1, 596 с.
16. Лелекач, М.М., *Пам'ятки українського письменства XVII – поч. XVIII ст., писані на Закарпатті (Публікація)* // Наукові записки: діалектол. зб. / Ужгородський державний університет, Львів, 1955, Т. XIV, с. 221-234.
17. *Літературна норма і мовна практика: монографія* / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, Т.А. Коць, Г.М. Сюта, С.Г. Чемеркін, К., 2013, 320 с.
18. Макович, Х.Я., *Діалектні риси мови українських рукописних учительних евангелій XVI-XVII ст.:* автореф. ... канд. філол. наук, Львів, 2013, 15 с.
19. *Малороссійская Енеида въ трехъ частяхъ, съ приобщеніемъ значенія Малороссійскихъ словъ какъ содержащихся въ оной, такъ и весьма многихъ другихъ*, Санктпетербургъ, 1798: <http://shron1.chtyvo.org.ua>
20. Масенко, Л.Т., *Котляревський Іван Петрович* // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови) та ін., 2-ге вид., К., 2004, с. 277-278.
21. Масенко, Л.Т., *Нова українська літературна мова* // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М.Русанівський, О.О.Тараненко (співголови) та ін., 2-ге вид., К., 2004, с. 413-415.
22. Мацько, Л., *Початки нової української літературної мови:* <http://kulturamovu.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine53-54-2.pdf>.
23. Медведєв, Ф.П., *Г.С. Сковорода в історії української літературної мови* // Григорій Сковорода: матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / редкол.: В.І. Шинкарук (голова) та ін., К., 1975, с. 201-203: <http://chtyvo.org.ua>
24. Мозер, М., *Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки* / перекл. з німецької В. Кам'янець, Львів, 2012, 328 с.
25. Мозер, М., *Чи історія літературної мови є історією мови літератури?* // Українське мовознавство, 2018, № 1, с. 93-104: file:///C:/Users/User/Downloads/Um_2018_1_11.pdf.
26. Німчук, В.В., *Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови* // Мовознавство, 1998, № 1, с. 3-12.
27. Німчук, В.В., *Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською*, К., 1980, 304 с.
28. Німчук, В., *До проблеми про старокнижні елементи й «діалектизми» в Шевченковій поезії* // Українська мова, 2015, № 3, с. 3-27.
29. Огієнко, І. (Митрополит Іларіон), *Історія української літературної мови*, Вінніпег, 1949 / Перевидано в Україні, К., 1995, 296 с.
- 29^a. *Передмова* // Приватні листи XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко, К., 1987, с. 5-16.
30. Передрієнко, В.А., *Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі*, К., 1979, 144 с.
31. Петровъ, А., *Матеріали для історіи Угорской Руси. Памятники церковно-религіозной жизни угроруссовъ XVI-XVII вв. I. Поученія на евангеліе по Няговскому списку 1758 г. II. Перея Михаила «Оборона вѣрному члвку».* *Тексты*, С.-Петербургъ, 1914, Т. VII, 295 с.
32. Півторак, Г., *Україні: звідки ми і наша мова*, К., 1993, 200 с.
33. Плющ, П.П., *Історія української літературної мови*, К., 1971, 424 с.

- 33^a. *Приватні листи XVIII ст.* / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко, К., 1987, 174 с.
34. Регушевський, Є.С., *Про деякі понятійні та термінологічні стереотипи в історії української літературної мови*: www.nbuv.gov.ua/Articles/.../knp13_38.do
35. Русанівський, В.М., *Історія української літературної мови: підручник*, 2-ге вид., К., 2002, 424 с.
36. Русанівський, В.М., *Шевченко Тарас Григорович* // Українська мова: Енциклопедія /редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови) та ін., 2-ге вид., К., 2004, с. 803-804.
37. Сабадощ, І., *Перевидання пам'ятки закарпатоукраїнської писемності XVI ст. «Нягівські повчання»*, Рец. на кн.: Няговские поучения. The Niagovo postilla. Факсимильное воспроизведение текста по изданию А.Л. Петрова с вводной статьей Ласло Дуже / под ред. и с предисл. А. Золтана, Ниредьхаза, 2006, LXXIV, 226 с. // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Філологія. Соціальні комунікації, Ужгород, 2010, Вип. 22, с. 158-160.
- 37^a. *Словник української мови* / відп. ред. В.В. Жайворонок, К., 2012, 1317 с.
38. Статеева, В., *Українська мова в західноукраїнських шкільних підручниках другої половини XVIII – першої половини XIX ст.* // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Філологія, Ужгород, 2004, Вип. 10, с. 62-68.
39. Степаненко, М.І., Павлова, І.Г., Педченко, С.О., *Мовна особистість Івана Котляревського: від римача-початківця до зачинателя нової української літературної мови* // Українська мова, 2019, № 3, с. 3-16.
40. *Територія мови Тараса Шевченка: монографія* / відп. ред. С.Я. Єрмоленко, К., 2016, 348 с.: <http://www1.nas.gov.ua>
41. Тимошенко, П.Д., *Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови*: У 2 ч., К., 1959, Ч. 1, 360 с.
42. Тіхий, Ф., *Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі* / переклад із чеської Л. Белея, М. Сюська, Ужгород, 1996, 226 с.
- 42^a. *Філософія: підручник* / І.В. Бичко, І.В. Бойченко, М.І. Бойченко, М.П. Бузький, В.Г. Табачковський, К., 2001, 408 с.
43. Франко, І., *Карпато-руське письменство XVII-XVIII вв.*, Львів, 1900, 162 с.: <http://shron.chtyvo.org.ua>.
44. Чапленко, В., *Історія нової української літературної мови (XVII ст. – 1933 р.)*, Нью-Йорк, 1970, 448 с.
45. Шевельов, Ю., *Нарис сучасної української літературної мови* // Шевельов, Ю., Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947-1953) / упорядк. Л. Белея, Л. Нуждак, К., 2012, с. 29-437.
46. Шевельов, Ю., *Польська мова в Україні в XVI-XVII ст. (Пам'яті Антуана Мартеля)* // Шевельов, Ю., Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947-1953) / упорядк. Л. Белея, Л. Нуждак, К., 2012, с. 456-467.
47. Шевельов, Ю., *Розвиток літературної мови в XIX-XX ст.* // Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947-1953) / упорядк. Л. Белея, Л. Нуждак, К., 2012, с. 453-456.

БУКОВИНСЬКИЙ КОЛОРИТ ПРОЗОВОЇ МОВИ ВОЛОДИМИРА МИХАЙЛОВСЬКОГО

Олена Кульбабська

Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича, Україна

olena.k@i.ua

Анотація. *Мета статті – дослідити лексико-семантичні та функційно-стилістичні особливості діалектизмів і фразем в останній прижиттєвій збірці новел і оповідань письменника Буковини Володимира Михайловського “Мелодія білого смутку” (2013), у якій вербалізовано елементи національної та етнічної мовної свідомості представників сучасної Західної України – прототипів носіїв буковинського, покутського, гуцульського говорів. У висновках наукового дослідження констатовано, що етномарковані одиниці – потужний складник стилістики прози В. Михайловського, без яких неможливо створити відчуття присутності в характерному мовному середовищі, структурувати естетичні зразки діалогів, передати колорит місцевості тощо. Аналіз діалектизмів засвідчив нову хвилю вживання західноукраїнського лексикону в художній оповіді, що посилює зацікавлення мовою прози буковинських письменників не лише з погляду орнаментального вживання етнографізмів та діалектизмів, але й увиразнення «свого» на тлі процесів глобалізаційного впливу на мову й поширення елементів субкультур у ній, розширення функційно-стильової парадигми літературної мови, що зумовлює адаптацію діалектизмів у загальнонавчальному літературному стандарті; по-третє, про своєрідну “неодіалектизацію” (поважну орієнтацію на діалекти, за П. Гриценком) у художній прозі початку ХХІ ст. на теренах Буковини. Не викликає сумніву пріоритетність подальшого дослідження словника мови сучасних українських письменників Буковини – лексики, фраземіки та синтаксису, їхньої тематичної основи, співвіднесеної з ідейно-естетичним змістом прози та узагальненої в ній повсякденно-побутової свідомості населення Західної України початку ХХІ ст.*

Ключові слова: *письменник Буковини, літературна мова, ідіостиль, діалектизм, етнографізм, тематична група, фраземне багатство твору, естетичний потенціал, стилістичні функції.*

Abstract. Volodymyr Mykhailovskyi's Bukovinian Colouring of Prose Language.

The purpose of the article is to investigate lexical-semantic and functional-stylistic features of dialecticisms in the last lifetime collection of novels and short stories of the Bukovinian writer Volodymyr Mykhailovskyi “The Melody of White Sorrow” (2013), which verbalizes the elements of national and ethnic linguistic consciousness of the representatives of modern Western Ukraine, that is the prototypes of the native speakers of Bukovinian, Pokuttian, Hutsulian patois. The conclusions of scientific research ascertain that ethnically marked units are a powerful component of the prose style of Volodymyr Mykhailovskyi, without which it is impossible to create a sense of presence in the typical language environment, to structure the aesthetic samples of dialogues, to reveal the colouring of a particular area etc. The analysis of dialectisms proved a new wave of the usage of Western Ukrainian lexicon in the

literary narration, which increases the interest in the prose language of Bukovinian writers not only in terms of ornamental use of ethnographisms and dialecticisms, but also concerning the accentuation of “own” against the background of the effects of globalization processes on language and the spread of the elements of subcultures in it. The research depicts the expansion of functional-style paradigm of literary language, which stipulates the adaptation of dialecticisms in commonly used literary standards; it also reveals the process of the so-called “neodialectisation” (a reliable orientation on dialects by P. Hrytsenko) in the literary prose in the beginning of XXI century on the territory of Bukovyna. There is no doubt in the priority of further investigation of the lexis of modern Ukrainian writers of Bukovyna, in particular, its vocabulary, idiomacity, syntax, thematic basis, that correlates with ideological and aesthetic sense of the prose and generalize day-to-day consciousness of the population of Western Ukraine in the beginning of XXI century.

Keywords: *the writer Bukovyna, literary language, idiostyle, dialecticism, ethnographism, thematic groups, phrasal richness of the works, the aesthetic potential, stylistic functions.*

Базовим концептом для аналізу ідіолекту письменника є зовнішній щодо мовної системності екстралінгвальний чинник – “модальність ментальної сфери автора. Саме він детермінує форму вираження думок і почуттів митця, всю систему експресивних мовних засобів”¹. Таким пріоритетом у творчості відомого українського письменника Володимира Іларіоновича Михайловського (13.02.1939 – 30.01.2014), майстра художнього та публіцистичного слова, є ідея української державності як аксіологічна й деонтична домінанта духовної сфери автора.

Письменник зробив внесок передусім у розвиток ліро-психологічної та соціально-психологічної прози, зокрема, чи не найдосконалішими жанрами вияву його творчої індивідуальності є оповідання, повість і новела. Основна тема малої прози письменника – розвій його рідної Буковини в минулому й тепер. Змальовуючи повсякденне життя земляків, Михайловський акцентує увагу на духовному світі персонажів, їхніх моральних рисах, на морально-етичних проблемах людського буття. Саме цю особливість відзначила Надія Бабич, автор вступної статті до його останньої прижиттєвої книги “Мелодія білого смутку” (2013 р.): “Усе в цих творах – просте, як правда, оте життя людське, яке воно було в нашій історичній, моральній і ментальній долі”².

Основна увага в малій прозі Володимира Михайловського сконцентрована на дужій, сповненій внутрішньої сили, глибокій течії ріки – народові, на його незглибимих джерелах. Коротко й містко про “буковинськість” письменника написав професор Б. Мельничук: “Віддавна вабить В. Михайлов-

¹ Семенець, О. О., *Синергетика поетичного слова: монографія* / О. О. Семенець, Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004, с. 17.

² Михайловський, В. І., *Мелодія білого смутку: проза* / В. І. Михайловський, Чернівці: Прут, 2013, с. 4.

ського-журналіста буковинське село – своїми неповторними традиціями й сучасними проблемами, багатючими мовними скарбами”¹.

Творчості буковинського письменника, лауреата двох літературно-мистецьких премій: імені Сидора Воробкевича (2000) та імені Івана Бажанського (2001), присвячено багато розвідок літераторів, серед яких Б. Мельничук, В. Васкан, Д. І. Миронюк, М. Гулей, О. Довгань, В. Дячков, М. Калин, В. Мацерук, С. Сапеляк. Щодо мовознавчих аспектів художніх і публіцистичних творів В. Михайловського, то вони ще потребують монографічного опису (див. праці Н. Бабич² і О. Кульбабської³).

Поставивши собі за мету дослідити лексико-семантичні та функційно-стилістичні особливості діалектизмів і фразем як складників ідіостилю Володимира Михайловського, виокремлюємо такі константи художніх текстів сучасного буковинського письменника:

1) глибокий народний характер його мови. “Протягом життя людини формується неповторний інтимний (можливо, найінтимніший) зв’язок “людина і рідна мова”, який є синергетичним атрактором взаємин “особистість – світ”. Обслуговуючи певну лінгвокультуру, етнічну спільноту й виконуючи низку важливих соціальних функцій стосовно окремої людини, рідна мова формує цілісність особистості, пов’язуючи свідомість і підсвідомість. Рідна мова – це символічне середовище, медіатор і гармонізатор атракторного типу між енергіями пізнаваного (світ) і того, хто пізнає (людина)”⁴. Саме так позиціонує себе в художній мові В. Михайловський, доводячи, що південно-західні діалектизми – архетипові структури в його мовній свідомості, яка живиться з чистих народних джерел Буковини;

2) майстерне, у межах естетичної доцільності введення елементів буковинської говірки, фольклору, етнографії в тканину загальноукраїнської літературної мови. Ведучи мову про вживання етномаркованих засобів у канві прозових текстів В. Михайловського, Н. Д. Бабич влучно відзначає: “...не очікуйте “незаймані” діалектності” – це говорять люди уже в ХХ-ХХІ ст., які чули й літературну мову”⁵. За нашими спостереженнями, нові культурно-

¹ Мельничук, Б., *Відчуття отчого порога* / Богдан Мельничук // Буковина, 2009, 13 лютого (№ 12), с. 2.

² Бабич, Н. Д., *Хто є сіль землі, або Долі людські несповідимі*: [про кн. “Мелодія білого смутку”] / Надія Бабич, Буковина, 2013, 28 черв. (№ 49), с. 4.

³ Кульбабська, О. В., *Процеси неодіалектизації в сучасній українській прозі Буковини* / О. В. Кульбабська // Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць, Дрогобич: Посвист, 2016, с. 123-136.

⁴ Бацевич, Ф., *Духовна синергетика рідної мови. Лінгвофілософські нариси: монографія* / Флорій Бацевич, К.: Вид-чий центр “Академія”, 2009, с. 169.

⁵ Бабич, Н. Д., *Хто є сіль землі, або Долі людські несповідимі*: [про кн. “Мелодія білого смутку”] / Надія Бабич, Буковина, 2013, 28 черв. (№ 49), с. 4.

мовні умови, що з'явилися з прийняттям незалежності України, зокрема тенденція до ослаблення цензури, можливість відступу від мовних норм як наслідок загальної демократизації суспільного життя, створили передумови для ширшого введення в художній дискурс діалектних елементів. Зокрема, у мові прозових текстів В. Михайловського а) збережено звукову форму діалектного слова (**фонографічна стилізація**), своєрідність її системних та несистемних змін (понад 10 фонетичних явищ), що в лінгвістиці прийнято кваліфікувати як ознаки гуцульсько-буковинсько-покутських говірок, напр.: *Умовляв Марафту, аби заллєла йому страх* (с. 182); *А мірцик, той п'єний Миронко, ще й реготав з її грізоти* (с. 272); *...віяла молочені фасульки або коноплі...* (с. 27); б) зафіксовано **граматичні діалектизми**, що увиразнюють стилістичне явище злиття особи персонажа, оповідача й переповідача, як-от: *Пасмо волосся вибилося мамі з-під хустини* (с. 63); – *Чи, може, сусідко, щось і вас болить?* (с. 31); в) широко використано **лексичні, семантичні та фразеологічні діалектизми** для відтворення місцевого колориту в канві художнього твору;

3) виразний місцевий буковинський колорит мови прозових текстів письменника, що його зафіксовано в уживанні: а) численних діалектизмів-“вкраплень” (за Василем Грещуком)¹, у т. ч. і етнографічних. Напр., найчисельнішим із-поміж 12 ТГ лексичних діалектизмів є клас іменників (214 лексем) із яскраво вираженими семантичними зв'язками – синонімічними, антонімічними, похідними, родо-видовими². “Використання діалектного різновиду мови в художньому тексті стає виразним чинником текстотворення, одним із важливих стилістичних прийомів досягнення художніх цілей”, зокрема реалізації основних функцій: номінативно-пізнавальної; експресивної; індивідуалізації персонажа літературного твору й типізації його мовлення; забезпечення художньої переконливості та етнографічної достовірності³; б) фольклорних елементів – народних пісень, коломийок, казок, легенд, переказів, як-от: *Тітка Ярина бере друшляк і цідить крізь нього своє вариво, а водночас заспіває: Ой, ти сива зозулечко, чому ти не куєш? Мамко моя ріднесенька, чо' ня не жалуєш?..*; в) етнографічних елементів – відбиття в текстовому масиві звичаїв та обрядів (релігійних (“Господи, врятуй від лукавого”), побутових (“Забіганий”), обряду похорону (“Підкова”), освячення пасхального кошика (“Петруніни іменини”) тощо); г) фразем, у т. ч. прислів'їв та

¹ Грещук, В., *Територіальні діалекти і мова художньої літератури: типологія зв'язків* / Василь Грещук, Івано-Франківськ, Місто НВ, 2009, с. 349.

² Кульбабська, О. В., *Процеси неодіалектизації в сучасній українській прозі Буковини* / О. В. Кульбабська // Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць, Дрогобич: Посвист, 2016, с. 125.

³ Грещук, В., *Діалектне слово в тексті та словнику: монографія* / Василь Грещук, Валентина Грещук, Івано-Франківськ, Місто НВ, 2015, с. 7, 9-14.

приказок із буковинською барвою, напр.: *Доброго ніколи не буває багато. Тому закарбуї 'го на камені, а зло записуй на снігові* (с. 46); *Петруня любила у церкві стояти недалеко від вітваря. Бо знала: запізнілий і в церкві себе кривдить* (с. 108); *Якось мама дорікала Махтею, коли почав за Петрунею упадати: “Дивися, дитино, аби-сь не набрав того щастя, як борщу на шило”* (с. 110); *Махтей зиркнув з-під лоба гострим поглядом у мамині очі, ніби вхопився зубами за ту зав'язь її сумніву, і різко відрубав: “Мамо, аби-сте знали, що Петруня моя. Бо що в неї у серці, те й і в очах. Вона не з тих, мамо, хто по хаті ходить, а дверей не знайде”* (с. 110); *Вирує веселість у хаті Петруні, яку з Махтеєм гейби звели з мозоля* (с. 112); г) місцевих власних назв (антропонімів, топонімів тощо), напр.: *Сопи-гора* (с. 21), *Бистрець* (с. 25), *Дьордіїха* (с. 27), *Катріна* (с. 42), *Танасій* (с. 43), *Гафія Нестерючка* (с. 51), *Ларко* (71) тощо;

4) тематичне багатство загальноукраїнської лексики, пов'язаної зі специфікою краю – його природою, історією, обрядами, звичаями, народним будівництвом, характером суспільного життя, господарства, релігією, родинними стосунками тощо. За словами Н. Бабич, “Михайловський пише серцем, совістю й усвідомленням генетичної причетності до своїх героїв. І як пише! Не стенографує, не копіює народне мовлення, а творить його”¹;

5) використання сакральної лексики. Занурюючись у народну етику, письменник зумів відбити високий рівень релігійно-естетичного світогляду українців, а отже, й багатство релігійного словника української мови;

6) широке використання індивідуально-авторських неологізмів; висока емоційно-експресивна напруга текстів, багатство емоційно-експресивних мовних засобів (лексичних, фразеологічних, синтаксичних), що створює глибоко чутливу, пронизливу мову; вона виражає все багатство, всі нюанси людських почувань. Високої емоційності досягнуто через: а) образну імпульсивність оригінальних тропів – метафор, епітетів, порівнянь, повторів, антитез тощо, б) ліричні відступи (*Я*-висловлення); в) багату символіку деталей, подій, ситуацій; г) чудові пейзажні замальовки; г) поетичність, музичальність мови й ритму;

7) мова письменника – високохудожній засіб індивідуалізації й типізації образів, інструмент психологічно виразного, рельєфного, скульптурного змалювання характерів персонажів;

8) шляхетність, гречність мови, відсутність вульгаризмів, лайливої лексики; витонченість форми фрази, афористичність і символізм;

9) лапідарний стиль, лаконізм письменника.

З огляду на регламентований обсяг статті зосередимося докладніше тільки на деяких із зазначених специфічних ознак мовостилу Володимира

¹ Бабич, Н. Д., *Хто є сіль землі, або Долі людські несповідимі*: [про кн. “Мелодія білого смутку”] / Надія Бабич, Буковина, 2013, 28 черв. (№ 49), с. 6.

Михайловського, зокрема таких, як лапідарність стилю, художня деталь, афористичність мови.

Точна, образна й лаконічна мова є домінантою малої прози В. Михайловського. Лапідарність його індивідуального стилю значною мірою зумовлена особливостями жанру новели, оскільки його специфічна трудність полягає в необхідності показати іноді дуже велике й складне життєве явище в зовсім вузьких рамках невеличкої картини. Наприклад, у “Сопи-гора” (с. 21) звертає на себе увагу намагання автора оповідати якомога коротше, “карбованими” фразами, насиченими змістом, які малюють символічний образ дороги-життя як ритуально й сакрально значущого локусу для ліричного героя:

Дорога була під горб.

Коли не йду, здається, ніби й мене впрягли в шлею.

Казали: “Сопи-гора”.

Дивлюся під ноги: не дорога, а дрантливе, зотліле рядно... Колеса повибвали її до самих кісток... Ступати по оцих вивертах-покручах важко.

Де той кінець? Де?!..

На крутизні?!..

У хмарах?!..

У небесах?!..

Я мушу йти!

Мушу...

Лаконізму малої прози В. Михайловський досягає насамперед ретельністю відбору мовних засобів з яскравою образністю – вдалих і немовби органічно спаяних словосполучень, яскравих порівнянь, свіжих метафор, епітетів. Наведемо кілька прикладів використання метафор, що мають на меті:

1) створення більш естетичного й загадкового ефекту від повідомлюваного, опоетизованого зображення картин природи або відтворення почуттів людини: *Березневий туман бере змором останню, ще цілілу, крайку зруднілого снігу, обціловану сонцем. Примха природи?... Звістка з неба: все, що на землі, догорає у полум'ї небесної свічки. Згорає зимова впертість* (с. 117);

2) надання художньому світу автора виняткової оригінальності манери письма, виразності, внутрішньої напруги: *Сивий туск щодень висне над нашим вікном. Він раз у раз б'ється об два ластівчані гнізда, аж вибіливі пташині груди. Удари серця отої білої ластівки – на видноті. Знаю, у ній – татова душа. Вона навіть у негоду виповідає нам свою ласку* (с. 131);

3) уяскравлення деталі, надання тексту певного колориту (урочистого, піднесеного звучання, негативної характеристики, трагічних і комічних відтінків тощо): *Навіть очі його [Леонтія] топилися в болоті. Здавалося чоловік загубив під собою дорогу* (с. 47);

4) збагачення уяви читача через використання порівнянь або входження одного з компонентів метафори до складу двох семантичних ядер: *Хвилі примхливого океану Життя, немов зледенілі долоні сонця, тримають мене й несуть за той обрій, де вітер в'яже журавлинні крила* (с. 51); *Але біленька світлинка все впевненіше пробивалася крізь ті фіранки і тулилася до Леонтія, гейби хотіла обняти лілейними руками* (с. 49).

На нашу думку, специфічним виявом лаконізму стилю письменника є також художня деталь – обов'язковий атрибут зображуваного явища. Наприклад, новела “Погляд з потойбіччя” (с. 19) побудована на дворівневих антонімічних відношеннях (пор., навіть у заголовку: ПОТОЙБІЧ – “На тому боці, на протилежному боці”¹: 1) **небо** (вертикаль) ↔ **земля** (горизонталь), що виформовують образ хреста; 2) **блискавки** (“...жадають розколоти твердь омлілої енергетики, що вихлюпнула з живих сердець аж у небеса, аби вхопитися за білий світ далеких зірниць”) ↔ **слабодухі люди** (“...сплутані пожадливістю за руки, купаються у себелюбстві, яке вперто не дає їм дотягнутися до власної вольтової дуги, аби засвітитися хоч раз”). Полярні явища перехреснюються в багатозначній лексемі “ламатися” вже в першому реченні новели: *Блискавки ламаються в небі, слабодухі люди – на землі*, утім, і вона виражає контрастну семантику в авторському контексті, пор.: ЛАМАТИСЯ – 1. Легко піддаватися такій дії; бути ламким, крихким **Образно (Блискавки ламаються в небі...); /.../ 3. перен. Знищуватися, руйнуватися (...слабодухі люди ламаються на землі)*².

До першого лексичного значення лексеми “ламатися” В. Михайловський добирає стилістичні синоніми: *розколоти* – 1. Ударом, тиском і т. ін. розділяти що-небудь на частини, розбивати на осколки, шматки **Образно (“розколоти твердь омлілої енергетики”)*³ та *дробитися* – Мати властивість розбиватися, ламатися, кришитися на невеликі частини **Образно (“луни ствердної магми, що починає дробитися”)*⁴, тоді як до третього значення – синонім із негативною конотацією *колінкувати* – Повзати на колінах⁵. Пор. у контексті: “Грімниці увочевидь сповідаються вічності перед відкритим небом. Люблю вслухатися і я у почекрижені луни ствердної магми, що починає дробитися: угу-гу-гу-ра-ха-ха-ха-га-га-га... Бо то лиш правда й тоді стоїть, коли все падає” і “Але за себелюбством – ви помітили? – часто біжить підлота. Та так запопадливо, що аж колінкує. Хто б подумав: ненависть ховає живих і відкопує мертвих. І все ж упізнати її легко: вона

¹ Словник української мови: в 11-ти томах / редкол.: І. К. Білодід [та ін.], К.: Наук. думка, 1970-1980, Т. 7, с. 414.

² Там само, т. 4, с. 441.

³ Там само.

⁴ Там само, т. 2, с. 420.

⁵ Там само, т. 4, с. 223.

дуже часто боїться навіть самої себе. Хоч і жадає, бодай драбиною, залізти на небо”. У такий спосіб письменник вдається до алегорії, що спрямовує читача на широке узагальнення сенсу життя: яскраво спалахнути чи плазувати? Який хрест нестимеш, людино, – правди чи підлоти?

Прикметна риса мовостилю письменника – фраземне багатство. Фраземи, у т. ч. прислів'я та приказки, є яскравим виявом лапідарності й афористичності мови прозаїка. Тексти В. Михайловського буквально пересипані народною фраземікою: середня частота їх уживання – дві фраземи на сторінку. Зокрема, загальноживана фраземіка охоплює:

1) паремії – прислів'я, приказки та крилаті вислови, що прославляють працелюбність, сміливість, скромність, кмітливість, розум: *Світ великий, а мамине серце маленьке* (с. 296); – *Краса, Василечку, до вінця, а розум до кінця* (с. 72); *Віслук і під сідлом конем не стане* (с. 261); *Одна квітка не робить вінка* (с. 70); *Не всі квіти підсапані – не всі долі однакові* (с. 178); *Але знали: бідність честі не відбирає* (с. 31); *Як кажуть: до пари, аби розвіяти чвари* (с. 70);

2) каламбури, анекдоти, жарти: *Пам'ятаю, ще мама казали: “Чоловік не виспаний, як малай недопечений”* (с. 73); *То не дурний придумав, з кривого дерева крива й тінь* (с. 72); *У нашої Параски ні серця, ні ласки...* (с. 70);

3) народні фраземи-порівняння: *Мой, Іване, та тих днів на твоєму віку буде, як бараболь на городі* (с. 90); *Дивиси, бо спарю тя бучком тай будеш мені смирененька, як та муха в каламарі* (с. 325); *Та з нього тазда, як з барабулі клевець* (с. 261); *Вчепився, як блощиця до живої шкіри* (с. 295);

4) народні фраземи-характеристики персонажів: а) психологічного стану: *брати себе в руки* – “оволодівати своїми почуттями, заспокоюватися; приборкувати себе”¹: *Мой, бери себе в руки, бо хто той хрест поставить на Ганні?”* (с. 46); б) сенсорної діяльності: *вп'ясти очі* – “пильно дивитися на кого- або що-небудь”²: *Гладій підняв з грудей цілком білу голову, вп'явши голубі очі в лице хірурга* (с. 92); в) часово-просторових відношень: *на край світу* – “дуже далеко”³: – *З вами можна й на край світу їхати і не навкиметься* (с. 87); г) кількісних відношень: *на заячий скік* – “дуже мало”⁴: *У Дьордіїхи хата на заячий скік* (с. 28);

Постійну копітку роботу В. Михайловського над словом, думкою за-свідчують індивідуально-авторські фраземи (їх часто називають редукацією, еліпсисом, фразеологічною деривацією, усіченням), що увиразнюють такі різновиди структурно-семантичних видозмін фразеологічних одиниць (ФО),

¹ *Словник фразеологізмів української мови* / уклад.: В. М. Білоноженко та ін., К.: Наук. думка, 2008, 786, [1] с. – (Словники України), с. 43.

² Там само, с. 127.

³ Там само, с. 310.

⁴ Там само, с. 656.

як: 1) поширення складу ФО: *Слава Богу, тітонько, що від доброго не обірвав нитку* (с. 260) ← *нитка увірвалася* (“настав кінець чому-небудь; нема того, що було”); 2) заміна компонента: *Дощ виморив нас до нитки* (с. 127) ← *промокнути до нитки* (“зовсім промокнути (під дощем)”).

Афоризми В. Михайловського – то лаконічні спостереження й висновки, спричинені самим життям. Серед них фіксуємо й такі, що доводять: майстер любив і поважав усе справді талановите, здібне, висував високі критерії в оцінці праці (своїї і чужої), постійно прагнув до самовдосконалення, завжди рівнявся на найвищі зразки в українській і зарубіжній літературі. Наведемо деякі сентенції В. Михайловського, у яких він:

а) оспівує любов до української нації, до рідної землі та мови: *Якщо не можеш захистити свою національну честь, то хто ти є? Свій – серед чужих?.. Переляканий Хатаскраєнко – з нашийником прислужника?.. А чи Іуда – у вишитій сорочці?.. Вибирай одне з трьох. То – твоє* (с. 395); *Важко хвора не та нація, яку зброя ставить на коліна, а та, котра довіряється брехні* (с. 400); *Патріотизм – кров нації* (с. 400); *Дві долі українського патріотизму: одна, навіть у рабстві, відчувається, мов той вареник у сметані; друга, мов те серце, що б’ється сподіванням об холодні ґрати на волю* (с. 397); *І сьогодні не один декларує свій патріотизм до села, мавпуючись під того коваля, котрий ліпив до заячої ноги кінську підкову і мав від того ще й вдоволення* (с. 402); *Мова – серцева аорта нації* (с. 395);

б) підносить людські цінності й чесноти: *Бідність честі не відбирає* (с. 31); *Правда ніколи не ржавіє* (с. 37); *Вічне не те, що маєш, а те, в чому полишаєш себе* (с. 401); *Чи завжди пам’ятаємо: Біблія – це не тільки Книга Божої мудрості, але й наших обов’язків?* (с. 400);

в) засуджує людські недоліки: *Зрадив Бога і Шевченка – пекло для тебе рай* (с. 398); *Запроданство надміру догідливе фарисейству. Це воно першим помітило, що в тілі Христа один цвях забитий недбало* (с. 399); *Зраду може простити час, серце – ніколи* (с. 395); *Той, хто хилиться на всі боки, не завжди утримує рівновагу* (с. 395); *Лише слизняки йдуть в чужому обозі усміхненими* (с. 397); *У ложних устах підлість завжди солодка* (с. 395); *Найулюбленіша поза ницості сидіти на шії порядності* (с. 396); *Такий прискіпливий, що шукав пір’я на жаб’ячих стегенцях* (с. 399); *Так захопився чужим берегом, що втратив рідний* (с. 399); *Жадоба інколи буває страшнішою за вогонь. Вона спалює не тільки совість, але й саму людину* (с. 395); *У завилі скупість задихається навіть у золотому жбані* (с. 395); *У захланності втрачаємо не тільки себе, але й тих, які ще з нами* (с. 398); *Такий задрісний, що на очах набив собі мозолі* (с. 397); *І сьогодні на ринку Життя вартість золота дорожча за ціну на справедливість* (с. 393); *І шкварок хвалиться, що він, як і шинка, із знатного свинячого роду* (с. 397); *Розтра-*

чені дні руками не збережеш (с. 395); У байдужого господаря в саду виростає криве дерево (с. 399); Вкрадена підкова щастя не приносить (с. 401);

г) вдається до філософських розмислів щодо сенсу життя, цінності віри, надії та любові: Чи завжди пам'ятаємо: Біблія – це не тільки Книга Божої мудрості, але й наших обов'язків (с. 400); У відсвіті небесних зірок Бог посилав нам свою ласку (с. 401); Запливаючи в океан Життя з вірою в ілюзорне щастя, не забувай, що в тому повноводді берегів немає (с. 397); Коли помирають рідні, сонячне світло по решеті ходить (с. 401); Вічне не те, що маєш, а те, в чому полишаєш себе (с. 401); Крайня мітка людської безнадії – занепащена цікавість до Життя (с. 402); Якби могли виповіли всі таємниці, що приховані під ними, то живий світ дочасно почорнів би (с. 396); Хочеш побачити наслідувача Іуди? Зроби вигляд, що ти його не бачиш (с. 396); Варто задуматись: чому надія, яку хочемо пригорнути до серця, часто уподібнюється вітру й не дається нам в руки? (с. 396); Ніхто не забере надії і в стриноженого коня пробігти останню верству своєї радості (с. 399); Ніколи не біжімо попереду Божої думки (с. 398); У вітар церкви, котра зійшла на манівці політиканства, Бог не заходить (с. 399); Яйце дорікнуло курці “Сьогодні моє вже зверху – ношу зародок того, що завтра продовжить наш курячий рід” (с. 396);

г) розмірковує про згубність війни: Бо війна крізь нього пішки пройшла (с. 183); Яничарська шабля завжди у відблиску рідної крові (с. 397); Не захоплюймося блиском орденів на грудях полководця. Вони рясно обагрянені кров'ю солдатів, які не вернулися з війни (с. 398).

Висновки й перспективи дослідження.

1. Проза Володимира Михайловського відіграла помітну роль у розвитку української літературної мови на Буковині в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. і заслуговує на окреме монографічне дослідження. Зокрема, художні твори Михайловського зі збірки “Мелодія білого смутку” відображають характерні особливості його мови й стилю.

2. У прозі письменника відбилися впливи буковинської говірки, релігійного світобачення буковинців у повоєнний період (це насамперед помітно на лексико-фраземному рівні його творів). Діалектна лексика паралельно з літературною є важливим складником інформаційно-комунікативного простору досліджуваних художніх текстів, за допомогою якої відтворено національно-етнографічний та говірково-регіональний колорити. Автор використовує діалектизми (із посторінковим їх витлумаченням) природно, з орієнтацією на етнокультурну стилізацію, виявляючи в такий спосіб особливості повсякденно-побутової свідомості населення Буковини початку ХХІ ст.

Активним є також використання сакральної лексики в прозових текстах Володимира Михайловського. Занурюючись у народну етику, письменник

зумів відбити високий рівень релігійно-естетичного світогляду українців, а отже, й багатство релігійного словника української мови.

3. Характерною ознакою оповіді В. Михайловського є тяжіння до побутописання, тому розмовність є визначальною ознакою мовостилі письменника, адже розмовна лексика функціонує здебільшого в побутовому мовленні. Реалізуючись у прозових текстах митця, компоненти розмовного стилю підпорядковуються конкретним авторським настановам, співвідносяться з іншими особливостями мови письменника.

4. Власні назви в малій прозі письменника характеризуються різноманітністю та оригінальністю вживання. Основне призначення літературно-художніх онімів – участь у створенні художньої цілісності твору. Серед зазначених вище видів онімів значне місце в прозі Володимира Михайловського посідають антропоніми (імена, по батькові, прізвища, прізвиська персонажів). Є також значна кількість топонімів, які мають особливе значення, оскільки є експресивно й стилістично актуалізованими й визначають просторовий та інтелектуальний діапазон художнього тексту.

5. Фраземне багатство художніх текстів письменника постає як система випрацюваних віками мовних конструкцій, що є невід'ємною частиною щоденного спілкування буковинців ХХ ст., відбиває їхні психічні, ідеологічні, релігійні, естетичні засади мовотворення. Своєю виразністю, колоритом розмовності фраземи надають художній мові автора національного забарвлення, народного духу, засвідчують глибоку обізнаність автора з народною творчістю. Загальномовні фраземи демонструють його вміння дібрати потрібний для текстового масиву матеріал; трансформовані – відображають у художньому тексті індивідуально-авторське сприйняття дійсності.

Література

1. Бабич, Н. Д., *Хто є сіль землі, або Доли людські несповідимі*: [про кн. “Мелодія білого смутку”] / Надія Бабич, Буковина, 2013, 28 черв. (№ 49), с. 4.
2. Грещук, В., *Територіальні діалекти і мова художньої літератури: типологія зв'язків* / Василь Грещук, Івано-Франківськ, Місто НВ, 2009, 520 с.
3. Грещук, В., *Діалектне слово в тексті та словнику: монографія* / Василь Грещук, Валентина Грещук, Івано-Франківськ, Місто НВ, 2015, 372 с.
4. Кульбабська, О. В., *Процеси неодіалектизації в сучасній українській прозі Буковини* / О. В. Кульбабська // Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць / ред. кол.: М. Федурко (наук. ред.), Дрогобич: Посвист, 2016, с. 123-136.
5. Мельничук, Б., *Відчуття отчого порога* / Богдан Мельничук // Буковина, 2009, 13 лютого (№ 12), с. 2.
6. Михайловський, В. І., *Мелодія білого смутку: проза* / Володимир Михайловський, Чернівці: Прут, 2013, 408 с.

7. Семенець, О. О., *Синергетика поетичного слова: монографія* / О. О. Семенець, Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004, 338 с.
8. *Словник української мови: в 11-ти томах* / редкол.: І. К. Білодід [та ін.], К.: Наук. думка, 1970-1980.
9. *Словник фразеологізмів української мови* / уклад.: В. М. Білоноженко та ін., К.: Наук. думка, 2008, 786, [1] с. – (Словники України).

ОСНОВИ НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ НАГОЛОСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Антоніна Радченко

Інститут філології Київського університету

імені Бориса Грінченка, Україна

radchenko.a.f@gmail.com

Анотація. У статті обґрунтовано теоретичні основи вивчення наголосу української мови, описано внесок науковців у розвиток української акцентології та проблеми наголошування слів різних граматичних груп, виокремлено закономірності наголошування самостійних частин мови, схарактеризовано лексико-граматичні (розрізнявальні) функції наголосу української мови.

Ключові слова: наголос української мови, акцентологія, ознаки та види наголосу, основні правила наголошування слів, функції наголосу.

Abstract. The Foundations of Scientific Study of Stress in the Ukrainian Language. In the article, the theoretical foundations of the study of stress in the Ukrainian language are substantiated, the contribution of scientists into the development of Ukrainian accentology and the issue of stressing words belonging to different grammatical groups are defined, the pattern of stress of basic parts of speech are distinguished and lexico-grammatical (differentiating) functions of stress in the Ukrainian language are described.

Keywords: stress in the Ukrainian language, accentology, features and types of stress, key word stress rules, stress functions.

Постановка проблеми. Пошуки шляхів і методів удосконалення процесу вивчення наголосу української мови є актуальною проблемою. Система наголосу української мови, як і інших східнослов'янських, сформувалася внаслідок історичного розвитку праслов'янської й староукраїнської систем. У праслов'янській мові акцентований голосний характеризувався не тільки наголосом, а й певною довготою або короткістю й відповідною інтонацією. На східнослов'янському ґрунті розмежування довготи і короткості, а також інтонацій зникло, і в словах зберігся лише наголос.

Процес вивчення наголосу української мови спрямований на озброєння знань, удосконалення мовних умінь і навичок суб'єктів навчального процесу задля розвитку культури мовлення, нормативного наголошування слів, усвідомлення фоностильового розмаїття літературної мови. Успішне формування та вдосконалення мовленнєвих умінь можливе за умови систематичної й цілеспрямованої роботи над формуванням особистості, яка володіє значним обсягом знань, розвиненим звуковим, граматичним ладом, здатністю вибирати мовний засіб, що відповідає меті, умовам і змісту спілкування, надавати висловлюванню відповідного стилістичного забарвлення, усвідомлено доби-

рати образні засоби, уникати помилок в усному й писемному мовленні. Ця робота має бути послідовною, базуватися на вивченні в єдності системи мовних одиниць і правил їх функціонування, процесі реалізації мовних одиниць у мовленнєвих актах, а також активізації внутрішніх резервів суб'єктів освітнього процесу: їхнього мислення та доцільному використанні здобутих знань.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема вивчення наголосу в мовознавчій науці не є новою. Її неодноразово досліджували класики наукової думки й продовжують досліджувати сучасні науковці. Вчення про наголос в українській мові має свою історію.

Перші акцентовані пам'ятки в східних слов'ян припадають на XIV ст. Проте систематично й більш-менш послідовно ставляться наголоси на кожному слові в українських пам'ятках тільки з другої половини XVI – до кінця XVIII ст. Явища наголошування слів, що позначаються терміном «просодія», простежуються в стародавніх українських граматиках. Як вчення про наголос просодія є окремою складовою частиною граматики Л.Зизанія, що вийшла 1596 року, граматики М. Смотрицького, яка видана в 1619 році. У недавню віднайденій рукописній граматиці Івана Ужевича «у розставленні знаків наголосу автор непослідовний, а в окремих випадках має місце навіть розбіжність у наголошенні тієї ж самої граматичної форми...». На важливе значення наголосу в процесі навчання мови вказує у своїй граматиці О. Павловський (1818 р.).

У граматичних працях першої половини XIX ст. терміну «наголос» відповідає «слогодудареніє» («просодія»), в інших джерелах цього періоду – «голосовдар» і «гласовдар». Лише в пізніших посібниках і підручниках (приблизно з другої половини XIX ст.) починається поширення терміна «наголос», і просодія вже не завжди вважається частиною граматики. Наголосові відповідає термін «акцент», який походить з латинської мови (accentus < ad + cantus, що означає – приспів). Звідси виникла й назва науки про наголос – акцентологія, яка зародилася наприкінці XIX ст., а сам термін «акцентологія» вперше в науковий вжиток увів Р.Ф. Брандт. Відтак у підручниках, навчальних посібниках акцентологію потлумачено як розділ мовознавства, в якому вивчається система словесних наголосів та історичні зміни їх в окремій мові або в групі споріднених мов.

Значний внесок у розвиток української акцентології зробив Л. Булаховський. Ще в 20-ті роки науковець опублікував цінні розвідки з історії українського наголосу. Підсумком тривалих досліджень закономірностей наголошування слів є посібник Л. Булаховського «Український літературний наголос (характеристика норми)», що вийшов 1943 року в м. Уфі, який у 1947 році було перевидаано з деякими доповненнями. У доробку автор, по-

даючи в синхронному плані наголошування слів та їх граматичних форм, описав акцентуаційну систему української мови. Ця робота й тепер має теоретичну і практичну цінність під час визначення нормативності наголосу слів сучасної літературної мови, при укладанні словників, вона також дає корисний фактичний матеріал для порівняльно-історичних студій із слов'янської акцентології.

Основи наукового вивчення наголосу української мови закладені в працях О.О. Потебні. В роботах інших дослідників першої половини ХХ століття (К. Ганкевича, І. Верхратського, І. Гануша, Є. Тимченка, А. Кримського та ін.), в яких розглядалися деякі питання наголошування слів різних граматичних груп. Однак ці перші спроби мають здебільшого описовий характер. По-справжньому наукове дослідження наголосу почалося тільки з II половини ХХ ст. Воно ведеться в кількох аспектах: 1) вивчення процесу становлення українського наголосу в зв'язку з історичним розвитком мови (З.М. Веселовська, В.Г. Скляренко); 2) дослідження теоретичних питань наголосової системи української мови в порівняльно-історичному плані (Л.А. Булаховський, В.Г. Скляренко); 3) систематизація наголосу літературної мови шляхом вивчення лексикографічних джерел, мови творів письменників, усного літературного мовлення (Л.А. Булаховський, З.М. Веселовська, А.П. Білоштан, В.М. Винницький); 4) характеристика системи українського акцентування, аналіз закономірностей наголошування різних частин мови (Л.А. Булаховський, В.М. Русанівський, М.М. Пилипський, Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький, В.М. Винницький, Г.Х. Щербатюк, Н.Ф. Клименко, О.В. Романченко, М.І. Погрібний та ін.); 5) пояснення лексико-граматичних (розрізнявальних) функцій наголосу (В.М. Винницький); 6) експериментальне дослідження словесного наголосу (І.О. Бровченко); 7) висвітлення деяких питань діалектного наголосу (П.П. Чучка, І.Г. Матвіяс, Г.П. Клепикова, А.Д. Очеретини, Д.Г. Бандрівський, Я.О. Пура та ін.). Важливе значення для вивчення української акцентології має праця В.М. Винницького "Наголос у сучасній українській мові" (1984 р.), в якій аналізуються акцентаційні особливості наголошування самостійних і службових слів [1; 2; 8; 9].

Упродовж двадцяти років третього тисячоліття у видавництвах "Вища школа", "Освіта", "Либідь", "Літера", "Ленвіт", "Академія", «Ранок» вийшла велика кількість книг фундаментального дослідження "Вступ до мовознавства", "Загальне мовознавство", "Сучасна українська літературна мова", "Методика навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах", "Рідна мова", "Словники-довідники", "Довідник з сучасної української мови", в яких дослідники Н.І. Тоцька, А.О. Білецький, С.І. Головащук, О.М. Біляєв, В.С. Вашуленко, М.І. Пентилюк, М.Я. Плющ, Л.І. Мацько, М.П. Кочерган, Ю. А. Карпенко, С.В. Семчинський, В.В. Лобода, Л.Ю. Шевченко, С.О. Караман, О.В. Караман, З.П. Бакум, О.М. Горошкіна порушують

проблеми присвячених характеристиці закономірностей українського акцентування [6; 7; 10; 11; 12; 14].

Водночас такий важливий аспект, як теоретичні основи навчання наголосу української мови в закладах освіти, залишався досі поза увагою дослідників.

Мета статті – обґрунтувати необхідність проведення науково-дослідної роботи, спрямованої на вивчення фонетичної природи наголосу української мови, внесок науковців у розвиток української акцентології, виокремлення нормативного наголошування слів різних граматичних груп, лексико-граматичних (розрізняювальних) функцій наголосу української мови.

Аналіз спеціальної літератури дав змогу констатувати, що за своїм характером наголос в українській мові, як і в більшості слов'янських мов, є переважно динамічний, тобто силовий, заснований на силі видиху: наголошений голосний у складі виділяється посиленням м'язової напруги й натиску видихуваного струменя повітря, що збільшує силу голосу. Динамічно наголос в українському слові відносно слабкий: видихова енергія – у порівнянні з іншими слов'янськими мовами – загалом значно рівномірніше розподіляється між його складами, тому наголошений склад не різко виділений з-поміж інших складів слова, наголос мало зосереджений на ньому, він поодинокі склади в слові, сказати б, координує, а не підпорядковує собі. Український наголос у своїй основі є силовий, поєднує в собі елементи наголосу часокількісного (при якому наголошений склад виділяється більшою тривалістю, тобто подовженням голосного звука) і музичного, або тонічного (коли наголошений склад вирізняється підвищенням або зниженням голосового тону). Н. Тоцька наголос української мови визначає як якісний, кількісний і силовий одночасно, проте визначальною його якістю є саме кількість [13].

Фонетична природа наголосу української мови

Характеристика наголосу за фонетичною природою	Характеристика наголосу за ознаками	Приклади
Кількісний (довготний, квантитативний) від. лат. <i>quantitativus</i> – кількісний)	Виділення складу більшою тривалістю звучання. Найявний у тих мовах, де немає розрізнення довгих і коротких голосних	<i>мрі -я-ти,</i> <i>му'-дрість</i>
Якісний	Наголошені складотворчі голосні вимовляються чітко, виразно, не змішуються у вимові із сусідніми звуками: [e ⁿ], [и ^e], [o ^y]	Порівняйте: <i>вєсни</i> і [вe ⁿ -сна́], <i>го́луб</i> і [го ^y -лу́б-ка], <i>зимно</i> і [зи ^e -ма́]

Динамічний (силовий)	Наголошений складотворчий звук вимовляється з більшою напруженістю артикуляції й більшим напором видихуваного повітря	<i>ле-кція</i> <i>не-бо</i> <i>ро-ді-на</i>
-----------------------------	---	---

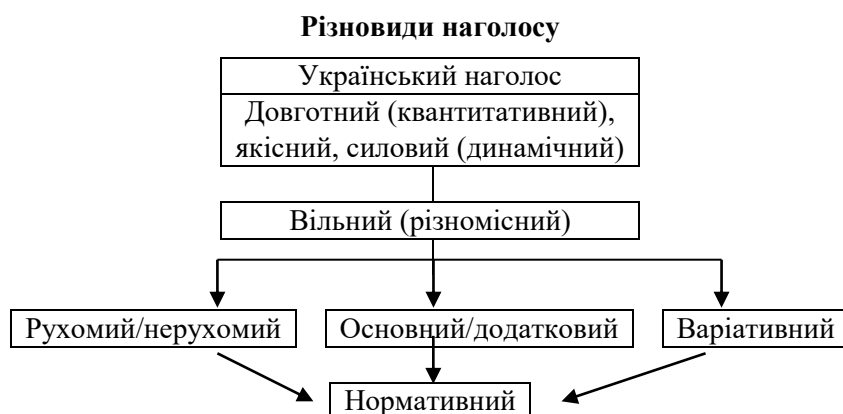
В українській мові наголос не закріплений за певним складом, тому за розміщенням у слові, за зміною позиції характеризується за такими різновидами: **вільний (різномісний); нерухомий і рухомий; основний, додатковий, або побічний, варіативний, нормативний.**

Вільний (різномісний) наголос, бо він позиційно не закріплюється за певним складом, а може падати в різних словах на будь-який склад. Наприклад: *один, добре, боротьба.*

Словесний наголос української мови буває **нерухомий і рухомий. Нерухомим** він вважається тоді, коли в усіх формах певного слова наголошується той самий склад (морфема): *збі́рник, збі́рника, збі́рником, ...; збі́рники, збі́рників* і т. д.; *то́впитися, то́впишся, то́впиться, то́впляться* й т. д. Якщо ж у різних формах одного й того ж слова наголос змінюється (переміщується), то в таких випадках він кваліфікується як **рухомий**: *а́втор, а́втора*, але *авторі́, авторі́в* і т. д.; *пи́сати, пишу́, пи́шеши, пи́шемо, пи́сав* і т. д. Проте поняття нерухомого й рухомого наголосу з погляду фонетичного й морфологічного не завжди збігається. Так, з фонетичного погляду наголос є рухомий тоді, коли він припадає на різні склади відповідних форм одного слова, у той час як з погляду морфологічного наголос вважається рухомим лише тоді, коли наголошуються різні морфеми. Якщо наголос пересувається в межах однієї й тієї ж морфеми, то він є рухомим тільки з фонетичного погляду. Такі випадки в українській мові, як і в інших східнослов'янських, не часті. Вони відомі в кількох трискладових іменниках середнього роду з акцентованим першим складом, у яких у відмінкових формах множини наголос переходить на другий склад кореня: *де́рево – дере́ва, дзе́ркало – дзерка́ла, ко́лесо – колéса, о́зеро – озе́ра, че́рево – чере́ва*. Наголос переміщається в межах кореня й у деяких повноголосних формах іменників жіночого роду з флективним наголошуванням в однині, крім знахідного відмінка, де в більшості з них наголос відтягується на перший склад кореня. Такі іменники й у множині вживаються з наголосом па першому складі кореня, і який лише в родовому відмінку пересувається на другий склад кореня: *борода́ – бо́роди, борі́д, боро́дам* і т. д.; *борона́ – бо́рони, борі́н, бо́ронам* і т. д.; *голова́ – го́лови, голі́в, головáм* і т. д.; *сковорода́ – скóвороди, сковорі́д, скóвородам* і т. д.; *сторона́ – сто́рони, сторі́н, сто́ронам* і т. д.; *череда́ – че́реди, чері́д, че́редам* і т. д.

Різномісність і рухомість наголосу пов'язані з процесом історичного розвитку української мови, а саме: значними змінами у фонетичному складі слів, зокрема занепадом зредукованих голосних, розвитком повноголосних форм та ін.

Багатоскладові слова, а особливо складні, крім **основного** наголосу, можуть мати ще й **додатковий**, або **побічний**, що характеризується меншою силою. Він також позначається при потребі спеціальним значком, наприклад: *дванадцятику́тник, дєрогєофізичний, вуглепостача́льник*. Деякі складні слова (вони звичайно пишуться через дефіс) мають два головні наголоси, наприклад: *клініко-діагності́чний, кераміко-металевий* [12]. Незважаючи на зміну місця наголосу в багатьох словах у зв'язку із словозміною й словотворенням, в українській мові наголошування характеризується сталою системою і яскраво вираженими закономірностями. **Нормативне** наголошування є необхідною ознакою культурного й грамотного мовлення [13].

Хоч система наголошування в українській мові досить складна, у випадках сумніву слід необхідно звертатися до словників, проте спостерігаються й деякі закономірності в наголошуванні слів, які визнано як нормативний наголос, що виявляє себе в різних частинах мови:

1. Віддієслівні іменники середнього роду на **-ання**, у яких більше двох складів, мають наголос, як правило, на суфіксі: *навча́ння, завда́ння, запита́ння, чита́ння, визна́ння, вида́ння, пізна́ння, посла́ння*. Але є й відхилення від цього правила: *обла́днання* (набір механізмів тощо), *не́хтування, бі́гання, ко́взання*.

2. Наголос у багатьох іменниках жіночого роду із суфіксом **-к(а)** у множині переходить на закінчення – *вказі́вка – вказі́вкі, учі́телька – учителькі́, ласті́вка – ласті́вкі, го́лка – голкі́, пісанка – писанкі́*; але: *ро́дичка – родички́, сусі́дка – сусі́дки, верхі́вка – верхі́вки*.

3. У багатьох двоскладових прикметниках наголос падає на закінчення: *вузький, кружний, легкий, липкий, мілкий, низький, новий, нудний, пісний, різкий, сипкий, скучний, стійкий, стічний, страшний, твердий, тісний, тонкий, трудний, тяжкий, черствий, чіткий, чуткий, шкільний*.

4. У прислівниках, утворених від таких прикметників, наголос падає на перший склад: *вúзько, лéгко, мíлко, нúдно*.

5. У дієсловах перший склад закінчень **-емо, -имо, -ете, -ите** не наголошується: *несемо́, несете́* (а не *несемо, несете*); *ідемо́, ідете́* (а не *ідемо, ідете*); *нідемо, підете, будемо, будете, гуркóчемо, гуркóчете; гуркотимо́, гуркотите́; зали́шимо, зали́шите*.

В українській мові є доволі значна кількість слів, в яких наголос є нормативним, тому наголошений склад у них треба запам'ятати, зокрема закріплений/нормативний наголос визначено в таких словах: *аге́нт, бюлетéнь* (множина: *бюлетéні*), *куліна́рія, віпадо́к, гляда́ч, діало́г, докуме́нт, засу́ха, моноло́г, імя́, катало́г, некроло́г, експе́рт, же́врити, кварта́л, кіломе́тр, ко́лія, компро́міс, кропи́ва, мере́жа, одина́дцять, озна́ка, опто́вий, партéр, па́сквіль, пеня́, пере́пис, пере́пустка, пі́на, предме́т, прі́ятель, прі́ятельница, ра́зом, руко́пис, сере́дина, сі́льськогосподáрський, спі́на, спі́вробі́тник, тіту́льний, урочи́стий, фено́мен, цеме́нт, це́нтнер, чергові́й, чотирна́дцять, шофе́р [3].*

Часом у мовленнєвій практиці наголос переноситься на прийменники *по́, зо́, за́*, а ненаголошеними виступають повнозначні слова, які йдуть після них: *Блукав я по́ світу чимало. (М. Рильський.); Сад потягається зо́ сну. (М. Рильський.); Таки він притулив, усі зібравши сили, дверей щось зо́ двоє. (М. Рильський)*. Таке переміщення наголосу буває й у поодиноких стійких словосполучах: *кишки рвати зо́ сміху*. Чималу роль у становленні системи наголошування відіграє поетичне мовлення. Хоч, правда, воно має ще й свої специфічні особливості, бо не завжди в поезії граматичні наголоси слів та їх форм збігаються з наголосами ритмічними чи функціонально навантаженими. Однак загалом у поетичному мовленні відбиваються основні закономірності й тенденції наголошування слів. Тому поезія, безперечно, є необхідним і невичерпним матеріалом для вивчення й дослідження акцентуаційної системи української мови [13].

В українській мові є слова, в наголошенні яких найімовірніше трапляються ті або інші утруднення. Це, зокрема:

1. Слова, в яких мовцями найчастіше допускаються акцентологічні помилки: *аге́нт, ака́фіст, бобсле́й, віпадо́к, катало́г, каучу́к, кварта́л, листопа́д, оби́янка, оме́ла, пере́пустка, сі́льськогосподáрський, тарáнтул, украї́нський, цеме́нт, це́нтнер*.

2. Слова з подвійним наголошенням. У таких словах наводяться обидва наголоси. Хоча словник пропонує для вжитку насамперед перший варіант наголошення, це аж ніяк не означає, що другий уживати не рекомендується.

Часто навіть навпаки – є сигналом, що, крім указанного першим, існує ще й інший варіант: *весняний* і *весняний*, *вітчизняний* і *вітчизняний*, *комбайнер* і *комбайнер*, *користування* і *користування*, *первісний* і *первісний*, *щіліна* і *щіліна*. Коли якийсь із цих наголосів уживається рідше, про це застерігається відповідною позначкою: *черга* і *рідше черга*, *шкерéберть* і *рідше шкере-бéрть*.

3. Слова й словосполучення, наголошення яких пов'язане з їхньою семантикою: *артікул* і *артикул*, *атлас* і *атлас*, *кулик* і *кулік*, *ласо* і *ласо*, *нізащо* і *ні за що* та *ні за що*, *паша* і *паша*, *пора* і *пора*, *характерний* і *характёрний*; слова, наголошення додаткових граматичних форм яких різняться залежно від змісту: *бал* (банкет) у множині має наголос *бали*, *балів*, а *бал* (одиниця виміру) – *бали*, *балів*; *фунт* (міра маси) у множині має наголос *фунті*, *фунтів*, а *фунт* (грошова одиниця) – *фунти*, *фунтів*.

4. Дієслова, в яких за допомогою наголосу розрізняються доконаний і недоконаний вид (*виводити* і *виводити*, *заклікати* і *заклика́ти*, *навозити* і *навозіти*, *розносити* і *розноси́ти*), а також віддієслівні іменники з відтінками закінченості і незакінченості дії: *використання* і *використáння*, *скликання* і *склика́ння*.

5. Слова з рухомим наголосом. Якщо в закінченні того або іншого непрямого відмінка іменника відзначено перехід наголосу, то це є свідченням того, що в усіх подальших відмінках цей перехід зберігається: *бага́ж*, -у́, -е́м. і т. д.; *тра́ктор*, -а, мн. -и, -і́в і т. д. Граматичні форми множини іменників іноді можуть наводитися й тоді, коли наголос у них хоч і не відрізняється від наголосу в однині, але викликає в мовців певні сумніви: *воло́шка*, д. ім. -ці́, мн. -и́ки, -шо́к (бо побутує наголос і *волошки́*; так само: *каюло́жа*, -і, ор. -ею -жи́, -ю́жі, -ю́ж; *ко́фта*, -и, мн. *ко́фти*, *кофт*; *лопа́та*, -и, мн. -ати́, -ат; *спідни́ця*, -і, ор. -ею, мн. -иці́; -иць).

6. Вибірково – в складніших випадках – похідні утворення, в яких наголошення відрізняється від наголошення вихідного слова: *абетко́вий* (хоч *абéтка*), *заліко́вий* (хоч *за́лік*) [15].

Як показують результати вступних випробувань на філологічні факультети університетів, випускники загальноосвітніх шкіл найбільше помилок допускають під час виконання завдань з фонетики. І хоч у системі вправ з фонетики української мови одне з чільних місць належить формуванню вмінь і навичок правильності наголошування слів, на жаль, у мовленні абітурієнтів найбільша кількість помилок на неправильне наголошування слів: 1) з подвійним наголошуванням і однаковим значенням: *бо́ляче*, *візво́лення*, *заго́ловок*, *пітьма́*, *тако́ж*, *фа́рфо́р*, *вра́зливий*, *ялі́нко́вий*, *ю́рміться*; 2) з подвійним наголошуванням і різним значенням: *за́мок* (фортеця), *замо́к* (прилад); *ко́лос* (частина рослини), *коло́с* (велетень); *сі́м'я* (насіння), *сім'я́* (родина); 3) у наголошуванні лінгвістичних термінів: *алфа́віт*, *апо́стро́ф*,

діалог, ознака, фраза, фразовий наголос, дікурс, дислалія; 4) у наголошуванні слів, правильність наголошування яких перевіряється за допомогою словників: безперестану, безперестанку, глинозем, чорнозем, діди, прадіди, потребувати, імення, веретено, вітчим, веселенький, тримати, перетримати, докорінний, корінний, морський, приморський, скісний, навскісний, стінний, пристінний, коромисло, кропива, петля, причіп, тополя, черпати, ускочити, решето, обілля, облила, мережа, маячний (маяк), маячний (маревний), ковзко, ковзкий, запонка, жорстко, жорсткий, вимова, вимога, весло, весловий.

Для запам'ятання правильності наголошування поданих слів доцільно подавати їх суб'єктам освітнього процесу з виділенням наголошуваного складу, що й сприятиме успішному засвоєнню правильності їх наголошування, наприклад: безперестану, безперестанку, глинозем, чорнозем, діди, прадіди, потребувати, імення, веретено, вітчим, веселенький, тримати, перетримати, докорінний, корінний, морський, приморський, скісний, навскісний, стінний, пристінний, коромисло, кропива, петля, причіп, тополя, черпати, ускочити, решето, обілля, облила, мережа, маячний (маяк), маячний (маревний), ковзко, ковзкий, запонка, жорстко, жорсткий, вимова, вимога, весло, весловий.

Головна причина такого стану полягає в тому, що більшість випускників шкіл не розуміють значення фонетики, слабо знають закономірності звукової системи, поверхове уявлення мають про акустичну й фізіологічну природу звуків, природу наголосу, особливості модифікацій звукосполук, чергування, спрощення, в результаті чого не помічають грубих помилок, які допускають в усному мовленні.

Наголос має фонологічне значення. Він виконує **конститутивну, ідентифікаційну, синтагматичну, стилістичну, диференційну та парадигматичну** (словорозрізнявальну і форморозрізнявальну) функції.

Основною функцією словесного наголосу є **конститутивна**, тобто фонетичне об'єднання звуків у слово: навколо наголошеного складу групуються ненаголошені. Під наголосом голосні звуки чуються чітко й виразно, поза наголосом деякі з них змінюють свою кількість і якість. Кожне повнозначне слово, як відомо, має своє постійне наголошування, тобто наголос є індивідуальною (зовнішньою) ознакою слова і його форм. Якщо деякі слова навіть і функціонують у літературному мовленні з дублетним акцентуванням, то один із цих наголосів є **основним**, більш уживаним (у словниках він ставиться на першому місці), а другий – **паралельний, допустимий**. Службові слова (інколи й деякі самостійні, наприклад, односкладові займенники та ін.) у потоці мовлення не наголошуються, а передають, як правило, свій наголос повнозначному слову.

Наголос – спосіб вимови слова, важливий засіб створення фонетичної цілісності, фонетичної єдності слова. Цю функцію наголос виконує неза-

лежно від того, фіксується він на будь-якому складі, на будь-якій морфемі, чи ні, рухомий він чи нерухомий. Конститутивна функція покладена в основу всіх інших функцій словесного наголосу.

Парадигматична функція притаманна слову як елементу системи мови. Вона характеризує окремі слова і класи слів щодо їх протиставлення одне одному. Парадигматичний аспект є й у конститутивній функції. Він виявляється в протиставленні наголошених повнозначних слів, самостійних у акцентному відношенні, ненаголошеним службовим, що підпорядковуються з погляду акцентної організації сусіднім самостійним словам.

У мовах з різномісцевим наголосом, відповідно, і українській також, наголос у повнозначних словах є прикметою окремого слова чи класу слів і виконує таким чином **словорозпізнавальну** функцію. Це досить важлива функція словесного наголосу, завдяки якій наголос служить одним із формальних засобів системної організації лексики. Наприклад, різномісцевий наголос служить засобом розмежування слів з однаковим фонемним складом і виконує смислорозрізнавальну функцію: *мука́ – му́ка, а́тлас – атла́с* і форморозрізнавальну: *во́ди – води́; ви́кликати – виклика́ти*.

Синтагматична функції – це та функція, яка завжди наявна в мовленнєвому ланцюжку. До синтагматичної функції словесного наголосу можна віднести й слововидільну.

Слововидільну функцію виконує наголос повнозначних слів. Однак, оскільки службові слова щодо акцентної організації приєднуються до повнозначних, то наголос виділяє не саме повнозначне слово, а фонетичне слово (повнозначне слово з енклітиками та проклітиками).

В українській мові, як і в інших східнослов'янських, наголос може бути предметом вивчення й фонетики, і морфології. З фонетичного погляду він припадає на якийсь певний склад слова, з морфологічного – на морфему, тобто, це означає, що в структурі певної морфеми цього слова (словоформи) є наголошений склад. При характеристиці акцентуаційних особливостей частин мови вживаються терміни: *кореневий* (накореневий), *префіксальний*, *суфіксальний* і *флективний* наголос, а при акцентуаційному аналізі словоформ повнозначних (відмінюваних) частин мови – такі терміни, як *наосно́вний* і *флективний* наголос.

Якщо за допомогою наголошування розрізняється й лексичне, і граматичне значення слів, що збігаються за своїм фонемним складом, то в таких випадках наголос виконує *семантико-граматичну* функцію. Це здебільшого буває тоді, коли графемно ідентичні слова належать до різних морфологічних класів: *муки́ – му́ки, за́мок – замо́к, атла́с – а́тлас, ту́га – туга́, пра́ва – права́*.

У фразі значеннева, граматична та семантико-граматична диференціація фонемно однакових слів здійснюється за допомогою не тільки контексту, а й

наголосу. Ось чому й у контексті роль наголосу завжди є значною, часом навіть провідною у вираженні думки й забезпеченні комунікації. Тим більше, що інколи можливі конструкції, які спричиняються до двозначності у фразі. Наприклад, у реченнях: *Чи бачили ви такий замок?; Я не бачив цього кулика; Як мені набридло це варення* незрозуміло, з якою семантикою вжито слова *замок* (фортеця чи пристрій для замикання), *кулик* (снопик чи птах), *варення* (процес чи продукт). Тому в таких випадках відповідні слова спеціально позначаються наголосами.

Словесний наголос виконує ще й **стилістичну функцію**, коли він, будучи поставлений автором у тексті, несе певне функціонально-стилістичне навантаження. При цьому слово з цим наголосом (а він буває, як правило, змінений, деякою мірою незвичний) набуває якогось стилістичного забарвлення. Ось, приміром, яку функцію виконує поставлений письменником наголос у реченні – *Ах, я й забула, що ви тут головний спец... знáвець, – навмисне поставила наголос на «я», щоб показати, що вжила обрубане слово. (П. Загребельний) [2].*

Отже, теоретичне опрацювання спеціальної літератури, проведений аналіз чинних підручників та навчальних посібників дав можливість з'ясувати специфіку акцентологічної системи української мови, виділити особливості наголошування слів української мови, описати найважливіші функції наголосу української мови. У контексті вищезазначеного, першорядного значення у вивченні наголосу української мови набуває комплексна презентація мовного матеріалу, що охоплює складні питання наголошування слів в українській мові.

Відтак, недостатнє теоретико-практичне опрацювання аналізованої нами проблеми, невідповідність мовлення випускників загальноосвітньої школи нормам наголошування слів української мови, відсутність спеціальних досліджень, недостатня дієвість традиційних методик щодо розвитку мовлення учнів та студентів переконують у необхідності звернути належну увагу на нормативне наголошування слів української мови в процесі вивчення акцентологічної системи української мови.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження полягають у проведенні науково-дослідної роботи задля створення експериментальної методики розвитку культури усного й писемного мовлення суб'єктів освітнього процесу засобами просодії.

Література

1. Булаховський, Л.А., *Український літературний наголос (характеристика норми)*, Київ, Львів: Вища шк., 1947, 54 с.
2. Винницький, В.М., *Наголос у сучасній українській мові*, К.: Рад. шк., 1984, 160 с.

3. Головащук, С.І., *Складні випадки наголошення: Словник-довідник*, К.: Либідь, 1995, 192 с.
4. *Граматика словянська І. Ужєвича* / Підготували до друку І.К. Білодід, Є.М. Кудрицький, К.: Наук. думка, 1970, с. 73.
5. Єрмоленко, С., *Культура мови і мовні ідеали суспільства* / С. Єрмоленко // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії: зб. наук. праць, 2010, Вип. 18, с. 90-94.
6. Караман, С.О., Караман, О.В., *Орфоепічний тренінг: Посібник*, КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2004, с. 8-13.
7. Пентилюк, М.І., *Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підручник* / [М.І. Пентилюк, С.О. Караман, О.М. Горошкіна та ін.; за ред. М.І. Пентилюк, К.: Ленвіт, 2005, 400 с.
8. Потебня, А.А., *Ударение* / Підготувала к изданію В.Ю. Франчук. К: Наук. думка, 1973, с. 3.
9. Склярєнко, В.Г., *Історія акцентуації іменників середнього роду української мови*, К.: Наук. думка, 1979, 120 с.
10. *Сучасна українська літературна мова: Підручник* / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ, 4-те вид., стер., К.: Вища школа, 2003, с. 74-76.
11. *Сучасна українська літературна мова: Підручник* /А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; За ред. А.П. Грищенка, 2-ге вид., перероб. і допов., К.: Вища школа, 1997, с. 21-22; 42-43.
12. *Сучасна українська літературна мова: навч. посібник для стул. вищ. навч. закл.* / С.О. Караман, О.В. Караман, М.Я. Плющ та ін.; За ред. С.О. Карамана, К.: Літера ЛТД, 2011, (с. 42-43), 560 с.
13. Тоцька, Н.І., *Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. Посібник*, К.: Вища шк., 1995, с. 67-69.
14. Щербатюк, Г.Х., *Наголошування прикметників на -овий (-евий)*, у кн.: Рідне слово, К.: Наук. думка, 1974, вип. 8, с. 51-61.
15. Юшук, І.П., *Українська мова*, К.: Либідь, 2004, с. 127-128.

DESPRE RAI ȘI IAD ÎN LIMBILE ROMÂNĂ ȘI UCRAINEANĂ

Cristina Silaghi

Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, România

crybumb@yahoo.com

Анотація. *Про РАЙ та ПЕКЛО в румунській та українській мовах.* Кожному народові властива певна культура та менталітет, певні традиції та звичаї, які можна зрозуміти чи сприйняти через мову. У нашому підході ми проаналізуємо поняття рай (RAI) та пекло (IAD) в румунській та українській мовах, відображаючи їх визначальні риси, схожість та відмінності в їх інтерпретації носіями цих мов на рівні фразеологічних та пареміологічних одиниць.

Ключові слова: *мовна картина світу, румунська мова, українська мова, концепт рай, концепт пекло.*

Abstract. *About Heaven (RAI) and Hell (IAD) in Romanian and Ukrainian.* Each people is characterized by a certain culture and mentality, by certain traditions and customs, which can be understood or perceived through language. In our approach, we will analyze the concept of Heaven (RAI) and Hell (IAD) in Romanian and Ukrainian, reflecting their defining notes, similarities and differences in their interpretation by the speakers of the two languages at the level of phraseological and paremiological units.

Keywords: *linguistic picture of the world, Romanian language, Ukrainian language, concept heaven, concept hell.*

1. Lumea reflectată prin cuvânt include un sistem complex de concepte, prin intermediul cărora se construiește imaginea lingvistică a lumii, ca parte a imaginii conceptuale globale a acesteia, relația dintre imaginea lingvistică și cea conceptuală realizându-se tocmai prin cuvânt. Analizarea unor concepte specifice unei limbi, care reprezintă noțiuni-cheie pentru cultura respectivă, precum și o cercetare semantică a lexicului limbii prin care poate fi reconstruit integral sistemul de reprezentări reflectate în limbă, constituie cele două direcții prin care se poate obține o imagine lingvistică a lumii cât mai completă.

2. Ne propunem, în cele ce urmează, să analizăm conceptele RAI și IAD în limbile română și ucraineană, pornind de la constatarea că acestea includ nu doar anumite informații despre iad și rai ca spații imaginare, ci și numeroase elemente conotative, apărute ca urmare a asocierii acestor cuvinte cu altele.

În ambele limbi, informațiile universale despre aceste locații se bazează pe reprezentarea mitologică a unor spații opuse, unde erau trimise sufletele răposaților ca urmare a faptelor săvârșite în timpul vieții pământești: păcătoșii, care au încălcat regulile morale, erau trimiși în iad, iar cei evlavioși – în rai. Astfel, în conștiința vorbitorilor, iadul și raiul erau locurile în care se concentrau forțele

Răului și forțele Binelui. Libertatea alegerii între Bine și Rău era percepută ca un dar primit de om la naștere de la Dumnezeu: omul era liber să-și aleagă calea pe care va merge în viață și să răspundă pentru alegerea făcută. Fiind considerate destinații finale, care încheie existența, raiul și iadul purtau pecetea veșniciei: *viață veșnică* (fericită) sau *chinuri veșnice*. În niciuna din cele două limbi, cele două spații nu au o localizare precisă. În schimb, este general acceptat că în iad trăiesc forțele Răului, ale întunericii și ale morții veșnice, iar în rai trăiesc forțele Binelui și ale fericirii veșnice. Cele două concepte se asociază în conștiința vorbitorilor cu senzații vizuale, auditive, olfactive, tactile etc. foarte clar delimitate: în iad e întotdeauna duhoare, căldură insuportabilă, foc, nopți veșnice (întuneric), pe când raiul e o grădină minunată cu mirese îmbătătoare, unde e răcoare și mereu lumină și unde se aud cântări îngerești.

2.1. În limba română, cuvântul RAI a fost împrumutat din slava veche (paï) și este consemnat în DEX¹ cu următoarele accepțiuni: 1. Paradis, eden. 2. Fig. Loc din natură deosebit de frumos.

Cuvântul aparține termenilor sacrali și are o mare încărcătură simbolică, se află în directă dependență de modificările survenite în concepția despre lume, mai ales în cazul trecerii de la păgânism la creștinism. În convingerile religioase din diferite timpuri², localizarea acestui spațiu nu era una concretă. Inițial, se credea că raiul este undeva sub pământ, pentru ca, mai apoi, să fie situat în cer. Mai târziu, apare convingerea că raiul se află la capătul lumii, la răsărit, dincolo de mare, acolo unde se întâlnesc râurile și încotro duce un drum foarte lung și anevoios. De aceea, răposatul trebuie neapărat condus pe acest drum (pus pe o luntre sau pe o sanie), pentru a-i ușura drumul.

În reprezentările lingvistice despre rai, se pot distinge aspecte precum spațiul raiului, percepția raiului prin intermediul simțurilor, relația dintre moartea omului și rai.

În sens religios, termenul este perceput ca un spațiu în care ajung sufletele oamenilor care nu au păcătuit în viața pământească. Imaginarul lingvistic românesc atribuie acestei noțiuni caracterul unui spațiu îndepărtat, situat în cer, delimitat sau chiar îngrădit, dacă ne gândim la structurile din limba română *colț/ gură de rai*, *poarta raiului*, *grădina raiului*. Expresia metaforică *gură de rai* sugerează un colț încântător de natură, *poarta raiului* sugerează un loc / o limită spațială în care se realizează o triere a celor demni să treacă dincolo de ea, cu luarea în considerare a unor condiții clare ce trebuie respectate în timpul vieții pământești, pentru a se putea bucura de acest privilegiu.

¹ *Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Ed. Univers Enciclopedic Gold, București, 2012, p. 910.

² Жайворонок, В.В., *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*, Київ: Довіра, 2006, с. 175-177.

Perceput vizual, raiul este un spațiu multicolor, luminos, cald, din care a dispărut tristețea (în textele religioase apare sintagma *În loc luminat, în loc cu verdeață, unde nu-i durere, nici întristare, nici suspin*). La nivel auditiv, raiului îi sunt caracteristice cântările îngerești, deci sunete frumoase, care umple sufletele de bucurie duhovnicească. În general, felul în este perceput raiul prin intermediul organelor de simț vorbește despre conotațiile pozitive pe care i le atribuie vorbitorii acestuia, fiind asociat cu ideea de belșug, plăcere, fericire. Astfel, raiul poate fi interpretat ca o categorie a stării sufletului.

Pentru spațiul cultural slav, de unde a fost împrumutat în limba română cuvântul *rai*, ni se pare interesant de semnalat faptul că, în perioada precreeștină, termenul desemna lumea morților în general, fără a-i separa în *buni și răi*. În literatura de specialitate, se aduce ca argument, în acest sens, existența în limbile slave de sud (slovenă, croată) a cuvintelor *rajni, rajnik, rajnica* care înseamnă *mort, răposat*¹. În limba română, termenul intră și se păstrează cu sensul de *loc rezervat după moarte numai celor virtuoși și fără de păcat*.

Aceleași conotații pozitive se mențin în structuri precum *a fi / a ajunge în rai, a se simți ca în rai, e raiul pe pământ*, folosite pentru a descrie situații / locuri în care cineva se simte foarte bine sau în care simte o mare bucurie sufletească și o mare fericire.

O excepție, în acest sens, întâlnim în expresia *bătaia / frica / răbdarea e ruptă din rai*, care face referire la noțiunea de eficacitate. Asistăm, astfel, la o asociere surprinzătoare între ceva neplăcut, care poate provoca durere, și un spațiu plin de încântare, asociere care, la nivelul colectivității lingvistice, este acceptată, întrucât se consideră că are rezultate verificate de generații.

2.2. În limba ucraineană, corespondentul cuvântului RAI este termenul **РАЙ**, consemnat în dicționar² cu următoarele sensuri: 1. За релігійними уявленнями – місце, де блаженствують праведники після смерті. // За біблійною легендою – сад, в якому жили перші люди Адам і Єва до так званого гріхопадіння. 2. Перен. Красива, благодатна місцевість. // Чудове, спокійне, щасливе життя. // Насолода, блаженство, щастя. 3. перен. Лагідне, ніжне звертання до близької, дорогої людини.

După cum se poate observa, sensurile atribuite acestui cuvânt, sunt, în linii mari, asemănătoare celor din limba română: 1. Loc unde ajung răposații după moarte; grădina în care au trăit primii oameni, Adam și Eva, până la căderea în păcat; 2. Fig. Un spațiu frumos, binecuvântat; o viață fericită, minunată; desfătare,

¹ Березович, Е.Л., „*Рай идёт в этом райке...*”: К образу рая в русской языковой традиции // *Этимология 2009-2011*, Институт русского языка им. В.В. Виноградова, Москва, 2012, с.18-34.

² *Словник української мови*: в 11-ти томах / редкол.: І. К. Білодід [та ін.], К.: Наук. думка, 1970-1980, Т. 8, 1977, с. 441.

binecuvântare, fericire; 3. Fig. Termen afectuos de adresare față de o persoană dragă, apropiată.

O situație fericită, un loc minunat sau o perioadă de timp frumoasă pot fi descrise cu ajutorul comparației *як у райо* / *ca în rai* (*жити як у райо* / *a trăi ca în rai*) sau a sintagmei *рай дитинства* / *raiul copilăriei*. Împreună cu verbul *nimu / imu* (*nimu do райо*), exprimă sensul „a muri”, structura având încifrat sensul credinței într-o viață fericită după moarte. Adjectivul *райський*, format de la substantivul *рай*, intră în structurile 1) *райське дерево* / *coracul Raiului* (*Ромул Vieții*), desemnând, conform credințelor populare, coracul care se află în mijlocul Raiului, al cărui vârf atinge cerul, care acoperă cu coroana sa tot Raiul, are roadele tuturor pomilor, iar din rădăcinile sale curg 12 izvoare tămăduitoare de lapte și miere¹ și 2) *райські врата* / *царські врата* / *porțile Raiului* / *porțile împărăției*, denumind poarta ce duce la Sfântul Altar care, conform credinței, trebuie deschisă în situațiile dificile, pentru a scăpa de complicații². De altfel, legătura dintre rai și pământ se realizează prin intermediul altarului bisericesc, rolul bisericii fiind acela de a avertiza în legătură cu păcatele săvârșite în timpul vieții pământești și de a aduce la cunoștința oamenilor că doar cei fără păcat vor fi primiți de Dumnezeu în rai. Această idee apare exprimată în proverbul *Пада б душа в рай, та гріхи не пускають*. / *Sufletul s-ar duce bucuros în rai, dar nu-l lasă păcatele*.

În legătură cu al doilea sens, pentru limba ucraineană observăm o identificare a locului natal / a țării cu raiul, lucru vizibil, la nivel paremiologic, în proverbe precum: *Рідний край – земний рай* / *Locul natal este raiul pământesc, De rідний край, там і під ялиною рай* / *Unde e locul natal, chiar și sub un brad e rai*.

2.3. Cuvântul IAD este, în limba română, împrumutat din slava veche (ІАДЪ, адъ) și apare consemnat în DEX³ cu următoarele accepțiuni: 1. (În multe religii) Loc în care sufletele păcătoșilor sunt supuse la chinuri veșnice pentru a-și ispăși păcatele din timpul vieții; infern, gheenă. 2. Fig. Situație chinuitoare, greu de suportat.

Termen opozitiv în relație cu raiul, **iadul** este utilizat mai ales în sens religios cu primul sens menționat. Iadului îi sunt atribuite, prin extindere, conotații negative, fiind asociat auditiv cu un zgomot asurzitor, în structuri precum *zgomot ca în iad* / *ca de iad*, iar vizual cu bezna, ca în expresia *iad de întuneric*. În sens figurat, prin intermediul acestui cuvânt se descrie o situație chinuitoare, greu de suportat, un chin sufletesc, ca în expresiile *a face cuiva viața un iad* sau *e iadul pe*

¹ Жайворонок, В.В., *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*, Київ: Довіра, 2006, с. 175-177.

² *Ibidem*, с. 629.

³ *Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Ed. Univers Enciclopedic Gold, București, 2012, p. 484.

pământ. Astfel, în conștiința colectivă, iadul reprezintă chin, durere, suferință fizică sau morală.

Pentru cele două concepte, *rai* și *iad*, ni se pare interesant de remarcat faptul că vorbitorii au simțit nevoia să precizeze, la nivelul expresiei lingvistice, *iadul pe pământ*, respectiv *raiul pe pământ*, pentru a păstra intactă diferențierea celor două planuri clar fixate în mentalul colectiv – planul terestru și cel ceresc.

2.4. În limba ucraineană, cuvântul IAD are drept corespondent lexemul ПЕКЛЮ, care provine din vechiul slav *пекло* „smoală” și este consemnat cu următoarele sensuri în Dicționarul explicativ al limbii ucrainene¹: 1. міф. За релігійними уявленнями – місце під землею, куди потрапляють душі померлих грішників для вічних мук. 2. перен. Нестерпні, жахливі умови, обставини. // Спека, жара, // Безладдя, гамір, крик і т.п. 3. Дуже небезпечне місце. 4. перен. Тяжкий душевний стан, моральні муки.

Analizând semnificațiile acestui cuvânt, constatăm că primul sens este, ca în limba română, cel religios, denumind locul din lumea de dincolo situat sub pământ, unde ajung sufletele păcătoșilor pentru a fi supuse chinurilor veșnice. Conform credințelor populare ucrainene, iadul era un loc aflat la apus, în împărăția întunericului veșnic și era condus de diavol, având ca particularitate faptul că acolo nu există fier. Această reprezentare colectivă a iadului se exprimă lingvistic prin intermediul frazeologismului *Тишитися, як дідько цвяшком / A se bucura ca dracul de un cui*, adică a se bucura foarte tare de ceva ne semnificativ, care transmite, implicit, ideea că dracul nu ar fi foarte deștept. Împreună cu verbul *спровадити (до пекла)* are sensul „a provoca moartea cuiva”, în structura *втомитися як чорт у пеклі* exprimă ideea „a se obosi peste măsură, a ajunge la epuizare”, iar în structura *вирватися, як з пекла* transmite sensul „a ieși dintr-o situație dificilă”.

Celelalte trei sensuri figurate ale cuvântului (2. Condiții / circumstanțe insuportabile, groaznice; 3. Dezordine, haos, gălăgie; 4. Stare sufletească apăsătoare, muștrări de conștiință) sugerează conotațiile negative pe care le atribuie vorbitorii acestui spațiu. Iadul este perceput prin intermediul senzațiilor tactile și auditive ca un loc periculos, în care e o căldură insuportabilă (aici arde focul veșnic) și în care e un zgomot asurzitor. Pentru a reda căldura dintr-o zi toridă sau dintr-un anumit spațiu, se folosește expresia *душно, як у пеклі / e cald ca în iad*. Prin analogie, o stare sufletească chinuitoare, care ajunge la limita suportabilității, este descrisă tot prin raportare la iad (*Мені в пеклі гірше не буде! / N-o să-mi fie mai rău nici în iad!*).

Lexemul *пекло* intră în alcătuirea unor unități frazeologice și paremiologice, prin care se exprimă trăsături negative ale omului sau o anumită nemulțumire, cum ar fi:

¹ *Словник української мови*: в 11-ти томах / редкол.: І. К. Білодід [та ін.], К.: Наук. думка, 1970-1980, Том 6, 1975, с. 111.

• **Mânia:** *дихати пеклом / вогнем / полум'ям (на кого) / A sufla iad / foc / flăcări (pe cineva) „a se supăra foarte tare, a se mânia, a manifesta ostilitate față de cineva”.*

• **Nerăbdarea:** *Лізти / спішити / забігати поперед батька в пекло / A pătrunde / a se grăbi / a fugi înaintea tatălui în iad „a te grăbi inutil într-o acțiune, încercând să-i depășești pe alții; a manifesta nerăbdare în timpul unei discuții, întrerupându-ți interlocutorul cu întrebări sau opinii”.*

• **Agitația, nervozitatea:** *Товктися як Марко у пеклі / A se mișca, a se răsuca ca Marko în iad „a nu-și găsi locul, a se mișca întruna”, Шибатися, як чорт по пеклі / A se năpusti ca dracul în iad; Ходити, як дідько по пеклу / A umbla ca dracul prin iad „a se năpusti, a se repezi”.*

• **Răutatea:** *Баба з пекла родом / Muiere / femeie de loc din iad „femeie rea, cicălitoare”.*

• **Graba de a face fapte urâte:** *Товчеться як чорт по пеклі; Квапиться як дідько до пекла / Se grăbește ca dracul spre iad „a se pripri, a se grăbi, a nu sta locului”.*

• **Exprimarea nemulțumirii, a reproșului față de comportamentul reprobabil al cuiva:** *I дідько у пеклі му не догодить / Nu-i intră în voie nici dracul în iad!, Він би дідька з пекла вигнав / L-ar alunga și pe drac din iad!*

• **Înclinația de a face compromisuri:** *I в пеклі добре приятеля мати / Și în iad e bine să ai un prieten, Перед пеклом і чорта треба просити за кума / În fața iadului trebuie să-l rogi și pe drac să-ți fie naș.*

3. Analiza conceptelor RAI și IAD în limbile română și ucraineană permite evidențierea unui mod specific de a înțelege și de a se raporta la acestea, pornind de la informațiile universale despre aceste noțiuni, pătrunse pe cale religioasă. În ambele limbi, raiul are conotații pozitive, fiind asociat cu un loc plăcut, cu o stare sufletească armonioasă, în timp ce iadul are conotații negative, asociindu-se cu întunericul, cu stările sufletești apăsătoare. Cele două concepte se definesc prin opoziție, fiind spații opuse ca localizare (raiul e în cer, iadul e sub pământ), ca relații de cauzalitate (în rai ajungi dacă ești bun, în iad ajungi dacă ești rău), dar au ca element comun indicele temporal care arată momentul deplasării spre un loc sau spre altul: spre rai sau spre iad poți pleca doar *după moarte*, adică după încheierea existenței pământești.

Prezența cuvintelor *rai* și *iad*, prin care se verbalizează aceste concepte, la nivelul unităților frazeologice și paremiologice, caracterizate printr-un grad ridicat de conservatorism, contribuie la completarea imaginii lingvistice a lumii la români și la ucraineni și demonstrează faptul că construcțiile cu component religios se standardizează, se lexicalizează, căpătând, cu timpul, un sens abstract, generalizant.

Bibliografie:

Dicționare:

1. *Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Ed. Univers Enciclopedic Gold, București, 2012.
2. *Словник української мови: в 11-ти томах / редкол.: І. К. Білодід [та ін.]*, К.: Наук. думка, 1970-1980.
3. Жайворонок, В.В., *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*, Київ: Довіра, 2006.

Studii și articole:

1. Березович, Е.Л., „*Рай идёт в этом райке...*”: *К образу рая в русской языковой традиции // Этимология 2009-2011*, отв. ред. Ж.Ж. Барбот, Ин-т рус. яз им. В.В. Виноградова, Москва, 2012, с. 18-34.
2. Видайчук, Тетяна, *Релігійна культура та свідомість і формування фразеологічного фонду української мови*, ispan.waw.pl/ireteslaw/bitstream/handle/20500.12528.
3. Гершанова, А.Ф., *Концепты „рай” и „ад” в языковой картине мира В.В. Набокова: По роману Дар*, dissercat.com/content/kontsepty-rai-i-ad-v-yazykovoikartine-mira-v-v-nabokova-po-romanu-dar.
4. Осадча, Н., *Українська мовна картина світу: інтерпретаційні моделі інтегративного потенціалу*, <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/120348>.
5. Скаб, М.В., *Фразеологізми з релігійним компонентом в українських словниках*, „Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник”, Національна академія наук України, Інститут української мови, Київ, 2011, с. 107-114.

СВОЄРІДНІСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ З РОМАНУ «ХАРАКТЕРНИК» ВАСИЛЯ ШКЛЯРА

Анастасія Вегеш

*Ужгородський національний університет, Україна,
anastasia.vegesh@gmail.com*

Анотація. У статті досліджуються стилістичні можливості літературно-художніх антропонімів у арсеналі мовних засобів роману «Характерник» відомого сучасного українського письменника Василя Шкляра. Подається опис найменувань персонажів, визначається їх інформаційний потенціал, роль у сюжетному розгортанні, простежується символіка кольору. Звернено увагу на утворення прізвиськ козаків за різними ознаками.

Ключові слова: *апелятив, гумор, ім'я, козак, літературно-художній антропонім, прізвисько, промовистість, характерник.*

Abstract. *The Peculiarity of the Proper Names of the Literary Heroes in the Novel "Kharakternyk" by Vasyl Shkliar.* The article explores the stylistic possibilities of the proper names of the literary heroes in the arsenal of linguistic means of the novel "Kharakternyk" by the famous contemporary Ukrainian writer Vasyl Shkliar. The article also gives descriptions of the characters, determines their information potential, the role in the plot development, analyzes the color symbolism. Attention is drawn to the formation of the nicknames of the Cossacks on various grounds.

Keywords: *appellative, humor, name, Cossack, proper name of the literary hero, nickname, characteristic, kharakternyk.*

Важливим об'єктом наукових досліджень сьогодні є літературно-художні антропоніми, що входять до ономастичного простору художнього твору. Саме в літературно-художній антропонім автор укладає величезний характеристичний потенціал, нанизує численними аналогіями, символічністю, конотаціями. Назви героїв сучасних творів мають особливу цінність для історії української літературно-художньої антропонімії завдяки своїм виражальним можливостям, багатству стилістичних функцій, несподіваним авторським експериментам.

Українська літературна ономастика поповнилася значною кількістю праць, присвячених дослідженню функціонально-стилістичних особливостей літературно-художніх антропонімів творів українських письменників, що відобразилося в дисертаційних роботах та величезній кількості наукових статей (Е. Боєва, Н. Бербер, Т. Гриценко, Л. Зеленко, Л. Кричун, О. Лавер, Н. Лісняк, Г. Лукаш, М. Максимюк, Л. Масенко, М. Мельник, С. Панцьо, Л. Сколоздра, І. Скорук, А. Соколова, Г. Шотова-Ніколенко та ін.).

Прочитано вже не один роман Василя Шкляра, досліджено десятки літературно-художніх антропонімів з його творів, та кожен наступний – своє-

рідне відкриття. В. Шкляр непередбачуваний, дуже різний щодо висвітлення подій, оригінальний, неперевершений гравець з власними назвами своїх персонажів. Автор вдумливо вибирає назви своїм героям, демонструючи при цьому спостережливість, обізнаність, мовне чуття. Літературно-художні антропоніми в тексті отримали відповідне семантичне навантаження, а вдалі авторські характеристики допомогли розкрити їх інформаційний заряд. У творі справжнього письменника мають працювати всі імена, що ми й спостерегли в романі «Характерник».

Дослідження літературно-художніх антропонімів творів В. Шкляра уже не раз було предметом нашого зацікавлення. Матеріали наших досліджень лягли в основу статей: «Роль промовистих літературно-художніх антропонімів у романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон», «Літературно-художні антропоніми як образотворчий компонент роману «Ключ» Василя Шкляра», «Особливості творення літературно-художніх антропонімів у романі Василя Шкляра «Маруся», «Характеристична та оцінна інформація літературно-художніх антропонімів у романі «Кров кажана» Василя Шкляра», «Інформаційний потенціал літературно-художніх псевдонімів роману «Троща» Василя Шкляра», «Роль літературно-художніх антропонімів у створенні образів героїв повісті Василя Шкляра «Чорне сонце», «Промовистий етимологічний зміст літературно-художніх антропонімів з роману «Елементал» Василя Шкляра».

Під час презентації роману «Троща», яка відбувалася в Ужгороді в листопаді 2018 року, Василь Шкляр щиро зізнався, що виношує в мріях написання роману про козаків-характерників. Не пройшло й року, а новий «найдивовижніший» роман автора радо зустріли тисячі читачів.

Про славне козацьке минуле, про події, які відбувалися на Запорізькій Січі в II половині XVII ст., веде оповідь В. Шкляр у романі «Характерник». Автор на основі документальних джерел творить яскраву історичну реальність із життя Івана Сірка та його оточення.

Іван Сірко приходить у сьогодення героєм історичних романів, повістей, п'єс, оповідань, поем, віршів. Великий талант полководця, особиста хоробрість, мужність і відвага поєднувалися в ньому з безмежною відданістю народній справі. Своєніціативою, енергією й військовою вдачею Сірко здобув собі на Запоріжжі небувалу шану. У численних піснях і думках, які народ складав про Сірка, кошовий виступає народним героєм, запорозьким вождем, козацьким полководцем, «лицарем списа і шаблі»¹.

Видатного українського полководця Івана Сірка називали характерником. «Оточений ореолом непереможності, славетний кошовий викликав у

¹ Апанович, Олена, *Славетний кошовий отаман Іван Сірко. Розповіді про запорозьких козаків*, К.: Дніпро, 1991, с. 192-200.

ворогів страх. Існує легенда, що султан видав спеціальний фірман, у якому розпорядився молитися в мечетях за загибель Сірка, а татари, налякані Сірковою хоробрістю, називали його «шайтаном»¹. Російський цар називав його «баламутним шаманом, котрий заслуговував трьох спалень на московському кострищі, але був незамінним у війні з мусульманами...» (с. 245). Про надприродну силу отамана та козаків загалом ходили легенди. Не випадково французький принц де Конде називав козаків «дивовижними».

Мета нашого дослідження полягає в комплексній характеристиці літературно-художніх антропонімів роману «Характерник» В. Шкляра; наше завдання – розкрити інформаційний потенціал літературно-художніх антропонімів; визначити їх роль у характеристиці персонажів та в контексті характеристики мовного стилю письменника.

Ми знаємо, що в багатьох творах імена головних героїв мають глибокий підтекст. Це свідчить про обдуманий вибір власної назви для персонажа.

Багато авторів називали свої романи іменем головного героя. У Василя Шкляра – це «Чорний Ворон», «Маруся», «Характерник»; у Мирослава Доцинка – «Вічник», «Криничар», «Горянин», «Світован», «Мафтей». Заголовок у цих романах – найголовніша власна назва художнього твору.

Василь Шкляр виносить апелятив характерник у назву нового роману. Заголовок стає ключовим словом, образно передає зміст твору, несе в собі важливе семантико-стилістичне навантаження. «Адже в ономастичному просторі будь-якого твору його центром, головним компонентом цього простору є якраз заголовок»².

У народних переказах поняття характерник асоціюється, насамперед, з воїном, наділеним надзвичайними можливостями. У тлумачному словнику знаходимо дефініцію до слова характерник: «Чаклун, чарівник»³. У «Малій енциклопедії. Українське козацтво» читаємо: «Характерник, галдовник – чаклун, чарівник, людина, що має надприродні здібності. За легендами й переказами, таких людей було чимало серед запорожців. Вони, на переконання звичайних козаків і посполитих, могли перепиняти руками ворожі кулі і ядра, плавати на повстині по ріках, озерах і морях, ...перекидатися на тварин і птахів, перетворюватися в кущі й дерева, довго перебувати під водою й т. п. Вважалося також, що їх не брали ні вогонь, ні шабля, ні стріла, ні куля (крім срібної). Серед простого люду побутовала думка, що характерництво допомагало козакам перемагати будь-яких супротивників і завжди залишатися

¹ Апанович, Олена, *Славетний кошовий отаман Іван Сірко. Розповіді про запорозьких козаків*, К.: Дніпро, 1991, с. 198.

² Карпенко, Ю. А., *Специфика имени собственного в художественной литературе // Літературна ономастика: зб. статей*, Одеса: Астропринт, 2008, с. 219.

³ *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел], К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005, с. 1556.

неушкодженими в бою»¹. Слово характерник походить від прикметника характерний, що має цілу низку синонімів: визначальний, особливий, типовий, основний, своєрідний, специфічний, яскраво виражений тощо. Характерниками, тобто особами з надприродними можливостями, називали козаків-запорожців. Козаки-характерники – воїни, які досконало володіли своїм психічним станом, і мали здатність впливати на волю інших людей. Вважалося, що характерники – представники особливої, вищої ієрархії козацтва. Вони володіли таємними військовими знаннями та були посвяченими магічними ритуалами та обрядами. З тексту роману дізнаємося, що таку школу пройшов Сірко. Унікальну й надзвичайно складну систему психологічної підготовки пройшли Кирик, Гиря й Костогриз у старого характерника Кміти. Він навчив їх військовому мистецтву, завдяки якому козаки могли діяти, відчувати, бачити, чути те, на що не були спроможні інші. «У військово-тактичному сенсі козацьке чаклунство сприймалося як річ прийнятна і навіть бажана, але на побутовому рівні воно вважалося явищем непевним, пов'язаним із нечистою силою...»². Хоча деякі дослідники вважають, що усі чаклуни пов'язані з нечистою силою, а характерництво нічого спільного з нею не мало.

На сторінках роману знаходимо й інші назви до слова характерник: химородник, галдовник, заморочник, знатник, ворохобник. (*«Тому характерників, казав старий Кміта, правильніше називати заморочниками. Але це не якісь брехуни-штукатури, – навпаки, вони якраз достосовують у доброму ділі не свої вади, а чужі. Використовують проти слабкої людської натури всі її смертні гріхи – боягузтво, пиху, забобонність, жадібність, блуд, заздрість, лень, ненажерливість. Це якраз ті чужі слабини, якими скористається заморочник, аби досягти мети. Тисячі років люди говорять про характерників, але достеменно не знають, хто вони є насправді, і ніколи не дізнаються. На те вони й характерники, щоб уміли берегти свої таємниці»* (с. 63). *«Серед запорожців завжди водилися ось такі характерники, що заморочували й найсвітліші голови»* (с. 227)).

Іван Сірко – персонаж, навколо якого відбуваються основні події, обертаються інші герої. Кошовий має найпоширеніше християнське ім'я Іван, що в перекладі з давньоєврейської мови означає «Божа благодать, дар богів»³. Доонімне значення імені розкривається, бо для козаків Сірко був дарунком Божим. Він був чудовим воєначальником, стратегом, не програв ні

¹ Чабаненко, В. А., *Характерник. Українське козацтво* // Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко; Відпов. ред. С. Р. Лях, Вид. 2-е, доп. і перероб., Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006, с. 604.

² Там само, с. 604.

³ Скрипник, Л. Г., Дзятківська, Н. П., *Власні імена людей: Словник-довідник* / [ред. В. М. Русанівський], 3-те вид., випр. К.: Наукова думка, 2005, с. 61.

одного бою. Не випадково він був отаманом, його називали батьком. Ім'я Іван мали обидва зяті Сірка, Іван Богун, Іван Мазепа та ін.

Анонімний польський автор «Віршованої хронічки» 1682 року вважав, що навіть прізвище кошового, слово, яким зазвичай кличуть псів, – богодане. Адже І. Сірко, справді, ніби пес, був поставлений Богом на сторожі християнських овець¹. Асоціація з собакою відчитується й на сторінках роману: «Сірко з темряви засвітив на нього такими очима, наче позичив їх у сірка» (с. 182). Сірко не любив зверхньо ставитись до інших, він був елементом вагаги, але наказати нагайкою міг: «Доки я терпітиму цих паршивих овець у своїй отарі, га?» (с. 102). У антропонімі Сірко лежить колірною назва сірий – «барва попелу» («Сорочка на кошовому забіліла в нітьмі, як вичахлий попіл у жертвовнику» (с. 182). Сірий – «неяскравий, тьмянний, безбарвний, однотонний... хмарний, похмурий»². Отаман не раз використовує цю назву, пристосовуючи її до громади: «Може, хтось із наших чогось не розібрав, то розтлумач нам, сірим...» (с. 30). Сірі – «сірома, сіромахи, біднота, голота – один з найчисельніших соціально-ієрархічних станів запорожців, який разом із старшиною, стариками, молодиками й сиднями (поспільством) складав козацьке товариство. Назва походить від слова «сірий» з переносним значенням «простий, належний до непривілейованого класу. ...Сірома була найбездатнішою частиною запорозького війська, а також надійним гарантом демократичного устрою Січі. Вона мала всі права й привілеї, які встановлювало товариство. Голос, воля її відігравали вирішальну роль на козацьких радах»³.

Назва Характерник належить не тільки отаману, що «проживав уже три життя», але й іншим, хто володів надприродним даром. «Характерник (химородник) – назва віщуна, чаклуна на Запорізькій Січі. Вважався ясновидцем, лікував поранених козаків методами психотерапії та психофізичною підготовкою. Характерник – своєрідний духовний наставник, якого козаки шанували й побоювалися, хранитель традицій і таємниць бойового мистецтва запорізького козацтва»⁴. Богун привіз Кирика на Жаб'ячий острів до навчителя Кміти. Це був характерник, який передавав свої знання іншим. Перед Кириком повстав білий дід: «На призьбі сидів старий у білій полотняній сорочці, у білих шароварах і босий. Його вуса й оселедець теж були білі...» (с. 59). Старий білий дід має прізвисько Кміта, яке, вочевидь, походить від дієслова кмітити, що означає «міркувати, розуміти, тямити, спостерігати, стежити, за-

¹ Шепель, Федір, *Іван Сірко: дійсність і легенди*, ncognita.day.kyiv.ua.

² *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел], К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005, с. 1324.

³ Чабаненко, В. А., *Сірома. Українське козацтво* // Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко; Відпов. ред. С. Р. Лях, Вид. 2-е, доп. і перероб., Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006, с. 528-529.

⁴ *Довідник з історії України (А–Я): Посібн. для серед. загальноосвіт. навч. закл.* / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге вид. доопр. і доповн., К.: Генеза, 2001, с. 1008.

уважувати, помічати»¹. Знатник Кміта навчав своїх химородників п'ять років. *«Вправляння були чудними, виснажливими, зате веселими. Кміта навчав їх сміятися від нестерпучого болю, від лоскоту, казав, що для лицаря, котрий володіє всіма військовими хитрощами, немає нічого веселішого за війну. Сміх дає силу, журба її сушить»* (с. 63-64).

Сірковими улюбленцями був Кирик, Гиря й Костогриз. Вони *«...були тими бестіями, яким не треба дозволяти чи забороняти кудись виходити і заходити, вони, ці Сіркові любленці, могли невидимо пройти де хотіли, не лишивши ні сліду, ні знаку. І Сірка їм не треба було виглядати, вони його чули за сотні верстов»* (с. 14). *«Кирик, Гиря і Костогриз вважалися вивідувачами Пластунівського куреня, проте їхнє вояцьке подвижництво тим не обмежувалося. Вихованцям старого Кміти доручення загадував сам кошовий, і вони ніколи його не підводили»* (с. 137).

Кирило Лупиніс (Кирик) носив ім'я батька-характерника, який загинув у бою. Він не захотів змінювати ім'я на Січі, вважав, що його батько не загинув, а був у ньому, він жив за двох. Ім'я Кирило в перекладі з грецької мови означає «пан, володар»². Хлопець володів природним даром, який удосконалив під час навчання у Кміти, а вчитель казав: *«Від того як назвешся, залежить багато. Ім'я – знак долі»* (с. 63).

Промовистість прізвищ Гирі й Костогриза автор підтверджує енциклопедичною характеристикою: *«Гиря рівно тримав на шиї свою гирю, яка раніше викручувала йому в'язи то на ліве, то на праве плече; Костогриз світив великими й білими, мов kwasоля, зубами, що ними він міг перегризти найтовщице дерево, як той бобер, або легко відкусити замка на брамі в'язничних воріт чи пожувати трати»* (с. 66). *«Той, що сидів поруч, з велетенською круглою гирею замість голови... а другий узяв іржаву підкову, що лежала перед ним у полумиску разом із kwasолею, і почав її хруммати, як костогриз кістку»* (с. 78). Як бачимо, один отримав прізвисько через величезну голову, а другий – за міцністю зубів. На Січі любили давати вдалі назви один одному, такі прізвиська влучно характеризували козака. В основу прізвиस्क козаків дуже часто закладалися жарт, гумор, насмішка. Життя на Січі було пронизане почуттям гумору. «Об'єктом глузувань слугували риси характеру, фізичні якості й зовнішній вигляд новачків, що відбивалося в прізвиських, які давали їм козаки»³. Козаки вміли посміятися з товаришів, ворогів, над собою, над смертю.

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел], К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005, с. 548.

² Скрипник, Л. Г., Дзятківська, Н. П., *Власні імена людей: Словник-довідник* / [ред. В. М. Русанівський], 3-те вид., випр., К.: Наукова думка, 2005, с. 67.

³ *Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін., К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007, Т. 2, с. 22.*

Українцям властиве почуття гумору, воно має свої національні особливості. «Дуже складна й трагічна історія, безперервні набіги, навали різного роду загарбників, бездержавність виробили в українській ментальності засоби захисту духовності, свого я, своєї самоідентифікації. Одним із таких могутніх засобів, поряд з відчайдушною хоробрістю – від антів до нащадків запорозьких козаків та воїнів кривавого ХХ століття, став непереможний гумор. За багатьма переказами українські козаки могли жартувати навіть у тій жахливій ситуації, коли їх турки садовили на палю. Перекази такого роду зігривали душу, підносили національну гордість і вводили гумор у генну пам'ять українця»¹.

Прізвиська козаки отримували стихійно: то за якоюсь особливою ознакою козака, то за якоюсь особливою обставиною, що пов'язувалася з людиною. За такими прізвиськами можна було дізнатися про зовнішній вигляд особи, його характер, ремесло, промисел, січовий фах тощо. Такі прізвиська були експресивними, емоційно-оцінювальними. Ми зафіксували такі назви на сторінках роману «Характерник». Особливо відчувається насмішка в прізвиськах, які давали козакам за професією. Так, січовий кравець мав прізвисько Пришийкобиліхівіст. Мабуть, спочатку не дуже був вдалим майстром, але тепер його називають високославним, хоч прізвисько залишилося таке ж. Викликають посмішку прізвиська кухарів Печиборщ та Неїжкаша. Ці прізвиська ніби застерігають інших, що не можна їсти каші чи пекти борщ. Особливу функцію виконував Гурко Наливайченко: наливав спиртне. «...Гурко Наливайченко, який знав своє діло, як «отче наш», бо від цього діла залежало дуже багато. Гурко Наливайченко давно помітив, що вчасно налита чарка може вирішити більше, ніж шабля чи навіть ломова гармата» (с. 97). «Нам сказали, що у вас тут наливають. Тому ми й питаємо Наливайченка» (с. 110). Прізвисько Товмач мав перекладач, котрий «знав-бо, холера, татарську мову краще за кримчаків» (с. 292). Але не зовсім за родом діяльності так називали козака, виявляється, що він походив із села Товмач. «...січовий товмач, якого так і звали Товмач, бо й родом він був із Товмача, села, що ховалося в лісі за сімома ставами на межі Дикого поля. Батько його теж був товмачем, і дід, і прадід, і прапрадід, і так до сьомого коліна всі були товмачами, хоч мали прізвища хто Коваль, а хто Коваленко, але село їхнє звалось не Ковалеве й не Ковалі, а Товмач. Позаяк те село лежало під боком у Дикого поля, то його часто, незважаючи на ліс і сім ставків, спустошувала орда, захоплюючи Ковалів та Коваленків у ясир, і там, у неволі, вони бездоганно вивчили татарську мову. Якби тепер усі вони були живі – і батько, і дід, і прадід, і прапрадід, і далі до сьомого коліна, то можна було б

¹ Карпенко, Ю. О., *Ономастична майстерність Богдана Мельничука як гумориста* // Літературна ономастика: зб. статей, Одеса: Астропринт, 2008, с. 195.

на Січі мати цілий Товмацький курінь» (с. 122-123). Автор називає героя товмацьким Товмачем. Літературно-художній антропонім Товмач вказує на назву місцевості, з якої родом прибулець, та на професію. В основі літературно-художнього антропоніма Іван Міюський, що належить бравому донському козаку, теж є топонім, вірніше гідронім, на що вказує текст: *«Іван був родом із Таганового Рогу, який здебільша називали Таганріг; його прізвище Міюський походило від назви річки Міус, що впадає в Азовське море, себто в Міюський лиман, де споконвіку гутірка була майже така, як на Запоріжжі»* (с. 9). Етнічна ознака лежить в основі літературно-художніх антропонімів Іван Сербин (зять Сірка) та Черкас.

Ми зафіксували цілу низку літературно-художніх антропонімів, що пов'язані з зовнішнім виглядом героїв, їхніми специфічними рисами: Грицько Пелех (пелех – «людина з довгим, густим, скуйовдженим волоссям»¹, Трохим Зуб, Максим Щербак, Микита Криволап, Онисько Борода, Іван Ніс, Гнат Голобля (голобля – «1. Одна з двох жердин, прикріплених кінцями до передньої частини воза, саней і т. ін., в які впрягають коня. 2. Довга жердина, яка використовувалася як зброя»²). Гнатове прізвище відповідає його росту: *«Але тут заскрипіли двері й до шинку зайшов, низько нахилиючи голову, щоб не знести одвірка, знатний запорожець Гнат Голобля. Всі якось ураз охолонули перед похмурим і височезним, як голобля, Гнатом»* (с. 92-93). До деталей воза має стосунок прізвище Люшня (дерев'яна деталь, яка зв'язує вісь воза з полудрабком»³).

У багатьох назвах персонажів фіксуються найбільш типові, промовисті властивості, які впадають в очі, або влучні слова, що відображають зовнішній чи внутрішній світ козака: Панько Лучка, Гаврусь Мережка, Гнилиця, Ярема Кваша, Щобтискис, Добривечір, Михтодь Пуп, Закусило, Демко Многогрішний, Паливода, Вишенька (*«...Тхорик підійшов до незнайомого йому козачини, що вже теж перекинув не одного корця. Той від оковитої був червоний, як стигла вишня. – Як тебе звать? – спитав Тхорик. – Вишенька. – Я бачу, що не груша. А звать як? – Карпо»* (с. 106)), Саливон Гапочка (гапка – «1. Петля для застібання одягу. 2. жарг. Сідниця»⁴), Лизогуб (*«...серед них і лис Лизогуб підлизався. Може воно й на краще, бо Лизогуб як лизне, то в п'ятах гаряче стане»* (с. 197)), Вавило, Петро Лиховій, Процик Золотар, Шкура, Ждан, Гавега, Туркало, Лантух, Криворучка, Покотьола, Хитрик. У таких прізвищах закладено особливості поведінки або зафіксовано певні життєві випадки, що траплялися з козаками. Наприклад, дуже цікаве

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел], К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005, с. 897.

² Там само, с. 250.

³ Там само, с. 632.

⁴ Там само, с. 222.

прізвисько має дід Покришка, а автор його ж устами пояснює чому: «*Боже збав, своя хата – покришка, – сказав дід Покришка. – У нас на Запорожжі, щоб ти знав, кожна тайна і кожен курінь під покришкою, звідси не вислизне жоден секрет*» (с. 35).

Ми звернули увагу, що прізвиськом козака могла бути його схожість з якоюсь рисою представників фауни: Гандрій Тхорик (всюди проникав, як тхір, робив дірки, щоб бачити й чути, вилазив на комин), Явсей Шашіль («жук, що точить деревину», «те, що руйнує щось, мучить когось, викликає сумніви тощо»¹), Вовкотруб («*Егей, товариство! – затрубив-завив на всю горлянку Вовкотруб*» (с. 24); «*Нарешті Вовкотруб протрубив у свою луджену вовчу горлянку*» (с. 110)), Федір Жученко, Муха, Соловій («*Приземкуватий бджолиний пастух Соловій і сам був схожий на бортъ – над ним роїлися Божі комахи...*» (с. 237)); «*Бджоляр напнув нижню губу і так затьохкав, що все птаство довкола зникло, навіть бджоли перестали густити*» (с. 238)), Перепелиця, Семен Горобець («*Чи може Горобченко. Батько мій Іван Горобець*» (с. 250)), Хома Лисокобилка, Чичиркоза.

Багато прізвиськ походить від імен: Лук'ян Андрієць, Ждан, Прокіп Семенів, Панько, Трохим Троцький, Яковина та ін.

Виділяється з-поміж козацьких назв кілька прізвиськ за ознакою кольору. Військового суддю Степана Білого В. Шкляр часто називає старим лисом за уміння хитро вести справи. Символічним є те, що саме Білого посилав Сірко до Дорошенка «із закликом до миру і братолюбства». Білий колір означає перемир'я, припинення бойових дій.

«Кольорові» прізвиська мають брати Темниченки, Хведько Срібний, Харко Білецький. З прізвиськами, в основі яких є білий та чорний кольори, автор веде гру: навмисно зіштовхує носіїв цих найменувань, чим досягає комічного ефекту. Наприклад, на проживання до куреня «суддя Білий запросив до себе гетьманського осавула Черняченка-Чорного» (с. 118); «*Прийшли суддя Степан Білий, писар Андрій Яковина, прийшов осавул, тільки не гетьманський Черняченко-Чорний, а січовий осавул Харко Білецький*» (с. 125). Такі літературно-художні антропоніми вступають в антонімічні зв'язки. Прізвисько Черняченко-Чорний ще й пов'язується з Чорним шляхом – небезпечною дорогою на Січ, де найчастіше снували татари, а «генеральний осавул Черняченко-Чорний – той краще за всіх знав, що таке Чорний шлях» (с. 97). Прізвиська Білий та Білецький автор теж постійно переплітає, складається враження, що вони або доповнюють одне одного, або не можуть існувати одне без другого: «*У сінях суддя Білий перечепився через осавула Харка Білецького*» (с. 157); «*Суддя Білий, пам'ятаючи зауваження Білець-*

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел], К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005, с. 1615.

кого, чемно постукав у двері, але ніхто не обізвася» (с. 157); «Суддя Білий відповів, що цього не може зробити навіть кошовий... Сам осавул Білецький пантрує у снігах з тищаллю...» (с. 161).

Є в романі В. Шкляра велика кількість реальних героїв, імена яких відомі в історії України та інших держав. «Саме імена реальних відомих історичних осіб здатні чи не найбільшою мірою викликати в читачів бажані авторові асоціації з визначеною історичною добою. Вони здебільшого й служать часовою канвою літературного твору. Реалістичний історизм літературно-художнього твору, як правило, непереконаливий без історично правдивих антропонімів»¹. Серед імен відомих українців знаходимо такі: Сірко, Самойлович, Дорошенко, Іван Богун, Брюховецький, Виговський, Ромодановський, Іван Мазепа, Юрась Хмельницький та ін. Воювати Сіркові довелося разом з Іваном Богунем. Іван Богун віддає Кирика Лупиноса на навчання, опікується ним. Для Кирика його приїзди мали особливий запах: «Від нього пахло грозовим дощем» (с. 54-56). Літературно-художній антропонім Богун походить від теоніма Бог, але більше напрошується асоціація з головним богом язичників Перуном. Перун – «бог грому і блискавки, податель дощу. Він також бог-воїн, справедливий і суворий месник, покровитель війська»². Саме таким могутнім богом-воїном з надзвичайними здібностями був Іван Богун. Малопродуктивний суфікс -ун у прізвиську Богун натякає на те, що денотат чимось подібний на Бога.

Серед назв відомих людей фігурує літературно-художній антропонім Іван Мазепа. Іван Сірко був його рятівником, ніби вгадував якесь особливе його призначення в українській історії: «Це був ротмістр гетьманської надвірної сотні, удатний на розум і вроду Іван Мазепа» (с. 258). Старий чаклун щось бачив і знав наперед, бо казав козакам: «Зупиніться! Чує моє серце, що цей чоловік позначений Божим перстом і він ще придасться на велике діло для України» (с. 259). Сірко буде клопотатися не так за своїх рідних, а «знов-таки за Мазепу, наче за тим Мазепою йому зав'язався світ» (с. 260).

З історичних документів, як і з роману Шкляра, дізнаємося, що І. Сірко мав стосунки зі Степаном Разіним. У романі натрапляємо на розмовні варіанти його називань: Степан Разя, Стефко Разя («...куди їх, донців, водив отчай-дух Степан Разя...» (с. 8); «Стефко Разя наче ж був чоловіком набожним?» (с. 176); «Він був не Разін, а Разя, саме так його називали донці, котрі знали отамана ближче» (с. 50). Використання таких форм називання вказує на приятельські стосунки між героями (особистостями).

¹ Белей, Л. О., *Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX-XX ст.*, Ужгород: Патент, 1995, с. 36-37.

² *100 найвідоміших образів української міфології* / [В.Завадська, Я.Музиченко, О. Таланчук, О. Шалак], К.: Орфей, 2002, с. 8.

Зовсім мало в романі жіночих образів, тому й небагато літературно-художніх антропонімів, що належать їм. Серед зафіксованих виділяються імена Христуся, що належить дружині Кирика, яку він називав «настрашеною пташкою»; Ївга – корчмарка, що «скидалася на зозульку, яка ось-ост почне кувати»; Пріська – дружина Дорошенка, Настя Сірчиха.

Фігурує в тексті роману й низка російських відомих імен: цар Олексій Михайлович, цариця-матінка Мар'я Іллівна, Софія, Федір, Симеон, бояриня Дар'я Шереметьєва, Наталія Нарішкіна. Серед найменувань царської родини трапляються розмовні варіанти (Петька, Сьомка, Лексей Міхалич). Цар Олексій Михайлович має прізвисько Тішайшій («*На смертну кару дрібних лиходіїв він не дивився, був м'якосердий, тому й дістав лагідне прізвисько Тішайшій...*» (с. 275)). Сам про себе він каже: «*Я Тішайшій, а не Грозний...*» (с. 285), хоч наказує стратити Лжесимеона й споглядає дійство.

Привертають увагу найменування московських послів Василя Чадуєва та Семьона Щоголева. Відчитується в їхніх прізвищах неабиякий інформаційний заряд. Прізвисьце Щоголев походить від апелювання щогла (жердина) – «високий стовп, прямовисна або похила конструкція на судні, призначена для встановлення вітрил, підняття прапора, влаштування спостережних пунктів і ін.»¹. Це також місце, яке іноді слугувало шибеницею. У тексті знаходимо: «*Виходило так, що коли Щоголева зараз повісять, то й він, ні в чому не винний звичайний жук, загойдається на шибениці в чужому чоботі*» (с. 172). Найменування Чадуєв пов'язується з дієсловами чадіти, диміти, пускати чад, коптіти. Самі послі розповідають Ромодановському й Самойловичу про нестерпне перебування на Січі: «*І Чадуєв та Щоголев один поперед одного стали жалітися, як їх хотіли повісити, втопити, спалити в смоляній бочці, пошаткувати на капусту*» (с. 225-226). Як бачимо, доонімна семантика прізвищ розкривається завдяки авторській характеристиці.

Серед літературно-художніх антропонімів вигаданих персонажів знаходимо ті, що характерні для російської антропосистеми, на що вказують імена, прізвиськові назви: Прокл, Ілля, Савелій, Пульхерія, Акім, Мотя, Арінка; Батурлін, Савостьянов, Скворцов, Снеткін, Ситін, Тяпкін, Коровін, Терпігор'єв, Окула, Павлікакія, Хлебосолов, Казатул, Бабоедов; Тімошка Акундінов, Фролка Грязін та ін.

Як бачимо, Василь Шкляр добре обізнаний із системою називання, тому номінації для своїх літературних героїв вибирає відповідно до реального іменника того часу, який він описує. Літературно-художні антропоніми привертають увагу своєю формою та внутрішнім змістовим наповненням. Літературно-художні антропоніми роману В. Шкляра «Характерник» мають ши-

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел], К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005, с. 1640.

рокі виражальні можливості для розкриття образів, їх етимологія співпадає із сутністю персонажів. Назви літературних героїв допомагають у створенні образів та характерів, виконують різні функції, викликають емоції в читача та вказують на авторське ставлення.

Література

1. Апанович, Олена, *Славетний кошовий отаман Іван Сірко. Розповіді про запорозьких козаків*, К.: Дніпро, 1991, с. 191-206.
2. Белей, Л. О., *Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX-XX ст.*, Ужгород: Патент, 1995, 120 с.
3. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел], К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005, 1728 с.
4. *Довідник з історії України (А–Я): Посібн. для серед. загальноосвіт. навч. закл.* / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге вид. доопр. і доповн, К.: Генеза, 2001, 1136 с.
5. *Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т.* / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін., К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007, Т. 2, 724 с.: іл., Бібліогр.: с. 590-700.
6. Карпенко, Ю. О., *Ономастична майстерність Богдана Мельничука як гумориста* // Літературна ономастика: зб. статей, Одеса: Астропринт, 2008, с. 194-202.
7. Карпенко, Ю. А., *Специфика имени собственного в художественной литературе* // Літературна ономастика: зб. статей, Одеса: Астропринт, 2008, с. 205-220.
8. Скрипник, Л. Г., Дзятківська, Н. П., *Власні імена людей: Словник-довідник* / [ред. В. М. Русанівський], 3-тє вид., випр., К.: Наукова думка, 2005, 335 с.
9. Чабаненко, В. А., *Характерник. Українське козацтво* // Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко; Відпов. ред. С. Р. Лях, Вид. 2-е, доп. і перероб., Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006, 672 с.: іл., карти.
10. Чабаненко, В. А., *Сірома. Українське козацтво* // Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко; Відпов. ред. С. Р. Лях, Вид. 2-е, доп. і перероб., Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006, 672 с.: іл., карти.
11. Шепель, Федір, *Іван Сірко: дійсність і легенди*, pcognita.day.kyiv.ua.
12. Шкляр, В., *Характерник: роман*, Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2019, 304 с.
13. *100 найвідоміших образів української міфології* / [В. Завадська, Я. Музиченко, О. Таланчук, О. Шалак], К.: Орфей, 2002, 448 с.

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Тетяна Чонка

Закарпатський угорський інститут
імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, Україна
tchonka14@gmail.com

Анотація. У статті подано короткий аналітичний огляд сучасної української літератури; представлено творчість кількох яскравих, на нашу думку, митців, які репрезентують різні географічні регіони України та є представниками різних творчих поколінь; здійснено спробу аналізу окремих творів Ліни Костенко (першого прозового роману «Записки українського самашедшого», 2011), Юрія Андруховича (збірки есеїв «Тут похований Фантомас», 2015), Володимира Лиса (романів-хронік «Століття Якова», 2010 та «Соло для Соломії», 2013), Юрія Винничука (роману «Танго смерті», 2012), Ірен Роздобудько (роману «ЛСД. Ліцей слухняних дружин», 2013), Марії Матіос (роману в новелах «Майже ніколи не навпаки», 2007), Євгенії Кононенко (роману-детективу «Імітація», 2001), Яни Дубинянської (повісті «Дружини привидів», 2003). Наразі можемо констатувати, що представлені в статті твори сучасної української літератури відтворюють основні реалії українського суспільства в їх історичному розрізі: вони намагаються правильно формулювати запитання й спонукають шукати на них відповіді. Сподіваємося, що творчість запропонованих авторів може викликати зацікавлення в широкого кола читачів і за межами України.

Ключові слова: сучасна українська література, Ліна Костенко, Юрій Андрухович, Володимир Лис, Юрій Винничук, Ірен Роздобудько, Марія Матіос, Євгенія Кононенко, Яна Дубинянська.

Abstract. Analytical Review of Modern Ukrainian Literature. The article gives a brief analytical overview of modern Ukrainian literature; it presents the literary career of several bright, in our opinion, artists, who represent different geographical regions of Ukraine and also different generations of writers. The author of the article made an attempt to analyze the literary works by Lina Kostenko (the first prose novel, „The Notes of a Ukrainian Madman”, 2011), by Yuri Andrukhovych (collection of essays “Here was buried Fantomas”, 2015), by Lys Volodymyr (novel-chronicle “Jacob’s century”, 2010 and “Solo for Solomiya”, 2013), by Yuri Vynnychuk (novel “Tango of death”, 2012), by Irene Rozdobudko (“LSD. Lyceum of obedient wives”, 2013), by Maria Matios (novels “Hardly ever otherwise”, 2007), by Yevgeniya Kononenko (novel “Imitation”, 2001), by Jana Dubinyanska (novels “The ghosts’ wives”, 2003). Now we can state that the works of modern Ukrainian literature presented in the article reproduce the main realities of the Ukrainian society in their historical context: they try to formulate the questions correctly and encourage seeking answers for these questions. We hope that the literary works by the proposed authors can be of interest to a wide range of readers not only in Ukraine, but also abroad.

Keywords: modern Ukrainian literature, Lina Kostenko, Yuri Andrukhovych, Lys Volodymyr, Yuri Vynnychuk, Irene Rozdobudko, Maria Matios, Yevgeniya Kononenko, Jana Dubinyanska.

Українська література ХХ ст. відзначається яскравими й часто трагічними подіями: «Розстріляне Відродження» початку століття представлено іменами митців-модерністів М. Хвильового, В. Підмогильного, М. Куліша, М. Вороного тощо, митців-емігрантів В. Барки, І. Багряного, Є. Маланюка та ін. Панівному соцреалізму середини століття кинули потужний виклик шістдесятники, зокрема, яскрава плеяда митців – Л. Костенко, І. Драч, М. Вінграновський, В. Симоненко, Гр. Тютюнник...

Після розпаду СРСР в Україні, як і в інших колишніх республіках, відбуваються кардинальні зміни в усіх сферах життя. Літературний процес 80–90-х років минулого століття нагадує «невідкладну шокову терапію з обов'язковим хірургічним втручанням» після довгої й, здавалося б, невиліковної хвороби – ракової пухлини під назвою «соцреалізм». Загострення проявилось через конфлікт літературних поколінь, яких, на думку багатьох критиків, примирила трагедія на ЧАЕС: їх об'єднало спільне горе і єдина місія мистецтва – антропологічна.

У пострадянський період в українську літературу потужною хвилею влилися нові імена, кількість яких щороку все більше зростає. З'являється чимала кількість книжкової продукції із-за кордону. Сучасний український письменник опинився в «підвішеному» стані: як знайти свій стиль, догодивши смакам публіки й залишаючись собою, серед такого розмаїття й без жодної матеріальної підтримки з боку держави?! Читачеві усе важче зорієнтуватися в цьому вирі експериментів на рівні тематики, стилів, жанру, мови тощо. Демократичність і свобода слова в цій ситуації – палиця на два кінці: свобода – це невід'ємна основа будь-якої творчості, але лише до тих пір, поки вона не переходить у безвідповідальність. Про цю небезпеку попереджає 1999 р. Ліна Костенко у своїй статті «Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала»¹: «...В переносному значенні таким телескопом, з такою системою дзеркал у кожній нації, в кожному суспільстві повинен бути весь комплекс гуманітарних наук, з літературою, освітою, мистецтвом, – і в складному спектрі цих дзеркал і віддзеркалень суспільство може мати об'єктивну картину самого себе й давати на світ невикривлену інформацію про себе, сфокусовану в головному дзеркалі».

Наразі можемо констатувати, що література стає цим головним дзеркалом, яке відтворює основні реалії сучасного українського суспільства в їх історичному розрізі: вона намагається правильно формулювати запитання й спонукає шукати на них відповіді, а не просто автоматично проголошує відшліфовані сентенції класиків. Підтвердженням цьому є слова Ю. Андруховича з інтерв'ю Наталії Дмитренко газеті «Без Цензури»: «У принципі, це

¹ Детальніше: <https://ukrlit.net/article>.

дуже важливо – формулювати якісь речі, запускати їх в обіг (те, що цинічно називають мислевірусами), бо насправді суспільство потребує формулювань. Це те, що всі розуміють, але чомусь бракує літературної форми... Україні потрібен шлях відкритості й контактів. Цей світ узагалі контактний, ізольовані в ньому не виживають»¹.

Під поняттям "сучасна українська література" найчастіше розуміють сукупність художніх творів, написаних від часу здобуття Україною незалежності в 1991 році й дотепер.

Стаття Вікіпедії «СУЛ» подає наступні імена:

Відомі сучасні українські поети: Грицько Чубай, Іван Низовий, Олег Лишега, Віктор Неборак, Василь Герасим'юк, Ігор Римарук, Петро Мідянка, Іван Малкович, Оксана Забужко, Юрій Андрухович, Кость Москалець, Павло Вольвач, Володимир Цибулько, Ігор Павлюк, Сергій Жадан, Галина Крук, Олег Короташ, Мар'яна Савка, Маріанна Кіяновська, Олег Гуцуляк, Андрій Бондар, Остап Сливинський, Дмитро Лазуткін, В'ячеслав Гук, Олег Коцарев, Богдана Матіяш, Степан Дупляк, Павло Коробчук, Богдан-Олег Горобчук, Олег Коцарев, Ірина Шувалова, Андрій Любка, Лесь Белей, Катерина Бабкіна, Лесик Панасюк, Олена Герасим'юк, Дарина Гладун, Тарас Малкович, Оксана Гаджій, Михайло Жаржайло, Заза Пауалішвілі, Катерина Калитко, Елла Євтушенко, Мирослав Лаюк, Любов Голота, Леся Бардак.

Провідні прозаїки: Валерій Шевчук, Володимир Діброва, Юрій Винничук, Юрій Гудзь, Юрій Андрухович, Оксана Забужко, Юрій Покальчук, Галина Пагутяк, Юрій Іздрик, Євген Пашковський, Олесь Ульяненко, Павло Вольвач, Степан Процюк, Тарас Прохасько, Тимофій Гаврилів, Наталка Сняданко, В'ячеслав Гук, Сергій Жадан, Анатолій Дністровий, Дзвінка Матіяш, Ірена Карпа, Таня Малярчук, Любка Дереш, Іван Корсак, Юрій Мушкетик, Роман Іваничук, Михайло Слабошпицький, Юрій Щербак, Любов Голота.

Серед есеїстів відомі передовсім Микола Рябчук, Віталій Жежера, Юрій Андрухович, Оксана Забужко, Василь Махно, Олександр Бойченко, Юрко Прохасько, Анатолій Дністровий, Андрій Бондар, Леся Бардак.

Сучасні драматурги: Наталя Ворожбит, Олександр Ірванець, Надія Симчич, Неда Неждана, Лесь Подерв'янський, Павло Ар'є, Анна Багряна, Олена Клименко, Ігор Павлюк, Олег Миколайчук-Низовець, Сергій Щученко, Артем Вишневецький, Олександра Погребінська, Олекса Сліпець, Володимир Сердюк, Марина Смілянець, Олександр Гаврош.

У межах нашої статті представимо творчість кількох яскравих, на нашу думку, митців, які репрезентують різні географічні регіони України та є представниками різних творчих поколінь сучасної української літератури.

Покоління «класиків» представлено в сучасному літературному процесі яскравою постаттю Ліни Костенко (1930 р.н., проживає в м. Києві). Непе-

¹ Детальніше: <http://artvertep.com/news/>

ревершена поетеса (поетичні збірки «Над берегами вічної ріки» (1977), «Неповторність» (1980), «Сад нетанучих скульптур» (1987), роман у віршах «Маруся Чурай» (1979), поема «Берестечко» (1999, 2010)), кожне слово якої є зразком вишуканої естетики, правдивості й афористичності. Поціновувачі поезії знайдуть у цих збірках високу філософію, передану лаконічно й щиро, природну й натхненну, у якій відсутній будь-який зайвий пафос.

І в житті, як на полі мінному,
я просила в цьому сторіччі
хоч би той магазинний мінімум:
– Люди, будьте взаємно ввічливі! –
і якби на те моя воля,
написала б я скрізь курсивами:
– Так багато на світі горя,
люди, будьте взаємно красивими. (Костенко 1989: 193)

2010 року вона опублікувала перший прозовий роман «Записки українського самашедшого», що став одним із лідерів продажу серед українських книжок у 2011 році. Основною причиною, яка спонукала її перейти на прозу, – це біль за Україну й українців, сором і страх за людину й людськість, які сліпо котяться в прірву. Мова роману афористична. Наведемо кілька прикладів: «По-моєму, гуманітарна катастрофа тепер всесвітня. Мертві тіла валяються не повсюдно, але скрізь повно мертвих душ» (Костенко 2011: 363), «Якийсь всесвітній семафор несправний. Не туди їде людство» (Костенко 2011: 294), «А як зупинити рух на глобальних магістралях біди?!» (Костенко 2011: 279), «Це ж тільки герої різні, а подонки всіх націй однакові. Завойовники теж» (Костенко 2011: 282), «Людство у Всесвіті теж безпритульне. Крім гіпотези про глобальне потепління, є ще й інша – про глобальне обледеніння» (Костенко 2011: 259), «Бог з вами, люди. Все, до чого ми байдужі, байдуже до нас. Через те ми такі й смертельно самотні. Хтось же й наше страждання дивиться, як серіал» (Костенко 2011: 245), «Людам не те що позакладало вуха – людам позакладало душі» (Костенко 2011: 222), «Життя – це теж посекундна тарифікація... Доводиться платити за кожну секунду. А секунди летять. Отак можна вмерти й нічого не встигнути. Встигаєш тільки втомитися» (Костенко 2011: 122), «Час натягується, як тятива, але не в руках Купідона» (Костенко 2011: 21).

За формою роман є літописом перших чотирьох років ХХІ (з 2000 по 2004 роки) століття, поданий у вигляді щоденника 35-річного програміста.

Недаремно письменниця обрала форму блогу: можемо констатувати, що, обравши саме таку форму спілкування зі своїми читачами, письменниця прагне, щоб принаймні люди, які читають, сприйняли ці меседжі й почали вголос говорити про нагальні проблеми свого суспільства й людства в цілому.

Поява літературного угруповання «Бу-Ба-Бу» (Бурлеск – Балаган – Буфонада) засвідчила утвердження постмодернізму в українській літературі (варто зазначити, що поети Олександр Ірванець та Віктор Неборак і сьогодні пишуть у «сміхово-карнавальному ігровому» стилі). Роман Юрія Андруховича, одного із найбільш епатажних митців-сучасників, (1960 р.н., проживає в м. Івано-Франківську) «Рекреації» (написаний 1991 р., перекладено англійською, російською, німецькою, чеською мовами) – перший постмодерністський роман, героями якого стала «богема» – митці, а події розвиваються за усіма законами постмодернізму: у ньому присутні карнавалізація, маргінальність, колаж, бриколаж. Сам автор під час презентації книги есеїв «Тут похований Фантомас» у 2015 році зазначив, що саме «Рекреації» стали його найбільшим прозрінням-передбаченням, адже насправді його розв'язка є своєрідним сценарієм подій, які відбулися в Москві 26 грудня 1991 року, що призвели до розпаду СРСР. Основною проблемою роману є висвітлення буття митця в сучасному українському суспільстві, а основною ідеєю – ствердження того факту, що митець має бути вільним від будь-яких служінь (суспільству, ідеології, партії тощо). Романи «Московіада» (1993, перекладено англійською, російською, німецькою, чеською та угорською мовами) та «Перверзія» (1996) продовжують оповідь про пригоди митців-богеми, розпочату в «Рекреаціях» (1992), тому їх можна вважати трилогією.

У 2007 році вийшов друком мемуарний роман «Таємниця» і «Дванадцять обручів»; 2011 «Лексикон інтимних міст», 2015 збірка есеїв на актуальну тематику «Тут похований Фантомас». Можемо констатувати значні зміни в стилі митця: від епатажного постмодерного до оксиморонного синтезу розмовно-побутового із екзистенційним, зокрема, у збірці есеїв «Тут похований Фантомас», у якій можемо виокремити три основні проблемно-тематичні групи: за кількістю ТСН-ок найбільше присвячено проблемам музики («Бенкетні канти злих часів», «Ковток Дилана», «ФМ і fm», «За ґратами», «Кримінальні хроніки», «Із різдвом Давидовим», «Соло для барабанів», «Поля Атенрай», «Зорн і радість», «Концерт із ведмедем»), порівну – літературі («Ліжко його українське», «Холод», «Від перекладача», «Перший національний порнограф», «Як здобути свободу?») і кіноматографу («Улюблена французька фраза», «Спецоперація «К», «Ковток Дилана», «Тату і табу», «Тут похований Фантомас»). Незважаючи на часті гротескність зображаного, читач знайде в цій збірці й витончений гумор, і професійні міркування про музику й літературу.

Яскравою постаттю сучасної літератури є Володимир Лис (1950 р.н., Волинь). Серед численних творів автора (понад 20 романів, детективних, фантастичних тощо, кількох повістей і драм) найбільш відомими на сьогодні є сімейні саги, романи-хроніки «Століття Якова» (2010) (у 2016 р. за романом «Століття Якова» Студією 1+1 знято однойменний серіал) та «Соло для

Соломії» (2013), у яких розкрито життєву долю звичайних на перший погляд селян на широкому тлі історичних подій в Україні протягом останніх двох століть. Сила почуттів і характерів героїв, які відстоюють своє право жити й кохати, настільки приваблюють, що романи читаються на одному диханні. Події обох творів починаються на Поліссі. «Століття Якова» – захоплива розповідь про життя одного поліського українця, який за свій столітній вік пережив п'ять держав: Російську імперію, УНР, Польщу, гітлерівську Німеччину, сталінський СРСР і дожив до незалежної України. Оповідь ведеться у двох планах – реальні події життя майже столітнього Якова і його спогади: про перше кохання, яке в нього украли, бо в українському селі дівчина не мала права обирати собі чоловіка, якщо це за неї зробили батьки; про боротьбу за кохану й втечу від неможливості бути з нею на службу у Військо Польське; про кохання до польської шляхтянки, яка, покинувши звичне життя, знайшла його в далеких Загорянах і залишилася з ним жити в простій мужичій хаті; трагічну українсько-польську різанину, яка забрала життя Зосі й життя кількох їх дітей; про війну з німцями, полон та драматичні повоєнні події. Проте ці трагічні випробування не вбили в ньому Людину: у свої 95 років Яків рятує життя дівчини-наркоманки й наступні роки до свого століття чекає листа від неї, щоб переконатися, що в неї все гаразд, та заспокоїтися; чекає на приїзд свого сина, якого доля закинула далеко від рідного села.

«Соло для Соломії» – роман про нелегку долю поліської жінки-селянки протягом XX століття, щастя якої руйнують трагічні перипетії державної історії. Соломія не лише неймовірно гарна, але й сильна духом, здатна боротися за своє щастя, протистояти селянським і радянським антилюдським законам. Проте серед усіх чоловіків, які закохувалися в неї, не знайшлося жодного, який би відмовився від своїх політичних амбіцій і страхів, щоби зробити її щасливою.

Юрій Винничук (1952 р.н, народився в Івано-Франківську, мешкає у Львові), журналіст, поет, драматург, прозаїк, дитячий письменник, відомий своїми літературними містифікаціями (серед яких переклад віршів давньоірландського поета Ріангабара, акровірш «Пісня світова» Анни Любовичівни, щоденники Роксолани «Житіє гаремное» тощо), трохи скандальним іміджем через еротичну тематику (протягом 1995-1998 рр. Винничук працював головним редактором еротичної газети «Гульвіса» (Львів)) та висвітленням богеми життя Львова. Серед найвідоміших художніх творів Винничука, як зазначено в статті Вікіпедії, є романи «Діви ночі» (1991), «Танго смерті» (2012), «Аптекарь» (2015), «Цензор снів» (2016), «Лютеція» (2017) та «Нічний репортер» (2019). Серед творів для дітей, більшість яких екранізована, – повість «Місце для дракона» (1990) та ціла низка казок: «Цукровий півник», «Метелик вивчає життя», казки про друзів Чеберяйчиків. Винничук також відомий як упорядник краєзнавчих книг «Легенди Львова» (1999), «Кнайпи

Львова» (2000), «Тасмниці львівської кави» (2001), а також численних збірок та антологій української літератури. Зокрема, він є упорядником антології української фантастики XIX століття «Огнений змії» (1989), збірки української літературної казки XIX століття «Срібна книга казок» (1993), збірки українських літературних казок «Зачароване місце» (2006) тощо. За словами Т. Кахановської та М. Назаренко: «Винничук – взагалі фігура настільки багатогранна, що може вважатися „сам-собі-літоб’єднанням“»¹. Найбільш відомим твором автора став захоплюючий, екзотичний роман з елементами містифікації «Танго смерті» (2012) (перекладений польською й німецькою мовами), відзначений премією Книга року Бі-Бі-Сі за 2012 рік. У цьому романі є все: і багатонаціональні жарти (героями є четверо друзів – єврей, українець, поляк і німець), і їхні трагедії (події в романі відбуваються у двох вимірах: у довоєнному Львові та під час Другої світової війни й у наші дні), загальнолюдські трагедії й пошуки спорідненої душі, реальність і містифікація. Увагу читача насамперед приверне захопливий сюжет, у якому є пошуки давнього манускрипту й розкрито таємницю “Танга смерті”, яке виконували в’язні Янівського концтабору у Львові: до тих, хто помирав під це танго, у наступному житті поверталася пам’ять про їхнє попереднє життя.

Колоритною постаттю сучасної української літератури є письменниця з Буковини Марія Матіос (1959 р.н.), поетеса, авторка понад 17 романів, та вдома вона насамперед романом «Солодка Даруся» (2004, перекладено польською, хорватською, німецькою, французькою, російською, литовською, італійською, англійською, сербською мовами, екранізовано 2015 року) й романом у новелах «Майже ніколи не навпаки» (2007, перекладено англійською). Її творчість яскраво репрезентує так зване «жіноче письмо», адже об’єктом уваги мисткині є внутрішній світ жінки-буковинки, через це її твори насичені екзотичним колоритом та історичними реаліями рідного для письменниці краю. Романи побудовані поєднанням окремих новел у їх ідейно-художній, а не хронологічній послідовності. Долі героїв представлені в контексті трагедій і традицій їхнього краю. Письменниця стверджує право на щастя Людини, Жінки, право не бути осудженими й засудженими.

«Майже ніколи не навпаки» – це сімейна сага в новелах, у якій подано історію гуцульських родин Чев’юків, Кейванів, Варварчуків від часів Австро-Угорської імперії, Першої світової війни й аж до середини XX століття. Роман складається з трьох новел, у яких йдеться про складні людські стосунки. Розв’язка неочікувана: в молодості Кирило Чев’юк зрадив своїй коханій, одружившись за розрахунком і не підозрюючи, що цим своїм вчинком наперед прирече усіх своїх нащадків на нещасливу долю.

¹ Красуля, О., *Жанрова специфіка дитячої прози Ю. Винничука* // Матеріали студентських наукових читань: зб. наук. праць., с. 65.

Сама авторка так прокоментувала цей твір: «Ця книга – про те, на що здатне людське серце, яке вражене любов'ю, ненавистю, бажанням помсти, заздрістю, і на що воно спроможне в часи випробування радістю і печаллю. Коли мене питали, яка головна думка твору, відповідала й такими ж словами підписувала книжки: „Честь понад усе“. Кожен персонаж доводить своє людське алібі морального плану. Воно може видатися для когось жорстокістю чи злом. Я намагаюся розвернути кожну людину так, як розвертають діамант перед прожектором, і з'ясувати, чому людина вчинила, можливо, жорстоко, але справедливо»¹.

Морально-етичні, філософські, екзистенційні проблеми людського життя є предметом осмислення в оповіданні М. Матіос «Апокаліпсис» (2006) та повісті «Армагедон уже відбувся» (2011). Самі назви свідчать про масштабність проблематики цих творів, проте розкриває їх письменниця не в загальнолюдському аспекті, а наголошує на не менш трагічному прояві цих фатальних явищ у житті окремих особистостей, адже жодна людина не застрахована від них, незважаючи на особисті пріоритети, життєві цінності та вчинки, тому що незалежно від її волі вона є частиною далеко не досконалого суспільства.

Зовсім іншу манеру жіночого письма представляє уродженка Донецька Ірен Роздобудько (1962 р., мешкає в м. Київ), поетеса, авторка понад 30 романів. Найбільш відомими є її романи «Гудзик» (2005, перекладено англійською та російською мовами, екранізовано 2008 р.), «Зів'ялі квіти викидають» (2006, перекладено російською мовою), повість «Все, що я хотіла сьогодні» (2008), роман «ЛСД. Ліцей слухняних дружин» (2013, перекладено російською мовою) тощо. Кожен роман письменниці відрізняється від попереднього: захоплювальний сюжет, яскраві характери, часто неочікуваний фінал.

«ЛСД. Ліцей слухняних дружин» поєднує в собі ознаки пригодницького, детективного роману й мелодрами з елементами соціальної фантастики.

Сюжет розгортається навколо ліцею, у якому виховують молодих дівчат, котрі в майбутньому мають стати ідеальними дружинами для багатих чоловіків, готових за них заплатити чималу суму. Дівчат забирають із сімей ще маленькими, щоби вони не пам'ятали своїх рідних, адже родинні стосунки можуть погано вплинути на виховання ідеальної дружини-ляльки. Вони навіть імен одне одного в ліцеї не знають (як правило, користуються анаграмами зі своїх справжніх прізвищ та імен), щоб між ними не зав'язувалися теплі, дружні стосунки, які в майбутньому стануть на заваді при виконанні функції ідеальної дружини. Дівчата гарні, освічені (в міру: наприклад, при вивченні

¹ <https://molbuk.ua> > 2074-ljublj-negdnkv-jakikh-vimalovuju-u

творів класичної літератури, тексти їм давали «цензуровані»), а головне – слухняні.

Головна героїня Пат – вихованка цього ліцею, яку, як і інших дівчат, переконують у тому, що все, що відбувається за межами закладу, не варте уваги, а справжнє життя полягає в покірному служінні своєму майбутньому чоловікові. Та випадкове знайомство із саксофоністом, який завітав до їхнього закладу під час розслідування вбивства однієї з вихованок, відкриває їй очі й Пат утікає з ліцею. Вона зовсім не адаптована до життя поза ліцеєм, проте її внутрішня аристократичність і людяність ведуть її в правильному напрямку.

Мова творів Ірен Роздобудько, на відміну від колоритної діалектної мови М. Матіос, літературна: за нею можна вивчати українську мову (як і за поезією Ліни Костенко). Її герої, як правило, творчі особистості, долі яких читач (непомітно для себе) починає «присвоювати», неочікувано для себе починає шукати сенс власного існування, доходючи висновку, що основне його призначення – бути щасливим кожного дня.

Євгенія Кононенко (народилася 1959 року в Києві, де мешкає й сьогодні), перекладачка, авторка низки збірок малої прози та кількох романів, серед яких найбільш відомими є «Імітація» (2001) та «Зрада. ZRADA made in Ukraine» (2002), які репрезентують жіночий інтелектуальний детектив. Її героїні – інтелектуалки, як правило, жителі столиці. У романах знаходимо описи як елітних місць Києва, так і сумних реалій українських провінцій. Детективна фабула обох романів (на відміну від класичного детективу) спрямована на розкриття психології вчинків головних героїв, які в сучасному світі звикли імітувати все – почуття, стиль життя, втрачаючи при цьому себе й своє щастя. Усвідомлення несправжності й помилковості такого способу існування в суспільстві приходять до героїв у кризові ситуації їх життя. Можливо, саме трагічний фінал призначений для сучасного читача як нагадування про плинність людського життя й застереження від фатальних помилок, які на перший погляд видаються побутовими дрібницями.

В «Імітації» все нібито відбувається за законами жанру: за дивних обставин загинула молода жінка з середовища київської «еліти», і дуже сумнівно, що це був нещасний випадок, як здалося спочатку. Під час розслідування розкриваються дуже дивні й зовсім не очікувані факти (зокрема, її кохання до простого провінційного вчителя музики). Інтрига витримана до кінця, а фінал є зовсім несподіваним.

Цікавими, на наш погляд, є фантастичні твори Яни Дубинянської (1975 р. н., народилася в Криму, у Феодосії, мешкає в Києві), яка пише російською та українською мовами, авторка понад 15 романів. Привертає увагу зокрема її повість «Дружини привидів» (2003, права на екранізацію повісті купила російська компанія Централ Партнершип). В анотації до українського перекла-

ду повісті (2008) (переклад Ірини Калити) зазначено, що в ній зображено дві безіменні тоталітарні держави, прообразами яких явно стали СРСР і США. На секретній ядерній базі «через стихійні лиха» відбувається пожежа, лише завдяки «нашим» бравим хлопцям загрозу катастрофи вдається ліквідувати. Але самі пожежники гинуть, щоб згодом з'явитися в зоні катастрофи вже «фантомами-відбитками», інакше кажучи – привидами. Кожен привид – «інформаційна матриця», яка впливає на всі органи почуттів людини, з якою побажає зайти в контакт. Фантоми можуть їсти й пити, вони цілком тілесні (і місцеві повії інколи обслуговують їх «за так», задля задоволення).

Фантоми-відбитки, заради яких приїжджали в цю зону їхні дружини (зокрема й головна героїня), незважаючи на радіацію, – це матеріалізовані душі загиблих, які уособлювали той ідеал чоловіка для жінки, який вона кохала. Алегорія ідеальних «фантомів-відбитків» – матеріалізованих душ у фантастичній Ф-зоні далеко не ідеальних чоловіків – набагато сумніша в реальному світі: чоловіки, для яких головною справою життя (через обов'язок, патріотизм чи гроші) стає війна, залишають на цій війні свою душу, і навіть залишаючись фізично живими, повертаються у свої сім'ї мертвими духовно – бездушними, більше не здатними відчувати таких необхідних для повноцінного людського життя почуттів як любов до дружини й власної дитини. І ці наслідки для людства є фатальними, незворотними, як і фізичне знищення. Фінал повісті досить неочікуваний, і цей факт додає їй привабливості.

Звичайно, що в межах однієї статті неможливо охопити неохопне, а тому сподіваємося, що нам вдалося викликати зацікавлення в читача до сучасної української літератури, що й було основним нашим завданням.

Література

1. Андрухович 2015 = Андрухович, Юрій, *Тут похований Фантомас*, Брустурів: Дискурсус, 2015.
2. Винничук 2012 = Винничук, Юрій, *Танго сметри*, Харків: «Фоліо», 2012.
3. Дубинянська 2008 = Дубинянська, Яна, *«Дружини привидів»: повісті (Дружини привидів, Комуна)*, Київ: Нора-друк. (сер. «Популярні книжки»), 2008.
4. Кононенко 2008 = Кононенко, Євгенія, *Імітація*, Київ: «Кальварія», 2008.
5. Костенко 2011 = Костенко, Ліна, *Записки українського самашедшого*, Київ: «А-ба-ба-га-ла-ма-га», 2011.
6. Костенко 1989 = Костенко, Ліна, *Вибране*, Київ: «Дніпро», 1989.
7. Лис 2016 = Лис, Володимир, *Століття Якова*, Харків: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016.
8. Лис 2018 = Лис, Володимир, *Соло для Соломії*, Харків: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018.
9. Матіос 2011 = Матіос, Марія, *Майже ніколи не навпаки*, Львів: «Піраміда», 2011.
10. Роздобудько 2013 = Роздобудько, Ірен, *ЛСД. Лицей слухняних дружин*, Харків: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013.

НАРАТИВНІ СТРАТЕГІЇ МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗІВ ІНШОГО / ЧУЖОГО: МЕТРОПОЛЬНИЙ ДИСКУРС ТА КОНТРДИСКУРС «ПЕРИФЕРІЇ»

Оксана Філатова

Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова, Миколаїв, Україна
filatovaoks07@rambler.ru

Анотація. У статті на матеріалі українських прозових текстів початку ХХ століття розглядаються наративні стратегії моделювання образів Іншого / Чужого. З'ясовуються особливості художньої інтерпретації метропольного дискурсу та контрдискурсу «периферії». За об'єкт наукового аналізу обрано тексти з інонаціональним матеріалом: повісті «Аш хаду» П. Капельгордського, «Алай» і «Гюлле» О. Досвітнього, романи «Чорне озеро» В. Гжицького та «Романі міжгір'я» І. Ле. Акцентується на тому, що автори творів вдавалися до критичного маркування метрополії, натомість автентичний простір у художній інтерпретації позбавлений негативних конотацій.

Ключові слова: метрополія, «периферія», наративні стратегії, образ, Інший / Чужий, роман, повість.

Abstract. Narrative Strategies of Modeling Images of the Other / Stranger: Metropolis Discourse and Counter-Discourse of «Periphery». The article considers narrative strategies of modeling the images of Other / Stranger, based on the Ukrainian prose texts of the beginning of the XX century. The peculiarities of the artistic interpretation of the metropolitan discourse and the counter-discourse of the «periphery» are clarified. Texts with non-national material were chosen as the object of scientific analysis: the novels «Ash Hadu» by P. Kapelgordskiyi, «Alai» and «Gulle» by O. Dosvitnyi, the novels «Black Lake» by V. Gzhytskyi and «Novels of the Intermountain» by I. Le. It is emphasized that the authors of the art works resorted to critical labeling of the metropolis, while the authentic space in the artistic interpretation is devoid of negative connotations.

Keywords: metropolis, «periphery», narrative strategies, image, Other / Stranger, novel, story.

Орієнталізм як «специфічний дискурс» між європейськими та східними цінностями, що, за справедливим зауваженням Тамари Гундорової¹, створив образ «іншого» в українській літературі модернізму, позначився у творчості розмаїтого українського письменства «ренесансної доби» суттєвим увиразненням нових творчих можливостей, здійсненням нових художньо-естетичних відкриттів. Попри вплив на мистецтво слова різних позалітературних чинників, як-то: канонізація нових аксіологічних орієнтацій, партійна експансія та

¹ Гундорова, Т., *Проявлення слова: дискурсія раннього українського модернізму*, Київ: Часопис «Критика», 2009, 447 с.

засилля ідеологічних настанов, – в тематиці й поетиці літературного схо-
дознавства початку ХХ століття спостерігаються нові підходи до художньої
рецепції «чужих діалогів» та формування образів Іншого / Чужого.

У літературній атмосфері 20-х років ХХ століття активно розвивалися й
поширювалися ідеї євразійства, які по-своєму експлуатувалися керівництвом
радянської держави та її політичним апаратом. Тогочасна ідеологічно заанга-
жована критика ставила перед письменниками нагальне завдання передати
відгомін «героїки революції» у різних частинах світу, показати соціально-
визвольну боротьбу трудящих зарубіжних країн та відобразити братське
єднання більшовиків з пролетарями «усіх країн і народів». Тема соціальної
нерівності та боротьби за соціальне визволення «Інших / Чужих народів від-
повідно до ідеологічних настанов офіційного дискурсу мала корелюватися з
темою формування світоглядних та політичних поглядів.

«Число творів українською мовою, що виходять за межі специфічно
українських тем, починає зростати, – констатував Олександр Білецький, ви-
словлюючи міркування «про прозу взагалі та про нашу прозу 1925 року» –
...В Азію, в Європу, в Америку й Китай виявилось глянути з меж літератури,
яка, здавалося б, волею долі заслужила на те, щоб жити, вирішивши, «що
тільки і й світу, що в вікні»¹. Моделювання інонаціонального буття на рівні
мотивів, образів, сюжетів з автентикою східного колориту знайшло відбиток
у малоформатних жанрах української прози (оповіданнях «Лі-Юн-Шанк і Лі
Юнк-По» Мирослава Ірчана, «Тисяча і одна ніч», «Шайтан гарба, шайтан бур
гут», «Саїд-алі, онук Ахунбая-огли» Олександра Копиленка, «Гарун-Аль-
Рашид» Гео Шкурупія та ін.) та в повістевому дискурсі 1920-х років («Аш
хаду» Пилипа Капельгородського, «Алай», «Гюлле» Олеся Досвітнього, «На-
щадки хоробрих» Дмитра Бузька).

В українській прозі це був не перші приклади художньої рецепції
східного колориту. Перші зразки освоєння інонаціонального буття народів
екзотичного Сходу, психологічно переконливого відтворення індивідуально-
го в людині й у кожному окремому етносі спостерігається у творах україн-
ських письменників, сторінки біографії яких пов'язані з незвіданими та мало-
відомими районами Російської імперії. Так, скажімо, враження й спостере-
ження Пилипа Капельгородського, навіяні десятирічним перебуванням на
Північному Кавказі, лягли в основу повісті «Аш хаду» («Я стверджую»). Ху-
дожня історія трагічного кохання караногайських Ромео и Джульєтти, розка-
зана в «повісті з натури», стала першим зразком повістєвого жанру, що пере-
давав автентичну східного колориту, знайомив українського читача з побуто-
во-звичаєвим укладом життя титульних народів Північного Кавказу, з їх-

¹ Білецький, О., *Про прозу взагалі та про нашу прозу 1925 року* // Червоний шлях, 1926, № 3, с. 161.

ньою ментальністю, етнокультурним досвідом та морально-етичними ідеалами.

Цілком очевидно, подаючи художню візію інонаціонального матеріалу, автор-творець, підходячи до її репрезентації з певною комунікативною установкою. В означеному контексті, не зайвим буде нагадати, що метропольний дискурс і контрдискурс наративних стратегій «периферії» щодо наповнення змісту дихотомії Свій / Чужий мав абсолютно амбівалентний характер. Якщо література «центру» долучалася до імперської стереотипної моделі інтерпретування, впроваджуючи на завойованих землях наратив російської присутності, витісняючи з непокірних територій, які потрапили до сфери її впливу, власну історію та культуру, то голоси українського письменства традиційно були позбавлені колоніальної риторики – риторики влади.

Ні Микола Карамзін, ні Олександр Пушкін, ні Михайло Лермонтов, ні Лев Толстой «не мали жодних сумнівів щодо справедливості своєї справи, навіть, якщо іноді вони поділяли персонажів-росіян на достойних... та негативних... Вони не мали жодних сумнівів, що землі, на яких вони бували, були б багатшими як частина цивілізації, вдягненої в однострої російських козаків. Російські описи... переповнені <...> намаганням «втиснути» тубільців у межі категорій дискурсу, створеною людиною ззовні. <...> письменники ставили на передній план ті елементи чужої дійсності, що їх вони хотіли закріпити в пам'яті читачів, зовсім не знайомих із цим середовищем»¹, – аргументовано доводить польсько-американська славістка Єва Томпсон, наголошуючи на участі російських літераторів в імперському завойовницькому проекті.

Разюче несхоже до метропольного дискурсу сприйняття завойованих земель і поневолених народів демонструє в повісті «Аш хаду» Пилип Кпельгородський. Особистий досвід перебування на Північному Кавказі дає можливість авторові не тільки прискіпливо розповісти про побутово-звичаєві норми та морально-етичні принципи патріархального буття караногайців, а й майстерно вписати в «чужі діалоги» провідні проблеми української історії. Негативне семантичне наповнення має в тексті імперська політика насильства й міжнаціональної ворожнечі, що призводила до етнічних конфліктів, ідея вищості так званої «висококультурної нації» (зрозуміло, російської. – О.Ф.), порушення релігійних, звичаєво-правових норм, соціальне й національне приниження тощо.

Світоглядні установки автора отримують подальший розвиток у беззастережному співчутті головним героям повісті й обуренні насильством старшин, кадіїв та ахунів; у викритті облудності правил адату й шаріату, в показі

¹ Томпсон, Єва М., *Трубадури імперії: російська література і колоніалізм*, Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006, с. 105-106.

зловживань царськими прислужниками-суддями, у профанації місцевих виборів за російськими «правилами». Розповідаючи про моральні й фізичні страждання, крізь які довелося пройти сироті Каїрбеку та його зовсім юній нареченій Отарбіке, показуючи форми протесту ногайського байгуша проти несправедливості, письменник акцентує не стільки на соціальному протесті, скільки на духовній свободі героя, захисті власної гідності й честі.

На відміну від художнього формулювання імперських візій російських літераторів (на кшталт, «тубільці неодмінно примітивні», «жінки – покірні та чуттєві, тоді як у чоловіків поєднується лють із боягузством», «брак гігієни в тубільців і їхній дитячий спосіб мислення¹ і под.), Пилип Капельгородський підкреслює неповторність, неабияку духовну силу, енергію, оптимізм головного героя – борця й захисника не тільки «маленької любої хатин», а й покривдженого народу. І, що особливо прикметно, колишній «лагідний молодик, смирний степовик», який після спілкування з волелюбними горцями Кавказу, став «сміливим месником, шибайголовою», передає національні риси українських героїв – народних месників і захисників поневоленого народу. Помітна також у повісті проекція на українські природні топоси («сивий степ», «степові простори», «південне сонце»), що не тільки резонують нетривкі відчуття, які існують у свідомій чи підсвідомій сферах персонажів, а й набувають метафоричного значення.

Осмыслиючи специфіку моделювання Інший / Чужий в українському прозописмі початку ХХ століття, не можна не звернутися до художньої візії інонаціонального світу, репрезентованої в повістях Олеса Досвітнього «Алай» і «Гюлле». Уже перші художні тексти письменника в нарисовій формі розповідали про події китайської революції 1912 року, знайомили читача з хронікою боротьби китайського народу проти власних мандаринів і чужоземних завойовників. На відміну від усталеної орієнтальної традиції відображення в українській літературі інонаціонального матеріалу, письменник зосереджує увагу не стільки на специфіці життя й побуту східних народів, орієнтальному психотипі, етнокультурному досвіді тощо, скільки на ідеологічних проекціях світогляду персонажів. Зокрема – на складних, часом заплутаних подробицях діяльності повстанських загонів, на ідейних змаганнях, політичній риторичі та позбавлених національного ґрунту суперечках персонажів.

Матеріалом для повістей стали життєві перипетії та карколомні пригоди Олеса Досвітнього, його естетичні враження від Сходу, досвід від тривалих і небезпечних подорожей Середньою Азією. Якщо в «Алай» на першому плані фігурують картини киргизьких пейзажів Алайської долини з компонентами топоніміки (містечка Джал-Абад, Оша, Кашгар, гори Памір), то в «Гюлле»

¹ Томпсон, Єва М., *Трубадури імперії: російська література і колоніалізм*, Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006, с. 105.

«східна» тематика набуває художньо досконалого зображення на рівні екзотичних елементів із природних краєвидів та місцевого колориту Туркестану, частину території якого свого часу анексував Китай (поселення Чурук-Су, міста Іртенлик, Урумчі, Яшіль-От). Спільним для творів є показ реалістичних картин поневірянь душевно багатого й гостинного, довірливого й терплячого, щирого й наївного народу, змушеного виживати в умовах соціального та національного гноблення. І на цьому тлі – відображення нечуваної кривди, жорстокості й дикого свавілля російських чиновників-колонізаторів та місцевих багатіїв.

У багатьох авторських відступах ліричного й філософського змісту зустрічаються описи дивовижної та унікальної у своїй первозданності природи Сходу. Письменник активно використовує в обох текстах художні засоби з арсеналу ефектної та орнаменталізованої екзотики: для змалювання пейзажу, східного інтер'єру, портретних характеристик (як стилістично розлогих, так і ситуативних), з метою деталізованої розповіді про обряди (традиційні кінні перегони, звичай калиму, посвячення в іслам, традиції мусульманського весілля).

Знайомлячи читача в повісті «Алай» із віковичними звичаями, традиційними заняттями та своєрідним побутом киргизів, уйгурів, узбеків, Олесь Досвітній не тільки подає словник поширеної в мові кочовиків лексики, пояснює значення слів у численних примітках, а й відтворює фонетичні особливості інонаціональної мови. У творі відсутній зверхній і принизливий тон щодо обмеженості та варварства т. зв. «тубільців», їхніх релігійних переконань, притаманний творчій манері письменників царської / радянської метрополії (на кшталт, «дитячого» способу мислення, браку гігієни й под.). Так, скажімо, в роздумах військового писаря Марка Шешеля, суголосних з інтенціями автора, звертається увага на глибоку внутрішню культуру та морально-етичні чесноти місцевих мешканців.

У повісті «Гюлле» в художньо досконалій формі зображені картини життя уйгурів, що також різняться з імперськими характеристиками й оцінками. Абсолютно протилежні інтенції викликають описи традиційних занять тюрків, розповіді про культуру обробітку піщаної землі. Приміром, торгівля приносить мешканцям глухого китайського містечка (хоч і не всім) непогані прибутки, а система зрошування навіть на бідному ґрунті дає змогу вирощувати бавовну й інші сільськогосподарські культури. Мурза Ахмет, який полонив утікача-революціонера з Російської імперії Ремо, має два власні каравани, а його односельці розводять великі табуни коней і отари овець. Із глибокою й непідробною симпатією автор розповідає про менталітет (працьовитість, скромність, мужність, самовідданість), світоглядні риси, східні традиції, самотній побут і вподобання уйгурів.

Виразно й колоритно зображаючи дивовижний край природної краси й різких контрастів, Олесь Досвітній у повісті «Алай» викриває імперську риторичку, яка тривалий час артикулювала імператив доброчинності стосовно територій значно віддалених від російських етнічних кордонів. При цьому автор проводить дуже вдалу паралель між методами російської експансії в Середній Азії та загарбницькою політикою в Україні: «Він згадав мимохіть історію свого краю, наділення своїх панів дворянством, карськими милостями, і тих з вільних полковників, запорізьких осавулів, що перетворилися на чудових царських сатрапів. Чи не так буде, а, може, є з цими киргизами? Чи не однаково царат їх голубить, утворює свої агентів? Потім, як колишні осавули, полковники, вони будуть зрусифіковані й знаючи мову свого народу, будуть чудові професори, “земляки”»¹.

Промовистим прикладом облудності так званої «цивілізаційної місії» є модель поведінки російського поручника з киргизами, позначена відвертим презирством і ненавистю, антипатією та відразою: «...а на киргизів та іншу наволоч ще встигнеш надивитись»²; «головне з цим бидлом – це строгість, суворість. Треба, щоб вони завжди пам’ятали – ми начальство для них, інакше»³.

У повісті «Гюлле» про колоніальну політику завоювань та асиміляції китайською імперією тюрків-уйгурів свідчать лише локальні згадки про верховну владу, що належить китайцям, про визнання права китайців установлювати розміри податків, призначати місцеве, лояльне до влади «центру», керівництво. Зверхня позиція легко й видимо прочитується в риторичці не тільки китайського правителя провінції – анбаня, а також і в поведінці його прислужників, місцевих багатіїв.

І в «Алай», і в «Гюлле» навзаємін радянській риторичці міжнаціонального об’єднання на чолі зі «старшим братом» – російським народом, що активно пропагувався в межах офіційного дискурсу, Олесь Досвітній відтворює прагнення східних народів до соціального звільнення та національної самобутності. В обох повістях висловлює власні погляди про значення рідної мови в житті конкретної людини та в історичній перспективі етносу, захищає право народів на захист й утвердження своєї духовності. Зрештою, як і його побратими-письменники Володимир Гжицький, Майк Йогансен, Мирослав Ірчан, Гео Шкурупій та ін., вкотре доводить, що глибоке пізнання й творче засвоєння культури, історії, традицій, щоденного побуту різних народів сприяє збагаченню власної національної культури, ставить на відповідний світовий рівень її розвиток.

¹ Досвітній, О., *Алай. Гюлле* / Досвітній О., Твори: у 3-х т., Київ: ДВУ «Література і мистецтво», Харків, Т. III, 1931, с. 236.

² Там само, с. 250.

³ Там само, с. 254.

У великих епічних формах індивідуально-авторська рецепція образів Іншого / Чужого пов'язана в основному з темою перебудови життя околиць величезної імперії (тепер уже радянської. – О.Ф.) на соціалістичних засадах. Соціальні аспекти своєрідності інонаціонального світу, його природи, культури й побуту розкриваються в романах про індустріалізацію: «Роман міжгір'я» Івана Ле, «Море відступає» і «Зоряна фортеця» Олександра Донченка, «Справа серця» Василя Вражливого та інші.

Осібне місце художніх візіях східної «картини світу» займає соціально-психологічний роман Володимира Гжицького «Чорне озеро», що не вкладається в модель «пролетарської літератури». Обравши за об'єкт художнього зображення автентичну життя малочисельного етносу, автор навзамін нав'язує метрополією пафосних картин індустріалізації східних регіонів показав боротьбу ойротів-алтайців проти «колонізаторів-урусів». У романі набули вагомому сенсу гострі питання великодержавництва й великоруського шовінізму, курсу більшовицької партії, що продовжувала політику «собірателя землі руської» (вислів Миколи Хвильового).

У «Романі міжгір'я» Івана Ле вдається до відтворення «соціалістичного перетворення» незвичайного, екзотичного місця – великих просторів Узбецької пустелі, населеної невеликими селищами й містами, в широкому політичному та побутовому контексті. У першій книзі письменник зображає картини спорудження зрошувальної системи та електростанції в узбецькому Голодному степу, у другій – розповідає про будівництво заводу сільськогосподарських машин у Ташкенті.

У моделюванні характерів героїв роману помітна нарочитість, притягнутість на догоду ідеологічній схемі. Маємо на увазі представлений у тексті міжнаціональний склад персонажів, що вкладався в дискурс метрополії: з одного боку, авторитетні спеці-росіяни, робітники-узбеки, етнічні інтелігенти, які проходять своє світоглядне зростання, з другого – вороги радянської влади, які подаються через конкретизовані типажі (місцеві баї, мулли, білі офіцери). Якщо ідейні єдності поєднані «боротьбою за велику загальну справу – за здійснення ідеалів соціалізму»¹, то «класово-ворожі елементи» – бажанням зашкодити цій «благородній меті».

Попри виокремлення обов'язкових ідеологем (керівної ролі партії, дружби народів, класової боротьби, щасливого комуністичного майбутнього тощо), епічне моделювання в художньому просторі роману фокусується не стільки на розвитку зовнішнього конфлікту, детермінованого конкретними соціальними умовами й історичними обставинами, скільки на любовно-психологічній проблематиці. На першому плані в «Романі міжгір'я» – приватна сфера, особисте життя героїв, хоча автор у тій чи іншій мірі відбиває також і

¹ Ле, І., *Роман міжгір'я*, Книга I, Харків: ДВУ, 1929, с. 113.

особливості суспільної атмосфери, стереотипи поведінки в умовах соціалістичного будівництва.

У «Романі міжгір'я» до теми національної екзотики письменник вдається не заради неї самої, а з метою відтворення перебудови життя колись відсталих народів Російської імперії, зміни особливого національного складу мислення на інтернаціональний тип, пропагований ідеологічною парадигмою. Показ у тексті національних звичаїв, вірувань, моралі, родинних стосунків локалізований окремими епізодами. Більше того, східні декорації постають у романі в новому ракурсі: як семантично місткий метафоричний образ минулого життя керівника будівництва Саїда-Алі, що асоціюється з відсталістю азійського світу, бідністю місцевих мешканців, несправедливістю. Знайомлячи читача з життям інонаціональних персонажів, автор неодноразово послуговується лексикою узбецької мови, що служить, як правило, для розкриття колориту «епохи індустріалізації» в «голодному степу», пояснює значення слів у примітках.

Абсолютну іншу стратегію моделювання образів Іншого / Чужого предсталає в соціально-психологічному романі «Чорне озеро» (першій його редакції. – О.Ф.) Володимир Гжицький. Написаний 1929 року твір (майже одночасно з «народженими» за «соціальним замовленням» художніми візіями східної «картини світу» – «Романом міжгір'я» Івана Ле, «Сталеве серце» Петра Вігдоровича, «Крила» Володимира Кузьміча та ін.) не вкладається в ідеологічну модель «пролетарської літератури» та пропагований проект національної політики. Як закидали тогочасні критики, у творі «дві великі проблеми: міжнаціональні відношення й культурний розвиток відсталих народностей СРСР»¹ не тільки не вирішуються, а радше навпаки – губляться в «мутному потоці дешевої авантюристичності» та обмежуються ідеєю «вузького націоналізму».

Дія роману «Чорне озеро» розгортається в екзотичному Алтаї – прабатьківщині всіх сучасних тюркських народів світу. На початку ХХ століття цей регіон, один із віддалених, анексованих Росією, не підтримав утворення нової імперії під червоними прапорами. Корінне населення Алтаю утворило навіть окрему від метрополії адміністративну одиницю – автономну Республіку Ойрот та виступило зі зброєю проти радянської влади. Щоправда, скориставшись роздробленістю національних груп та протистоянням між лідерами національного руху, більшовики ліквідували державне утворення алтайців і продовжили експансію краю, силоміць нав'язуючи корінному населенню політику радянського інтернаціоналізму.

Обравши за об'єкт художнього зображення автентику життя малочисельного етносу – ойротів-алтайців, їх боротьбу проти «колонізаторів-урусів»,

¹ [...] Гжицький, В., *Чорне озеро* / На літературном посту, 1931, № 5, с. 45.

автор осмислив гострі питання великодержавництва й великоруського шовінізму, політики партії, що продовжувала втілювати ідеї, як писав Микола Хвильовий у романі «Вальдшнепи»¹, «собірателя землі руської». Події в романі локалізовані не лише невеличким алтайським селищем Чемал, а й іншими поселеннями та радянською столицею. Причому основна сюжетна лінія розгортається на території ойротів і лише в розв'язці переноситься до центру метрополії – Москви. У заголовок роману винесено достеменно існуючий алтайський топонім – Чорне озеро (Кара-Кол), утворене високо в горах природне явище, що стає семантично навантаженим символом.

Як справжній майстер, Володимир Гжицький описує алтайський ландшафт, особливості місцевості, мистецьки змальовує екзотичні, майже незвідані гірські пейзажі (озеро, ліс, водоспад), які часто резонують із внутрішнім світом героїв. Звернувшись до інонаціонального матеріалу, до алтайського топосу, письменник із любов'ю розповідає про старовинний побут, релігійні уявлення, про обмежені віковими традиціями звичаї та міфологічний світогляд народу. Національний колорит алтайців-ойротів доповнюють детально відтворені обряди (камлання – «спілкування» жерця з богами), молитви, розповіді про легендарне походження Алтаю, народні пісні про національного героя Чет-Челпана у виконанні старшого покоління носіїв ойротської культури. Картину етнонаціонального простору в художній площині «Чорного озера» увиразнюють лексичні засоби мови, пов'язані з побутом і працею, віруваннями й традиціями корінних мешканців.

Авторський задум у романі розгортається через діалоги між «своїми» (алтайцями-ойротами) та «чужими» (завойовниками-«урусами»), які постають антагоністами у світоглядних позиціях, у морально-етичних пріоритетах та духовних запитах. Алтайці (головна героїня роману Тетяна Токпак, її батько Іван Макарович, лікар Темір, кам Натрус, багач Мабаш, селянин Тріш) мають тверді національні переконання й усвідомлюють загрозу від російського шовінізму. Вчитель Іван Токпак прямо вказує художникові з Москви Ломову на колоніальну політику «хоч червоної та імперії російської»: «...хіба ж, наприклад, руським мало своєї території? Чому вони покинули степ і лізуть до нас, у гори, де нам самим так тісно»².

З учителем діалогізує його давній друг – лікар Темір, називаючи російського художника Ломова ворогом, який «руйнував віками... край. Він розбив... народ, він палив наші аїли, він розстрілював наших жінок. Він розп'яв Алтай»³. Зазнавши численних принижень під час навчання в Москві,

¹ Хвильовий, М., *Вальдшнепи* / Хвильовий М. Твори: в 2-х т., Київ: Дніпро, Т. 2, 1990, с. 262.

² Гжицький, В., *Чорне озеро (Кара-Кол): роман* / Жовтень, 1929, № 7, с. 202.

³ Там само, с. 239.

Темір викриває облудність цивілізаційного намірів російських колонізаторів, які розказують «чудеса про свої досягнення», але не можуть навести лад на своїй землі. «Страшні вони (села. – О. Ф.) <...> Гірші, ніж алтайські аїли. Хати, як купи гнилої соломи порозкидані в безпорядку по полі, ні одної ніде деревини, ні одного кущика. Брудно, сіро, сумно! <...> Ті люди, певне і лямпочок електричних не бачили і певне скипками світять і досі. Чого ж пройшли мимо, залишивши їх на загин? <...> І виходці цих сіл... хочуть учити нас, «диких алтайців»? Вони приходять до нас розказувати чудеса про свої досягнення. Вони не можуть зрестися думки і охоти панувати над меншими націями»¹ – міркує алтайський інтелігент, спостерігаючи у вікно за жалюгідним виглядом російських помешкань.

Не проминає висловитися про колонізаторський зміст російської культури, «що дозволяє неофітові відректися свої братів, своїх рідних, тих, що кочують у юртах, їдять конину без солі й ніколи не миються»², вчителька Тетяна Токпак. Вона ж нагадує Ломову й про процес русифікації та асиміляції «малих» народів, що відбувався шляхом одруження росіян з місцевими мешканцями чи масовим переселенням росіян на Алтай.

Подаючи художню версію діалогу Схід – Захід, автор роману, на перший погляд, дотримується орієнтального підходу, за яким «біла людина» є носієм цивілізації, передових ідей, розвитку, а тубільці / «дикуни» – підступні, культурно обмежені (*sic!*), ірраціональні, ледачі («нація, можна сказати, пуста», «самолюбива нація», «роботи не люблять», «руської людини вони не поважають»). Втім, зробимо застереження: він не ідеалізує цивілізаційну місію представників радянської метрополії, які хочуть перетворити Алтай, використати його природні ресурси та ревізувати традиційний світоустрій ойротів.

В авторській інтерпретації адепти радянських перетворень: і впевнений у своїй праведній меті український інженер-мрійник Манченко, і позбавлений моральної рефлексії московський художник Ломов, і навіть «тьотя Груша» з В'ятки – несуть загрозу для особливої, одухотвореної природно-космічними ритмами, організації життя алтайців, для автентичної культури народу та його національної ідентичності.

Пропонуючи радикальну «раціоналізацію» Алтаю (на кшталт, «Нарешті пора перестати їсти ваші жахливі харчі, а взятися до обробки хліба. Пора вже нарешті алтайцям ознайомитися з плугом, бороною, возом та сіяти на тих родючих цілинах, що дарма лежать, овес, кукурудзу, а може й пшеницю. Пора завести городи на тих колосальних просторах навколо ваших юрт»³; «А

¹ Гжицький, В., *Чорне озеро (Кара-Кол)*: роман / Жовтень, 1929, № 7, с. 306-307.

² Там само, с. 218.

³ Там само, с. 269.

сировина, вовна, шкіри, вони можуть насичувати *наші* заводи»¹), Манченко й Ломов не обмежують себе відповідальністю перед корінним населенням, що опинилося перед небезпекою повного знищення новими (радянськими) колонізаторами.

Більше того, самовпевнені й пихаті інтелігенти-«ломови» впевнені в тому, що «малі» народи мають дякувати «руським людям» за їхню цивілізаційну місію (і Україна за Дніпрельстан, і Алтай), за подвижництво, яке дозволяє модернізувати життя окраїн. Так само, у цьому впевнені й російські міщани, і сповнені імперськими амбіціями покручі, що не воліють на рівних жити з тубільцями, які «пошматували ...батьківщину (Російську імперію. – О.Ф.), понаробили якихось республік»².

У багатьох діалогах художника Олексія Ломова, інженера Манченка з Танею Токмак, її батьком, доктором Теміром прочитуються українські аналогії. Чи не найповніша характеристика офіційно маніфестованої в радянській метрополії та фактично впроваджуваної в Україні, в інших регіонах (на шовіністично-колонізаторській основі) політики русифікації та мовно-культурної асиміляції звучить у міркуваннях алтайського інтелігента-патріота Теміра. Тут варто зацитувати без коментарів його висловлювання, що не тільки не втратило актуальності, а й набуло в реаліях ХХІ століття катастрофічних вимірів: «Усі єдиним духом дишуть ... І прості перекупки, і інтелігенти, і деякі комуністи. “Єдина неделіма” – ось квінтесенція всіх думок і бажань їхніх. ...Вони всюди хочуть бути вдома. Як же вони б могли відмовитись від Кавказу, від Криму, від Алтаю? Хто посмів би сказати, що Крим, Кавказ, Алтай не їхні? Їхні споконвічні! (курсив наш. – О. Ф.) – І тут же “право нації на самовизначення”, аж до відділення»³.

Завершуючи статтю, маємо констатувати, що в українській прозі початку ХХ століття, незважаючи на зовнішні (ідеологічні) впливи, оприявлюються контрдискурсивні до метрополії стратегії моделювання Іншого / Чужого. Взявши за основу іонаціональне буття, письменники вдавалися до критичного маркування російського / радянського центру, натомість автентичний простір у художній інтерпретації позбавлений негативних конотацій. Водночас митці пропонували різні шляхи естетичного освоєння східної «картини світу». Якщо Олесь Досвітній, Іван Ле представили раціонально обґрунтовану візію дійсності, пов'язавши її з соціально-політичним контекстом, то Пилип Капельгородський і Володимир Гжицький осмислили дихотомію Інший / Чужий на рівні кореляції національного, морально-етичного аспектів буття героїв.

¹ Гжицький, В., *Чорне озеро (Кара-Кол)*: роман / Жовтень, 1929, № 8, с. 289.

² Там само, с. 308.

³ Там само, с. 309.

Література

1. Білецький, О., *Про прозу взагалі та про нашу прозу 1925 року* / Червоний шлях, 1926, № 3, с. 133-163.
2. [...] Гжицький, В., *Чорне озеро* / На літературном посту, 1931, № 5, с. 45.
3. Гжицький, В., *Чорне озеро (Кара-Кол): роман* / Жовтень, 1929, № 7, с. 137- 272.
4. Гжицький, В., *Чорне озеро (Кара-Кол): роман*, Жовтень, 1929, № 8, с. 133-318.
5. Гундорова, Т., *Проявлення слова: дискурсія раннього українського модернізму*, Київ: Часопис «Критика», 2009, 447 с.
6. Досвітній, О., *Алай. Гюлле* / Досвітній О. Твори: у 3-х т., Київ: ДВУ «Література і мистецтво», Харків, Т. III, 1931, 299 с.
7. Капельгородський, П., *Аш хаду (Повість)* / Капельгородський П. Твори. Київ: Держ. вид-во худ. літератури, 1961, с. 159-266.
8. Ле, І., *Роман міжгір'я*, Книга I, Харків: ДВУ, 1929, 287 с.
9. Томпсон, Єва М., *Трубадури імперії: російська література і колоніалізм*, Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006, 368 с.
10. Хвильовий, М., *Вальдшнепи* / Хвильовий М. Твори: в 2-х т., Київ: Дніпро, Т. 2, 1990, с. 204-266.

НАРОДНІ АВТОРКИ ЧАСОПИСУ “ЖІНОЧА ВОЛЯ” (1932-1939): ФЕМІНІСТИЧНА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ЧИТАЧКИ НЕФЕМІНІСТКИ

Ольга Хамедова

*Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна
o.khamedova@kubg.edu.ua*

Анотація. У статті аналізуються белетристичні твори, які публікувалися в західноукраїнському часописі для сільського жіноцтва “Жіноча Воля” (1932-1939). Авторками цих публікацій були письменниці-аматорки, переважно селянки, які орієнтувалися на смаки й запити своєї цільової аудиторії. За багатьма критеріями ці твори можна віднести до масової літератури, оскільки для них характерний трафаретний і невибагливий сюжет, фольклорна фабула, надмірний дидактизм. Проте на відміну від багатьох інших творів для простого народу, редакція ставила своїм завданням залучити селянок до жіночого руху, зокрема агітувала за вступ до гуртків “Союзу Українок”, тому в цих творах був важливим і феміністичний компонент. Незважаючи на те, що у творах було чимало гендерних стереотипів, народні авторки послідовно конструювали образ нової селянки, освіченої, яка вмів ефективно вести господарство й бере участь у кооперативному русі, свідомої українки, яка небайдужа до громадських справ. Праця на користь Батьківщини й українського жіноцтва – ось ідейні домінанти творів письменниць-дилетанток.

Ключові слова: народні авторки, аматорки, часопис, масова література, фемінізм.

Abstract. *The National Writers of the "Female Volition" Newspaper: The Feminist Literature for a Non-Feministe Reader.* Fictional works published in the Western Ukrainian magazine for rural women "Women's Will" (1932-1939) are analyzed in the paper. The authors of these publications were amateur writers, mostly peasant women, who focused on the tastes and requests of their target audience. According to many criteria, these works can be attributed to mass literature, as they are characterized by a stenciled and unpretentious plot, folklore plot, excessive didacticism. However, unlike many other works for the common people, the editorial board set itself the task of involving peasant women in the women's movement, in particular campaigning for membership in the "Union of Ukrainian Women", so the feminist component was important in these works. Despite the fact that there were many gender stereotypes in the works, the folk authors consistently constructed the image of a new peasant, educated, able to effectively manage the economy and participate in the cooperative movement, a conscious Ukrainian who is not indifferent to public affairs. Work for the benefit of the Motherland and Ukrainian women are the ideological dominants of the works of amateur writers.

Keywords: folk authors, amateurs, magazine, mass literature, feminism.

Постановка проблеми. Трагічні події Першої світової війни, глобальні політичні трансформації в Європі, боротьба за незалежність України 1917-1921 років, утворення ЗУНР і проголошення соборності України, поразка

українських національно-визвольних змагань – цей суспільно-політичний досвід вплинув на світогляд і громадянську свідомість західноукраїнської спільноти вміжвоєнне двадцятиріччя. Л. Павлюк відзначила наступні тенденції в розвитку європейського суспільства того часу: “після першої світової війни відбувся масовий перехід від монархічних і консервативних до громадянських і радикальних ідеологій” [14: 15], що позначилося й на політичному житті Західної України, а також на розвитку західноукраїнської преси.

Відзначимо активізацію феміністичного руху в Європі й Україні в міжвоєнний період. Феміністичні імпульси найбільш потужно виявилися в Західній Україні, де діяли такі масові жіночі організації, як “Союз Українок” і “Союз Українських Працюючих Жінок – Жіноча Громада” з власними періодичними виданнями (“Жінка”, “Громадянка”, “Українка”, “Жіноча Доля”, “Жіноча Воля”, “Жіночий Голос”). Дослідження взаємодії та перетину фемінізму й різних політичних ідеологій на шпальтах провідних часописів того часу – одне з актуальних завдань пресознавства.

Теоретичне підґрунтя. Гендерні медійні студії в західній науковій традиції вже мають значні здобутки, адже дослідження тривають з 1960-х років. При цьому медіадослідники не дійшли згоди щодо назви цієї наукової сфери: їх називають і гендерними медійними студіями (Д. Мак-Клайв), і феміністськими медійними студіями (Л. ван Зунен), і феміністичною теорією комунікації (Е. Клаус).

Питання про гендерну специфіку професії журналіста – одне з дискусійних і в сучасному медіасередовищі. На думку багатьох медіадослідників (Л. Малві, Д. Мак-Квейл, Т. Землякова, В. Стекольщикова та ін), гендерна ідентичність журналіста все ж впливає на добір тем, загальну концепцію, специфіку контенту, стилістику його подачі, інструментарій тощо. О. Кисілевська, редакторка й видавчиня популярних західноукраїнських часописів “Жіноча Доля” і “Жіноча Воля”, влучно охарактеризувала “чоловічу” і “жіночу” домінанти преси того часу: “українські часописи, видавані виключно мущинами, не можуть так ревно й щиро зайнятись долею нашого жіноцтва. Не можуть присвятити стільки уваги й часу жіночим справам. А подруге, коли б навіть і хотіли, то часопис, видаваний мущинами, не може принести стільки правдивих порад для жіноцтва, як часопис, видаваний жіноцтвом, котре краще розуміє жіночу душу і її потреби” [4: 7].

У більш широкому гуманітарному контексті про специфіку жіночих текстів писали Ю. Крістева, Е. Шовалтер, Г. Ч. Співак, В. Агеєва, Т. Гундорова, Є. Кононенко та ін. Е. Шовалтер означила ключове питання для феміністичної критики: “чи мовлення, читання й письмо позначені статтю?” [19: 690].

Методи дослідження. Проблема взаємодії гендерної та національної ідентичностей у контексті української історії міжвоєнного двадцятиліття прочитується як питання про колоніалізм, націю та гендер. Дискурс-аналітики медійних текстів, зокрема Т. ван Дейк, Е. Лакло, Ш. Муфф наголошували на необхідності вивчення ідентичностей як способів означення певної групи, так і дослідження їхньої представленості в боротьбі за гегемонію в ідеологічних дискурсах. У сучасних дослідженнях міждисциплінарний метод дискурс-аналізу вважається найбільш адекватним для аналізу медіатекстів, оскільки він дозволяє відповісти на наступні запитання: “яка саме форма репрезентації соціального світу домінує; які форми взаємодії формує медіатекст між людьми і світом, а також між можновладцями та рештою; як одне й те саме значення може змінюватися залежно від того, в якому медіа-тексті воно використовується” [12: 13]. На нашу думку, дискурс-аналітичний підхід варто поєднати зі здобутками феміністичної критики, яка сфокусована, зокрема й на аналізі специфіки жіночого письма.

Виклад основного матеріалу дослідження. О. Кисілевська, одна з очільниць “Союзу Українок”, була водночас редакторкою й видавчиною двох популярних серед жінок Західної України міжвоєнного періоду часописів – “Жіноча Доля” і “Жіноча Воля”. Редакторка небезпідставно вважала тогочасні популярні суспільно-політичні часописи “чоловічими”, оскільки останні вкрай мало матеріалів присвячувало жінкам. З 1925 року в м. Коломия вона видавала місячник (потім двотижневик) “Жіноча Доля”.

На нашу думку, жінки середнього класу, представниці міської й сільської інтелігенції були потенційною аудиторією часопису “Жіноча Доля”. Про сегментацію цільової аудиторії за соціальним принципом свідчить те, що з 1932 року О. Кисілевська почала видавати для селянок окремий додаток, “часопис для сільського жіноцтва” “Жіноча Воля”. Газету “Жіноча Воля” називали “молодшою сестрою” часопису “Жіноча Доля” [5: 4], і, хоча перший орієнтувався на селянок, а другий – на інтелігентне жіноцтво, цілі в них були схожими. Редакція часопису “Жіноча Доля” послідовно моделювала образ ідеальної господині дому, який був пріоритетним навіть у порівнянні з образами матері й дружини. У часописі для сільського жіноцтва, “Жіноча Воля” до матеріалів про домоводство й дітей, додавалися поради по догляду за городом, садом, худобою тощо. Так, в одному з чисел часопису “Жіноча Воля” редакторська колегія показово здійснила ранжування своїх матеріалів (на першому місці – господарські справи, а на другому – громадські), коли заохочувала потенційних читачок передплатити додаток: “Користь була б і для своєї хати (як вести поступову, пожиточну господарку, як тримати лад у хаті, чистоту, порядок, як плекати й виховувати діти, як робити різні запаси й харчувати родину і т.д.), а також і для

громади, і для народу (як організуватися, як спільно обстоювати загальнонародні інтереси тощо)” [5: 5].

Дослідниця галицької преси Л. Сніцарчук відзначала, що коломийські “Жіноча Воля” і “Жіноча Доля” “зуміли перерости локальні межі й перетворитися в потужні пресові органи, популярність яких підтверджувалися високими накладками, широкою географією затребуваності, значним комунікаційним інтерактивом” [15: 21].

Завданням редакції часопису для сільського жіноцтва “Жіноча Воля” було піднести громадянську свідомість своєї читачки на якісно вищий рівень: просвітити її (дати знання про ефективне господарювання, основи медицини тощо), залучити до активної участі в громадській і кооперативній роботі, виховати її жіночу гідність. З цією метою регулярно друкувалися художні твори, які можна віднести до масової (С. Філоненко) або популярної (Т. Гундорова) літератури. Це була “дилетантська словесність” [18: 23], тобто оповідання письменниць-початківців, аматорок, маловідомих авторок, які підписували свої твори зазвичай криптонімами, псевдонімами або ж твори взагалі були анонімними. Їхньою читацькою аудиторією були українські селянки, часто малоосвічені, про що свідчить репліка редакторки щодо читання часопису: “Де мама неписьменна (на жаль і таке в нас трапляється!) – там діти могли б читати мамі” [5: 4].

Твори сучасної масової літератури з їх чіткими жанровими параметрами (мелодрама, детектив, бойовик тощо) мають на меті розважити читача. Для масової літератури, яка друкувалася в західноукраїнській пресі міжвоєнного періоду, важливішим був не розважальний, а дидактичний аспект. Багато матеріалів (навіть інформаційних) у жіночій пресі були з відтінком моралізаторства, цей повчальний тон особливо відчутний у популярних художніх творах, вміщених у часописі “Жіноча Воля”. Вважаємо точним і вичерпним визначення “масової літератури” Ю. Коваліва, який враховує цей компонент: “Масова література, або Тривіальна література широко тиражована розважальна або дидактична белетристика, адаптована для розуміння пересічним читачем, переважно позбавлена естетичної цінності” [11: 18].

Мета нашої розвідки – дослідити тематичні й стилістичні особливості, визначити ідейні домінанти художніх творів письменниць із народу, які публікувалися на сторінках часопису “Жіноча Воля”.

Художні твори в часописі “Жіноча Воля” часто були агітаційними: закликали до громадської активності, пропагували участь у різноманітних гуртках і товариствах, рекламували навчання на господарських курсах під егідою “Союзу Українок”, виховували національну самосвідомість. Водночас письменникові треба було врахувати “концепт читабельності, під яким розуміють не лише доступність, зрозумілість тексту, стилістичну вправність автора, але й сюжетну динаміку, яскравість і життєподібність образів, вміння

встановити контакт із читачем, полонити його увагу [18: 89]. Тому фабула таких творів була простою й будувалася вона на моральному переродженні героїні. Так, в оповіданні “Марійка”, написаному “Ольгою О.”, розповідалося про молоду селянку, яка змогла перемогти свою згубну пристрасть, дізнавшись, що її коханий хлопець виказав українських активістів польській владі. Мораль твору часто окремо формулювалася наприкінці твору: “Бо жадна свідомо українка не повинна, не сміє віддати свого серця тому, кому байдуже добро і будучність України” [13: 4].

Феміністичний компонент також був закладений у багатьох творах, адже героїня або сама зазнавала морального переродження, або ж позитивно впливала на героя. Про дівчину, яка перевиховала хлопця, йдеться в оповіданні “Чар-сила “Відродження”, підписаному “Толя П.”. Головна героїня розриває стосунки з хлопцем, байдужим до громадських справ і який до того ж п’є й курить. Автор наділяє дівчину ініціативністю, кмітливостю й сильною волею: “Тому памятай: від сьогодні не заговорю до тебе ані слова аж до хвили, коли побачу, що ти поправив свою похибку й додержуєш дану обіцянку” [17: 5]. У творі наявний казковий мотив чарівного перетворення героя – за шість днів він кардинально змінюється й стає членом культурного товариства “Відродження”.

Оповідання “Добрий знак” Жені Лисогірської було написане з ціллю агітації за передплату жіночих часописів і реклами курсів домогосподарства, які організовував “Союз Українок”. Попри те, що оповідання призначалося для жіночої аудиторії, воно було сповнене патріархатних штампів: “Перша робота жінки – хата, Лад у ній, зварити гідно на час, попрати...” [7: 5]. Головна героїня твору Настя – погана господиня й дружина, яка ще й до того ж була дурною й довірливою, бо безкоштовно віддала шахраю корову. На противагу дружині, чоловік зображений безкінечно добрим, мудрим і терплячим. Хоча характеристики героїв були одновимірними, схематичними, твір не був відірваним від життя, а містив деякі достовірні деталі тогочасних звичаїв і побуту селянства, т.зв. “маркери сучасності і повсякдення” [18: 89]. Так, розповсюдженою практикою в селянських родинах було домашнє насильство, про що йдеться у творі: “Він міг тепер, як інші чоловіки, на куски її пірвати, до неживої збити...” [8: 5]. Проте чоловік Насті демонструє нетипову поведінку, бо саме він перевиховує дружину: записує її на куховарські курси й передплачує їй часопис “Жіноча Воля”. Цей тип чоловіка втілює феміністичну мрію про чоловіка-рівноправного партнера в шлюбі, який сприяє громадській активності жінки. Саме це спричинює чарівне переродження героїні: з лінивої вдома та безініціативною в громадському житті, вона стає взірцевою господинею й активною учасницею жіночого товариства. Крім заклику про громадську активність жіноцтва, у творі наявна агітація за здоровий спосіб життя, а саме – чистоту в оселях, тобто у творі

втілені гасла, які часто лунали зі сторінок часопису про гігієну й дотримання санітарних норм у побуті. Тому свідченням того, що Настя кардинально змінилася є те, що вона стала відчиняти вікна й провітрювати хату.

Твір завершувався гепіендом про щасливу сім'ю, у якій запанували добробут і злагода: “І змінилося їхнє життя не до пізнання. Не жалує Василь корови, не жалує грошей на газету, на книжку, та й на курс... Йому багато більше вертається... Обое вони стали членами кооперативи, “Просвіти”, вона ж і в жіночій кружку” [8: 6].

Така фабула свідчила про її фольклорні джерела, зокрема авторське запозичення казкового мотиву про чарівне переродження героя, змінювалися лише гендерні іпостасі героїв – тепер у центрі оповіді знаходився не герой, а героїня. Кульмінаційним моментом, як і в чарівній казці, є зустріч з темними силами (шахраєм). Чарівником, який допомагає героїні переродитися, є її чоловік. Сама героїня зазнає метаморфози: вона несподівано усвідомлює наслідки своєї поведінки й за короткий час кардинально змінюється. Загалом, героїня наприкінці демонструвала бажану модель поведінки для читачок часопису.

Такі стереотипні образи героїв і трафаретний сюжет зустрічалися в багатьох творах часопису “Жіноча Воля”. Це дозволяє говорити про “інфантилізацію” як провідну медійну стратегію в часописі “Жіноча Воля”, оскільки йдеться про використання в інформаційній діяльності прийомів, характерних для творчості дітей, – “чарівної казки, архетипних героїв, спрощеної лексики, сюжетики, мотивації” [6: 103]. Варто згадати, що інфантилізація є конституюваним компонентом масової культури. Т. Гундорова з цього приводу слушно зазначила, що “в українському варіанті концепція масової літератури набула особливого виміру – як літератури популярної, що становила народницький варіант масової” [2: 91].

Загальний стиль викладу матеріалу в часописі, менторська тональність у зверненні редакторки й дописувачок до своєї аудиторії читачок свідчить і про продовження народницьких традицій просвіти простолюду, для якого патріотично налаштована інтелігенція друкувала книжки – “метелики”, своєрідний “масліт” у ХІХ столітті. Відомості з історії, культури, географії у них подавалися у вигляді науково-популярних нарисів, які характеризувалися простим сюжетом і доступним викладом. За специфікою конфлікту, типами героїв, композицією ці популярні оповідання подібні були також і до “високої літератури”, зокрема до морально-дидактичних творів української народницько-реалістичної й сентименталістської літератури ХІХ століття, зокрема до творів Г. Квітки-Основ'яненка й О. Стороженка, Ю. Федьковича.

З-поміж інших невибагливих оповідань, уміщених у часописі, вирізняється твір Жені Лисогорської, “Живий протест” про успішну в професійному плані жінку. Цей твір є підкреслено феміністичним за своїм ідеологічним

спрямуванням, це оповідання-ідеологічна дискусія про нову роль жінки в українському суспільстві міжвоєнного періоду. Воно відзначається більш складною композицією (поділяється на дві частини), ніж інші художні твори, вміщені в часописі. У першій фрагментарно подано епізод з дитинства головної героїні, Маланки, а в другій – читач зустрічається з дорослою героїнею, якій вже минуло 30 років. З одного, боку, твір агітаційний, бо популяризує ідею створення сільських кооперативів для збуту сільсько-господарської продукції. З іншого – авторка намагалася розвінчати чимало патріархатних упередження проти жінок. Так, показовим є епізод, коли священник бачить маленьку Меласю, але не впевнений чи це дівчинка, чи хлопчик. Він вирішує назвати дитину хлопчиком, “щоб маму не образити титулуванням донькою” [9: 4]. У творі порушена важлива проблема про доступ дівчат із селянських родин до освіти. Зображується негативна реакція батька дівчинки на побажання священника, щоб дитина вчилася: “Та люди сміяться будуть... Скажуть, раз за зуб не мають, що кинуть, а дитину, ще до того доньку, на “панно” вчать!” [9: 4]. Репліка батька свідчить про те, що громадська думка межі XIX-XX століть вважала освіту для жінок, особливо з незаможних родин, необов’язковою й взагалі непотрібною.

Оповідання побудовано на діалогах персонажів, має багато описів, йому бракує дії, проте вдало відтворений тип українки, яка брала діяльну участь у реформуванні галицького села міжвоєнного періоду. Маланка, керівниця (“справничка”) сільського кооперативу, є талановитою організаторкою. У дискусії вона розкривається не тільки як розумна в економічних питаннях жінка, але й та людина, яка здатна переконливо та аргументовано відстоювати свої переконання. “Люстратор” Іван, який випадково потрапляє до цього села, здивований тим, що успішну комерційну роботу веде жінка. До зустрічі з нею він вважав, що для успіху потрібен “сильний духом мужчина”, бо “жіночі руки заслабі” для такої роботи. Авторка вклала в уста героїні думку про те, що чоловіки “лиш вмовляють в жінок слабкість” [9: 5].

Висловлювання двох персонажів – Маланки та Івана – оприявнюють два анатагоністичні дискурси, кожний з яких є особливим способом репрезентації соціальної картини світу. Якщо взяти за основу ідею Е. Лакло та Ш. Муффа, що дискурс формує соціальний світ за допомогою значень, то за допомогою їхніх діалогічних висловлювань можна простежити “боротьбу за певний спосіб фіксації значень” [3: 57]. Іван у даному випадку висловлює думки патріархатальної більшості про сутність жінки, її спосіб життя й потреби: “жіночі руки заслабі”, “жінки відважні, діяльні, та не в ділах, а словах, за піччю, а дати її на фронт...”, “чому ж заміж не йдете? в дівчині на першому пляні це, а решта інше” [9: 5]. Всі висловлювання чоловіка фіксують значення, які є настільки загальноприйнятими, що здаються зовсім природними” [3: 57]. Головна героїня втілює “живий протест” проти громадської

думки щодо неспроможності жінки самотійно й професійно займатися суспільно корисною діяльністю. Вона аргументовано веде дискусію й спросто-вує один за одним всі гендерні стереотипи.

Авторка також порушила у своєму оповіданні питання про участь жінок у війні. Маланка наголошує на тому, що жінки самотійно годували й захищали свої родини в часи війни. Вона іронічно говорить, що в часи війни за відсутності чоловіків “не було кому вмовляти несамотійність” [9: 5].

Слова героїні про вагомий внесок жінок під час війни й замовчування або ж применшення його в мирний час суголосні думкам сучасних дослідниць про роль жінки на війні. На думку українських історикинь (М. Байдак, О. Бежук), жінки використовувалися як трудовий ресурс під час Першої світової війни, їхня самотійність, віддана праця в тилу, безпосередня участь жінок у військових діях заохочувалася під час війни, але “закінчення війни часто повертало їх до реалій старої буденності”, а також пропонувало їм старі суспільні ролі. [1: 79]. Подібної думки дотримувалася й сербська дослідниця Ясіна Тешанович у розвідці “Жінка і війна”, яка проаналізувала жіночий досвід під час війни в колишній Югославії: “Вони повинні підтримувати своїх чоловіків, брати на себе всі родинні справи, вести громадське життя й виконувати повсякденні обов’язки, працювати інженерами, робітниками, шахтарями, лікарями, робити все, що потрібно, в той час як їхні чоловіки виконують якесь особливе завдання, котре вони вважають ледь не спасінням світу. Жінки легко і навіть з радістю приймають цю подвійну роль, зокрема тому, що опановують суспільну сферу, яка в мирний час для них закрита, що є історично зумовленим. Однак цей вихід жінок у суспільну сферу триває лише доти, доки триває війна, а коли вояки повертаються додому, жінок знову відкидають у сферу приватного життя” [16: 81]. Це означало, що після війни чоловіки відразу намагалися відновити втрачену соціальну ієрархію, в якій вони збули домінуючою групою, а жінки – субординованою.

“Слабкість” і “несамотійність”, яка вмовляється чоловіками жінкам – це артикуляція зафіксованих значень фемінності, які були визнані істинними в суспільстві. Ці значення таким чином формували особливу картину світу й зберігали “соціальні патерни” [3: 24]. Героїня ж намагається деконструювати цей прийнятий у суспільстві міф про “другу слабку стать”, дискутуючи з героєм: вона бачить сенс життя у своїй справі, не збирається заміж, і має бажання й силу волі, щоб змінити життя своєї громади на краще. Саме вона заряджає енергією та натхненням героя: “Іваську! Більше віри, а побідимо в боротьбі з тьмою!” [9: 6]. С. Філоненко справедливо відзначала, що “порушуючи практично ті самі проблеми, що й література «висока», масова література тяжіє в їхньому розв’язанні до «парадигми примирення і гармонії»” [18: 87]. Тепер сила жінки є “омовлена”, а тому усвідомлена чоловіком, який

погодився з Маланкою й зрозумів, що майбутнє саме за такими жінками: “Її життя і вона – це живий протест проти того, чим докоряється жінкам” [9: 6]. Проте в монолозі Івана авторка точно визначила й вразливе місце більшості чоловіків – страх перед активною й сильною жінкою, що, очевидно, є страхом втратити владну позицію: “О ні! нема чого боятись, коли б лиш більше “тих” жінок у нас, а коли такі будуть, роз’ясниться надія на краще Нації!” [9: 6].

Звертає на себе увагу й рубрика “Що розказує кума Явдоха”, в якій вмішувалися віршовані твори на певну злободенну тему. Вони мали підзаголовок – “монольог”, таким чином автор позначав автодієгетичний наратив твору та його наратора. Невідома авторка (скоріше за все, редакторка О. Кисілевська або відповідальна редакторка М. Ставнича) вустами героїні-оповідачки “куми Явдохи” переконувала читачок у документальності зображених подій. Часто вони були пов’язані з тими питаннями, які хвилювали діячок “Союзу Українок” або товариств “Просвіта”, “Сільський Господар” та ін. Так, “Союз Українок” на початку 1930-х років активно підтримував антиалкогольну компанію й пропаганду здорового способу життя. У часописі “Жіноча Воля” (1934, Ч.19) було вміщено віршоване оповідання про трагічні наслідки селянського алкогольного весілля: колотнеча, бійки, борги й зубожіння родини. Кума Явдоха розставляла необхідні повчальні коментарі та ідейні акценти: “ось таке колись робила тота гарна спілка, що її ми так любили: пиво та горілка...” [20: 8]. Як контраст до “неправильного” весілля Івана Гагілки, авторка змалювала й інше, безалкогольне. Це давало можливість зафіксувати в пам’яті читачок модель правильної поведінки. Наприкінці твору оповідачка зверталася до них з певним закликком-повчанням: “Прошу вас, кохані сестри, уважно читайте – і де є ще лихі звички, геть їх викидайте...” [20: 8].

Монолог героїні побудовано згідно усноповідної фольклорної традиції: спочатку вміщена ініціальна формула, своєрідний “зачин” (“...як колись у нас бувало, мушу вам згадати...”), усередині твору дію переривали коментарі, своєрідна медіальна формула, а завершувався фінальною формулою із обов’язковим компонентом, який повторюється із твору й твір у цій рубриці, називанням оповідачки (“Ось така сердечна рада від куми Явдохи”). Для селянок-потенційних читачок важливим було, щоб текст був простим і читабельним, а ідея – зрозумілою та ясною. Тому до простого римованого тексту додавався і невибагливий заголовок, наприклад, як в одному з творів – “треба вчитися варити”.

Висновки. Отже, народні авторки, які публікувалися в часописі “Жіноча Воля”, достовірно змальовуючи життя селянства, розвінчували міфи про ідилічний світ українського села. Незнання елементарних норм гігієни, антисанітарні умови побуту, забобонність і “деяка заскорюзлість нашого

сільського жіноцтва” [10: 5], алкоголізм, домашнє насильство чоловіків над жінками – цей непривабливий бік селянського життя висвітлювався в їхніх оповіданнях й засуджувався. При цьому анонімні авторки таких оповідань обов’язково мали вказати своїм читачам простий і зрозумілий шлях до правильного, соціально прийняттого способу життя. Моральне переродження, яке переживали героїні, стосувалися національної й родинної сфери. Незважаючи на те, що у творах було чимало гендерних стереотипів, народні авторки послідовно конструювали образ нової селянки, освіченої, яка вміє ефективно вести господарство й бере участь у кооперативному русі, свідомої українки, яка небайдужа до громадських справ. Праця на користь Батьківщини й українського жіноцтва – ось ідейні доміанти творів письменниць-аматорок. Подібні заклики озвучувалися прямолинійно, часто з нав’язливим дидактизмом, проте такі авторські стратегії впливу на свою читацьку аудиторію були ефективними, свідченням чого є популярність часопису та його потужний виховний вплив на селянок, тисячі яких долучилися до українського жіночого руху.

Перспективи дослідження. Подальше дослідження взаємодії в межах парадигми *суспільство – ідеологія – медіа* вважаємо необхідним і перспективним напрямком сучасної комунікативістики.

Література

1. Байдак, М., Бежук, О., *Українське жіноцтво в роки Першої світової війни: спектр суспільних ролей* / М. Байдак, О. Бежук // Українські жінки у горнилі модернізації / Під заг. ред. О. Кісь, Харків, 2017, с. 78-106.
2. Гундорова, Т., *Кітч і Література. Травестії*, Київ: Факт, 2008, 284 с.
3. Дейк ван Т., *Дискурс и власть. Репрезентація доминирования в языке и коммуникации* / Т. ван Дейк, М.: Либроком, 2013, 344 с.
4. *Жіноча Доля*, 1932, 1 квітня, Ч. 13, с. 13.
5. *Жовтень – місяць друкованого слова* // Жіноча Воля, 1934, 1 жовтня, Ч. 19, с. 4-5.
6. *Журналістика: словник-довідник* / авт.-укл. І. Л. Михайлин, Київ: Академ-видав, 2013, 320 с.
7. Лисогірська, Ж., *Добрий знак* / Ж. Лисогірська // Жіноча воля, 1934, 1 березня, Ч. 5, с. 4-5.
8. Лисогірська, Ж., *Добрий знак* / Ж. Лисогірська // Жіноча воля, 1934, Ч. 6, с. 5-6.
9. Лисогірська, Ж., *Живий протест* / Ж. Лисогірська // Жіноча Воля, 1934, Ч. 15-16, с. 4.
10. Макарушка-Терпилякова, О., *На що не звертаємо належної уваги* / О. Макарушка-Терпилякова // Жіноча Воля, 1934, 15 травня, Ч. 10, с. 5-6.
11. *Масова література* // Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів, Київ: ВЦ «Академія», 2007, Т. 2: М-Я, с. 18-19.
12. Матисон, Д., *Медиа-дискурс. Анализ медиа-текстов. Исследования медиа и культуры* / Д. Матисон, Харьков: Гуманитарный Центр, 2017, 264 с.

13. Ольга, О., *Марійка*, / О. Ольга // Жіноча Воля, 1934, 15 лютого, Ч. 4, с. 4.
14. Павлюк, Л. С., *Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація* / Л. С. Павлюк, Львів: ПАІС, 2007, 130 с.
15. Снісарчук, Л. В., *Українська преса Галичини (1919-1939 рр.) і журналістико-кознавчий дискурс* / Л. В. Снісарчук, Львів: ЛННБУ ім. В. Стефаника, 2009, 414 с.
16. Тешанович, Я., *Жінки і війна* / Я. Тешанович // Незалежний культурологічний часопис "І", 2003, № 27, с. 71-88.
17. Толя, П., *Чар-сила "Відродження"* / П. Толя // Жіноча Воля, 1934, 15 жовтня, Ч. 20, с. 5.
18. Філоненко, С., *Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр: монографія* / С. Філоненко, Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2011, 432 с.
19. Шовалтер, Е., *Феміністична критика у пущі. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / Е. Шовалтер; за ред. М. Зубрицької, Львів: Літопис, 2001, с. 680-709.
20. *Що розкаже кума Явдоха* // Жіноча Воля, 1934, 1 жовтня, Ч. 19, с. 8.

**ТАРАС ШЕВЧЕНКО В СЬОГОЧАСНІЙ
УНІВЕРСИТЕТСЬКІЙ ПРАКТИЦІ
(ІЗ ДОСВІДУ ВИКЛАДАННЯ ОДНОГО
ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНОГО КУРСУ)**

Лідія Ковалець

Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича, Україна

lidijakovalets@gmail.com

Анотація. У статті здійснено спробу авторської презентації матеріалів, пов'язаних із викладанням у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича життя й творчості Тараса Шевченка. Представлено фрагмент лекційного курсу «Історія української літератури першої половини ХІХ століття», дано зрозуміти, що такі заняття не передбачають розгорнутих характеристик, скажімо, змісту творів чи образів-персонажів, а лише з'ясування окремих концептуально важливих питань. З іншого боку, продемонстровано можливість застосування навіть на лекціях методів активного навчання. Практичний курс присвячений актуальним проблемам шевченкознавчої науки, його тематика, змістова наповненість проілюстровані, запропоновано альтернативні форми роботи на таких зустрічах, найбільшу увагу зосереджено на своєрідності вивчення студентами однієї із найскладніших сторінок Кобзареві спадщини – поеми «Гайдамаки». Порушено питання про необхідність популяризації досвіду викладання у вищій школі хоча б базових дисциплін.

Ключові слова: Шевченко, література, художній твір, лекція, практичне заняття, альтернативна форма роботи, студентська аудиторія, Чернівецький університет.

Abstract. *Taras Shevchenko in Contemporary University Practice (from the Experience of Teaching one Historical and Literary Course).* The article contains the author's presentation of materials related to the teaching of Taras Shevchenko's life and work at the Yurii Fedkovych Chernivtsi National University. A fragment of the lecture course «History of the Ukrainian literature of the first half of the XIX century» is presented, it is understood that such lessons do not provide the detailed characteristics of the works content or images of characters, but only the clarification of certain conceptually important issues. On the other hand, the possibility of using active learning methods even in lectures has been demonstrated. The practical course is devoted to topical problems of Shevchenkian studies; its topics and content are illustrated, alternative forms of work at such meetings are offered; the greatest attention is focused on the originality of studying by students of one of the most difficult pages of Kobzar's heritage – the poem "Haidamaky". The question of the need to popularize the experience of teaching in higher education at least basic disciplines was raised.

Keywords: *Shevchenko, literature, artwork, lecture, practical lesson, alternative form of work, student audience, Chernivtsi University.*

«Важливим є сприйняття Т. Шевченка не як закам'янілого у бронзі Кобзаря, а як живого, багато в чому несподіваного, контрастного, він – процес, а не результат. Тож і осягнення постаті Шевченка, його спадщини, його впливу на все національне життя, міжнародної ваги й резонансу його творчості у світі – це теж постійний процес, що відбиває міру зрілості національної свідомості та стан гуманітарних наук в Україні»
М. Жулинський

Вивчення життєдіяльності Тараса Шевченка завжди було пріоритетним напрямом української системи освіти, лишень за останні десятиліття на сторінках фахової періодики з'явилося чимало публікацій такої тематики, розрахованих як на використання традиційних форм роботи, так і сучасних методик. Щодо монографічних видань, то відзначимо роботи авторства відомого українського літературознавця Григорія Клочека («*Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація: Посібник для вчителя*, К., 1998 / 2-ге видання: Тернопіль, 2014; «*Енергія художнього слова*, Кіровоград, 2007; «*Шевченкове слово: спроби наближення*, Кіровоград, 2014). Учений цей із часта надає перевагу фокусуванню на конкретних програмних творах (скажімо, у першій із названих книжок, крім суто поезії, розглядаються й такі хрестоматійні зразки ліро-епосу, як «Катерина», «Кавказ», послання «І мертвим, і живим...»); застосовує Г. Клочек здебільшого два підходи, мабуть, справді найефективніші при викладанні літератури: повільного прочитання (коли крок за кроком розкривається ціле) та філологічний (формально-естетичний, формально-змістовий) метод. Тільки в такий спосіб, за літературознавцем, сучасний школяр може збагнути геніального поета як «творця досконалого художнього тексту».

Розраховані передовсім на вчителя, його роботу з учнями, подібні дослідження закономірно викликають інтерес і ширшої гуманітарної спільноти, зокрема університетських викладачів. Однак специфіка діяльності останніх із підготовки майбутніх філологів, як і тих, хто здобуває спеціальність «Середня освіта (українська мова та література)», дещо інша, ніж шкільних учителів, дається взнаки й часова лімітованість: у курсі «Історія української літератури першої половини XIX століття», що вивчається в третьому семестрі й розрахований на 30 годин лекційних і стільки ж практичних занять, вивченню Шевченка відводиться всього по 8 годин кожного виду роботи. Зрештою, нові виклики щодо сучасного прочитання класики, необхідність / потреба застосування інноваційних методів, технологій спонукають постійно шукати шляхи для оптимізації освітнього процесу. Прикро, що ділитися на широкий загальний міркуваннями щодо викладання у вищій школі хоч би базових дисциплін іще не увійшло в традицію, отже, й публікацій такої тематики майже нема. А шкода. Бо, перефразовуючи Макса Вебера, його думку з нестаріючої

доповіді перед студентами Мюнхенського університету, навіть довершене виконання задуму в будь-якій діяльності, тим більше інтелектуальній, означає нові «запитання», воно по суті бажає бути перевершеним¹.

Авторці статті попри її власний багатолітній досвід викладання в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича завжди пам'яталося про те, що в стінах *alma mater* працювали видатні шевченкознавці Степан Смаль-Стоцький та Степан Дігтяр. Перший, будучи професором української мови та літератури, керував іще й гуртком кобзарознавства, з якого вийшли чимало майбутніх авторитетних дослідників великого поета. Один із них, Василь Сімович, у 1934 році підкреслюючи новизну підходів учителя до Шевченкової творчості, в передмові до його книжки «Т. Шевченко. Інтерпретації» зазначив: «Цим новим для нас світлом була, власне, метода проф. С. Смаль-Стоцького: роз'яснювати й вивчати Шевченка передовсім із самого поета, підходити до окремих його творів тільки зі становища того твору, що його розбираєш, а у зв'язку з поемами, найперш написаними більш-менш у тому самому часі, а далі – з іншими»². Степан Дігтяр викладав курс літератури першої половини XIX століття набагато пізніше, коли панівними були радянські ідеологічні догми, разом з тим цьому вченому так само вдавалося сказати про Шевченка багато і студентській аудиторії, і в спеціально написаному розділі про Кобзаря для підручника «Історія української літератури (перша половина XIX століття)» (1980). Ми мали щастя вчитись у Степана Івановича й ці свої розмірковування мислимо до певної міри як віддачу дорогому Учителеві.

Отож спробуємо розповісти: 1) який матеріал про Шевченка презентуємо другокурсникам на наших лекціях із курсу «Історія української літератури першої половини XIX століття» у Чернівецькому університеті та як (із метою активного навчання) можна проводити на цих заняттях опитування для активування раніше здобутих знань чи отримання зворотного зв'язку про рівень розуміння поточного викладу; 2) що мовиться на практичних заняттях із Шевченкової тематики (у традиційному сенсі, коли попередньо виноситься тема, література для самостійного опрацювання, відбувається оцінювання набутих знань, – і не зовсім традиційному, коли практикуються пропозиції альтернативних тем, видів роботи тощо). Нам видається, що доречною буде конкретика в такому повідомленні, навіть ілюстративність, а не загальна, схематична картина з навчального процесу.

¹ Див.: Вебер, Макс., *Наука как призвание и профессия* [в] Самосознание европейской культуры XX века: мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе / Сост. Р. А. Гольцева, Москва, 1991, с. 133.

² Сімович, Василь, *Вступне слово до першого видання* [у] Смаль-Стоцький Степан, *Т. Шевченко. Інтерпретації*, Черкаси: Брама, 2003, с. 18.

1. Лекційний простір заняття, присвяченого Шевченкові

Власне, Шевченкові, згідно з діючою програмою, присвячуємо окремих, заключний змістовий модуль. Виклад лекційного матеріалу вибудовуємо, послуговуючись відомою Франковою періодизацією творчого життя Шевченка. Отож на вступному такому занятті темою нашого викладу є життя і творчість письменника до 1843 року. При цьому розпочинаємо з огляду основної наукової та навчально-методичної літератури на шевченківську тему, звертаючи увагу передовсім на те, що з'явилося в царині шевченкознавчої науки за останні десятиліття (праці Ю. Барабаша, Г. Грабовича, І. Дзюби, О. Забужко, Є. Нахліка, Є. Сверстюка, П. Федченка та ін.), але й на таке, що досі не втратило актуальності (роботи Л. Білецького, В. Бородіна, М. Зерова, Ю. Івакіна, Є. Маланюка, П. Филиповича та ін.). Окреслюючи біографічну канву, варто неодмінно залучати студентів для актуалізації знаного матеріалу, притім не лише фактологічного, а й до глибших розмислів. Адже саме тоді, в дитячі та юні роки Шевченка, відбувалось формування його свідомості, характеру незвичайного, натури чутливої й вразливої на все добре і зле, мрійливої, самозаглибленої й водночас непокірливої, вольової і цілеспрямованої – справді художньої натури. І праці С. Балаєв «З психології творчості Шевченка» (1916), Я. Яреми «Дитячі переживання і творчість Шевченка зі становища психоаналізу» (1933) з цього погляду містять чимало важливих спостережень. Та й виступи представників альтернативного шевченкознавства із твердженням, що Шевченкове дитинство не було бідним, потребують хоч би короткого обговорення. У Петербурзі вчорашній козацький наймит – не тільки слухач (сторонній учень) Академії мистецтв, успішний художник, але й стильна молода людина, яка живе бурхливим творчим життям. Разом з тим тільки уважне око здатне заперімити посилення душевних страждань, із-поміж яких домінуючою була туга за батьківщиною як своєрідне джерело поетичної творчості.

Мовлячи про раннього поета, вважаємо за необхідне зацентувати на впливах фольклору, зокрема української народної пісні (за словами Олесь Гончара, вона була матір'ю поезії Шевченка¹), Біблії, українському письменстві, російській, польській романтичній поезії та загалом західноєвропейській літературі, працям з історії. Літературний дебют, вихід «Кобзаря», поеми «Гайдамаки» окремою книжкою – події надважливі, Шевченко тоді заманіфестував себе як поет передовсім «громади в сіряках», що спричинило в пресі пошквалене обговорення питань про право на існування української мови (виступи В. Белінського, попри свою шовіністичність, показові й тому варті цитування).

¹ Гончар, Олесь, *Вічне слово* [у] Гончар, Олесь, *Твори*: в 7 томах, Київ, 1988, Том 6, с. 389.

Лірику раннього Шевченка, з нашого погляду, доречно подаватися під кутом зору двох основних тем у ній: 1) це призначення поета й поезії та специфічно поєднана з нею тема України, її минулого та сучасного і 2) тема пошуків молодою людиною щастя, зіткнення її мрій із суворою реальністю. При цьому закономірно аналізуються окремі творчі зразки, жанрові особливості («думки», елегії, послання, присвяти), образи (скажімо, образ ліричного героя, складний образ Перебенді, його конфлікт із «людьми» як суперечність між поетом-творцем, романтиком і тими, хто утилітарно розуміє поезію). Вважаємо незайвими аналогії до цього Шевченкового образу романтика-дивака в Пушкіна, Лермонтова, Міцкевича, Гофмана, Залеського, в українській романтичній поезії того часу. На тому ж лекційному занятті мовимо й про три балади Шевченка раннього періоду («Причинна», «Тополя», «Утоплена»), в основі яких фольклорний матеріал і той же конфлікт між прагненням людини до щастя та перешкодами, які призводять до трагічного кінця.

Соціально-побутові поеми раннього Шевченка («Катерина», «Мар'яна-черниця», «Слепая») трактуються нами як тематично споріднені з творами інших літератур і разом з тим цілком нові (зокрема й у жанровому плані) здобутки, позаяк цей жанр не був до Шевченка вироблений. Щодо «Катерини», то відмінність від попередників і в тому, що автор підкреслює соціальну й національно-етичну природу конфлікту, акцентує на етичній відмінності культурних традицій закоханих, взаємній ворожнечі, скутості людини класовими, майновими, становими пересудами. Шевченка цікавить не історія кохання й спокушання, а історія, близька до біблійної. Образ покритки в поета – це образ зневаженого, але святого Божественного начала (мати з дитям на руках – символ Богородиці), це водночас символ України, котра страждає від насильства. Для твору, зокрема, характерною є також яскрава суб'єктивність, ліричність, тяжіння до драматизації розповіді, у ньому органічно поєднано романтичні, сентиментальні та реалістично-просвітительські начала. До «відшукування» цих рис можна запросити й студентів, які загалом пам'ятають цей твір і люблять. Тоді як російськомовна «одіж» поеми «Слепая», не кажучи про її змістову, психологічну наповненість, потребує ґрунтовнішого пояснення лектора.

Розглядаючи історичні поеми раннього автора («Іван Підкова», «Гамалія», «Тарасова ніч», «Гайдамаки») на тему боротьби українців із турецькими загарбниками та польською шляхтою, звертаємо увагу, зокрема, на літературні, книжні джерела, а не тільки на усні перекази, фольклор. Важливо спростувати тезу про малоосвіченість Шевченка, принагідно порушивши й цю дражливу тему, та переконливими аргументами спростувати її. Крім того, якраз тут можна запропонувати аудиторії назвати фольклорні зразки, де звучать згадані мотиви. «Тарасова ніч» – це початок теми козацьких воєн за

власну державу. Особливе значення має поема «Гайдамаки», при вивченні якої доречно вказати на жанрову новизну твору, його композиційні особливості, підкреслити, що образи ватажків Коліївщини показані Шевченком у героїко-романтичному ключі – і проілюструвати цю думку; наголосивши, що автор займає гуманістичну позицію, засуджує кровопролиття, відверто закликає до порозуміння між слов'янами в «Передмові» та інших частинах твору. Оцінки поеми прижиттєвою та пізнішою критикою були дуже неоднозначними, але найбільш показові з них (П. Куліша, В. Белінського, І. Франка, Л. Білецького, В. Сімовича, Г. Грабовича) потребують коментування лектора. Власне, радимо студентам скористатись порадою Б. Лепкого про «Гайдамаки» як «твір, котрого не годилося популяризувати без підходящих коментарів, без доброго вступного слова»¹, тож саме такими виданнями варто послуговуватись у своїй роботі з цим текстом.

Різноманітність раннього Шевченка і в його тодішньому активному зверненні до драматургії. Наводимо свідчення сучасників, докладніше мовимо про драму «Назар Стодоля» – першу в українській літературі соціальну драму, створену на матеріалі історичної минувшини, проводимо паралелі до драматургії І. Котляревського та цілої низки п'єс, народжених під впливом «Наталки Полтавки». Очевидно, тільки в такий спосіб уже знана студентами картина розвитку української драматургії в першій половині XIX ст. виглядатиме повніше.

Зрозуміло, надзвичайно важливою є висновкова частина лекційного заняття. У цьому ж випадку неодмінно акцентуємо на тому, як до 1843 року стрімко виріс Шевченко із козачка-кріпака в поета-велетня, відомого художника. Спостерігати за процесом росту кожної великої людини – річ надзвичайно трудна, а в Шевченка вона трудніша тим, що йдеться про зростання стрімке й серед виняткових обставин. Генетично й типологічно рання творчість пов'язана з широким літературним, культурним розвитком. Але будь-які впливи увійшли в цю поезію творчо переосмисленими. Важливо спостерегти, що вже у творчості раннього Шевченка маємо своєрідну тріаду: минуле, сучасне і майбутнє. Що ж до творчого методу, то можемо говорити не про один якийсь конкретний метод, а про їх синкретизм (поєднання сентименталізму, романтизму, реалізму), хоч і з домінуванням романтичних тенденцій. Усе це сприяло утвердженню поезії Шевченка на засадах народності й національної самобутності.

Проговорене на лекції мусить бути закріплене, розширене в ході самостійної роботи студента як особливо важливої. Аудиторні ж, зокрема лекційні виклади зчаста є першим етапом на шляху пізнання тих чи інших явищ історико-літературного процесу, тож на ці години живого предметного спіл-

¹ Лепкий, Богдан, *Про життя і твори Т. Шевченка*, Київ, 1994, с. 58.

кування лягає своє навантаження. Зізнаємось, що ми любимо ці години нашої праці й щиро радіємо, коли передача знань, досвіду, з одного боку, і їх сприйняття, засвоєння, розвиток, з іншого, виявляються взаємно бажаними й ефективними.

2. Практичні підходи до вивчення Шевченка

Застосування методів активного навчання закономірно найбільше уможливлене на практичних заняттях. Шевченкові присвячуємо чотири таких зустрічі. Тема першої з них традиційна – «Спогади про Тараса Шевченка як чинник для глибшого пізнання його творчої індивідуальності». Перед цим радимо нашим вихованцям систематизувати матеріали про життя й творчий шлях поета за періодами. При цьому можна скористатися «Літописом...», який підготували В. Анісов та Є. Серета, спогадами сучасників письменника, звернувши увагу й на думки, неприхильні до Шевченка (В. Белінського, К. Піунової та ін.). Вважаємо, що в полі зору має бути й приватне життя національного генія, навіть його листування, бо такі уявлення здатні надати відомій історії людського змісту.

Окремим пунктом у наших планах практичних занять є розділ «Незайві доповнення». На цей раз вони стосуються зв'язків із мистецьким контекстом. Отож рекомендуємо на такому занятті вдивляння-вдумування в автопортрети Шевченка (скажімо, 1840 р., 1843 р., 1845 р. (зі свічкою), портрети часу заслання, зокрема жанрові малюнки «Шевченко і байгуші», «Шевченко і казахський хлопчик, що грається з кішкою»; 1860 р. (офортний автопортрет Шевченка у світлому костюмі, створений за фотографією); кінця 1860 р. (в кожусі й шапці, створений так само за фотографією; сучасники вважали його найдалішим і найбільш схожим з усіх прижиттєвих зображень Шевченка, і він здобув найбільшу популярність).

Водночас вважаємо прийнятною альтернативну пропозицію щодо форми роботи на цьому першому практичному занятті, присвяченому Шевченкові. Вона полягає в популярному нині інтермедіальному підході до вивчення літератури. І тема може бути сформульована так: «Тарас Шевченко: сучасний погляд крізь призму кіно, дві точки зору (обговорення двох документальних стрічок: фільму каналу «1+1» «Таємниці генія Шевченка» і чотирьох фільмів Юрія Макарова «Мій Шевченко». Власне, йдеться (в першому випадку) про нашуміле намагання спотворити необґрунтованими домислами біографічний портрет поета, в іншому – про цілком сучасну, справді мистецьку, хоч особистісну візію Ю. Макарова. Зорієнтуватися в кіноматеріалі студентам допомагають фахові відгуки в інтернет-ресурсах, зокрема праця Оксани Пахльовської «Тарас Шевченко – письменник ХХІ століття» та Павла Павленка «Сенсація як святокрадство». Обговорюючи фільми, переглянуті поза аудиторією (хоч окремі найбільш дискусійні моменти можна

подивитися спільно), переконуємося, що геніальне не піддається однозначному розумінню, вимагає об'єктивації від загального до конкретного. Зрештою, сьогодні ми все ще на шляху до глибшого пізнання поета; як писав І. Дзюба, «Тараса Шевченка ми розуміємо настільки, наскільки розуміємо свій час і Україну в ньому»¹.

Другу тему практичного заняття із обговорюваного циклу формулюємо так: «Поема Тараса Шевченка «Гайдамаки» як текст». Із-поміж різних епіграфів, які можна вибрати (і вибирались) для такої зустрічі з поетом, нашу увагу найчастіше привертає ось цей, що належить українському літературознавцеві з діаспори Володимиру Шаяну: «Поема пекла і святости, поема місячного натхнення, поема найглибшої незбагненої тайни – се «Гайдамаки». В. Шаян у 1939 р. оцінив «Гайдамаки» вище від шекспірівських трагедій і протиставив усій європейській літературі з її культом індивідуалізму, сексуальними проблемами. Це була полеміка передовсім із Михайлом Рудницьким, який (стосовно «Гайдамаків») стверджував: «Навіщо з цим пеклом іти в Європу?». На що В. Шаян відповідав: «А я тверджу, що це Європа ще не дозріла до сприймання Шевченка. Бо пекло поневолення народу народом ще не стало для неї важливою етично-філософською проблемою. І аж тоді, як це пекло відчують народи Європи на своїм тілі й душі, зрозуміють вони велич драми гайдамаків, велич трагізму Гонти, святість пісні братерства, проспіваної на чортівському бенкеті вічної Умані. Аж тоді Європа склонить голову перед Шевченком»². Уже ця своєрідна увертюра до заняття дає зрозуміти, наскільки складний Шевченко, а його поема – одна з найскладніших і найсильніших у світовій літературі.

Насамперед з'ясуємо на такому занятті питання про джерела, з яких Шевченко черпав матеріал для своїх історичних творів. При цьому зауважуємо, щоб у відповідях-переліку значився різноманітний матеріал: крім історичних пісень та переказів, численні книжні видання, адже в бібліотеці К. Брюллова були «Історія Греції», «Історія середніх віків», «Історія королівства Польського», історичні романи Вальтера Скотта, переклади Гомера, Гете, Шиллера, Шекспіра; була й «Історія Русів», надрукована в 1846 р., але znana з численних рукописів, «История Малой России» Д. Бантиш-Каменського, твори польських авторів. Щодо «Гайдамаків», то це й нарис М. Максимовича «Сказание о Колиивщине» (1839). Доречним буде розмірковування над тим, яке місце поміж цих джерел посідає Шевченкова власна генетична пам'ять, зрештою, у якому стані була тоді, на 1841 р., українська художня література історичної тематики.

¹ Дзюба, Іван, *Тарас Шевченко. Життя і творчість*, Київ, 2008, с. 9.

² Цит. за: Стрельбицький, Михайло, «Гайдамаки», [в] Літературна Україна, 2010, 2 груд.

Наступне питання, яке неодмінно розглядаємо на занятті, стосується історії написання поеми, її публікації. Логічним при цьому є поцікавитись в аудиторії, чи завершилась тема опрацювання Шевченком Коліївщини в 1841 році (хоч би з огляду на думку Ю. Шевельова про Шевченків «комплекс гайдамаччини»).

У ході практикованої інтелектуальної розминки пропонуємо завдання: 1) з'ясувати ряд слів, понять, а то і їх етимологію («гайдамаки», «Коліївщина», «конфедерати», «інтродукція», «Галайда», «титар», «Гупалівщина», «залізна тараня» й ін.); 2) вказати, які події твору відбулись у Вільшані, Чигирині, Лисянці, Лебедині, Умані.

Надзвичайно важливо окреслити історичну основу «Гайдамак», зокрема й історичні образи ватажків повстання, тим більше, що дехто з дослідників ставить під сумнів історичність твору (мовляв, тут є історичні неточності, конкретні історичні постаті бліді; скажімо, з погляду Г. Грабовича, це не є суто історичний твір, це твір про складні категорії історичної пам'яті, яка торкається болісних подій національного минулого; в поемі «тематизація пам'яті є майже наскрізною»¹).

Розглядаємо на такому занятті й особливості композиції твору, беручи до уваги присутність у ньому вставних пісень, ліричних відступів, автора як співучасника подій, відсутність розв'язки, елементи прози та драматургії в загалом ліро-епічному тексті. З'ясовуючи призначення першого (лірично-філософського) вступу, його ідейно-змістову наповненість, зважаємо на образ автора в ньому, простака-мудреця з батьківською ніжністю до гайдамак як синів, водночас «нерозумних дітей», відчуттям соціальної та духовної близькості з ними. Але чому «нерозумні», чому сини «невеликі»? Питання це зовсім не риторичне, у ньому – ключ до розуміння авторської позиції, навіть ідеї твору. Цілком інша стильова манера характеризує «Інтродукцію», її роль у творі також значна й варта обговорення. Як і низки інших запитань-завдань, які (з боку викладача) можуть бути сформульованими так:

1) Проаналізуйте систему образів твору, у т. ч. два збірні образи – повсталий народ і шляхту. Наскільки глибоко виписані образи ватажків селянського руху? Зверніть увагу також на образ України – спочатку романтичної, потім залитої кров'ю. Відповідь проілюструйте конкретним художнім матеріалом.

2) Прокоментуйте сцену вбивства Гонтою своїх синів. Чи згодні ви з думкою, що Шевченко зумисне гіперболізує жорстокість повстанців, аби емоційним шоком упевнити читача в безглуздості фанатизму. Чи можна сказати, що ця гіперболізація романтична за своєю природою? Як ставився Шевченко до кровопролиття? Як назвати його настрої?

¹ Грабович, Григорій, *Шевченкові «Гайдамаки»: поема і критика*, Київ, 2013, с. 222.

3) Якою була провідна ідея твору й в яких розділах, у якій формі вона озвучена? Як ви гадаєте, з яких міркувань автор ще й «прямим текстом» викладає її в «Передмові», котра є фактично післямовою?

4) Проаналізуйте критичні відгуки на твір, його рецепцію сучасним українським літературознавством. Як ви гадаєте, чому «Гайдамаки» запропоновано вивчати сучасній школі тільки оглядово?

Коло проблем, заторкуваних Шевченком у «Гайдамаках», настільки складне, що запропонований ряд наших запитань їх не вичерпує. Тож при можливості, переважно за умови доброї підготовленості аудиторії, розглядаємо ще хоч би окремі з такого ряду: 1) Пізнаючи розділ «Свято в Чигирині», а саме сцену освячення ножів та промову благочинного, поміркуймо про священну дозволеність. Як узгодити неминуче кровопролиття під час збройних конфліктів із християнським віровченням та його закликом непротивлення злу? 2) Чи не здається вам, що персонажі твору, попри вигуки «крові мені, крові», прагнуть гармонії й так званого «тихого щастя»? 3) З якою метою введена Шевченком лінія Яреми Галайди? Як сталося так, що наприкінці Ярема представлений як «згодом панок»? 4) Спростуйте думку В. Белінського, висловлену стосовно Волоха (що той «поет вдохновенные песни без особого смысла»). З якою метою Шевченко «вмонтовує» у тканину твору такий розкішний і щораз по-своєму змістовний пісенний матеріал? 5) Доведіть, що шинкар Лейба постає перед читачем як людина, позбавлена національної гідності; знайдіть підтвердження цьому в розділі «Конфедерати»; 6) Як розв'язує Шевченко проблему гріха й покути (на матеріалі передовсім образу Гонти)? Чи можна вважати, що каяття цього ватажка перед дітьми є його кроком до примирення з католиками? З якою метою автор домислив епізод убивства Гонтою дітей, справді відступивши від історичної та життєвої правди?

Незайвим доповненням до психологічно складної теми виявляється зв'язок із мистецьким контекстом, а саме наші запитання послухати якісь із пісень на слова Шевченка гуртів «Kozak system», «Кому вниз», сестер Тельнюк. Цей матеріал попередньо готується та демонструється кимось зі студентів.

Ми зумисне так розгорнуто подали конспективний виклад практичного заняття, присвяченого «Гайдамакам», щоб продемонструвати, скільки можливостей, відкриттів чекає на викладача та його вихованців, коли по-справжньому заглибитись навіть в один Шевченків твір. Ясно, що така форма пізнання літератури вимагає не просто доброго знання тексту й контексту, критичних видань, уміння здійснювати глибокий філологічний аналіз, але й належних морально-етичних якостей реципієнтів, відповідного ступеня його особистого больового порогу.

І про два інші практичні заняття Шевченкової тематики. Тему одного з них ми сформулювали з міркувань педагогічної (на школу) зорієнтованості

більшої частини студентської аудиторії: «Поєми «Сон» і «Кавказ» із погляду майбутнього учителя-словесника». Тож питання, котрі виносяться на таку зустріч із Кобзарєвою творчістю, відповідні:

1. Що мусить знати школяр про життя й творчість Шевченка періоду «трьох літ»? Як ви поясните його назву? Які методичні прийоми доречно застосувати при цьому?

2. Наскільки важливо знати історію написання й надрукування таких знакових творів літератури, як «Сон» і «Кавказ»? Якими були ці конкретні історії? Яке місце посіли названі твори в долі автора та в історії нашої літератури?

3. Розглядаючи поему «Сон», важливо вказати на жанрову своєрідність твору, роль епіграфа, особливості композиції, своєрідність сюжету; важливо також звернути увагу на образ ліричного героя, контраст у першій частині, присвяченій Україні, образ «царя всесвітнього», стиль Шевченка-сатирика в третій частині поеми, образ землячка, царя й цариці, вельмож, картину «генерального мордобиття» тощо. Поміркуйте над змістом цих завдань і тим, як передати це своє знання іншим.

4. Аналогічне завдання стосується поеми «Кавказ». Отож, розкажіть про жанрову своєрідність твору, його загальнолюдську основу, філософське осмислення Шевченком образів Прометєя й орла, позицію ліричного героя. А якою є мова твору, наскільки своєрідна в ньому лексика й віршування?

5. Проаналізуйте розробки уроків, присвячених поемам «Сон» та «Кавказ» і вміщених у провідних методичних часописах. Відповіді аргументуйте.

Заявлена тема – це той випадок із викладацької практики, коли ми можемо запропонувати студентам класичний зразок аналізу літературних творів, котрий, крім іншого, здатен учити другокурсників, як, власне, можна аналізувати текст. Наразі таким текстом для інтерпретації бачиться нам стаття Івана Франка «Темне царство» (Зібр. творів: у 50 т., Т. 26, К., 1980, с. 131-153). Пропонуємо законспектувати її основні тези й послугуватись ними при обговоренні.

Крім того, рекомендуємо наступну методичну заувагу. Готуючись до заняття, варто пригадати з курсу «Вступ до літературознавства» матеріал про засоби творення комічного в літературному творі, адже він конче потрібен для належного розуміння природи Шевченкової сатири. Поему «Кавказ» можна краще зрозуміти, звернувшись і до спеціальної праці І. Дзюби «Застукали сердешну волю...» (Шевченків «Кавказ» на тлі непроминального минулого) (1995), у якій викладається історична підоснова твору.

Ще одне практичне заняття так само мислимо як форму співпраці зі студентами, позаяк на розгляд виносяться одразу дві теми, та й способи їх втілення можуть бути різними. Перша тема сформульована нами з огляду на свою домінантність у творчості Шевченка: «"Катерина", "Наймичка", "Марія"

як трилогія Тараса Шевченка про жіночу долю». Її обговорення може відбуватись у рамках наступного кола завдань:

1. Укажіть на мотиви, що спонукали Шевченка упродовж усього життя творити «апофеоз жіночого кохання і жіночої муки» (М. Рильський). Назвіть твори Шевченка на цю тему.

2. Схарактеризуйте поему «Катерина», звернувши увагу на історію її написання й побутування, присвяти, основні елементи сюжету, роль ліричних відступів, біблійні алюзії та ремінісценції (біблійні концепти «гріх», «жертва», «Бог», «душа й тіло», «смерть» тощо), важливі архетипи («дім», «сад», «гай», «дорога», «вітер»), образ головної героїні, натури, за словами І. Франка, «палкої, сангвінічної», такої, що керується в прагненнях і вчинках природними почуттями. Чому трагедія Катерини стала трагедією і її батьків? Хто він – кривдник Катерини? Зверніть увагу також на роль пейзажів, цілком романтичних, мову твору, зокрема народнопісенні тропи як засіб вираження думок, переживань, настроїв? Відповіді ілюструйте конкретним художнім матеріалом.

3. Проаналізуйте поему «Наймичка», зваживши на «довершену простоту» (І. Франко) змісту й форми, близькість стилю поеми до народної пісні й казки. Порівняйте Катерину з Ганною, натурою «незмірно глибшою» (І. Франко). Чи згодні ви з цією характеристикою дослідника? Наведіть інші свідчення надзвичайної популярності твору.

4. Розглядаючи поему «Марія», доведіть, що трагедія Богоматері має людський характер (це не тільки жінка-страдниця, але й натура, перейнята Синовою ідеєю оновлення, гуманізації людства). Назвіть присутні в поемі основні топоси Біблії й вкажіть, із якими подіями в житті героїв вони пов'язані. Мовлячи про Йосипа, Шевченко постійно підкреслює «святий». На яких якостях героя він акцентує при цьому? Які особливості твору дали підстави Ю. Шевельову відзначити, що «стиль «Марії» дає відчуття ласки, пестливої руки, що гладить волосся»? Як ви розумієте думку І. Дзюби, що стиль «Марії» кінематографічний?

5. У чому актуальність Шевченкових творів про жінок і материнство? Чого вони здатні навчити сучасну молоду людину?

Тема цього заняття покликана розвивати в студентів уміння здійснювати порівняльний аналіз літературних творів, бачити градацію творчих інтересів того чи іншого письменника, мислити широко, психологічно, спираючись на добути знання й на власний життєвий досвід. Утім, у кожному творі, винесеному на це практичне заняття, – своя драма, своя історія. Ось чому радимо молодим людям звернути увагу на психологічні аспекти зображеного, відмінність характерів Шевченкових героїнь, тих обставин, у яких вони опинились, еволюцію образу матері й деміфологізацію євангельського дійства в поемі «Марія».

Щодо незайвих доповнень (зв'язків із мистецьким контекстом), то на такому занятті вдивляємося-вдумуємося ще й в образ Богородиці в українському іконописі (живопис), картини Шевченка «Катерина» й «Селянська родина».

Альтернативною пропозицією щодо форми роботи є в нас проведення уроку-дискусії на тему любові і зради, сутності материнства, показу Тарасом Шевченком жіночої долі (за власним сценарієм). Альтернативною ж темою заняття – «Про особливості викладання в сучасній школі життя і творчості Тараса Шевченка». В разі вибору студентами цієї теми організуємо роботу за таким планом:

1. Зробіть повідомлення про те, у яких класах вивчається Шевченко, які твори письменника рекомендуються програмою для загальноосвітніх навчальних закладів «Українська література. 5-9 класи», розробленою Міністерством освіти і науки України.

2. Висловіть свої міркування щодо вивчення біографії поета. Які інтерактивні методи можна при цьому застосувати? Продемонструйте фрагмент такого уроку.

3. Розкрийте своє бачення особливостей вивчення в школі ліричних творів Шевченка. А які сучасні підходи можна при цьому застосувати? Відповідь проілюструйте на конкретному матеріалі.

4. Поміркуйте про наочність і технічні засоби навчання на уроках літератури при вивченні життя й творчості Шевченка, а також про міжпредметні зв'язки. Запропонуйте теми інтегрованих уроків шевченківської тематики.

5. Які види письмових робіт можуть бути застосовані на таких уроках? Запропонуйте тематику творчих робіт. Наскільки дидактичний матеріал може допомогти перевірити знання такого матеріалу?

6. Підведення підсумків роботи.

Наша методична заувага при цьому зводиться до наступного. Тема, винесена на обговорення, доволі широка, тому задля уникнення неконкретності радимо інтерпретувати вужчі питання. Так, підготовка дидактичного матеріалу з теми «Тарас Шевченко» може стосуватися підготовки блоку тестів щодо одного конкретного твору, творчого періоду й т. д. Зрозуміло, що варто ознайомитися з програмою для загальноосвітніх навчальних закладів, методичними посібниками, газетно-журнальними статтями, де узагальнюється кращий досвід педагогів щодо вивчення життєвого й творчого шляху письменника.

Рекомендуємо також зважити на цікаві методи роботи, які застосовує сучасна школа: «Асоціативний кущ», «Робота в групах», «Метод *так чи ні*», «Складіть кросворд», «Мозковий штурм», «Продовжіть речення», «Продовжіть твір», «Оберіть позицію», «Інтерв'ю в письменника» тощо.

Власне, тільки пильне й осмислене студіювання творів Шевченка та критичної літератури, активна робота в аудиторії допоможуть молодим людям

виробляти власні оцінки явищ, проблем, своє розуміння цієї геніальної творчої індивідуальності, її місце в контексті часу, національної та світової художньої практики.

На завершення...

Зрозуміло, лекційними та практичними заняттями робота з вивчення спадщини Шевченка в сьогочасній університетській практиці чернівецьких філологів не обмежується. Навіть у рамках вивчення української літератури першої половини ХІХ століття існує цілий комплекс відповідних завдань з індивідуальної та самостійної підготовки (як правило, це теми майже нерозроблювані в науці, коли студент здобуває можливість самому застосувати наукові підходи до пізнання певних сторінок історико-літературного процесу, пов'язаного, зокрема, і з Шевченком). Заохочується й написання курсових та магістерських робіт Шевченкової тематики. Уже багато років поспіль п'ятикурсники філологічного факультету слухають спецкурс «Українська поетична шевченкіана». Це те, що стосується навчального процесу й що безпосередньо впливає на фаховий рівень майбутнього спеціаліста.

А щодо запропонованого матеріалу про виклади на Шевченкову тему, то вони, виклади, аж ніяк не догма. І не лише тому, що зобов'язаний стежити за досягненнями науки викладач може й повинен повсякчас уносити зміни до свого курсу. Історія літератури – це система, попри значні напрацювання, завжди відкрита для нових тлумачень. Тим більше відкритий для цього Шевченко, пізнання якого є справді показником нашої національної свідомості та стану української гуманітаристики й тому процесом надважливим.

Література

1. Вебер, Макс, *Наука как призвание и профессия*, [в] Самосознание европейской культуры XX века: мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе / Сост. Р. А. Гольцева, Москва, 1991, с. 130-153.
2. Гончар, Олесь, *Вічне слово*, [в] Гончар Олесь, *Твори*: в 7 томах, Київ, 1988, Том 6, с. 384-394.
3. Грабович, Григорій, *Шевченкові «Гайдамаки»: поема і критика*, Київ 2013, 360 с.
4. Дзюба, Іван, *Тарас Шевченко. Життя і творчість*, Київ, 2008, 720 с.
5. Сімович, Василь. *Вступне слово до першого видання*, [в] Смаль-Стоцький Степан, *Т. Шевченко. Інтерпретації*, Черкаси 2003, с. 16-22.
6. Стрельбицький, Михайло, *«Гайдамаки»*, [в] Літературна Україна, 2010, 2 груд.

МОДУСИ МОВЧАННЯ В ПОЕЗІЇ ІГОРЯ КАЛИНЦЯ

Мар'яна Лановик

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, Україна
m-z@ukr.net

Зоряна Лановик

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, Україна
m-z@ukr.net

Анотація. У статті досліджується екзистенційний феномен мовчання в поезії сучасного українського письменника Ігоря Калинця. Він аналізується на різних рівнях художньої реалізації: від образної сфери й тематичного багатоманіття до свідомої авторської позиції цілковитої відмови від писання. На основі феноменологічних ідей М. Гайдеггера, Г.-Г. Гадамера та ін. окреслено різні аспекти мовчання як відображення глибинного внутрішнього буття особи й нації загалом. Підкреслюється відмінність поетичних рефлексій мовчання у вільних і поневолених націях. Таким чином, мовчання постає як універсальний, національний і особистісний екзистенційний досвід. Усі теоретичні постулати підтверджуються прикладами з поезій Ігоря Калинця двох періодів його творчої активності: до й під час ув'язнення, що репрезентовані двома томами його лірики «Пробуджена Муза» і «Невольнича Муза». Також звертається увага на третій період – мовчазної пози як свідомої авторської позиції.

Ключові слова: Ігор Калинець, поезія, мовчання, голос, мова, слово.

Abstract. Modes of Silence in the Poetry of Ihor Kalynets. The article deals with the existential phenomenon of silence in the poetry of contemporary Ukrainian writer Ihor Kalynets. It is analyzed on different levels of artistic realization: from the imaginary sphere and problematic multiplicity to the conscious author's position of the complete refusal to write. On the basis of the phenomenological ideas of M. Heidegger, H.-G. Gadamer, and others different aspects of silence as the reflection of the deep inner being of the person and the nation at large are outlined. It is underlined the difference of the poetic reflections of silence in free and captive nations. Thus silence appears as universal, national and individual existential experience. All theoretical postulates are confirmed by examples of Ihor Kalynets's poetry of two periods of writer's activity: before and during imprisonment, which are represented by two volumes of his lyrics "Awakened Muse" and "Captive Muse". It is also drawn attention to the third period of silent pose as the conscious writer's position.

Keywords: Ihor Kalynets, poetry, silence, voice, language, word.

Феноменологічна критика виробила власне ставлення до художньої творчості як особливої мистецької активності, відкритої й доступної для досвіду чуттєвих сфер. У царині мистецтва слова цей досвід передусім містить план

звучання слів та різних типів «звучання вищого порядку»: звучання голосів, описаних чи згаданих у творах, звучання сенсів, високих істин. З окремих планів звучання утворюється глибинний внутрішній зв'язок між усіма площинами, відтак – викристалізовується трансцендентна цілісність самого твору чи мистецького світу автора. Із проблемою літературного досвіду пов'язана ключова концепція феноменології – проблема мови як єдиного вираження буття. Мова забезпечує взаємозв'язок свідомості та досвіду і є, за словами М.Гайдеггера, «оселею буття». Це твердження стало своєрідним продовженням поглядів Й.Г.Фіхте на мову, згідно з якими не людина чи народ висловлюють свою свідомість, а свідомість промовляє з них. Тому екзистенційна феноменологія М. Гайдеггера пропонує розглядати твір як відображення буття автора, як його досвід, переданий у мові. Водночас, екзистенційний підхід дає змогу розглядати буття самого твору лише тоді, коли підходити до нього з позицій індивідуального пережиття, зафіксованого в мові. Це переводить проблему з постаті автора на його внутрішній досвід, на його світ. Так праця письменника й результат цієї праці – постають як вияви його станів, роздумів, почувань і переживань, втілених у мові.

Зосередженість на внутрішньому, глибинному, трансцендентному змусила феноменологію звернутися до проблеми монологічності мови. Мова, через таємницю якої, на думку М. Гайдеггера, можна розкрити істину буття, набуває у феноменології нового значення. Голос переходить у внутрішній монолог, де перетворюється спочатку в шепіт (як вказує М. Фуко, цінність усіх дискурсів розгортається в «анонімності шептання»), а згодом переходить у *модус мовчання*. У різних феноменологічних досвідах *код мовчання* набуває різних значень, а його розшифрування передбачає різні можливі його інтерпретації.

Ця проблема ще більше увиразнюється, коли маємо справу з мовою літературного твору, з мовленням і мовчанням його персонажів, автора, прихованим «звучанням вищих сенсів». Це – та царица словесного мистецтва, яку сучасний український дослідник О.Сливинський окреслює як зворотну сторону мовлення, простір неназваного, невербалізованого, простір «знакової тіні»¹, «тінь дискурсу» чи «тінь знаковості»². Водночас акцентує, що «звернення літератури до різноманітних форм мовчання маркує моменти кризи, ентропії, культурного та суспільного дискомфорту зі спектром пов'язаних із цими явищами настроїв»³.

Безперечно, у творчості різних авторів ця сторона письма виявляється по-різному. Це залежить і від характеру митця, і від його життєвого досвіду, і

¹ Сливинський, О.Т., *Феномен мовчання в художньому тексті (на матеріалі болгарської прози 60–90-х рр. ХХ ст.)*, Дис... канд. філол. н., Львів, 2006, с. 3.

² Там само, с. 12.

³ Там само, с. 20.

від культурно-історичної ситуації, в якій йому доводиться працювати, і від індивідуального методу та стилю, і від жанрової специфіки. Співвідношення голосу і тиші, як і різний реєстр форм мовчання буде неоднаковим навіть у письменників одного покоління. Ми ж для своєї розвідки обрали постать митця, яка, на нашу думку, є надзвичайно показовою щодо означуваного феномена. Ігор Калинець – письменник-дисидент, який пережив важкий час переслідувань і заборон, якому доводилося мовчати й перед слідством у справі звинувачення його дружини Ірини, засудженої раніше, і в таборах строгого режиму. Автор, який набув досвід глибокої самотності, коли в ув'язненні не мав права не тільки спілкуватися з рідними, побратимами, а й був обмежений у листуванні (2 листи в місяць і ті проходили строгу цензуру й часто конфісковувалися або приходили із зафарбованими рядками чи цілими фрагментами), вийшов із в'язниці й після примусового заслання повернувся в Україну, однак вже в умовах відносної свободи свідомо обрав шлях мовчання як продовження власної творчої позиції. Усі ці вияви мовчання – і в тексті, і в житті, варті окремого розгляду й осмислення.

Феномен мовчання в різних дослідженнях та класифікаціях набуває багатьох форм і модусів, які в основному залежать від двох основних ситуацій: заборони говорити чи свідомої відмови говорити. Звичайно, найзагальніший рівень вияву – універсальний, що стосується феноменологічно-екзистенційного світочуття людини, її бутевості, межових ситуацій, глибинного духовного досвіду. Однак потрібно також враховувати національну специфіку мовчання. Передусім це стосується неспівмірної відмінності в існуванні державних і бездержавних/поневолевих народів. Усвідомлення мовчання як суттєвого унікального феномена виробляється в націй, які тривалий час були пригнічені потужними імперіями, що намагалися знищити їхню культуру та етнічну самобутність. М. Зубрицька розглядає такий тип мовчання «як вимушений акт і навіть екзистенціаль і модус розвитку окремих літератур»¹. Не спроста свого часу вигнанець, що зазнав цькування та переслідувань, Ц. Норвід² зазначав, що в граматиках усіх мов випущена одна частина мови – мовчання. До таких націй, безперечно, належить й українська, що століттями була нищена сусідніми державами. З такої точки зору можна виокремити низку модусів мовчання, не притаманних іншим національним традиціям.

Першим модусом є *мовчання через заборону говорити*, яка може стосуватися й права говорити рідною мовою, і права говорити про історію поневоленого народу, про його колишню славу, державність, культурні висоти. У творчості І. Калинця, який розпочав свій письменницький шлях в умовах

¹ Зубрицька, М., *Ното legens: читання як соціокультурний феномен*, Львів: Літопис, 2004, с. 170-171.

² Norwid, C. K., *Milczenie*, Warszawa: Wydawnictwo J. Mortkowicza (без року видання), с. 23.

історичної задухи, ідеологічного терору та психологічної пустки в суспільстві, керованому наскрізною настановою матеріалізму та соцреалізму, цей дискурс надзвичайно відчутний, породжує *мотив мовчання історії – мовчання віків* («Галич», ПМ: 69)¹. Таке замовкання спричинене й страхом розправи над непокірними. Атмосфера політичних переслідувань, репресій, постійного стеження й доносів у кожного забирає голос – встановлює єдиний закон вимушеної тиші:

прикусила язика
стара дзвіниця

з долонь
червону калину
клює безголоса пташка (ПМ: 213).

Найболючіше цю драму відчувають митці, позбавлені свободи творчості, можливості сказати те, що генетично передається від покоління до покоління, але не може здобутися сподіваної волі. Усі збірки І. Калинця пронизані цим мотивом духовного оціпеніння, коли великодня неділя «з німими дзвонами на таких же дзвіницях» (ПМ: 376), всі «онімили від спазм» (ПМ: 199), а «безславна моя муза осліє від безслів'я» (ПМ: 11). Хоча, з іншого боку, цей мотив супроводжується й відчуттям власної автоцензури: страхом сказати щось зайве, безвартісне, порожнє; або те, що вплине на слідство й подальший вирок: «бачу / на сто миль / вперед / і свою безвихідь // мушу мовчати / про тебе / як без'язикий дзвін» (ПМ: 354). Коли доводиться «вилуцувати слова із скаралуші сущого» (ПМ: 111), а тягар покликання бути будителем народу, його пророком і поводитирем прирікає на усвідомлення:

мед мовчання
найгіркіший полин

золото мовчання
заржавіла бляшка

пусткою наша хата
вигін пустинею

не впливе слово
із тьми мовчання (ПМ: 173).

«Споконвічне дослухання до голосу крові» (ПМ: 106) породжує гнів за власну покору, за історичну несправедливість недолі власного роду й народу,

¹ Тут і надалі усі посилання на поезії І. Калинця подаємо за виданнями: Калинець, І., *Пробуджена муза*, Варшава: Вид-во ОУН та Канадського інституту українських студій, 1991, 462 с. (скорочено ПМ) та Калинець, І., *Невольнича муза*, Балтимор – Торонто: Українське незалежне видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1991, 452 с. (скорочено НМ).

але через страх і недовіру нема кому «шепнути на вухо» вогняний протест, – можна поскаржитись хіба що віршеві, бо «він один // вміє мовчати мов камінь» («Гривання», ПМ; 318). Свого часу Ж.Деррида, заперечуючи тезу Л. Вітгенштайна «Про що не можна говорити, слід мовчати»¹, висловив власну позицію: «Про що не можна говорити, слід не мовчати, а написати це»². Чимало митців (серед них й І. Калинець) в умовах заборон підсвідомо керувалися такою ж настановою, однак могли писати лише вдаючись до підтексту, до алюзій, до прийомів умовчання, ставлячи перед читачами нелегке завдання відчитування текстів, розшифрування того, на що натякає автор, про що недоговорює, про що мовчить, але що при пильному прочитанні зринає між рядків.

Окрім національної специфіки варто брати до уваги й індивідуально-авторський досвід, що ще більше урізноманітнює прояви мовчання, увиразнюючи й наповнюючи новими глибинними сенсами. Безсумнівно, не виходячи за межі тексту, інтерпретатор поезії І. Калинця не може до кінця збагнути усю палітру теми мовчання в його доробку. Вихід у широкі позатекстові контексти відкриває численні нюанси його творчості, надаючи його поезіям нових глибинних значень.

Перший період творчості (до 1970 р.) умовно можна вважати періодом випробування сили власного слова, коли голос поета був ще невпевненим, звучав не повною мірою. Митець з обережністю заторкував заборонені теми, про найважливіше говорив у підтексті, вміло завуальював болючі спалахи з історії чи епізоди сучасності. 1970 р., коли після нетривалої відлиги почалася потужна хвиля репресій (арешти побратимів поета, суди й вирoki), І. Калинець пише збірку «Підсумовуючи мовчання», де це феноменологічне явище отримує різностороннє філософське осмислення й трактування.

Мовчання як заборона говорити вголос, що найбільше виявляє себе в літературах тоталітарних режимів, переводить істинний голос у підтекст, коли читач повинен здогадатись «про що мовчить» письменник. Так з'являється образ німотного Німа, який приходить до поета із пальцем на вустах, щоби зняти його німб і потоптати стяг, вкрасти безтурботність, а згодом – вирвати язик і залишитися в душі темним нагадуванням (ПМ: 280). Через наростання тематики, яку автор не міг ігнорувати, відтак – необхідність завуальювати й покривати мовчанням заборонених тем, у його творчості все більше відчутне збільшення прийомів недоокресленості, пунктирності, замовчування, підтексту; дедалі частіше бажане висловлюється у внутрішніх монологах, коли

¹ Вітгенштайн, Л., *Tractatus logico-philosophicus*, *Філософські дослідження*, Пер. з нім., Київ: Основи, 1995, с. 86.

² Цит. за: Сливинський, О.Т., *Феномен мовчання в художньому тексті (на матеріалі болгарської прози 60–90-х рр. ХХ ст.)*, Дис... канд. філол. н., Львів, 2006, с. 45.

душа мовби звертається до самої себе; дедалі частіше з'являються мовчазні постаті, які своїм мовчанням промовляють щось важливе й глибинне. Кульмінацією збірки, що центрує всі її теми, стає образ митця Митуси:

мова йтиме про поета
в спокою лишім тиранів

мова йтиме про зухвальця
даймо спокій тим
кому заціпило... (ПМ: 259)

Хоча О. Гнатюк такою «зламною збіркою» вважає «Спогад про світ», однак вона з'явилася того ж 1970 р., тому, вважаємо, що тут важко встановити чітку хронологію. Проте з упевненістю можна говорити, що саме 1970 р. з його драматичними подіями став переломним, коли «поезія Калинця набирає громадянського звучання (хоч він сам не вважає себе поетом-трибуном), починає промовляти прямо, відгукуватися на події, висловлювати почуття, настрої, переконання дисидентів. Одне слово, з того часу стала прямим висловом протесту проти дійсності арештів, погромів, винищування духовної й матеріальної культури народу. Події, що тоді наступили, вимагали від поета перегляду своєї позиції. Досі творений ним поетичний світ... своєю цілісністю немовби захищав і продовжував існування світу національних традицій, неминучих цінностей. Але тепер довелося захищати хоч таким способом друзів не так перед арештами, як перед плином часу. У всякому разі не м о в ч а т и»¹.

На наш погляд, збірка «Спогад про світ» ще зберігає ту поетику, що властива першому періоду творчості: у ній немає відкритого проголошення громадянської позиції митця. У збірці «Підсумовуючи мовчання» уже цілком інша тональність. Вона відкривається віршем-присвятою «До Валентина Мороза», який на той час був уже вдруге арештований, і поет хоче, щоби його книжка стала для друга «хусткою Вероніки на хресній дорозі» (ПМ: 223).

Наступна збірка – «Віно для княжни», що з'явилася в 1971 р., є повноголосою політичною інвективою існуючому ладу. Очевидно, однією із причин зміни тематики й настроєвості була смерть Алли Горської, оскільки після посвяти збірку відкриває «Триптих для Алли Горської»: «Вигнання» – «Смерть» – «Безсмертя». У цій збірці, окрім Алли Горської, неодноразово згадується ім'я Валентина Мороза, а також В'ячеслава Чорновола, Михайла Сороки (!), названого «Калнишевським ХХ віку» (ПМ: 302) через те, що він 34 роки був в'язнем радянських таборів, де й помер в 1971 р. в Мордовії. Зрозуміло, що збірка писалася уже після обшуків у домі Калинців, бо поет згадує й «томик елегій Лепкого який випадково не сконфіскували» (ПМ: 306).

¹ Гнатюк, О., *Від упорядника збірки* / Калинець, І., Пробуджена муза, Варшава, 1991, с. 10.

Це була не просто необережність, а відкритий вияв протесту, адже упродовж кількох десятиліть твори Лепкого були причиною арештів чи навіть розстрілів не однієї української родини, де вони були знайдені спецслужбами. Знаково, що образ Лепкого з'являється в циклі «Краєвид з елегіями» в елегії «Прощання». Цим віршем поет «мовчки» прощається з усіма ув'язненими чи тими, хто відійшов, кому він «не встиг потиснути руки». Завершується елегія алюзією на «Журавлі»: тут вони стають символом усіх засуджених на довгі роки вигнання з рідного дому й всіх, хто відлетів у вічність.

Найбільше сила бунту виявляється в наступній збірці – «Верлібровий вирок» (1971), написаній, можливо, у передчутті власного арешту. У ній фігурують відчутні реалії тодішньої дійсності: і стіни, на яких «виросли вуха», і флюгерні півники на редакціях. Але в таких умовах залякування й оціпіння слово постає єдиним символом віри (ПМ: 327).

Наступні модуси мовчання пов'язані з особливим пережиттям родини Калинців – спочатку арешт Ірини, а потім – Ігоря. Збірка «Реалії» з присвятою Ірині, написана 1972 року уже після її арешту. Поет не може дозволити собі мовчати про те, що діється в його житті:

Пишу похапцем як-небудь і коли-небудь
завелика забаганка бути тільки віршувальником
завелика забаганка чекати довшеної фрази
адже Ти не маєш можливості
у час перехресного допиту на таку розкіш
Ти можеш мовчати протестуючи
а я не можу дозволити собі на мовчанку
не тому що вмю краще сказати
а тільки тому що я не здатний
Твій голос викрасти із-за мурів
я не годен чекати на милосердя Музи
а що коли не вложить в уста
пару жаданих строф про свободу... (ПМ: 363)

Але арешт дружини породив особливу форму мовчання, коли дим без коханої людини перетворився в пустку, багато-хто з друзів і рідних відцурався, і навіть немає до кого промовити слово. Коли людина опиняється в спорожнілому просторі, вона стає мовчазною або й цілком замикається в собі. Тут *мовчання* переходить у *модус самотності*, в уявне мовлення того, хто мовчить, у внутрішній монолог, розмову душі з самою собою:

зі стінами розмовляєш і тільки зі стінами
де ж бо люди співбесідники
у снах чи на очних ставках
якщо вони ще люди
а не автори відкритих листів

вбгано голос твій у протоколи
на ніч замикано у залізні сейфи
антифони допитів ночують у магнітофонах
голос Твій два оці місяці
вибивається мов стебельце під кригою
аби дістатися весни отож скоро весна
визволення для ярих квітів
визволення для голосу грому
визволення для мови води і дерев
визволення для язика природи
але не для уст її царя
коли за мовчання мають золото
коли за фальш золото й лаври
коли мова вмирає ще перед муром зубів
або вилітає разом із зубами
коли поети в ізоляційних камерах
серед трупів ніким не вчutih слів
як серед жмутів зів'ялих квітів
Твій голос мені прочувається
Твій голос мені провиджується
Твій голос щоніч мене будить
Твій голос це мій внутрішній голос
Твій голос всюди як фатаморгана... (ПМ: 374)

Така доля судилася всім, чії рідні були засуджені: «маєм вуха повні галюцинацій/ раптом зривається хтось мамо / раптом зривається хтось Ірино / Стефо Михайле Славку Іване». Водночас тут особливу роль має Слово поета: «раптом зривається хтось поете / слово твоє серед нас / переходить мури і кордони / яріє на чолах демонстрацій / слово твоє й серед тих / що донесли збрехали відхрестилися / слово Твоє й серед тих / що своє мали б піднести до нього / і тепер голос сумління колишуть / слово Твоє всюдиусуще воно / Господи навіщо признався нам / що поперед всього Слово було / і Ти навіщо освятив його Барде / на парнасі петропавловської фортеці 9 березня» (ПМ: 374-375).

Але причиною арешту поета Калинця, окрім звинувачень в осуді радянської дійсності та наклепі на радянську владу в націоналістичних віршах стають і «злочинні» прояви мовчання. Це є зафіксовано в «Обвинувачувальному висновку по справі Калинця І.М.» у злочинах: «Калинець 31 липня 1972 року, будучи викликаним на судове засідання Судової колегії в кримінальних справах Львівського обласного суду по справі по обвинуваченню Калинець Ірини Онуфрїївни по ст. 62. ч.1 КК УРСР для дачі показів у якості свідка та будучи попередженим судом про кримінальну відповідальність за

ст.179 КК УРСР за відмову або ухилення від дачі показань, після роз'яснення йому судом обов'язків свідка без поважних причин категорично відмовився від виконання своїх обов'язків свідка та дачі показів по справі, мотивуючи цю злісну відмову від дачі показів небажанням давати пояснення в закритому судовому засіданні, чим намагався вигородити Калинець І.О. від кримінальної відповідальності за антирадянську пропаганду та агітацію, тим самим Калинець скоїв злочин, передбачений ст.179 КК УРСР»¹. Це «ухилення від пояснень», мовчання як осмислена чинність – той випадок, який дослідники окреслюють, як «заволодіти мовчанням», тобто коли «мовчати означатиме «зректися права свідчення», «відмовитись від слова самовиправдання... це декларування особливої комунікативної й ширше – екзистенційної – позиції та пропонування співрозмовникові значно складнішого інтерпретаційного шляху»².

Прикметно, що така позиція – відмова давати покази у сфабрикованих проти української інтелігенції справах – була домінуючою. Відомий факт, що під час слідства викликали на допити учнів Ірини Калинець. Зі ста школярів, які пройшли свідками в її справі, лише двоє чи троє дали покази проти неї: читала вірші, присвячені В'ячеславу Чорноволу, давала читати твори Валентина Мороза, говорила про незалежну Україну. Але на підставі цих поодиноких свідчень слідчі так і не змогли довести причетність Стасів-Калинець до групи В. Чорновола й участь у виданні нелегального журналу «Український вісник», що суттєво вплинуло на пом'якшення вироку.

Ця подія – відмова свідчити на суді проти дружини в той час, коли були й інші свідки, що покірно виконали свій обов'язок перед судом, – стала поштовхом до написання одного вірша із циклу «Додатки до біографії» (1972), де читаємо:

тиша це напевно таке
що поселяє мох у сліди
вичікує на подих із дзеркальцем
перед самими губами
обдаровує хижаків у
котячі лапки пантофлі
взуває приятель заслуханий
у дзвін власного вуха
лиш би не мовити зайве
а золоте слово у пустці

¹ Обвинувачувальний висновок по справі по обвинувачуванню Калинця Ігоря Мирославича, Калинець, І., *Пробуджена Муза...*, с. 455.

² Сливинський, О.Т., *Феномен мовчання в художньому тексті (на матеріалі болгарської прози 60–90-х рр. ХХ ст.)*, Дис... канд. філол. н., Львів, 2006, с. 79.

у пастці закритого суду
мре тиша ще й тоді
як млин ржі перемелює
грати параграф кулак (ПМ: 406).

Окрім пози мовчання на суді дружини в кримінальному вироку І. Калинцеві міститься й таке звинувачення: «Зображаючи у збірці *Підсумовуючи мовчання* Україну закам'янілою у мовчанні, Калинець проголошує націоналістичні антикомуністичні ідеї»¹.

За цими звинуваченнями та за участь у дисидентському русі І.Калинець був засуджений на 6 років ув'язнення суворого режиму та 3 роки заслання. Ув'язнення відбував у пермських концтаборах разом із Іваном Світличним, Миколою Горбалем, Степаном Сапеляком.

Мовчання в порожнечі набуває іншого значення в стінах в'язничної камери. Воно чи не найкраще окреслене найбільшим в'язнем, поневоленим за поезію:

Не спалося, а ніч, як море.
(Хоч діялось не восени,
Так у неволі.) До стіни
Не заговориш ні про горе,
*Ні про младенческие сны*².

Інші модуси мовчання значно розширюють реєстр окреслюваної проблематики в цих та пізніших збірках І. Калинця, поглиблюючи філософічний вияв його письма.

Екзистенційна ситуація *мовчання як смерть* – охоплює ті випадки, коли ліричним героєм постає людина, що відійшла у вічність, однак продовжує промовляти своїм мовчанням, своєю відчутною відсутністю: «Нарешті! Я повертаюсь. Тепер назавжди» (ПМ: 35) – розпочинається вірш «Олександр Мишуга». Залишивши позаду «зачаровані й заздрі /... європейські неба / яким я віддав до останньої краплі / нечувано солодкий голос, / щоби бути в країні, / Богом проклятій, / хоч інколи гостем». Але це повернення – «на руках скам'янілих і непохитних / під чорним віком панахиди» (ПМ: 35). Автор звертається до темних сторін буття, до сфери екзистенційної тіні, як-от у вірші «Смерть», де автор прагне збагнути й осягти таємницю людської долі, яка криється «на дні німої самоти... І б'ються головою в стіни / останні мовлені слова» (ПМ: 276). Такими є голоси не лише українських мучеників, закатованих за те, що підняли голос у боротьбі за свободу самовираження (Воло-

¹ Обвинувачувальний висновок по справі по обвинувачуванню Калинця Ігоря Мирновича, Калинець, І., *Пробуджена Муза...*, с. 453.

² Шевченко, Т., *В казематі*, Шевченко, Т., Усі твори в одному томі, Київ – Ірпінь: ВТФ Перун, 2009, с. 141.

димира Івасюка, Алли Горської), а й талановитих вигнанців, затаврованих митців: Олександра Мишуги, Олександра Довженка, Станіслава Людкевича, Богдана-Ігоря Антонича. Або й зовсім маловідомі постаті, які, втім, є дуже показовими щодо авторської позиції поета.

Безмовні могили цих людей є тавром нації, що приречена на мовчання. Однак і тепер своєю мовчанкою вони промовляють не слабше, ніж їхні прижиттєві голоси. Такою є занедбана могила Б.-І. Антонича, де поряд із хрестом, що впав і лежить плющем обвитий, «на плитах злежаного листя барвінковий напис» (ПМ: 39) як послання до майбутніх поколінь того, хто спочив у цій могилі, «окутаний навічно про прийдешнє снами» (ПМ: 39). Однак «нема кому вже відчитати мову маєва». Такою є могила Шашкевича, де «Жінка з чорного металу, / жінка чорної печалі / над могилою припала / у мовчанні» (ПМ: 75). Однак через потрясіння й біль це мовчання поступово переходить у глибоку задуму й трансцендентне умиротворення: «І торкнув їй спокій вічі, / слід сльози з лица зітерши... / І спливає тільки вічність / по складках її одежі» (ПМ: 75).

Це «промовисте мовчання» звернене не в порожнечу, а до людей, які існують і мислять у тому ж реєстрі, що й автор, тому володіють здатністю відчитувати невимовні знаки, вслухатися в нечутні голоси. Так досягається «тиха згода», «мовчазне порозуміння». Модус *мовчання як умовчання* пов'язаний із глибоким розумінням, коли, з одного боку, не потрібно слів, а, з іншого, – скільки б не було мовлено слів, їх все-одно буде замало, щоби висловити пережите чи відчуте. Як вказував М. Гайдеггер, велемовність жодним чином не гарантує досягнення порозуміння; навпаки, інколи надлишок слів забезпечує «незрозумілість тривіальності». Таке мовчання – не німота, адже німий не має жодної можливості довести власне уміння мовчати. Навпаки, «той хто ніколи нічого не говорить, не здатний у даний момент і мовчати. Тільки у справжньому мовленні можливе дійсне мовчання. Щоби зуміти мовчати, присутність повинна мати що сказати... Умовчання як модус говоріння артикулює зрозумілість присутності так очевидно, що із нього виростає справжнє вміння чути і прозоре буття-з-іншим»¹. Це – «безмовне здивування», «німе захоплення», про яке говорив і Г.-Г. Гадамер: «Ще одна форма мовності – це те, що хтось втрачає дар мови... Якщо хтось втрачає дар мови, то це означає, що хтось хотів би сказати так *багато*, що він просто не знає з чого почати. *Неспрацювання* мови засвідчує її *спроможність* шукати висловлення для *всього*, – і, само по собі, видом мовлення стає безпосередньо те, що хтось втрачає дар мови – і то такої, якою говоріння не закінчують, а починають»².

¹ Хайдеггер, М., *Бытие и время*, Санкт-Петербург: Наука, 2002, с. 165.

² Гадамер, Г.-Г., *Истина и метод*, Т. 2, Київ: Юніверс, 2000, с. 168.

Такими є тиша і мовчання із вірша «Ночі», де ліричний герой усвідомлює безсилля власних слів передати повноту й глибину почуттів до дорогої йому людини: «І я лечу у мох твоєї тиші / і хочу крикнути, / аж падаю від слів: / хоч раз солодко озовися / мовчання скрипкою услід» (ПМ: 45). Такою є відстань у сім кроків – «сім миль сипкого піску мовчання» (ПМ: 83) в поезії «Після танцю», коли мовчання двох людей, об'єднаних внутрішньо, більш промовисте, ніж слова. Таким у збірці «Підсумовуючи мовчання» є один із модусів – *мовчання інтимності* як значима аура поезії: «поки не вистоялося мовчання / запізніся на одну хвилину» (ПМ: 262) – говорить ліричний персонаж. Або ж:

скину на терези
все зіжухле листя слів
підсумовуючи мовчання

о яка вже пізня осінь
нашого мовчання

о яка забава вітрові
наше дрібне мовчання

можливо я міг би
промовити

найсолідша

та чи варті всі слова
супроти твого імені... (ПМ: 261).

Це – те мовчання, яке є свідченням найглибшого порозуміння двох людей, що «заблудилися у цій самотності» (ПМ: 263). І тільки односторонній відкрито таке розуміння: «адже чужий / зрадив би нашу тишу» (ПМ: 263). Це – стан, який змінює простір і час, коли сім кроків стають сімома милями мовчання, а «найдовше життя ... один із цих днів» (ПМ: 263). Ліричний герой не мовчить, він промовляє «устама осінньої днини», «непевним кольором очей», «жовтою хмаркою дерева за вікном»:

підсумовуючи мовчання
скажу

яке нечуване щастя
з-поміж мільйонів
що жили живуть
і житимуть

устама осінньої днини
непевним кольором очей
оманливою зустріччю рук

жовтою хмаркою дерева
за вікном
мовчати нам (ПМ: 267).

Окреслена вище ситуація межує із наступним проявом досліджуваного спектру – модусом *мовчання як тасмниці*, який виражає те, що в людському бутті та досвіді завжди є щось незбагненне, у стосунках людей чи людини зі світом є щось невимовне, що сприймається, як зв'язок із Богом, як вихід у трансцендентні сфери. Водночас кожне слово ціниться на вагу золота, тому має бути виваженим: «Бо наша мова – не забава – / то ж помовчімо, помовчимо...» (ПМ: 295) (пам'ятаємо біблійну істину: «Не будьте велемовними, як ті погани» Мт.6:7 чи «Не бракує гріха в велемовності» Пр.10:19). Неспорна першою книгою, яка засвідчила появу інтересу до феномена мовчання, була книга теолога Г.Меншінга «Святе мовчання» (1926)¹. У ній осмислено досвід ранньохристиянського містицизму, німецьких містиків, та східного містицизму, згідно якого мовчання постає сходженням до *bios angelikos*, ангельського існування. Подібне ставлення переносилося на сферу мистецтва в ті епохи й у тих випадках, коли мистецтво сприймалося як вияв божественного, як конгеніальне натхнення, як прояви геніальності, дарованої згорі, і вищих сфер буття. Принцип мовчання в мистецтві – це втаємничена думка, прагнення певним чином передати це незриме й невимовне бачення світу цього й відчуття світу потойбічного. Читач не завжди може збагнути цю сферу трансцендентного, однак таїна приваблює інтерпретатора непередбачуваністю результатів проникнення в неї, несе в собі багатозначність сенсів, можливих переживань. Це може бути таїна блаженства, коли «тиші янгол стане на коліна» і людина як вінець Божого творіння поглядом сягає зір, долає всі межі й вдивляється в суще («Людина», ПМ: 192). А може бути таїна мучеництва, коли через самотність ліричний герой поезії «Тривання», що була написана уже після арешту Ірини, вирішує: «Осінь напевно закінчу на цьому слові / слово закінчу разом з осінню.... закінчу вимовляти слово чому б і ні / коли воно іншого не має до пари» (ПМ: 317). І не лише тому, а й через те, щоби бути «поетом що не називає всує чого нема» (ПМ: 317). У вірші «Страждання» ночі тиші і мук, мовчазному болеві переслідувань і втрат, тихому шепотіві протиставляється грізний голос доносів і зрад: «по п'ятах наших припишклих слів / громохко ступатимуть сексоти» (ПМ: 301). У непевному й метушливому світі «пост скриптум нічого не означає / як і багато святкових слів» (ПМ: 307), а «слово тягне за собою / нескінчену вервецю слів» (ПМ: 317), лише мовчання відкриває шлях до справжнього буття й тоді «залишається твердити / що існує можливість неможливого» і «пост скриптум вогненний знак / неопалима купина» (ПМ: 307-308). Тоді промовляють

¹ Mensching, G., *Das heilige Schweigen*, Giessen: Topelmann, 1926, 350 s.

найдрібніші деталі світу – полум'я свічки, золоте листя дерев, сріблясте павутиння, які постають знаками потойбічного й не втрачають з ним постійного зв'язку:

і пряжа диму заплелася в інший світ
з таким знайомим ароматом тліну
золотоуста попелу жертвність
мовчить нам просто в вічі («Вінування», ПМ: 311).

Жертвність попелу – це мовчання вогню, який є символом горіння душі, таланту, Божої іскри в людині. Не спроста митець застерігає від ситуації, коли ця таїна буде втрачена й жодні новочасні експерименти не зможуть її відновити: «втрачено / найбільшу / таємницю усіх часів // єдине заклинання / від спопеління // роздрібнюємося ми / на пошуки / нових божищ / по лабораторіях // на створення / обрядів атому // коли потрібно / тільки пригадати // єдине слово // справжнє ім'я вогню» (ПМ: 189).

Поет ще володіє цією таємницею. У його мовчанні виробляється нова мова, якою можна порозумітися навіть на відстані, навіть коли нема можливості зустрітися: «Якою мовою нині порозуміємося» – говорить ліричний герой поезії «Пропонування 8» (ПМ: 373). Це, власне не запитання, бо ж і запитальний знак відсутній. Автор знає відповідь: мовою квітів, мовою вистукування, мовою рук, мовою снів, мовою зірок, мовою телепатії, а на найвищому реєстрі – мовою довіри.

Так поезія переходить на ще вищий рівень – *модус мовчання як багатоголосся*, що постає як утаєна, прихована повнота буття, яка виявляється в трансцендентному внутрішньому зв'язку, коли безмовність є не порожнечою, а таким порозумінням, при якому слова зайві – усе розуміється без слів. Це, за словами Г.-Г. Гадамера, – «тиха згода». Це – та мовність, коли «тиха згода... знову і знову відновлюється як спільність орієнтації у світі... Говоріння один з одним... – не говоріння один повз одного. У говорінні один з одним скоріше вибудовується спільний аспект того, про що говориться... Тільки спільність, і то настільки спільна, що вона більше не є моя думка чи твоя думка, а спільна викладеність світу, уможлиблює... солідарність. Те, що приявне й діє як право, вимагає, по суті, спільності, яка створюється в розумінні себе людиною. Спільна думка насправді завжди вибудовується в говорінні один з одним, а відтак опускається назад у тишу згоди й само собою зрозумілого»¹. Таким чином, інтерпретація знаходить свою межу там, де завершується мова. Вона здійснюється в мовчанні. Однак, ця межа сама існує лише завдяки мові, і тому мовчання стає способом про щось сказати. Це, за К. Ясперсом, – мовчання перед тим, хто мислить разом з тобою, мовчання перед самим собою, мовчазна покора перед Богом.

¹ Гадамер, Г.-Г., *Истина і метод*, Т. 2. Київ: Юніверс, 2000, с. 170.

Ігор Калинець у своєму авторському Я постає як «мовчазний персонаж», який відмовляється від непотрібних виправдань і пояснень, адже знає заздалегідь, що вони безсилі проти цьогочасної й цьогосвітньої несправедливості: «Не віримо, що наш голос ломить мури, / від стін слова відлетять як горох» (ПМ: 191). Однак він керується філософією серця Сквороди, яка відшукує істину «по той бік світу», у сфері позалюдського, де діють інші закони. Для нього стає властивим звернення до топіки локального, до проблематики «малих батьківщин», акцентування уваги на найменших деталях, напівтонах і нюансах. Це свого роду споглядання, яке, крізь призму бачення автора переживає вдумливий читач.

Цей модус всюдисущого промовистого мовчання остаточно викристалізувався в останніх збірках у період «Невольничої музи», коли поет визнає: «слово по слові а як нам нелегко / нав'язати контакти з мовчанням /... а як нам повірити в музику сфер / у всякі космічні оркестри / ... зовсім обмаль людей, що могли б повторити правду / горючих слідів хіба що / посягнувши на скарб мовчання» (НМ: 52-53). В «Елегії з поцілунком» високому майже потойбічному світові райських садів музики Бортнянського та мистецтва Косенка протиставлено мовчазний світ мовчання й «відсутності». Тому осінній трактат про музику стає трактатом про її відсутність:

про мовчазні органи дерев
про німого птаха що слухає іншого птаха німого
про неакустичне піднебесся світогляду
про глухе склепіння ротових порожнин
про осліплі пучки які не здолають букваря струн
про металеву перекупку гучномовця на майдан
що нанизує наспівів обарінки
про тугі вуха приятелів
невже не пройме їх крещендо волання
соло на вітрі усамітнених уст (НМ 59).

Тому автор підсумовує: «наразі від мене цілуйте найпослідушу скрипку в оркестрі / крушельницьку в мармур на личакові / струну бронзової арфи на театральному фронтоні...» (НМ: 60). Це і є той «голосен камінь» і «клаватура міста», адже в цих мовчазних знаках більше голосу й музики, аніж у «заїжджених до блювоти грамофонах і графоманах» (НМ: 52).

Однак найзагадковішим проявом мовчання в І. Калинця є його «замовкання» як поета, що свідомо обрав шлях відмови від подальшого писання. Дослідниця поезії львівського автора О. Гнатюк вважає період мовчання окремим етапом творчості митця і її логічним завершенням. Вона зазначає, що «фігура мовчання завжди залишається загадковою для читача чи реци-

пієнта»¹, втім намагається знайти пояснення цьому феноменові. Як вважає вчена, вже в ранніх збірках ліричний герой І.Калинця усамітнюється, створюючи власний світ, побудований на неминущих цінностях: «Особисті почуття, вірність самому собі, сильне почуття власної тотожності, у цьому випадку – вірність традиціям, володіють цим світом, який протиставляється зовнішньому зідеологізованому світові, що відкинувши ці вартості намагається сформувати нову людину, повністю підпорядковану ідеології. Заперечення зідеологізованого світу відбувається не прямим шляхом, а саме шляхом створення власного світу, так відмінного від жорстокої дійсності. Це не втеча у власні мрії, уяву чи сон. Це спокійний, врівноважений погляд на реальність і незгода на неї»². Через нездійсненність любові, відчуженість від світу... «залишається тільки внутрішній світ трагічного ліричного героя, крайньо протиставлений всьому зовнішньому по відношенні до нього»³. Щодо способу існування ліричного героя в збірках останнього періоду творчості І. Калинця, О. Гнатюк зазначає: «Ліричного героя всіх цих збірок поєднує одна прикмета – його існування в просторі внутрішньої свободи, який не підлягає зазіханню ззовні... простір внутрішньої свободи, досягнутий у боротьбі з цим ворожим світом, зі світом, який мав знищити тих, хто з ним борються»⁴. Це – осмислення подій і надання їм значення «в списуваній хроніці душі», що й стало поштовхом до завершення писання.

Причини, чому І. Калинець вибрав шлях мовчання, осмислює й Данило Гусар-Струк⁵. Він проводить паралелі з В. Стефаніком та П. Тичиною, кожен з яких по-своєму пережив «творче замирання». На думку канадського дослідника⁶, це і є цілковите «Підсумовування мовчання» І. Калинця. Якщо ж брати до уваги новочасні концепції дослідників про те, чому замовкають поети, то показовою буде позиція І. Хасана як адепта мовчання, який фіксує віддалення мови художньої літератури від «істинно сказаного» і наближення до «хаосу надозначування», до «вавилонської вежі шумів»⁷. В теорії «замовкання високої літератури» І.Хасана йдеться про те, що такий тип мовчання

¹ Гнатюк, О., *Від упорядника збірки* / Калинець, І., Пробуджена муза, Варшава, 1991, с. 7.

² Там само, с. 7-8.

³ Там само, с. 9.

⁴ Там само, с. 14.

⁵ Гусар-Струк, Д., *Невольничка муза, або як «орати метеликами»* / Калинець, І., *Невольничка муза*, Українське незалежне Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка. Балтимор – Торонто, 1991, с. 7-31.

⁶ Husar-Struk, Danylo, *The Summing-up of Silence: The Poetry of Ihor Kalynets* / Slavic Review, Vol. 38, No. 1 (March 1979), p. 17-29.

⁷ Hassan, I., *The Literature of Silence: Henry Miller and Samuel Beckett*, New York: A.A. Knopf, 1967, p. 4.

пересотворює світ – передбачає розпад знаного світу й скеровує погляд до вищої істини у сфері трансцендентній.

У ранній збірці «Відчинення вертепу», перефразовуючи слова із вірша улюбленого Б.-І. Антонича, І. Калинець називає себе «осені замовклим князем», можливо в передчутті неминучої жертви. А в «Стихотворах про непевність» читаємо слова: «нічого не бракує / землі і небу / світ завершено // лише встиг я / п р о м о в и т и» (ПМ: 137). У тому й виявляється талант: створити завершений світ, до якого нічого не можна додати й нічого відняти, й замовкнути, щоби не витратити слів надаремно, не говорити в сує зайвого, не порушувати досягнутої гармонії.

Тому в явлених письменнах львівського автора мовчать картини малярів, що відійшли у вічність, мовчать камінні будівлі майстрів, імена яких загубилися у віках, мовчать занедбані й зруйновані храми й барвінкові могили невідомих героїв. Мовчить і сам Ігор Калинець. Але це мовчання промовляє відчутніше, ніж безмір порожніх голосів, які творять новочасну Вавилонську вежу апокаліпсису. У такому ракурсі поезії І.Калинця і його теперішня мистецька позиція постають «голосом, який зберігає мовчання»¹, однак це той рівень екзистенції, який переходить у біблійну істину «Хто має вуха, хай чує» (Об.2:7), і в цьому теж виявляється феноменальна сутність авторського письма.

Сфера модусів мовчання в поезії цього самобутнього митця слова значно глибша й об'ємніша, ніж її можна охопити в одній окремій науковій розвідці. Безконечна багатозначність усіх шифрів (у тому числі й коду мовчання) допускає безконечну кількість інтерпретацій, попередньо створюючи нові можливості. Екзистенційна людина із самобутнім «Я» має непорушне право на вільне тлумачення й прочитання інших. Як стверджував Мігель де Унамуно, людина отримує насолоду від твору мистецтва лише тому, що вона створює його в собі, відтворює його в собі, відтворюючи його й відтворюючи себе разом з ним.

Така суб'єктивність не є відчуженням від інших. На це вказував Мерло-Понті у «Феноменології мови»: «Коли я говорю чи коли я розумію, я відчуваю присутність інших в мені самому і присутність мене самого в інших, присутність, яка є наріжним каменем теорії інтерсуб'єктивності... і я розумію загадкову фразу Гуссерля: «Трансцендентна суб'єктивність – це інтерсуб'єктивність»². Водночас, твір не допускає будь-якої форми його трактування, а вимагає співрозмірного до себе підходу.

¹ Деррида, Ж., *Голос и феномен и другие работы по теории знака Гуссерля*, Санкт-Петербург: Алетейя, 1999, с. 94.

² Цит. за: Шпигельберг, Г., *Феноменологическое движение. Историческое введение*, Пер. с англ., Москва: Логос, 2002, с. 566.

Для інтерпретатора віднайти такий підхід нелегко. Хоча твір з його універсальним досвідом «належить світові», однак «світ, що до нього зараховується твір світової літератури, може вже бути віддаленим величезною відстанню від того світу, до якого промовляв цей твір. Звісно ж, це вже зовсім не той «світ». Але й у такому випадку нормативний смисл, закладений у понятті світової літератури, вимагає, аби твори, що належать до світової літератури, промовляли й далі, хоча світ, до якого вони тепер звертаються, уже зовсім інший»¹ Як і герменевтові, що працює з давніми творами, читачеві нерідко доводиться крізь голоси і мовчання відшукувати сліди минулого й відновлювати колишні світи з їхніх руїн, вкотре підтверджуючи тезу про те, що мовчання пересотворює світ. Подібна праця, за словами Гадамера, є «різновидом відбудови первісного». Лише за таких умов твір мистецтва володітиме своїм дійсним значенням. Таке читання має на меті перезобразити реальне, відкрити приховані виміри людського досвіду й перетворити наше бачення світу.

Література

1. Вітгенштайн, Л., *Tractatus logico-philosophicus*, *Філософські дослідження*, Пер. з нім., Київ: Основи, 1995, 311 с.
2. Гнатюк, О., *Від упорядника збірки* / Калинець І., *Пробуджена муза*, Варшава, 1991, с. 3-27.
3. Гусар-Струк, Д., *Невольничча муза, або як «орати метеликами»* / Калинець, І., *Невольничча муза*, Українське незалежне Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, Балтимор – Торонто, 1991, с. 7-31.
4. Гадамер, Г.-Г., *Истина і метод*, Т. 1, Київ: Юніверс, 2000, 464 с.
5. Гадамер, Г.-Г., *Истина і метод*, Т. 2, Київ: Юніверс, 2000, 478 с.
6. Деррида, Ж., *Голос и феномен и другие работы по теории знака Гуссерля*, Санкт-Петербург: Алетейя, 1999, 208 с.
7. Зубрицька, М., *Ното legends: читання як соціокультурний феномен*, Львів: Літопис, 2004, 352 с.
8. Калинець, І., *Невольничча муза*, Балтимор – Торонто: Українське незалежне видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1991, 452 с.
9. Калинець, І., *Пробуджена муза*, Варшава: Вид-во ОУН та Канадського інституту українських студій, 1991, 462 с.
10. Обвинувачувальний висновок по справі по обвинувачуванню Калинця Ігоря Мироновича, Калинець, І., *Пробуджена Муза*, с. 440-455.
11. Сливинський, О.Т., *Феномен мовчання в художньому тексті (на матеріалі болгарської прози 60–90-х рр. ХХ ст.)*, Дис... канд. філол. н., Львів, 2006, 219 с.
12. Хайдеггер, М., *Бытие и время*, Санкт-Петербург: Наука, 2002, 268 с.
13. Шевченко, Т., *Усі твори в одному томі*, Київ – Ірпінь: ВТФ Перун, 2009, 824 с.

¹ Гадамер, Г.-Г., *Истина і метод*, Т. 1, Київ: Юніверс, 2000, с. 156.

14. Шпигельберг, Г., *Феноменологическое движение. Историческое введение*, Пер. с англ. Москва: Логос, 2002, 608 с.
15. Hassan, I., *The Literature of Silence: Henry Miller and Samuel Beckett*, New York: A.A. Knopf, 1967, 225 p.
16. Husar-Struk, D., *The Summing-up of Silence: The Poetry of Ihor Kalynets* / *Slavic Review*, Vol. 38, No. 1 (March 1979), p. 17-29.
17. Mensching, G., *Das heilige Schweigen*, Giessen: Topelmann, 1926, 350 s.
18. Norwid, С.К., *Milczenie*, Warszawa: Wydawnictwo J. Mortkowicza (без року видання), 127 s.

**ПОСТРУКТУРАЛІЗМ І СОЦРЕАЛІЗМ:
ТЕКСТ – СИМУЛЯКР – РЕАЛЬНІСТЬ
(НА ПРИКЛАДІ БІОГРАФІЇ ТА ТВОРЧОСТІ А. ГОЛОВКА)**

Ярослава Муравецька

*Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України,
м. Київ, Україна
nesvidoma_alisa@ukr.net*

Анотація. У статті проаналізовано соцреалізм за допомогою методології структуралізму. Головна гіпотеза полягає в тому, що симулякр «реальності» радянської дійсності конструювався через знаки влади, оприявлені в тексті. Водночас найменші зміни в ідеології віддзеркалювались у творах, що дає змогу простежити розвиток суспільства і навіть відсилає до певної реалістичності. Звернено увагу на конструювання біографії як зразкового соцреалістичного тексту.

Ключові слова: соцреалізм, постструктуралізм, симулякр, знак, текст, влада, А. Головка, «Червона хустина», біографія.

Abstract. Post-Structuralism and Socialist Realism: Text – Simulacrum – Reality (on the Example of the Biography and Work by A. Golovko). In the article Socialist realism is analyzed according to the structuralist methodology. The main hypothesis is that the simulacrum of «reality» of Soviet reality was built through the signs of power in the text. At the same time, the slightest changes in ideology were reflected in the works, which makes it possible to trace the development of society. This is reference to a certain kind of realism. Attention is paid to the construction of a biography as an exemplary socialist-realist text.

Keywords: social realism, post-structuralism, simulacrum, sign, text, power, A. Golovko, «Red kerchief», biography.

Н. Полтавцева в статті «Метаморфози соцреалізму: радянський дискурс у сучасній інтерпретації» (2010), посилаючись на працю Ж. Бодрійяра «Символічний обмін і смерть» (2000), тлумачить соцреалізм у руслі поєднання концепцій «символічного порядку» прозорих (надійних) знаків та симулякру третього порядку («симулякру кодів і гіперреальності»)¹.

Умовно кажучи, за словами дослідниці, соцреалізм був створений як набір певних знаків (кодів), згідно з якими можна інтерпретувати текст і митця як «соцреалістичних», проте він також існував як симулякр гіперреальності, внаслідок чого «“великий стиль” <...> виявляється таким же фіктивним, як і симулякр, який його позначає <...>»². Така гіпотеза, попри деякі зауваги, видається доволі плідною.

¹ Полтавцева, Н., *Метаморфози соцреалізму: советський дискурс в сучасній інтерпретації* // *Studia sovietica*: збірник, Вип. 1, К., 2010, с. 29-30.

² Там само, с. 30.

Видається слушним означити існування в тоталітарному суспільстві чітко визначених знаків; звернути увагу на створення симулякру реальності засобами літератури, зокрема, через умовну концепцію злиття дійсності та мистецтва, правди та життя. Так, Х. Гюнтер тлумачить соцреалізм як «міфологію, вдягнуену у реалістичний одяг»¹; Б. Розенталь вбачає реальну задачу соцреалізму у створенні нової реальності²; У. Юстус зауважує, що «приписаний літературі “реалізм” насправді потрібен лише для створення уявної дійсності, яка й виникає лише із “реалістичних” літературних ефектів»³.

Ці визначення на перший погляд видаються суголосними думкам Ж. Бодрійяра про «симулякри третього порядку»: у гіперреальності «стирається уже саме протиставлення реального і вигаданого»⁴; «вся побутова, політична соціальна, історична, економічна й т.д. реальність з самого початку включає в себе симулятивний аспект гіперреалізму: ми всюди вже живемо в “естетичній” галюцинації реальності»⁵.

Однак помилково розглядати тогочасний симулякр як тотожний симулякру третього порядку, адже йдеться не про зміни в самій реальності («сьогодні сама реальність гіперреалістична»)⁶, а про спробу створити таку реальність. Б. Розенталь, досліджуючи соцреалізм, влучно зауважує, що залучення реалістичних форм зумовлене саме прагненням конструювати дійсність, протилежну справжньому досвіду людей⁷.

Створення «реальності» у тоталітарному суспільстві тісно пов'язане із владою. Тож Н. Полтавцева слушно пише про Сталіна, як «реального “інженера колективної радянської підсвідомості”, директора <...> соцреалістичної фабрики з виробництва “машин бажання” <...>, дизайнера не лише гігантського артефакту – *радянського дискурсу, але символів і кодів його інтерпретації*»⁸.

Порядок надійних знаків. Так, беззаперечним видається присутність у радянському дискурсі прозорих знаків, які, за Ж. Бодрійяром, «відсилають до

¹ Гюнтер, Х., *Тоталитарное государство как синтез искусств* // Соцреалистический канон, Санкт-Петербург, 2000, с. 10.

² Розенталь, Б., *Соцреализм и ницшеанство* // Соцреалистический канон, Санкт-Петербург, 2000, с. 68.

³ Юстус, У., *Возвращение в рай: соцреализм и фольклор* // Соцреалистический канон, Санкт-Петербург, 2000, с. 70-86.

⁴ Бодрийяр, Ж., *Символический обмен и смерть*, Москва, 2000, с. 150.

⁵ Там само, с. 153.

⁶ Там само, с. 152.

⁷ Розенталь, Б., *Соцреализм и ницшеанство* // Соцреалистический канон, Санкт-Петербург, 2000, с. 57.

⁸ Полтавцева, Н., *Метаморфозы соцреализма: советский дискурс в современной интерпретации* // *Studia sovietica*: збірник, Вип. 1, К., 2010, с. 28.

певного соціального статусу»¹. Вчений у роботі «Символічний обмін і смерть» (2000) описував «світ надійних знаків», сильний «символічний порядок», притаманний кастовим спільнотам. Дослідник вважає, що прозорість знаків обумовлена їх жорстокістю: у такому суспільстві – феодальному чи архаїчному – невелика кількість знаків, їх розповсюдження обмежене, такі знаки не бувають довільними².

У статті К. Кларк «Соцреалізм і сакралізація простору» (2000) згадується такий знак – кабінет Сталіна. Дослідниця підкреслює централізацію простору: Москва сприймається як центр нації; столиця, у свою чергу, має свій власний центр – Кремль; який має в собі найсакральніший простір – кабінет Сталіна³. Прикметно, що кабінет сприймався в дусі втілення бажаної мети для кожного й водночас – як недосяжний простір: «Роль має – бути завжди в русі, намагатися досягнути “Москви”, ввійти в той зверхпростір, у яке зверхприродня активність перенесе їх. Але вони можуть досягти “Москви” лише фігурально, на обмежений час або символічно»⁴.

Отже, такий знак прямо означував статус влади й, попри уявну досяжність та бажаність, був під забороною навіть для відтворення з метою пропаганди. Так, кабінет вилучався з мистецтва: «його не можна було зображувати, але можна було бачити тільки як “світло в вікні”»⁵. Водночас знак неможливо було підробити жодним чином, що співвідноситься ще з епохою феодальних чи архаїчних суспільств.

Знаки, які дозволяли відтворювати (точніше, вимагали їхнього постійного та всебічного відтворення), пов’язані з програмуванням суспільних настоїв, зокрема через соцреалістичні тексти. Ж. Бодрийяр однією з прикмет симулякру третього порядку вважає «обмін знаками» між мистецтвом та виробництвом, адже «мистецтво стає репродуктивною машиною (Енді Уорхол), не перестаючи бути мистецтвом, адже машина тепер – всього лиш знак»⁶.

У соцреалізмі такі умови створені штучно: завдання письменника зводиться до розкриття у творі готової ідеї готовими засобами, що ставить творчість у пряму залежність від тогочасної ідеології. Власне, йдеться про співвіднесеність літератури та виробництва, коли твір розглядався не як наслідок творчості, а як продукт, виготовлений на замовлення, за певною технологією з додаванням визначених інгредієнтів. Так, на перше місце ста-

¹ Бодрийяр, Ж., *Символический обмен и смерть*, Москва, 2000, с. 115.

² Там само.

³ Кларк, К., *Соцреализм и сакрализация пространства // Соцреалистический канон*, Санкт-Петербург, 2000, с. 124.

⁴ Там само, с. 126.

⁵ Там само, с. 124.

⁶ Бодрийяр, Ж., *Символический обмен и смерть*, Москва, 2000, с. 155.

вився не талант, а літературна праця; геніальність тлумачилася як вміння спостерігати за дійсністю, бути в «тісному зближенні з життям мас»¹.

Звернемось до дослідження семантичного образу героя в статті К. Кларк «Позитивний герой як вербальна ікона» (2000). Дослідниця, порівнюючи пізні і ранні зразки соцреалістичного роману, співвідносить їх з алфавітом та ієрогліфами². Простіше кажучи, вчена загалом означає знакову природу творення образів у романах, також звертаючи увагу на певну їх схематичність, яка, починаючи з 1930-х років, дедалі більше спрощується, уніфікується та стає абстрактнішою, порівняно з міметичністю та відносною індивідуальністю ранніх романів³.

Причину К. Кларк вбачає в партійних настановах на простішу літературу, а також – у скороченні числа зразків для наслідування⁴. Як зазначає вчена: «Позитивний герой, втрапивши бодай які-небудь індивідуальні риси, стає нічим іншим, як пучком мотивів, епітетів і символічних жестів – коротких слів і фраз, які я називаю «частинками», що пристають до його образу, кожного разу повторюючись при його появі»⁵.

Таке використання знаків відсилає до певної «серійності», внаслідок чого стираються індивідуальні відмінності. Так, за словами К. Кларк, «самі знаки допускали подібність між персонажами, які інакше могли б здаватися різними»⁶. Зокрема, дослідниця наводить приклад з роману О. Фадєєва «Молода гвардія» (перероблене й доповнене видання 1951 р.), у якому три керівника (Проценко, Шульга, Лютіков) у одній сцені зображуються за допомогою майже однакових епітетів⁷.

Отже, влада створює знаки, пов'язуючи їх з потрібними конотаціями, контролює їх вживання, обмежує кількість, цілком у руслі «світу надійних знаків» (Ж. Бодрійяр). Водночас такий знак втрачає «обличчя», адже, по суті, вдягнений на «пустий» образ героя, який цим знаком і вичерпується. Таким чином, персонаж стає симулякром певної ідеологічної категорії, і – більше нічим.

Підкреслимо, що подібна модель не обмежується соцреалізмом чи мистецтвом загалом. Х. Гюнтер у однойменній статті слушно висловлює думку

¹ Моллер-Салли, С., *«Классическое наследие» в эпоху соцреализма, или происхождения Гоголя в стране большевиков // Соцреалистический канон, Санкт-Петербург, 2000. с. 512.*

² Кларк, К., *Положительный герой как вербальная икона // Соцреалистический канон, Санкт-Петербург, 2000, с. 571.*

³ Там само, с. 571-572.

⁴ Там само, с. 571-572.

⁵ Там само, с. 580.

⁶ Там само, с. 572.

⁷ Там само, с. 577.

про *«тотальну державу як витвір мистецтва»*. Вчений також зауважує, що таким чином стирається грань і між мистецтвом та немистецтвом, і між мистецтвом та реальністю¹. Відповідно, канонічний текст відсилає до «моделювання реальності», яка постає у певних типових знаках-образах: герой-трудівник, мудрий керівник тощо. Проте ця ж модель переноситься за межі літератури.

Так, критикуючи роман В. Ажаєва «Далеко від Москви», читач М. Недушко, колишній начальник «Стальмонтажу», пропонує подивитися на будівництво Запорожстроя як на джерело матеріалів: «тут ви побачите характери і все що хочете для того, щоб створити могутній твір»². Таким чином, сама дійсність спрощується та схематизується: по-перше, на будь-якому будівництві мають бути потрібні авторові характери; по-друге, ці характери не мають територіальних чи національних меж, являючи собою один спрощений тип і на Запоріжжі, і на Дальньому Сході, який описаний у романі.

Умовно кажучи, *дійсність починає сприйматися як зразковий соцреалістичний текст*, що цілком відповідає тогочасним концепціям зближення життя та мистецтва. За влучним висловлюванням Н. Полтавцевої: «<...> у двадцяті роки, коли виникає СРСР, а з ним і радянський дискурс, відбувається своєрідна реконструкція реальності й ствердження “влади мови” (Барт), тотальне розширення символічного, коли текстом стало – все»³.

Біографія письменників теж конструювалась як взірцевий текст, за певним зразком, використовуючи визначений набір знаків. Звернемося до статті Я. Поліщука «Соцреалістична технологія возведення в класики (випадок М. Коцюбинського)» (2011). Вчений виділяє такі типові ознаки технології канонізації, як ідеологічну (якщо мова йде про дореволюційного письменника підкреслюється певне «наближення до марксизму»); царину особистих зв'язків, виражену у фактах «контактів з партійними та культурними діячами революційної орієнтації»; інтерпретацію творчості в руслі матриці соцреалізму⁴.

Характерним тут є саме «дописування», «доставлення» дійсності, а також – однобічне трактування, замовчування чи акцентування відповідно до ідеологічної концепції. Зокрема, Я. Поліщук наводить оприявлену І. Коцюбинською в книзі спогадів («Спогади і розповіді про М. М. Коцюбинського»,

¹ Гюнтер, Х., *Тоталитарное государство как синтез искусств* // Соцреалистический канон, Санкт-Петербург, 2000, с. 7.

² Лахусен, Т., *Как жизнь читает книгу: массовая культура и дискурс читателя в позднем соцреализме* // Соцреалистический канон, Санкт-Петербург, 2000, с. 617.

³ Полтавцева, Н., *Метаморфозы соцреализма: советский дискурс в современной интерпретации* // *Studia sovietica*: збірник, Вип. 1, К., 2010, с. 26.

⁴ Поліщук, Я., *Соцреалістична технологія возведення в класики (випадок М. Коцюбинського)* // *Studia sovietica*: збірник, Вип. 2, К., 2011, с. 62-63.

1965 р.) версію знайомства М. Коцюбинського з В. Леніним, яка виникла з біографічних фактів одночасного перебування діячів на Капрі, серед численних гостей вілли Горького. Прикметно, що жоден з ймовірних учасників так і не залишив спогадів про ймовірну зустріч¹.

Отже, відбувається «зближення життя та літератури» цілком у руслі радянського дискурсу: саме ідеї, оприявлені в тексті, в результаті й формують потрібне уявлення про М. Коцюбинського; по суті, конструюють реальність, яка насправді не існувала; продукують множинні текстові копії уявної дійсності, яка, проте, інтерпретується як справжня. Таким чином, *текст стає своєрідним симулякром дійсності*.

Варто додати, що основним чинником «канонізації» українських письменників є наступництво відносно російських митців, що зіграло ключову роль і в залученні М. Коцюбинського. Як слушно зауважує дослідник: «педалювання топосу навчання, переймання єдино правильної істини в «старшого брата» – виразна ознака провінційно-колоніального статусу радянської української культури»². Факт знайомства О. Горького та М. Коцюбинського отримав ідеологічне навантаження й тлумачився в руслі «батьків та дітей».

Схожим чином конструюється образ А. Головка як «зачинателя» української соцреалістичної прози. Найвизначнішим механізмом, на думку В. Хархун, автора монографії «Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації» (2009), є метод «наступництва», «учнівства» у визнаного російського письменника М. Горького: «Перший і визначальний механізм «узаконення» Головка-зачинателя полягає в порівнянні з Горьким-основоположником», що, відповідно, формує уявлення про український соцреалізм як вторинний, маргінальний³.

Дослідниця наголошує на створенні самого образу письменника в душі «взірцевої моделі соцреалістичного тексту», що вимагало відповідної біографії⁴. Зокрема, однією з ключових подій є символічне отримання «Кобзаря» (одного з найвизначніших творів, включеного в канон дожовтневої літератури) з рук прототипу М. Горького, про що написано у автобіографії А. Головка 1958 року.

А. Головка згадує «якихось людей, типу «вічних» студентів», які чимось займались («чи то репетиторством, чи то, навпаки, самі готувались до іспитів») час від часу на учбовій квартирі, де проживав письменник. Серед цього натовпу невизначених людей, так би мовити, людського безіменного

¹ Поліщук, Я., *Соцреалістична технологія возведення в класики (випадок М. Коцюбинського)* // *Studia sovietica*: збірник, Вип. 2, К., 2011, с. 72.

² Там само, с. 66.

³ Хархун, В., *Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації: монографія*, Ніжин, 2009, с. 65.

⁴ Там само, с. 66.

фону, виділявся один, найпривітніший, Пушкар: «А сам – богатир, у високих, мазаних чоботях, в косоворотці, довге волосся спадало на плечі. Живий портрет Максима Горького того часу»¹.

Отже, через доволі неокреслену постать (виділяється лише зовнішність, запозичена з портрету М. Горького, та підкреслюється факт передачі «Кобзаря»), символічно увиразнюється наступництво А. Головка. Образ М. Горького, по суті, вдягається на «порожнього» персонажа й, водночас, вияскравлюється на фоні «порожніх» людей.

Якщо у випадку з М. Коцюбинським взаємини з О. Горьким є беззаперечними, проте невірно витлумаченими в дусі учнівства (ширше – учнівства української літератури в російській), а знайомство з Леніним спирається бодай на достовірні факти одночасного перебування в одному місці; то у випадку А. Головка йдеться про знайомство навіть не з самим письменником, а з його знаком.

Дитинство письменника у автобіографії подається так: «Народився <...> у заможній селянській сім'ї. А навколо садиби діда вся вулиця – бідні на бідних. І не просто бідняки, а батьки, матері, брати, сестри моїх нерозлучних друзів дитинства. Тому не чужі й мені. Ось тут і пройшло моє дитинство – серед тяжкої селянської праці, скупих радощів, тяжкої злиденності бідняцької і горя»².

Згадується «неправильне» походження А. Головка, яке, проте, інтерпретується не з погляду соціальної (класової) нерівності чи багатого життя, а пояснюється в руслі братніх почуттів до бідних. Таким чином, концепт «заможна садиба» трансформується на концепти «тяжкої селянської праці» та «бідності», внаслідок чого формується уявлення про зростання в злиднях, яке не відповідає дійсності. Тож біографія письменника є певною мірою продуктом творення зразкового канонічного тексту.

Функціонування знаків у тексті. Оповідання «Червона хустина» написане А. Головком у 1924 році, до появи поняття «соцреалізм» та накреслення його ідеологічної програми, що виводить текст з-поза меж дослідження радянського дискурсу. Проте, твір було двічі перевидано значно пізніше (у 1958 та в 1964 роках), внаслідок чого оповідання зазнало певних правок, які можуть свідчити про вплив тогочасного канону.

Оповідання тлумачилося як знакове: обидві книги названі «Червона хустина», хоч містять інші твори письменника (повість «Пасинки степу», оповідання «Пилипко» і «Товариші» – видання 1958 року; оповідання «Пилипко» – видання 1964 року). Вважаємо, що така увага обумовлена не лише назвою, яка асоціюється перш за все з червоним кольором – символом радянської влади, а й ідеологічним змістом.

¹ Головка А., *Автобіографія* // Зібрання творів у 5-ти томах, Т. 5, К., 1977, с. 201.

² Там само.

Сюжети оповідання «Червона хустина» у вищеназваних виданнях мають однаковий початок. Починається оповідання «Червона хустина» (1929)¹ радісною подією – появою у дівчинки Оксани червоної хустини. Вдома тим часом ведеться розмова про копи: батько натякає на можливість не віддавати їх панові. На пасовищі героїня знаходить непокірного пораненого селянина, який втік з-під варті. Дівчинка співчуває втікачеві, напуває його, планує принести їжі.

Оксана повертається схвильованою, і, коли дід запитує її, що трапилося, вирішує розповісти все, як людині, вартій довіри. Дід спершу наказує дівчинці мовчати, проте ввечері сам закликає розповісти все побачене її батькам. Вночі батько видає місцезнаходження селянина за можливість не віддавати панові коп. Єдине, що його хвилює – те, що, вбиваючи втікача, витолочать гречку. Захопивши їжу для раненого, Оксана вирушає до степу, де на її очах стріляють у селянина. Дівчинка, згадуючи нічну розмову батьків, здогадується, що його видав батько, а мати про все знала. Оксана в розпачі зриває з себе червону хустину й закриває обличчя померлого.

Зміни в сюжеті оповідання «Червона хустина» (1958,² 1964)³ починаються з розмови про копи, у якій згадується дядько Мусій (батько Марійки) – новий персонаж твору. Він, за чутками, не віддає свої копи панові, як це змушені робити інші, бо «відробляє рапортом». На пасовищі героїня напуває селянина-втікача. Це помічає її подруга Марійка. Оксана змушена розповісти дівчинці про пораненого.

Дівчинка також говорить діду про селянина, як у попередньому варіанті оповідання. Дід натомість просить Оксану самотійно розповісти про це її батькам. Батько вночі намагається допомогти втікачеві – перевезти його в безпечне місце, проте підводу завертають. Тим часом, помітивши вузлик з їжею для раненого, матір розпитує Марійку. Мусій взнає від Марійчиної матері таємницю втікача, яку й розповідає панові за можливість не відробляти копи. Селянина вбивають. Оксана здогадується, хто зрадник, почувається винною, закриває обличчя вбитого червоною хустиною.

Отже, можна трактувати оповідання «Червона хустина» (1929) як зраду Оксану сім'єю. Прикметно, що батьки героїні не криються зі своєю позицією, навіть відверто її декларують. Батько вголос означає бажання прислужитись панові, роздумуючи про копи: «То для людей наказ. А ми як-як, то, може, й усі помолотимо. Пан зна: у кого взяти, а кому й дати»⁴. Матір також бачить сенс у пристосуванстві: «Тепер таке <...> ті тих ловлять та б'ють, а ті –

¹ Головка, А., *Червона хустина. Оповідання*, Харків, 1929, 24 с.

² Головка, А., *Червона хустина*, К., 1958, 108 с.

³ Головка, А., *Червона хустина*, К., 1964, 42 с.

⁴ Головка, А., *Червона хустина. Оповідання*, Харків, 1929, с. 7.

тих. А найкраще – сядь і не рушайся. <...> Адже не даром сказано: покiрливе телятко двох маток ссе <...>»¹.

Роздуми дiда, його позицiю чи емоцiї, у оповiданнi не означено. Складається враження, що iснування цього персонажа обмежене функцiєю передачi реплiки вiд Оксани батькам. Він навіть не розповiдає все сам, а за вечерею просить розказати саме Оксану: «Так що ти там бачила у гречцi? <...> Кажи, дочко. Хiба ж тут чужi?»².

Вiдповiдно, висновуються двi протилежнi концепцiї, жодна з яких не пiдтверджується (i не спростовується) оповiданням: можливо, дiд сам марно довiрився батькам Оксани, тобто є певним чином жертвою обставин; або, навпаки, знав про все й вiршив свiдомо попросити розповiсти саме Оксану, щоб певним чином уникнути власного морального осуду. Отже, по сутi, Оксану зраджено двiчі: спершу її зрадив дiд, попросивши розповiсти усе батькам, потiм – батько, який i стає причиною смертi втiкача.

У оповiданнi «Червона хустина» (1958, 1964) акцент змiнюється. Сiм'я Оксани героїзується: дiвчинка несе їжу втiкачевi, батько намагається його перевезти в безпечне мiсце, матiр хвилюється й спiвчуває. Натомiсть сiм'я Марiйки втiлює концепт «ворога»: Марiйка розповiдає таємницю матерi, яка навіть б'є доньку, побоюючись помсти денiкiнцiв за допомогу селяниновi; Мусiй – втiлення справжнього зрадника – носить пановi «вечiрнiй рапорт» за можливість не вiдробляти коп. До речi, за розмовами батькiв Оксани, робить це постiйно.

Таким чином, оповiдання 1929 року можна трактувати в концепцiї руйнування сiм'ї, розколу всерединi родини. У пiзнiших виданнях спостерігається спрощення та схематизацiя – Мусiй втiлює образ загальновiдомого ворога. Якщо раннiй варіант тексту ще припускає ймовiрнiсть невизначеностi (дiд все таки мiг не знати про погляди батькiв Оксани), то в пiзньому чiтко формуються два протилежнi табори – правильна родина Оксани (втiлення героїчностi) та неправильна родини Марiйки (концепт ворога).

Водночас змiщується акцент зi зради Оксани: Марiя бачить, як дiвчинка когось напува в гречцi. Тобто формується певною мiрою безвихiдна ситуацiя: Марiйка могла б сама зайти в гречку, знайшовши втiкача. Селянина вбивають через «рапорт» Марiйчиного батька. Таким чином, зрада «подвоюється»: Оксана винна, що розповiла Марiйцi, Марiйка – що розповiла матерi, матiр – що розповiла Мусiю.

Проте, на вiдмiну вiд оповiдання 1929 року, Оксана вiдчуває свою вину (що виражається в реплiцi «що ж я наробила»). Наведемо уривки:

«Дiвчина враз затаїла дихання й наче прислухалась:

– Кiньми поїдуть... – шепотiв батько вночi, – це ж гречку витолочать.

¹ Головка. А., *Червона хустина. Оповiдання*, Харкiв, 1929, с. 12.

² Там само, с. 18.

Він знав і мати знала. То він і козакам сказав. Він, він. – Забило серце на сполох» («Червона хустина», 1929)¹.

«Дівчина враз затаїла дихання й наче прислухалась:

«Мусій до пана в масток почимчикував. За копи одробляти», – сказав батько. Мати не зрозуміла: «Як одробляти?» – Наслухається за день між народом та вночі й несе ото панові... вечірній рапорт».

– Ой, мамочко! – аж зойкнула в розпачі. – Їй-бо ж це – Мусій. Він, він. Од Марійки дізнавсь. Ой, що ж я наробила!» («Червона хустина», 1958, 1964)². По суті, Оксана винна в тому, що розповіла Марійці – дочці ворога. Проте з неї «знімається вина» за розповідь діду та батькам.

Варто звернути увагу на питання залежності тексту від ідеологічного дискурсу. О. Сінченко в статті «“Норма” і “технологія” соціалістичного реалізму» (2011) наголошує на проблемі визначення авторського тексту: «Канон передбачає уніфікування (у більшості радянських перевидань <...> ми маємо тексти не автентичні першодрукам, а доповнені, часто кардинально перероблені. Нам пропонується якась одна модель тексту, яку ми повинні визначити як основну)»³.

Також актуалізується питання авторської волі, визначити яку в тотальній державі майже неможливо. Власне, твір поставав певним чином як незавершений, напівготовий текст, до творення якого долучалися влада, критика, часом навіть читачі. Тож *твір постає як текстуальне втілення змінності знаків влади*, адже «на кожному етапі варіативного друкування постають різні тексти, а відповідно й контексти»⁴.

Загалом однією із ключових концепцій радянського дискурсу є опозиція «герой – ворог». О. Кирильчук підкреслює дидактичне навантаження цього протиставлення, яке «мало виконувати роль ідеологічного виховання реципієнтів»⁵. Саме цією концепцією зумовлене «переписування» оповідання «Червоної хустини» у виданнях 1958, 1964 років.

Бінарність знаків. Крім того, оповідання віддзеркалює віяння часу. Є. Добренко в статті «Соцреалістичний мімесис, або “життя в його революційному розвитку”» (2000) означає соцреалізм як бінарну систему, яка коливається між двох векторів («реалізм – романтизм», «конфліктність – безконфліктність», «лакування – життєва правда»)»⁶. Дослідник слушно наголо-

¹ Головка, А., *Червона хустина. Оповідання*, Харків, 1929, с. 22-23.

² Головка, А., *Червона хустина*, К., 1964, с. 23-24.

³ Сінченко, О., «Норма» і «технологія» соціалістичного реалізму // *Studia sovietica*: збірник, Вип. 2, К., 2011, с. 58.

⁴ Там само, с. 59.

⁵ Кирильчук, О., *Читацький та текстуальний горизонти очікування в літературі соцреалізму 1930-х років* // *Studia sovietica*: збірник, Вип. 1, К., 2010, с. 166.

⁶ Добренко, Е., *Соцреалистический мимесис, или «жизнь в ее революционном развитии»* // *Соцреалистический канон*, Санкт-Петербург, 2000, с. 459.

шував саме на подвійності сталінської культури, яка завжди залишала собі можливість змінити вектор на протилежний, адже «дві-три чергові *сьогодні* фрази могли *завтра* розвернутися в нову програму розвитку літератури»¹.

Вчений ілюструє свою позицію через функціонування теорії безконфліктності: у 1920-х роках влада вимагала від літератури зображення конфліктів «між старим і новим» (всі негативні явища вважалися наслідком капіталістичного минулого); у 1930-х роках з'являється формула «зображення дійсності в її революційному розвитку», яка прямо веде до теорії безконфліктності; у 1946 році починається «боротьба “гарного з кращим”»; з 1952 року починається кампанія за «правду життя», сатиру, «зображення конфліктів» тощо².

Прикметно, що саме бінарність («пари одночасно діючих опозицій»)³ Ж. Бодрийяр вважав однією з ознак симулякрів третього порядку. Отже, у ранньому оповіданні А. Головка «Червона хустина» присутній конфлікт «старого й нового», у пізньому трансформується в боротьбу між ворожим та героїчним. Водночас конфлікт спрощується – Мусія чітко означено як ворога; вододіл проходить не всередині родини, а між сім'ями. Ворога стає легше пізнати – така концепція формує певну «презумпцію вини».

Варто означити ще деякі відмінності, зокрема, елемент дидактизму. Є. Добренко слушно зазначає: «Перед нами мистецтво, яке відповідає “що таке гарно і що таке погано”, “підручник життя”»⁴. У виданні оповідання 1964 року (порівняно з виданням 1958 року) ідеологічна настанова посилюється в передмові: «Ще не знає Оксанка (оповідання «Червона хустина»), що можна дуже хотіти допомогти людині й все-таки не зробити для неї нічого. А часом і навпаки – необачним чи неправдивим словом вчиниш велике зло»⁵.

Також одним із змінних знаків оповідання є національна ідентичність. Так, епіграфом оповідання «Червона хустина» (1929 року) є українська пісня:

«козаченька вбито <...>
затягнуто в жито,
червоною китайкою
личенько вкрито»⁶.

Текст актуалізує українську історичну пам'ять. По-перше, у пісні згадано про козака, який є одним із символів боротьби за Україну. По-друге,

¹ Добренко, Е., *Соцреалистический мимесис, или «жизнь в ее революционном развитии»* // *Соцреалистический канон*, Санкт-Петербург, 2000, с. 462.

² Там само, с. 461-463.

³ Бодрийяр, Ж., *Символический обмен и смерть*, Москва, 2000, с. 146.

⁴ Добренко, Е., *Соцреализм и мир детства* // *Соцреалистический канон*, Санкт-Петербург, 2000, с. 32.

⁵ Головка, А., *Червона хустина*, К., 1964, с. 4.

⁶ Головка, А., *Червона хустина. Оповідання*, Харків, 1929, с. 5.

якщо розглядати епіграф як натяк на майбутні події твору, відчувається тяглість традиції: Оксана не просто віддає вбитому втікачеві найцінніше, що має, а й здійснює козацький поховальний ритуал. Таким чином, можна провести паралель між козаками, які боролися за волю, та селянами, які також прагнуть побороти пана. Прикметно, що й червоний колір можна трактувати подвійно: у руслі козацької традиції та як колір революції. Проте в пізніших виданнях пісню вилучають.

Дискусія про соцреалізм та фольклор варта окремого дослідження. Зазначу лише, що радянський стиль запозичив із народної творчості її міфологічну форму, проте проігнорував національний зміст. У 1952 році розробляється модель «радянсько-російського патріотизму», герой якого є не представник окремої нації, а ... селянин¹.

С. Моллер-Саллі, описуючи популярність таких творів М. Гоголя, як «Миргород» та «Вечори на хуторі поблизу Диканьки», зауважує: «якщо на початку ХІХ століття ці повісті Гоголя перетворили Україну в символ справжньої народності, то в культурі пізнього сталінізму вони свідчили про народність радянської влади»². Власне, одним із чинників активізації й оповідання «Червона хустина», і самої постаті А. Головка як письменника-зачинателя соцреалізму, є наявність героїв-селян.

Ще одна зміна стосується мовного питання. У виданні «Червоної хустини» 1929 року пані (на відміну від селян) розмовляє по-російськи. Відповідно, виникають асоціації з російською мовою як з мовою панівного класу, ворожого селянам (а, значить, і нації), хоча, ймовірно, А. Головка просто реалістично змалював мовну ситуацію. У пізніших виданнях (1958 та 1964-х років) пані також заговорила українською.

Отже, головна гіпотеза статті полягає в тому, що симулякр «реальності» радянської дійсності конструювався через знаки влади, оприявлені в тексті. Водночас найменші зміни в ідеології віддзеркалювались у творах, що дає змогу звернути увагу на стан тогочасного суспільства й навіть відсилає до певної реалістичності.

Література

1. Головка, А., *Автобіографія* // Зібрання творів у 5-ти томах, Т. 5, К., 1977, с. 201-208.
2. Головка, А., *Червона хустина*, К., 1958, 108 с.
3. Головка, А., *Червона хустина*, К., 1964, 42 с.
4. Головка, А., *Червона хустина. Оповідання*, Харків, 1929, 24 с.

¹ Моллер-Саллі, С., «Классическое наследие» в эпоху соцреализма, или происхождения Гоголя в стране большевиков // Соцреалистический канон, Санкт-Петербург, 2000, с. 516.

² Там само.

Перелік використаних джерел

1. Бодрийяр, Ж., *Символический обмен и смерть*, Москва, 2000, 384 с.
2. Гюнтер, Х., *Тоталитарное государство как синтез искусств* // Соцреалистический канон, Санкт-Петербург, 2000, с. 7-15.
3. Добренко, Е., *Соцреализм и мир детства* // Соцреалистический канон, Санкт-Петербург, 2000, с. 31-40.
4. Добренко, Е., *Соцреалистический мимесис, или «жизнь в ее революционном развитии»* // Соцреалистический канон, Санкт-Петербург, 2000, с. 459-471.
5. Кирильчук, О., *Читацький та текстуальний горизонти очікування в літературі соцреалізму 1930-х років* // *Studia sovietica*: збірник, Вип. 1, К., 2010, с. 162-171.
6. Кларк, К., *Положительный герой как вербальная икона* // Соцреалистический канон, Санкт-Петербург, 2000, с. 569-584.
7. Кларк, К., *Соцреализм и сакрализация пространства* // Соцреалистический канон, Санкт-Петербург, 2000, с. 119-128.
8. Лахусен, Т., *Как жизнь читает книгу: массовая культура и дискурс читателя в позднем соцреализме* // Соцреалистический канон, Санкт-Петербург, 2000, с. 609-624.
9. Моллер-Салли, С., *«Классическое наследие» в эпоху соцреализма, или похождения Гоголя в стране большевиков* // Соцреалистический канон, Санкт-Петербург, 2000, с. 509-522.
10. Поліщук, Я., *Соцреалістична технологія возведення в класики (випадок М. Коцюбинського)* // *Studia sovietica*: збірник, Вип. 2, К., 2011, с. 62-76.
11. Полтавцева, Н., *Метаморфозы соцреализма: советский дискурс в современной интерпретации* // *Studia sovietica*: збірник, Вип. 1, К., 2010, с. 25-36.
12. Розенталь, Б., *Соцреализм и ницшеанство* // Соцреалистический канон, Санкт-Петербург, 2000, с. 56-69.
13. Сінченко, О., *«Норма» і «технологія» соціалістичного реалізму* // *Studia sovietica*: збірник, Вип. 2, К., 2011, с. 54-61.
14. Хархун, В., *Соцреалістичний канон в українській літературі: тенеза, розвиток, модифікації: монографія*, Ніжин, 2009, 508 с.
15. Юстус, У., *Возвращение в рай: соцреализм и фольклор* // Соцреалистический канон, Санкт-Петербург, 2000, с. 70-86.

LEGENDE ȘI MOTIVE MITICE ÎN CICLUL GOGOLIAN „SERILE ÎN CĂTUNUL DE LÂNGĂ DIKANKA”

Roman Petrașuc

Universitatea din București, România
romanpetrasuc@yahoo.com

Анотація. *Кожен народ, кожна етнічна група мають специфічні національні особливості, чітко визначену власну ідентичність, але в той же час ми повинні визнати, що існують певні загальнолюдські цінності, тобто первинні стереотипи, архаїчні зразки, які повторюються і зустрічаються у багатьох народів. Зображення рідної природи, зафіксовані в ранній юності, залишаються у свідомості Гоголя до останніх моментів, виконуючи посилальну функцію. У своїх оповіданнях, Н. В. Гоголь висвітлює власне ставлення до існуючого зла, до Диявола, як втілення загальнолюдського зла і змальовує все в українському природному ландшафті. Зло, на думку Гоголя, потрібно шукати не обов'язково в трагічних ситуаціях, а в продуманій посередності людської істоти.*

Ключові слова: *символ, міф, архетип, споконвічний, національний та міжнародний, краєвид.*

Abstract. *Mythological legends and motifs in Gogol's collection "Evenings on a Farm Near Dikanka". When bringing into discussion any mythological motifs which appear in literature, one must take into account not only what is strictly specific to a certain culture, but also some values and archetypes that are valid at universal level. A basic principle is that of two antagonist poles – Good and Evil, the last of them being strongly depicted in various literary works, worldwide. Concerning Russian literature, Nikolay Vasilievich Gogol stands out as a writer whose prose, having as framework Ukrainian nature, displays the presence of Devil not so much in humanity's tragedies, but rather in its mediocrity. His force dwells and lingers in social triviality and banality, thus such a Devil should be made fun of, instead of being feared.*

Keywords: *image, conception, Devil, illusion, archetype.*

*„Fiecare națiune își are propria mitologie istorică.
Nimic nu lămurește mai bine prezentul și căile alese
spre viitor decât modul cum o societate
înțelege să-și asume trecutul” (Boia, 1997: 9).*

Despre demoni și vrăjitoare în folclorul ucrainean

Cultura populară a unui neam este un sistem complex de anumite tipare, teme, subiecte care ne fascinează prin modul lor impecabil de sincronizare și armonizare (cf. Eliade 1991). Rezultă de aici că fiecare popor, fiecare etnie are, datorită unor particularități naționale specifice, o identitate proprie și bine conturată, dar că trebuie să admitem și ideea că există și unele valori universale, adică unele tipare

primordiale, arhaice, care se repetă, care se regăsesc la mai multe popoare. De exemplu: teama de necunoscut și de inexplicabil a generat aceeași fantasmă la mai multe popoare: *ielele* – la români; *lamina* – la basci; *Dama Blanca* – la italieni; *Rusalca* – la slavi și așa mai departe. Încetul cu încetul, demonologia ucraineană suferă unele transformări. Puterea supranaturală devine una necurată, malefică, distructivă. Cel mai des întâlnite creaturi demonice la ucraineni sunt: *dracii*, *vrăjitoarele*, *spiridușii*, *sirenele*, *vampirii*, *pesyholovtsii* (adică demoni cu trup de om și cap de câine) etc.

Imaginea diavolului¹ apare frecvent în creația populară ucraineană, dar și în operele unor scriitori romantici. Există o legendă, extrem de cunoscută în Ucraina, despre „nașterea” Dracului și, de la el, a duhurilor rele. Această legendă a fost preluată și repovestită de prozatorul și publicistul ucrainean Serhii Placynda.

Iată legenda spusă de autorul ucrainean: „La început, Dracul purta numele de *Ciornoboh* (adică Zeul Negru), opusul lui *Biloboh* (Zeul Alb) – care simboliza puterea luminii și a tot ce este frumos și luminos pe pământ. Dracul (cel ce este prezent în viața și cultura modernă, creștină) este, de fapt, fiul lui Ciornoboh și al Marei (Zeița nopții, a coșmarurilor, nălucilor, bolii, a morții, corespunde zeiței grecești – Hecate). Potrivit legendei, Dracul s-a trezit singur pe lume și era tare plictisit, așa că a mers direct la Biloboh, să-i ceară un prieten. Biloboh i-a permis acestuia să-și moaie vârful degetului său «blestemat» în apa vieții și apoi să-l scuture înapoia sa. Din acea picătură de apă sfântă urma să apară un prieten pentru drac. Dar te pui cu dracul? El și-a înmuiat toată mâna² și, astfel, când a scuturat-o, înapoia sa au apărut o mulțime de draci mai mici, care au început imediat să facă rele în Rai. Desigur că dracii au fost zvârliți din Rai și au zburat 40 de zile, până când Biloboh a rostit: Amin! și dracii s-au oprit din zbor și au rămas pe veci în locul în care se găseau – unii în apă, alții în păduri, pe câmp etc. Și uite așa au apărut o mulțime de draci: Blud, Vodianykyk, Polovykyk și alții”.

Vodianykyk – este duhul rău al apelor, ce apare ca un bătrân acoperit cu plante de apă, cu barbă lungă și coadă. Se poate metamorfoza în copil, țap, câine, pește etc.

Polovykyk – este duhul rău al câmpurilor, stăpân al stepelor, pajiștilor și luncilor.

Lisovykyk – este duhul pădurilor, ce poate să se transforme într-un moșneguț cu barbă mare, cu o înfățișare blândă și respectabilă, îmbrăcat în haine din scoarță de copaci. El îi face pe oameni să se rătăcească în păduri.

Scarbnykyk – este duhul rău care păzește comorile oamenilor ce și-au vândut lui sufletul pentru avere. Este crud și avar.

¹ Legende glăsuiesc că atunci când Dumnezeu se pregătea să creeze lumea, în care încă domnea haosul, l-a zărit pe drac scâldându-se în apele înpumate (alte legende susțin că Dumnezeu l-a zărit pe drac în crăpătura unei stânci) și l-a chemat la el. Așa că Lumea a creat-o Dumnezeu deja împreună cu dracul (cf. Placynda, 1993).

² De aici vine și frazeologismul: „*Îți dai un deget, și el îți ia toată mâna*” (cf. Placynda, op. cit.).

Viy (de la *viya* – geană) – este un personaj misterios în creația populară ucraineană, un fel de spiriduș caraghios și neputincios, deoarece nu poate să finalizeze mereu răul pe care l-ar dori, privirea lui ucigătoare (răul este în ochi) este umbrită de sprâncene stufoase, lungi și cu niște gene la fel de lungi, care îi acoperă total ochii. Gogol a preluat această ființă și i-a dat „viață” în nuvela cu același nume, în care descrie peripețiile unui student, Homa, care este vizitat de spiriduși și de căpetenia acestora, nimeni altul decât Viy.

„*Homa privi cu coada ochiului și văzu că dihăniile aduc cu ele un omuleț vânjos și greoi în mișcări, plin de sus până jos de pământ negru. Măinile și picioarele lui, acoperite și ele de pământ, ieșeau la iveală aidoma unor rădăcini tari și vânjoase. Călca greu, împiedicându-se mereu. Pleoapele lui lungi atârnav până la pământ*” (Gogol 1998: 392).

Domovyk – este spiritul rău al casei, care aduce pagube familiei în a cărei casă trăiește. Este un pitic îmbrăcat într-un cojoc întors pe dos și trăiește sub cuptor. În perioada precreștină, *Domovyk* era un spirit bun.

Baba – este considerată una dintre cele mai vechi zeități ale proto-ucrainenilor (din epoca de piatră), zeița fertilității, sănătății femeilor gravide și a vânătorilor. În timp, a căpătat trăsături negative: îi prinde pe oameni și-i gâdilă până ce aceștia mor. În unele zone, este considerată a fi varianta feminină a spiritului casei (*Domovyk*).

Rusalca – duh al râurilor, pădurilor, câmpiilor, închipuit în mitologia slavă ca o fată tânără, îmbrăcată în alb, care îi atrage pe tineri în apă prin grația și frumusețea sa, înecându-i. În mitologia ucraineană, ele sunt fete înecate ce trăiesc în adâncul apelor, într-un castel de cristal. (*Rusalcele* apar în nuvela lui Gogol, *O noapte de mai sau înecata*).

În afara acestor personaje (și încă a câtorva în plus, despre care am considerat inoportun să discutăm, întrucât ele nu au similitudini în demonologia rusă și nici nu apar în proza lui Gogol), ucrainenii mai cred și în unele superstiții și duhuri malefice care sălășluiesc în plante, arbori, animale etc.

În creația gogoliană, miturile pătrund pe filieră folclorică, ele fiind reinterpretate în funcție de percepția proprie a autorului cu privire la locul și rolul omului în Univers. Gogol construiește un sistem propriu de mijloace și procedee pentru a reda ambianța intimă a cosmogoniei personale, căutând continuu propria viziune despre lume. Imaginile mitice din opera lui Gogol au rădăcini străvechi, venind din credințele populare, dar modelându-se pe reperele estetice și literare personale, ele sunt reinvestite cu valențe noi. La Gogol, în cadrul fantasticului atât de hotărât manevrat de el, pe lângă întregul material descoperit în mit sau într-un fantastic deja organizat, un rol deosebit îl au mitologiile personale, imaginarul subiectiv și demersurile fantastice novatoare, diferite de cele anterior practicate, dar totuși recognoscibile. Există mai multe teme și motive mitice în proza gogoliană de tine-

rețe, elemente exploatare eterogen, dar care împreună alcătuiesc o imagine foarte personală a unui univers controversat – Ucraina.

Imaginile naturii natale, înregistrate în prima tinerețe, rămân în conștiința lui Gogol până în ultimele clipe, îndeplinind o funcție referențială. Ele vor păstra o valoare arhetipală, iar nostalgia provocată de amintirea lor se împletește cu nostalgia cauzată de rememorarea unor clipe senine, lipsite de apăsarea grijilor existențiale. Descrierea tuturor elementelor legate de peisajul ori specificul național și etnocultural al Ucrainei capătă funcția de redescoperire a adolescenței și de reîntrire în contact cu cadrul în care s-au desfășurat cei mai frumoși ani ai vieții. Filozofic vorbind, Gogol tinde să refacă, măcar pe cont propriu, dacă la scară socială nu poate, unitatea de comuniune a omului cu natura, în care omul, deși dominat de natură, nu are sentimentul îngrădirii. Integrându-se ritmului cosmic, în mijlocul stihiei naturii sau în tumultul așezărilor rurale, prozatorul rus năzuiește să înregistreze el însuși și să reproducă estetic acea libertate oferită de spațiul unei civilizații patriarhale, în care omul se simte în permanentă și totală legătură cu viața cosmosului, putând-o influența magic, după voia sa.

Mitul apei

Din cele mai vechi timpuri, apa, alături de alte elemente primordiale – focul, aerul, pământul – a ocupat un loc special în imaginația colectivă, transpusă în mitologie, simbolică sacră, alchimie sau filozofie (Thales), ajungând a fi asociată, în ultimele secole, de către psihosociologi și filozofi contemporani, cum ar fi Gaston Bachelard sau Carl Gustav Jung, cu materialul oniric. Sub toate formele și metamorfozele sale, cu misterele ce se ascund în adâncurile tulburi de nepătruns, *apa* a fascinat generații întregi de poeți și scriitori, a stârnit patimi, a purificat conștiințe, a creat și a distrus. *Apa* – miracol și blestem – este o temă la care se face referire sub diverse forme, îndeplinind diverse funcții simbolice sau estetice în nenumărate creații, și care revine, obsedant, la anumiți artiști, conform temperamentului și predilecției acestora, dat fiind puternicul rol arhetipal pe care îl joacă la nivel subconștient. Dincolo de proprietățile fizice ale apei, aceasta se manifestă și în plan ontologic, sub formă de element primordial, materie esențială, originară a tot ceea ce ființează.

Să ilustrăm simbolistica apei cu câteva pasaje (destul de diferite ca atmosferă) din ciclul *Serile*. Pentru început, vom face referire la *iazul* din nuvela *O noapte de mai sau înecata*. În nuvela lui Gogol, este vorba despre o stranie poveste de dragoste dintre un cazac, pe nume Levko, și frumoasa Hanna. Pentru a putea primi permisiunea de a se însura cu aleasa inimii lui, Levko trebuie să treacă prin mai multe încercări, care mai de care mai stranii. Lângă o casă părăsită, în care se povestește că trăiește o fată înecată alături de alte tinere, devenite și ele spirite, se afla un iaz fermecat, în care, noaptea, obișnuiau să se scalde tinerele fete. Alături de ele, luând chipuri diferite (mitul reîncarnării) se afla și o vrăjitoare. Iar cel care

va izbuti s-o descopere pe adevărata vrăjitoare va rupe blestemul și va primi o recompensă. Într-un final, Levko reușește să o descopere și primește de la spirite un răvaș fermecat, cu ajutorul căruia va „topi” inima de gheață a tatălui Hannei și va putea să se căsătorească. Dar să vedem descrierea heleșteului în care, noaptea, se scufundau spiritele tinerelor fete înecate:

„Ca un bătrân sleit de puteri, iazul ținea strâns, în rece-i îmbrățișare, cerul înalt și sumbru, acoperind cu sărutări de gheață stelele de jar, care pâlpâiau sfios în văzduhul cald, așteptând să se arate cereasca noaptea damă. (...) Peste toate se așternuse o pâclă argintie. O dulce pace și o nespusă voie bună năpădi inima lui Levko. În pâcla argintie, lăcrămioare risipite-n crâng, fetele în cămăși albe lunecau ușor, ca niște umbre” (Gogol 1966: 86). Este un tablou sugestiv, un fel de tărâm al viselor.

O altă imagine impresionantă cu luciul fermecat al apei o întâlnim în prima novelă, *Iarmarocul din Sorocinți*, unde râul Pisol este descris astfel:

„Prin frunzișul verde-nchis și verde-pal al plopilor și mestecenilor, risipiți de-a valma prin luncă, sticliră niște solzi de lumină rece și frumoasa apă își dezveli scăpărând sânul argintiu, pe care se revărsau îmbelșugate șuvițele verzi ale copacilor. Năzuroasă ca o mândră în ceasul plin de farmec (...) – aproape în fiecare an apa își schimbă împrejurimile, croindu-și albie nouă și tot îmbrăcându-se în alte priveliști, noi și felurite” (Gogol 2007: 25).

Descrierea Niprului, un fluviu cu o coloratură simbolic-metaforică, evocă într-o pluritate de forme integrarea spațiului ucrainean în „Marele Tot”.

„Minunat este Niprul în crug de vreme liniștită, când își poartă în voia lui, tihnit, printre codri și colnice, potopul nesfârșit de ape, niciun zvâcnet nu-i tulbură unda, niciun șopot n-o înconjoară; (...) Minunat e Niprul și-n nopțile calde de vară, când toate cad în adormire, și om, și pasăre, și fiară; (...) Albastru, albastru se revărsă el domol în larg, și-n miez de noapte, ca și-n miez de zi, îl poți vedea de la depărtarea pe care o poate cuprinde ochiul omului. Minunat e și atunci Niprul, și nu-i pe lume fluviu să-i semene” (Ibidem: 185).

Timpul

În confruntarea sa cu timpul, omul va aspira veșnic spre nemurire. Din această cauză, scurgerea timpului, succesiunea anotimpurilor nu poate fi redusă la un simplu proces, ea va fi resimțită în spirit vizionar. Iată cum ilustrează Gogol schimbările substanțiale din natură care marchează trecerea timpului:

„Așa trecu vara. Mulți cazaci își isprăveau de cosit grânele. Cârdușii de rațe se mai buluceau încă deasupra bălților, dar de nagâți nici pomeneală nu era. Câmpiile se acoperiseră de rugina toamnei. Căpițele de fân împetrișau ogoarele ba ici, ba colo, ca niște cușme căzăcești. Pământul se învârtoșa și, pe alocuri, începuse a îngheța. De-acum și neaua prinsese a se cerne din cer și crengile pomilor

se îmbrăcau în chiciură, ca într-o blăniță de iepure. Apoi trecu și iarna; încep să se topească zăpada și știuca sparse gheața cu coada” (Ibidem: 63).

Putem observa cum, timpul, în viziunea lui Gogol, se circumscrie, la nivel spațial, unor areale ce capătă concomitent valoare simbolică și existențială (cf. Zolotuski 1987: 45).

Aspectele descriptive extrem de sugestive și forța prodigioasă a spațiului rural – desprinse din universul real al peisajului ucrainean – determină, în proza lui Gogol, categorii distincte de sentimente, de la nostalgie și regret până la adorație. Astfel, reperele spațiale devin paradigmatică pentru evaluarea timpului.

Povestirile din primul ciclu gogolian, *Serile*, se înscriu într-un spațiu tradițional al legendelor și poveștilor populare, fiind parțial inspirate din relatările despre comori, vrăjitori și vrăjitoriile lor, despre diferite personaje malefice, despre reîncarnare și așa mai departe.

Pe parcursul celor opt nuvele (cu excepția, totuși, a nuvelei despre *Șponka*), Gogol ne introduce într-o atmosferă fabuloasă, debordând de veselie și incidente hilare, spuse pe un ton sfătos. Scriitorul apelează la câteva formule de narare specifice basmului popular, prin care se semnalează că vor fi povestite unele întâmplări ieșite din sfera realului. Această atmosferă încărcată de ireal este identificată atât în derularea evenimentelor ciudate, în fantastic, precum și în natura unor personaje născute dintr-un experiment magic al fanteziei autorului.

Această întrepătrundere a realului și a irealului se produce la Gogol fără reperi concrete, care să semnaleze „linia” ce separă cele două planuri. Astfel, în proza timpurie a lui Gogol, se întâlnesc două lumi: una reală, văzută aievea și descrisă realist, și alta, care învâluie această lume, de mister (cf. Lamanova 2001: 113).

Efectul care urmează din această „ciocnire” a două spații atât de diferite este ambiguitatea, dubiul, incertitudinea cititorului obligat să găsească o explicație a faptelor într-o ordine plauzibilă, a firescului, dar și în planul supranaturalului. Această atmosferă, produsă cu măiestrie de Gogol, face din ciclul *Serile* altceva decât un simplu basm. Regăsim în textul gogolian o serie de legende străvechi și mituri recunoscute. În cele ce urmează, vom încerca identificarea și comentarea câtorva dintre ele.

În proza timpurie a lui Gogol, elementele supranaturale sunt preluate din surse folclorice, dar ele suferă o prelucrare minuțioasă.

În *Hrisovul pierdut*, este exploatată legenda despre sufletul pierdut al omului, care se duce după el tocmai... în iad. Doar că sufletul este preschimbat într-o „banală” căciulă.

Iarmarocul din Sorocinți este o povestire cu o narațiune aglomerată de fapte și descrieri, dar prezintă și peripețiile unui drac izgonit din focul iadului și care își tot caută avuția. Gogol nu povestește chinurile dracului, deoarece el nu-l înfățișează ca pe un personaj tragic, ci, parodiindu-l, îi diminuează și forțele malefice, și simbolistica de deținător al celor mai sumbre caracteristici: „*Umbla zvonul că undeva,*

printre mărfuri, se arătase *svitka roșie*. O bătrână care vindea covrigi povestea că, cică, l-ar fi văzut pe Satana în chip de porc, mușluind printre care și părând să caute ceva” (Gogol 2007: 36).

Devine evident că dracul este o ființă comună, deloc apreciată, dar care nu provoacă spaimă, ci, mai degrabă, silă, ceva neplăcut, ca o muscă, un gândac... Oamenii s-au obișnuit de multă vreme cu prezența lui, doar așa este de când lumea, *să-și vâre dracul coada* în tot ce face omul. Că doar și omul are ceva „drăcesc” în el. În susținerea acestor idei, Gogol prezintă cum se raportează oamenii din sat la vestea că bântuie dracul printre ei: „*Și chiar Satana să fi fost! Și ce dacă? Scurpă-l naibii, drept în cap! Să poftescă numai să se arate uite aici, dinaintea mea, și să nu fu porc de câine dacă nu-i dau cu tifla chiar sub nas*” (Ibidem: 37).

Plină de subînțelesuri este și povestea izgonirii dracului din iad, evident, pentru fapte bune, așa cum în *Hrisovul pierdut* ni se aduce la cunoștință că singurul lucru cu care poți să-l învingi ușor pe un drac este semnul crucii; că doar așa spune și înțelepciunea populară: „*Fugi ca dracul de tămâie*”.

În povestea cumătrului lui Țâbulea, e drept, stropită din plin cu licoarea din ploscă, dracul apare în situația unui „martir” izgonit dintre ai săi și obligat să trăiască singur printre oameni: „*L-au izgonit uite așa, cum alungă săteanul câinele din casă. Poate că, mai știi, îi venise chef să facă o faptă bună! Iar codații i-au arătat ușa. Și l-a lovit pe bietul diavol un dor de iadul lui, că-i venea să se spânzure. Ce să facă? De necaz s-a apucat să tragă la măsea*” (Ibidem: 38). Imaginea este una extrem de haioasă, dar și neașteptată, fiind surprinsă în figura caricaturală a dracului „răsdrațit”: mai toate caracteristicile și percepțiile umane, de la incertitudinea identității până la hipersensibilitatea pedepsei și, de aici, a unei deznadejdi ce trebuia înecată în alcool.

Aproape toate personajele din suita celor demonice sunt prezentate, în *Serile*, de Gogol, caricatural, așa, „cu mască și fără mască”, ele încercând, fără a reuși, întotdeauna, să își ascundă identitatea în travestiuri jucăușe: dracii ori poartă măștile animalelor domestice (porci, cai, câini, țapi), ori sunt niște draci pedanți, îmbrăcați după moda nemțească: „*În vreme ce filfizonul berbant, cu coadă și bărbuță de țap (...)*” (Ibidem: 126).

Vrăjitoarele se află și ele într-o neobosită metamorfoză, preschimbându-se când în pisică (*O noapte de mai*), când, ceva mai elaborat, în identități alternative: întâi într-un dulău negru, apoi, într-o pisicuță, imediat, într-o bătrânică, iar, în final, într-o trupeșă domniță, plină de nuri (*Noaptea din ajunul Crăciunului*):

„*Poate că tocmai vicleșugurile și istețimea minții ei erau de vină că, ici-colo, babele prinseră a scoate vorbe, mai cu seamă pe la petreceri, când se cam întreceau cu băutura, spunând că Soloha ar fi vrăjitoare: că cică un flăcău ar fi văzut că are la spate coadă, că într-o joi, cu două săptămâni înainte, ar fi trecut în fugă drumul, prefăcută în pisică neagră, iar altădată o scroafă ar fi dat buzna peste*

preoteasă, ar fi trâmbițat o dată cocoșește și ar fi luat-o la fugă îndărăt, tuflindu-și pe cap cușma părintelui Kondrat” (Gogol 2007: 123).

Nu doar ca imagine portretistică își înzestrează Gogol ființele „drăcești” cu trăsături umane, ci și în comportamentul cotidian dispare orice diferență dintre sătenii puși pe glume și povești și dracii care se amestecă printre ei în orice anotimp și orice împrejurare. Dramele se consumă surd. Zbaterile de tot felul ale personajelor se desfășoară și ele înăbușit (de ger, de noapte, de insatisfacție...). Dracul nu se deosebește cu nimic de bărbații din Dikanka, dimpotrivă, printr-o permanentă, „nevinovată” viclenie țărănească, specifică acestora, comunică și el cu lumea, îl roade și pe el dorul de hârjoneală cu vrăjitoarea cea plină de nuri (Soloha, mama lui Vacula), este și el atras de cele lumești: un pahar de tărie, o farsă în ceas de noapte (doar el fură luna) – ce, oamenii nu simt câteodată unele porniri „drăcești”?!

„Între timp dracul se gudura de mai mare dragul pe lângă Soloha. Îi tot pupa mâna cu niște sclifoseli, cum știa a face numai consilierul comunal, când venea la fata popii. Se apuca de inimă, ofta adânc și, în cele din urmă, îi spuse pe șleau că, dacă nu se-ndură și nu-i potolește focul, răsplătindu-l după cuviință, face orice: se aruncă în apă, iar sufletul și-l trimite drept în para iadului. Soloha nu era chiar așa de nemilostivă, iar dracul, pe lângă toate, mai era și tovarășul ei de breaslă” (Ibidem: 128).

Avem în proza gogoliană mai multe ipostaze ale Necuratului, dracul apărând ca un personaj activ sau doar ca o sursă a răului, a trivialității și a banalității, caracteristici care definesc societatea și membrii ei. Răul, după Gogol, nu trebuie căutat neapărat în situațiile tragice, ci în chibzuita mediocritate a ființei umane.

Gogol a vrut să-l arate pe Diavol la el acasă, fără mască și fără deghizările obișnuite, așa cum mărturisea el însuși într-o scrisoare către Șmeliov (1847): *„Demult fac eforturi ca, după ce citește omul cartea, să rădă cu poftă de drac”* (cf. Kuliș 2003).

În povestirile sale, N. V. Gogol evidențiază propria atitudine față de răul existent, față de Diavol, ca întruchipare a răului universal, și redă totul în peisajul natural ucrainean. Cartografierea artistică a locurilor și a oamenilor pe care prozatorul le-a lăsat în urmă, fără a lua în calcul posibilitatea întoarcerii, cât și a unor teme și motive care revin obsedant de-a lungul creației, se desfășoară în concordanță totală cu evoluția stărilor sufletești și a evenimentelor rezultate din itinerarul existențial și din experiența cotidiană multiformă (cf. Iancevskaia 2003: 87).

Bibliografie:

1. Blaga, Lucian. *Despre mituri. Trilogia culturii – geneza metaforei și sensul culturii*, București, Ed. Pentru Literatură Universală, 1969.
2. Boboc, Marta-Teodora, *Simbolistica miturilor în proza lui C. Aitmatov*, București, Ed. Ars Docendi, 2017.

3. Bocearov, S. G., *O stile Gogolia*, Moskva, Izd-vo Nauka, 1976.
4. Boia, Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Ed. Humanitas, 1997.
5. Coman, Mihai, *Izvoare mitice*, București, Ed. Cartea românească, 1980.
6. Durand, Gilbert, *Figuri mitice și chipuri ale operei*, București, Ed. Nemira, 1998.
7. Eliade, Mircea, *Mitul eternei reîntoarceri. Mituri, vise și mistere*, București, 1991.
8. Gogol, N. V., *Petrecerea serilor în cătunul de lângă Dikanka*, trad. A. Lambrino, București, Ed. Univers, 1996.
9. Gogol, N. V., *Opere, Serile în cătunul de lângă Dikanka*, București, Ed. Univers, 1998.
10. Gogol, N. V., *Mantaua, Povestiri, Nuvele*, trad. și note de A. Cosmescu, Iași, Ed. Polirom, 2007.
11. Iancevskaia, A. I., *Problemy iskusstva v duchovnykh iskanijach N. V. Gogolia*, Tver, Tver. gos. Un-t, 2003.
12. Kuliș, P. A., *Zapiski o žizni Gogolia, sostavlenyje iz vospominanij jego družej i iz jego sobstvennykh pisem*, Moskva, IMLIRAN, 2003.
13. Lomova, E. U., *Ironija v ruskoj povestvovatelinoj proze 20-40 godov XIX veka (na materiale povestej Odoevskogo, Somova i Pogodina)*, Alma-Ata, 1988.
14. Martînenko, L. U., (1998), *Roli folioklornych motivov i obrazov v fantastičeskykh povestiach pervoj treti XIX veka (Somov, Pogorelski, Gogol)*, Moskva, 1988.
15. Moraru, M., *În căutarea sufletelor pierdute. Romanul Suflete moarte de N. V. Gogol*, în „Romanul comic în literaturile slave. Studii” (coord. Nedelcu Octavia), București, EUB, 2015.
16. Placynda, Serhii, *Dicționarul mitologiei antice ucrainene*, Kiev, Scriitorul ucrainean, 1993.
17. Propp, V. I., *Folklor i dejstvitelnosti*, Moskva, Nauka, 1976.
18. Roșianu, N., (1981), *Eseuri despre folclor*, București, Ed. Univers, 1981.
19. Șoptoreanu, Virgil, *Metamorfozele fantasticului*, în Studii de literatură rusă și comparată, București, EUB, 2006.
20. Zolotusskij, I. P., *Poezija prozy statiji o Gogole*, Moskva, Izd-vo Sovetskij pisateli, 1987.

СТАНОВЛЕННЯ ВЕЛИКОГО ТАЛАНТУ: ГЕНЕЗА ТВОРЧОСТІ В'ЯЧЕСЛАВА МЕДВЕДЯ ДО ЗБІРКИ Оповідань «РОЗМОВА»

Микола Васьків

Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна
myvaskiv@ukr.net

Анотація. У статті йдеться про початок і розвиток творчого шляху В'ячеслава Медведя від перших учнівських спроб до виходу першої збірки оповідань «Розмова» (1981), про формування домінуючих рис індивідуального стилю письменника. Аналізуються перші журналістські й літературні публікації автора в місцевій пресі в шкільні роки. Ґрунтовно досліджуються рукописи поетичних творів В. Медведя 1968-1975 років, рукописний текст повісті «Цілком військові маневри». Окреслюється коло читання письменника, накопичення вражень і досвіду в різних місцях України та СРСР, у різних сферах діяльності. Характеризується специфіка збірки «Розмова», яка знайшла продовження й розвиток у подальшій творчості В. Медведя (рідне село Кодня й околиці як незмінний хронотопний локус; трансформована автобіографічна основа творів; вміла стилізація мови персонажів і невласне-прямої мови оповідача під особливості місцевої говірки; мовна індивідуалізація кожного персонажа; хронікальність сюжетів; «відсутність» тенденції тощо).

Ключові слова: індивідуальний стиль, оповідання, збірка, повість, рукопис, журналістські публікації, лірика.

Abstract. *The Genesis of Vyacheslav Medvid's Work in the Collection of Short Stories "Conversation": the Formation of Great Talent.* The article deals with the beginning and development of Vyacheslav Medvi's creative path from the first student attempts to the publication of the first collection of short stories "Conversation" (1981). It describes the way of formation of dominant features of the individual style of the writer. The author's first journalistic and literary publications during the school years are analyzed them in the local press. Manuscripts of V. Medvid's poetic works of 1968-1975 and the manuscript of the novel "Completely Military Maneuvers" are thoroughly studied. The circle of the writer's reading, accumulation of impressions and experience in different places of Ukraine and the USSR, in different spheres of activity is outlined. The specifics of the collection "Conversation" are characterized, which was continued and developed in the further works of V. Medvid, for example, the native village of Kodnya, the environs as an invariable chronotopic locus, transformed autobiographical basis of works; skillful stylization of characters' language individualization of each character; chronicity of plots; "absence" of tendency, etc.

Keywords: individual style, stories, collection, story, manuscript, journalistic publications, lyrics.

В'ячеслав Медвідь (за офіційними документами – В'ячеслав Медведєв) добре відомий поціновувачам літератури як автор роману «Кров по соломі», за який він і був удостоєний Національної премії України імені Тараса Шевченка – найвищої української державної нагороди в галузі літератури й ми-

стецтва. Не можна сказати, що письменник – широко знаний, популярний серед великої кількості читачів. Кількість його шанувальників відносно невелика, зате вони, як і більшість вітчизняних письменників, ставляться до нього з пієтетом, уважаючи одним із найвизначніших (якщо не найвизначнішим) сучасним українським прозаїком.

Творча книжкова спадщина В. Медведя кількісно невелика. Це збірки «Розмова» (1981) і «Заманка» (1984), які стали основою роману «Таємне сватання» (1987). У 1989 році вийшов друком роман «Збирачі каміння». Після довгої перерви в 1999 році вийшла ще одна книга прози «Льох» (з одноіменним коротким романом на приблизно 30 сторінок), а в 2001 році – вже згадуваний роман «Кров по соломі». Видання 2005 року – збірка «Лови» – було переважно передруком попередніх творів із невеликим оновленням. Книга «Збирачі каміння» (2006) в серії «Бібліотека Шевченківського комітету» об'єднала в одному виданні вже відомі романи «Таємне сватання», «Збирачі каміння» та «Кров по соломі». Якщо йдеться про художній доробок письменника, то можна ще згадати невеличку збірку віршів у прозі «Наррапашіон, або Сповідання архітектури» (2002). До цього можна додати три книги есеїстики, публіцистики й документалістики («Pro domo sua», 1999; «Без гніву і пристрасті», 2009; «Тоталітарні пси свободи, 2009»). Загалом як на знакового письменника, який пише розлогі романи, зовсім небагато. Можна би згадати значну кількість публікацій творів «малої прози», уривків із романів, есеїстики тощо в різноманітних періодичних виданнях, але абсолютна більшість із них потрапляла у вже згадані окремі видання книг В'ячеслава Медведя, яких так небагато. Якщо вже зачепили знаковість, то варто згадати ще й московське видання 1990 року – збірку оповідань «Тайное сватанье» (352 с.), в яку, як це не парадоксально, потрапили окремі оповідання, які й досі не публікувалися українською мовою. Зараз письменник оприлюднив у часописах частину творів (оповідання й короткий роман «Планета Вогонь»), які повинні становити основу запланованої окремої книги, але коли це станеться в умовах сучасної української видавничої невизначеності, сказати важко.

До друку першої невеликої збірки оповідань В. Медведя було всього близько десятка публікацій по одному оповіданню в різних часописах (насамперед журналі «Ранок»), антологіях, альманахах, які привернули увагу фахових поціновувачів літератури, але не більше. Абсолютна більшість цих оповідань згодом увійшла до дебютної збірки «Розмова», яка одразу зробила письменника відомим. У «Розмові» (1981) В'ячеслав Медвідь постав зрілим майстром української прози, з її публікацією про письменника одразу заговорили як про знакове явище, про великі його перспективи. («Своєю книжкою оповідань “Розмова” В'ячеслав Медвідь входить у літературу рвучко, як і належить молодому письменникові, входить зі своєю темою, своїми творчи-

ми настановами»¹). Чимало визначних на той час літераторів і критиків давали високу оцінку збірці, вказували як на продовження найкращих традицій української літератури, так і її безперечне новаторство, насамперед – нарративне, мовностилістичне й у сюжетотворенні. «В. Медвідь намагається обережно обійти традиційні образно-стилістичні формули новелістичного характеротворення. Читаєш його оповідання – і наче спотикаєшся, скільки він понаставляв уточнень, двокрапок, дужок. Мовби змушує не поспішати, не захоплюватися сюжетом, не сподіватися на появу метафоричних розлогостей, серед яких можна було б заколисати нашу сентиментальну душу. Це своєрідний “тихий бунт” проти нашої сентиментально-патетичної подеколи псевдофілософської величавості»². Дуже високу оцінку першій збірці В’ячеслава Медведя, крім Миколи Жулинського й Арона Тростянецького, давали також визнані авторитети Євген Гуцало³, Валерій Шевчук⁴, Юрій Ковалів⁵, Василь Добрянський⁶, Олександр Климчук⁷ та ін.

Щоправда, у кожній схвальній рецензії, оцінці майже завжди були певні застереження, критичні нотки, подеколи досить гострі. Майже винятково негативною була перша оцінка творів В’ячеслава Медведя з боку Ігоря Михайлина⁸, певне «нерозуміння» його творчості пролунало в статті Галини Гордасевич⁹ і т. д. Так, у багатьох критиків, літераторів, м’яко кажучи, нерозуміння викликали «відсутність» тенденції, вибудови сюжету довкола певного конфлікту, «відсутність» домінування єдиної проблеми у творах «малої прози» В. Медведя. В його оповіданнях «розмови цілком життєві: довгі, багатослівні, з численними “відскоками” від основної теми, зі своєю манерою висловлюватись у кожного співбесідника <...> Але читаєш цю розмову до кінця, і тут виникає неминуче запитання: оце і все? Для чого мене змусили бути свідком цієї розмови? Що я з неї винесла, що змінилось би в моєму ставленні до героїв, якби ця розмова була удвічі коротшою? Або якби її зовсім не було? <...> В. Медвідь прагне показати життя таким, як воно є, у всій складності, з незліченною кількістю асоціацій, але він забуває, що читачеві ці асоціації можуть нічого не сказати. Розмовляє чимало людей – до читача долинають лиш окремі фрази, які практично неможливо пов’язати.

¹ Тростянецький, А., *Істина і компліменти* // Літературна Україна, 1982, 13 травня.

² Жулинський, М., *Здобутки й надії – ілюзія чи реальність?* // Літературна Україна, 1982, 17 червня.

³ Гуцало, Є., *Передмова до...* // Україна, 1981, № 38.

⁴ Шевчук, В., *Шукати героя, шукати тему* // Молодь України, 1981, 23 грудня.

⁵ Ковалів, Ю., *У пошуках себе* // Літературна Україна, 1985, 1 серпня.

⁶ Добрянський, В., *Чутливою рукою* // Вітчизна, 1982, 18 березня.

⁷ Климчук, О., *Зелена борода молоді прози* // Літературна Україна, 1982, 25 березня.

⁸ Михайлин, І., *Вартість експерименту* // Прапор, 1985, № 7.

⁹ Гордасевич, Г., *Чого шукаємо у прозі?* // Літературна Україна, 1981, 1 грудня.

Люди довго сперечаються про когось <...> а читач не знає того чоловіка й ніяк не зрозуміє, чого тут сперечатися <...> більшість оповідань добре написані, легко читаються, навіть запам'ятовуються. Хотілося б, щоб вони несли ще в собі глибокі почуття й думки – не просто показували життя, а й заохочували до думання¹. Тодішня естетика, насамперед «соцреалістична», вимагала, аби твір був «про щось», аби можна було відчитати ідейний зміст, а в оповіданнях вже раннього Медведя цього не було.

Стосовно В. Шкляра, К. Пісоцького та інших молодих прозаїків, які на початку 1980-х входили в літературу, тоді часто велися полеміки, наскільки вони залежні від потужної творчої манери Григора Тютюнника, чи є його епігонами тощо. Побічно до таких порівнянь вдавалися й при аналізі оповідань Медведя, зрозуміло, не на користь молодого письменника («В. Медвідь спробував ще відвертіше, ніж Григійр Тютюнник, заземлити мовне самовираження героїв – і дещо втратив, бо Тютюнник зупинився на тій єдиної можливій “золотій середині” правди характеротворення, на яку здатний великий талант»²). Та через порівняння Гр. Тютюнника й В. Медведя можна наочно виокремити своєрідність новаторства автора «Розмови». В'ячеслав Медвідь, як і попередник-класик, уникає будь-якого авторського втручання в розгортання дії, оповіді, будь-яких оцінок відтвореного (зображеного). Проте, на відміну від Медведя, у Тютюнника таки чітко проглядає сюжет, його розгортання навколо основного конфлікту, побіжні ж конфлікти лише посилюють, поглиблюють цей основний. Так, в «Оддавали Катрю» чи «Син приїхав» хронікальна послідовність нібито непов'язаних подій усе більше посилює основний лейтмотив: душевно багата, красива Катря мусить виходити заміж за зденаціоналізованого, здеморалізованого, бездуховного шахтаря, бо «так треба», цю драму усвідомлюють батьки дівчини, але нічим зарадити не можуть – у першому з названих оповідань; Павло все більше розкривається як по-сільському хитрий, дріб'язковий і від цього ще неприємніший накопичувач, для якого ледь не вершиною міщанського щастя є легковий автомобіль, – у другому. Непомітно, нібито без якихось чітких указівок, але персонажі згодом усе більше розділяються на позитивних і негативних.

У Медведя, особливо в першій збірці, немає жодного натяку на поділ персонажів на позитивних і негативних, оповідь розгортається заради оповіді, як це ще велося від «Іліади» чи «Одіссеї», без вибудови сюжету навколо «ідейного змісту». Дія була вагомою сама собою, як і персонажі. Оповідач (тим більше – автор) майже повністю усувається від будь-якої оцінки зображуваного й зображуваних, і неможливо виокремити серед них позитивних чи

¹ Гордасевич, Г., *Чого шукаємо у прозі?* // Літературна Україна, 1981, 1 грудня.

² Жулинський, М., *Здобутки й надії – ілюзія чи реальність?* // Літературна Україна, 1982, 17 червня.

негативних. Найчастіше кожен із персонажів висловлювався сам за себе. Вже з «Розмови» В. Медвідь постає майстром мовленнєвої індивідуалізації персонажів, відтворення їх «розмов», саме розмов, а не діалогів, бо найчастіше репліки «голосів» персонажів розгортаються в послідовність розлогих монологів. І від «Розмови» на всю подальшу друковану творчість накладається єдиний хронотоп – Кодня та її околиці ХХ століття.

Перше опубліковане оповідання В. Медведя «Вечірній духовий оркестр» було надруковане в 1977 році, коли письменникові було 26 років, ще одне – наступного року й «аж» по три оповідання в 1979 і 1980 роках. Може скластися враження, що до цього молодий прозаїк нічого не писав і зразу прийшов у літературу майже сформованим митцем. Насправді розуміємо, що письменник – особливо прозаїк – не береться раптово майже з небуття.

В афористичному інтерв'ю для журналу «Країна» В'ячеслав Медвідь уже в 64-річному віці зауважив: «Все відбулося в дитинстві. Решта життя – майже нецікаве повторення»¹. Малося на увазі, очевидно, що формування власної особистості, уявлення про буття себе й інших, бачення національної ментальності й культури, ідеального життєвого й творчого світу відбулося саме в дитинстві. Але так само в дитинстві, видається, сформувався й зародок майбутнього великого митця. У тому самому інтерв'ю письменник зазначив: «Талант до писання передався від мами. Вона залишила спогади, там змалювала, як світить сонце, як трава пробивається до нього крізь землю»². Пізніше у творах В. Медведя неодноразово з уст героїні, прототипом якої була його рідна мати, звучатиме захоплення красою довкілля й неприємне здивування від того, що люди все менше звертають увагу на цю красу, збайдужіли до неї. Й тексти Медведя відтворюватимуть, стилістично наслідуватимуть материні спогади.

«Яринка так любила той лісочок: з одного боку городи на гору, а на горі хати, а зліва лісок теж на гору. Як там було гарно! Весною, тільки злізе сніжок, маленькі струмочки збігають, і зараз же вискакують тоненькі ніжки, як ниточки, а на їх жовті квіточки, немов дзвоники, а потім рожевий ряст – схилляє голівки до землі, а за ними фіалочки, немов хвильки, синіли по траві. Вони такі маленькі, але такі привабливі, що ніхто не міг пройти байдуже. А між ними біло-рожеві маргаритки. Вони в траві, як зірочки у вечірню пору на небі. Боже, чого там тільки не росло, салат зацвітав – вони завжди збирали його на борщ. Та й в осінь теж було хороше»³. «<...> вона й малою любила роздивлятися на небо, зорі які, змалку привчилася усе гарне помічати, де яка

¹ Медвідь, В., «Усе відбулося в дитинстві. Решта життя – майже нецікаве повторення» // Країна, 2015, № 38 (1 жовтня), с. 21.

² Там само.

³ Медвідь, В., *Збирачі каміння: романи*, Київ: Україна, 2006, с. 145.

квіточка, краплинка роси на листочку»¹. Недаремно вже інший персонаж роману «Таємне сватання», alter ego автора, промовив, що «<...> для багатьох українських жінок потяг до мистецтва – це щось вроджене <...>»².

Уродженим був потяг до мистецтва й у малого майбутнього письменника. В «Основних датах життя і творчості (в авторській редакції Вячеслава Медведя)» під 1958-1968 роками (тобто з семирічного віку) читаємо: «Перші творчі потуги: різьбив усілякі фігурки з грудочок сухої глини, пізніше – гіпсу; малював; згодом друкував у районній газеті поезії, етюди, нариси»³. Оскільки В. Медвідь став не скульптором, не художником, а письменником, то ґрунтовніше поговоримо саме про літературну творчість. Сам митець згадує про те, що до мистецтва слова його ледь не силоміць штовхнула вчителька (яка саме, письменник уже згадати не може). «Перший вірш написав із примусу. Вчителька замкнула в класі мене і ще одного однокласника. Сказала: “Не випущу, доки по віршу не напишете. Завтра треба до стінгазети подати”. Не знав, як це робиться, але написав про Леніна. З того часу мене називали “наш шкільний поет”»⁴. У тому вірші була змістова нісенітниця (на ті часи – ледь не ідеологічна диверсія), яку, однак, ні вчителі, ні учні не зауважили: пам’ятник вождя юний автор «поставив» не на постамент, а на обеліск. Але це був перший крок таки вправного поета, про що може свідчити хоча би оригінальна рима «постать ця – Ілліча».

Сам В. Медвідь згадує, що в шкільні роки читав чимало книг зі шкільної бібліотеки. Читав багато прози, а ще більше – лірики. Серед улюблених були – Т. Шевченко й М. Рильський, а ще П. Тичина, В. Сосюра... Цей процес накопичення вражень і осягнення ремесла через читання книг продовжувався не менш інтенсивно й у роки навчання в Київському інституті культури ім. О. Корнійчука. Це були не лише художні твори. Так, на кафедрі літератури в Інституті, як згадує письменник, він штудював п’яти томник праць Олександра Білецького, хоча багато чого з того читання не розумів. Навчання на бібліотечному факультеті давало доступ до фондів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (зараз – Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського), де читав Ф. Ніцше, В. Винниченка, М. Хвильового, В. Свідзінського, комплекти журналів 1920–30-х років: «Червоного шляху», «Життя і революції», «Всесвіту», «Глобусу», дещо пізніше – російськомовний переклад Джойсового «Улісса» в «Інтернаціональній літературі». Незабутнє глибоке враження на майбутнього прозаїка справило перше ви-

¹ Медвідь, В., *Збирачі каміння: романи*, Київ: Україна, 2006, с. 427.

² Там само, с. 152.

³ Медвідь, Вячеслав, *Бібліографічний покажчик: до 65-річчя від дня народження*, Київ: Вид-во КНУКіМ, 2015, с. 8.

⁴ Медвідь, В., «Усе відбулося в дитинстві. Решта життя – майже нецікаве повторення» // *Країна*, 2015, № 38 (1 жовтня), с. 21.

дання творів Ернеста Хемінгуея в українському перекладі 1968 року – «Сніги Кіліманджаро та інші новели» – й у зв'язку з цим жваве обговорення прийому айсберга в його творчості. Це враження суттєво поглибилося з виходом у 1979-81 роках чотиритомника Е. Хемінгуея. Великим відкриттям, яке переконало залишатися «відданим» невеликому коднянському локусу у творах, стали публікації оповідань і романів Вільяма Фолкнера з його Йокнапатофою у «Всесвіті» протягом 1970–80-х років.

Зараз В'ячеслав Медвідь не може також пригадати, хто долучив його до дописів у газету «Житомирського райкому КП України та районної Ради депутатів трудящих» «Зоря комунізму» (а інших газет тоді не було), хто замовляв ті чи ті матеріали. Бо якщо вірші й художні етюди письменник міг відправляти за власної ініціативи, то такі матеріали, як «Життя в цвіту (розповідь про комуніста)», «Проміння гордості», «Коднянка», повинен був запланувати й замовити або хтось із редакції газети, або хтось із місцевого коднянського чи шкільного керівництва. З одного боку, ці публікації були традиційними для тодішньої радянської агітаційно-пропагандистської журналістики. Цьому тоді надавали великого значення. Як згадує письменник, кілька разів навіть їздив на засідання молодих дописувачів при редакції газети. Серед тих, хто проводив заняття, запам'яталися імена літературного редактора газети й вже добре знаного на Житомирщині поета Михайла Клименка та Володимира Канівця, відомого прозаїка й драматурга, який прославився романом «Ульянови», за що й отримав Шевченківську премію за 1970 рік. Видається, що вчили на цих заняттях передусім ідеологічної правильності й витриманості, але також передавали й секрети професійного журналістського ремесла, яке тоді було до літературної творчості значно ближчим, ніж тепер.

Сюжети коротких нарисів В. Медведя в «Зорі комунізму» були традиційними для того часу: розповідь про місцевого комуніста-лідера, про орденоносну доярку, про пожвавлення культурно-масової роботи в Кодні з приходом нових культмасовиків і організацією ансамблю «Коднянка». Проте, з іншого боку, вже тоді привертає увагу формування власної тематики й стилю юного В'ячеслава Медведєва. По-перше, у його публікаціях ідеться про «героїв» буднів як про звичайних людей, із їх складною біографією, побутовими умовами, сімейними клопотами тощо. Так, із орденоносною Олександрю Бондарчук він спілкується в неї вдома, повідомляє про те, що працює вона до пізнього вечора, ледь викроївши час для фарбування підлоги в будинку, про пізню роботу в повітці також її чоловіка-їздового, про дітей, про рідні вже корови й рекордні надої¹... Комуніст Микола Кравчук, який пройшов і через сирітство з наймитуванням, і через комсомольську боротьбу з «ворогами», і головування в колгоспі, й поранення на війні, зараз працює

¹ Медведєв, В., *Проміння гордості* // Зоря комунізму, 1968, 18 липня, с. 3.

звичайним вагарем у колгоспі, не мислить себе поза працею¹ (Через невеликий проміжок після цього інтерв'ю М. Кравчук помер, його похорон буде відтворений значно пізніше в оповіданні В. Медведя «Дядьки вмирають», що увійде до вже згадуваної збірки «Розмова»).

По-друге, стилістику молодого автора визначатимуть неспішні описи з використанням коротких речень (стихійний, очевидно, прихід до телеграфного стилю), називні й односкладні, зокрема безособові, речення, еліпси: «Чепурний будинок на околиці села. Просторе подвір'я. Навкруг дому – розкішний сад: яблуні, груші, вишні...»² Або ж: «Сама сіла. Руки на грудях схрестила. З усього видно – втомилась. Після роботи. Щодня на фермі – до дев'ятої години вечора. Як не втомитись»³. Якщо в «зрілих» художніх творах ці прийоми вживатимуться нечасто (хоча й виконуватимуть певну вагому функцію), то вміле й продуктивне використання розділових знаків, доповнень, уточнень визначатимуть стиль Медведя й досі. Привертає увагу й композиційна своєрідність: юний автор засвоїв, що не можна нарисити «починати спочатку», тому розмові, розповіді його героїв про власну біографію передують пейзажні описи чи портрети персонажів, їх перебування у звичній ситуації, далі йде виклад біографій чи подій, а потім знову відбувається «повернення» до зустрічі автора зі своїми героями. Наприклад, «Коднянка» починається з «результату»: «Після трудового дня молодь Кодні поспішає до сільського клубу, де щовечора загоряється привітний вогник». А далі йде виклад тих фактів і явищ, які призвели до такої любові коднянської молоді до клубу: «В цьому році поліпшилася робота клубної ради»⁴, – і далі за текстом про тих, хто пожвавив цю роботу.

Публікація «Мов парость виноградної лози...» була надрукована в показовій рубриці «Як ми говоримо», яка, можливо, стосувалася лише цього одного тексту школяра (однойменна книга Б. Антоненка-Давидовича вперше побачила світ через два роки, у 1970-му), що свідчило про значні шістдесятницькі віяння на Житомирщині. Для В. Медведєва, майбутнього – В. Медведя, значення цього невеликого допису полягає в тому, що він був свідченням великої уваги письменника до мови, художнього й повсякденного мовлення зі шкільної лави. Переважно юнака дратувало нашестя суржикових виразів («не розумію», «скільки часів» тощо), добровільна русифікація й навіть хизування нею тих із земляків, хто поспробував міського життя. Щоправда, не викликали в юного автора захоплення й діалектні вислови «шо», «зара»,

¹ Медведєв, В., *Життя в цвіту (розповідь про комуніста)* // Зоря комунізму, 1968, 8 червня, с. 3.

² Медведєв, В., *Проміння гордості* // Зоря комунізму, 1968, 18 липня, с. 3.

³ Там само.

⁴ Медведєв, В., *«Коднянка»* // Зоря комунізму, 1968, 9 квітня, с. 3.

«не»¹, без яких важко уявити як мовлення його пізніших персонажів, так і невласне-пряму мову оповідача, який зазвичай мав би чітко дотримуватися норм літературної мови.

Ще цікавіші для нас власне художні твори Медведєва-школяра. Традиційно початківці пишуть вірші. Можливо, їх у школяра В. Медведєва було більше, та в літературній рубриці «Зорі комунізму» «Льоноцвіт» було лише два подання – вірш «І міст Браталівський» та три поезії під загальною назвою «Мрія» в уже перейменованій газеті «Радянська Житомирщина» (хоча рубрика «Льоноцвіт» перейшла з незмінною назвою до перейменованої газети). Як твердить тепер письменник, міст між Коднею й невеличким селом Закусилівкою називали як Браталівським, так і Барталівським, тому етимологія його назви невідома. Проте існувала легенда, що нібито на цьому мосту зустрілися й стали побратимами Максим Залізник із Іваном Гонтою, звідси й назва – Браталівський. Назву й легенду юний поет обіграє у творі, написаному «до 200-річчя Коліївщини».

У вірші поєднано захоплення й гайдамацьким минулим, і шевченківським романтичним ореолом реальних, коденських, Могили і тополь біля неї («Мовчить Могила, сплять Бояни, / Їм не підняться вже, о ні...»), тут і намислений «дух степів п'янкий, полинний» серед поліських лісів, і щасливе радянське буття як реалізація гайдамацьких прагнень («<...> Нової праці ковалі / Трудом примножують щороку / Багатства рідної землі»²)... Можна вказати й на певне збивання з силабо-тонічного ритму 4-стопного ямбу, і затерті рими (любов'ю – кров'ю), традиційність образів, але загалом це вже вартий уваги твір, із конкретно-чуттєвими, а не абстрактними образами, поруч із шаблонними, зокрема й дієслівними, римами привертають увагу надзвичайно цікаві, свіжі рими (плинуть – полинний, Бояни – рум'яні, о ні – пісні).

Підбірці з трьох поезій можна робити закиди в наслідуванні Павла Тичини, зокрема його «Сонячних кларнетів», та навіть якщо це учнівське епігонство – то епігонство високого ґатунку, з тонким відтворенням асоціативних переходів. Тут і «неба далека блакить», і сонце, і перли, й «хмарки», й навіть образ рідної матері, який буде чи не найвизначальнішим у всій подальшій творчості В. Медведєва, корелює з тичининським багатоплановим образом Скорбної Матері, інколи – дитяча тавтологія («скільки сміху на твоїх усміхнених дорогих устах!»³), а також «сонячнокларнетівські» еліпси, анжамбемани, паралельна дія в дужках тощо. Але мініатюри з підбірки (чи циклу) таки

¹ Медведєв, В., *Мов парость виноградної лози...: [як ми говоримо]* // Зоря комунізму, 1968, 13 серпня, с. 4.

² Медведєв, В., *І міст Браталівський...: [вірш]: до 200-річчя Коліївщини* // Зоря комунізму, 1968, 2 липня, с. 1.

³ Медведєв, В., *Мрія: [три поезії]* // Радянська Житомирщина, 1968, 17 грудня, с. 3.

дуже цікаві, а як на початківця – то дуже добротні. Ось для прикладу друга за порядком поезія з циклу:

Вже сонце – по-літньому
Й небо – прозоріше
(Лиш іноді хмарки –
Сніжними кучугурами).
Дерева в саду –
Вітром колихані, голублені –
Гіллям до сонця:
Одягни нас,
Зеленню обсип,
Як перлами!
І чую, чую вже навкруг
Зелений шум...¹

Чотири етюди – «Криниця», «Прощання», «Сонце» і «Мамо, до тебе», написані, очевидно, одразу після закінчення школи чи в перші місяці навчання в інституті, – можна, найпевніше, назвати віршами в прозі. «Прощання» – про закінчення школи, цікаве, але традиційне прагнення пофілософствувати про те, що «ми» – не перші й не останні випускники, про щемливе почуття розставання назавжди, про те, що наступники повинні гідно нести честь школи. А ще нібито традиційне і дуже оригінальне, непрямомовно висловлене (а зрілий Медвідь ніколи не любитиме висловлюватися «прямо») прагнення піти у великий, незвіданий світ. І все це у вже характерній для юного В. Медведєва стилістиці: «А під вікнами школи – клумби, квіти. Червоніють вишні. Шелестить листя. Плюскочуть хвилі річки. Несуть замріяну думку в даль, в даль...»².

Етюд «Криниця» – щемливий спогад про бабусю, яка недавно померла. Для автора символом пам'яті про неї, незнищеного сліду на землі стала криниця, яку бабуся дбайливо доглядала. Ще два етюди присвячені матері. Як сонце зігріває землю, робить солодшими теплі ягоди вишні, так мати оберегала й зігрівала сина. Священним таїнством для сина залишився спогад про те, як мати місила тісто формувала (а на її руках вигравали сонячні зайчики) і випікала «з золотого зерна велику-велику хлібину». І якщо сонце недосяжно високо, то «та хлібина буде така, як сонце, і до неї буде зовсім близько. Досить близько, щоб до неї доторкнутись...»³ Етюд «Мамо, до тебе» відтворює своєрідний етап ініціального відокремлення сина від матері, коли він іде в широкий світ (тобто вступив до інституту, хоча про це жодним словом

¹ Медведєв, В., *Мрія: [три поезії]* // Радянська Житомирщина, 1968, 17 грудня, с. 3.

² Медведєв, В., *Прощання (етюд)* // Зоря комунізму, 1968, 12 серпня, с. 2.

³ Медведєв, В., *Сонце (етюд)* // Зоря комунізму, 1968, 14 вересня, с. 4.

не згадується) і покидатиме її, мабуть, неодноразово, та мати назавжди залишатиметься ідеалом людини: «Ти стала зовсім маленька. То, мабуть, я виріс. Але життя твоє вище. Я хочу бути таким же високим у своєму житті, мамо»¹. Можна би твердити, що це ще юначі романтичні уявлення, що автор надалі зустрине чимало цікавих і духовно багатих людей, можливо, пріоритети мали би змінитися, та вся подальша творчість В'ячеслава Медведя підтвердила: постать матері залишилася на все життя неперевершеним гуманістичним ідеалом.

За спогадами письменника, за час навчання в інституті він не писав нічого, зосередившись на заглибленні у світ людей і світ літератури, навчаючись у інших майстрів слова. Мабуть, пам'ять дещо підводить В. Медведя, бо етюди писалися вже після закінчення школи, а два-три з них – уже в Києві. Хоча можна би сказати, що це був не скільки новий етап, скільки завершальна стадія попереднього. Надалі будемо вести мову про рукописну велику збірку віршів письменника, які творилися в абсолютній більшості в ужгородський період життя й творчості. Проте автор окреслює хронологічні межі хоча би частини з віршів 1968-1975 роками, а навчання припало на 1968-1972 роки, отже, кілька віршів (можливо, і справді небагато) писалися саме в студентські роки.

Якщо ж говорити про становлення Медведя-письменника, то в роки навчання у виші відбулися, очевидно, значно важливіші явища, ніж продовження поетичної творчості. На той момент мати продала будинок у Кодні й переїхала до доньки в Богуслав. На рідну Житомирщину студент вибирався вже вкрай нечасто, зупиняючись у тітки Ганни. Саме тоді й відбулося «відкриття» рідної Кодні, художнє її одивнення, коли поглянув на все колись до дрібниць звичне відсторонено й захоплено. Це відкриття нібито буденного й нецікавого в студентські роки В'ячеслав Медвідь пізніше, у романі «Таємне сватання», екстраполює на дитячі роки оповідача, прототипом якого був сам автор. «Й диво зробилося якесь: я сам остовпів, й крикнув би <...> як так гарно побачив усенький куток – і хлопців на колодах, і пилораму й кузню довгу чорну за нею, що задом стоїть до городів (колись там буфет стояв), й далі землю – трохи якогось городу, – і наче ти цар і так високо десь забрався й усе оглядаєш, аж страшно робиться, й чого тільки тако в голові не передумалося, аж уже хочеш спинити думання, а воно все одно пролазить і аж змушує тебе показувати пальцем на все довкіл і промовляти <...>»². Так сформувався отой хронотопний локус – Кодня й околиці часів власного життя й життя батьків та їх батьків, тобто фактично ХХ століття, – який буде майже незмінним в абсолютній більшості прозових творів письменника (хоча це будуть також Київ, Ужгород, а ще – Азербайджан і Вірменія).

¹ Медведєв, В., *Мамо, до тебе* // Зоря комунізму, 1968, 18 листопада, с. 3.

² Медвідь, В., *Збирачі каміння: романи*, Київ: Україна, 2006, с. 289.

Саме тоді відбулося не лише одивнення, осягнення неординарності того цілісного, великого на малому просторі світу Кодні, який молодий В. Медведь так добре знав, а й усвідомлення того, що він мусить відтворити цей світ у текстах, і цей обов'язок важкий, але уникнути його неможливо. «Не знають ці хлопці нічого, сидять тамо на колодах і довбуться нігтями в корі, не дивлячись навіть на руки, – довб'ються собі, як є вам така охота, а мені вже цей день як освітився таким високим світлом, хіба воно з неба падає, якщо подумати, ні ж, мабуть, – так тільки здається тобі, що десь із очей встане й знов сховається – чи назад в очі, чи в небо знов. Нащо ж мені така мука – думати за всіх них, як міг би сидіти з ними й у корі довб'яться!»¹ Тоді ж таки, мабуть, формується розуміння того, що відтворювати світ коднянців письменник повинен не стільки своїми словами, скільки їх власними, а отже, через кожного з них висловлювати їх власну правду. «<...> і хочеться обняти цих людей – селян, іноземців, мільйонерів, залізничників, циганів, і знаєш, що саме тепер усі почуття зійшлися до купи і кожному треба висловитися»².

Ще один приклад такого одивнення-відкриття письменник наводив у збірці «Розмова». У день випускного вечора оповідач-випускник спілкується з колишньою однокласницею: «– А ти б де хотів жити: в місті чи в селі? – Не знаю ще, світ такий великий, аж страшно робиться. Живуть-от люди в селі, і не хочеться нікуди від них їхати. Я їх, можна сказати, тільки недавно і знав»³. Цього разу йдеться про «відкриття» односельців, із якими не хочеться розставатися. Очевидно, спосіб продовжити співжиття з ними – відтворити їх у літературному творі.

Бажання писати виникло знову й реалізувалося, за спогадами В. Медведя, вже в ужгородський період життя письменника, куди він поїхав за розподілом працювати в обласну дитячу бібліотеку. Робота в бібліотеці, хай і дитячій, небайдужість до літературної творчості в такому невеликому обласному центрі, як Ужгород, неминуче мала призвести до знайомства з місцевими письменниками, яких там було чи не найбільше, якщо умовно рахувати співвідношення до загальної кількості населення. Так, В'ячеслав Медвідь згадує, що було кілька зустрічей із уже знаним тоді на загальноукраїнському рівні Петром Окунцем («<...> зрідкі вияви богемного мистецького спілкування; “водити козу” з найвідомішим українським письменником; провідування якихось училищ, музеїв, де не ті директори, що їх знав поет»⁴). Натомість періодичними були контакти з Дмитром Кременем, який був на два роки

¹ Медвідь, В., *Збирачі каміння: романи*, Київ: Україна, 2006, с. 290.

² Там само, с. 183.

³ Там само, с. 53.

⁴ Медвідь, В., *Тоталітарні пси свободи: щоденники, есе, літературні мемуари*, Кіровоград: КОД, 2009, с. 279.

молодшим за Медведя, однак творчий доробок і популярність (публікації в республіканських часописах, вилучена кагебістами в 1974 році немала рукописна збірка) Кременя на той час були більшими. І хоча співробітниця в бібліотеці натякали, що зустрічатися з політично «підозрілим» місцевим поетом небажано, виходець із Кодні на це не дуже зважав, бо не вбачав у цьому нічого крамольного.

Про що саме спілкувався В'ячеслав Медвідь зі Скунцем і Кременем, зараз він навіть віддалено згадати не може. Єдине – це переважно, так чи інак, була література, літературна творчість, її взаємини з довкіллям, суспільними процесами, особистими переживаннями й почуттями тощо. Так само важко зараз визначити, що чому передувало: чи яскраві поети Скунець і Кремень підштовхнули Медведя розвивати ліричне крило своєї творчості, чи потяг до поетичного слова сприяв зближенню з цими оригінальними ліриками й особистостями. Знаємо лише одне: в Ужгороді, до і після служби в армії, В'ячеслав Медвідь не просто пише вірші, а пише багато, захоплено, натхненно, вдаючись до традиційної версифікації й до несподіваних і сміливих на той час експериментів.

У машинописному рукописі в архіві письменника зберігається чимала добірка віршів, які могли би скласти, видається, не одну збірку. Проблема виникає з датуванням поезій В. Медведя, бо аркуші з віршами кілька разів перемішувалися, окремі твори існують у кількох передруках, дати стоять лише під двома-трьома поезіями. Залишилося лише загальне окреслення, як уже згадувалося, що це вірші 1968-1975 років, хоча не можна відкидати версії, що лірична творчість тривала й надалі. Зрештою, буде ще рецидив 1990-х років, який виллється в таку надруковану невелику збірку «*Narru nation*, або Сповідування архітектури»¹.

Збереглася й назва збірки віршів В'ячеслава Медведя – «Закон неймовірності». Не має певності, що це єдина назва єдиної збірки. Бо, можливо, були інші назви інших збірок. Хтозна: «Цілком сучасні вірші» – це назва великого циклу чи окремої збірки? «Сумні пісні – одвіку найсолодші» – це цикл чи збірка? А ще були цілі цикли поезій на взірєць японських танка й гоку, споглядально-філософських віршів-мініатюр у дусі Лі Бо й Ду Фу чи «Птаха душі» Василя Стуса. І, цілком можливо, вони теж мали становити ще одну окрему збірку. Лірична спадщина В. Медведя потребує упорядкування за мотивами й версифікаційними техніками, що, зрозуміло, значною мірою корелює з хронологією написання конкретних поезій.

Можна припускати, що на перші роки навчання в інституті припадають «ідейно» витримані тексти з запевненнями у відданості справі Леніна («З

¹ Медвідь, В., *Narru nation*, або *Сповідування архітектури*, Київ: Неопалима купина, 2002, 48 с.

дитинства нас вчили великим словам...»), у потребі її продовження тощо. Мабуть (стверджувати однозначно не маємо достатньо підстав), до цього часу належать і вірші, присвячені пам'яті про роки війни й навіяні спогадами про батька-офіцера («Артилеристу Медведєву», «Біля обелісків», «Землякам, воїнам-артилеристам»). Про постармійський ужгородський період творчості може свідчити назва поезії «Вірші з присвятою другові у Вірменії». У «Думі про неймовірності закон» згадується загибель Сальвадора Альєнде (11 вересня 1973 року), навіть стоїть дата переживань ліричного героя – 28.9.1973, отже, й текст писався якщо не в цей день, то не надто пізніше. Є чи не один виняток – датований чи то вірш у прозі, чи то взорована на східну лірична мініатюра: «Кожна краплина води, котра спадає у сніг із найнижчої гілки, залишає в мені глибокий слід своїм ще дитячим сміхом. 5-6 січня 1975 р.». Часткова ідентифікація часу написання творів, відповідно, можлива. Проте лише часткова. Стосовно більшості творів хронологізація дуже приблизна, умовна.

Обсяг статті не дає можливості ґрунтовно аналізувати віршову підбірку творів В'ячеслава Медведя, тому доводиться це робити пунктирно. Поет вправно оволодів традиційною силабо-тонікою, вдавався й до тонічного вірша. Традиційними катренами з перехресним римуванням написані його «Пройшов такий гарний дощ...», «Коденці – річці мого дитинства», «Мороз. Шибки взялись узором...» та ін. Однак вони, як і всі інші поезії В. Медведя, суттєво розвивають вироблену ще в шкільні роки стилістику неспішної опису-медитації, довірливої «розмови» з уявним і близьким за духом, інтимним слухачем. Своєрідним маніфестом цієї стилістики може бути початок однієї з поезій: «Я не люблю чомусь окличних речень, / Хоч як без них поету (як, скажіть)?».

Експериментальною варіацією традиційного віршування й ілюстрацією до попередньої зауваги може бути наступна жартівливо-філософська мініатюра: «Варя вийшла заміж. / Мама написала: / “Де ж моя невісточка?” / Я, обкладений книжками, / Ані вісточки» (рима ж «невісточка – ані вісточки» просто розкішна).

Частина поезій В. Медведя свідчить про те, що певний час він перебував під суттєвим враженням від творчості Івана Драча, насамперед його балад. Один із творів мав навіть відповідну назву «Драч Ів., 70-ті роки». А ще був дуже цікавий цикл – «Балади терпкості». Змістовно й формально це було наслідуванням Драча, однак балади Медведя відзначалися й власними непересічними знахідками в рамках обмеженої парадигми. Саме такими були балади «Удвох з чоловіком, прикутим навік до коляски рипучої...», «Балада про чорний асфальт», «Етюд про сонце» (давній, щоправда, прозовий, жанр Медведя-школяра й одне з улюблених жанрових означень балад (чи не балад) І. Драча), «Нерозхлюпану чашу волосся...» (із кільцевим обрамленням

«Нерозхлюпану чашу волосся / принесла ідіотові»). Не можу втриматися, аби не навести повністю мініатюру-баладу «Дядько з Різтоки»: «Вам би, дядьку, Мефістофеля на сцені грати, / Вам би, дядьку, найкрасивіших жінок кохати. // У цій маленькій баладі непроста розмова. / А жінки із Мефістофелем – це так, до слова». Близьким за змістом до балад був і твір «Спогад чийогось дитинства (зима, голод)». Нібито в ньому немає жодних указівок на Голодомор (зимовий голод міг припадати на різні роки), але поезія відбиває таки весь жах, із божевіллям і нестримним горем, цієї страшної доби.

Окремо варто згадати твір баладного характеру «Коваль Волота». Епізод із німим підпилим ковалем на велосипеді, який несподівано чогось присікався до зустрічного вчителя, з незрозумілих причин чомусь урізався в пам'ять письменника, і він неодноразово ще буде звертатися до цієї кумедної та загадкової сцени в «Розмові» та «Крові по соломі».

Тематично традиційні вірші знаходять продовження в таких поезіях, як «Жартівливе освідчення в коханні своєму селу», «Випив би я...», «Землякам на тюменській землі», «Ріка продовжилась у тумані...», «Ось і дощ, такий, сказати б, жаданий...», «Доманинські тітки» (з цікавим римуванням і чергуванням різної довжини рядків), цикл «Рівновага» (з трирядкових, рідше – дворядкових, неримованих строф) та ін. Це або пейзажні замальовки, або детальні образки з натури, які відтворюють повсякдення простолюду, яке наділене, однак, особливою красою, або твори про кохання. Але в цих творах поет уже вдається до незвичної ритміки – чи то до верлібрів, чи то до розбитих на «драбинку» версів (інколи в кожному версі – лише одне слово, зокрема й прийменники чи сполучники), до вишуканого римування чи «білих» віршів, незвичної строфіки тощо.

Для прикладу можна навести знову ж таки мініатюру, яка частково репрезентує згадану групу творів: «Але скажи, / Хіба тоді, / Коли цвіли сакури, / Було замало доторку руки?» Мабуть у дусі брюсовського «О, закрой свои бледные ноги» була написана ще одна мініатюра: «Я кохав твою мамо, Зоряно». До речі, ця Зоряна й частково її мама згадуються в одному зі значно розлогіших поетичних творів В. Медведя.

Були в Медведя й зовсім експериментальні як на ті часи поезії, в яких верлібри відтворювали складні асоціативні ряди, апелювали як до особистого досвіду, родинного й сільського минулого, так і до набутків світової культури та їх особистого переосмислення, складалися з кількох частин, які теж поєднувалися найчастіше на рівні асоціацій. До них належать поезії з циклів «Боярська осінь», «Любовні химери», «Прозаїчні вірші». Незвичними (переважно – надмірно довгими) й нереферентними були верси поезії «З пункту А до пункту Б, завдавши величезного клумака на плечі, вийшов такий собі непоказний чоловік...» (назва твору – за першим версом, який тут наведено). Своєрідною міні-поемою постає «Ода на смерть мертвого голуба», яка скла-

дається з кількох частин. А ось «Дума про неймовірності закон» уже тягне на повноцінну поему. Обидва останні твори розбивалися на частини інтервалами й рядами крапок, у «Думі...» окремі фрагменти є діалогом ліричного героя й ліричної героїні, майже повністю не ідентифікованих, якщо не брати до уваги дієслова минулого часу чоловічого й жіночого роду.

Велику окрему групу становлять короткі поезії на два-три верси, як уже йшлося, в дусі східних ліричних мініатюр філософсько-медитативного змісту. Ось для взірця незначна частина з них: «Я хочу, щоб ти увійшла в мій світ, / Де корови пасуться, вибухають будяки, оси літають»; «Як любов змінює обличчя – / Подивіться на мене»; «Та гей, дядьку Миколо, / В полі так далеко видко, а ви десь спішите!»; «В очах народжується ранок, / Ось-ось і вечір золотом сипне»; «Аж глянь, Григорію, / Качки, як бачиться вже відлетіли»; «Біла чи чорна в мене душа – ну ж, відгадай!». Як і в японських чи китайських середньовічних мініатюрах, пейзажна основа багато важить у цих поезіях В. Медведя, але можуть бути, як бачимо, і винятки з цього правила чи доповнення до нього.

Переглядаючи рукописи поезій ужгородського (частково – до- і після-ужгородського) періоду власного життя й творчості, В'ячеслав Медвідь тепер зауважує, що свого часу це була би високовартісна й голосна лірична збірка, а може, й не одна. Проте до друку він її з якихось причин не подавав. Можливо, усвідомлював, що для нікому не знаного поета-початківця така збірка була би занадто експериментальною, сміливою, що автоматично зроджувало би звинувачення в надмірному формалізмі, відході від дійсності тощо. Чи так це було, можемо, однак, лише припускати.

Нехить до публікації готових і високовартісних творів виявилася у В'ячеслава Медведя ще щонайменше один раз. Протягом другої половини 1970-х років він написав повість «Цілком військові маневри». В її основі – трансформація власних армійських спогадів і переживань. У підсвідомості письменника, мабуть, міцно засіло бажання батька – фахового військовика, якого потім життя викинуло на узбіччя, – аби його син теж став офіцером. І коли майор Фомін (однойменний персонаж, один із головних, був і в повісті) настійливо пропонував В. Медведю залишитися на понадстрокову службу, то майбутній прозаїк серйозно задумувався над цією пропозицією. Однак таки у війську не залишився.

Що ж стосується друку повісті, то з її рукописом В'ячеслав Медвідь звернувся до Євгена Гуцала. І той виступив категорично проти її публікації. Основний аргумент – що в «Цілком військових маневрах» спотворений образ радянської армії, бо не може бути в ній «дідівщини», рабського використання солдатської праці, нехтування статутом як із боку солдатів, так і офіцерів тощо. А в повісті В. Медведя це було й ґрунтувалося на власному досвіді письменника. Цікаво, що сам Є. Гуцало в армії не служив, більше того,

всіляко уникав призову, перебігаючи, за спогадами М. Слабошпицького, з однієї районної газети до іншої, як тільки ним починав цікавитися військкомат. Але перебування під пильним наглядом маланчуківських церберів за «ідейні» прорахунки у власних творах спонукало Є. Гуцала категорично виступити проти друку «Цілком військових маневрів».

Якщо зрозумілим є, чому В. Медвідь тоді не наполягав на друкові повісті, то дивною видається його поведінка через якихось сім-вісім років, у час «перестройки». В листопаді 1987 року у всесоюзному журналі «Юность» була опублікована повість російського письменника Юрія Полякова «Сто днів до приказа», в якій йшлося про ті самі «гріхи» радянської армії, які стояли раніше на заваді в публікації твору Медведя. Отже, тепер уже «можна було». Однак український прозаїк чомусь так і не зважився подати рукопис повісті до якогось «товстого» журналу чи видавництва, хоча була би вона дуже актуальною, неминуче мала би гучний розголос. В'ячеслав Медвідь пояснює це тим, що не вважав це за потрібне після виходу «Армійських оповідань» Юрія Андруховича (1989), мовляв, його повість виглядала би вторинною, наслідувальною. Проте в письменника був щонайменше цілий рік для видавничого «кроку». Зрештою, якщо Ю. Андрухович завершив рукопис збірки оповідань у 1984 році й тримав її в столі, то В. Медвідь тримав свій рукопис у столі на кілька років більше.

Стосовно цього вимальовується така версія щодо неопублікованих рукописів «раннього» Медведя: письменник мав амбітні плани прийти в літературу вже сформованим майстром, із власною тематикою, проблематикою, стилем, хронотопом тощо. Повної сформованості власного творчого обличчя у віршах ще не було, молодий поет багато експериментував, швидко прогресував, але перебував ще в пошуках себе. «Але тій порі, коли ви стаєте насправді письменником, передусє, скажімо, доба гри в письменника»¹. З публікацією повісті на початку 1980-х не склалося, а потім вона би вже не вписувалася в «коднянський» хронотоп Медведя-прозаїка (частково армійські тексти ввійшли в «Заманку» і, відповідно, другу частину роману «Таємне сватання» як спогади сина, який повертається до матері в Кодню). Збірка «Розмова» стала тією книгою, з якою в українську літературу ввійшов справжній і неповторний майстер прози. Змістоформальна серцевина цієї збірки потім суттєво доповнювалася, розвивалася, інколи до невпізнання трансформувалася, однак залишалася незмінною й у «Заманці», й у «Таємному сватанні», й у «Збирачах каміння», і в «Льоху», й у «Крові по солемі».

¹ Медвідь, В., *Тоталітарні пси свободи: щоденники, есе, літературні мемуари*, Кіровоград: КОД, 2009, с. 278.

Література

1. В'ячеслав Медвідь: біобібліографічний покажчик: до 65-річчя від дня народження, Київ: Видавничий центр КНУКіМ, 2015, 190 с. (Серія «Видатні постаті КНУКіМ»; вип. 3.)
2. Гуцало, Є., *Передмова до...* // Україна, 1981, № 38.
3. Добрянський, В., *Чутливою рукою* // Вітчизна, 1982, 18 березня.
4. Жулинський, М., *Здобутки й надії – ілюзія чи реальність?* // Літературна Україна, 1982, 17 червня.
5. Климчук, О., *Зелена борода молодої прози* // Літературна Україна, 1982, 25 березня.
6. Ковалів, Ю., *У пошуках себе* // Літературна Україна, 1985, 1 серпня.
7. Медведєв, В., *Життя в цвіту (розповідь про комуніста)* // Зоря комунізму, 1968, 8 червня, с. 3.
8. Медведєв, В., *І міст Браталівський...: [вірш]: до 200-річчя Коліївщини* // Зоря комунізму, 1968, 2 липня, с. 1.
9. Медведєв, В., *«Коднянка»* // Зоря комунізму, 1968, 9 квітня, с. 3.
10. Медведєв, В., *Мамо, до тебе* // Зоря комунізму, 1968, 18 листопада, с. 3.
11. Медведєв, В., *Мов парость виноградної лози...: [як ми говоримо]* // Зоря комунізму, 1968, 13 серпня, с. 4.
12. Медведєв, В., *Мрія: [три поезії]* // Радянська Житомирщина, 1968, 17 грудня, с. 3.
13. Медведєв, В., *Проміння гордості* // Зоря комунізму, 1968, 18 липня, с. 3.
14. Медведєв, В., *Процання (етюд)* // Зоря комунізму, 1968, 12 серпня, с. 2.
15. Медведєв, В., *Сонце (етюд)* // Зоря комунізму, 1968, 14 вересня, с. 4.
16. Медвідь, В., *Доц на околицях Єревана: оповідання* // Вітрила-79: альманах, Київ: Молодь, 1979, 200 с.
17. Медвідь, В., *Збирачі каміння: романи*, Київ: Україна, 2006, 864 с. (Бібліотека Шевченківського комітету).
18. Медвідь, В., *Поезії (Теорія неймовірності?)*, Друкований рукопис.
19. Медвідь, В., *Розмова: оповідання*, Київ: Радянський письменник, 1981, 181 с.
20. Медвідь, В., *Тоталітарні пси свободи: щоденники, есе, літературні мемуари*, Кіровоград: КОД, 2009, 488 с.
21. Медвідь, В., *«Усе відбулося в дитинстві. Решта життя – майже нецікаве повторення»* // Країна, 2015, № 38 (1 жовтня), с. 21.
22. Медвідь, В., *Цілком військові маневри: повість*, Друкований рукопис, 50 с.
23. Медвідь, В., *Нарру nation, або Сповідання архітектури*, Київ: Неопалима купина, 2002, 48 с. (Бібліотека журналу «Неопалима купина»).
24. Тростянецький, А., *Істина і компліменти* // Літературна Україна, 1982, 13 травня.
25. Шевчук, В., *Шукати героя, шукати тему* // Молодь України, 1981, 23 грудня.

MODELE MENTALE ȘI CRIZE ALE IDENTITĂȚII ÎN ROMANUL „DARUSEA CEA DULCE” DE MARIA MATIOS

Felicia Vrânceanu

Universitatea Națională Yurii Fekovici, Cernăuți, Ucraina

felichi_2000@yahoo.com

Анотація. *Феліція Вринчану, Ментальні моделі та кризи ідентичності в романі Марії Матіос «Солодка Даруся».* У романі «Солодка Даруся» з надзвичайною тонкістю представлений процес руйнування ментальних моделей, які до середини минулого століття керували існуванням села Черемошне й, особливо, Дарусі та Матронки. Доля цих двох жіночих персонажів, дочка та мати, є свідченням серйозних наслідків, які мало руйнування існуючого балансу всередині не лише громади, але й особистості людини. Роман являє собою не лише аналіз духовної структури жінки в традиційному суспільстві, що зазнає соціальних змін, але й драму мультиетнічної спільноти, яка повинна зберегти свою сутність в умовах соціальних та історичних катаклізмів.

Ключові слова: ментальний модель, криза ідентичності, духовна структура, традиційне суспільство, мультиетнічна спільнота.

Abstract. *Mental Models and Identity Crisis in the Novel "Sweet Darusia" by Maria Matios.* The novel "Sweet Darusia" presents with extraordinary subtlety the process of destruction of mental models that governed the existence of the village of Cheremoshne until the middle of the last century, and especially of Darusia and Matronka. The fate of these two female characters, a daughter and a mother, is evidence of the serious consequences that the destruction of the existing balance within the community, but also the human's personality had. The novel is not only an analysis of the spiritual structure of women in a traditional society undergoing social change, but also the drama of a multiethnic community that must preserve its essence in the face of social and historical cataclysms.

Keywords: mental model, identity crisis, spiritual structure, traditional society, multiethnic community.

Despre Maria Matios se vorbește prea puțin în spațiul românesc, cititorul român neavând posibilitatea de a descoperi profunzimea creației literare a celei mai prolifică scriitoare ucrainene contemporane, care, după cum remarca Pavlo Zahrebelnyi, în romanul *Darusea cea dulce* a avut îndrăzneala de a încălca „regulile precauției politice și ale tabuurilor sociale”. Născută într-o familie de huțuli din Carpații ucraineni (în satul Răstoace, în prezent, raionul Putila, regiunea Cernăuți), Maria Matios a readus în atenția cititorilor dramele cu care s-au confruntat oamenii munților, victime ale schimbărilor social-politice din anii '30-'40 ai secolului al XX-lea, precum și din perioada ce a urmat celui de-al Doilea Război Mondial. Aceste schimbări au marcat destinul locuitorilor satului de pe malul Ceremușului, din adâncul Carpaților, lăsând urme adânci în istoria acestei așezări și în memoria colectivă a generațiilor care au urmat.

În orice comunitate, există o serie de credințe, simboluri și valori la care se raportează la un individ uman și care constituie elementele componente ale unui sistem pe care se bazează procesul de identificare și de autoidentificare a individului. Acest sistem de valori, credințe și simboluri se transmite, de obicei, din generație în generație, iar în comunitățile tradiționale, în care legătura dintre generații este foarte strânsă, se constituie într-un model mental care oferă repere axiologice, prin care fiecare membru al comunității se identifică în raport cu ceilalți. În romanul *Darusea cea dulce*, este surprins, cu o extraordinară subtilitate, procesul de ruinare a modelelor mentale, care au guvernat până la mijlocul secolului trecut existența comunității, a locuitorilor satului și, mai ales, a Dariei („Darusea cea dulce”) și a Matronkăi. Destinul celor două personaje feminine, fiică și mamă, constituie o mărturie a consecințelor grave pe care le-a avut, pe de o parte, distrugerea echilibrului existent în interiorul comunității, dar și a echilibrului interior al omului care se subordonează unui model comportamental format încă din copilărie, fiind convins că binele învinge întotdeauna răul.

Ultimele cuvinte din roman, rostite de Maria, vecina care asistase de-a lungul câtorva decenii la dramele familiei în care se născuse Darusea, ne oferă însă răspunsul la întrebările care îl neliniștesc pe cititorul acestui roman: *Soacră-mea, Dumnezeu s-o ierte, spunea cândva că viața e ca ruja în trei culori. Da' eu stau și mă gândesc: ce tot spune... vede întreit sau ce... Da' ea zice: noră dragă, tu crezi că ruja are culoarea roz, dar nu-i așa. De aceea se și numește în trei culori. Așa e și viața. Ba și se pare că-i neagră, ba galbenă, și pe urmă vezi că prinde a străluci în roșu. Niciodată nu știi ce culoare o să vezi mâine. Te aștepți la una, da' o să și se arate cu totul altceva. Mult s-a gândit Dumnezeu până a născocit oamenilor tot felul de pedepse! Mult și bine s-a gândit, cumătră. Iar noi nici nu știm pentru ce...¹.*

De obicei, prin model mental se înțelege o explicație a modului în care cineva își explică mecanismul de funcționare a lumii reale, o reprezentare a lumii care ne înconjoară, dar și modul în care un individ percepe relațiile dintre părțile acestei lumi și legăturile dintre propriile fapte și consecințele acestora. În satul Ceremușne, protejați de culmile Carpaților, oamenii par să aibă o existență liniștită, fiind aparent imuni la schimbările ce aveau loc în lumea „de dincolo” de râul Ceremuș, transformat nu numai în frontieră ce delimita statele, ci și într-un fel de stăvilă în calea nenorocirilor. Dar acest echilibru se dovedește a fi destul de fragil, războiul provocând mutații grave în viața comunității.

De-a lungul timpului, locuitorii acestei străvechi așezări au intrat în contact cu diferite culturi, administrația schimbându-se uneori cu o rapiditate greu de înțeles pentru sătenii care asistau, de cele mai multe ori pasiv, la schimbările produse de polonezi, austrieci, germani sau români. Situația se va schimba radical după ce puterea sovietică va interveni brutal în viața satului de pe malul Ceremușului.

¹ Citatele din limba ucraineană au fost traduse de autoarea articolului.

Aceste schimbări provoacă o intersectare a ceea ce constituie modele culturale specifice reprezentanților diferitelor etnii care, pentru o perioadă mai scurtă sau mai îndelungată, vor conviețui. Dramele care apar în viața comunității în general și mai ales în familia Ilașciuk au drept consecințe distrugerea echilibrului interior al Matronkăi și al Dariei. După cum remarca O. Șukai, în romanul *Darusea cea dulce*, Maria Matios ilustrează distrugerea personalității umane și a realității, activând astfel conștientizarea tragică a destinului individului¹. Crizele identitare ale persoanelor sunt cauzate de ruina modelelor mentale care au guvernat până la un moment dat viața eroilor.

Formarea omului ca personalitate presupune existența unui model cultural care, într-o măsură mai mare sau mai mică, influențează procesul devenirii individului. Modelul cultural la care se raportează Matronka este constituit dintr-o serie de norme de conduită, de prescripții elaborate de-a lungul timpului și transmise din generație în generație. Orfană fiind, Matronka a depășit modelul tradițional, experiența vieții lipsite de ocrotirea părinților determinând-o să modifice aceste norme elaborate de comunitate de-a lungul timpului și transmise celor tineri. Această libertate pe care și-o asumă tânăra femeie, căsătorită cu unul dintre cei mai vrednici flăcăi din sat, dar care era la rândul său orfan, aduce tinerei familiei fericirea râvnită de mulți. Cei doi trăiesc într-un ritm diferit de al celorlalți membri ai comunității, făcând parcă abstracție de normele nescrise, dar respectate de cei din jur. Aceste lucruri sunt observate de femeile din sat, care vor explica, mai târziu, din perspectiva propriilor norme comportamentale, nenorocirile care s-au abătut asupra familiei: *Femeia cununată trebuie să-și taie părul. Femeia care are bărbat nu mai e ca fata de măritat ca să umble despletită. Iar bătrânii povestesc cum Mihail o pieptăna ca pe un copil. Asta-i deja un păcat mare, iar păcatul este ca și cum te-ai certa cu Dumnezeu. Dumnezeu trebuia să pună capăt la asta.*

În lumea satului, există o serie de norme nescrise care guvernează de secole ordinea în comunitate. Este vorba despre o serie de repere axiologice atribuite „bătrânilor”: *Spuneau cândva bătrânii: nu se poate să te iubești atât de tare, așa cum se iubeau ăștia doi, fără să le pese de oamenii din jur... căci nimănui, nici măcar lui Dumnezeu nu-i place când omul trăiește și numai se bucură. Cât trăiește omul pe pământ, trebuie să sufere. Iar în ceruri se va bucura.* Cei doi tineri acordă mai puțină atenție relației cu ceilalți și modului în care este reflectată viața lor în tabloul de ansamblu al comunității. Aceasta reprezintă o altă cauză a crizei identitare cu care se confruntă eroii romanului *Darusea cea dulce*, orice identitate având două dimensiuni: identitatea personală și identitatea socială. În *Dicționarul alterității și al relațiilor interculturale*, se susține ideea că identitatea se constru-

¹ Oksana, Șukai, *Жіночий образ як інтерпретаційна модель подій національної історії (на прикладі роману Марії Матіос «Солодка Даруся»)*, Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство), № 2 (18), 2016, p. 299.

iește între doi poli: permanența și schimbarea (dinamica identitară), o condiție și un instrument al dinamicii identitare fiind alteritatea. Sentimentul de apartenență la un anumit mediu social constituie, de asemenea, un atribut al identității¹, iar incapacitatea de a adera la valorile grupului generează schimbări la nivelul modelelor mentale.

Modelul mental al individului uman se constituie pe baza unor experiențe de viață care ne ajută să obținem răspunsuri la întrebări precum: Cine suntem noi? Care este rostul nostru în viață? Care este rostul lumii? Care este relația omului cu Divinitatea? În romanul *Darusea cea dulce*, personajul care își pune cel mai des astfel de întrebări este Matronka, orfana dintr-un alt sat, căsătorită cu Mihail Ilașciuk. După o perioadă de aparent echilibru, în care cei doi tineri par a se bucura de liniștea vieții conjugale, în viața lor au loc o serie de evenimente tragice, care adevăresc parcă sentimentul de neliniște sugerat de neobișnuita descriere a dansului Hora Mare la nunta celor doi tineri: *Nu, acesta nu este un dans de nuntă, ci o prescripție crudă și inumană a forțelor atotputernice, care spune că e imposibil să treci dincolo de linia sorții care ți-a fost dată... Oh, această horă la nuntă sună ca un avertisment pentru cei care o ascultă...*

În *Darusea cea dulce*, ca și în alte opere ale Mariei Matios, eroinele luptă cu „tradiționalismul societății și cu superstițiile populare”, această luptă dramatică pentru supraviețuire fiind „de cele mai multe ori pierdută odată cu întreruperea violentă/sinuciderea vieții protagonistelor”². Criza intervine în momentul în care acest model mental a fost supus unor influențe negative, care au schimbat în profunzime atitudinea Matronkăi față de lumea din jur și, mai ales, față de menirea ei în lume. Permanentele întrebări pe care și le puna, și la care nici Mihail nu găsea întotdeauna un răspuns, au dus la destructurarea sufletească a eroinei, care își pierde încrederea în oameni și în Dumnezeu. Instaurarea unei noi ordini sociale – cea sovietică – a însemnat distrugerea sistemului de valori la care se raporta Matronka. Este violată, bătută, fiind la un pas de moarte. Asistă la trimiterea forțată în Siberia a familiilor care nu erau pe placul noii administrații și vede la biserică o femeie îmbrăcată în cămașa brodată a Ilenei, una dintre victimele deportărilor. Trecerea timpului pare a atenua din criza protagonistei, dar reîntâlnirea cu cel care o supusese torturilor și care, în mod perfid, o folosește pe Darusea pentru a demonstra că Mihail nu era fidel noii puteri reprezintă o lovitură prea puternică.

Pentru Matronka, relația cu Dumnezeu este foarte importantă, ea încercând să-și subordoneze viața principiilor învățaturii creștine. Treptat, însă, acest model mental

¹ Gilles Ferréol, Guy Jucquois (coord), *Dicționarul alterității și al relațiilor interculturale*, trad. de Nadia Farcaș, Polirom, 2005, pp. 329-331.

² Aliona Bivolaru, *Ipostazele feminității în proza Mariei Matios*, Romanoslavica, LI, București, 2015, p. 11.

se ruinează, eroina întrebându-și soțul: *Unde-i Dumnezeu duminică, când el s-a întors cu spatele la noi, de parcă am fi ultimii păcătoși? De ce nu se întoarce cu spatele la cel care face rău altuia chiar atunci când lui îi e bine? Cu ce i-am greșit eu lui Dumnezeu, de mi l-a trimis pe călăul meu astăzi în casa mea? Eu am crezut că demult a putrezit călăul meu, dar el, azi, din copilul meu mi-a făcut dușman?! Atunci unde este Dumnezeu? Oare a orbit, Mihaile, când eu cu atâta patimă m-am rugat toată viața...*

Toate aceste întrebări reprezintă strigătul deznădăjduit al protagonistei care conștientizează că nu se poate împotrivi schimbărilor. Ea nu le poate accepta și, în același timp, nu se poate împotrivi. Atât la nivel individual, cât și la nivel social, evoluția identitară a eroinei este intrinsec legată de statutul și rolul pe care mediul social i-l atribuie, dar și de status-rolul pe care ea însăși și-l asumă prin alegere¹. Matronka nu se mai identifică drept membru al comunității guvernate de o serie de norme pe care ea nu și le mai poate asuma.

După cum subliniază, pe bună dreptate, O. Romanenko, „evenimentele, ca o premisă a apariției istoriei, intrigă și deznodământul acestora în operă, constituie doar un pretext, pentru a vorbi despre limitele universului propriu, despre capacitatea minții umane de a se împotrivi timpului și despre consecințele acestei împotriviri”².

Romanul *Darusea cea dulce* reprezintă nu doar analiza sufletului feminin într-o societate tradiționalistă supusă schimbărilor sociale, ci și drama comunității multietnice, care trebuie să găsească soluții pentru a supraviețui. Sub „tăvălugul istoriei”, locuitorii satul Ceremoșne, situat pe malul râului ce a devenit și frontieră, delimitând țări, au intrat în contact, într-un mod mai mult sau mai puțin pașnic, cu reprezentanți ai diverselor etnii, ai unor culturi diferite. Membrii comunității li s-au oferit diverse modele de conduită, diverse norme culturale, ei reușind totuși, pentru o perioadă îndelungată, să-și păstreze identitatea națională. Privind la așezarea de pe malul celălalt al Ceremușului, Mihail observă cu mândrie că, datorită unui inginer neamț care construisese un dig de protecție, satul lor era ferit de inundații. Tot Mihail este surprins de faptul că locotenentul Lupul, șeful postului de jandarmi, de care se temeau sătenii pentru că erau pedepsiți dacă nu vorbeau românește, nu numai că salută, ci și dialoghează în limba ucraineană. Același Lupul, deși trimisese pe front mulți bărbați din sat, îl scutește pe Mihail de „concentrarea” în armata română, amintindu-și de propriul frate ucis pe front și de copiii acestuia rămași orfani. Intersectarea modelelor culturale nu întotdeauna produce crize, existând anumite compatibilități între acestea.

¹ Felicia Cordoneanu, *Condiția socială a femeii în ortodoxia contemporană românească*, Editura Lumen, Iași, 2012, p. 125.

² O. Romanenko, *Семіосфера української масової літератури: Текст. Читач. Епоха*, Київ, Приватний видавець Якубець А. В., 2014, p. 268.

Situația devine dramatică în momentul instaurării puterii sovietice. Maria, privindu-i pe soldații sovietici intrați în sat, își amintește, cu un oarecare regret, de proprietarul Florescul, care i se fixase în memorie nu numai pentru că îi pedepsese fizic pe cei care nu respectau ordinea, ci și pentru că era „învățat, îngrijit și curat”: *Uită-te la foametea asta care-a ajuns în ținutul nostru! Spune-mi, dragă Mihăiță, ce pot ei să facă bun pentru noi, când și ei umblă aproape dezbrăcați?! Și ce crezi? Ce pot să ne dea bun aștia, jerpeliți și de nicio culoare, așa ca aista care scuipe în fața clopotniței și nu știe nici măcar unde s-a ivit pe lume? Iar tu întrebi de ce bocesc eu... Vai, simte inima mea că asta n-o să treacă așa ușor.*

Conviețuirea presupune aderarea la un sistem asemănător, poate chiar identic, de valori, de aceea un model mental (cultural, comportamental) nu poate fi ruinat. El poate fi influențat într-o măsură mai mare sau mai mică, în urma unui proces de acceptare reciprocă a valorilor celuilalt. Referindu-se la eroii cărora le dă viață în creația sa, Maria Matios afirmă: „Și cu toate acestea, oamenii au născut, au iubit, au urât, au ucis, au iertat, au murit, s-au chinuit, adică au trăit. Oare trebuie să ne mire faptul că acești oameni, pe care istoria lumii i-a aruncat dintr-un stat în altul, ca pe niște cărți de joc dintr-o mână în alta, au o asemenea experiență de călire? Sau faptul că sunt învățați să gândească singuri – nu în grabă, dar nici prea radical: nici „ca în Galiția”, nici „ca în Transcarpatia”, ci „ca în Bucovina”? Ar trebui să fim surprinși că sunt altfel decât în restul Ucrainei?! Sunt altfel, pentru că viața le-a venit... să poarte în sine un sentiment indestructibil al demnității, inclusiv al demnității naționale, indiferent de naționalitate – și să trăiască!

Să trăiască! Indiferent de împrejurări. Pentru că viața ne este dată o singură dată! Cu toate acestea, nimeni nu-și alege timpul și locul în care se naște. Dar fiecare om – indiferent de timp, epocă, ideologie și putere – este pândit întotdeauna de Carul Nedreptății. Și acest Car este mereu condus de oameni. Unii din convingeri, alții din constrângere, iar alții din lipsă de conștiință și din lipsă de Dumnezeu în suflet”¹.

Aceste cuvinte ale Mariei Matios reprezintă cea mai elocventă definiție a toleranței bucovinene – fenomen negat de unii sau transformat în mit de alții. Romanul *Darusea cea dulce* nu constituie doar o analiză a structurii spirituale a femeii într-o societate tradițională supusă schimbărilor, ci și drama unei comunități multietnice care trebuie să-și păstreze esența în fața cataclismelor sociale și istorice.

Bibliografie:

1. Bivolaru, A., *Ipostazele feminității în proza Mariei Matios*, „Romanoslavica”, LI, București, 2015.
2. Cordoneanu, Felicia, *Condiția socială a femeii în ortodoxia contemporană românească*, Editura Lumen, Iași, 2012.

¹ M. Matios, *Вірвані сторінки з автобіографії*, Львів: ЛА Піраміда, 2010, p. 167.

3. Ferréol, G., Jucquois G. (coord), *Dicționarul alterității și al relațiilor interculturale*, trad. de Nadia Farcaș, Polirom, 2005.
4. Matios, M., *Солодка Даруся: [драма на три життя]*, Львів: ЛА „Піраміда”, 2005.
5. Matios, M., *Вирвані сторінки з автобіографії*, Львів: ЛА „Піраміда”, 2010.
6. Romanenko, O., *Семіосфера української масової літератури: Текст. Читач. Епоха*, Київ, Приватний видавець Якубець А. В., 2014.
7. Şukai, O., *Жіночий образ як інтерпретаційна модель подій національної історії (на прикладі роману Марії Матіос «Солодка Даруся»)*, Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство), № 2 (18), 2016.

ЗНАЧЕННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Микола Барактян

Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, м. Київ, Україна
mykola.barahtyan@gmail.com

Анотація. У статті розглянуто погляди науковців на визначення сутності й ролі самостійної роботи студентів у процесі професійної підготовки до майбутньої діяльності, значимості й необхідності формування в них комунікативної компетентності як важливого чинника педагогічної майстерності. На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної й спеціальної літератури, а також практичного досвіду, визначено основні концептуальні підходи щодо підвищення рівня мовленнєвої культури й формування комунікативної компетентності майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей у процесі фахової підготовки. Охарактеризовано зміст і основні завдання навчальних дисциплін – «Основи культури і техніки мовлення», «Культура мовлення та виразне читання», «Техніка мовлення», «Виразне читання», «Риторика», які безпосередньо впливають на формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя, а також визначено необхідність дотримання певних вимог: модернізації методичного забезпечення навчання, врахування відповідних психолого-педагогічних умов, посилення уваги до самостійної творчої роботи студентів та їх готовності до професійної діяльності.

Ключові слова: самостійна робота, професійна педагогічна діяльність, культура мовлення, комунікативна компетентність, педагогічна майстерність.

Abstract. *The Importance of Individual Work in the Communicative Competence Formation of a Future Teacher in the Professional Training Process.* The article considers the views of scientists on determining the nature and role of students; individual work in the process of professional training for future practice, the importance and necessity of mastering their communicative competence as an important factor of pedagogical skill. The basic conceptual approaches to raising the level of speech culture and forming of communicative competence of future teachers of non-philological specialties in the process of professional training are determined on the basis of theoretical analysis of psychological and pedagogical and special literature, as well as practical experience. The contents and main tasks of the disciplines – “Culture and Technique of Speech Essentials”, “Speech Culture and Expressive Reading”, “Speech Technique”, “Expressive Reading”, “Rhetoric”, which directly influence the formation of communicative competence of the future teacher, as well as the necessity of certain requirements compliance has been determined: the modernization of the methodological support related to education, taking into account appropriate psychological and pedagogical conditions, strengthening of attention to individual creative work of students and their readiness for professional practice.

Keywords: individual work, professional pedagogical practice, culture of speech, communicative competence, pedagogical skill.

Актуальні проблеми підготовки майбутніх педагогів, зокрема формування їхньої комунікативної компетентності не нові в науковому полі сучасних досліджень. Ефективність вирішення проблем формування майбутніх фахівців і готовності їх до професійної діяльності значною мірою залежить від змістовної підготовки у навчальних закладах. У контексті вирішення цієї важливої проблеми особливого значення набуває роль самостійної роботи студентів як важливого засобу готовності до професійної діяльності.

Професійна підготовка майбутніх фахівців, зокрема формування їхньої мовленнєвої компетентності широко висвітлюється в наукових дослідженнях.

Детальний аналіз спеціальних джерел засвідчує, що особливості формування й становлення особистості фахівця досліджували філософи (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремінь, М. Романенко та ін.), лінгвісти (К. Городенська, С. Ермоленко, Л. Мацько, М. Плющ, М. Степаненко, С. Шевчук та ін.), педагоги (Н. Бібік, Н. Волкова, О. Павленко, О. Семенов та ін.), лінгводидакти (З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Копусь, М. Пентилюк та ін.).

Сутність самостійної роботи висвітлено в працях В. Буряка, О. Мороза, О. Нільсона, П. Підкасистого, О. Савченко та інших науковців. Різномірно розглянуто питання організації самостійної роботи в дослідженнях А. Алексюка, Ю. Бабанського, В. Бондаря, І. Лернера, М. Шкіля, М. Дяченко та ін. Проте спеціальних досліджень потребує визначення ролі самостійної роботи у формуванні комунікативної компетентності майбутніх педагогів, що й зумовило вибір теми нашої статті.

Мета статті полягає в обґрунтуванні ролі самостійної роботи як особливо важливого чинника формування комунікативної компетентності майбутнього педагога в процесі професійної підготовки.

До цього часу в педагогічній і психологічній літературі не існує єдиного визначення поняття «самостійна робота». Вона трактується різними дослідниками: як прийом навчання, як форма організації творчої діяльності, як засіб організації й виконання пізнавальної діяльності тощо.

За висловом П.Я. Гальперіна, самостійна робота – це рушійна сила навчального процесу, найбільш ефективний прийом навчання і є важливим показником активності [1]. Слушно зазначає також І. А. Шайдур, що під самостійною роботою слід розуміти спеціально організовану діяльність студентів з урахуванням їх індивідуальних особливостей, спрямовану на самостійне виконання навчальних завдань різних рівнів складності як в аудиторних заняттях, так і в позаурочний час [5].

На нашу думку, основна мета організації самостійної роботи – навчити студентів самостійно працювати – мобілізувати себе на оволодіння новою інформацією з різних джерел, здійснювати процес самоосвіти, самовиховання й привчати до самодисципліни [6].

Ретельне вивчення проблеми дає підстави свідчити про те, що ще недостатньо висвітленими залишаються питання ефективності методів і розробки цілісної системи підвищення культури мовлення в процесі навчання й виховання майбутнього вчителя, а також універсальній значимості мовленнєвих умінь у структурі комунікативної компетентності як важливої складової педагогічної майстерності. Адже в професійній діяльності вчителя ставиться основна мета – здатність викликати в учнів цікавість до заняття, встановлювати педагогічно доцільні стосунки з учнями, їхніми батьками, колегами, адміністрацією, а також здатність впливати на об'єкт комунікації, підпорядковувати процес спілкування його меті, управляти ним та досягати бажаного результату комунікації.

Виходячи з цього, організація самостійної роботи студентів, створення інформаційно-методичного забезпечення, мобілізація студентів до виконання завдань і контроль та оцінювання їх результатів – головним завданням викладача вишу.

Відомо, що вища школа як соціальний інститут покликана надати студентам міцні наукові знання, напрацювати навички та вміння застосовувати їх на практиці й у подальшій педагогічній діяльності. Адже для вчителя будь-якого фаху є важливими такі комунікативні вміння, як: вивчати тематичний матеріал з різних джерел, аналізувати теоретичні положення в науці й практиці, планувати й застосовувати ефективні методи викладу інформативного матеріалу, використовувати різні форми (різновиди) усних виступів, прогнозувати співпрацю з учнівською аудиторією тощо.

Достатньо тривалий досвід роботи у виші засвідчує, що проблемам мовної культури й спілкування приділяється недостатня увага як зі сторони викладачів, так і студентів. Під час проведення занять основна увага викладачів зосереджується на не мовлення, а переважно на зміст, обсяг і міцність знань студентів та їх оцінювання. На жаль, слабкою ланкою системи освіти залишається недосконалість навчального спілкування, що в кінцевому результаті виявляється в шаблонності публічного мовлення студентської молоді, відсутності навичок опрацьовувати основну й додаткову літературу, аналізувати опрацьований матеріал з різних джерел, добирати й використовувати яскраві приклади, аргументи й факти, критично мислити, логічно вибудовувати власну позицію у вирішенні важливих питань тощо. Недостатня також і комунікативна культура, складовими якої є такі компоненти, як культура мови, мовлення, спілкування та поведінка.

Практика доводить, що ефективність процесу формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя в процесі професійної підготовки забезпечується цілісною системою засобів та умов. Система підготовки передбачає наявності в студентів мотивації, врахування міждисциплінарних зв'язків, органічної єдності різних форм навчання, взаємозв'язок лекційних,

семінарських і практичних занять, організації диференційованої самостійної роботи студентів і творчої особистості викладача [2; 3; 4].

Упродовж двох останніх десятиріч на нефілологічних спеціальностях запроваджено вивчення таких інтегративних курсів за вибором «Основи культури і техніки мовлення», «Культура мовлення та виразне читання», «Техніка мовлення», «Риторика» («Основи красномовства»), а також обов'язковим є вивчення нормативного курсів «Сучасна українська мова», «Українська мова (за професійним спрямуванням)» за кредитно-модульною системою навчання. Вищезазначені навчальні дисципліни сприяють у вирішенні проблем цілісного підходу до формування мовної й комунікативної компетенції й підвищення рівня культури мовлення майбутнього вчителя, коли в центрі уваги знаходяться не тільки теоретичні знання, а й виконавські вміння, індивідуальна позиція й складні інтегровані якості майбутнього вчителя.

Теоретичний курс студенти засвоюють на лекційних заняттях, а також шляхом самостійного опрацювання основної й додаткової літератури з метою вироблення професійних умінь і навичок.

Самостійна робота студентів під час вивчення теоретичного матеріалу й виконання творчих практичних завдань інтегрованих курсів з метою оволодіння основами мовленнєвої культури й комунікативної компетентності є невід'ємною частиною навчальної діяльності. Згідно з навчальним планом на самостійну роботу студентів відводиться близько 60 % годин на вивчення дисципліни.

Під час вивчення курсів «Основи культури і техніки мовлення», «Культура мовлення і виразне читання» важливим є засвоєння студентами сутності комунікативних якостей мовлення, мистецтва художнього слова та їх значення в професійній педагогічній діяльності. Тому основним завданням на семінарських і практичних заняттях має бути посилення роботи над точністю, логічністю, правильністю, чистотою й виразністю, багатством і різноманітністю мовлення в єдності із стильовими особливостями мовлення. З цією метою студентам пропонується самостійно виконувати різного типу творчі завдання: охарактеризувати основні комунікативні ознаки й норми культури мовлення, стилі мови й мовлення; здійснення перекладу текстів професійного спрямування з російської на українську мову; виправлення помічених помилок у мовленні під час бесід, слухання радіо – і телевізійних передач; віднаходження в запропонованих текстах орфоепічних, логічних, лексичних і стилістичних помилок; обґрунтування форм мовного етикету залежно від комунікативних ситуацій; робота із словниками й тлумачення значення іноземних слів; розробка системи вправ з техніки мовлення й виконання артикуляційної гімнастики; виконання чистомовок; розробка партитури текстів художньої літератури (різних жанрів) та їх виразне читання; підготовка публічних виступів за обраною тематикою та ін.

Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя в процесі вивчення «Риторики» («Основи красномовства») об'єднує зміст і технології, які реалізуються через систему завдань різного типу й рівня складності з урахуванням особливої організації навчально-виховного процесу у виші.

Основна система творчих завдань на семінарських і практичних заняттях передбачає реалізацію набутих знань і вмінь під час самостійної роботи студентів:

- засвоєння теоретичних знань і вимог, які впливають із сутності основних законів риторики;
- уміння самостійно опрацювати інформацію з різних джерел, інтерпретувати й висловлювати особисте ставлення до обговорюваних проблем;
- структурувати виступи відповідно до жанрових різновидів публічних виступів з урахуванням специфіки аудиторії слухачів;
- ефективно використовувати прийоми активізації уваги слухачів під час виступу, а також упорядковувати словесний матеріал з дотриманням норм літературної мови (і стилізових особливостей виступу);
- підвищувати й удосконалювати рівень культури мовлення, спілкування та поведінки;
- здійснювати самоаналіз і самоконтроль під час виступу.

Засвоєння студентами основних елементів практичної риторики сприяє їхній соціальній адаптації.

Так, під час опрацювання теми «Методика підготовки усних виступів» основна увага зосереджується на складових підготовки (самоосвіта, оволодіння технікою мовлення, культурою усного й писемного мовлення, критичний аналіз виступів), підготовки до конкретного виступу (визначення теми, її назва, формулювання мети, добір матеріалу, відпрацювання необхідних навичок, вивчення дібраної літератури, усвідомлення й записування прочитаного, вироблення власної позиції), види підготовки до публічного виступу (із записом, без запису тексту виступу), виступи з опорою на текст, без записів і експромтом. Береться до уваги й способи викладу матеріалу – індуктивний, дедуктивний, стадійний, концентричний, метод аналізу, закони логіки, складові композиції виступу.

Практика доводить, що систематична перевірка самостійної роботи студентів великою мірою сприяє формуванню важливих умінь і навичок: добирати літературу, що стосується обраної теми; реферувати прочитане, складати конспект, план висловлювання; правильно володіти голосом, доречно використовувати невербальні засоби – жести, міміку; користуватися розмаїттям виражальних мовних засобів; установлювати контакт з аудиторією; аналізувати усний і писемний риторичний текст; об'єктивно оцінювати виступи; аргументовано доводити свою думку, переконувати, викликати бажання ви-

словитися, брати участь у дискусіях, диспутах; моделювати ситуації спілкування, послідовно дотримуватися правил ділової гри, переконливо виконувати обрану роль.

Для формування психологічної готовності студентів до процесу комунікації й прояву комунікативних компетентностей під час публічного виступу зумовило моделювання таких комунікативних ситуацій, які б спонукали майбутніх фахівців до змістовного й переконливого висловлювання, виробляли стійку потребу в аргументації власних думок, відстоювання власних позицій, уміти сприймати запитання й давати вичерпну відповідь тощо.

З цією метою студентам пропонувалися теми реферативних виступів і виступи (за вибором) на суспільно-політичну й морально-етичну тематику:

1. Підготувати реферативний виступ на тему за вибором:
 - Риторика Горгія.
 - Риторичне вчення Аристотеля.
 - Риторика Сократа.
 - Ораторство Демосфена.
 - Риторичні трактати Цицерона.
 - Педагогічні ідеї риторики Квінтіліана.
 - Ритори Києво-Могилянської академії.
 - Риторична спадщина Феофана Прокоповича.
 - Неориторика на сучасному етапі.
 - Мій риторичний ідеал.
2. Виступи (за вибором) на суспільно-політичну й морально-етичну тематику:
 - «Спілкування і мовний етикет»;
 - «Молодь і здоровий спосіб життя»;
 - «Молодь і мода»;
 - «Професія і характер»;
 - «Ділова зустріч і етикет»;
 - «Молоді батьки: плюси і мінуси»;
 - «Комп'ютерні ігри: за і проти»;
 - «Актуальні проблеми сучасної школи».
 - «Екологічна проблема на сучасному етапі».
 - «Проблеми сучасного шлюбу».
 - «Актуальні проблеми дошкілля».
 - «Смертна кара: за чи проти» тощо.

Самостійна робота передбачає навчання студентів готувати публічні виступи, знати їх жанрові різновиди, а також умови, від яких залежить успіх самого виступу; обговорювати актуальні проблеми й висловлювати власну точку зору на її вирішення; можливість безпосередньо спілкуватися й аде-

кватно ставитися до зауважень; критично ставитися до себе й виробляти уміння адаптуватися в мовному середовищі.

Кінцевим результатом використання цілісної системи творчих завдань має стати не лише оволодіння студентами сумою теоретичних знань, умінь, а сформована комунікативна компетентність: здатність керуватися набутими знаннями й уміннями, готовність використовувати набутий досвід у подальшій професійній діяльності.

Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що самостійна робота є однією з важливих форм навчально-виховного процесу й охоплює аудиторну й поза аудиторну роботу студентів. Змістовна й правильна її організація значною мірою сприяє у розширенні й поглибленні теоретичних знань, удосконаленні практичних умінь і навичок, вихованні інтересу до вивчення предмета. Практичне значення самостійної роботи полягає в тому, що студенти вчаться використовувати допоміжні інформативні джерела, пізнають багатство й красу рідної мови; вчаться виступати перед аудиторією, розвивають практичні навички самостійної творчої діяльності.

Отже, організація самостійної роботи студентів передбачає дотримання традиційних (загальноприйнятих) дидактичних принципів: індивідуалізації навчання, науковості, наочності, активності й свідомості, систематичності й послідовності, креативності, емоційності й практичної спрямованості на оволодіння комунікативною компетентністю.

Література

1. Гальперин, П.Я., *Ведение в психологию* / П.Я.Гальперин, Москва: И-во МГУ, 1976, 150 с.
2. Бібік, Н.М., *Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування* / Н.М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи, К.: К.І.С., 2004, с. 47-52.
3. Борбич, Н., *Компетентність як педагогічне явище* / Н.Борбич // Педагогіка і психологія професійної освіти: наук.-мет. журнал, 2011, № 3, с. 91-97.
4. *Компетенции в образовании: опыт проектирования: сб. науч. тр.* / под ред. А.В. Хуторского, М.: ИНЭК, 2007, 327 с.
5. Шайдур, І.А., *Організація самостійної роботи студентів педагогічних університетів на основі індивідуально орієнтованого підходу: автореф. дис.. канд. пед. наук: 13.00.04* / І.А.Шайдур; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Київ, 2003, 22 с.
6. Шуст, І.В., *Самостійна робота студентів у системі навчально-виховного процесу* / І.В. Шуст. // Вузівська кафедра: Нариси організаційно-педагогічної діяльності, Тернопіль, 1990, 116 с.

ЮРИДИЧНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ОФІЦІЙНІ ВЛАСНІ НАЗВИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ХХІ СТ. У ПРИЗМІ ЗАКОНОДАВСТВА ПОСТТОТАЛІТАРНОЇ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Олег Белей

Вроцлавський університет, Польща
oleh.beley@uwr.edu.pl

Анотація. У статті пропонується аналіз впливу чинних юридичних актів на функціонування вибраних видів власних назв. Проведене дослідження зібраного матеріалу засвідчило, що, на відміну від неофіційних видів, сучасні антропоніми, фірмоніми та торговельні назви *nomina propria* мов Центральної та Східної Європи піддаються виразним правовим регламентаціям, на тлі яких український офіційний ономастикон суголосно засвідчує також докоронні зміни в напрямку демократизації та правової оформленості. Таким чином, регламентаційні чинники впливу слід пов'язувати із: по-перше, із відповідністю до законодавчих норм щодо функціонування мови; по-друге, з місцем власної назви в економічно-торговій сфері; по-третє, із культурно-історичними пріоритетами країни.

Ключові слова: антропоніми, фірмоніми, торговельні знаки, українська мова, законодавство.

Abstract. *Legal Regulation as a Factor Influencing the Official Proper Names in the Ukrainian Language of the XXI Century in the Light of the Post-totalitarian Central and Eastern Europe Legislation System.* The article is devoted to the analysis of the newest law regulations concerning proper names. The analysis showed that law-based modification of Central-European anthroponyms, company names, and trade marks are much more significant than in the case of unofficial onyms. The factors of law influence are the following: correspondence to the law aspects of linguistic policy concerning *nomina propria*; correspondence to the functioning of onym from the perspective of marketing; cultural and historical aspects.

Keywords: anthroponyms, company names, trade marks, Ukrainian language, legislation system.

Центрально-Східна Європа, визволена наприкінці ХХ ст. від ідеологічно-партійних доктрин, обрала шлях загальної демократизації. Універсальний процес лібералізації тогочасного суспільства поширився в тому числі й на мову. Раптове відкинення жорстких компартійних інструментів впливу на «засіб спілкування між людьми» безперешкодно надало можливість для проникнення всім можливим мовним тенденціям із Західного світу.

На рубежі ХХ-ХХІ стст. власні назви як найчутливіша частина лексичного складу мови на вплив екстралінгвальних чинників регламентуються й нормалізуються на загал невеликою кількістю механізмів. Позамовні глоба-

лізаційні процеси, мода, реклама або надмірна індивідуалізація як соціально-культурні мегачинники розвитку ономастикону мови проявляють виразно стихійний, неформальний і до того ж не прогнозований характер. Постає питання, чи суспільство в силі як-небудь протидіяти цим стихіям? І якщо власна назва в мовному середовищі регламентується, то яким чином? Так, візьмімо до прикладу правописні норми онімів: з погляду адекватності їх написання та відмінювання служать правопис та відповідні довідкові й лексикографічні видання. Хоч при цьому проблемним і до кінця не вирішеним питанням досі залишається специфіка передачі чужомовних назв. Та, мабуть, найбільшу увагу в умовах сучасного інформаційного суспільства привертають фактори регулювання *nomina propria* з боку державного законодавства. Адже, безперечно, попри приведення у відповідність елементів ономастикону до вимог орфографії та парадигматики постає особлива потреба забезпечення прогнозованості та стабільності мовної системи загалом та онімної субсистеми зокрема для витворення також соціально-культурно зумовлених важелів регулювання. До числа таких факторів, покликаних, незважаючи на різні модні інновації, забезпечити стабільність на належне виконання всіх функцій національною онімною субсистемою первинно були звичаєве право, церковне право, традиції. У новітні часи цю роль на себе переймає національне та міжнародне законодавство. Це абсолютно природно, бо ж у сучасному інформаційному суспільстві такі надто важливі питання, як мовні питання, від ефективності розв'язання яких залежить комунікаційний потенціал суспільства, нагально потребують ретельного законодавчого врегулювання. До числа тут найактуальніших причин можна віднести повсюдну гегемонію англійської мови та моду на «гіпертрофовану» оригінальність деяких носіїв мови в тому числі й у творенні власних назв. Звичайно, не кожен клас онімів однаковою мірою потребує комплексного набору засобів юридичної регламентації, що природно зумовлено функціями того чи іншого різновиду власної назви. Скажімо, прізвиська людей¹, неофіційні клички

¹ Винятковим прикладом тут може служити досвід однієї місцевої громади в Італії, де однофамільцям дозволили використовувати прізвиська в документах. Жителі італійського містечка Кьоджа (Chioggia), розташованого неподалік від Венеції, офіційно отримали право використовувати свої прізвиська як друге прізвище, як пише The Guardian. Мета такого новоуведення – уникнути плутанини під час складання офіційних документів. Населення містечка становить приблизно 52 тисяч чоловік. З них вісім тисяч носять прізвище Босколо (Boscolo), а ще п'ять тисяч – Тьоззо. Тепер жителі Кьоджі зможуть використовувати прізвиська (серед яких, зокрема, "Товстий" і "Божевільний") для того, щоб визначити, про яку людину йдеться. Жителі Кьоджі, більша частина яких займається риболовлю або плетінням мережив, почали використовувати прізвиська понад двісті років тому. Вперше вони з'явилися в церковних книгах. Проте до цих пір прізвиська не можна було використовувати в документах.

тварин, мікротопоніми, літературно-художні антропоніми, кібероніми та под., безперечно, в силу своєї неофіційності та мовно-функціональної обмеженої специфіки зазвичай не виходять на загальний рівень соціально-культурного простору нації, побутуючи виключно у вузьких ареалах: а чи то серед невеличкої групи людей, а чи то в локально малому просторі, а чи то в межах літературного твору чи віртуального простору. Таким чином до числа соціально значущих та офіційних різновидів віднесемо власні імена та прізвища людей, офіційні клички тварин, власні назви географічних об'єктів, країн, населених пунктів та їхніх складових частин, астрономічних об'єктів, підприємств, офіційних цивільних та релігійних організацій, політичних партій, спортивних клубів, транспортних сполучень, товарних знаків тощо. Із цього переліку видів власних назв у цій статті детальніше зупинимо свій погляд на власних іменах людей, фірмонімах та товарних знаках.

До числа правових актів, що мають визначальний та універсальний характер впливу на національний ономастикон України посттоталітарної доби, треба зарахувати Конституцію України (1996 р.) та Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 2019 року, що є континуантом у нових реаліях постєвромайданівського періоду України піонерського Закону «Про мови в УРСР» від 1989 р. з пізнішими доповненнями. Адже нормативні акти першого закру «Про мови» передусім мали характер реконструкції онімного корпусу українців, який, за словами професора Лариси Масенко, зазнавав у 1970-х – першій половині 1980-х рр. русифікації як і освіта, наука, виробництво, ЗМІ, культура – до того ж з особливою інтенсивністю¹. Цей період часто називають періодом лінгвоциду² української мови, отож правове визнання в 1989 р. за українською мовою статусу державної мало, окрім іншого, великий вплив і на характер та інтенсивність соціально зумовлених трансформаційних процесів в українській пропріальній лексиці посттоталітарної доби.

Так, зокрема, особливо важливе значення для утвердження саме української субсистеми пропріальної лексики в офіційно-діловому стилі посттоталітарної доби мала низка норм статей Закону України «Про мови...», яка поклала фундамент для правової норми, що зобов'язує використання саме

Жителі цього міста використовують близько 300 прізвиськ, що належать різним сім'ям. Заступник міністра внутрішніх справ Мікеліно Давіко (Michelino Davico) повідомив італійській газеті *Corriere della Sera*, що якщо в інших італійських містах виникне подібна ситуація, то місцевим жителям також дозволять використовувати прізвиська, щоб не виникало плутанини. (Див.: <https://www.theguardian.com/world/2009/nov/15/nicknames-italian-town-chioggia>, доступ 13.12.2019 р.).

¹ Масенко, Л., *Мова і політика*, Київ, 2005, с. 25.

² Про явище русифікації див. також відому працю: Дзюба, І., *Інтернаціоналізм чи русифікація* / І. Дзюба, К. Видавничий дім «KM Academia», 1998, 276 с.

української мови, а відтак і українських власних назв в офіційних документах, вивісках, бланках, оголошеннях тощо. Пор.: «Офіційні документи, які посвідчують статус громадянина, – паспорт, трудова книжка, документи про освіту, свідоцтво про народження, про одруження, а також документи про смерть особи, – виконують українською та російською мовами»¹. «Маркування товарів, етикетки на товарах, інструкції щодо користування товарами... виконуються українською мовою. Назви в знаках для товарів і послуг подаються українськими заявниками українською мовою, якщо товари реалізуються виключно на території України»². «Громадяни Української РСР користуються правом іменуватись згідно з національними традиціями. Їхні імена передаються з національної мови українською мовою в транскрипції»³. Такі цілком обґрунтовані в демократичній та правовій державі юридичні норми, як показують наші спостереження над пропріальною лексикою кін. ХХ – поч. ХХІ ст., докорінно вплинули на якісний склад (з погляду мовного походження) сучасного українського ономастикону, проте й досі українська держава не змогла добитися беззастережного їх виконання на усій території, зокрема в східних та південних областях. Протягом наступних років від часу проголошення української конституції 1996 р. неодноразово піднімалось питання про необхідність поглиблення (і то як представниками патріотичних суспільних формацій, так і тими політичними силами, що відстоюють в Україні повернення сумнозвісного статусу російській мові) законодавчої бази в галузі мовної політики та мовного планування⁴. Після прийнятого ВР України в 2012 році – історичному періоді України, що випав на правління реакційної, часто антагоністично налаштованої до відродження української культури влади на чолі з В. Януковичем⁵ – другого за порядком закону мовного регулювання в Україні – Закон України «Про засади державної мовної

¹ Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки про мови в Українській РСР (Прийнятий на X сесії Верховної Ради УРСР 11 скликання, 28 жовтня 1989), К., 1991, с. 10.

² Там же, с. 12.

³ Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки про мови..., с. 12.

⁴ 1997 року (за часів правління Л. Кучми) створено Раду з мовної політики при Президенті України, а в складі Державного комітету України у справах національностей та міграцій – департамент зі здійснення мовної політики. 2009 року Президентом України В. Ющенком виданий указ, щодо реалізації Концепції державної мовної політики, 2009 р., текст якої поданий у IV розділі нашого проекту.

⁵ Особливою одіозністю в цій сфері суспільного життя ця влада запам'яталась низкою розпоряджень міністра освіти науки та спорту Д. Табачника, які полягали в прямому втручанні до змісту шкільних підручників українських навчальних закладів, з метою повернення для вивчення важливих «совєтських» постулатів, наприклад, навколо 2-ої Світової війни.

політики»¹, суспільно-політичне життя України вийшло на нову площину відстоювання національних інтересів, що в кінцевому результаті призвело до загальнонародних виступів та демонстрацій, відомими нині як Євромайдан, або Революція гідності 2013-2014 років. Унаслідок цілого ряду екстремальних подій закон про мови відомий також під назвою як «Закон Ківалова-Коліснічека»² Конституційним Судом України 28 лютого 2018 року було визнано неконституційним і таким, що втратив чинність. 14 квітня 2019 року Верховна Рада України проголосувала за новий закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який вступив у дію 16 липня 2019 року і є нині чинний на всій території підконтрольної українській владі (за винятком окупованого РФ півострова Крим та частин Луганської та Донецької областей). Сьогодні мовний закон в Україні для функціонування власної назви присвячує VI розділ «Застосування української мови як державної у власних назвах та іменах»³. На жаль, слід зауважити, що законодавець у цій частині нормативного акту для групи вибраних нами видів офіційних власних назв прописує регламентацію тільки для антропонімів (Стаття 40 «Державна мова в іменах»). Натомість абсолютно зігноровано увагою власні назви підприємств, або фірмоніми. А відповідно стаття 42 «Мова торговельних марок» в розумінні закону повинна стежити за дотриманням вигляду торговельної марки, який вона собі застерегла в правовому порядку⁴.

Принагідно слід зауважити, що у великій кількості нормативних актів, що нині регулюють функціонування власної назви в Україні, повстали в першому десятилітті незалежності держави.

Так, виразним свідченнями демократизму українського законодавства посттоталітарної доби у сфері назовництва, на нашу думку, слугує юридичне визнання та врахування прав самої дитини-денотата в разі зміни його імені, прізвища чи імені по батькові, чого законодавство радянської України не передбачало. Пор.: Чинний Сімейний кодекс України передбачає зокрема

¹ Верховна Рада України, за підтримки більшості голосів депутатів – представників провладних фракцій: Партії Регіонів, Комуністичної партії України прийняла 03.07.2012 р. Закон України № 5029-VI «Про засади державної мовної політики», який набув чинності 10 серпня 2012 року.

² В українських суспільних колах він дав підстави для чималих зауважень та критики не тільки з боку юристів, але і самих мовознавців та соціологів. На думку більшості аналітиків, цей крок української влади мав на меті політичну спекулятивну ціль задоволення інтересів значної частини так званого російськомовного населення, звільняючи його з обов'язку оволодіти й використовувати українську мову в офіційній сфері (державних установах, рекламі, бізнесі тощо).

³ Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [in:] <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2704-19>, доступ 23.03.2020 р.

⁴ Там же. – <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2704-19>, доступ 23.03.2020 р.

таке: «у разі зміни прізвища обома батьками змінюється прізвище дитини, яка не досягла семи років», але в п. 2 цієї ж статті міститься застереження: «У разі зміни прізвища обома батьками змінюється прізвище дитини, яка досягла семи років, змінюється за її згодою» (Сімейний кодекс, ст. 148, п. 1,2). «У разі зміни прізвища одного з батьків прізвище дитини може бути змінене за згодою обох батьків та за згодою дитини, яка досягла семи років» (там же, ст. 148, п. 3). «У разі, якщо батько змінив своє ім'я, ім'я по батькові дитини, яка досягла чотирнадцяти років, змінюється за її згодою» (там же, ст. 149).

Якщо чинне українське законодавство детально розписує процедуру присвоєння чи переміни особового імені дитини, то, на жаль, воно досі ніяк не регламентує склад національного офіційного іменника українців, найзагальніші критерії відповідності структури особового імені, що претендує на статус офіційного варіанта, нормам української літературної мови і т.п. Так, лише за даними сайту Міністерства юстиції України за 2018 рік (у підпорядкуванні цього міністерства перебувають органи реєстрації актів цивільного стану, які вповноважені зокрема реєструвати новонароджених та їх імена) зафіксовано такі креативно «неперевершені» витвори, як *Шакіра* (Дніпропетровська обл.), *Єгорька*, *Космос* (Донецька обл.), *Їжак*, *Лимон*, *Мімі*, *Цариця*, *Янукович* (Закарпатська обл.), *Мадагаскар*, *Сервер*, *Черешня* (Запорізька обл.), *Золушка* (Полтавська обл.), *Фараон*, *Ясновєда*, *Ляля*, *Мелоді* (Київська обл.)¹. Тому, як бачимо, попри глибокий демократизм українського законодавства у сфері назовництва, такі його недоліки вкрай негативно позначаються на складі національного ономастикону. Адже законодавства інших країн центрально-східної Європи ці питання врегульовують дуже ретельно. Наприклад, у Чеській Республіці «у метрику можна записати будь-яке ім'я, якщо буде доведено його існування як офіційного та літературного, а також ідентифікована його орфограма в чеській мові або іншій чужій мові». Чеське законодавство забороняє офіційну реєстрацію гіпокористичних іменних варіантів, онімів інших розрядів та апелювативів у ролі особових імен. (Кнаррová 2000, 172).

Словацьке національне законодавство також не лише перераховує типи іменних варіантів, вживання яких є неприпустимим у офіційно-діловому стилі, та подає офіційний «Реєстр особових імен», а й чітко виписує процедуру експертизи іменних варіантів, які з різних причин у офіційному «Реєстрі...» можуть бути відсутні, на предмет їх придатності для використання в офіційних сферах: «Не допускаються до офіційного запису контаміновані, здрібнілі чи фамільярні іменні варіанти. Неприпустимим є також присвоєння особі чоловічої статі жіночого імені та навпаки; присвоєння в

¹ <http://www.justicekyiv.gov.ua/024524.html>, доступ 23.03.2020 р.

ролі особового імені апелятива (тобто назви речей, днів тощо); присвоєння імені, що вже існує як прізвисько, а також імені, яким названо брата чи сестру новонародженого». Словацький законодавець уповноважив проводити експертизу імен-неологізмів на предмет придатності їх використання в офіційних сферах єдиною інституцією – Інститут мовознавства ім. Л. Штура Словацької академії наук (Majtán, Považaj 1993, 105).

Посткомуністичне законодавство Польщі у сфері функціонування особових імен, за свідченнями З. Абрамовіч, уже не передбачає існування загальнонаціонального реєстру імен, який існував до 1989 р. (Abramowicz 1993, 153-154), проте Комісія культури мови мовознавчого комітету ПАН ухвалила «Вказівки для органів цивільного стану щодо присвоєння імен дітям громадян Польщі та поляків за походженням», де ретельно виписано типи іменних варіантів, непридатних для використання в офіційно-діловому стилі. До їх числа зараховано: неадаптовані чужомовні іменні варіанти на зразок *John, Johhan, Catherine, Margareta, Martin* тощо; імена, утворені від топонімів та апелятивів (*Dakota, Eurazja, Korea, antena, sonata*); трансонімізовані та онімізовані утворення типу *Belzebug, Lucyfer, Kurtyzana*, використання яких може принести чимало прикрощів їх денотатам; здрібнілі та зневажливі, а також іменні варіанти, які не дозволяють однозначно визначити стать найменованої особи тощо (Zalesenia 1996).

Окрім антропонімічних офіційних різновидів, законодавства сучасних європейських держав врегульовують функціонування також інших пропріальних класів, що вирізняються високим ступенем стандартизованості в офіційній сфері. Зокрема до таких належать фірмоніми та товарні знаки. Зважаючи на особливий та досі однозначно не визначених статус товарних знаків як різновиду власної назви в сучасній ономастиці, зазначимо, що законодавче регулювання його корпусу починає відбуватись задовго до посттоталітарних перетворень центрально-східної Європи. Перші законодавчі акти, які регламентували відносини, пов'язані з використанням комерційних найменувань, виникають у ХІХ ст. Вони містилися в прийнятих у деяких країнах торгових кодексах і стосувались у першу чергу до найменувань фірм (Бошицький, Ю., Козлова, О., Андрощук, Г.; 18). «Ми живемо у світі речей, що наділені номенклатурними назвами», – зауважив ще на початку 80-х років ХХ ст. советський вчений В. Лейчик. (Лейчик, В.М., 22). Номенклатурні назви (вони ж торгові знаки), як бачимо, успішно функціонували не тільки в «капіталістичному» Заході, але й у республіках СРСР та в так званих країнах народної демократії. Та докорінна трансформація економічно-політичного життя центрально-східної Європи в кін. ХХ ст. призвела до різкої динаміки розвитку як у кількісному, так і в якісному відношенні цього виду назв. На прикладі України (як і більшості колишніх республік СРСР) можемо особливо чітко спостерігати активізацію правової нормалізації товарного знаку, що

починає набувати в нових суспільно-політичних умовах усе більш важливого значення. Відповідно до міжнародних норм суб'єктами права на комерційне найменування є будь-які юридичні та фізичні особи, що здійснюють певний бізнес. Основною рисою комерційного найменування є те, що ним позначається певна комерційна діяльність (виробництво, торгівля, посередницька діяльність, наукові відкриття тощо). І торгова назва й назва фірми зараховуються до об'єктів інтелектуальної власності, правову охорону яким гарантує Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року, до якої входять сьогодні всі країни Центрально-східної Європи. (Україна приєдналась тільки-но 1995 року). Сюди ж відносимо й Типовий закон «Про товарні знаки, комерційні найменування і недобросовісну конкуренцію», розроблений Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (ВОІВ) у 1967 році. Зокрема в ньому зазначається, що до складу комерційного найменування може входити ім'я, скорочене ім'я (або ініціали), опис підприємства або будь-яке інше позначення (Model Law for developing countries on marks, names and acts of unfair competition. – Geneva: BIRPI, 1967). Сьогодні нормативно-правовою базою для регулювання відносин щодо власних назв фірм (юридично – комерційних найменувань) в Україні, крім Цивільного та Господарського кодексів (обидва від 16 січня 2003 р.), є також Кримінальний кодекс України (від 5 квітня 2005), Митний кодекс України від 13 березня 2012 р., закони України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 р., та «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 15 травня 2003 р., «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15 грудня 1993 р. Так зокрема ст. 90 у пункті 3 Цивільного кодексу України визначає, що «Найменування юридичної особи вказується в її установчих документах і вноситься до єдиного державного реєстру» а пункт 5 відповідно: «Юридична особа не має права використовувати найменування іншої юридичної особи».

У світовому законодавстві, як наводять Ю. Бошицький, О. Козлова та Г. Андрощук, зокрема можна знайти такі-ось заборони для використання та реєстрації комерційних найменувань, які:

- тотожні чи схожі до ступеня змішання з місцевими чи іноземними комерційними найменуваннями чи товарними знаками, як зареєстрованими, так і незареєстрованими (Білорусь, Болгарія, Естонія, Німеччина, Угорщина);
- вводять в оману чи можуть викликати змішування в споживачів (Велика Британія, Фінляндія, Франція);
- порушують авторські права (Фінляндія, Литва);
- базуються на родових словах (Кіпр, Литва);
- включають географічні терміни (Естонія, РФ), назви місцевостей, у тому числі назви інших держав (Словенія), назви міжнародних організацій (Литва, Словенія) (Бошицький, Ю..., 2006, 47).

Законодавство Угорщини містить також норми, які не допускають використання у власній назві фірми слів чи фраз, які несуть непристойний зміст, висміюють чи принижують яку-небудь особу чи групу осіб, авторитет державної установи, мають на увазі протизаконну діяльність. У цій країні потрібно також отримати спеціальний дозвіл на використання в назві повного або скороченого імені історичної особи. Такий дозвіл видає Академія наук Угорщини. До того ж Академія також робить експертизу, чи історична особа залишила по собі визначний та позитивний внесок. Також у законі вказується, що кожне комерційне найменування має бути написано угорською мовою, за винятком слів, що не є ідентифікуючими (1997. évi CXLV. Törvény a cégnyilvántartásról...).

У Російській Федерації у свою чергу встановлено особливий порядок щодо використання в назвах фірм слів «Россия», «Российская Федерация», а також похідних від них слів та словосполучень, а також прикметника «федеральный». Згадані слова можуть бути використані тільки згідно з дозволом спеціальної урядової комісії (Постановление 1996).

Підсумовуючи, зазначимо, що лексика *nomina propria* в мовах країн Центрально-східної Європи на межі XX-XXI століть відреагувала великими змінами як на кількісному, так і на якісному рівнях. Відтак постала потреба постійного моніторингу й регулювання власної назви. Беручи до уваги різний статус власної назви з погляду її ролі в суспільстві, стає доцільним поділ онімів на офіційні і неофіційні. На прикладі таких видів офіційних онімів як власні імена людей, з одного боку, і фірмоніми та товарні знаки, з іншого боку, в сучасних посттоталітарних суспільствах Європи можемо стверджувати, що регламентуються за такими критеріями: по-перше, з погляду відповідності щодо мовного режиму вживання оніма (якою мовою слід записати назву); по-друге, з погляду відповідності функціонування власної назви як елемента економічної сфери в умовах ринкових відносин (назва повинна служити на благо споживача й не суперечити чесній конкуренції); по-третє, з погляду культурно-історичних пріоритетів держави (назва повинна відповідати належному культурному рівневі). На цьому тлі, сучасні українські *nomina propria* в розумінні чинного законодавства України засвідчують свою демократичність та орієнтацію на європейські стандарти. Проте в умовах сучасної української мовної дійсності нерідким є факти не лише слабкої обізнаності, а й свідомого ігнорування чинних правових норм, що неабияк дестабілізує субсистему української онімної лексики посттоталітарного періоду, уневиразнюючи її національну специфіку.

Література

1. Бошицький, Ю., Козлова, О., Андрощук, Г., *Комерційні найменування: основні правові аспекти*, Київ, 2006.

2. Закон про мови в УРСР, ст. 14 – Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки про мови в Українській РСР (Прийнятий на X сесії Верховної Ради УРСР 11 скликання, 28 жовтня 1989), Київ, 1989.
3. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [in:] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>, доступ 23.03.2020.
4. Лейчик, В.М., *Люди и слова*, Москва, 1982.
5. Масенко, Л., *Мова і політика*, Київ, 2005.
6. *Постановление Правительства РФ «Об использовании в названиях организаций наименований «Россия», «Российская Федерация» от 7 декабря 1996 г.*, [w:] Собрание законодательства РФ, № 51, 1996.
7. *Сімейний кодекс України*, 2003 [in:] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>, доступ 23.03.2020.
8. Abramowicz, Z., *Imiona chrzestne białostoczan w aspekcie socjolingwistycznym (lata 1885-1985)*, Białystok, 1993, s. 153-159.
9. Knappová, M., 2000, *Spoločenské proměny a volba rodných jmen v Česku*, [in:] Vlastné mená v jazyku a spoločnosti, 14, slovenská onomastická konferencia, Banská Bystrica 6-8. júla 2000, Zborník referátov, Bratislava – Banská Bystrica, s. 171-176.
10. Májtan, M., Považaj, M., *Meno pre vaše dieťa*, Bratislava, 1993.
11. *Model Law for developing countries on marks, names and acts of unfair competition*, Geneva: BIRPI, 1967.
12. *Zalecenia dla urzędów stanu cywilnego dotyczący nadawania imion dzieciom osób obywatelstwa polskiego i narodowości polskiej*, [in:] Komunikat Komisji Kultury Języka Komitetu Językoznawstwa PAN, nr. 1 (4), 1996.
13. 1997. évi CXLV. *Törvény a cégnyilvántartásról, a cégnyilvánosságról és a bírósági cégeljárásról* [in:] <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700145.TV>, доступ 23.03.2020.
14. <http://www.justiceyiv.gov.ua/024524.html>, доступ 23.03. 2020.

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕПОРТАЖУ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ

Ольга Бикова

Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна
sonce01_84@ukr.net

Анотація. У статті проаналізовано історичні особливості функціонування пресового репортажу. Зазначено, що, зважаючи на бездержавність та постійні цензурні утиски, жанр репортажу в українській пресі активно почав розвиватися лише на початку 20-х рр. XX ст., у період «коренізації». Проаналізовано репортажі, які друкувалися на сторінках української періодики різних років. Особлива увага приділена впливу політичної ситуації в країні на змістове та емоційне наповнення пресових репортажів.

Ключові слова: репортаж, історія, жанр.

Abstract. Historical Features of the Functioning of Reporting in the Ukrainian Press. The article analyzes the historical peculiarities of the press report. Indicated that, in view of statelessness and the ongoing oppression of censorship, genre reportage actively began to develop only in the early 20s of the XX century., during the «indigenization». The analysis reports that are published on the pages of Ukrainian periodicals of different years. Particular attention is paid to the influence of the political situation in the country on meaningful emotional content and press reports.

Keywords: report, history, genre.

Серед інформаційних жанрів журналістики репортаж посідає чільне місце. Репортаж – це оперативний жанр, у якому динамічно, документально точно, мальовничо й емоційно відтворюється конкретна дійсність, правдиві факти через безпосереднє сприйняття автора – очевидця чи учасника події. Репортаж дає можливість читачеві відчувати себе на місці події, нібито власними очима побачити предмет зображення.

Репортаж – динамічний жанр журналістики, який активно функціонує, досить легко маневрує відповідно до аудиторного попиту. Дослідження наукової проблеми представлення функціональних характеристик репортажу в залежності від історичного періоду зумовлене глибинними процесами розвитку сфери соціальних комунікацій, становленням епохи інформаційного суспільства та масової культури, потребою вивчення історичних процесів, які мали вплив на формування та функціонування пресового репортажу.

Проблемами розвитку репортажу в періодичних виданнях займалися такі науковці, як І. Прокопенко, С. Гуревич, В. Здоровега, М. Василенко, М. Галлер. Кожен із авторів робив внесок у розуміння репортажного жанру, специфіки його функціонування в пресі, керуючись науковими традиціями, які склалися на час його діяльності в журналістикознавстві. Проте у віт-

чизняному науковому просторі відсутні комплексні дослідження ідейно-художнього розвитку репортажу, які би враховували зміни в соціокультурному контексті, що й зумовлює актуальність нашого дослідження. Мета розвідки – проаналізувати проблемно-тематичні особливості репортажів, які з'являлися на сторінках газетно-журнальних видань різних років.

Першим, хто описував далекі країни та їхню культуру, був давньогрецький літописець Геродот. Ж. Вілен вважає Геродота не тільки батьком історіографії, але й батьком репортажу, оскільки його твори «не тільки за змістом, але й за своїм характером, за своєю формою написані по-репортерськи... У своїх описах він намагається уникати сухості й протокольності. Де тільки трапляється можливість, Геродот за допомогою художніх засобів надає описам соковитості, вставляє анекдоти, вміло використовує різноманітні курйози»¹. З ним погоджується й М. Галлер, який зазначає: «Він (*Геродот*. – *О.Б.*) створив захоплюючі, рясно оздоблені анекдотами, чутками, оглядами та свідченнями очевидців історії про спосіб життя чужих народів, династій та племен, завжди намагаючись порівняти чуже зі знайомим – праформу репортажу»². Польський репортер та автор книг про подорожі Р. Капуцинський називає Геродота «першим репортером світу»³. Із цим важко не погодитися, оскільки праця Геродота справді має багато ознак, які дозволяють вести мову про «Історію» як про літературний твір репортажного характеру.

В українській періодиці, «зважаючи на утиски українського слова, відсутність українських газет, особливо щоденних»⁴, репортаж почав активно розвиватися лише на початку ХХ ст. Як зауважує В. Здоровега, зародки репортажу можна відшукати в «Зорі Галицькій». Згодом класичні репортажі друкувала газета «Діло» та інші періодичні видання Галичини та Буковини⁵.

Після Лютневої революції 1917 року Україна, яка, за винятком західних земель, входила до складу Російської імперії, отримала шанс відновити втрачену незалежність. 17 березня 1917 року в Києві було створено Центральну Раду, яка проголосила свободу друкованого слова. З'являється велика кількість періодичних видань, що надзвичайно позитивно вплинуло на розвиток репортажу.

Тогочасний репортаж відображав усю різноманітність революційного життя: політичну боротьбу, державотворчі зусилля, військові події, суспіль-

¹ Віллен, Ж., *Очерки о репортаже. Его отцом был Геродот* // Журналист, 1970, № 3, с. 8.

² Галлер, М., *Репортаж: навч. посібник* / за загал. ред. В. Ф. Іванова, Київ: Академія Української преси, Центр Вільної Преси, 2011, с. 20.

³ Капуцинський, Р., *Подорожі з Геродотом*, Київ: Юніверс, 2011, с. 3.

⁴ Здоровега, В., *Теорія і методика журналістської творчості*, Львів: ПАІС, 2004, с. 172.

⁵ Там само, с. 173.

но-політичні відносини, культурні здобутки. Пресовий репортаж періоду національно-визвольних змагань має суб'єктивне забарвлення – газети різних ідейно-політичних напрямів висвітлювали різні події в певному, вигідному для себе світлі, проте виражається це в підборі фактів і в оцінних характеристиках дійових осіб, а не в описі власних вражень чи відчуттів автора.

Так, розглянемо для прикладу репортаж «Спогади подоріжжа», опублікований у газеті «Шлях до волі» за 26 листопада 1919 року (видання революційних повстанців України (махновців). У матеріалі розповідається про підготовку махновців до збройної сутички з білогвардійськими військами. Текст насичений багатьма яскравими деталями («*В тісній хатині, над блимаючим каганцем, окутані тютюновим димом, – видко схилені над мапою постаті керовників-повстанців*»), описами природи («*Сумно шелестить пожовкла трава, осіннє сонце сипле золоте проміння на суху, дзвінку землю; тихий, але різко-холодний вітер оповіщає про кінець осені*»), містить емоційні діалоги («*Невже кївський урок не показав директорії правильної лінії поведінки?*» «*Невже гнила Антанта може диктувати українському революційному селянству?*» – *запитують козаки.* «*Ну, товариство, завтра виступ. Тримайте в частинах революційну дисципліну. Подоріжж тяжка, відповідальність велика: перед нами завданнє – розбить ворога. Смерть або перемога*», – *сказав т. М.*). Присутність автора проявляється через використання особового займенника «ми» і це дає нам зрозуміти, що автор репортажу – активний учасник військового походу («*Після вдалої бійки нашу частину відтягли назад верстов на сорок і тут ми почали рити шанці... Ми зупинились в Р-ні, а відступаючий ворог за С-ою, так, що між нами невтральна зона була верстов на 65-70*»).

Після кількох років тяжкої боротьби на декількох фронтах молода Українська держава зазнала поразки й у кінцевому рахунку українські землі були поділені між СРСР, Польщею, Румунією та Чехословаччиною.

Преса Східної України зі встановленням на цій території радянської влади стає винятково більшовицькою (партійно-радянською). Їй ідейно-політично, й організаційно, й у плані матеріально-технічного забезпечення редакції стають повністю підлеглими відповідним парткомам. Свободі слова на багато десятиліть було покладено край¹. Характерними рисами радянської преси стали: ідеологічна залежність, монологічність, підцензурність, обмежена динамічність, непрозорий характер функціонування.

У підрадянській Україні у 20-ті роки ХХ ст., до запровадження сталінської диктатури, помітною була активізація репортажних тенденцій в укра-

¹ Владимиров, В., *Історія української журналістики (1917-1991): навч. посіб.*, Київ: МАУП, 2007, с. 21-22.

їнській пресі та літературі. Певна заслуга в цьому Василя Блакитного¹. А десь від 1928 року в українській журналістиці стає дуже популярним жанр літературного репортажу.

Літературний репортаж увійшов в українські газетно-журнальні видання в період національно-культурного відродження, що дістав назву «коренізація». Бурхливий розвиток культури, пов'язаний із процесом особливого зацікавлення невідомими або маловідомими куточками України сприяв поширенню цього жанрового різновиду, який чи не найкраще допомагав читачам мальовничо, в найбільш яскравих деталях і водночас максимально точно відтворити конкретну дійсність, динамічно змалювати тогочасне життя. Відтак збірки репортажів Б. Антоненка-Давидовича «Землею українською», П. Лісового «З олівцем по Україні», Я. Бріка «Місця минулого і майбутнього. По Чернігівщині», С. Голованівського «Скатертю доріжка», репортажі О. Полторацького «Сім годин у повітрі», «Репортаж з мораллю та не без соли», «Людина з “монблянном”», О. Перегуди «Закони прерії», «Каховка», Д. Бузька та Г. Шкурупія «Старим Дніпром в останній раз», Д. Гуменної «Листи із степової України» та ін. стали фактологічними документами тогочасної доби.

Пізнаючи себе через свою рідну країну, українські письменники та журналісти потребували також мандрівок у інші країни, адже «справжня значимість України ставала зрозумілою через порівняння її з іншими державами, націями та культурами, через установаження багатвікових культурно-мистецьких зв'язків із зарубіжжям»². Тож коли стали можливі подорожі не лише Україною та віддаленими куточками СРСР, а й за кордон, одна за одною почали з'являтися збірки репортажів на мандрівну тематику. Комуністична влада в 1920-х рр. заохочувала поїздки журналістів за межі СРСР, оскільки добре розуміла, що матеріали на подорожню тематику є досить ефективним інструментом пропаганди. Журналісти-мандрівники побували в європейських країнах і як наслідок таких подорожей виходять репортажні книги В. Поліщука «Розкол Європи» (1925) (репортажі про Німеччину, Францію, Чехословаччину) та «Рейд у Скандинавію» (1928) (описи скандинавських країн), І. Микитенка «Голуби мира. Подорож за кордон» (1930) (репортажі з Німеччини, Польщі, Чехословаччини), О. Досвітнього «Нотатки мандрівника» (1929) та «Нотатки. Закордонні нариси» (1931) (репортажі про Латвію, Німеччину, Чехословаччину, Францію), О. Влизька «Поїзди йдуть на Берлін» (1931) (репортажі про соціальне та політичне життя Німеччини), С. Голованівського «Чобіт Європи» (1932) (враження від мандрівок Італією) та ін.

¹ Здоровега, В., *Теорія і методика журналістської творчості*, Львів: ПАІС, 2004, с. 173.

² Васьків, М., *Українські мандрівні нариси 1920–30-х рр. і «Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича* // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: збірник наукових праць, Київ, 2012, Вип. 24-25, с. 238.

Розповідям про країни Сходу присвячена збірка репортажів Л. Чернова «125 днів під тропіками» (1928) – про подорож автора на пароплаві «Трансбалт», курс якого південними морями від Владивостока до Одеси. Репортер відвідує Сінгапур, Індію (Мадрас, Бомбей), Цейлон, Суецький канал, Туреччину (Стамбул). О. Мар'ямов у 1929 році видає збірку «Шляхи під сонцем (10 000 кілометрів)», куди увійшов цикл репортажів на подорожню тематику «Іран без чадура», а О. Полторацький описує мандрівку літа 1930 р. до Улан-Батору й Гобі в репортажних книгах «Атака на Гобі» (1930) та «Останні дні бурханів» (1932). Л. Недоля побував у Китаї й описав свою подорож у літературних репортажах «Жовті брати. Крізь Хіну» (1930).

Журналісти допомагали налагоджувати культурні зв'язки за кордоном, формували престиж радянської країни, пропагували переваги комуністичного способу життя.

У 1930-х рр. національне відродження, яке було одним із безпосередніх наслідків політики коренізації, почало виходити за межі командно-адміністративної системи СРСР, і цю політику було згорнуто¹. Із запровадженням сталінської диктатури літературні репортажі на мандрівну тематику почали усе рідше з'являтися в пресі.

Наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. провідною в радянській журналістиці стає тема праці. У тогочасній періодиці все частіше з'являються матеріали, у яких журналісти особливу увагу приділяють описові трудових подвигів радянських людей під час кампаній індустріалізації та колективізації, цікавляться роботою заводів, фабрик, колгоспів, зображують віру людей у краще майбутнє. Швидка індустріалізація, розвиток економіки, колективізація сільського господарства вимагали, аби про успіхи в соціалістичному будівництві народ дізнавався якомога швидше, але оскільки неможливо яскраво передати атмосферу події, не використавши репортажні прийоми, із кінця 1920-х рр. надзвичайно популярним стає репортаж на виробничу тематику.

Поява виробничої тематики в репортажах 1920–30-х рр. зумовлена «не лише партійними директивами, вимогами до журналіста описати у своєму матеріалі роботу промислових комбінатів, фабрик і заводів, – але й потребами читацької аудиторії. Про це можуть свідчити численні відгуки читачів у тогочасній періодиці, зустрічі журналістів із робітниками заводів і фабрик»². Відповідно, у репортера було завдання – зацікавити своїм матеріалом конкретну читацьку аудиторію – робітничий клас.

¹ Бойко, О., *Історія України: навч. посіб.*, Київ: Академвидав, 2008, с. 418.

² Сінченко, О., *Роман «Крила» Володимира Кузьмича: особливості поетики // Україністика: минуле, сучасне, майбутнє II: збірник статей учасників міжнародної конференції, Брно: Університет імені Масарика, 2009, с. 494.*

Репортер виїжджав на місце зведення промислового об'єкту, проживав там певний час, а потім документально точно, детально описуючи виробничі процеси та використовуючи технічну, наукову лексику, емоційно відтворював конкретну дійсність, факти через своє безпосереднє авторське сприйняття – очевидця чи учасника подій. Текст репортажу був більш чи менш достовірним, але з «обов'язковою розстановкою політичних акцентів (“правильних”, зрозуміло), перебільшенням одних фактів і явищ, применшенням чи замовчуванням тих, що не вкладаються в загальну, наперед задану, концепцію»¹. Репортаж на виробничу тематику давав можливість читачам відчувати себе на місці події, нібито власними очима побачити предмет зображення.

У період розгортання капітального будівництва на шахтах, заводах, фабриках до східних регіонів України була прикута особлива увага письменників, журналістів, культурних діячів. Вони на власні очі хотіли побачити, як змінюється життя робітників у містах, як впливають грандіозні проекти індустріалізації на економіку країни. Відтак одна за одною виходять у світ збірки репортажів на виробничу тематику – В. Владка «Донбас – золота країна», П. Лісового «На порозі нової України (Дніпрельстан)», Ол. Борзаківського «По незнаних закутках», П. Мельника «Трамваї у ярах», репортажі Д. Степаніва «З бльокнотом по руднях», Ол. Полторацького та Д. Сотника «Донбас на півдорозі», Д. Назарова «В місті вугілля й металу», А. Гербута «Подоріж під землею», Ст. Антонюка «Донбасові кадрів, країні вугілля», А. Гака «Від Києва до Дніпрельстану», Ол. Озерова «Чималенький комбінат», Д. Назарова «Один день у забої», Б. Борисенка «Дніпро індустріалізується», Г. Кириєвського «Фабрика жіночої праці», С. Дніпропетровського «Велетень металургії» та ін.

Проте саме в той час, як зазначає І. Прокопенко, у виданні «Журналіст» офіційному органі всесоюзної журналістської організації, почалася дискусія на тему, чи потрібен при соціалізмі журналіст-репортер. Адже, на думку ініціаторів дискусії, репортер був уособленням індивідуальної праці, що протистояла колективній творчості мас, прийоми старого буржуазного репортажу не могли застосовуватися в молодій радянській пресі².

Самі поняття «репортер», «репортерська праця» тогочасними теоретиками бралися під сумнів. Так, І. Ворошилін у статті «Репортаж і репортер» зазначає, що «центр тяжіння роботи репортера полягає у відображенні життя з документів, у той час як центр тяжіння робкора полягає у відображенні

¹ Васків, М., *Конфлікт бажаного і дійсного в нарисі «Сади» кубанського письменника О. Розумієнка // Синопис: текст, контекст, медіа*, 2015, № 1, URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2015_1_4.

² Прокопенко, І., *Репортаж в газеті*, Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 1959, с. 11.

живої дійсності»¹. А І. Прокопенко зауважує, що журналісти, які збирали для газет інформацію, «соромилися називати себе репортерами, бо слово „репортер” ледь не вважалось лайкою»².

Однак така ситуація тривала недовго. «У вихованні висококваліфікованих журналістських кадрів почали відчувати потребу й на вершині політичної піраміди. Відповідне формування свідомості через друковані ЗМІ, що домінували на тогочасному рівні розвитку технологій, потребувало нових форм ідеологічної боротьби»³. У 1935 році на захист репортера виступила газета «Правда». У статті «Про радянського репортера» газета писала: «Репортер – це слово ще соромляться вимовити деякі редактори. Дарма! Репортер – це слово не лайливе. Вірно, воно прийшло до нас з буржуазної преси. Але, як і багато інших термінів, що перейшли до нас з капіталістичного словника, і це слово в нас наповнилось іншою суттю»⁴. Після цього репортаж почав відроджуватися на сторінках радянської періодики.

Галичина, Закарпаття, Буковина, які опинилися під владою Польщі, Чехословаччини, Румунії, у скрутних обставинах суспільного й культурного життя, незважаючи на цензурні утиски, змогли видавати власні національно-патріотичні видання. Репортаж у західноукраїнській періодиці міжвоєнного періоду здобув право на існування, успішно виконуючи покладені на нього завдання, – оперативно, динамічно, яскраво повідомляти про найвагоміші події, які відбуваються в країні, дати можливість читачу бути ніби поряд із репортером і разом із ним відчувати подію. У тогочасних репортажах автори часто висловлюють власні емоції та почуття, що надає матеріалам більшої певності.

Розглянемо, наприклад, репортаж «Два хлопці гинуть за Україну», надрукований у виданні «Розбудова нації» (ідеологічний орган Проводу Українських націоналістів) за січень-лютий 1933 рік. Репортаж відображає суспільно значущу для українського народу подію – страту В. Біласа та Д. Данилишина за те, що вони скоїли замах на начальника східного відділу міністерства закордонних справ Польщі Т. Голувка, який був причетний до проведення політики «пацифікації» у Західній Україні. Події в репортажі викладаються в хронологічній послідовності. Автор матеріалу О. Грицай точно вказує на час і місце, де відбувається страта: «*Це п'ятниця, 23 грудня*

¹ Ворошилин, І., *Репортаж и репортер* // Красная печать, 1926, № 16, с. 47.

² Прокопенко, І., *Репортаж в газеті*, Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 1959, с. 12.

³ Василенко, М., *Динаміка розвитку інформаційних та аналітичних жанрів в українській пресі*, Київ: Вид-во Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2006, с. 123.

⁴ Прокопенко, І., *Репортаж в газеті*, Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 1959, с. 12.

1933 р., у Львові, раннім ранком у тюрмі Бригідки. Година шоста, тридцять хвилин» (Розбудова нації. – 1933. – ч. 1-2 (60-61)). Журналіст вибирає найяскравіші та найемоційніші моменти того, що відбувається: «*Два молоді хлопці йдуть віддавати життя за Україну. Ось двері тюремної келії вже відчинилися і їх виводять. На їх смертельно перетомлені лиця паде блиск сліпучого електричного світла... Ось вони вже стоять під шибеницею, на якій їхні молоді тіла швидко схолонуть холодом смерти...*» (Розбудова нації. – 1933. – ч. 1-2 (60-61)). Репортер також детально описує свої безпосередні відчуття, враження від побаченого: «*... так важко воно, так прескорбно важко дивитися в цю хвилю й востаннє на збілілі обличчя тих двох засуджених*» (Розбудова нації. – 1933. – ч. 1-2 (60-61)), що є реальним доказом того, що журналіст дійсно був присутнім на місці події. За допомогою такого опису проявляються особисті симпатії автора й репортаж набуває виразно суб'єктивного забарвлення. Текст репортажу впливає на читачів, їх погляди та думки, тим самим він формує світогляд українського читача, піднімає його патріотичний дух.

В аналізованому репортажі також присутні відступи-спогади – автор пригадує основні віхи життя двох молодих хлопців, наголошуючи на тому, що вдатися до вбивства їх змусив жорстокий польський окупаційний режим: «*Хоч Білас і гарно вчився, мусив задля недостатку покинути школу і служити у крамниці... Та ще та обставина, що за пласт був караний ляхами 3-місячною тюрмою*» (Розбудова нації. – 1933. – ч. 1-2 (60-61)). Така вставка поглублює виклад подій, а також дозволяє глибше проаналізувати явище.

Передаючи власні переживання, думки, настрої, журналіст не просто повідомляє про подію, він zarazом і оцінює її. Так репортаж виходить за межі інформаційних жанрів, набуваючи аналітичних та публіцистичних рис.

Досить популярними серед читачів того часу були репортажі Романа Голяна. Цей журналіст був чи не єдиним серед українських журналістів у Львові, хто майже кожного року виїздив кудись за кордон і звідти прислав свої оригінальні репортажі. Репортажі Р. Голяна друкувалися в галицьких виданнях «Неділя», «Діло», «Новий час», наприклад: «В таборах німецької праці» (Діло. – 1934. – 3-4 грудня), «Там, де прокидається український нарід (Вражіння з подорожі по Закарпатській Україні)» (Діло. – 1934. – 12 грудня), «Там, де прокидається український нарід (Вражіння з подорожі по Підкарпатській Русі)» (Діло. – 1934. – 13 грудня), «Nem, nem, soha! (Репортаж з поїздки по Мадярщині)» (Діло. – 1934. – 23 грудня), «Мирним шляхом хочемо ревізії кордонів (Репортаж з поїздки по Мадярщині)» (Діло. – 1934. – 27 грудня), «Зі Львова до Ковна» (Діло. – 1935. – 18 вересня), «В далекій кратні білих ночей (Фрагменти з подорожі по Фінляндії)» (Діло. – 1936. – 6 січня), «Басарабія – забута країна» (Діло. – 1936. – 4 жовтня), «Дива над Велтавою» (Діло. – 1936. – 24 листопада), «В країні без імені» (Діло. – 1937. – 26 бе-

резня), «На межі Сходу і Заходу» (Діло. – 1937. – 13 жовтня) та ін. Пізнавальними були його репортажі з Карпатської України, куди він, як кореспондент видання «Діло», виїхав нелегально: «У премієра Карпатської України» (Діло. – 1938. – 29 листопада), «Карпатська Україна боронить своїх кордонів» (Діло. – 1939. – 16 березня), «Мадяри під Хустом – зрада словаків» (Діло. – 1939. – 17 березня), «Завзяті бої за Хуст» (Діло. – 1939. – 19 березня), «Криваві бої за Великий Бичків» (Діло. – 1939. – 22 березня) та ін.

Справжньою сенсацією стали опубліковані на сторінках галицьких часописів міжвоєнного періоду репортажі на мандрівну тематику Софії Яблонської. Репортерка, «чи не перша галичанка, що пустилася в широкий світ власними силами»¹, побувала в Північній Африці, Південно-Східній Азії, Північній та Південній Америці, Австралії й після кожної мандрівки виходили її репортажні збірки: «Чар Марока» (1932), «З країни рижу та опію» (1936), «Далекі обрії» (1939). Крім того, її репортажі часто друкувалися в тогочасних часописах «Жіноча Доля», «Нова Хата», «Нові Шляхи», «Ми і Світ», «Назустріч», «Діло». Даючи характеристику збірці репортажів «Далекі обрії», М. Рудницький писав, що Софія Яблонська має «не тільки нюх репортера, що мусить бути потрохи актором і детективом, але й талант оповідача, для якого нема такої сірої, звичайної теми, яка не перемінилась би в неї в небуденну пригоду, її уява легка, жива, запальна – коли хочете романтична, проте ясна, не затягнена мрякою»².

У часи Другої світової війни в Радянському Союзі завмирають дискусії про доцільність репортажу як жанру періодики. У 1941-1945 рр. уся радянська преса було зорієнтована на вирішення таких нагальних завдань, як: зміцнення віри людей у перемогу, піднесення народного духу та підвищення працездатності.

На практиці починається бурхливий розвиток репортажу на військову тематику. Головним завданням репортажу цього періоду було показати підступні задуми ворога, розкрити його загарбницькі плани, а також пояснювати населенню та воякам, що війна для радянського народу є справедливою, оскільки вона захищає батьківщину від віроломних окупантів. У перші дні війни газета «Правда» опублікувала серію репортажів, у яких пропагувався справедливий характер війни, і які мали сприяти мобілізації зусилля народу на відсіч ворогові: *«В момент, когда Вячеслав Михайлович Молотов подошел к микрофону, чтобы по поручению советского правительства и его главы – великого Сталина сообщить советскому народу о неслыханной провокации германских фашистов, на заводе имени Менжинского был объявлен обеденный перерыв. Из радиорупоров раздались полные достоинства и силы слова*

¹ Українка з Китаю в переїзді через Ньюйорк // Діло, 1934, 25 жовтня, с. 3.

² М. Р., Великий репортаж С. Яблонської // Діло, 1939, 19 березня, с. 10.

тов. Молотова. Коллектив рабочих, мастеров, инженеров, служащих слушал с напряженным вниманием. С каждой минутой лица становились все серьезнее и грознее. Наглый налет на советские города. Пролита кровь. Люди сжимали кулаки, раздавались возгласы негодования и гнева» (Правда. – 1941. – 23 июня); «На красном полотнище крупными буквами выведены гордые слова: «Весь наш народ будет воевать за родину, за честь, за свободу». Люди один за другим поднимаются на трибуну. Ненавистью к фашистской Германии, гневом против подлой шайки убийц, посмевиших посягнуть на отечество трудящихся, наполнены речи выступающих» (Правда. – 1941. – 23 июня); «Чистый заводской двор. Вокруг только что сооруженной трибуны быстро собираются рабочие. Еще до начала митинга все горячо обсуждают речь товарища Молотова. Везде чувствуется глубокое спокойствие и уверенность – уверенность у своих силах, в грядущей победе над германскими фашистами» (Правда. – 1941. – 23 июня).

Репортажі на військову тематику розкривали мотиви героїчних вчинків, створювали атмосферу ненависті до ворога, прагнення до військового подвигу, звитяги, подолання страшних труднощів і принесення жертв задля захисту Батьківщини та кінцевої перемоги. Репортажі періоду радянсько-німецької війни характеризуються також тонким ліризмом, пафосом життєствердження й віри в перемогу.

Під час наступальних операцій з'являлися матеріали, що зображали картини воєнних битв: «Бой начался с полудня. Немцы бросили против нашей дивизии большое число танков и броневиков. Вслед за ними шла пехота густыми цепями. Огненная стена разрывов встала на пути наступавшего врага. Это вела подвижной заградительный огонь дивизионная артиллерия в то время как батальонные пушки поражали первую волну танков прямой наводкой. Часть немецких танков все же прорвались сквозь этот артиллерийский шквал и ринулись дальше, пытаясь вызвать панику среди советских пехотинцев. Но этого то и не удалось достичь немцам...» (За честь Родины. – 1943. – 9 июля). У період, коли радянські війська відступали, увага журналістів була прикута до окремих бійців: «Майора Шитова мы застали в его землянке. Высокий, плечистый человек с загорелым, открытым и привлекательным лицом, командир энской части, орденноносец майор занят сейчас приготовлениями к серьезной операции...Неровное колеблющееся пламя свечи освещает фигуру майора, низко склонившегося над картой. Причудливые тени бегают по стенам землянки. Быстро мелькает карандаш на листках блокнота... Шитов что-то шепчет про себя. Улыбка скользит по его губам...» (За честь Родины. – 1941. – 4 сентября).

Однак, як зазначає М. Василенко, «навіть під час війни, що теоретично мала посилити репортажну складову в тогочасній газетно-журнальній періодиці, такого не відбулося. Репортаж, що підлягав суворій цензурі, став обме-

жуватися стриманим описом факту подій із шаблонними фразами, стереотипами. Не допускалися яскраві порівняння, асоціації»¹.

У 1955 році на сторінках журналу «Радянська преса» («Советская печать») з'явився матеріал А. Распевина «Потрібен репортер, потрібен репортаж», у якому автор шкодує, що не вистачає майстрів живої подачі матеріалу². Тема була підтримана на сторінках журналу в рубриці «Трибуна журналіста», де обговорювалися жанрові проблеми. Публікуються відгуки журналістів-практиків із такою ідеєю: репортаж про СРСР потрібен для зарубіжного читача. Відчувається потреба в жанрі, який би яскраво показував подію, емоційно впливав на читачів. Після цього в газетах та журналах почали з'являтися рубрики «Репортаж дня», «Репортаж з місця події» та ін. «Час покінчити з безплідними дискусіями про те, – писала «Правда», – чи потрібен репортер в газеті. Відсутність оперативного репортажу робить газетну сторінку в'ялою, нецікавою... Кожен журналіст повинен оволодівати мистецтвом репортажу...» (Правда. – 1958. – 11 липня).

М. Василенко зауважує, що «потреба в репортажі була викликана не індивідуальними творчими запитами окремих індивідів, а потребою розвитку нової технологічної епохи, науково-технічної революції»³.

Тим не менше, репортаж отримав потужний імпульс для розвитку. У газетах і журналах все частіше з'являються матеріали цього жанру. «В Україні жанр репортажу фактично заново опанували журналісти двох молодіжок – «Комсомольського знамени» і «Молоді України»⁴. Шпальти тогочасної партійно-радянської преси зарясніли репортажами з місць про рейдові перемоги окремих колективів, творчі здобутки науковців та митців. Репортажі декларували бездоганність радянської цивілізації, доводили неминучість всесвітньої перемоги комунізму, повідомляли про трудові досягнення радянських людей, зростання народного добробуту. У матеріалах відчувається впевненість автора в справедливість та непереможність справи побудови комунізму: «...Ось стоїть Тетяна Бенісева біля невеличкої залізної шафи. Це експериментальна топильна піч. Обличчя дівчини зосереджене, серйозне. Пильним оком стежить вона за стрілкою амперметра... Стрілка приладу, який вимірює високочастотний струм, повільно починає рухатися вперед... Цією роботою молодий науковець не тільки доведе свою зрілість, але й внесе нове в передову радянську науку» (Молодь України. – 1957. – № 194).

¹ Василенко, М., *Динаміка розвитку інформаційних та аналітичних жанрів в українській пресі*, Київ: Вид-во Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2006, с. 123.

² Распевин, А., *Нужен репортер, нужен репортаж* // Советская печать, 1955, № 2.

³ Василенко, М., *Динаміка розвитку інформаційних та аналітичних жанрів в українській пресі*, Київ: Вид-во Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2006, с. 124.

⁴ Там само, с. 125.

У репортажі «Майстри смачних продуктів» журналісти В. Баланда й Г. Позняк розповідають про роботу Ново-Українського сирзаводу й для переконливості, аби показати читачам, як працюють цехи та наскільки якісні продукти вони виготовляють, вони подають таку емоційну картину: *«Їх лише четверо в цеху. Чотири пари швидких рук все встигають. Дівчата своєчасно готують апаратуру, стежать за безперервним постачанням пари і дуже ошадливо використовують сировину. За півріччя в цеху вироблено 16 тонн молочного цукру-лактози при плані 14 тонн. Вся продукція прийнята вищим сортом»* (Молодий комунар. – 1960. – 4 вересня).

Тогочасний репортаж, як і уся радянська журналістика загалом, був важливим чинником «ідейно-політичного, трудового та морального виховання широких мас трудящих, могутньою зброєю партії в мобілізації народу на боротьбу за успішне виконання величній Програмі комуністичного будівництва»¹ і не міг виходити за встановлені ідеологічні межі.

Партійно-радянською пресою всебічно підтримувалася офіційно усталена думка про «виняткові успіхи СРСР у царині економіки, сільського господарства, освіти, культури»². Усе зображуване в тогочасних репортажах сягало «світлих висот», виглядало привабливим, досконалим, хоча справжнє життя було далеким від ідеалу. Це й було значною вадою тогочасного репортажу, який не показував життя таким, яким воно є, а відображав його таким, яким воно мало бути, або яким його бачила радянська політична верхівка: *«На площі з'являється колона передовиків і новаторів виробництва Києва і Київської області, діячів науки і культури. Попереду – прапор міста. Він у руках токаря Київського верстатобудівного об'єднання, лауреата Державної премії СРСР, делегата XIX Всесоюзної партконференції П.О. Гончарука... В оформленні колон – рядки хроніки про трудові діла. Втілюючи в життя програмні настанови партії, трудящі столиці України і Київської області досягли помітних зрушень у соціально-економічному розвитку. Київські підприємства по темпах зростання промислового виробництва, а працівники сільського господарства області – по продажу зерна, всіх видів продукції тваринництва достроково виконали завдання трьох років п'ятирічки. Більше, ніж планувалося, випущено товарів народного споживання, надано послуг населенню. Виконуються плани введення в дію шкіл, лікарень, поліклінік. Стабільно працюють багато трудових колективів»* (Молодь України. – 1988. – 8 листопада).

¹ *Історія Української РСР: Українська РСР в період розвиненого соціалізму і будівництва комунізму (кінець 50-х–70-і роки): У 8 т. 10 кн. / Голов. ред. Ю.Ю. Кондуфор, Київ: Наук. думка, 1979, Т. 8, Кн. 2, с. 600.*

² Колісник, Ю., *Українська культура в контексті журнальної періодики 1950–1980-х років // Вісник Львівського університету, Серія журналістика, 2009, Вип. 39, с. 134.*

Активно репортаж в Україні почав розвиватися наприкінці 80-х років ХХ ст., у період «перебудови». Саме тоді М. Горбачов висунув два лозунги: «гласність» і «демократія», які суттєво вплинули на подальший розвиток суспільних процесів. Після впровадження гласності, засоби масової інформації отримали доступ до заборонених раніше тем, з'явився плюралізм думок, почали ламатися стереотипи, відомі факти та процеси отримали нову інтерпретацію. Репортаж у період «перебудови» відіграв важливу роль у звільненні громадської думки, у підготовці масової свідомості до зречення застарілих догм і сприйнятті нових цінностей.

Нового звучання репортаж набув із 1991 року, коли Україна стала незалежною державою. Бурхливий розвиток репортажу в пострадянський період – яскравий прояв закономірності, що полягає в залежності характеру жанру від об'єктивних обставин: демократизація суспільного життя спричинила інтенсивні культурні зв'язки із Заходом. Українські журналісти переймають досвід і методи організації творчої роботи європейських та американських редакцій. З проголошенням демократії декларується свобода слова, забороняється політична цензура, розширюється друкований простір держави. Саме тому перед сучасним репортажем постає мета – оперативно, правдиво інформувати, описувати події реального життя.

Отже, на ідейно-художній розвиток газетно-журнального репортажу передусім впливали суспільно-політичні процеси в країні. Репортажі періоду національно-визвольної революції фіксували сам процес визвольних змагань, відображали героїчну боротьбу за соборну незалежну Україну, описували долі багатьох її учасників, та стали хронікально-документальними свідченнями складних та суперечливих процесів, які відбувалися на той час в Україні.

Журналісти періоду «червоного Ренесансу» шукали нових форм для втілення власних ідей, тому репортажі, які описували життя й культуру інших країн, невідомі або маловідомі куточки України захоплювали читачів оригінальним стилем, цікавими відступами, легким гумором. Чималі накладі журналів, у яких публікувалися репортажі на мандрівну тематику, свідчать про їх надзвичайну популярність у читачів.

Репортажі радянської доби були під впливом жорсткої цензури, суворо лімітованої інформації, тому автори не мали змоги вільно висловлювати свої погляди й думки, відображати дійсність такою, якою вона була насправді.

Репортаж у період «перебудови» відіграв важливу роль у звільненні громадської думки від радянського мислення, проте нового розвитку газетно-журнальний репортаж набув із відновленням Україною незалежності. Процес відродження українського суспільства, демократичний розвиток країни, ринкові перетворення, соціально-економічні негаразди впливають на оновлення проблематики репортажу. Сучасний пресовий репортаж широко й система-

тично охоплює різні сторони суспільного життя, завжди відповідає запитам читача, його життєвим і професійним потребам.

Література

1. Бойко, О., *Історія України: навч. посіб.*, Київ: Академвидав, 2008, 688 с.
2. Василенко, М., *Динаміка розвитку інформаційних та аналітичних жанрів в українській пресі*, Київ: Вид-во Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2006, 236 с.
3. Васьків, М., *Конфлікт бажаного і дійсного в нарисі «Сади» кубанського письменника О. Розумієнка* // Синопис: текст, контекст, медіа, 2015, № 1, URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2015_1_4.
4. Васьків, М., *Українські мандрівні нариси 1920-30-х рр. і «Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича* // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: збірник наукових праць, Київ, 2012, Вип. 24-25, с. 236-237.
5. Виллен, Ж., *Очерки о репортаже. Его отцом был Геродот* // Журналист, 1970, № 3, с. 7-10.
6. Владимиров, В., *Історія української журналістики (1917-1991): навч. посіб.*, Київ: МАУП, 2007, 147 с.
7. Ворошилин, И., *Репортаж и репортер* // Красная печать, 1926, № 16, с. 47.
8. Галлер, М., *Репортаж: навч. посібник / за загал. ред. В. Ф. Іванова*, Київ: Академія Української преси, Центр Вільної Преси, 2011, 348 с.
9. Здоровега, В., *Теорія і методика журналістської творчості*, Львів: ПАІС, 2004, 268 с.
10. *Історія Української РСР: Українська РСР в період розвиненого соціалізму і будівництва комунізму (кінець 50-х–70-і роки): У 8 т. 10 кн.* / Голов. ред. Ю.Ю. Кондуфор, Київ: Наук. думка, 1979, Т. 8, Кн. 2, 700 с.
11. Капушинський, Р., *Подорожі з Геродотом*, Київ: Юніверс, 2011, 196 с.
12. Колісник, Ю., *Українська культура в контексті журнальної періодики 1950-1980-х років* // Вісник Львівського університету, Серія журналістика, 2009, Вип. 39, с. 122-144.
13. М. Р., *Великий репортаж С. Яблонської* // Діло, 1939, 19 березня, с. 10 (М. Р. – криптонім М. Рудницького).
14. Прокопенко, І., *Репортаж в газеті*, Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 1959, 157 с.
15. Распевин, А., *Нужен репортер, нужен репортаж* // Советская печать, 1955, № 2.
16. Сінченко, О., *Роман «Крила» Володимира Кузьмича: особливості поетики* // Україністика: минуле, сучасне, майбутнє II: збірник статей учасників міжнародної конференції, Брно: Університет імені Масарика, 2009, с. 494-501.
17. *Українка з Китаю в переїзді через Нью-Йорк* // Діло, 1934, 25 жовтня, с. 3.

MOMENTE DIN VIAȚA PĂRINTELUI MAKSYM SANDOVYCI

Cătălin Dehelean

Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, România
gravedale01@yahoo.com

Анотація. *Моменти з життя отця Максима Сандовича.* Ця стаття – спроба описати розвиток людини. Найважливіші етапи розвитку пояснюються у світлі відповідного історичного контексту. Його народження було не випадковістю, а результатом історії, яка триває більше п'яти століть. Його освіта була результатом виборів, які повинні були зробити всі члени його роду. Його доросле життя – це відданість певним ідеалам. Його смерть є результатом нав'язливого вибуху суспільства, не здатного прийняти існуючі в ньому глибокі суперечності й яке не зробило нічого для їх послаблення. Його спадщина – це зусилля та надія.

Ключові слова: Максим Сандович, історія, релігія, українці, Перша світова війна.

Abstract. *Moments in the life of Father Maxim Sandovich* is an attempt to describe the development of a human being. The most relevant stages in his development are always set against the proper historical context. His birth is not accidental but the result of a history which spans more than five centuries. His education is the result of the choices his own people were confronted with. His adult life is the life of a commitment to certain ideals. His demise is not accidental. He lived in an ossified society which maintaining the semblance was everything. This society had developed in such a way that it was full of inherent contradictions. However, instead of trying to iron them out. It decided to expand. The predictable result was the explosion of this society. But he did not live in vain, for he has shown that with struggle comes hope.

Keywords: Maxim Sandovich, history, religion, Ukrainians, World War I.

Introducere

Inițial, am dorit să scot în evidență aportul limbii ucrainene la vocabularul limbii române. Această dorință nu era întâmplătoare, fiindcă ar fi venit în completarea unui articol despre aportul limbii slave vechi la formarea planurilor limbii române. Acest lucru ar fi generat o listă lungă de cuvinte cu transcrieri și transliterări și ar fi avut o oarecare semnificație din punct de vedere lingvistic. Dar ar fi fost o chestiune cunoscută în cercurile de specialitate și, în consecință ar fi prezentat un interes mai redus. A doua idee a fost o privire de ansamblu a veacului al XX-lea prin perspectiva a trei persoane: un om născut în Galiția rurală a secolului al XIX-lea, părintele Maksym Sandovyci (în ucr.: Максим Сандович), pentru Primul Război Mondial; un membru al casei de Habsburg, Arhiducele Wilhelm de Austria, pentru cel de-al Doilea Război Mondial; precum și un locuitor al Muni-

cipiului Odesa care și-a satisfăcut stagiul militar în Republica Democrată Germană la sfârșitul anilor 1970, Volodimir Tarasiuc (în ucr.: Володимир Тарасюк), pentru ultima jumătate a secolului al XX-lea. Dar am realizat destul de repede că această încercare descriptivă ar fi fost destul de curajoasă și de lungă. În consecință, m-am reorientat spre o scurtă trecere în revistă a unei singure biografii relevante. Alegearea nu a fost prea grea, fiindcă orice descriere începe cu trecutul.

Originile

Maksym Timofeevyci Sandovyci (în ucr.: Максим Тимофійович Сандович) s-a născut la 1 februarie 1888, în satul Jdynea (în ucr.: Ждиня)¹. La sfârșitul secolului al XIX-lea, Jdynea se găsea în Regatul Galіției și Ludomeriei, parte a Cisleitaniei (în ucr.: Долитавщина), un nume scurt și colocvial pentru pretențiosul Regatele și Țările Reprezentate în Consiliul Imperial, denumirea oficială a Austriei în Imperiul Austro-Ungar. Astăzi, se găsește în Polonia și se numește Zdynia. Jdynea este o străveche vatră a lemkienilor, o populație vorbitoare a unui grai vestic al limbii ucrainene.

Pe lângă limbă, un element definitoriu al culturii respective este religia. Pentru a înțelege, însă, situația religioasă a culturii respective este necesar să facem un scurt periplu în trecut.

În secolul al XIII-lea, între anii 1220 și 1240, a avut loc marea invazie mongolă (în ucr.: Західний похід монголів)² care a distrus Rusia Kieveană (în ucr.: Київська Русь)³. În secolele al XIV-lea și al XV-lea, jumătate din teritoriile Rusiei Kieveane sunt cucerite de Marele Ducat al Lituaniei. Este vorba de teritoriile Cnezatului Polotscului (în ucr.: Полоцьке князівство), Cnezatului Volâniei (în ucr.: Волинське князівство), Cnezatului Kievului (în ucr.: Київське князівство), Vestul Cnezatului Smolenscului (în ucr.: Смоленське князівство), vestul Cnezatului Cernigovului (în ucr.: Чернігівське князівство) și de vestul Cnezatului Pereiaslavului (în ucr.: Переяславське князівство); cu alte cuvinte, tot Belarusul actual și două treimi din Ucraina actuală. Dar expansiunea lituaniană a fost oprită de ascensiunea Cnezatului Moscovei (în ucr.: Московське князівство), iar aristocrația lituaniană a trebuit să se reorienteze spre o alianță cu Regatul Poloniei care cucerise deja vechiul Cnezat al Haliciului (în ucr.: Галицьке князівство).

Din 1386, Marele Ducat al Lituaniei (în ucr.: Велике князівство Литовське) și Regatul Poloniei (în ucr.: Корона Королівства Польського) se află în uniune personală sub dinastia Iagelonă (în ucr.: Ягеллонія). Are loc un proces de integrare care culminează în 1596 cu unirea politică a celor două state, noul stat numindu-se oficial Republica celor Două Națiuni (în ucr.: Республіка Обох Націй).

¹ Charkiewicz: 2008, pp. 13-15.

² Leiserowitz: 2008, p. 42.

³ Dvornik: 1962, p. 26.

Dar procesul de integrare nu era doar unul politic ci și religios. Pe plan religios, acesta presupunea convertirea la catolicism a populației. Însă, nici samovolnicia, nici prozelitismul în rândul populațiilor din vechea Rusie Kieveană, adică a belorușilor și a ucrainenilor nu a dat roade. Așadar, noul stat a făcut presiuni pentru a obține cel puțin recunoașterea episcopului Romei ca întâi-stătător al bisericii, după modelul aplicat deja cu succes în comunitățile grecești din peninsula italică, adică o uniune ecleziastică cu Biserica Romei. În 1596, este organizată, cu sprijin intelectual iezuit, Uniunea de la Brest (în ucr.: Берестейська унія)¹. Aceasta se voia a fi întreruperea comuniunii cu Biserica Ortodoxă. Rezultatul a fost Biserica Uniată din Republica Polonă (în ucr.: Унійна церква в Речі Посполитій) Succesul acestui act a fost cel puțin discutabil. În realitate, cea mai mare parte a pravoslavnicilor nu au acceptat-o. Ca tendință, uniația a fost impusă politic și social mai mult înspre vest, adică în Galiția, iar, spre est, din ce în ce mai slab. De asemenea, unde a fost impusă, au apărut și alte forme de protest care au culminat cu răscoale. Un punct de cotitură în această evoluție istorică este Răscoala lui Hmelnyțkyi (cf. și denumirea teritoriului, în ucr.: Хмельниччина)², numită după conducătorul acesteia, Bohdan Zynovii Myhailovyci Hmelnyțkyi (în ucr.: Богдан Зиновій Михайлович Хмельницький). Aceasta a început în 1648 și a devenit un război în toată puterea cuvântului care s-a încheiat în 1657 și a marcat începutul declinului stăpânirii poloneze și ascensiunea statului Țaratului Moscovei (în ucr.: Московське царство) în ținuturile dintre Don și Nistru (în ucr.: землі між Доном та Дністром).

În vecinătate, în Principatul Transilvaniei (în ucr.: Князівство Трансільванія), care stăpânea regiunea Transcarpatia (în ucr.: Закарпатська область), este organizată și proclamată, în 1646, Uniunea de la Ujhorod (în ucr.: Ужгородська унія)³. În acest fel, vestul populației vorbitoare de limba ucraineană a intrat sub incidența uniației religioase cu Roma.

Puțin mai târziu, în urma războaielor turco-austriece, sunt duse tratative de pace la Carloviț (în ucr.: Карловицький конгрес) 1698-1699, iar tratatul⁴ rezultat acordă Principatul Transilvaniei Imperiului Habsburgic (în ucr.: Габсбурзька монархія). În 1772, are loc prima împărțire a Poloniei (în ucr.: Перший поділ Речі Посполитої)⁵, iar Imperiului Habsburgic anexează Galiția. Imperiul Habsburgic era orientat spre Roma, iar religia în sine devine un mijloc de impunere a autorității Curții Imperiale de la Viena asupra populațiilor din teritoriile pe care le stăpâneau. Uniația devine o politică de stat, iar vorbitorii de ucraineană sunt forțați să i se supună, cu ajutorul elitelor politice și religioase locale.

¹ Senyk: 1996, pp. 103-144.

² Chirovsky: 1984, p. 176.

³ Nemes: 1968, pp. 365-388.

⁴ Bideleux, Jeffries: 1998, p. 86.

⁵ Lukowski, Zawadzki: 2001, p. 84.

Desigur, mai era și Bucovina (în ucr.: Буковина). Ocupată în 1774 și anexată în 1775¹, era locuită pe jumătate de vorbitori de limbă ucraineană. Din motive tactice, curtea de la Viena nu a impus uniația în acest teritoriu. În 1783, împăratul Iosif al II-lea (în ucr.: Йосиф II) a creat Eparhia Ortodoxă a Bucovinei (în ucr.: Православна Єпархія Буковини)² care să cuprindă toate parohiile ortodoxe de pe teritoriul Bucovinei, cu sediul la Cernăuți (în ucr.: Чернівці). A fost episcopie până în 1873, când a fost ridicată la rang de arhiepiscopie. Însă, aceasta era, asemenea Bucovinei, atent supravegheată și controlată de la Viena, pentru a limita, în fapt și de drept, orice libertate de mișcare și exprimare. Oamenii aveau libertate de mișcare doar în măsura în care nu se exprimau prea vehement pentru a cere vreo schimbare. Și, desigur, această relativă relaxare nu avea voie să se extindă asupra Galiciiei, chiar dacă cele două posesiuni austriece au fost amalgamate din punct de vedere administrativ de câteva ori.

Așadar, cine dorea să iasă din acest mediu nu prea avea oportunități în vestul teritoriilor locuite de ucraineni, aflate în Imperiul Austro-Ungar.

Educația și formarea

În acest context, tânărul Maksym Timofeevici Sandovyci a fost trimis la școala primară din Görlitz (în ucr.: Горлиці), astăzi Gorlice, apoi este înmatriculat la un gimnaziu din Jassel (în ucr.: Ясло), astăzi, Jasło. Se mută cu la Neu Sandez (în ucr.: Новий Сонч), astăzi, Nowy Sącz, unde își continuă studiile³. Aflat în căutări duhovnicești, intră într-o mănăstire greco-catolică a Ordinului Sfântului Vasile cel Mare (în ucr.: Чин святого Василя Великого), pe care o părăsește după câteva luni, fiindcă nu găsește ceea ce caută⁴. În 1904, pleacă la Poceaev (în ucr.: Почаїв) care, în acea perioadă, se afla în Imperiul Rus (în ucr.: Російська імперія) la granița cu Imperiul Austro-Ungar. Aici, intră la Lavra Adormirii Maicii Domnului de la Poceaev (în ucr.: Почаївська Свято-Успенська Лавра) unde se implică în viața obștească.

În mod nesurprinzător, începutul legendar al Lavrei Adormirii Maicii Domnului de la Poceaev are legătură cu Marea invazie tătără din secolul al XIII-lea. Se pare că aceasta a fost înființată de niște călugări refugiați care s-au oprit pe locul respectiv în urma unei minuni. Mănăstirea este atestată documentar în 1527⁵. În urma Uniunii de la Brest din 1596, Lavra Poceaevului rămâne ancorată ferm în ortodoxie. Un important susținător al ortodoxiei, Sfântul Iov al Poceaevului (în ucr.: Іов Почаївський)⁶, pe numele său de mirean Ivan Ivanovyci Zalizo (în ucr.:

¹ Scharr: 2010, p. 168.

² Plank, P.: 2004, p. 178.

³ Osadczy: 2007, pp. 544-546.

⁴ Charkiewicz: 2008, p. 13-15.

⁵ Лесков: 1882, pp. 227-236.

⁶ Кашуба: 2005, p. 350.

Іван Іванович Залізо) vine la Lavră în 1604. Mănăstirea Poceaevului a fost un centru cultural, tiparnița sa producând cărți de cult în limba slavonă bisericească (în ucr.: Церковнослов'янська мова). În 1675, Mănăstirea Poceaevului a supraviețuit în mod miraculos intactă unui asediu turcesc. În 1713, Mănăstirea Poceaevului este dată de autoritățile poloneze Bisericii Greco-Catolice și a fost locuită de călugări din Ordinul Sfântului Vasile cel Mare (în ucr.: Чин святого Василя Великого)¹. Între 1771 și 1784, a fost construită Catedrala Adormirii Maicii Domnului (în ucr.: Собор Успіння Пресвятої Богородиці) cu susținere financiară a sneazului polonez Mikołaj Bazyli Potocki (în ucr.: Микола Василь Потоцький)². După a Treia Împărțire a Poloniei (în ucr.: Третій поділ Речі Посполитої) din 1795³, Mănăstirea Poceaevului intră în componența Imperiului Rusiei, dar, în ciuda existențelor clerului ortodox rus, rămâne o mănăstire greco-catolică. Revolta din Noiembrie, care, de fapt, a avut loc între anii 1830-1831 (în ucr.: Листопадове повстання 1830-1831 років), a fost susținută de călugării greco-catolici de la Mănăstirea Poceaevului. În consecință, în 1832, Țarul Nicolae I (în ucr.: Микола I) acordă Lavra Poceaevului Patriarhatului Moscovei (în ucr.: Московський Патріархат), iar acesta o numește Lavră (în ucr.: Лавра) în 1833. Între anii 1861 și 1871, a fost construit Turnul-Clopotnița al Lavrei Poceaevului (în ucr.: Дзвіниця Почаївської лаври)⁴.

Aici, dorește să rămână Maksym Timofeevici Sandovyci. Dar, de acolo, este trimis la Jitomir (în ucr.: Житомир), reședința Guberniei Volâniei (în ucr.: Волинська губернія) la seminarul teologic ortodox din localitate cu o bursă acordată de Arhiepiscopul Volâniei și Jitomirului Antonie Hrapovițki (Архієпископ Волинський та Житомирський Антоній Храповицький), unde studiază teologie pastorală. Un fapt relevant pentru interesele sale din perioada formatoare este faptul că atât timp cât a studiat în Austro-Ungaria a fost un elev mediocru, dar la seminarul teologic a fost un student eminent. Absolvă seminarul în 1911. Se căsătorește cu Pelaghia Hrigorus (în ucr.: Пелагія Григорук), la rândul ei fiică de preot ortodox, și este hirotonit preot de mir.

Activitatea

Este trimis înapoi în ținutul său natal în Satul Hrab (în ucr.: Граб), astăzi, Grab ca preot misionar. În această localitate a reușit să-i convingă pe localnici care acum erau Greco-Catolici să se reîntoarcă la ortodoxie și a fost preotul lor. Aici, însă, trebuie clarificate două aspecte importante. El nu a pornit o cruciadă împotriva Bisericii Catolice. Obiecțiunile sale erau strict de natură dogmatică,

¹ Mironowicz: 2006, p. 423.

² Krasny: 2003, p. 114.

³ Lord, R.: 1925, pp. 481-498.

⁴ Osadczy: 2007, pp. 399-401.

păstrând relații amicale cu membrii clerului unit cu Roma. Apoi, este adevărat că a exprimat mereu idei rusofile, dar trebuie menționat faptul că acestea erau larg răspândite în comunitățile de lemkieni care, având în vedere experiențele istorice cu statul Austro-Ungar, erau suficient de realiști să nu se mai aștepte de la acesta la o schimbare de optică și la o emancipare reală¹. Așadar, părintele Maksym nu a făcut altceva decât să le vorbească localnicilor pe limba lor atât din punct de vedere confesional, cât și rațional. Autoritățile austriece erau însă speriate că vor pierde controlul asupra situației politice și sociale, au reacționat prompt, el fiind arestat de mai multe ori. În 1911, părintele Maksym a fost arestat de două ori și amendat cu sume relativ mari, iar paraclisul său închis. Dar aceste acțiuni au fost mai mult niște șicane polițienești, iar el a continuat să slujească și s-a implicat în acțiuni caritabile (în ucr: благодійність). În 1912², Parintele Maksym a fost arestat a treia oară. Spre deosebire de primele două dăți, trebuia să fie un succes legal împotriva separatismului pro-rus. Procesul a avut loc doi ani mai târziu, în 1914 în Municipiul Lemberg (în ucr: Львів). Pe banca acuzaților, a stat alături de el prietenul Ignatie Pylypovyci Hudyma (în ucr: Ігнатій Пилипович Гудима), care era, de asemenea, preot ortodox, readucând pe mulți la ortodoxie, printre care pe doi militanți pentru drepturile ucraïnenilor, redactorul ziarului Ruscaia Matița (în ucr: Російська Матица), Stepan Bendasiuc (în ucr: Степан Бендасюк) și studentul Vasyli Koldra (în ucr: Василь Колдра). Procesul a fost de la început extrem de mediatizat, iar surprizele pentru autoritățile vremii nu au încetat să apară. În primă fază, clerul greco-catolic din Galiția s-a solidarizat în mod public cu acuzații. Apoi, însuși juriul ales special doar dintre supuși de etnie poloneză i-a găsit nevinovați. Așadar, cu toții au fost eliberați. Cei doi laici, prevăzând represalii, au luat calea Rusiei, iar cei doi preoți s-au întors la parohiile lor.

Dar, din punct de vedere al autorităților, „problema” încă plana și trebuia rezolvată. Dacă justiția nu a reușit, a fost chemată armata. Astfel, la nici o lună mai târziu, Maksym Sandovyci a fost ridicat, împreună cu toți cei din casă: pe tatăl său Timofei (în ucr: Тимофій), pe fratele său Myholai (în ucr: Миколай), și pe soția lui Pelahia (în ucr: Пелагія)³.

Între timp, Austro-Ungaria a declarat, în mod discutabil, război Regatului Serbiei (în ucr: Королівство Сербії), la 28 iulie 1914. Declarația de război prezentată de ministrul de externe al Austro-Ungariei, contele Lopold von Berchtold (în ucr: граф Леопольд фон Берхтольд), împăratului Francisc Iosef I (în ucr: Франц Йосиф I) conținea un pasaj despre un atac⁴ lansat de forțelor armate sârbe de pe o navă cu aburi (în ucr: пароплав) asupra asupra forțelor armate austro-ungare concentrate în localitatea bănățeană Kevevára, Comitatul Timiș, Regatul

¹ Wendland: 2001, p. 505.

² Charkiewicz: 2008, pp. 18-19.

³ Osadczy: 2007, pp. 568-569.

⁴ Rauchensteiner: 1997, p. 92.

Ungariei (în ucr: Комітат Темеш, Королівство Угорщина), astăzi, Comuna Covin, Districtul Banatul de Sud, Regiunea Autonomă Voivodina, Republica Serbia (în ucr: Община Ковин, Південно-Банатського округу, Автономний край Воєводина, Республіка Сербія). Logica era simplă: forțele armate austro-ungare sunt deja implicate într-un conflict armat cu Serbia, mai rămâne doar ca comadantul suprem, adică Împăratul Francisc Iosef să le declare oficial război. Împăratul a semnat declarația de război sub forma respectivă, dar în versiunea înmănată guvernului sârb și dată publicității acel pasaj a fost șters, întrucât acel atac nu a avut loc. Deși cabinetul de la Viena ar fi dorit un război de scurtă durată, localizat în Serbia, declarația de război a activat un sistem de alianțe care a avut ca rezultat începutul Primul Război Mondial (în ucr: Перша світова війна). La început, propaganda austro-ungară, care era parte integrantă a armatei, încă se amăgea cu iluzia victoriei și cu speranța expansiunii teritoriale înspre sud, în Peninsula Balcanică (în ucr: Балканський півострів) și, desigur, înspre est, în Imperiul Rusiei. Dar realitatea a fost că acest conflict a fost unul cu fronturi relativ statice și cu pierderi umane și materiale uriașe.

Așadar, nu este de mirare că acțiunile de pedepsire extrajudiciară (în ucr: по-засудове покарання) erau justificate, în mentalitatea respectivă, de faptul că atunci era război și prioritatea era învingerea dușmanului. Și, astfel, au fost, pur și simplu, preluați de armată și duși la închisoarea din Görlitz (în ucr: В'язниця в Горлиці). La 6 septembrie 1914, părintele Maksym a fost dus în curtea închisorii și executat de către un pluton de execuție fără ca să fi început vreo procedură judiciară împotriva sa¹.

Urmări

Ulterior, familia sa fost internată în lagărul de concentrare Thalerhof (în ucr: Концентраційний табір Талергоф). Acest lagăr² a fost înființat de autoritățile austro-ungare în localitatea Abtissendorf din Austria, pentru a încarcera prizonieri de război de pe frontul din Galiția, dar și pe potențialii inamici din nord-estul imperiului lor. Este vorba despre oameni din Regatul Galiției și al Loudomeriei (în ucr: Королівство Галичини та Володимирії), Ducatul Bucovinei (în ucr: Герцогство Буковина) din partea austriacă a imperiului, precum și din Comitatele Maramureș (în ucr: Комітат Мармарош), Ugocea (în ucr: Комітат Угоча), Bereg (în ucr: Комітат Берег), Ung (în ucr: Комітат Унг), Zemplen (în ucr: Комітат Земплін), Șaroș (în ucr: Комітат Шарош) și Sepeș (în ucr: Комітат Спиш) din Regatul Ungariei.

Prizonierii de război erau în cea mai mare parte soldați și ofițeri din armata rusă care au avut neșansa de a cădea în mâinile armatei austro-ungare și reprezentau majoritatea populației, care, la apogeu, a atins aproximativ 10.000 de prizo-

¹ Charkiewicz: 2008, pp. 20-22.

² Holzer: 2008, p. 67.

nieri. Acest lagăr a funcționat între 4 septembrie 1914 și 10 mai 1917. În total, au fost încarcerați aproximativ 20.000 oameni. Lagărul a fost închis la câteva luni după urcarea pe tronul Austriei al ultimului său împărat, sub numele de Carol I (în ucr: Карл I) și al Ungariei al ultimului său rege, sub numele de Carol al IV-lea (în ucr: Карл IV). Prin acest colimator au trecut oameni din toate categoriile sociale, dar mai ales din cele văzute ca suspecte de regim: activiști culturali, juriști, preoți și oameni politici. Potențialii inamici era cei care puteau avea simpatii pentru Imperiul Țarist. Aceasta „definiție” îi excludea pe polonezi, care, în viziunea autorităților austro-ungare, nu puteau nutri asemenea gânduri. Așadar, populația țintă era, cu precădere, cea ucraineană, iar aceștia numărau, la paroxism, aproximativ 5000 de oameni, dintre care cel puțin 200 de studenți.

Condițiile de încarcerare erau groaznice: oamenii erau forțați să doarmă pe pământ, hrana era puțină și de calitate inferioară. Despre apă curentă și igienă nu putea fi vorba. În schimb, tortura și execuțiile erau la ordinea zilei. Deși execuțiile sumare erau, în mare parte, duse la îndeplinire cu un pluton de execuție, simbolul prin excelență, al lagărului era o spânzurătoare amplasată într-un loc central. După expunerea situației din teren, aceasta trebuie pusă în context. Lagărul Talerhof nu era un exemplu singular de abuz al drepturilor fundamentale ale omului. Fortificații, cazarme sau depozite au fost transformate în lagăre improvizate și utilizate peste tot în Europa, pentru a încarcera prizonieri de război și potențiali inamici din propriile rânduri. Partea tristă este că aceste fenomene se vor manifesta într-o formă mult mai acută și mai bine organizată în al Doilea Război Mondial și, sub diverse regimuri, până în ziua de astăzi.

În acest mediu, soția sa Pelaghia a dat naștere fiului lor pe care l-a numit tot Maksym și care a devenit, la rândul său, preot ortodox.

La mult timp după ce aceste evenimente au avut loc, părintelui Maksym i s-a făcut dreptate. În 1994, Biserica Ortodoxă Poloneză (în ucr: Польська православна церква) l-a canonizat ca martir sub numele de Maksym Horlytkyi (în ucr: Максим Горлицький)¹.

Bibliografie:

1. Bideleux, Jeffries: 1998 = Bideleux, R., Jeffries, I., *A History of Eastern Europe: Crisis and Change* (în rom.: *O Istorie a Europei de Est: criză și schimbare*) (în ucr: *Історія східної Європи: криза та зміни*), New York: Routledge, 1998.
2. Charkiewicz: 2008 = Charkiewicz, J., *Męczennicy XX wieku. Martyrologia Prawosławia w Polsce w biografjach świętych* (în rom.: *Mucenici ai secolului al XX-lea. Mucenicia Ortodoxă din Polonia în Viețile Sfinților*) (în ucr: *Мученики 20 століття. Мучеництво православ'я у Польщі в біографіях святих*), Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna, 2008.

¹ Charkiewicz: 2008, pp. 25-27.

3. Chirovsky: 1984 = Chirovsky, N., *The Lithuanian-Rus' commonwealth, the Polish domination, and the Cossack-Hetman State* (în rom.: *Uniunea Statală Lituaniano-Rusină, dominația polonă și Statul cazaco-hătmănesc*) (în ucr: *Республіка Лито-товсько-Руська, польське панування та козацько-гетьманська держава*), New York: Philosophical Library, 1984.
4. Dvornik: 1962 = Dvornik, F., *The Slavs in European History and Civilization*. (în rom.: *Slavii în cultura și civilizația europeană*) (în ucr: *Слов'яни в європейській історії та цивілізації*), New Brunswick: Rutgers University Press, 1962.
5. Holzer: 2008 = Holzer, A., *Das Lächeln der Henker. Der unbekannte Krieg gegen die Zivilbevölkerung 1914-1918* (în rom.: *Surâsul Călăului. Războiul necunoscut împotriva populației civile 1914-1918*) (în ucr: *Посмішка вішалки. Невідома війна проти мирного населення 1914-1918 років*), Darmstadt: Primus Verlag GmbH, 2008.
6. Krasny: 2003 = Krasny, P., *Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej 1596-1914* (în rom.: *Arhitectura bisericească în ținuturile rutene ale Republicii*) (în ucr: *Церковна архітектура на руських землях Речі Посполитої*), Kraków: Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003.
7. Качуба: 2005 = Качуба, М. В., *Іов Потсчайвський* (în rom.: *Iov Potseaevskyi*) (în ucr: *Іов Почаївський*), в: *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2005, Т. 3: Е - Й.
8. Leiserowitz: 2008 = Leiserowitz, R., *Die unbekanntes Nachbarn. Minderheiten in Osteuropa*. (în rom.: *Vecinii neștiuți. Minorități în Europa de Est*) (în ucr: *Невідомі сусіди. Менишини у Східній Європі*) Berlin: Ch. Links, Berlin, 2008.
9. Лесков: 1882 = Лесков, Н. С., *След ноги Богородицы в Почаеве* (în rom.: *Urma Piciorului Maicii Domnului din Poceaev*) (în ucr: *Слід Богородиці в Почаєві*) в: *Исторический вестник*, Санкт-Петербург, 1882, № 10.
10. Lord, R.: 1925 = Lord, R., "The Third Partition of Poland", in: *The Slavonic Review March Edition*, London: University College London, 1925.
11. Lukowski, Zawadzki: 2001 = Lukowski, J., Zawadzki, H., *A Concise History of Poland* (în rom.: *O Istorie concisă a Poloniei*) (în ucr: *Коротка історія Польщі*) Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
12. Mironowicz: 2006 = Mironowicz, A., *Kościół prawosławny w Polsce* (în rom.: *Biserica Ortodoxă în Polonia*) (în ucr: *Православна церква в Польщі*) Białostock: Białostockie Towarzystwo Historyczne, 2006.
13. Nemes: 1968 = Nemes, L., "The Ruthenian Uniate Church in Its Historical Perspective" (în rom.: *Biserica unită ruteană din perspectiva sa istorică*) (în ucr: *Руська уніатська церква в її історичній перспективі*) in: *Church History*, 1968, Vol. 37, No. 4.
14. Osadczy: 2007 = Osadczy, W., *Święta Rus'. Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji*. (în rom.: *Sfânta Rusi. Dezvoltarea și influența ideii de ortodoxie în Galiția*) (în ucr: *Свята Русь. Розвиток та вплив ідеї православ'я в Галичині*), Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007.
15. Plank, P.: 2004 = Plank, P., *Orthodoxe Kirche und Theologie in der Bukowina zur Zeit der Habsburgerherrschaft (1774-1918)* (în rom.: *Biserică și teologie ortodoxă în Bucovina din perioada stăpânirii habsburgice (1774-1918)*) (în ucr: *Православна церква та теологія на Буковині за часів габсбурзького правління (1774-1918)*) in: Martin Tamcke (Hrsg.), Münster: Blicke gen Osten, 2004, p. 178.

16. Rauchensteiner: 1997 = Rauchensteiner, M., *Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg* (în rom.: *Moartea vulturului bicefal. Austro-Ungaria și Primul Război Mondial*) (în ucr: *Посмішка вішалки. Австро-Угорщина та Перша світова війна*), Graz: Verlag Styria, 1997.
17. Scharr: 2010 = Scharr, K., *Die Landschaft Bukowina. Das Werden einer Region an der Peripherie 1774-1918* (în rom.: *Peisajul Bucovinei. Devenirea unei regiuni la periferie 1774-1918*) (în ucr: *Пейзаж Буковини. Ставши регіоном на периферії 1774-1918*), Weimar: Böhlau, 2010.
18. Senyk: 1996 = Senyk, S., "The background of the Union of Brest, part 1" (în rom.: *Condițiile Uniunii de la Brest*) (în ucr: *Передумови Берестейської унії*), in: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Vol. 21, Roma: Sumptibus PP. Basilianorum, 1996.
19. Wendland: 2001 = Wendland, A., *Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland, 1848-1915.* (în rom.: *Rusofilii din Galiția. Conservatorii ucraineni între Austria și Rusia, 1848-1915*) (în ucr: *Русофіли в Галичині. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848-1915*), Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001.

КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ УЧНІВ 10-11 КЛАСІВ

Олена Горошкіна

Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна
olenagoroshkina@gmail.com

Людмила Попова

Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна
pl09122003@gmail.com

Анотація. Розкрито особливості використання компетентісно орієнтованих завдань на уроках української мови. Наголошено на тому, що компетентісно орієнтовані завдання становлять пропонуваній учневі комплекс послідовних дій, виконання яких стимулюватиме самостійність у здобуванні знань, спонукатиме до креативності, сприятиме активізації його навчально-пізнавальної діяльності, набуттю життєвого досвіду тощо. Висвітлено сутність виокремлених у наукових працях таких складників компетентісно орієнтованих завдань: стимул, формулювання завдання, джерело інформації, критерії оцінювання. Наведено приклади компетентісно орієнтованих завдань. Висловлено припущення, що систематичне використання компетентісно орієнтованих завдань на уроках української мови спонукає учнів пошуку ефективних шляхів розв'язання проблем, якими можуть бути досягнення обопільної згоди задля подальшого розвитку партнерських стосунків, усунення конфліктних ситуацій тощо.

Ключові слова: компетентність, завдання, компетентісно орієнтовані завдання, структура компетентісно орієнтованих завдань.

Abstract. Competence-Oriented Tasks as a Means of Forming Communicative Skills of Students in Grades 10-11. The peculiarities of the use of competence-oriented tasks in Ukrainian language lessons are revealed. It is emphasized that the competence-oriented tasks are a set of consistent actions offered to the student, the implementation of which will stimulate independence in acquiring knowledge, encourage creativity, promote the activation of his educational and cognitive activities, gaining life experience and more. The essence of the following components of competence-oriented tasks singled out in scientific works is highlighted: stimulus, task formulation, source of information, evaluation criteria. Examples of competence-oriented tasks are given. It has been suggested that the systematic use of competence-based tasks in Ukrainian language lessons encourages students to find effective solutions to problems that may be mutually agreed to further develop partnerships, resolve conflicts, etc.

Keywords: competence, tasks, competence-oriented tasks, structure of competence-oriented tasks.

Проблема формування компетентної особистості, національної свідомості, креативної, комунікабельної, медіаграмотної, є предметом досліджень педа-

гогів, психологів, мовознавців та інших фахівців. Зацікавленість проблемою пояснюємо тим, що з-поміж наведених у переліку актуальних у 2020 році вмінь наявні ті вміння й навички особистості, що стосуються спілкування з людьми, вміння керувати й домовлятися. І попри те, що перелік був складений кілька років тому, нині маємо змогу пересвідчитись у його актуальності й важливості, оскільки «са́ме на комунікацію кожна людина витрачає близько 70 % свого часу. І са́ме мовна комунікація забезпечує існування соціальної пам'яті, зберігання й трансляцію інформації як між генераціями, так і в межах однієї (окремої) з них. Відтак відбувається зростання комунікативних потреб членів соціуму...»¹.

Зважаючи на зазначене, не втрачає своєї актуальності проблема формування комунікативних умінь здобувачів освіти, багатоаспектність якої переконливо засвідчує аналіз праць українських і зарубіжних учених. Зокрема, у Словнику-довіднику з української лінгводидактики зазначено, що комунікативні вміння й навички «формується під час роботи над зв'язним усним і писемним мовленням. До комунікативних умінь і навичок уналежнено: умінь правильно визначати тему висловлення та чітко дотримуватися її меж; будувати висловлення логічно й послідовно, тобто встановлювати причиново-наслідкові зв'язки між фактами та явищами, відповідно до мети, основної думки, адресата мовлення; використовувати найбільш вагомі факти й докази для розкриття теми та основної думки; робити необхідні узагальнення й висновки; вибирати тип і стиль мовлення залежно від мети й ситуації спілкування; використовувати різноманітні мовні засоби відповідно до типу, стилю, жанру висловлення; удосконалювати висловлення, коригувати усне й редагувати писемне мовлення»². Привертають увагу висновки, сформульовані в докторській дисертації Л. Мамчур «Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи»: «формування комунікативних умінь відбувається в процесі виконання комунікативно орієнтованих мовних і мовленнєвих вправ, що мають завдання створити або відтворити дискурс, проаналізувати його як реалізований текст»³. Суголосні з лінгводидактою в тому, що «робота з текстом має реалізовуватися в трьох планах: смислового – визначення теми, основної думки, добір заголовка, зв'язок мовних одиниць, складання плану, висловлення змісту;

¹ Онуфрієнко, Г., Черневич, А., *Термін комунікація в поняттєвому вимірі й лінгвістичному контексті* // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка», Серія «Проблеми української термінології», 2010, № 675, с. 154.

² *Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб.* / Кол. авторів за ред. М. І. Пентиліук, Київ: Ленвіт, 2015, с. 118.

³ Мамчур, Л.І., *Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.02, Херсон, 2012, с. 16.

структурно-стилістичному – виділення структурних частин, вибір стилю й типу мовлення; комунікативному – визначення комунікативного наміру, мотиву та мети учасників спілкування, тактики й стратегії їхньої поведінки»¹.

Водночас маємо переакцентувати процес формування комунікативних умінь і навичок учнів у компетентнісну парадигму, зокрема переконати їх у тому, що вміння комунікативно виправдано використовувати мовні засоби, ініціювати безконфліктне спілкування, брати участь у діалозі й обґрунтовано доводити власну думку потрібно формувати впродовж життя. Це стане запорукою становлення – професійного, життєвого, особистісного. З огляду на зазначене актуалізується проблема розроблення дидактично доцільного інструментарію, застосування якого на уроках української мови сприятиме не лише формуванню комунікативних умінь учнів, а й спонукатиме їх до набуття комунікативного досвіду, прогнозування шляхів застосування набутих умінь тощо.

Одним із засобів формування комунікативних умінь учнів вважаємо компетентнісно орієнтовані завдання, які вчені визначають як невід’ємний атрибут компетентнісного навчання, основними ознаками якого є застосування знань й умінь у діяльності, пошук додаткової інформації, способів для розв’язання проблемних завдань, розвиток самостійності й рефлексії²; діяльнісне завдання, яке дає змогу розвивати універсальні загальнонавчальні компетентності, вимагаючи застосування накопичених знань у практичній діяльності для вирішення конкретної навчальної проблеми³; спеціально створену дидактичну конструкцію, яка використовується з метою формування або перевірки предметних і ключових компетентностей⁴; інтегративну дидактичну одиницю, що вміщує в собі зміст, технології навчання й оцінювання якості навчальних досягнень учнів та забезпечує розвиток як предметних, так і ключових компетентностей у навчальному процесі⁵.

¹ Мамчур, Л.І., *Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.02, Херсон, 2012, с. 27.

² Котик, Т., *Композиція сучасного уроку за умов компетентнісного підходу до навчання у школі* // *Обрії*, 2017, № 1, с. 26.

³ Дика, Н., Глазова, О., *Нова парадигма післядипломної педагогічної освіти: реалізація компетентнісного підходу* // *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*, 2018, Вип. 3-4, с. 17.

⁴ Пономарьова, К., *Компетентнісно орієнтовані завдання з української мови: особливості конструювання та застосування*, URL: <https://lib.iitta.gov.ua/714221/1/Пономарьова%20К.%20І.%20Компетентнісно%20ор.pdf>, с. 2.

⁵ Курач, Л., Фідкевич, О., *Компетентнісно орієнтовані завдання в процесі навчання російської мови в школах України: конструювання та впровадження* // *Український педагогічний журнал*, 2016, № 4, с. 54.

Беручи до уваги, що компетентність «як синтетичний термін поєднує в собі готовність до цілевизначення, планування, дій, оцінювання й рефлексії, що в процесі вияву її передбачає реалізацію таких дій: зрозуміти, продемонструвати, оцінити, застосувати, використати, довести, сприяти, обрати, обґрунтувати, побудувати, розвинути»¹, а навчальне завдання «становить єдність вимоги-мети та умов її досягнення, зміст завдання задає програму навчальних дій»², будемо дотримуватися думки, що компетентісно орієнтовані завдання становлять пропонований учневі комплекс послідовних навчальних дій, виконання яких стимулюватиме самостійність у здобуванні знань, спонукатиме до креативності, сприятиме активізації його навчально-пізнавальної діяльності, набуттю життєвого досвіду тощо. Поділяємо думку вчених, які наголошують на тому, що компетентісно орієнтовані завдання повинні уможливлувати інтегрування знань, умінь і навичок з різних навчальних предметів, а також збагачення особистого досвіду учнів. Зроблені узагальнення корелюють із визначеними українськими вченими (В. Борисенко, Н. Гагіна, О. Глазова, Н. Дика, О. Караман, С. Караман, Т. Котик, К. Пономарьова, А. Фасоля та ін.) ознаками компетентісно орієнтованих завдань, як-от: ситуаційність, актуальність та особистісна значущість для учнів, можливість набуття досвіду різних видів діяльності, реалізація міжпредметних зв'язків, активізація самостійної діяльності учнів тощо³.

Описуючи структуру компетентісно орієнтованих завдань, автори називають такі їх складники: стимул, формулювання завдання, джерело інформації, критерії оцінювання. Узагальнимо сформульовані науковцями (О. Глазова, Н. Дика, К. Пономарьова, Л. Курач, О. Фідкевич та ін.) особливості кожного з них: *стимул* – мотивує до виконання завдання, акумулює досвід учня, порушує актуальну для нього проблему; *формулювання завдання* – корелюється із навчальною метою уроку; передбачає опанування нових знань або активізацію вже набутих задля формування вмінь і навичок, застосування одержаних знань, умінь і досвіду в нових навчальних ситуаціях, визначення потреби й цінності інформації, прогнозування ситуацій, у

¹ Голуб, Н., *Компетентісно орієнтоване навчання української мови учнів ліцею: проблеми і перспективи* // Концептуальні засади компетентісного навчання української мови: збірник матеріалів круглого столу, присвяченого пам'яті члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора Біляєва Олександра Михайловича (15 березня 2019 р., м. Київ), Київ: Пед. думка, 2019, с. 5.

² Кучерук, О. А., *Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика: монографія*, Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2011, с. 225.

³ Попова, Л., *Компетентісно орієнтовані завдання як засіб формування компетентного мовця на уроках української мови в ліцеї* // Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том VIII: діалог у розвитку науки та освіти / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький], Конін – Ужгород – Київ – Херсон: Посвіт, 2020, с. 180.

яких вона може бути використана, створення власного продукту (тексту, таблиці тощо); *джерело інформації* – текст, таблиця, лексикографічне видання, медіаресурс, відеофрагмент тощо, що містять «необхідну для виконання завдання інформацію»¹ й спонукатимуть учнів до аналізу змісту повідомлюваного; *інструмент перевірки* – тест, ключ, критерії оцінювання тощо².

Поділяємо думку вчених, що після виконання учнями компетентісно орієнтованих завдань окрему увагу доцільно приділити рефлексійній діяльності та самооцінюванню. Це спонукатиме здобувачів освіти до аналізування їхніх мотивів, дій, емоцій, ставлень тощо, сприятиме усвідомленню ними важливості навчально-пізнавальної діяльності для подальшого саморозвитку й самоосвіти, формуванню здатності об'єктивно й адекватно оцінювати не лише інших, а й себе.

Компетентісно орієнтовані завдання повинні стимулювати навчально-пізнавальну й мовленнєву активність учнів завдяки зверненню до власного досвіду, пережитих емоцій і вражень тощо. Наприклад, як стимул можна запропонувати учням такі завдання: 1. *Як часто вам доводиться відмовляти або заперечувати? Які етикетні формули ви для цього використовуєте? Чи завжди достатньо сказати «ні»?* 2. *Щодня ми сприймаємо різну інформацію. Як перевірити її достовірність? Чи ознайомлені ви з прийомами перевірки інформації? Завжди їх використовуєте?* 3. *До яких порад ви дослухаєтесь, а які – ігноруєте? Кого вважаєте найкращим радником? Кому довіряєте? Чому?* 4. *Чи погоджуєтесь із думкою, що місце розділового знака в реченні може змінити його зміст? Проілюструйте свою думку прикладами.* 5. *Ви читаєте інструкцію з використання, наприклад, побутового приладу перед його застосуванням? До яких наслідків може призвести ігнорування основних правил.* Під час розроблення компетентісно орієнтованих завдань окрему увагу потрібно приділити формулюванню завдання. Суголосні з науковцями й учителями-словесниками в тому, що це мають бути лаконічно й доступно сформульовані завдання, зорієнтовані на формування вмінь старшокласників аналізувати й порівнювати, досліджувати й узагальнювати, вивчати й систематизувати, пояснювати й створювати, робити припущення й спростовувати хибні твердження, дискутувати й обґрунтовувати, міркувати й робити висновки. На наш погляд, варто пропонувати учням не лише дотекстові, а й післятекстові завдання: мета перших – підготовка учнів до сприймання інформації, актуалізація їхнього досвіду, акценту-

¹ Фасоля, А., *Компетентісно зорієнтовані завдання: новація? Імітація?* // Українська література в загальноосвітній школі, 2014, № 5, с. 15.

² Горошкіна, О. М., Попова, Л. О., *Компетентісно орієнтовані завдання як компонент підручників української мови для 10-11 класів* // Проблеми сучасного підручника: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет конференції (наукове видання), 28-29 травня 2020 р., Київ: Педагогічна думка, 2020, с. 53.

вання уваги на конкретній темі, мета других – спонукати до створення власного тексту, що є або продовженням висловленої в тексті думки, або результатом її переосмислення, або дискусією з автором. Наприклад, до уривка з книги К. Баркера «Викрадач вічності» можна запропонувати таке дотекстове завдання: *Прочитайте текст. Чому, на ваш погляд, потрібно цінувати кожну хвилину життя? З якими емоціями, станом душі у вас асоціюється кожна пора року? Запишіть у вигляді асоціативного ряду або графічно, а післятекстове – Створіть колаж з теми «Мить щастя». Будьте готові до того, щоб пояснити свій вибір ілюстрацій.*

Окрему увагу доцільно приділити джерелу інформації, що становить основу компетентнісно орієнтованого завдання й спираючись на яке, доцільно формулювати завдання. Вивчення компетентнісно орієнтованих підручників української мови для 10-11 класів¹, розроблених співробітниками відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України, переконує, що більшість уміщених у них компетентнісно орієнтованих завдань побудовано на основі текстів, у яких порушено певну особистісно чи соціально значущу проблему, описано суперечливу ситуацію, окреслено шляхи для саморозвитку й самовдосконалення, розкрито секрети успішності тощо, а також різноманітні засоби унаочнення, які виконують не лише ілюстративну, а й освітню, стимулювальну, інтегративну та інші функції. Спираючись на приклади компетентнісно орієнтованих завдань, поданих в аналізованих підручниках, оприлюднених учителями-словесниками й науковцями, ми розробили подібні завдання. Наприклад:

I. Яку людину – щасливу чи нещасну – легше описати? Яке відчуття перемоги сильніше – від виконання простого чи складного завдання? Прочитайте поради Лариси Денисенко.

Щастя та щоденну гармонійність текстуально набагато важче передати за гнів, лют, біль, відчай та розчарування. Бо перше частіше за все шепоче, воно мовчазне і похливе, решта – вис, волає, реве, якщо не надає перевагу німоті. Справа в тому, що ми самі шепочемо до щастя, боїмося, що воно відсахнеться. А відчай, важкі переживання чули найголосніші, найрозпачливіші звуки. Ми самі натренували ці емоції бути помітнішими та гучнішими. Тому треба пробувати писати про щастя, про буденність, тиху та безтурботну, треба ставити для себе складні завдання, наближатися до них – реченням, абзацом, темою (З книги «Пиши сильно»).

II. Виконайте одне із завдань за власним вибором:

- опишіть ситуації, під час яких ви почувалися щасливими;

¹ Голуб, Н., Новосолова, В., *Українська мова (рівень стандарту) підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти*, Київ: Пед. думка, 2018, 200 с.; Голуб, Н., Горошкіна О., Новосолова В., *Українська мова (рівень стандарту) підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти*, Київ: Пед. думка, 2019, 232 с.

- назвіть «складники щастя» й поясніть свій вибір;
- розкажіть, хто або що може зробити вас щасливим;
- поясніть, чи можна зробити щасливим когось;
- наведіть якомога більше слів, якими можна описати щастя, гнів або інші емоції.

Цінність подібних завдань вбачаємо також у можливостях їх впливу на розвиток емоційного інтелекту учнів. Сьогодні надзвичайно важливо навчити їх розуміти емоції інших людей та власні, керувати ними. Для цього пропонуємо низку завдань, побудованих здебільшого на текстовому матеріалі, що сприяє «зануренню» в проблему. Наприклад:

Ознайомтеся з текстом. Визначте його головну думку й ключові слова.

У кожному новому дні, хоч би яким він був, морозяним чи дощовим, маємо знайти щось гарне. Це цілком можливо. Адже в усьому, навіть, здавалося б, найсумнішому, найпохмурішому, є щось світле й добре, і його не потрібно зважувати, вимірювати, аналізувати.

Щастя не має розміру, об'єму, терміну придатності. Та одне знаю достеменно: щастя є. У нас, навколо нас. Просто ми не завжди його помічаємо – ось у чім причина внутрішнього занепаду (Е. Сафарлі).

Дотекстове завдання спрямовує учнів на уважне сприймання тексту. Після виконання його доцільно виконати післятекстові завдання, які передбачають висловлення власної думки з порушеної проблеми, складання афоризмів зі словом «щастя». Крім цього, текстовий матеріал дає змогу проілюструвати учням особливості функціонування різних мовних одиниць, їхній стилістичний потенціал.

Для вчителя текст – це потужний засіб формування ціннісних орієнтацій, предметної й ключових компетентностей учнів, для учнів – джерело інформації, об'єкт розуміння й вивчення. Компетентнісно орієнтовані завдання забезпечують максимальне використання таких можливостей тексту, як естетика мови, визначення головної й другорядної інформації, фіксування інформації різними способами, виконання логічних дій (аналіз, синтез, порівняння, класифікування, узагальнення, виявлення тези й доказів; добір власних аргументів; формулювання висновків), «переведення» тексту з одного стилю в інший; переведення тексту в інший формат: таблицю, схему, малюнок та ін.

Прагнення вчителя до того, щоб на уроках української мови звучало зразкове мовлення, виражається в ретельному доборі дидактичного матеріалу, що, як свідчить практика, найчастіше є уривками художніх творів. Актуальними є тексти, спрямовані на духовно-моральний розвиток особистості: про культуру пам'яті, збереження національних традицій, екологічної проблематики і т. ін. Для сучасних учнів важливо розширювати тематичний діапазон, щоб зміст прочитаного викликав світлі почуття, позитивні емоції,

відчуття гармонії з довкіллям, допомагав сформувати оптимістичне світосприйняття, демонстрував схвалені суспільством норми поведінки, популяризував людські чесноти. Суттєвим чинником виникнення інтересу до навчального матеріалу є його емоційне забарвлення¹.

Сьогодні особливої уваги потребує проблема визначення тематики вірцевих текстів як потужного засобу створення розвивального мовленнєвого середовища. Ми переконані, що необхідно дотримуватися пропорційності вірцевих текстів класиків художнього слова (Т. Шевченка, І. Франка, О. Гончара, Є. Сверстюка, В. Сухомлинського, Л. Костенко, В. Симоненка, М. Стельмаха, В. Стуса та ін.), наших сучасників (Г. Вдовиченко, С. Гридіна, М. Гримич, Л. Долик, М. Дочинця, М. Жайворона, О. Забужко, І. Мацко, Слави Світової та ін.), а також текстів, перекладених із різних мов (Я. Вишневецький, В. Шимборська, М. Емінеску, Т. Аргезі, М. Кундера, Ш. Мараї та ін.). Системне використання текстового матеріалу на уроках української мови сприяє ознайомленню учнів із особливостями зв'язку висловлення й готує їх до глибокого розуміння класичних і створення власних текстів. Критеріями добору текстів вважаємо високий рівень їхнього інформативності, актуальність, доступність, що забезпечує можливість адекватного сприймання змісту твору синхронно з його читанням, розвивальний та виховний потенціал, наповнення дидактично значущими мовними одиницями відповідно до теми уроку, урахування психологічних особливостей учнів, досконалість відбору мовних одиниць у створенні тексту певного стилю й жанру мовлення, здатність тексту бути об'єктом пошукової діяльності учнів, спроможність тексту спонукати учнів до словесного самовдосконалення, лінгвокреативності, а також наявність у ньому проблеми, шляхи розв'язання якої учні повинні запропонувати самостійно².

Сучасні учні повинні добре знати історію, звичаї, традиції свого народу, а також вивчати історію, культуру, літературу народів – найближчих сусідів України. Саме тому на уроках української мови доцільно використовувати, наприклад, уривки з творів румунських письменників, що перекладені українською мовою, румунські прислів'я тощо. Наприклад:

1. І. Пригадайте, що таке *приказка*, *прислів'я*. На основі поданих народних висловів сформулюйте найважливіші життєві цінності. Змодельуйте ситуації, у яких уживання прислів'їв буде доцільним.

1. *За думки мита не беруть.* 2. *Не обіцяй того, що не зможеш виконати.* 3. *Скупий завжди бідний.* 4. *Честь важить більше за гроші.* 5. *Чисте*

¹ Горошкіна, О.М., *Робота з текстом на уроках української мови: компетентнісний вимір* // Українська мова і література в школі, 2019, № 6, с. 3.

² Горошкіна, О.М., *Текст як засіб реалізації завдань компетентісно орієнтованого навчання української мови*, URL: <https://lib.iitta.gov.ua/718548/1/Тези%20Горошкіної%20на%20Беседу.pdf>, с. 4.

вбрання не потребує прання. 6. **Старання** – мати щастя. 7. Де розум, там і щастя. 8. На віз розуму треба ще й жменю щастя. 9. Гроші розуму не дають, але розум дає гроші. 10. Той, хто говорить, – сіє той, хто слухає, – збирає. 11. Немає нічого дорожчого за здоров'я (Румунські прислів'я).

II. Визначте синтаксичну роль виділених слів.

III. Напишіть твір-мініатюру (8-9 речень), використавши як заголовок одне з прислів'їв.

2. I. Про роль виваженого, переконливого слова свідчить значна кількість прислів'їв, створених різними народами світу. Прочитайте румунські прислів'я. Якою темою вони об'єднані? На яких моральних якостях мовця, а також якостях мовлення в них наголошено?

1. Вола в'яжуть мотузком, а людину – словом. 2. Добре слово змащує, а зле коле. 3. Людський язик фортеці розбиває. 4. Погане слово краще проковтнути, ніж промовити. 5. Від хорошого слова язик не болить. 6. Всякому слову свій час. 7. Слово – як вітер, і добрим скакуном не догнати. 8. Язик кісток не має, думка, як хоче, так його і згинає. 9. Худобу напувають водою, а людей – глибоким словом. 10. У нього наче клоччя в роті. 11. У нього неначе повний рот мамалиги.

II. На основі прислів'їв складіть правила для мовця й слухача. Ознайомте однокласників із цими правилами.

3. Порівняйте українське і румунське прислів'я. Про що в них ідеться? У чому виявляється національна специфіка прислів'їв?

Язик до Києва доведе (Українське прислів'я). Сліпі й до Сучави доходять (Румунське прислів'я).

Знання прислів'їв і комунікативно доцільне їх застосування під час спілкування сприяє увиразненню мовлення учнів, його емоційності, образності, креативності.

Систематичне використання компетентнісно орієнтованих завдань на уроках української мови спонукає учнів пошуку ефективних шляхів розв'язання проблем, якими можуть бути досягнення обопільної згоди задля подальшого розвитку партнерських стосунків, усунення конфліктних ситуацій тощо. Водночас учні опановують прийоми спілкування, жанри усного мовлення. У результаті виконання таких завдань учні переконуються на практиці в необхідності дотримання правил мовленнєвого етикету, комунікативно доцільного використання вербальних і невербальних засобів спілкування.

Література

1. Голуб, Н., *Компетентнісно орієнтоване навчання української мови учнів ліцею: проблеми і перспективи* // Концептуальні засади компетентнісного навчання української мови: збірник матеріалів круглого столу, присвяченого пам'яті члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, про-

- фесора Біляєва Олександра Михайловича (15 березня 2019 р., м. Київ), Київ: Пед. думка, 2019, с. 4-6.
2. Голуб, Н., Новосьолова, В., *Українська мова (рівень стандарту) підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти*, Київ: Пед. думка, 2018, 200 с.
 3. Голуб, Н., Горошкіна, О., Новосьолова, В., *Українська мова (рівень стандарту) підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти*, Київ: Пед. думка, 2019, 232 с.
 4. Горошкіна, О.М., *Текст як засіб реалізації завдань компетентнісно орієнтованого навчання української мови*, URL: <https://lib.iitta.gov.ua/718548/1/Тези%20Горошкіної%20на%20Беседу.pdf>.
 5. Горошкіна, О.М., *Робота з текстом на уроках української мови: компетентнісний вимір* // Українська мова і література в школі, 2019, № 6, с. 2-5.
 6. Горошкіна, О. М., Попова, Л. О., *Компетентнісно орієнтовані завдання як компонент підручників української мови для 10-11 класів* // Проблеми сучасного підручника: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет конференції (наукове видання), 28-29 травня 2020 р., Київ: Педагогічна думка, 2020, с. 52-54.
 7. Дика, Н., Глазова, О., *Нова парадигма післядипломної педагогічної освіти: реалізація компетентнісного підходу* // Неперервна професійна освіта: теорія і практика, 2018, Вип. 3-4, с. 14-20, URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NPO_2018_3-4_4.
 8. Котик, Т., *Композиція сучасного уроку за умов компетентнісного підходу до навчання у школі* // Обрії, 2017, № 1, с. 24-26, URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obrii_2017_1_9.
 9. Курач, Л., Фідкевич, О., *Компетентнісно орієнтовані завдання в процесі навчання російської мови в школах України: конструювання та впровадження* // Український педагогічний журнал, 2016, № 4, с. 52-59, URL: <https://lib.iitta.gov.ua/707220/1/УПЖ%20СТАТТЯ.pdf>.
 10. Кучерук, О. А., *Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика: монографія*, Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2011, 420 с.
 11. Мамчур, Л.І., *Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.02, Херсон, 2012, 46 с.
 12. Онуфрієнко, Г., Черневич, А., *Термін комунікація в поняттєвому вимірі й лінгвістичному контексті* // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології», 2010, № 675, с. 154-160, URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/6993/1/34.pdf>.
 13. Пономарьова, К., *Компетентнісно орієнтовані завдання з української мови: особливості конструювання та застосування*, URL: <https://lib.iitta.gov.ua/714221/1/Пономарьова%20К.%20І.%20Компетентнісно%20ор.pdf>.
 14. Попова, Л., *Компетентнісно орієнтовані завдання як засіб формування компетентного мовця на уроках української мови в ліцеї* // Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том VIII: діалог у розвитку науки та освіти / [Ред.: Я. Ёжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький], Конін – Ужгород – Київ – Херсон: Посвіт, 2020, с. 179-181.

15. *Румунські прислів'я та приказки: Збірник*, Пер. з рум. В. Семчинського, Київ: Дніпро, 1978, 223 с., іл. («Мудрість народна»).
16. *Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб.* / Кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк, Київ: Ленвіт, 2015, 320 с.
17. Фасоля, А., *Компетентісно зорієнтовані завдання: новація? Імітація?* // Українська література в загальноосвітній школі, 2014, № 5, с. 14-20.

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ ЗАСОБАМИ МОВНОЇ ГРИ

Світлана Горобець

*Інституту філології Київського університету
імені Бориса Грінченка, Україна
S.horobets@kubg.edu.ua*

Анотація. У статті розглянуто проблему формування риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури з використанням мовної гри. На основі аналізу й синтезу науково-методичних ідей розглянуто продуктивні шляхи формування риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури засобами мовної дидактичної гри. Запропоновано комплекс вправ і завдань для формування риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури з використанням мовної гри.

Ключові слова: риторична компетентність майбутніх учителів української мови і літератури, дидактична гра, мовні дидактичні ігри, комплекс вправ і завдань.

Abstract. The Formation of the Rhetorical Competence of Future Teachers of Ukrainian Language and Literature Through Gaming Technologies. In the article, the issue of the development of the rhetorical competence of future teachers of the Ukrainian language and literature through gaming technologies is addressed. On the basis on the analysis and synthesis of scientific-and-methodological concepts the efficient ways of the implementation of gaming technologies into the process of the development of the rhetorical competence of future teachers of Ukrainian language and literature are considered. A set of exercises and tasks for the development of the rhetorical competence of future teachers of Ukrainian language and literature through gaming technologies is presented.

Keywords: rhetorical competence of future teachers of Ukrainian language and literature, gaming technologies, set of exercises and tasks.

Постановка проблеми. Пошуки шляхів і методів формування риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури засобами мовних ігрових технологій є актуальною проблемою й донині. У результаті теоретичного аналізу встановлено, що досліджувана проблема потребує надійного науково-методологічного, методично-технологічного та дидактичного забезпечення. У лінгводидактиці проблема формування риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури засобами мовних ігрових технологій недостатньо розроблена теоретично, тому не набула належно завершеного оформлення у вигляді цілісних концепцій, методик, технологій, структурних і обґрунтованих моделей її практичного втілення в системі національної освіти.

Модернізація освіти в Україні, спрямована на демократизацію й підвищення якості, зумовлює потребу інноваційного розвитку всіх освітніх ланок і вищої школи зокрема. Сучасне суспільство вимагає обґрунтування й розроблення нової парадигми освіти, яка, на протипагу традиційній раціоналістичній, розглядала б освіту, її зміст як необхідну умову для особистісного самовираження людини, як можливість найбільш повно й адекватно відповідати природі людської особистості, запитам і потребам сучасного інформаційно мобільного суспільства.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема формування риторичної компетентності майбутніх фахівців не є новою. Теорію риторичної діяльності різноаспектно розробляли Л. Мацько, Н. Голуб, В. Ницета, М. Бархатян, А. Капська, Т. Космеда, Г. Палиця та ін. У роботах А. Габідулліної, О. Горошкіної, Л. Горобець, Т. Ладиженської, М. Пентилюк та ін. висвітлено окремі аспекти проблематики риторичної освіти. У сучасних наукових студіях можна виокремити кілька основних тенденцій: дослідження особливостей педагогічного спілкування (Н. Волкова, А. Нікітіна, О. Семенов, Т. Симоненко); вивчення питань формування риторичної майстерності, риторичної компетентності й риторичної культури учнів, студентів (Г. Бондаренко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Л. Мацько, Г. Сагач); дослідження питань формування професійно орієнтованої риторичної підготовки (Н. Дика, І. Дроздова, С. Караман, О. Караман, А. Курінна) та ін. У колективній монографії «Педагогічна риторика: історія, теорія, практика» (О. Кучерук, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Караман, К. Климова, О. Березюк, Л. Башманівська, О. Власенко, Г. Грибан, А. Лісовський, В. Ницета, А. Усатий, Л. Шевцова, В. Пустохіна, Т. Маліновська) розглянуто теоретичні питання педагогічної риторики й практичні аспекти формування риторичної майстерності майбутнього вчителя-словесника. Розгляд питань риторики у зв'язку з теорією комунікації простежуємо в працях таких дослідників, як З. Бакум, Н. Бібік, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Копусь, О. Кучерук, Л. Мамчур, С. Омельчук, Н. Остапенко, М. Пентилюк, Т. Симоненко та ін., які вивчали становлення понять “компетенція” і “компетентність”, їх семантичне наповнення, підходи до впровадження в освітній процес вишу, що в подальшому дало змогу дослідникам розкрити теоретичні й прикладні аспекти компетентнісного підходу. Окремі сегменти проблеми формування риторичної компетентності в зв'язку з комунікативною в майбутніх учителів досліджено в працях – Н. Волкової, І. Нагрибельної, А. Нікітіної, М. Оліяр, М. Пентилюк, О. Семенов та ін. Попри інтерес дослідників до різних аспектів навчання риторики, у лінгводидактиці риторичний потенціал майбутніх учителів української мови і літератури розкрито неповною мірою, зокрема проблема формування риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури за-

собами мовних ігрових технологій з метою риторичної підготовки учителів-словесників розроблена недостатньо.

Мета статті – окреслити продуктивні шляхи формування риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури засобами мовної гри.

Аналіз і синтез психолого-педагогічної літератури дав змогу з'ясувати, що дидактична гра є предметом наукових зацікавлень вчених-психологів різних поколінь (Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Леонт'єв, Г. Міллер, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, О. Сергєєнкова, З. Фройд та ін.). Психологи почасти тлумачать зміст поняття “дидактична гра” різновекторно. Класики психологічної науки О. Леонт'єв та Д. Ельконін дидактичну гру характеризують у контексті розвитку дитини як суб'єкта діяльності, а також як дієвий чинник для визначення типу темпераменту: повільність, активність, урівноваженість, саморегуляція.

Проблему реалізації дидактичної гри в навчанні та вихованні неодноразово свого часу порушували й такі педагоги, як Я. Коменський, П. Лесгафт, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький та ін.

Зміст поняття «дидактична гра» в сучасній педагогічній літературі науковці розглядають з різних позицій. Н. Анікєєва, І. Петерсон, П. Підкасистий, Ю. Поліщук, Г. Ляпіна вважають її **засобом** навчання. М. Лісіна, В. Семенов, Н. Філатова, О. Вербицький, С. Тюнникова вважають дидактичну гру **формою** навчання. Як **метод** навчання дидактичну гру визначають Л. Семушина, Г. Сорокін, С. Харченко та ін. Дидактичну гру як творчу **форму** навчання, виховання й розвитку розглядає П. Щербань. У дидактичній грі як формі навчання взаємодіють навчальний (пізнавальний) та ігровий (цікавий) аспекти. Відповідно до цього вчитель одночасно навчає учнів і бере участь у їхній грі, а учні, граючись, навчаються.

У лінгводидактиці вищої школи також чітко не визначено статус дидактичної гри: одні дослідники відносять її до **засобів навчання** (О. Горошкіна, О. Кучерук, С. Караман), інші – до **методів занять** (Н. Голуб, В. Нишета).

Дидактична гра як **метод** навчання має свою структуру та етапи, які подаємо схематично так: 1) орієнтування (вивчаються основні правила гри та її загальний перебіг); 2) підготовка до проведення гри (розподіл ролей, вивчення ігрових завдань, процедурні питання); 3) проведення гри; 4) обговорення результатів гри.

У статті дидактичну гру розглядаємо як **засіб** навчання на заняттях з основ красномовства, який, на нашу думку, доцільно реалізовувати в двох виявах: 1) власне дидактична гра (ґрунтується на самонавчанні та само-

організації студентів); 2) гра-заняття, гра-вправа (за умови пріоритетної ролі керівника творчої групи).

Дидактична гра як засіб навчання має такі етапи впровадження:

1. Пропедевтичний етап. Проектування змісту дидактичної гри з урахуванням мети й завдань заняття.

2. Підготовчий етап. Ознайомлення студентів з умовами дидактичної гри. Розподіл ролей, коментування змісту ігрових завдань та критеріїв оцінювання.

3. Основний етап. Проведення дидактичної гри. Викладач та керівники творчих груп контролюють перебіг дидактичної гри, фіксують результати (підрахунки балів, прийняття рішень).

4. Завершальний етап. Обговорення результатів дидактичної гри. Визначення переможців, виставлення балів, окреслення перспектив та пропозицій учасників гри.

Перехід від комунікативного до комунікативно-інтерактивного, інтерактивного підходів та до впровадження на заняттях ігрових технологій втілює ідею структурування та розвитку освітнього простору на основі взаємодії й багатоманіття стосунків усіх суб'єктів освітнього процесу. Впровадження мовних ігрових технологій на заняттях з основ красномовства повністю узгоджується з сучасними підходами, компетентнісним зокрема, що сприяє, як стверджують автори колективної монографії [5], формуванню риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури.

Організація освітнього процесу за моделлю активної взаємодії, співпраці всіх суб'єктів навчально-виховного процесу під час проведення дидактичної гри дає кожному студентові змогу самореалізуватися, набути особистісного-професійного досвіду, оскільки саме взаємодія в процесі гри між тими, хто навчається, виходить на перший план замість взаємодії за схемою «викладач – студенти», як у традиційному навчальному процесі. Адже учасники гри взаємодіють не тільки між собою та з викладачем, а також і з тим мовним матеріалом, який студенти опрацьовують у процесі мовної гри, розв'язують завдання й з допомогою викладача, і з допомогою підручників, посібників, додаткової літератури, інтернетних ресурсів, пропонованих та дібраних викладачем, на основі яких розв'язуються умови мовних ігор.

Застосовуючи мовну дидактичну гру в процесі формування риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури, важливо врахувати думку О. Залюбівської про риторичну культуру як складне, багатоаспектне поняття, що корелюється з поняттями мовленнєвої, комунікативної культури, комунікативної компетентності, але не вичерпується ними. Риторична культура пов'язана не лише з умінням говорити, а з «триєдиним» умінням впливати на розум, почуття й волю слухача. У визначенні риторич-

ної культури доцільно виділити духовно-моральний аспект. Через риторичну культуру виявляється здатність особистості реалізовувати у своїй риторичній діяльності прагнення до більш справедливого світу, до вдосконалення таким чином себе й суспільства. Рівень риторичної культури особистості варто визначати не лише за дотриманням мовцем законів риторичної діяльності, а й за рівнем свободи й творчості в ній. Мовець, що володіє риторичною культурою, є продуктом культури й через свою риторичну діяльність долучається до творення культури [1: 47].

Аналіз спеціальної літератури із психології, педагогіки, лінгводидактики дав змогу визначити такі основні вимоги, що характеризують дидактичну мовну гру як практико орієнтовані, активні засоби формування риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури:

- відповідність змісту дидактичної мовної гри теоретичному матеріалу, що вивчається;
- реалізація принципів навчання та педагогіки співробітництва;
- урахування рівня мотивації та готовності студентів до участі в дидактичній мовній грі;
- творчий характер навчально-пізнавальної діяльності, позитивний емоційний вплив;
- наявність чітких правил дидактичної мовної гри, своєрідних норм поведінки на занятті, які визначають обмеження щодо її змісту, регламент, роль і функції кожного студента, викладача зокрема;
- система оцінювання, способи взаємодії учасників, можливість уведення непередбачених ситуаційних засобів [1; 3].

Дидактичну мовну гру як засіб навчання вирізняє власне її процес, під яким розуміємо обов'язкову наявність додаткових матеріалів з мовознавчих дисциплін, що можуть суттєво вплинути на ігрові ролі, цілі й ігрові дії учасників. Умови гри вимагають активності від усіх її учасників. Дидактична мовна гра як засіб навчальної діяльності створюється за допомогою ігрових прийомів та ситуацій, що є спонукою до сумлінного опанування мовного теоретичного матеріалу.

Так, для участі в дидактичній мовній грі студентам необхідно мати належний рівень володіння теоретичним матеріалом, розуміти завдання й правила дидактичної мовної гри, уявляти можливі результати, тому викладач бере на себе роль *інструктора*. Перебіг дидактичної мовної гри і її результативність, безперечно, потребує контролю й керівництва з його боку, тому викладач частіше виступає *суддею-рефері*. Задля продуктивного використання можливостей дидактичної мовної гри викладач може давати учасникам гри підказки різного характеру, а відтак стає для них *тренером-партнером*.

Дидактична мовна гра дає змогу організувати цілісний процес колективної діяльності, що розвивається за власними законами, детермінує вільний розвиток пізнавальних здібностей і вмінь. міжособистісних стосунків її учасників, а також має потенційні можливості для активізації процесу формування риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури. Результат дидактичної мовної гри безпосередньо залежить від дій педагога: між викладачем і студентами має бути атмосфера взаємоповаги, взаєморозуміння, довіри й співпереживання.

Зміст та завдання дидактичної мовної гри мають проектуватися з урахуванням соціально-психологічних умов та специфіки освітнього процесу, дидактичних, лінгводидактичних принципів. До методичного забезпечення дидактичних мовних ігор, що використовується на заняттях належать:

- текстові матеріали, а саме: матеріали завдань, зразки усного полемічного мовлення, відео, аудіо-матеріали;
- мовленнєві матеріали, тобто перелік мовленнєвих дій, що обслуговують різні етапи гри, завдання й вправи, які мотивують учасників до спілкування й комунікації;
- лінгвістичні матеріали: лексико-граматичні відомості й правила, вправи й завдання, що дають можливість уникнути формальних труднощів під час читання й відтворення текстів;
- сценарій дидактичної мовної гри, а саме: опис сюжету, перелік правил проведення, регламент, рекомендації щодо послідовності виконання дій, опис ролей учасників і соціальних умов, у яких відбувається мовленнєва взаємодія тощо.

Дидактична мовна гра в лінгводидактичній теорії вищої школи розглядається і як унікальна організаційна форма навчання, у якій одночасно реалізуються три чинники розвитку творчого стилю діяльності: проблематизація, рефлексія, діалог, спільна дія яких і є механізмом розвитку особистості, щоправда, за умови самовизначення в проблемних ситуаціях, самостійної постановки цілей та їх здійснення в умовах вільного вибору засобів [5].

Звичайно, добираючи ту чи ту дидактичну мовну гру у функції форми, методу чи засобу навчання, викладач має враховувати низку чинників: її вплив на розвиток індивіда, дидактичну мету заняття, зміст і характер навчального матеріалу, матеріальну базу, власний досвід тощо.

Відтак, розвивальне значення дидактичної мовної гри як методу, форми, засобу навчання в процесі пізнавальної діяльності студентів досить продуктивне. З позиції сучасної науки дидактична мовна гра посідає провідне місце в діяльності майбутніх фахівців і є однією з їхніх потреб в активності руху, в емоційній насиченості, подоланні інтелектуальних утруднень, виявленні вольових якостей. Освітній процес, побудований на основі ігрових дидактичних форм, методів, засобів, допомагає активізувати процес форму-

вання риторичної компетентності майбутнього вчителя української мови і літератури, реалізуючи творчі компоненти розвитку особистості.

До визначених в лінгводидактиці типів дидактичних мовних ігор, які найчастіше використовуються на практичних заняттях з основ красномовства, мовознавчих дисциплін науковцями віднесено: відносять: «доміно», «табу», «мовознавець», «ритор», «лінгвістичний акровірш», «лінгвопоези» та ін. Кожен із зазначених типів дидактичних мовних ігор можна застосовувати по-різному відповідно до рівня теоретичної підготовки студентів, цілей, завдань навчання та утруднень у засвоєній темі [4; 6: 8].

Як приклад, опишемо окремі різновиди дидактичних мовних ігор. Дидактична мовна гра «доміно» розрахована, як зазначає О. Кучерук, для роботи на загал або в малих групах (2-4 особи). Кожна команда отримує підготовлений заздалегідь викладачем комплекс змішаних карток із відповідною лексикою та розкладає їх на столі. Студенти мають по черзі аргументовано додавати по одному елементу до того моменту, поки не утвориться замкнена фігура.. Викладач може перемішувати картки із частинами словосполучень та викладати їх літерами вниз. Перший студент має витягнути один елемент доміно, подати його логічну пару та скласти із отриманим словосполученням речення. Група в цей час також працює, адже саме вона оцінює правильність словосполучення та речення. Кожен студент по черзі витягує іншу картку – і ситуація повторюється. Цей тип гри допомагає сформувати необхідну мовленнєву компетентність, яка є важливою частиною риторичної культури студентів [3]. Навчання мови, формування риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури засобами дидактичної мовної гри не може бути ефективним без виконання системи вправ і завдань. Наведемо приклади окремих завдань.

Приклади завдань

Лінгвістичний акровірш. Лінгвістичний акровірш передбачає складання вірша до якогось із мовознавчих термінів так, щоб кожний рядок починався або закінчувався літерою цього слова.

Лінгвістичне римування. Лінгвістичне римування передбачає добір протягом певного часу до певних елементів (мовознавчих термінів, терміносполук, аналізованих лексем і фразем тощо) чимнайбільшої кількості слів, що з ними римувалися б. Використовувані в грі рими можуть бути точними й неточними, граматичними й неграматичними та ін.

Гра «Лінгвопоези»

Методична доцільність. Ігри такого типу сприяють міцнішому засвоєнню мовознавчої термінології та розвитку творчих і риторичних здібностей, створюють умови для якісного повторення матеріалу із загального мовознавства, основ теорії літератури, плекають активність, ініціативність студентів,

розвивають уміння самовиражатися, виявляти власну індивідуальність, роблять звичайною для них творчу працю, а творчий підхід до виконання різноманітних завдань – найбільш прийнятним, органічним; також збагачують термінологічну базу, словниковий професійний запас, зокрема поетичний тезаурус, розвивають образне мислення, виразне читання, риторичні вміння.

Правила гри. Студенти одержують завдання опанувати мовою поезії певні терміни, терміносполуки з царини лінгвістики, ті лексичні чи граматичні одиниці, фразеологізми, риторичні фігури, які використовуються на заняттях тощо. Оцінювання студентських робіт та їх захист спирається на художню досконалість, формальну довершеність, оригінальність, дотепність складених віршів, декламування, виразне читання, вміння переконувати, аргументувати власну позицію. Процес оцінювання робіт та захист проєктів може перекладатися на студентів – вони шляхом голосування визначають переможця. Час проведення гри, як правило, визначається чітко, хоча може й не обмежуватися. Завдання можуть бути однаковими для кожної підгрупи чи диференційованими.

Дидактична мовна гра «табу» дає змогу засвоїти вивчену лексику та ввести її в активний словниковий запас студента. Гра відбувається на загал, учасники витягують по черзі картки зі словами чи ілюстраціями. Їхнім завданням є подати дефініцію, описати зображений предмет, не називаючи його та не вживаючи виділених слів, які позначені як табу. Особа, яка представляє це слово, має так довго його описово пояснювати, поки група не здогадається, про що йдеться [5].

Цінність наведених ігрових завдань насамперед у тому, що вони сприяють формування риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури збагачують їхній словниковий запас, формують фонові знання, дикцію, виразне читання, вміння вести комунікацію з учасниками дидактичної мовної гри, вести дискусію.

Отже, формування риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури засобами дидактичної мовної гри в умовах закладу вищої педагогічної освіти урізноманітнює освітній процес, значно активізує їхню мисленнево-мовленнєву діяльність. У цьому контексті особливий потенціал мають різнотипні дидактичні мовні ігри, що передбачають взаємодію студентів – студент; студент – студенти; студент – викладач; викладач – студент; викладач – студенти. Пропоновані різноманітні дидактичні мовні ігри, вправи й завдання до них мають значні переваги в справі формування риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури, оскільки сприяють формуванню лінгвокогнітивного тезауруса, залучають студентів до діалогу, дають змогу практикувати риторичні вміння під час взаємного створення й аналізу текстів студентських виступів, виконання вправ і завдань, ведення дискусії, декламування, виразного читання.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження. Проблема формування риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури засобами дидактичної мовної гри не вичерпується результатами виконаного дослідження, залишаються актуальними питання розроблення системи вправ і завдань для ситуативного використання дидактичних мовних ігор під час проведення занять з мовознавчих дисциплін.

Література

1. Голуб, Н.Б., *Риторика у вищій школі* /Н.Б.Голуб, Черкаси: Брама – Україна, 2008, 408 с.
2. Залюбівська, О.Б., *Риторична культура у колі суміжних понять (до питання визначення риторичної культури)* // Вісник Вінницького політехнічного інституту, 2012, № 6, с. 42-47: <http://visnyk.vntu.edu.ua/article/view/2509/2700>.
3. Кучерук, О., Білявська, В., *Формування риторичної культури студентів-полоністів з використанням інтерактивних методів навчання* / Українська мова і література в школах України, № 6, 2020, с. 3-6.
4. Пометун, О., Пироженко, Л., *Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання*, К., 2004, 192 с.
5. *Педагогічна риторика: історія, теорія, практика: монографія* / [О.А. Кучерук, Н.Б. Голуб, О.М. Горошкіна, С.О. Караман та ін.]; за ред. О.А. Кучерук, Київ: КНТ, 2016, 258 с.
6. Путистина, О.В., *Интерактивный подход к обучению иноязычной письменной речи студентов в вузе* // Научно-методический электронный журнал «Концепт», 2016, № 19, с. 1-4: <https://cyberleninka.ru/article/n/interaktivnyu-podhod-k-obucheniyu-inoazychnoy-pismennoy-rechi-studentov-v-vuze>
7. Тарнопольський, О.Б., *Експериментально-інтерактивне навчання іноземної мови для спеціальних цілей у немовному ВНЗ: сутність підходу* // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти, 2010, Вип. 17, с. 125-133.
8. Федоренко, В.Л., *Інтегрований ігровий комплекс «Синтез наук»*, Тернопіль: Мандрівець, 2009, 224 с.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІКУЛЬТУРНИХ ЗАСАД У ЗМІСТІ УКРАЇНСЬКОМОВНОЇ ОСВІТИ ШКІЛ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Станіслав Караман

Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна
stanislavkaraman1@gmail.com

Ольга Караман

Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна
o.karaman@kubg.edu.ua

Наталія Богданець-Білокаленко

Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна
nataliabogdanets@gmail.com

Аногація. У статті висвітлено сучасні підходи до реалізації ідей полікультурної освіти в змістовому компоненті підручників з української мови для учнів шкіл національних меншин. Інтерпретовано шляхи формування мовної особистості в умовах полікультурності сучасного світу й українського соціуму зокрема.

Ключові слова: навчання української мови в школах національних меншин, підручник, полікультурна освіта, концепція полікультурної освіти, зміст і структура підручника української мови.

Abstract. *The Implementation of Multicultural Foundations into the Content of the Ukrainian Language Education in Schools for National Minorities.* In the article, the advanced approaches to the implementation of the concept of multicultural education into the content of Ukrainian textbooks for the pupils of schools for national minorities are addressed. The ways for the development of a language personality in the context of multiculturalism in the contemporary world and the Ukrainian society in particular are construed.

Keywords: *teaching Ukrainian in schools for national minorities, textbook, multicultural education, concept of multicultural education, content and structure of the Ukrainian language textbook.*

Динамічні глобалізаційні та інтеграційні процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, зумовлюють необхідність урахування їх у змісті підручників з української мови для шкіл національних меншин.

Створити підручник з української мови для учнів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин з урахуванням провідних ідей концепції полікультурної освіти в Україні – це значною мірою сприяти забезпеченню законних прав та задоволенню освітніх і культурних потреб національних (етнічних) мовних культурних меншин, відтак і подоланню комплексів культурної меншовартості та другорядності.

Полікультурна освіта як унікальна система, своєрідний соціокультурний феномен сприяє формуванню в учнів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин знань, умінь і навичок відповідних компетенцій, творчого мислення, морально-етичної культури.

У науковому обігу полікультурна освіта як поняття розглядається в кількох аспектах, зокрема: як процес, тобто як цілісна єдність навчання, виховання, розвитку, саморозвитку особистості із збереженням культурних норм з орієнтацією на майбутній стан культури; як педагогічна категорія, загальне педагогічне поняття: як система навчальних закладів; як модель; соціокультурний інститут; як чинник; як результат, тобто як рівень загальної культури й освіченості учнівської молоді.

У статті полікультурну освіту розглядаємо в контексті побудови підручників для учнів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин, адже реалізація полікультурних засад у змісті українськомовної освіти передбачає надання учням більшої самостійності в розширенні й поглибленні здобутих знань, удосконаленні вмінь і навичок користуватися рідною та українською як державною мовами як важливим інструментом інтелектуального, творчого й особистісного саморозвитку.

Сучасні вимоги до підручника визначаються основним призначенням, яке безпосередньо пов'язане з актуальними цілями сучасної освіти, полікультурної зокрема. Тому зрозуміло, що соціальний запит на творчо мислячу, активну особистість має бути відображено й у сучасному шкільному підручнику.

Актуальність обраної проблеми дослідження визначається, по-перше, сучасними підходами до наукового обґрунтування дидактичного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах, які зазнали суттєвих змін як за змістом, так і за формою організації упродовж останнього десятиріччя; по-друге, диференціацією змісту шкільної мовної освіти за рівнями (стандарту, профільний, академічний,); по-третє, потребою активного студіювання змісту авторських концепцій шкільних підручників з української мови з метою залучення науковців та вчителів-словесників до відкритого діалогу на етапі широкої їх апробації в масовій практиці; по-четверте, недостатнім опрацюванням зазначеної проблеми.

Роль і місце підручника в навчально-виховному процесі, лінгводидактичні умови його створення розробляли вчені: Ю.К. Бабанський, В.П. Беспалько, Н.М. Буринська, Д.Д. Зуєв, Я.П. Кодлюк, І.Я. Лернер, О.Я. Савченко, М.П. Скаткін, Н.Ф. Талізін, Л.В. Тарасов, Ї.П. Товпінець, В.М. Мадзігон, А.В. Фурман, М.А. Холодна та ін. Питанням технології експертного оцінювання підручників присвячено праці: Н.В. Акінфієвої, О.Г. Гохман, Р.Р. Іллясова, Н.Н. Китаєва, М.В. Крулехт, Т.О. Лукіної, Л.М. Петренко, І.П. Підласого, С.Т. Погорелова, А.І. Субетто, І.В. Теклюк, А.В. Фурман та ін.

На важливість забезпечення активності суб'єкта в навчальній діяльності у своїх працях указують: З.П. Бакум, М.С. Вашуленко, Ж.Д. Горіна, Н.Б. Голуб,

О.М. Горошкіна, Л.І. Мацько, В.Я. Мельничайко, Л.О. Попова, М.Я. Плющ та ін. У їх дослідженнях з-поміж численних функцій підручника виокремлено функцію підручника як засобу навчання, за допомогою якого здійснюється організація освітнього процесу, а також обґрунтовано, що конкретні функції підручника в системі освіти не залишаються незмінними.

На думку В.М. Мадзігона, стрімкий процес інформатизації й комп'ютеризації суспільства сьогодні відкриває в освіті шлях електронним підручникам. Закономірно, вони мають велике майбутнє, але й традиційний друкований підручник ще не скоро віддасть свої позиції. Навпаки – до шкільного підручника висувуються нові вимоги, зокрема, підручник повинен розвивати в учнів творчу активність і самостійне мислення, формувати пізнавальний інтерес і активізувати пізнавальну діяльність [6: 36]. Відтак, проблема цілеспрямованого конструювання підручника донині залишається актуальною.

Раціональною, на нашу думку, є пропозиція Л.І. Мацько про доцільність створення підручників відповідно до триєдиної концепції рівнів програми, якою навчальні книги повинні створюватися. Важливо, щоб вони були написані однією (трирівневою) програмою, в одній послідовності викладу, з розробленим методичним апаратом, що дозволяв би учням переходити від одного підручника до іншого. Такі підручники вчителі можуть використовувати не тільки у відповідних спеціалізованих класах і школах, а й у одному класі базової школи окремі учні вивчатимуть навчальний предмет за підручниками різних рівнів і за бажанням можуть переходити від одного до іншого [7: 40].

Ідея створення комунікативного підручника шляхом моделювання реальних ситуацій спілкування не через навчальні „сурогати”, а через справжні мовні зразки, що відображають природний процес комунікації українською мовою в умовах мовного середовища, теж заслуговує на увагу, тому що, по-перше, такий підручник надасть практичної спрямованості шкільному курсу української мови, по-друге, може використовуватися як варіантний відповідно до дидактичної мети та типу уроку [1: 10].

Шкільний підручник з української мови для учнів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин має небагато-літню історію свого існування. У перше десятиліття незалежності України не всі учні, які вивчали українську мову в школах національних меншин мали підручники й посібники. Лише впродовж останніх двох десятиліть було видано підручники й навчальні посібники для учнів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин.

Питання про зміст підручників і посібників як засіб підвищення лінгвістичної грамотності, розвитку культури мовлення учнівської та студентської молоді неодноразово порушувалося на науково-практичних конференціях та на сторінках спеціальної літератури, починаючи з 1993 року й аж донині. Ідея реалізації полікультурних засад у змісті українськомовної освіти шкільної для національних меншин, безперечно, для української освіти не нова – вона

утвердилася ще з перших років незалежної України, потім то зринала в практиці масової школи, то знову відтискалася на узбіччя педагогічної науки й практики. Новий поштовх у своєму розвитку вона одержала нині, коли її реалізацію визнано одним із пріоритетних напрямів удосконалення українського шкільництва, обов'язковим складником модернізації та реформування національної освітньої системи. Але, на превеликий жаль, ця ідея ще й донині недостатньо повно визначена й розроблена теоретично, тому не набула належно завершеного оформлення у вигляді цілісних концепцій, методик, технологій, струнких і обґрунтованих моделей її практичного втілення в системі національної мовної освіти. Поки що не визначено до ладу, яким саме має бути підручник з української мови для шкіл національних меншин, невиправдані часті зміни в структурі шкільної освіти (одинадцятирічна школа – дванадцятирічна – одинадцятирічна). Українську мову як державну в школах національних меншин пропонувалося розпочинати з початкових класів, із 5 класу, із 4 класу, факультативно й т. ін. Тим часом, реалізація полікультурних засад у змісті українськомовної освіти шкіл для національних меншин потребує належного науково-методологічного та методично-технологічного забезпечення, а передовсім – забезпечення навчальною літературою.

В умовах реформування системи національної освіти в Україні, піднесення ролі творчої особистості в суспільстві особливо актуалізується проблема змісту і якості мовної підготовки учнів початкових класів, які в старшій школі оберуть поглиблене вивчення української мови чи навчання української мови в 10-11-му класах філологічного профілю.

Безперечно, зміст шкільних підручників з української мови для учнів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин має бути зорієнтований на те, щоб закласти теоретичну основу ґрунтовної лінгвістичної підготовки учнів і вдосконалювати: їхню мовленнєву підготовку. Завданням полікультурної українськомовної освіти – дати учням глибокі й систематичні знання з усіх розділів науки про українську мову, сформувати уміння й навички використання їх на практиці, забезпечити володіння нормами української літературної мови; сформувати навички й потребу використання навчальних посібників і довідкової літератури з мови, тому й спрямовує учителів на організацію засвоєння учнями теоретичних відомостей і вдосконалення культури мовлення та розвиток чуття мови й логічного мислення. Чинні програми з української мови для учнів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин включає вивчення фонетики (фонетичні одиниці: звук, склад, фонетичне слово, фраза, зміни голосних і приголосних у потоці мовлення), орфоепії (норми української вимови), орфографії (принципи українського правопису, зведені правила вживання великої букви, написання слів разом, окремо й через дефіс, прізвищ та географічних назв тощо) фразеології (різновиди фразеологізмів), морфеміки (типи морфем, основ, морфемний словник), словотвір (поняття

про словотвірне значення), морфології (самостійні та службові частини мови), синтаксису (поняття про речення та різновиди речення). Зміст для відповідного класу спроектовано за чотирма змістовими лініями (мовленнєвою, мовною, соціокультурною й діяльнісною, або стратегічною).

Усі компоненти змісту пропонується засвоювати у взаємозв'язку на основі структурного елемента теми – тексту, який виконує різні дидактичні функції: як джерело навчальної інформації, зразок реалізації певної комунікативної мети, засіб активізації життєвого досвіду учня, матеріал для само-спостереження, постановки проблемного завдання, матеріал для написання переказів різних видів, диктантів, есе, для творчої роботи тощо.

Концепцією полікультурної освіти як складника українськомовної освіти передбачено не лише вироблення в учнів орфографічних і пунктуаційних навичок, а й значну увагу приділено питанням культури й розвитку мовлення, зокрема аудіюванню, читанню, аналізу мови текстів-зразків, обговоренню актуальних для особистісного розвитку учнів морально-етичних, естетичних, світоглядних, історико-культурних проблем організації дискусій, ситуативних діалогів, написанню різноманітних творчих робіт, анотацій, рецензій, рефератів тощо. Розширено перелік видів робіт, уведено аудіювання (слухання-розуміння), читання (уголос і мовчки) текстів різних типів і жанрів мовлення, складання діалогів.

Для формування комунікативних умінь передбачено творчі роботи – перекази й твори різних стилів, типів і жанрів мовлення, які виконують роль підготовчих вправ до оволодіння учнями необхідними в майбутньому дорослому житті такими жанрами мовлення, як виступ на зборах, під час дискусії, обговорення проблеми на побутові, лінгвістичні, політичні, морально-етичні теми.

Для наближення умов спілкування до реальних життєвих ситуацій запропоновано вчителям-словесникам ширше використовувати групові форми й види робіт: складання діалогів, полілогів, оповідей на задану тему.

Значно розширено соціокультурну змістову лінію, що являє собою перелік тем, які орієнтують учителів української мови на добір відповідних текстів для ознайомлення учнів з історією, звичаями й традиціями, духовними скарбами й видатними постатями рідного народу та про внесок різних етнічних груп, народів-сусідів у нашу історію й культуру. Так, на сторінках підручників учні довідуються, наприклад, що свого часу не лише для українців Тарас Шевченко був національним пророком, апостолом, а й близьким він був для поляків Зігмунда Сераковського, Яна Станкевича, Едварда Желіговського, які сприймали Шевченка як побратима.

Для того, щоб учні оволоділи вмінням самостійно здобувати знання, працювати із підручником, у процесі засвоєння тієї чи тієї теми нами запропоновано учням тексти для самостійного опрацювання, продовження та закінчення змісту тексту. Пропонованою концепцією полікультурної освіти зреалізованою в підручниках з української мови для учнів закладів загальної

середньої освіти з навчанням мовами національних меншин передбачено: осмислення місця конкретної теми в системі занять; акцент на наскрізний зв'язок теоретичного матеріалу (фонетика, орфоєпія, орфографія, лексикологія, фразеологія, будова слова, словотвір, морфологія); культура усного мовлення; культура писемного мовлення; тексти та контрольні слова для написання різних видів диктанту; система модульно-розвивальних занять; розвиток культури мовлення; узагальнення й систематизація вивченого; використання художніх взірців як текстів-опор; використання узагальнювальних схем, таблиць, опорних конспектів, за якими проводиться вивчення та узагальнення програмового матеріалу; підготовка й проведення уроків спілкування.

Реалізація полікультурних засад у змісті українськомовної освіти передбачає кілька напрямів: 1) трактування теоретичного матеріалу подається в доступній для учнів формі; 2) зміст вправ (тренувальних, контрольних, підсумкових), різних видів творчих завдань добре продумано з метою систематизації навчального матеріалу, що сприяє якісному засвоєнню його учнями; 3) вміщено параграфи „спілкування”, „культура мови” і «культура мовлення», де досягнення мети для оволодіння нормами української літературної мови здійснюється логічно, послідовно – на основі опрацювання конкретного матеріалу й самостійних вправ творчого характеру.

Кожен параграф серії підручників з української мови для учнів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин, які розроблено й підготовлено до друку авторським колективом (Н.І. Богданець-Білокаленко, О.В. Караман, С.О. Караманом) мають наскрізні рубрики, а саме: 1) „Вивчаймо мову!"; 2) „Практикум"; 3) „Спілкування і мовлення"; 4) „Мовні загадки"; 5) „Цікава перерва"; 6) „До зустрічі з казкою”.

Розкриття взаємозв'язків між розділами підручників допомагатиме учням осмислити системний характер мови, специфічні особливості кожного мовного явища. Вивчення тем розділів побудовано на мовленнєвій основі. Крім внутрішньопредметних, підручники передбачають міжпредметні зв'язки, що сприятиме усвідомленому вивченню мовних явищ, формуванню умінь застосувати суміжні знання, уміння й навички, розширенню ерудиції, мовної культури учнів.

Для розвитку й удосконалення комунікативних умінь і навичок учнів уперше в методиці навчання української мови для шкіл національних меншин розроблено навчально-методичну систему, якою передбачено переорієнтацію вчителя й учня на оновлений зміст курсу української мови й відповідну технологію навчання учнів в умовах полікультурного середовища. Запропонована науково-методична система характеризується оптимальним співвідношенням інтенсивного й екстенсивного навчання через широке застосування ідей компетентісно орієнтованого навчання української мови, проблемного типу навчання, пошукових та дослідницьких завдань, інтерактивних форм організації навчально-виховного процесу.

Враховуючи одне із основних завдань полікультурної освіти як складника українськомовної освіти, авторами виділено як окремий тип „Уроки творчого спілкування”, на яких учні самі обирають собі партнерів та тематику для уроків спілкування, що сприяє формуванню культури мовлення, навичок взаємоконтролю, розвитку усного мовлення учнів, виробленню уміння аналізувати відповіді, вести бесіду, спілкуватися.

Спроектовано методика розвитку дослідницьких і творчих здібностей учнів на засадах інтеграції, а також впровадження міжпредметних зв'язків на уроках української мови, що викликає особливий інтерес в учнів не тільки до української мови, а й до історії рідного краю, фольклору, до літератури, спонукає учителів до творчої роботи у навчанні української мови, сприяє розширенню набутих учнями на уроках мови знань, допомагає краще засвоїти теоретичний матеріал, удосконалювати навички аналізу різних форм мови, розширювати лінгвістичну ерудицію учнів, формувати мовне чуття. У процесі уроків розвиваються творчі здібності, дослідницькі вміння й навички, зростає роль самостійної, індивідуальної, диференційованої роботи, що значною мірою сприяє активізації учнів до навчальної діяльності.

Показово, що дидактична система спрямовує вчителя на розв'язання протиріч між індивідуальним характером здобуття знань учнем та колективним характером їх застосування. Як групова, так й індивідуальна форми роботи передбачають забезпечення ефективного сприймання й адекватного розуміння нової навчальної інформації учнем, ознайомлення із зразками виконання проблемних завдань, вироблення практичних умінь і навичок та закріплення їх у самостійній творчій роботі.

Індивідуальну форму роботи у навчанні учнів запропоновано реалізувати на засадах диференціації мовного матеріалу за ознаками методичної доцільності (відповідність цілям і завданням виучуваної теми) і складності (відповідність рівню мовної компетентності учня).

Щоб забезпечити ґрунтовні знання учнів, підвищити їх мовленнєву культуру, ефективність роботи в процесі навчання української мови, авторами підручника запропоновано застосовувати різні способи структурування програмового матеріалу з використанням узагальнювальних таблиць і схем, що містять головні теоретичні відомості й факти мови, сприяють багаторазовому повторенню теоретичного матеріалу.

Раціонально, на нашу думку, у пропонованих підручниках з української мови для учнів закладів загальної середньої освіти з навчання мовами національних меншин запропоновано використання Інтернет-ресурсу, що дає змогу розкрити внутрішні інтелектуальні та емоційні резерви особистості учня, забезпечує необхідні умови для керування його самостійною пізнавальною діяльністю, підвищує ефективність навчання, з одного боку, та розширює психолого-педагогічні можливості вчителя, з іншого.

Враховуючи закономірні зв'язки між морфологією й синтаксисом у мові та особливості засвоєння учнями граматики, у підручнику враховано такі

принципи відбору синтаксичного матеріалу для уроків морфології: 1) принцип важливості певних відомостей у синтаксичній системі мови; 2) принцип морфологічної вираженості; 3) принцип значення матеріалу для формування граматичних та правописних навичок та розвитку мовлення; 4) принцип рівня труднощів в оволодінні мовним матеріалом.

Уміле використання учнями знань мовної системи у своїй мовленнєвій діяльності - основна суть розвитку мовлення. Ця робота передбачає не тільки показ функціонування тієї чи тієї мовної одиниці, а й активну мовленнєву практику учнів на основі комунікативних вправ, які передбачено у зв'язку з вивченням мовної теми, щоб учні оволоділи мовними нормами (вимовними, лексичними, морфологічними, синтаксичними), а також умінням висловлювати власні думки в усній і писемній формі, користуватися потрібними мовними засобами відповідно до мети, змісту мовлення й умінь спілкування.

Концепції підручників з української мови для учнів закладів загальної середньої освіти з навчання мовами національних меншин орієнтують словесника на створення максимально сприятливих умов для мовленнєвої самореалізації учнів через впровадження в практику творчих вправ, дослідницько-пошукових завдань, проведення мовних спостережень і дослідів, лінгвістичних ігор, створення монологічного й діалогічного мовлення з урахуванням ситуації спілкування тощо.

Реалізація полікультурних засад у змісті українськомовної освіти шкіл для національних меншин націлює на зміщення акцентів із навчання насамперед граматики на оволодіння мовою як даром слова, на вправління в усному й писемному мовленні, спілкуванні, на розвиток культури мовлення, – не означає, на нашу думку, що має бути послаблена увага до граматики й спрямований на органічне поєднання роботи з розвитком культури мови й мовлення, спілкування з одночасним засвоєнням теоретичних знань, удосконаленням правописних і стилістичних умінь і навичок. За пропонованою концепцією зреалізованою в змісті пропонованих підручників створюються умови для реалізації активного навчання учнів через широке застосування проблемного навчання, пошукових та дослідницьких завдань, інтерактивних форм організації навчально-виховного процесу.

Отже, дидактична модель реалізації полікультурних засад у змісті українськомовної освіти шкіл для національних меншин сприятиме формуванню в учнів позитивної мотивації до самоосвітньої роботи, розвитку особистості учня через активну інтелектуально-пізнавальну діяльність, вироблення життєво необхідних практичних умінь і навичок культурної поведінки в суспільстві. Дидактична система вправ і завдань у пропонованих підручниках з української мови для учнів закладів загальної середньої освіти з навчання мовами національних меншин поєднує імпліцитний та експліцитний види діяльності під час організації освітнього процесу, що реалізується через систему проблемно-ситуативних завдань, використання потужного Інтернет-ресурсу, різноманітних довідкових джерел тощо. Змістова компонента пред-

ставлена в пропонованих підручниках через структурний елемент теми – текст, який виконує різні дидактичні функції. Значну увагу приділено питанням культури й розвитку мовлення, зокрема аудіюванню, читанню, аналізу мови текстів-зразків, обговоренню актуальних для особистісного розвитку учнів морально-етичних, естетичних, світоглядних, історико-культурних проблем.

Література

1. Бахтіярова, Х. Ш., *Посібник з української мови як модель міжкультурного спілкування* / Бахтіярова Х. Ш, Бондар Л. А. // Мова і культура. Матеріали Міжнар. наук. конф., К.: ФГР Collegium, 2008, Т. 5, с. 9-14.
2. *Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, укладання, оцінювання* // Відділ сучасних мов, Страсбург, К.: Ленвіт, 2003, 273 с.
4. *Концепція профільного навчання в старшій школі* // Освіта України», 2003, № 42-43-0, 15 червня.
5. Лапшин, А. Г., *Международное сотрудничество в области гуманитарного образования: перспектива кросскультурной грамотности* / А. Г. Лапшин // Кросскультурный диалог; компаративные исследования и педагогике и психологии: сб., ст., Владимир, 1999, с. 45-50.
6. Мадзігон, В. М., *Теоретичні засади створення електронних підручників* / В. М. Мадзігон // Проблеми сучасно підручника: зб. наук., праць / редкол., К: Педагогічна думка, 2006, Вип. 6, с. 34-38.
7. Мацько, Л., *Сучасні підходи до створення підручників з української мови* / Л. Мацько // Дивослово, 1999, № 8, с. 39-41.

МЕТОДИЧНІ ОРІЄНТИРИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЖУРНАЛІСТІВ НА ЗАСАДАХ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

Наталія Кондратенко

*Державний університету телекомунікацій, м. Київ, Україна
nata2335@ukr.net*

Анотація. У статті обґрунтовано методичні орієнтири формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології, готових у подальшому до успішного виконання професійних завдань, забезпечення міжособистісного спілкування, спроможних адекватно реагувати на соціальні, економічні, політичні виклики сьогодення, прогнозувати ризики, критично осмислювати будь-яку інформацію, інтерпретувати й передавати її.

Ключові слова: компетентність, комунікативна компетентність, комунікативна компетентність майбутніх журналістів, лінгвокультурологія.

Abstract. Methodological Guidelines for the Development of the Communicative Competence of Future Journalists on the Basis of Linguoculturology. In the article, the methodological guidelines for the development of the communicative competence of future journalists on the basis of linguoculturology are substantiated. The aforementioned specialists are expected to be ready to efficiently implement the professional tasks, maintain interpersonal communication, adequately respond to current social, economical and political challenges, anticipate risks, critically comprehend any information and interpret and communicate it.

Keywords: competence, communicative competence, communicative competence of future journalists, linguoculturology.

Постановка проблеми. Пошуки шляхів і методів формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології є актуальною проблемою. Мовленнєва діяльність майбутнього журналіста – це не тільки найважливіший засіб комунікації, а й засіб пізнання, накопичення й оформлення знань, збереження й розвитку національної культури, соціалізації особистості, основний виразник самобутньої національної психології. На сучасному етапі розвитку освіти формування комунікативної компетентності майбутнього фахівця має бути спрямоване на вдосконалення мовних навичок на новому, більш високому рівні, що відповідає суспільним потребам, на розвиток мовлення, усвідомлення стильового розмаїття літературної мови.

Успішне формування та вдосконалення мовленнєвих умінь можливе за умови систематичної й цілеспрямованої роботи над формуванням особистості, яка володіє значним обсягом активного словника, розвиненим граматичним ладом, умінням користуватися синонімічними засобами, здатністю виби-

рати мовний засіб, що відповідає меті, умовам і змісту спілкування, надавати висловлюванню відповідного стилістичного забарвлення, усвідомлено добирати образні засоби, уникати помилок в усному й писемному мовленні.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців не є новою. Теорію журналістської діяльності різноаспектно розробляли В. Аграновський, О. Бочковський, В. Галич, Р. Горден, Т. Засоріна, В. Здоровега, С. Карконосенко, Д. Кеатс, Г. Мейн, І. Михайлин, Е. Проніна, Е. Прохоров, В. Різун, С. Сірополко, Л. Світич, Н. Федосова, Г. Чіл, Ю. Шаповал. Методичні аспекти журналістської творчості розглянуто в працях Т. Бударіної, В. Владимірова, С. Маст, М. Мекель та ін. Застосування засобів масової комунікації в освітньому процесі вищої школи досліджували Й. Агнав, Г. Айнеке, С. Ауфенангер, Д. Бакінгем, О. Бирюк, А. Богачева, О. Богданова, Л. Волошинова, Ж. Гоне, С. Гуревич, В. Кузнецов, С. Ліфка, Г. Онкович, Н. Рижих, Н. Саєнко, Л. Чашко, І. Чемерис та ін.

Проблема формування комунікативної компетентності фахівців є предметом зацікавленнь багатьох лінгвістів і лінгводидактів. Генеза компетентнісного підходу у вищій освіті досліджена науковцями З. Бакум, Н. Бібік, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Голуб, О. Горошкіною, О. Караман, С. Караманом, К. Климовою, О. Копусь, О. Кучерук, Л. Мамчур, С. Омельчуком, Н. Остапенко, М. Пентилюк, Т. Симоненко, І. Хом'яком, С. Яворською та ін., які вивчали становлення понять “компетенція” і “компетентність”, їх семантичне наповнення, підходи до впровадження в освітній процес вишу, що в подальшому дало змогу дослідникам розкрити теоретичні й прикладні аспекти компетентнісного підходу. Окремі сегменти проблеми формування комунікативної компетентності майбутніх учителів досліджено в працях – Н. Волкової, І. Нагрибельної, А. Нікітіної, М. Оліяр, М. Пентилюк, О. Семенов та ін.; особливості формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців технічних спеціальностей розкрито в студіях І. Дроздової, О. Ковтун, Н. Тільняк Н. Тоцької та ін., фахівців у галузі медицини – І. Гуменної, Н. Калашник, І. Черних та ін., фахівців митної служби – С. Курдюмова, О. Максимова, О. Павленко та ін. Проте в масовій підготовці майбутніх журналістів простежуються стереотипи, що склалися у навчанні української мови в професійному спілкуванні – тяжіння до теорії, пов'язаної з опрацюванням мовних норм, особливостей мовного оформлення текстів офіційно-ділового стилю; епізодичне використання професійно спрямованих комунікативних вправ і завдань.

Поза увагою залишається формування комунікативної компетентності майбутнього журналіста, складниками якої є вміння слухати, сприймати, аналізувати, продукувати монологи, діалоги, полілоги дискусійного характеру, доречно послуговуватись фаховою термінологією, виступати перед ауди-

торією, інтерв'ювати, розробляти мовленнєві ситуації з урахуванням прикладних здобутків лінгвокультурології. Студенти відчують утруднення під час продукування спонтанних текстів на професійну тематику, підготовки матеріалів для дискусійного обговорення у віртуальному журналістському середовищі, створення мовного портрета сучасного журналіста. Донині такий важливий аспект, як методика формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології в лінгводидактиці вищої школи залишився поза увагою дослідників.

Мета статті – визначити методичні орієнтири методики формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології.

Стрімкі глобалізаційні та інтеграційні процеси сучасного суспільства стимулюють пошук продуктивних підходів до розвитку освіти й науки в Україні. Перехід вищої школи на стандарти європейської освіти вочевидь активізує проблему формування нової генерації фахівців, зокрема сфери соціальних комунікацій, готових до успішного виконання професійних завдань, забезпечення міжособистісного спілкування, спроможних адекватно реагувати на соціальні, економічні, політичні виклики сьогодення, прогнозувати ризики, критично осмислювати будь-яку інформацію, інтерпретувати й передавати її.

Становлення журналістики як медійної галузі викликає потребу внесення системних коректив у підготовку фахівців сфери соціальних комунікацій з урахуванням вимог компетентнісної освіти. Професійний контекст майбутнього журналіста, крім позитивного особистісного іміджу, зорієнтовує на оперативність в опрацюванні й аналізі здобутої з різних джерел інформації та продукуванні власної, гнучко й доцільно використовуючи самобутні ресурси української мови.

Останнім часом професія журналіста набула особливої популярності, розширила сферу свого функціонування й впливу в суспільстві з огляду на те, що, крім традиційних, таких, як радіо, газета, телебачення, стали звичними інноваційні – глобальні, медійні та інші засоби масової інформації. Попри їх широку розгалуженість і значний потенціал, що розширює можливості репрезентування інформації, впливу на особистість і соціум загалом, не втрачає актуальності проблема формування комунікативної компетентності журналістів як представників певної професійної спільноти.

В умовах компетентнісної освіти особливої ваги набуває проблема формування практичних умінь майбутніх журналістів, зокрема: створювати монологи, діалоги, полілоги професійної спрямованості, аналізувати та продукувати тексти різної стильової належності, у тому числі есе, інтерв'ю, репортаж. Значущість і актуальність проблеми формування комунікативної компетентності в системі галузевої підготовки майбутніх журналістів визначена

соціальним замовленням, що має відповідну законодавчу базу: Закони України “Про вищу освіту”, “Про освіту”, “Про мови”, Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті, Концепція мовної освіти в Україні, Загальноєвропейські Рекомендації з питань мовної освіти.

Вивчення мовознавчих студій засвідчило, що сучасна теорія мовної комунікації не має уніфікованого визначення змісту понять: “*мовленнєвий акт*”, “*комунікативний акт*”, “*комунікація*”. Аналіз спеціальної літератури дає змогу констатувати, що “*комунікативний акт*” дослідники проблеми тлумачать як: 1) мовленнєву взаємодію між носіями мови, в межах якої вони розв’язують комунікативні завдання: спілкуються, обмінюються інформацією, що є однією з необхідних умов здійснення комунікативного акту; 2) концептуально та структурно організований обмін комунікативною діяльністю мовцями в межах вербального контакту, в якій предметно-знаковим носієм є дискурс, що опирається на певну ситуацію. Елементарною, недискретною (неподільною) одиницею вербальної комунікації (дискурсу), на думку мовозавців, є мовленнєвий акт, який потлумачено як цілеспрямовану мовленнєву дію, яка здійснюється згідно з принципами й правилами мовленнєвої поведінки, прийнятими в певному мовному колективі і яка реалізує певну комунікативну інтенцію мовця [3; 4; 5].

Мовозавці поняття “комунікація” тлумачать багатоаспектно: як обмін значеннями або інформацією між індивідами (від джерела (адресанта) до одержувача (адресата), індивідом та суспільством, групами індивідів, навіть автокомунікацію – комунікацію із собою; як засіб спільної системи символів або кодів. Розрізняють вербальну (словесну) комунікацію й невербальну (мова жестів, рухів, голосових ефектів; об’єкти й атрибути навколишнього середовища тощо). Аналіз спеціальної літератури дав змогу з’ясувати, що поняття “*компетенція*” науковці тлумачать як сукупність знань, умінь і навичок, співвіднесену з конкретними видами діяльності, та необхідну для ефективного виконання дій; “*компетентність*” – як сукупність взаємопов’язаних змістових орієнтирів, знань, умінь, навичок і досвіду діяльності майбутнього журналіста комунікативно доречно використовувати здобуті знання в професійній діяльності; як обізнаність, належне володіння комунікативною компетенцією в тій чи тій мовленнєвій ситуації. “*Комунікативну компетентність*” схарактеризовано як накопичений досвід, комунікативні знання, уміння, навички, компетенції, які дозволяють творчо самовиражатися журналістській індивідуальності у сфері професійного спілкування, вирішувати спектр поставлених творчих завдань; здатність особистості до мовленнєвого спілкування й вміння слухати, що є однією з найважливіших особистісно-професійних рис журналіста [4; 6].

“*Комунікативну компетентність майбутнього журналіста*” у статті потлумачено як внутрішній ресурсний потенціал, засвоєну систему знань,

необхідну для здійснення ефективного спілкування, посилення ситуативної адаптивності; сукупність професійно значущих умінь і навичок, потрібних для оперативного й адекватного сприймання чужих програм мовленнєвої поведінки та мобільної побудови власних комунікативних стратегій, адекватних цілям, сферам, жанрам і ситуаціям спілкування; як мобілізаційну готовність до комунікативної діяльності, вільне володіння вербальними й невербальними засобами соціальної поведінки.

Одне з ключових понять обґрунтованих у статті *“лінгвокультурологія”* розглянуто як цілісне утворення, як певна частина освітнього процесу, об'єднана спільним змістом, сюжетом, яка формує основні елементи логічного мислення, що допомагають активізувати освітній процес, формувати комунікативну компетентність майбутнього журналіста. У сучасному науковому обігу *“лінгвокультурологія”* функціонує як новий напрям, а не поєднання двох взаємопов'язаних наук – лінгвістики й культурології, як міждисциплінарна, самостійна галузь, що має свої цілі, завдання, об'єкт і предмет дослідження [12].

Зміст поняття *“лінгвокультурологічна компетентність майбутніх журналістів”* схарактеризовано як інтегральну характеристику особистості; як сукупність предметних (спеціальних) компетенцій, комунікативного й лінгвокультурного змістового аспектів у навчанні мови; як належний рівень сформованості умінь особистості усвідомлено враховувати, розуміти й інтерпретувати знання культурного та соціального контекстів національної й світової культури в процесі навчання курсу української мови. Акцентовано, що питання взаємодії мови й культури доцільно розглядати в соціокультурному контексті й аспекті комунікативної здатності, що відображає специфічні риси суспільства та його культури, які виявляються через комунікативну поведінку носіїв національної культури.

Узагальнення теоретичних напрацювань з означеної проблеми дало змогу з'ясувати, що в психологічній науці визначено чинники, які зумовлюють розвиток тих чи тих аспектів пізнавальної й професійної мотивації студентів; розроблено деякі принципи, шляхи вивчення й критерії оцінювання рівня розвитку пізнавальних і професійних мотивів як складників загальної системи мотивів навчання; описано підходи (способи, прийоми) до їх формування. Оскільки професійне мовлення журналіста завжди зумовлене певною потребою (освітньою, виробничою, культурною, побутовою, соціальною) про щось поінформувати, про когось розповісти, щось запитати або ж спонукати когось до дії, у статті з-поміж методичних орієнтирів формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології виокремлено, по-перше, прикладні аспекти продуктивних видів мовленнєвої діяльності; по-друге, особливості усного й писемного мовлення журналіста, яке має бути не тільки бездоганно правильне, чітке, а й добірне,

темброво й емоційно гнучке й багате. Майбутньому журналістові необхідно навчитися викладати матеріал логічно, послідовно, використовувати мовні засоби відповідно до комунікативного завдання, дотримуючись не лише норм літературної мови, єдності стилю та жанрової різноманітності, а й оволодіти риторичним багатством усного мовлення, навчитися словом заспокоювати, дивувати чи збуджувати слухачів, спонукати їх до співбесіди, слухати й підтримувати розмову; знати глибоко історію, культуру, багатство української мови, зразки словесної мудрості, дотепність, самобутній гумор, влучні крилаті вислови, приказки, прислів'я, афоризми; виявляти власне ставлення до історичних подій, подій сьогодення; тлумачити одержану інформацію об'єктивно, правдиво, без перекручень та зайвої напруги [1; 2; 5; 6].

Формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології забезпечується розробленням лінгводидактичних основ: закономірностей навчання мови, принципів, форм організації освітнього процесу, методів і прийомів навчання, лінгводидактичних умов, які ґрунтуються на здобутках філософії освіти (В. Андрущенко, В. Кремень, В. Огнев'юк, С. Подмазін, М. Романенко та ін.); психології (І. Бех, Л. Віготський, І. Зимня, О. Леонт'єв, І. Синиця, С. Рубінштейн та ін.); дидактики (Є. Барбіна, Н. Бібік, О. Пометун, О. Савченко, С. Сисоєва; Л. Хоружа, А. Хуторської, М. Фіцула та ін.) й лінгводидактики (З. Бакум, А. Богуш, Н. Голуб, О. Горошкіна, Р. Дружененко, В. Загороднова, О. Караман, С. Караман, К. Климова, О. Копусь, О. Кучерук, О. Любашенко, А. Нікітіна, С. Омельчук, Г. Онкович, Н. Остапенко, Л. Паламар, М. Пентилюк, Т. Симоненко, І. Хом'як, С. Яворська та ін.).

З урахуванням того, що закономірностями навчання мови є взаємозв'язок між лінгвістичною теорією й мовленнєвою практикою, залежність результатів навчання й засвоєння мови від дидактичного потенціалу мовленнєвого середовища, тому постійну увагу студентів на заняттях зосереджуємо до матерії мови та її звукової системи; розуміння семантики мовних одиниць; до формування стійкої мотивації в студентів до опанування норм літературної мови; використання виражальних можливостей мови; розвитку мовного чуття та дару слова.

Загальнодидактичні принципи (науковості, доступності й послідовності, перспективності, систематичності, активності, свідомості, міцності знань, наочності, виховного й розвивального навчання, зв'язку навчання з життям), що визначають продуктивні напрями в розробленні змісту й зорієнтовують викладача на умотивований виклад програмового матеріалу, передбачають зв'язок теорії з практикою й спрямовані на осмислене засвоєння мовного матеріалу, є підґрунтям для вдосконалення комунікативної компетентності майбутніх журналістів. Специфічні ж принципи навчання української мови за професійним спрямуванням (пізнавально-практичної спрямованості навчання

української мови; функційно-комунікативної спрямованості навчання мови; вивчення мови в структурній цілісності з обов'язковим пізнанням її рівнів; вивчення мови в міжрівневих, внутрішньорівневих та міжпредметних взаємозв'язках; використання мовленнєвої практики для засвоєння теорії мови і, навпаки, – теорії мови для розвитку мовлення; лінгвокультурологічний) покладено в основу вибору форм, методів і прийомів навчання, розроблення методики формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології в умовах сучасного вишу [3; 4].

Аналіз змісту навчально-методичного забезпечення дав змогу дійти висновку, що попри значну кількість навчальних видань, які застосовуються в освітньому процесі вишу, й донині не втрачає актуальності проблема удосконалення змісту чинних навчальних програм, розроблення підручників і посібників для майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології, які допомогли б студентам не тільки оволодіти нормами сучасної української літературної мови, алгоритмами швидкого й правильного складання різних документів, а й сприяли б збагаченню їхнього мовлення, виробленню вмінь логічно та послідовно викладати думки, готувати та виголошувати виступи, вести бесіди в різних ситуаціях професійного спілкування, дотримуватися правил мовленнєвого етикету, мовної поведінки в професійній сфері, формувати комунікативну й лінгвокультурологічну компетентності майбутніх журналістів.

У змісті робочих програм навчальної дисципліни “Українська мова за професійним спрямуванням” виявлено розбіжності у визначенні кількості годин, відведених на вивчення дисципліни, виокремленні змістових модулів, видів навчальних занять, підходів до забезпечення професійних потреб майбутнього фахівця. Текстотека підручників, як свідчить їх аналіз, обмежена загальновідомими фактами, що зумовлено зорієнтованістю навчальних видань на широкий загал. Під час анкетування студентів з'ясовано, що вони відчують потребу в розширенні діапазону дидактичних матеріалів для опрацювання й інтерпретації текстів, що віддзеркалюють соціокультурні відомості, передусім про історичні події, постаті, цікаві географічні об'єкти, національні традиції, звичаєву культуру, слова-символи, пам'ятки історії та культури.

У статті передбачено визначення лінгводидактичних умов формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології, які розглядаємо як певний комплекс об'єктивних та змодельованих у вищому навчальному закладі засобів і обставин, необхідних і достатніх для досягнення очікуваного результату в освітньому процесі. Лінгводидактичними умовами формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів визначено: 1) розвиток монологічного й діалогічного мовлення; 2) удосконалення комунікативних ознак професійного мовлення; 3) формування мовленнєвої креативності; 4) риторизація освітнього процесу; 5) упроваджен-

ня вправ і завдань лінгвокультурологічного змісту, забезпечення яких сприяє виробленню вмінь продукувати, аналізувати, інтерпретувати усні й писемні тексти, оволодівати мовленнєвими жанрами професійного спрямування, розвивати здатність до творчості, створювати оригінальний інтелектуально-інформаційний продукт, генерувати цікаві ідеї. застосовувати стратегії й тактики інформаційно – впливового спілкування. Крім того, уможливають формування в них професійної мобільності й гнучкості під час проведення діалогів, полілогів, інтерв'ю, підготовки репортажу з місця події, спонтанного виступу на зустрічі, а також уміння моделювати імітаційні ситуації з урахуванням професійного контексту [3; 5].

Вивчення проблеми формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів передбачало проведення кількох етапів педагогічного експерименту, базою для проведення якого обрано Державний університет комунікацій, Київський університет імені Бориса Грінченка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, Херсонський державний університет.

Під час проведення педагогічного експерименту було використано методи дослідження: спостереження за усним мовленням, анкетування, бесіди, аналіз письмових робіт, визначено рівні сформованості комунікативної компетентності майбутніх журналістів (високий, достатній, середній, елементарний), а також критерії формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів:

- мотиваційно-ціннісний, яким передбачено визначення готовності студентів до професійно-комунікативної діяльності; шанобливе ставлення до української мови, бажання вдосконалювати власне монологічне й діалогічне мовлення, риторичні уміння; розвивати мовленнєву креативність; усвідомлювати важливість комунікативної компетентності як складника фахової;
- нормативний критерій – наявність ґрунтовних знань з мови, володіння нормами (орфоепічними, орфографічними, лексичними, морфологічними, синтаксичними, пунктуаційними, стилістичними тощо) сучасної української літературної мови на всіх рівнях мовної системи в усній і писемній формах;
- тезаурусний критерій – наявність у майбутніх журналістів належного словникового запасу та лексичних умінь; готовність моделювати імітаційні ситуації з урахуванням професійного контексту;
- жанровий – володіння професійно зорієтованим жанровим репертуаром мовлення, правильне використання мовних засобів, адекватних жанру; урахування комунікативно-стильових якостей мовлення, осмислене реагування на сприйняту інформацію; здатність до проектування власної комунікативної діяльності в різних жанрах.

Результати опитування засвідчили, що студенти усвідомлюють важливість уміння спілкуватися: 90% респондентів поставили це вміння на перше місце з-поміж професійно значущих умінь; 10% респондентів усвідомлюють практичну значущість комунікативних умінь, проте не пов'язують їх зі своєю майбутньою професією й повсякденною життєвою практикою. За результатами першого етапу педагогічного експерименту, яким було охоплено 344 студенти, високий рівень сформованості комунікативної компетентності виявили пересічно 15,5% студентів; достатній – відповідно 45%; середній рівень виявили 27%; елементарний – 12,5% студентів.

Виявлення та аналіз помилок і недоліків, допущених студентами під час педагогічного експерименту, підтвердили правильність визначених лінгводидактичних умов (розвиток монологічного й діалогічного мовлення студентів, удосконалення комунікативних ознак мовлення майбутніх журналістів, формування мовленнєвої креативності студентів, риторизації освітнього процесу вишу, упровадження вправ і завдань лінгвокультурологічного змісту) й засвідчують, що фактичний рівень сформованості комунікативної компетентності майбутніх журналістів зумовлює доцільність розроблення методики формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології.

У процесі розроблення експериментальної методики формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології розв'язувалися такі *завдання, пріоритетними* з-поміж яких стали:

- розроблення експериментальної програми формування комунікативної компетентності на засадах лінгвокультурології;
- створення системи вправ і завдань лінгвокультурологічного змісту;
- визначення рівнів сформованості комунікативної компетентності майбутніх журналістів;
- експериментальна перевірка ефективності розробленої методики формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології.

В основу розроблення програми експериментального навчання було покладено припущення, що робота з формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології стане результативною, якщо буде забезпечено такі лінгводидактичні умови: розвиток монологічного й діалогічного мовлення, удосконалення комунікативних ознак мовлення; формування мовленнєвої креативності; риторизація освітнього процесу; упровадження вправ і завдань лінгвокультурологічного змісту.

В основу розробленої програми експериментального навчання покладено обґрунтоване науковцями положення, що формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців є взаємозалежним і соціально зумовленим процесом навчання, розвитку й виховання особистості засобами укра-

їнської мови та вироблення національного колориту мовлення, оскільки студенти оволодівають національно орієнтованими мовними одиницями, формують уміння активного використання їх у власному мовленні відповідно до умов комунікативної ситуації.

Експериментальну програму побудовано на основі робочих навчальних програм з української мови за професійним спрямуванням, зміст якої ми доповнили темами: “Роль мови в професійному становленні журналіста”, “Мова ЗМІ”. “Словесні формули українського мовленнєвого етикету”, “Мовний портрет майбутнього журналіста”. Змістовий складник робочої навчальної програми скориговано теоретичними відомостями про основні комунікативні якості мовлення; мовленнєву поведінку особистості; мовленнєвий етикет, способи інтерпретування авторського тексту й підтексту тощо. Відповідно до програми робота з формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології здійснювалась у процесі вивчення всіх тем, що розширило можливості для систематичного залучення текстів лінгвокультурологічного змісту задля формування комунікативної й лінгвокультурологічної компетентностей майбутніх журналістів. Зміст роботи проектувався на лінгвокультурологічних засадах і передбачав поступове засвоєння студентами відомостей про українську культуру, традиції, звичаї, національні цінності, видатні постаті шляхом опрацювання текстів лінгвокультурологічного змісту різних типів і стилів мовлення, виявлення в них семантики та оцінних характеристик національно орієнтованих мовних одиниць, визначення їхнього стилістичного навантаження, а також засвоєння відомостей про мовленнєвий етикет українців, цілеспрямованого введення національно орієнтованих одиниць у мовлення.

Мета заняття під час першого – *мотиваційно-пізнавального* – етапу полягала у формуванні в майбутніх журналістів стійкої мотивації до формування комунікативної компетентності, а також узагальненні й систематизації комунікативно значущих відомостей. Особливу увагу було приділено поглибленню відомостей про мову й мовлення, функції мови й мовлення, роль мови в становленні особистості, текст, засоби зв'язку в тексті, монолог, діалог, вербальні й невербальні засоби спілкування, що здійснювалося як у процесі лекцій, так і під час практичних занять. Другий етап – *оперативно-конструктивний* – передбачав узагальнення й систематизацію знань, умінь і навичок з фонетики, лексикології, граматики, орфографії, пунктуації, стилістики, культури мовлення, удосконалення вмінь текстосприймання та текстотворення на засадах лінгвокультурології. Третій етап – *продуктивний* – стосувався переважно вдосконалення вмінь і навичок створювати власні висловлення залежно від ситуації спілкування.

Практичні заняття в межах експериментальної методики проводилися за розробленим планом, що містив перелік основних питань, вправи й завдання,

спрямовані на формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів. Обов'язковим складником практичних занять було опанування майбутніми журналістами лінгвокультурологічних відомостей, що сприяли підвищенню мотивації до опанування комунікативно значущих відомостей, які опрацьовувалися під час роботи з власне українською лексикою, фразеологізмами, відтворення (створення) культурного фону окремих слів і висловлень, використання афористики, цитат, прецедентних феноменів; аспектного, концептуального й комплексного видів аналізу тексту, лінгвокультурологічного коментаря текстів.

Задля реалізації лінгводидактичної умови – розвиток монологічного й діалогічного мовлення студентів – було розроблено й використано завдання, що моделювали різноманітні комунікативні ситуації й давали змогу виокремити індивідуальне мовлення студентів, розуміти й аналізувати монологічне й діалогічне мовлення, коментувати функції та визначати типи діалогу, а також упроваджено комунікативний практикум, спрямований на вдосконалення культури усного та писемного мовлення, розвиток комунікативних здібностей. Студентам пропонувалися актуальні й цікаві цитати відомих людей для обговорення, висловлення власної думки з порушеної проблеми. Особливе місце було відведено аналітичним вправам, побудованим на текстовому матеріалі лінгвокультурологічної спрямованості: студенти визначали тему, основну думку, стиль і тип мовлення, прогнозували адресата мовлення та з'ясовували умови спілкування тощо. Особливе місце було відведено трансформаційним вправам, якими передбачалося згортання та розгортання тексту, відтворення тексту за допомогою ключових слів, плану, тез, конспекту, анотації, рецензії тощо.

У контексті реалізації другої лінгводидактичної умови – формування комунікативних ознак мовлення майбутніх журналістів – увагу було акцентовано на формуванні правильності, багатства, логічності, емоційності мовлення майбутніх журналістів. Обов'язковим складником практичного заняття став орфоепічний та комунікативний тренінг, спрямований на засвоєння студентами акцентологічних, орфоепічних норм сучасної української літературної мови; організовано цілеспрямовану роботу на збагачення мовлення майбутніх журналістів професійною лексикою, фразеологізмами, влучними висловами, синонімічними українськими відповідниками іншомовних запозичень, що сприяло формуванню багатства, образності, емоційності мовлення, розвитку мовного смаку.

Важливою лінгводидактичною умовою формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів було формування лінгвокреативності майбутніх журналістів, що передбачало виконання низки завдань, які ілюстрували мовну гру, оскільки ігрове сприймання слова сприяє розвитку мовленнєвої культури особистості, застосування мовних одиниць в ігровому контек-

сті, формує в майбутніх журналістів неусвідомлене розуміння мовної норми, лінгвокреативності. На заняттях активно використовувалося імітаційне моделювання ситуацій, кейс-технологій. Імітаційне моделювання ситуацій передбачало штучне створення в аудиторії умов, які відтворюють конкретну подію (репортаж з місця події; коментар футбольного матчу, богослужіння напередодні релігійного свята, зустрічі студентів з видатною людиною тощо). Сутність кейс-технології полягала в осмисленні, критичному аналізові й розв'язанні конкретних проблем, що мали (або можуть) мати місце в практиці професійної діяльності майбутніх журналістів. Оскільки кейс є засобом занурення в професійний контекст, означена технологія впроваджувалась за такими етапами: постановка завдання, обговорення різноманітних варіантів у групах, вибір оптимального варіанта, презентація результатів, рефлексія, у процесі якої студенти оцінювали власні дії, формулювали висновки, розробляли рекомендації. Особливий інтерес у студентів викликає розбір ділової кореспонденції з теми “Ділове листування”. Студентам пропонувалось розібрати редакційну пошту (запрошення, скарги, інформаційні повідомлення, нариси, листи-подяки, привітання тощо), за змістом листів прийняти необхідні рішення. На завершальному етапі занять студентам пропонуємо проведення дискусій з коментуванням дій гравців та аналізом їхніх словесно виражених уявлень про ситуацію, про виконані творчі завдання, зокрема: прокоментувати допис у соцмережі Фейсбук, підготувати запитання до інтерв'ю із науковцем, політиком, зіркою шоу-бізнесу тощо.

Задля реалізації лінгводидактичної умови формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів – риторизація освітнього процесу – до змісту навчання було залучено відомості про риторичні засади журналістики, оскільки означена галузь має високу соціальну значущість, адже журналіст покликаний реалізувати “інтерсоціальні” мовленнєві функції: інформування, управління, формування суспільної думки, соціальної орієнтації тощо. Під час експерименту студенти опановували основи красномовства, зміст таких понять, як “мовлення журналіста”, “професійно-особистісні якості журналіста”, “журналіст як комунікативний лідер”, “професійні умови спілкування”, “мовленнєвий етикет”, “етикетні форми спілкування”. Для цього було впроваджено систему спеціальних вправ.

Використання вправ і завдань лінгвокультурологічного змісту в процесі навчання, більша частина з яких побудована на відповідному текстовому матеріалі, що сприяв вивченню майбутніми журналістами основних відомостей про особливості національної культури, звичаїв, традицій, свят, визначних діячів; суспільно-політичні події, державну символіку; побут населення міст, сіл, культурно-архітектурні пам'ятки, музеї, театри тощо; опанування найбільш відомих фольклорних творів українського народу, лексем, фразеологізмів, афоризмів як відображення народного досвіду, особливостей

національного характеру, етнокультурний колорит. У процесі самостійної роботи студентів залучали до аналізу радіо- й телепередач, статей, блогів.

Формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів здійснювалося під час аналізу актуальних навчальних і життєвих проблем, у розв'язанні яких студенти вбачали особистісний сенс: психологічну готовність до майбутньої професійної діяльності.

Аналіз результатів виконаних вправ і завдань, творчих і контрольних робіт переконливо засвідчили вміння майбутніх журналістів чітко, повно й грамотно викладати думки, створювати діалоги, полілоги, монологи, виявляти лінгвокреативність у процесі написання творчих робіт різних жанрів, під час проведення дискусій з коментуванням дій гравців та аналізом їхніх словесно виражених уявлень про ситуацію професійного спілкування. Доцільність та ефективність запропонованої методики позитивно відбилася на всій навчальній діяльності, результатом якої було підвищення рівня комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології, що суттєво підвищився.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження. Проблема формування комунікативної компетентності майбутнього журналіста на засадах лінгвокультурології не вичерпується результатами виконаного дослідження, залишаються актуальними питання розроблення системи професійно зорієнтованих комунікативних завдань та системи вправ задля формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів.

Література

1. Бутакова, Л.О., *Опыт классификации ошибок, свойственной письменной речи* / Л. Бутакова // Вестник Омского университета, 1998, Вып. 2, с. 72-75.
2. Єрмоленко, С., *Культура мови і мовні ідеали суспільства* / С. Єрмоленко // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії: зб. наук. праць, 2010, Вип. 18, с. 90-94.
3. Пентилюк, М.І., *Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підручник* / [Пентилюк М.І., Караман С.О., Горошкіна О.М. та ін.]; за ред. М.І. Пентилюк, К.: Ленвіт, 2005, 400 с.
4. Пентилюк, М., *Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови* / М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Українська мова і література в школі, 2006, № 1, с. 15-20.
5. Різун, В.В., *Маси: Тексти лекцій*, К.: Видавничо-поліграфічний цент "Київський університет", 2003, 118 с.
6. Сербенська, О., Волощук, М., *Мова журналістів – мова читачів* // Урок української, 2002, № 9, с. 20-22.
7. Сербенська, О., Волощук, М., *Наше усне мовлення* // Українська мова та література, 2001, № 41, с. 5-9.

ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ Й РЕЦЕПЦІЇ АНТИЧНОСТІ КЛАСИЦИСТАМИ ТА ПРОСВІТНИКАМИ: СПІЛЬНЕ Й ВІДМІННЕ

Сергій Лучканин

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут філології, Україна
luchkanyn@ukr.net

Анотація. У статті розглядається розуміння античності, античної культури європейськими класицистами XVII ст. (переважно на основі трактату Буало «Мистецтво поетичне») та просвітниками XVIII ст. (Монтеск'є, Вінкельман, Лессінг, Гердер та ін.). Якщо в епоху Відродження «світлі образи» античності протиставляються «середньовічним примарам» з метою реабілітації права людини на земне щастя, заради якого яскрава, сильна особистість розвиває й утворює творчі здібності своєї активної натури, то класицисти інтерпретують красу, гармонію, пропорцію як справжні інгредієнти світу й людини з позицій ідеалізму, споглядальності, значної долі геометричної сухості – саме такими є характерні риси їхнього тлумачення цих естетико-літературних категорій. Також ортодоксальних класицистів (Корнель) цікавить передусім імператорський Рим, а не значно демократичніша класична Греція. Неокласицисти-«просвітники» XVIII ст. також поділяли основне для «традиційного» «французького класицизму доби Людовіка XIV» положення про необхідність наслідування античних авторитетів як неодмінній умові художньої творчості. Проте саме наслідування античності розумілося вільніше й ширше, воно не пов'язувалося з суворими нормативними приписами, регламентацією й кодифікацією. У повній відповідності із запитамі нової доби, у мистецтві «просвітницького класицизму» найвищою інстанцією стають «демократичні гуманістичні» ідеали «простоти» (філософська повість Вольтера «Простодушник», 1767 р.) й «природності», а їхнє втілення у зв'язку з величчю й гармонією просвітники шукають у класичній античності. А саме заглиблення в античність, піднесення її сприяють і проникненню в глибинні прошарки народно-національної творчості власної країни, яка вже не протиставляється античності, але зближується з нею (діяльність Трансільванської школи в Румунії).

Ключові слова: античність, класицизм, просвітитство, Корнель, Буало, Вольтер, Трансільванська школа.

Abstract. Features of Interpretation and Reception of Ancient Times by Classicists and Enlighteners: Common and Different. This article is devoted to how antiquity and ancient culture were understood by European classicists of the 17th century (on the basis of the "L'Art poétique" treatise by Nicolas Boileau-Despréaux) and enlighteners of the 18th century (among them, there are Montesquieu, Johann Joachim Winckelmann, Gotthold Ephraim Lessing, Johann Gottfried Herder and others). In the Renaissance, the "white images" of antiquity were opposed to "medieval ghosts" in order to show the human right to happiness, for which a strong personality keeps developing doing their best. In turn, classicists understood beauty, harmony and proportion as elements of the world and people from the viewpoint of idealism and contemplation. This is how classicists understood these aesthetic and

literary categories. Also, the orthodox classicists (Pierre Corneille, for example) are primarily interested in imperial Rome, rather than Greece which is much more democratic. Neoclassicists and enlighteners of the 18th century also shared the position that shows a necessity to imitate the ancient authorities as a prerequisite for artistic creativity. However, imitation itself was understood more freely and broadly. It was not associated with strict regulations and codification. According to the new age demands, the democratic humanistic ideals of simplicity are the highest instance in the art of enlightenment classicism (Voltaire's philosophical novel named "L'Ingénu" and published in 1767). The realization of those ideals is sought in classical antiquity as well. Going deeper into antiquity takes us deeper into the layers of folk art of our own country, which is no longer opposed to antiquity, but closer to it (the activities of the Transylvanian School in Romania).

Keywords: *antiquity, classicism, enlightenment, Cornell, Bualo, Voltaire, Transylvanian school.*

Класицизм (від лат. *classicus* – зразковий) – це напрям, що сформувався в художній культурі європейських країн на початку XVII ст., став одним із основних складників європейської художньої традиції, одним із найважливіших інгредієнтів європейського естетико-художнього розвитку. Як зазначає Д.С. Наливайко, класицизм, як тип художньої творчості, був породженням античного циклу культурного поступу Європи, саме поклоніння перед античністю було характерною його особливістю. Нині вже доведено, що класицистична доктрина XVII-XVIII ст., що була панівною в тодішній європейській естетико-теоретичній думці, сформувалася за доби Відродження завдяки італійським мислителям-гуманістам, які «розробили основні закони й правила як «загальної», так і «прикладної поетики», що без істотних доповнень і змін увійшли до теоретико-нормативного арсеналу французького класицизму XVII ст.»¹. З Італії класицизм переходить до Франції, Англії, Іспанії, Німеччини, пропагується переважно університетськими колами. Мистецтво Стародавньої Греції та Стародавнього Риму розглядалося класицистами в ахронії як ідеальна модель художньої творчості. «Поетика» Аристотеля й «Поетичне мистецтво» Горація справили значний вплив на формування естетичних принципів класицизму. Тут яскраво простежується тенденція до створення піднесено-героїчних, ідеальних, раціоналістично-чітких, логічних і пластично завершених образів мистецтва. Як правило, в мистецтві класицизму сучасні політичні, моральні й естетичні ідеали втілюються в характерах, конфліктах, ситуаціях, запозичених з бази античної історії, міфології або безпосередньо з античного мистецтва (трагедії П'єра Корнеля «Медея», «Горації», «Едіп», «Помпей»; Жана Расіна «Андромаха», «Мітрідат», «Федра», «Британік»).

«Естетика класицизму орієнтувала поетів, художників, композиторів на створення творів мистецтва, що вирізняються ясністю, логічністю, суворістю

¹ Наливайко, Д.С., *Класицизм* // Всесвіт, 1979, № 1, с. 191.

врівноваженістю й гармонією. Усе це, на думку класицистів, знайшло своє якнайповніше відображення в античній художній культурі. Для них розум й античність – синоніми. Раціоналістичний характер естетики класицизму виявився в умовній типізації образів, суворій регламентації жанрів, форм, у відстороненій інтерпретації античної художньої спадщини, у зверненні мистецтва до розуму, а не до почуттів, у спробі підпорядкувати творчий процес непохитним правилам і канонам»¹. До речі, літературознавці вже означили спільні ідеологічні орієнтири для класицизму й т.зв. соціалістичного реалізму, панівному методі в культурі радянських часів, а також мистецькі прийоми, спрямовані на кращу реалізацію їх, зокрема: «незаперечна перевага ідеї: на першому місці ідея державності та суспільних, а не особистих цінностей (відповідно, політика таки бере гору над естетикою, нав'язуючи їй власні пріоритети); принцип узагальнення (часто оприявнюваний за допомогою використання стандартних штампів і кліше на різних мистецьких рівнях); суворі жанрова й тематична ієрархія, а водночас чітко визначені норма, система оцінок і етичних імперативів (сформованих у результаті тісного взаємовпливу владної позиції, вираженої, зокрема, через ідеологічну пропаганду, та громадської думки, презентованої інтересами й смаками споживацьких мас); орієнтація на «нібито» міметичні форми зображення, штучна життєподібність (презентація уявного, бажаного як реального, дійсного; цей пункт безпосередньо апелює також і до реалістичного складника соцреалізму); одномірність характерів персонажів, які є рупорами вже згаданої провідної ідеї, звідси – декларативність діалогів і монологів; нормативність характерів: люди, «якими вони мають бути» – програмова ідеалізація; тяжіння героя до алегорії або схеми; рольовий, повторюваний набір персонажів; конфлікт між обов'язком і почуттям, де обов'язок (найчастіше громадсько-політичний) незмінно домінує (лише за таких умов маємо стандартного «позитивного героя», що нині може видаватися цілком ідеалізованим); єдність світоглядів автора й героя; єдність дії, а часто і єдність місця (усе це безпосередньо пов'язується також і з наявністю одного творчого методу, владною абсолютизацією, зокрема і в мистецькій галузі)»².

Визначальною рисою методології мислення теоретиків класицизму, як переконливо показував Д.С. Наливайко, визначний український фахівець з історії й теорії літератури, є повна відсутність історизму й критицизму в ставленні до античних авторитетів, їхніх положень, узагальнень і висновків, які сприймалися як абсолютні істини, придатні для всіх періодів та народів, а

¹ Овсянников, М.Ф., *История эстетической мысли*, 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш.шк., 1984, с. 70.

² Ксьондзик, Н.В., *Соцреалізм крізь призму класицизму* // Наук. Записки НаУКМА, Серія «Філологічні науки», 2009, Т. 98, с. 80.

вчення про наслідування античності без урахування своєрідності історичних епох, канонізація античного досвіду гальмували розвиток мистецтва. «Відсутній був і диференційований підхід до античних джерел, зокрема, до Аристотеля й Горация, яких розділяє кілька століть і які представляють різні етапи розвитку античної художньої культури. Будь-які розходження й суперечності між ними виключались, оскільки античні авторитети вважались виразниками істини, а істина, як відомо, завжди дорівнює собі. Звідси методологія вільного комбінування й фактичного ототожнення положень і висновків різних античних авторів, зведення їх до спільної узгодженої системи. Розходження й суперечності між ними вважались чимось поверховим і випадковим, головне ж завдання вбачали у встановленні їхньої глибинної «згоди»... «Поетика» сприймалася критиками як твір «сучасний» їм, як живий співучасник художньої творчості цієї епохи. Теоретикам цієї епохи важливо було насамперед розкрити в Аристотеля правила й принципи поетичного мистецтва, які можна застосувати в літературі Нового часу»¹.

Проте, поряд із цим у класицистичних поетиках (італійців Юлія Цезаря Скалігера, Антоніо Мінтурно, Лодовіко Кастельветро, англійців Джона Драйдена та Джона Мільтона, французів Жана де ла Тай, знаменитого Буало, німця Мартіна Опіца та ін.)² значно підсилені певні класицистичні вияви, наявні вже в Горация; перефразовуючи Д.С. Наливайка можна зазначити, що «несприйнятливність» до стихійної діалектики Аристотеля загалом характерна для «метафізичного» етапу в поступі європейської класичної філології. У поетиках сповна домінує раціоналізм, прагнення до нормативності й регламентації, що цілком «сфокусувалося» у французькому класицизмі XVII ст. (Буало, Корнель, Расін, Рапен та ін.), для якого авторитет Аристотеля був неперевершеним («Я прагну завжди йти за Аристотелем у речах, які він трактує», – проголошував Корнель). «І все-таки поширена колись думка про те, що аристотелівська «Поетика» становить основу класицистичної доктрини – великою мірою ілюзорна; набагато точніше сказати – «Поетика» специфічно сприйнята й витлумачена відповідно до потреб і завдань суспільно-історичної доби, складу і стилю її мислення»³. Класицисти дотримувалися слідом за Аристотелем міметичної теорії, але, оскільки основне завдання поезії – *aut prodesse volunt, aut delectare poëtae* («поети прагнуть приносити або користь, або насолоду»); саме так визначає мету поезії Гораций) – то мімесис переважно тлумачиться як наслідування ідеального (ідеальна держава на

¹ Наливайко, Д.С., *«Поетика» Аристотеля і новоєвропейські літератури* // Всесвіт, 1978, № 12, с. 159.

² Див.: *Литературные манифесты западноевропейских классицистов*, Под ред. Н.П. Козловой, М.: Изд-во МГУ, 1980, 624 с.

³ Наливайко, Д.С., *«Поетика» Аристотеля і новоєвропейські літератури* // Всесвіт, 1978, № 12, с. 159.

чолі з ідеальним володарем, ідеальні піддані, навіть ідеальна природа – *belle nature*, як на пейзажах відомого французького живописця (про нього буде сказано нижче) Нікола Пуссена (1594-1665) – «Пейзаж з Поліфемом», серія «Пори року» та ін.), що має сприяти моральному «поліпшенню» людей. Звернемося ще раз до блискучого дослідження Д.С. Наливайка «Поетика» Аристотеля й новоєвропейські літератури», що й повністю допомагає усвідомити значення античності для літераторів XVII ст. «Усі праці теоретиків і критиків XVI-XVII ст. спиралися на постулат: існують об'єктивні правила поезії (*les règles*), які поет повинен знати й керуватися ними, суперечки можуть стосуватися змісту й обсягу певних правил, але не їх існування. Усі ці правила намагалися вивести з Аристотеля, піддаючи його «Поетику» й «Риторику» догматичному й водночас довільному витлумаченню. Наприклад, Аристотель говорив у «Поетиці», що трагедія зображає людей кращими, ніж вони є в житті, а комедія – гіршими; на цій «підставі» італійські теоретики XVI ст., а за ними Буало й інші французи XVII ст., встановили, що героями трагедії можуть виступати королі й аристократи, а героями комедії – простолідини. З'явилися в поетиках XVI-XVII ст. й доповнення, котрі теж освячувалися авторитетом Аристотеля, як, наприклад, горезвісні «правила трьох єдностей»¹. Величезну увагу автор поетик приділяли літературним жанрам і видам, що мислилися як реалізації певних умоглядних моделей з усталеним числом і порядком складників, як замкнені структури, підпорядковані своїм чітким правилам. Отже, витлумаченню «Поетики» Аристотеля теоретиками й критиками XVI-XVII ст. властиві спрощення й догматизм, не вільне воно й від домислів у встановленні різних «законів» і «правил». Та при всьому тому класицистична теоретико-літературна думка зберігала, хоч і в трансформованому вигляді, певні основоположні принципи класичного типу художнього мислення. Це й розуміння краси як об'єктивної сутності, притаманної реальним речам, і пов'язання художньої творчості з раціональною сферою, з розумом, який і оцінює прекрасне, і творить його, керуючи уявою, це й постулат, за яким краса полягає в порядку й встановленні пропорцій, збереженні гармонії, це й переконання, що мистецтво споріднене з наукою і як таке має ґрунтуватися на розробленій системі законів та правил. А все це зрештою ті закони й принципи, які вперше систематизоване осмислення й вираження знайшли в аристотелівській «Поетиці». Їх класицисти теж черпали з «Поетики», а не тільки складали, фальсифікуючи її, свої прописи й правила, як це уявлялося деяким ученим-позитивістам XIX ст.»².

¹ Насправді Аристотель зображав як бажану в трагедії лише єдність дії, про єдність часу говорить лише як про поширену практику для трагедій його періоду (на відміну від епосу), проте не формулює це як правило; єдність місця не згадано зовсім.

² Наливайко, Д.С., «Поетика» Аристотеля і новоєвропейські літератури // Всесвіт, 1978, № 12, с. 159-160.

Найбільшу популярність як теоретик класицизму отримав **Нікола Буало** (**Nicolas Boileau**, 1636-1711), який свою доктрину виклав у знаменитому віршованому трактаті «*Поетичне мистецтво*» («*L'art poétique*», 1674), що блискуче перекладений українською мовою ще 1931 р. Максимом Рильським (його переклад витримав кілька перевидань). Одним із основних догматів естетики Буало є вимога в усьому наслідувати античність:

У Феокріта ви й Вергілія знайдете
Пісні, що грації продиктували їм, –
Ідьте же щоразу за взором їх ясним.
Читайте вдень і вніч писання їхні доти,
Аж благородної не навчитесь простоти,
Де Флори (*богиня квітів, садів – С. Л.*) цвіт ясний, Помони (*богиня
овочів – С. Л.*) і садів,
На флейті молодих змагання пастушків,
Що гра любовна їх серед лугів з'єднала,
Де квітом став Нарціс і Дафна лавром стала, –
І зрозумієте, як відгомін лісів
У гідний консула завести можна спів.
Така в ідилії краса таїться й сила.¹

Хоча класицисти загалом вище оцінювали «Енеїду» Вергілія, ніж поеми Гомера, проте Буало підкреслював високе епічне значення грецького співця (III, 293-308):

Природи син Гомер, щоб нас приворожити,
Зняв пояса колись тонкого з Афродіти,
Скарби незлічені вміщає книга та,
Де в золото усе він дивно оберта,
Чого лиш мудрою торкається рукою,
Різноманітністю нас тішачи ясною.
Все тепле, все живе в рядках його дзвінких;
Він не кохається у викрутах нудних,
У нього сам сюжет із себе випливає,
Події зростають без довгих готувань,
І кожний вірш, і звук належну має грань.
Навчайтеся ж його любить і цінувати,
Там пожиточного ви знайдете багато.

(*пер. Максима Рильського*)

Буало навіть виступає за збереження античної міфології як джерела нового мистецтва. Корнель (Вольтер називав його «давнім римлянином серед французів») і Расін, справді, дуже часто зверталися до античних сюжетів, але

¹ Цит. за: Буало, Н., *Мистецтво поетичне*, К.: Мистецтво, 1967, с. 41.

тлумачили їх по-сучасному. Під античними іменами, подіями вони виводили сучасні характери, сучасні конфлікти й сучасних героїв. Специфіка витлумачення античності французькими класицистами насамперед у тому, що вони переважно орієнтуються на суворе римське мистецтво, а не на давньогрецьке. Позитивними героями в Корнеля виступають Горації (три сини-близнюки римлянина Публія Горація зі світанку давньоримської історії), Октавіан Август (історичні трагедії «Цінна», «Помпей»), які уособлюють обов'язок, патріотизм, принцип державності, який понад усе ставив драматург. Це суворі й непідкупні люди, які ставлять інтереси держави вище за власні інтереси й пристрасті. Зразками наслідування для класицистів є «Енеїда» Вергілія, комедії Теренція, оди, сатири й послання Горація, трагедії Сенеки. Ортодоксальних класицистів цікавить передусім імператорський Рим, а не значно демократичніша Греція. Корнель відверто надавав перевагу сюжетам з історії Стародавнього Риму та Візантії (трагедія «Геракліус»). З римської історії також бере матеріал для трагедій («Британік», поставлена 1669, видана 1670, де зображено епоху Нерона (54-68 рр. н. е.); «Мітрідат», поставлена й видана 1673 р.) і Расін, хоча він виявляє симпатію й до грецької історії («Федра» – найвідоміша його трагедія за Еврипідом, поставлена й опублікована 1677 р. про трагічне кохання, конфлікт між монархічним деспотизмом і його жертвами; «Андромаха» (давньогрецький міф про Гектора й Андромаху, уславлених Гомером, Еврипідом та ін. античними авторами); «Іфігенія»), а також до давньогрецької літератури (його найулюбленишим письменником був Еврипід).

Як відзначає М.Ф. Овсянников, «Буало використовує матеріал античності для протиставлення його як мистецтву й естетиці бароко, так і демократично-реалістичному мистецтву, що знаходило свій вияв у буфонаді (Табарен), комедіях Мольєра, байках Лафонтена. В обох тенденціях Буало вбачає вияв сваволі, порушення правил і дисципліни»¹.

Усі історики й теоретики літератури й естетики відзначають, що класицистами переосмислюється антична міра, яку естетика Відродження тлумачила в дусі внутрішньої гармонії, що ніби-то присутня людині за природою. Класицисти також вели пошуки гармонії особистого й суспільного, але за умови підпорядкування індивіда абстрактному державному принципу (наприклад, герої Корнеля приносять себе в жертву заради короля й держави), тому міра виступає в них у вигляді зовнішнього обмежувального начала. «Така концепція міри постає не лише з ідеалізації абсолютистських засад життя, але водночас і з песимістичної оцінки капіталістичного ладу, що народжувався, де, як вони бачать, бал починає правити хаос егоїстичних ба-

¹ Овсянников, М.Ф., *История эстетической мысли*, 2-е изд., перераб. и доп., М.: Высш. шк., 1984, с. 74.

жань, і тому необхідний зовнішній примус. У зв'язку з цим у прихильників класичного мистецтва виявляється певна суперечність. З одного боку, вони культивують дисципліну в душі підпорядкування людини абсолютистським порядкам – і в цьому їхня історична обмеженість, за це їх критикували просвітники (Лессінг, Дідро), прогресивні романтики (Гюго) і реалісти (Стендаль). З іншого боку, класицисти ставлять проблему соціалізації особистості, виховання людини, здатної стримувати егоїстичні поривання, жити в згоді з іншими людьми, наголошують на необхідності людини мати почуття суспільної дисципліни. Як уже показував Шекспір, індивідуалізм ренесансних людей може обернутися таким боком, що суспільство перетвориться у «війну всіх проти всіх» (*bellum omnium contra omnes* – С. Л.)¹. Вимога прихильників класицизму підкорятися порядку, обов'язку, моральному закону, отже, не являє собою лише підпорядкування феодально-абсолютистській державній машині, але має ширше значення: вона виступає і як вимога дотримуватися правил поведінки, традицій, суспільних інститутів і т.п. Не випадково якобінці з Робесп'єром на чолі високо оцінювали Расіна, Вольтер також не поривав із принципами класицизму. У захисті «дисциплінуючого» начала саме й виявляється «цивілізуюча» роль абсолютизму та його культури. Завдяки цьому «дисциплінуючому» началу формувалися духовні основи для об'єднання нації»².

Підсумовуючи, ще раз підкреслимо, що в тлумаченні античності прихильники доктрини класицизму займають інакшу позицію в порівнянні з гуманістами. Якщо в епоху Відродження «світлі образи» античності протиставляються «середньовічним примарам» з метою реабілітації права людини на земне щастя, заради якого яскрава, сильна особистість розвиває й утверджує творчі здібності своєї активної природи, то класицисти інтерпретують красу, гармонію, пропорцію як справжні інгредієнти світу й людини з позицій ідеалізму, споглядальності, значної долі геометричної сухості – саме такими є характерні риси їхнього тлумачення цих естетико-літературних категорій. І в цьому особливість як розуміння античності класицистами, так і всієї класичної філології XVII ст. зокрема.

Класична філологія епохи Просвітництва (франц. *Le siècle des Lumières*; італ. *Illuminismo*) є складовою частиною тієї ідеології, яка склалася, як відзначається в культурології, під час визвольного руху буржуазії XVII-XVIII ст., тобто в період ранніх буржуазних революцій. Ця доба винайшла сама для себе найменування, термін «просвітництво» використовували Вольтер, Гердер, остаточно він закріпився після статті Іммануїла Канта «Що таке Просвіт-

¹ До речі, цю проблему яскраво відображено в пізній трагедії Шекспіра «Буря».

² Овсянников, М.Ф., *История эстетической мысли*, 2-е изд., перераб. и доп., М.: Высш. шк., 1984, с. 74.

ництво?» (1784). У своїй боротьбі з феодально-абсолютистськими порядками буржуазія спиралася на підтримку всієї маси народу, оскільки всі прошарки суспільства (особливо селяни й ремісники, участь яких визначала ступінь революційності цього руху), за винятком дворянства й значною мірою духовенства, були зацікавлені в ліквідації феодальних порядків. До речі, цей третій стан поступово висувається на перший план і в культурно-мистецькій сфері.

Просвітники не вважали, що необхідні насильницькі методи для ліквідації «нерозумних» суспільних порядків. Панівною ідеєю доби стає розум, його здатність пізнати сутність речей і явищ, а перетворення суспільства, на думку просвітників, мало бути здійсненим шляхом поширення нових ідей, боротьби з неосвіченістю, обскурантизмом, крайнощами релігії (відома вимога «роздавити гадину», тобто клерикалізм, Вольтера в поєднанні з твердженням «якби бога не було, його належало б вигадати»), схоластичною псевдонаукою, антигуманною феодальною мораллю, з мистецтвом і естетикою, які найбільше відповідали запитам верхівки феодально-абсолютистської держави. Проблема виховання стає наріжним каменем філософських, соціально-політичних і культурно-естетичних поглядів просвітників, які об'єктивно ідейно готували революцію, хоча для цього не завжди існували передумови. Зазначимо, що «у філософській літературі ХХ-ХХІ ст. не вщухають дискусії щодо історичної ролі ідеї розуму, яку Просвітництво піднесло до рангу суспільного ідеалу. Сучасна філософія здійснила переоцінку ідеї розуму й показала її обмеженість практично у всіх вимірах. Наука й техніка не тільки не розв'язують проблеми соціального буття людини, а й породжують нові (мирний і немирний атом), які за драматизмом перевершують колишні»¹. І все-таки розум, навіть з усвідомленням його обмеженості, залишається однією з найважливіших цінностей сучасної цивілізації.

Історично склалося так, що «від свого попередника ХVІІІ ст. отримало в якості панівної, найбільш розвинутої класицистичну художню систему, – відзначає Д.С. Наливайко. – Але класицизму ХVІІ ст. був притаманний загалом (з його орієнтацією на античність – С. Л.) придворно-аристократичний характер, таким він у певних відгалуженнях залишився й у ХVІІІ ст., проте домінуючий розвиток на цьому етапі отримали його інші, просвітницькі напрямки й форми. Як унаслідок надзвичайної розвинутості й авторитетності класицистичної традиції в ХVІІ ст., так і завдяки її певним внутрішнім властивостям і можливостям (раціоналізм, дидактична спрямованість – С. Л.) класицизм пристосовується й до потреб епохи Просвітництва, перетворюю-

¹ Причепій, Є.М., Черній, А.М., Гвоздецький, В.Д., Чекаль, Л.А., *Філософія*, К.: Академія, 2001, с. 117.

ється в активного художнього виразника її ідеології»¹. Він стає одним з основних художніх напрямів Просвітництва, виділених Д.С. Наливайком, С.Д. Артамоновим та ін. – просвітницький класицизм, просвітницький реалізм, просвітницький романтизм, а напередодні й у роки Великої Французької буржуазної революції 1789-1794 рр. – напрямом, що домінує в усіх сферах культурної діяльності. Причому процес розвитку «просвітницького класицизму» прийшов до заперечення «брехливого» класицизму «віку Людовіка XIV» й до нового «повернення» до «справжньої (автентичної) античності», на основі якого мало б з'явитися справжнє мистецтво.

У XVIII ст. античність знову стала необхідною для формування естетико-художньої програми, цілком звернутої до сучасності, вона давала новому варіанту класицизму зразки «справжнього мистецтва», що поєднувало велич і простоту, гармонію й оптимізм при загальному драматизмі дії, людяність і пафос громадянськості. У першу чергу в епоху Просвітництва високого злету досягла **історіографія античної історії**, оскільки основні теоретичні положення просвітників значною мірою вироблялися на матеріалах античної історії. Майже всі представники європейського Просвітництва були авторами спеціальних досліджень із проблем античної, передусім римської історії, так що діячі Просвітництва були не лише теоретиками-філософами енциклопедичного характеру, але водночас і дослідниками власне античної історії й культури. Найвидатнішими просвітниками, що збагатили просвітницьку класичну філологію (в її найширшому розумінні, в тісному зв'язку з історичною наукою, філософією, літературною теорією та критикою й т.д.) своїми дослідженнями, були Джамбатиста Віко в Італії, Шарль Монтеск'є, Вольтер та Дідро у Франції, Едуард Гіббон й Адам Діксон в Англії. Окремо слід виділити класичну філологію Просвітництва в Німеччині (Вінкельман, Лессінг, Гердер, Форстер), а також накопичення в XVIII ст. матеріалу джерел та методики їх історико-філологічного дослідження.

Проте, у відповідності з новими установками й устремліннями, новий класицизм шукає собі «точку опори» вже не в мистецтві «золотого віку Октавіана Августа» (як це було з французьким класицизмом XVII ст.), а рішуче звертається до класичної Стародавньої Греції та республіканського Риму. Треба відзначити, що навіть політичні діячі Великої Французької буржуазної революції 1789-1794 рр. Мірабо й Робесп'єр користувались у своїх публічних виступах і статтях ораторськими прийомами Цицерона. Імператорський період Стародавнього Риму засуджувався, так, французький поет Марі-Жозеф Шеньє (1764-1811) писав, що «ім'я Тацита змушує тиранів бліднути». «Слід також сказати, – відзначає Д.С. Наливайко, – що неокласи-

¹ Наливайко, Д.С., *Искусство: направления, течения, стили*, К.: Мистецтво, 1981, с. 182.

цизм відмовився також від «французького посередництва», тобто посередництва «старого класицизму», у зверненні до античності, йому було притаманне прагнення підійти впритул до «справжньої античності», досягнути її дух і будову художнього мислення, відкинувши кодекс «законів» і «правил», у чому, до речі, вже себе виявляють і романтичні віяння. Пробуджується також інтерес до вивчення справжніх пам'яток античної культури й мистецтва, виявляється те, що сучасні дослідники називають «археологічним класицизмом». Проте, підсумки цих «археологічних зацікавлень» були невтішними: те мистецтво, яке постало при розкопках Помпеї та Геркуланума, виявилось таким, що не відповідає ідеальним уявленням, на яких по-суті засновувався неокласицистичний канон. Вінкельману й Дідро довелося негайно висувати тезу, згідно з якою фрески Помпеї й Геркуланума – мистецтво епохи занепаду Риму, лише слабкий відблиск архітворів Полігнота, Зевксиса й Апеллеса»¹.

Услід за Д.С. Наливайком можемо підсумувати, що неокласицисти-«просвітники» XVIII ст. поділяли основне для «традиційного» «французького класицизму доби Людовіка XIV» положення про необхідність наслідування античних авторитетів як неодмінній умові художньої творчості. Проте саме наслідування античності розумілося вільніше й ширше, воно не пов'язувалося з суворими нормативними приписами, регламентацією й кодифікацією. У повній відповідності з запитами нової доби, в мистецтві «просвітницького класицизму» найвищою інстанцією стають «демократичні гуманістичні» ідеали «простоти» (згадаймо лише саму назву однієї з філософських повістей Вольтера «Простодушник», 1767 р.) й «природності», а їхнє втілення у зв'язку з величчю й гармонією просвітники шукають у класичній античності. А саме заглиблення в античність, як вдало підмітив Д.С. Наливайко, піднесення її сприяють і проникненню в глибинні прошарки народно-національної творчості власної країни, яка вже не протиставляється античності, але зближується з нею (діяльність Трансільванської школи в Румунії, про що ми вже неодноразово писали; саме на XVIII ст. припадає, зокрема, пік появи пародій і травестій «Енеїди» Вергілія в різних національних літературах: німецька травестія «Енеїди» Й.-Г. Шмідта (помер 1730 р.), яка не дочекалася видання й згоріла 1780 р. в Страсбурзі, «Вергілієва “Енеїда”, або «Пригоди благочестивого героя Енея» австрійського поета А. Блюмауера (1784), «Вергилиєва “Энеида”, вывороченная наизнанку» російського поета М. Осипова (1791-1796), «Окончание Вергилиевой “Энейды”, вывороченной наизнанку» О. Котельницького (1802-1808), «Вергилиєва “Энеида”, на малороссийский язык переложенная» славетного Івана Котляревського, перші три частини якої

¹ Наливайко, Д.С., *Искусство: направления, течения, стили*, К.: Мистецтво, 1981, с. 196.

побачили світ 1798 р., дещо пізніше між 1816 і 1826 рр. з'явилася й білоруська «Энеїда навыварат»). Ще раз підкреслимо, що просвітники перетлумачують античну культуру, наголошують на її демократичних рисах, що було найтіснішим чином пов'язане з веденою ними боротьбою за суспільну перебудову й «третьостанову демократію» й водночас стало суттєвим фактором формування неокласицизму.

Література

1. Буало, Н., *Мистецтво поетичне*, К.: Мистецтво, 1967, 136 с.
2. Ксьондзик, Н.В., *Соцреалізм крізь призму класицизму*, Наук. Записки НаУКМА, Серія «Філологічні науки», 2009, Т. 98, с. 78-82.
3. *Литературные манифесты западноевропейских классицистов*, Под ред. Н.П. Козловой, М.: Изд-во МГУ, 1980, 624 с.
4. Наливайко, Д.С., *Искусство: направления, течения, стили*, К.: Мистецтво, 1981, 287 с.
5. Наливайко, Д.С., «Поетика» Аристотеля і новоевропейські літератури, *Всесвіт*, 1978, № 12, с. 155-161.
6. Наливайко, Д.С., *Класицизм* // *Всесвіт*, 1979, № 1, с. 190-196.
7. Овсянников, М.Ф., *История эстетической мысли*, 2-е изд., перераб. и доп., М.: Высш. шк., 1984, 336 с.
8. Причепій, Є.М., Черній, А.М., Гвоздецький, В.Д., Чекаль, Л.А. *Філософія*, К.: Академія, 2001, 504 с.

**THE MAIN ASSOCIATION TYPES OF THE
“INFORMATION CULTURE” CONCEPT
AMONG THE STUDENTS MAJORING IN JOURNALISM**

Olena Rosinska

*Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine
o.rosinska@kubg.edu.ua*

Olena Voskoboynikova-Guzeva

*Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine
o.voskoboynikova-huzieva@kubg.edu.ua*

Oksana Zhuravska

*Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine
o.zhuravska@kubg.edu.ua*

Yuliia Nesteriak

*Institute of Journalism,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
nyulia@ukr.net*

Анотація. *Поняття основних асоціативних типів «Інформаційної культури» між студентами, спеціалізованими на журналістиці. У статті висвітлено результати дослідження асоціативного поля поняття «інформаційна культура». Теоретико-методологічною основою дослідження є новітні підходи до інформаційної культури як невід’ємної частини сучасного суспільства, поєднання норм, цінностей та практик інформаційної діяльності. Дослідження також визначає основні типи інформаційної культури як такої. Вивчення поняття “інформаційна культура” здійснювалося на міждисциплінарному рівні таким чином, що це дає плідний матеріал для вивчення психології повсякденної свідомості споживача інформації, соціальних комунікацій у контексті аналізу запитів та очікувань медіа-аудиторії, психолінгвістики в контексті вивчення мовної картини світу особистості в інформаційну епоху та медіапсихології. Широке висвітлення поняття та його природи як особливого явища інформаційного суспільства та невід’ємної частини загальної культури робить перспективним продовженням дослідження асоціативного поля понять, що становлять основу мислення споживачів інформації та професіоналів медіасфери, а також вивчення специфіки співвідношення асоціативних полів понять «інформаційна культура», «інформаційна безпека», «інформаційна маніпуляція» тощо, тому що аналіз реакцій на фразу-стимул «інформаційна культура».*

Ключові слова: *асоціативне поле, інформація, інформаційна діяльність, інформаційна культура, інформаційне суспільство.*

Abstract. *The article highlights the results of the research of the association field of the concept "information culture". The theoretical and methodological basis of the research is the newest approaches of scientists to the information culture as an integral part of modern society, a combination of norms, values and practices of information activities. The research also determines the main types of informational culture. The study of the concept of "information culture" was carried out at the*

interdisciplinary level, providing relevant material for studying the psychology of everyday consciousness of the consumer of information, social communications in the context of studying the demands and expectations of the media audience, psycholinguistics in the context of studying the linguistic picture of the world of the individual in the information age. The wide coverage of the concept and its nature as a special phenomenon of the information society and an integral part of the general culture makes a prospective continuation of the research of the association field of the representatives of the information and technological specialties, as well as the study of the specificity of the correlation of the associative fields of the concepts of "information culture", "information security", "information manipulation", etc., because the analysis of reactions to the phrase-stimulus "information culture".

Keywords: *associative field, information, information activity, information culture, information society.*

Introduction

The detailed analysis of the association field of the concept in accordance with received logical and grammatical (syntagmatic and paradigmatic) reactions of one hundred respondents is presented in the article. The analysis made by the logical component revealed five main thematic groups of associations in respondents' reactions. Among them there are the information direction (as a direction of activity); educational environment; education; journalist's professional activity; ethical aspects of communication and information; wide mental direction. The analysis made by the grammatical component showed that by the types of reactions paradigmatic components are dominated. The research has shown that the most frequent association to the "culture" component is "literacy". The interrelation of the obtained results with the basic provisions of theoretical researches conducted by W. Babik, T. Piątek, Chun Wei Choo and A. Szewczyk is established.

The topicality of the research is specified by several factors, particularly:

- the interdisciplinary nature of the "information culture" notion;
- research interest regarding the associations, which it causes among the representatives majoring in different areas related to their information activity and their mutual interrelation with modern theoretic concepts;
- perspectives in using the method of an association experiment in psycholinguistics to research the concepts of mass consciousness and reconstruction of individual's linguistic and mental worldview in the information age.

The concept of "information culture" researched at the interdisciplinary level provides topical material to analyze ordinary consciousness psychology of the consumer of information and social communications in the context of exploring the inquiries and expectations of media audience, as well as psycholinguistics in the context of linguistic worldview.

The scientists from different countries study the notion of the information culture. Currently, there are many information culture concepts formulated: for example, as a culture of collective exchange of information; the discussion concerning the determination of its types and levels is on.

The interdisciplinary notion of “information culture” can be considered as a special phenomenon of the information society and an integral part of an individual’s general culture. For example, A. Shelestova determines the information culture as an “area of the being related to the functioning of information in the society, to the formation of individual’s information expertise” (Shelestova, 2016). In her opinion, in a wide sense, the information culture is a total of principles and mechanisms assuring the interaction of ethnic and national cultures, their inclusion into general mankind’s experience. The information culture in a narrow sense is production of optimum methods for the use of information and its provision to the consumer to solve theoretic and practical tasks; mechanisms of improving technical means of production, storage and delivery of information; the development of the learning system, preparation of a person for effective use of information and information means.

The researcher specifies three levels of the information culture regarding the subject that is its carrier: particularly, it concerns the information culture: an individual’s, particular groups’ and communities’, society’s in general.

S. Parshukov, summarizing 12 main determinations of the information culture spread in the scientific literature, formulates his own view on it as a total of achievements of a particular human society, a relevant development level of the information relations as of a particular period in a particular circle of persons, the total of practical, material and spiritual acquisitions of the society demonstrating the level of society’s and human development historically achieved in the area of information relations and which is implemented in the results of information activity¹.

Chun Wei Choo, Professor at University of Toronto, considers the information culture from the point of view of organizational management as a unity of values, attitudes, behavior, knowledge and skills leading to the rational use of external information and encouraging its diffusion and designated use. This is a culture of collective information exchange lying at the intersection of information, communication, education and computer sciences.

Adrienne Curry and Caroline Moore, Scottish scientists from University of Stirling (2003), who are also authoritative authors on this matter, believe that the information culture is a sub-type of the culture, which admits value and usefulness

¹ Parshukov, S. (Eds), *Student's Information Culture: A Manual for the Course "Student's Information Culture"*, 2014, Uman: FOP Zhovtyj O.O. Retrieved from https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/bitstream/6789/2417/1/Informatsiina_kultura*_studenta.pdf.

of information in achieving operational and strategic success where information is a basis to take organizational decisions, and information technologies are easily used as an instrument for efficient information systems.

In researchers' opinion, particularly (Marchand, Kettinger and Rollins, 2001; Curry and Moore, 2003; Widén and Hansen, 2012; Oliver, 2008, 2011; Choo, 2013), the information culture is a context of how information is transferred inside an organization and how relations, norms and values regarding the creation, exchange and use of information are developed¹.

D. A. Marchand, a Professor on Strategy and Data Management at IMD International (Switzerland) determines four types of the information culture:

- Functional culture, involving the use of information as a method to influence or dominate over others;
- Sharing culture, when managers and employees of an organization trust each other, *using information to increase efficiency of their labour;
- Inquiring culture is demonstrated in the fact that managers and employees look for information to understand better the future and the ways how to change what they are doing to meet future tendencies/trends;
- Discovery culture, demonstrated in the openness of managers and employees to new views with regard to crises, and radical changes while searching the ways how to create competitive gaps².

Thomas H. Davenport determined the following types of the information culture: open or closed; factually oriented or rumour and intuition-based; internally or externally focused; controlling or empowering; having preferences for information channels or media³.

Choo (2013) suggests to identify four types of the information culture based on the analysis of culture of organization and organizational efficiency in relations resulted on information search: result-oriented, rule-following, relationship-based, and risk-taking cultures⁴.

Hanna Batorowska, a researcher from Pedagogical University of Krakow emphasizes on the interdisciplinary nature of the "information culture" notion (Hanna

¹ Choo Chun Wei, *Information culture and organizational effectiveness*, in: *International Journal of Information Management: Faculty of Information, International Journal of Information International Journal of Information*, 33, 2013, p. 775-779.

² Marchand, D., Kettinger, W., Rollins, J., *Information orientation: the link to business performance*, New York, NY: Oxford University Press, 2001.

³ Davenport, T. H., *Saving IT's Soul: Human-Centered Information Management*, Harvard Business Review, 1994, Retrieved from <https://hbr.org/1994/03/saving-its-soul-human-centered-information-management>.

⁴ Choo Chun Wei, *Information culture and organizational effectiveness*, in: *International Journal of Information Management: Faculty of Information, International Journal of Information International Journal of Information*, 33, 2013, p. 775-779.

Batorowska, 2009). In her opinion, the information culture is a subject of interest of social sciences, particularly, of the information safety science, sociology, psychology, law, public communication, culture studies, media studies, ecology, economics, as well as the sciences of information (informathology, knowledge management, ecology of information, information and communication technologies, information literacy, etc.). Moreover, the researcher classifies the information culture as a component of the culture of safety¹.

In A. Szewczyk's opinion, the information culture can be interpreted as knowledge and/or customs related to the information, which is considered as a component of the reality surrounding a human influencing both the human and the society in general, being the same important as energy and matter².

Professor W. Babik connects the information culture with the information ecology. According to him, an ecological approach to the information culture is seen in processes going on in it, which are similar to those going on in the environment. The environmental dimension of the information culture means an ecologically specified approach. This approach is not only focused on the quality of the processes to create and spread the information but also on its effective use. From the point of view of information ecology, the information is one of methods to remove an unfavourable negative information influence on the information environment of the human being (anthropoinfoarea)³.

Liia Lauri, Mati Heidmets and Sirje Virkus suppose an availability of relation between the efficient activity of an educational organization as an informationally significant environment and a level of information culture formed in it. Thus, they offered to differentiate higher educational institutions in compliance with the information culture level⁴.

Supporting the positions of many researchers mentioned, particularly, A. Shelestova's, L. Lauri's etc., the authors of the article base their idea on understanding the importance for the future specialists involved into the area of information activity of having the information culture formed while studying at the higher educational institution both at the level of personality and at the level of an

¹ Batorowska, H., *Interdisciplinary reflection on information culture*, in: *Kultura informacyjna w ujęciu interdyscyplinarnym. Teoria i praktyka* [Information culture in an interdisciplinary approach. Theory and practice], 2016, Retrieved from <https://cutt.ly/htAlArv>.

² Szewczyk, A., *Dylematy cywilizacji informatycznej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2004, 222 p.

³ Babik, W., *Kultura informacyjna a ekologia informacji współczesnego człowieka. Studium porównawcze*, in: Batorowska, H., Kwiasowski, Z. (red.), *Kultura informacyjna w ujęciu interdyscyplinarnym*, T. 2, Kraków: Uniwersytet Pedagogiczny, 2016, Retrieved from <https://cutt.ly/htAlArv>.

⁴ Lauri, L., Heidmets, M., Virkus, S., *The information culture of higher education institutions: the Estonian case*, 2016, Information Research, vol. 21 no. 3. Retrieved from <http://www.informationr.net/ir/21-3/paper722.html#.W47YGs4zbc>.

individual professional community, which, in its turn, influences on formation and development of principal norms and values of the society's information culture in general.

Methodology

The free associative experiment was held in May 2020 with the masters of the 5th and 6th years majoring in Information, Librarian and Archive Sciences; Journalism; Media Communications; Advertising and Public Relations.

The researchers have chosen a method of a free associative experiment to avoid the limitations for responses to the stimulus word. The responses were given in writing on a form as well as with the use of Google-form; that provided a possibility to involve maximum respondents.

100 people aged from 20-22 (96%) to 35-45 (4%) have participated in the experiment; among them men – 15, women – 85. Thus, the experiment does not provide an opportunity to trace gender or age peculiarities of associations, since women aged 20-22 prevail among the respondents. However, when further study, the results of the questionnaire can be compared with the questionnaire results of specialists aged 35-45 involved into the information area.

The results provided have been received using general scientific methods – an analysis and a synthesis, special methods – a questionnaire survey and a statistical analysis.

The purpose of the research is to discover an association field for the concept of the information culture according to the data of the associative experiment having involved masters majoring in Journalism; Information, Librarian and Archive Sciences; Advertising and Public Relations. In our opinion, the formation of information and communication competences for the masters majoring in different areas involved, in a wide sense, into information activity must demonstrate particular theoretic concepts, which the experiment results can prove.

Result and discussion

The information culture is a basic and simultaneously a uniting concept in preparation of future specialists for journalism; information, librarian and archive sciences, advertising and public relations, which is included into the system of main theoretic concepts. Correspondingly, the participants of the experiment were offered to provide up to 10 associations to the word combination-stimulus of “information culture”.

The free associative experiment has provided a possibility of freedom in choosing associations, since it was not limited with an instruction concerning part-of-speech or syntactic attributes, etc. Moreover, it has been mentioned that the concept-stimulus with a particular part-of-speech attribute has specified part-of-speech attribute of the responses, although it was not with an absolute factor.

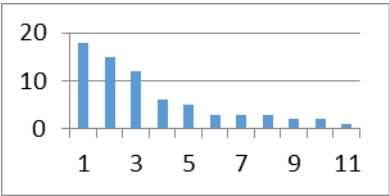
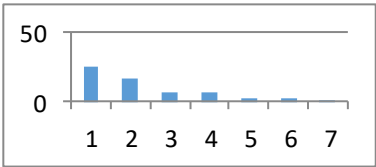
There were received 226 different associations not taking into account repetitions.

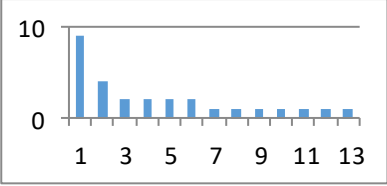
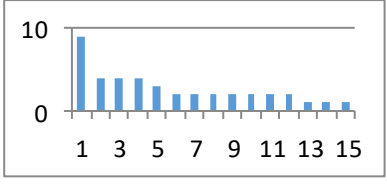
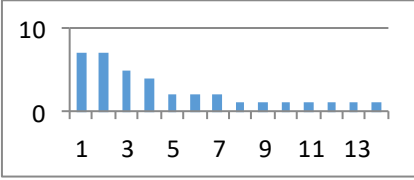
Analysis by a logical component

Thematic associations amount to a significant percentage and are divided into 5 main groups and presented in Table 1.

- **Information area:** *information (18); information activity (15); information society (12); information technologies (6); communication (5); conversation (3); information environment / infosphere (3); access to information (3); information safety (2); audience (2); information war (1);*
- **Educational environment, study:** *literacy (26), development / self-development (17); knowledge (7); education/accomplishments (7); access to knowledge (2); media education (2); digital knowledge (1), etc.;*

Table 1: Thematic groups of associations of the concept “information culture”

Thematic groups	Number of responses per group
Information area	<ol style="list-style-type: none"> 1. information 2. information activity 3. information society 4. information technologies 5. communication 6. conversation 7. information environment / infosphere 8. access to information 9. information safety 10. audience 11. information war
Educational environment, study	<ol style="list-style-type: none"> 1. literacy 2. development/self-development 3. knowledge 4. education/accomplishments 5. access to knowledge 6. media education 7. digital knowledge

Professional activity of a journalist	<ol style="list-style-type: none"> 1. journalist's ethics 2. information quality 3. fact checking 4. media consumer 5. content quality 6. fakes 7. information message 8. information noise 9. information intoxication 10. formation of an information inquiry 11. topicality for audience 12. professional manning 13. separation of facts from comments
Ethic aspects of communication and information	<ol style="list-style-type: none"> 1. ethics 2. etiquette 3. safety 4. tolerance 5. politeness 6. principles 7. courtesy 8. honesty 9. goodness 10. responsibility 11. respect 12. values 13. correctness 14. decency 15. ethicality
Wide mental area	<ol style="list-style-type: none"> 1. intelligence 2. culture 3. awareness 4. intellectual development 5. book 6. word 7. library 8. national cultural aspect 9. speaking 10. mutual understanding 11. style 12. nature 13. plagiarism 14. mentality

- **Professional activity of a journalist:** *journalist's ethics (9); information quality (4); fact checking (2); media consumer (2); content quality (2); fakes (2); information message (1); information noise (1); information intoxication (1); formation of an information inquiry (1); topicality for audience (1), professional manning (1), separation of facts from comments (1), etc.;*
- **Ethic aspects of communication and information:** *ethics (9); etiquette (4); safety (4), tolerance (4), politeness (3); principles (2), courtesy (2), honesty (2), goodness (2), responsibility (2), respect (2), values (2), correctness (1), decency (1), ethicality (1);*
- **Wide mental area:** *intelligence (7), culture (7), awareness (5), intellectual development (4), book (2), word (2), library (2), national cultural aspect (1), speaking (1), mutual understanding (1), style (1), nature (1), plagiarism (1), mentality (1), etc.*

The analysis performed allows concluding that the most of responses have a direct semantic connection with a word-stimulus, i.e. they represent a central logical reaction (56 %); peripheral reactions amount to 44%.

Among the associations found as a result of a free associative experiment can be detached a block of typical ones, traditionally found while studying the association fields. These responses are culturally primary, particularly “*literacy*”, “*information*” “*development (progress, self-development)*”, “*ethics*”, “*knowledge*”. Frequent (typical) responses specify the basis for perception by the students of a key notion in their professional activity – information area.

Frequent responses appeared to be *literacy, information, development (progress, self-development), ethics, knowledge*, which is correlated with A. Szewczyk’s approach to the notion of information culture, who thinks that this notion can be interpreted exactly as knowledge according to which information culture is determined as a level of development. The associations related to the semantic nuclear of “*development*” provided several syntagmatic attributive responses, particularly, “*intelligent*”.

As it was specified above, Professor Chun Wei Choo connects the information culture with values, norms, rules. The research results confirm this approach since there has been provided a range of responses that reflect the idea about normativity, normality, compliance with particular rules or agreements: *values, ethics, journalist's ethics, linguistic ethics, norms, compliance with norms, principles, agreement, law, ethicality, decency*.

Understanding the information culture as a culture of information exchange at the intersection of information, communication, educational and computer sciences is represented in such paradigmatic responses to the stimulus: *literacy, spiritual development, self-development, communication, communication technologies,*

education, accomplishments, technologies, technical means, innovations, cooperation, culture of cooperation, e-learning, integrity.

The results of the research provide a possibility to confirm the accuracy of W. Babik's theory regarding an ecological component of the information culture since the respondents provide a range of responses related to ecological nature, friendliness, safety of communication: *safety, etiquette, tolerance, politeness, respect*, etc.

Among the associations received one can highlight those that were opposite to the notion–stimulus; in fact, they were antonymic, reflecting the area of absence of “information culture” absence: *junk information (1), bots (1), skepticism (1), manipulation (1).*

The word-combination – stimulus provided a range of interesting peripheral responses, particularly, *the availability of own opinion (1), collaboration (1), resistance to manipulations (1), algorithm (1), fence-mending (1), interest (1), code (1), youth (1), association (1), struggle (1), new policy of Ukraine (1), adaptation (1), rhetoric (1), gadgets (1), harmony (1)*, which are sporadic, however, when further correlation study of association fields for the concepts of the “information culture”, “information safety”, “information manipulation” being performed within the limits of collective scientific research can be important.

A large amount of unique responses provided for by the specific nature of respondents and the content of the concept itself have become a peculiarity of the association field of the “information culture” concept.

There have been researched certain peculiarities in the associative perception of a word combination – stimulus by the representatives majoring in different areas. Particularly, masters majoring in Journalism, Media Communication connected the information culture with the notions of professional activity having formed the above thematic group of “professional activity of a journalist”, since they connect the information culture, first of all, with the qualitative content, provision of facts checked, literal work with information.

The masters majoring in Information, Librarian and Archive Sciences also demonstrated the responses that reflected the specific nature of their professional area of activity, particularly, operation of libraries, book storages, quality of text materials, culture of speaking, etc. These responses meet the content of preparation of future specialists in the area of culture and social communications.

Analysis by grammar component

Paradigmatic and syntagmatic responses of the respondents have been analyzed in compliance with the experiment results.

With regard to the types of the responses, paradigmatic ones, i.e. those belonging to the same grammar class prevailed: development, literacy, Internet, communication, awareness, etc. This is a completely relevant result since stimulus

of a particular part-of-speech attribute usually causes a corresponding response. However, as the concept being researched contains attributive element, there have been received reactions of “notion + feature” type: *information literacy, computer literacy, intellectual development, information society, journalist’s ethics, true information, timely information, information environment*, etc.

Paradigmatic responses provide an opportunity to trace the lexemes that can act as a kind of substitution for the concept-stimulus. Particularly, stimulus of “culture”, beside the analyzed “knowledge”, “development”, causes such reactions as: *intellect, progress, level, awareness, quality, objectivity, reference standard*, etc.

Paradigmatic response is a becoming of a semantic relation between the word-stimulus and the association caused. Moreover, the word-association belongs to the same grammar class. Since the associative stimulus is a word combination of “information culture”, correspondingly, the paradigmatic responses received can belong to two grammar classes. The most frequent association to the component of “culture” is “literacy” (26 respondents). This lexeme often forms constructions similar to the stimulus, such as “*information literacy*”, “*computer literacy*” or derivatives – “*media literacy*” (26 responses).

The informants have demonstrated several options of synthetic syntagmatic responses with the verbs, which are mostly coordinated: *information < share, use, consume, filter*. Some of these responses have been additionally widened with the adverbial forms (use < efficiently) or with substantives *use < ability*. The verb of action in some constructions has been replaced by a verbal noun: ability to use, efficient use, compliance with norms.

Adjective syntagmatic responses related to the word combination – stimulus, for example *bad (1), absent (1), low (1)* are absolutely infrequent.

Thus, the “information culture” acts as a basic uniting notion in preparation of future specialists in journalism, media communications, information, librarian and archive sciences, advertising and public relations, the notion included into the systems of main theoretic definitions, moreover, there was not seen a significant difference in the responses given by students under different curriculums, which is proved by the quality of curriculum content.

Conclusions

1. The research results confirm the interdisciplinary nature of the “information culture” notion and a possibility of its updating in different theoretical-and-methodological and applied scientific areas, particularly, psycholinguistic (study of the linguistic field of the concept), psychological (understanding information comfort of the information consumer), communicative (the information culture as assurance of qualitative communication and information transfer), etc.

2. Within the limits of the research performed, the analysis of the notion content appeared to be especially productive at the intersection of psycholinguistics, culture studies, semiotics, social communications, etc.

3. The association field of the “information culture” notion demonstrates different logical and grammar (syntagmatic and paradigmatic) responses, the analysis of which proves relevance of the responses to the word combination–stimulus in different fields of the information culture comprehension in theoretical researches on the issue, particularly, W. Babik, Chun Wei Choo, A. Szewczyk, particularly understanding information culture as a culture of exchanging the information, knowledge, customs and skills (correlation with education, literacy), a concept of normality, reference standard, friendliness of communication. Typical responses and a word combination – stimulus reflect perception by the students of one of the key notions in their professional activity – information area.

4. The analysis by a logical component has discovered 5 main thematic groups of associations in the respondents’ reactions – information area (as an area of activity); educational environment, study; professional activity of the journalist; ethic aspects of communication and information; wide mental area.

5. The analysis by a grammar component has confirmed that paradigmatic responses significantly prevail with regard to the types of responses, and the most frequent association to the component of “culture” was “literacy” which is certified by the constructions similar to the stimulus, such as “information literacy”, “computer literacy”, or derivative – “media literacy”, made by the informants.

6. Taking into account the wide cover of the notion and its nature as a special phenomenon of the information society and an integral part of general culture, it is promising to continue researching the association field of the concept in the linguistic worldview of the representatives majoring in information-and-engineering areas, as well as to study correlation of association fields of the concepts of the “information culture”, “information safety/security”, “information manipulation” etc., since the analysis of responses to the word combination of the “information culture” at the first stage of a scientific experiment opens perspectives for that.

References

1. Babik, W., *Kultura informacyjna a ekologia informacji współczesnego człowieka. Studium porównawcze*, in: Batorowska, H., Kwiasowski, Z. (red.), *Kultura informacyjna w ujęciu interdyscyplinarnym*, T. 2., Kraków: Uniwersytet Pedagogiczny, 2016, Retrieved from <https://cutt.ly/htAlArv>.
2. Batorowska, H., *Interdisciplinary reflection on information culture*, in: *Kultura informacyjna w ujęciu interdyscyplinarnym. Teoria i praktyka* [Information culture in an interdisciplinary approach. Theory and practice], 2016, Retrieved from <https://cutt.ly/htAlArv>.
3. Choo Chun Wei, *Information culture and organizational effectiveness*, in: *International Journal of Information Management: Faculty of Information, Interna-*

- tional Journal of Information International Journal of Information*, 33, 2013, p. 775-779.
4. Davenport, T. H., *Saving IT's Soul: Human-Centered Information Management*, Harvard Business Review, 1994, Retrieved from <https://hbr.org/1994/03/saving-its-soul-human-centered-information-management>.
 5. Lauri, L., Heidmets, M., Virkus, S., *The information culture of higher education institutions: the Estonian case*, 2016, Information Research, vol. 21 no. 3., Retrieved from <http://www.informationr.net/ir/21-3/paper722.html#.W47YGs4zbc>
 6. Marchand, D., Kettinger, W., Rollins, J., *Information orientation: the link to business performance*, New York, NY: Oxford University Press, 2001.
 7. Parshukov, S. (Eds), *Student's Information Culture: A Manual for the Course "Student's Information Culture"*, 2014, Uman: FOP Zhovtyj O.O. Retrieved from https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/bitstream/6789/2417/1/Informatsiina_kultura_studenta.pdf.
 8. Shelestova, A. M., *Information culture*, in: *Ukrayinska bibliotechna encyklopediya*, 2016, [Ukrainian Library Encyclopedia]. Retrieved from <https://cutt.ly/HtTBhLb>.
 9. Szewczyk, A., *Dylematy cywilizacji informatycznej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2004, 222 p.

ІВАН ГЕРБІЛ ЯК ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКОЇ АНТРОПОНІМІЇ МАРАМОРОЩИНИ

Володимир Антофійчук

Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича, Україна

antofiychuk@ukr.net

Анотація. У статті презентовано огляд монографічного дослідження Івана Гербіла «Офіційна антропонімія Мараморощини» (Клуж-Напока, Бухарест, 2019) – праці, в якій представлено аналіз офіційної персональної деномінації українських поселень Мараморощини – Рона де Сус, Кричунешть, Лунка ла Тіса. Викладено основні міркування автора монографії щодо походження, історії появи деяких прізвищ на вказаній території, а також щодо етимологічного аналізу прізвищ українців Мараморощини та деяких аспектів їх «модернізації», чужомовних елементів (румунських, угорських, польських, німецьких) у сучасних прізвищах українців Мараморощини. Подано спостереження Івана Гербіла щодо проблемних аспектів етимологічного аналізу прізвищ.

Ключові слова: антропонімія, Іван Гербіл, Мараморощина, прізвища, імена, етимологічний аналіз.

Abstract. *Ioan Herbil as a researcher of Ukrainian anthroponymy of Maramures county.* The article presents a review of Ioan Herbil's monographic study "Official Anthroponymy of Maramures" (Cluj-Napoca, Bucharest, 2019) – a work that presents an analysis of the official personal denomination of Ukrainian settlements of Maramures – Rona de Sus, Craciunesti, Lunca la Tisa. The main considerations of the author of the monograph on the origin, history of some surnames in the territory, as well as on the etymological analysis of the surnames of Ukrainians of Maramures county, some aspects of their "modernization", foreign elements (Romanian, Hungarian, Polish, German) in modern surnames of Ukrainians of Maramures county. Ioan Herbil's observations on problematic aspects of etymological analysis of surnames are presented.

Keywords: *anthroponymy, Ioan Herbil, Maramures county, surnames, names, etymological analysis.*

Мараморощина упродовж багатьох віків була й залишається взірцем толерантності та полікультурності, миролюбного співіснування й господарювання представників різних національностей. Цей край загалом характеризує вплив не тільки традицій та культур, а й мов – автохтонів та іммігрантів, – що, звісно, зафіксувалося в антропоніміконі зазначеного регіону. У зв'язку з цим актуальною видається монографічна праця Івана Гербіла „Antroponimie oficială la ucraïnenii maramureşeni”¹ („Офіційна антропонімія українців Мара-

¹ Ioan Herbil, *Antroponimie oficială la ucraïnenii maramureşeni*, Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, București: Editura RCR Editorial, 2019, 400 p.

морощини”), в якій репрезентовано аналіз двох складників офіційної персональної деномінації (прізвищ та імен), що побутують в антропонічних системах трьох українських поселень Мараморощини: Рона де Сус (Верхня рівня), Кричунешть (Кручунів) та Лунка ла Тіса (Луг над Тисою).

Своє дослідження Іван Гербіл виконав на багатому фактичному матеріалі: джерельною базою послужили офіційні документи (державні метрики; церковні метрики; реєстрові списки різних офіційних установ), а також пам’ятки ділової писемності, історичні матеріали державних архівів. Аналіз, опис та систематизація онімів здійснена з урахуванням ґрунтовних авторитетних праць лінгвістів Румунії, України, Угорщини, Болгарії, Польщі: Bélay, Vilmos, *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig*, Sylveser-Nyomda R.-T., Budapest, 1943; Constantinescu, N. A., *Dicționar onomastic românesc*, Editura Academiei Române, București, 1963; Costăchescu, Mihai, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, II, Viața Românească S.A., Iași, 1931, 1932; Drăganu, N., *România în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, Imprimeria Națională, București, 1933; Iordan, Iorgu, *Dicționar al numelor de familie românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983; Ionescu, Cristian, *Dicționar de onomastică*, Editura Elion, București, 2001; Kázmér, Miklós, *Régi magyar családnévek szótára XIV-XVII. század*, Magyar Nyelvtudományj Társaság, Budapest, 1993; Mihályi, I. (de APȘA), *Diplome maramureșene din secolele XIV-XV*, Mayer és Berger Könyvnyomdája, Sighet, 1900; Pașca, Ștefan, *Nume de persoane și nume de animale din Țara Oltului*, Imprimeria Națională, București, 1931; Pătruț, Ioan, *Studii de onomastică românească*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 2005; Reguș, Aspazia, Reguș, Corneliu, *Nume de femei în vechi acte istorice (sec. XIV-XVI)*, Editura Mustang, București, 1999; Rymut, K., *Nazwiska pollaków: Słownik historyczno-etymologiczny*, tom I (A–K), tom II (L–Ź), Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków, 1999, 2001; Sebestyén, Zsolt, *Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára*, Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2012; Šimundić, M., *Rječnik osobnih imena*, Zagreb, „Matica hrvatska”, 1988; Suci, Coriolan, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I-II, Editura Academiei Române, București, 1967-1968; Илчев С. Речник на личните и фамилините имена у Българите. – София, 1969. – 628 с.; Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини. – К.: Факт, 2004. – 198 с.; Пахомова С. М. Еволюція антропонічних формул у слов’янських мовах. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. – Ужгород: Вид-во Олександрії Гаркуші, 2012. – 344 с.; Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наукова думка, 1966. – 216 с.; Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: У двох т. – К.: Наукова думка, 1977-1978; Суперанская А. В. Современный словарь личных имён: Сравнение. Происхождение. Написание. – М.: Айрис-пресс, 2005. – 384 с.; Трійняк І. І. Словник українських імен. – К.: Довіра, 2005. – 510с.; Худаш М. Л. З історії української

антропонімії. – Київ: Наукова думка, 1977. – 236 с.; Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – XLVIII + 704 с.; Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник – Ужгород: Ліра, 2011. – 432 с. та ін.

Монографія має чітку конструктивну й логічну будову: перший розділ присвячено лінгвальному аналізу прізвищ (досліджено історію появи прізвищ та їх походження, встановлено аспекти формування прізвищ, систематизовано прізвища українців Марамощини та українські прізвища, укладено словник прізвищ, репрезентовано статистичні дані); у другому розділі представлено аналіз імен за їх структурою (прості та складені) і частотою вживання, порушено проблему так званої “модернізації” імен (а саме охарактеризовано імена румунського походження, модерні українські та російські імена, модерні імена різного походження, календарні імена, що з’явилися внаслідок відродження старих біблійних імен), а також здійснено аналіз імен з погляду їх етимології – календарних та світських); висновкові положення підсумовують результати дослідження; в кінці праці подано перелік скорочень та логотипів.

При аналізі прізвищ досліджуваного регіону Іван Гербіл зауважує, що в сучасних прізвищах переважно бракує лексичного значення. Вони, як і більшість власних імен, сьогодні не виражають поняття, тому що більше не характеризують денотатів (його носіїв, як раніше робили це прізвиська), а лише позначають сім’ю й кожного її члена, індивідуалізуючи її серед інших родин. А тому, на думку вченого, сьогодні прізвища є “типовими асемантичними знаками”, проте майже кожне прізвище має етимологічне значення. Наприклад, носії прізвищ *Краучук* або *Лакатуш* сьогодні не є за професією кравцями чи слюсарями, носії прізвища *Боднар* або *Боднарюк* не мають нічого спільного з професією бондаря, а носії прізвища *Бодорчука* (< угор. *bódor*, “кучерявий”) не обов’язково є кучерявими. Носії таких прізвищ як *Хорват*, *Нямчук*, *Татар*, *Тот* сьогодні не є ні *хорватами*, ні *німцями*, ні *татарами*, ні *словаками*. Можливо, навіть і їхні предки, перші носії цих прізвищ насправді не належали до цих народів. Той, хто носить прізвище *Кобель* / *Кубель*, не є *ковбенем* (позашлюбною дитиною). Таким чином, дослідник доходить висновку, що кожна з перерахованих вище лексем, доки не стала прізвищем, мала лексичне значення й самомотивацію. Навіть коли ім’я людини було спадковим, слово, з якого воно сформувалося (за винятком хрещених імен), ще мало лексичне значення, але тільки в середовищі, в якому воно з’явилося й використовувалося як його власне ім’я.

За спостереженнями автора монографічного дослідження, існує чимало прикладів, коли ім’я було перекладено з мови, в якій була сформована прізвищева назва. Наприклад, прізвище *М’ясник* (рум. *Măcelar(ul)*) уподібнилося до угорського *Мезарош* (*Mészáros*); носії прізвища *Рус* (рум. *Rus*) стали *Орос*

(*Orosz*), а часто й угорське *Kis* фіксується поряд з латинським перекладом *Parvus* і т. ін.

Учений слушно зазначає, що майже кожне прізвище є давньою назвою, успадкованою щонайменше на два століття, і тому цілком закономірно, що серед прізвищ майже відсутні новітні відповідники.

Важливою є думка Івана Гербіла, що при дослідженні походження прізвищ слід мати на увазі той факт, що більшість лексем, які сьогодні є прізвищами, з'явилися в мові не для позначення прізвищ. Спочатку це були християнські або світські імена, апелятиви, що з часом, в результаті процесу метафоризації, стали індивідуальними прізвищами, які пізніше набули статусу прізвищ. Учений констатує, що не всі носії одного прізвища походять з одного роду, оскільки одне й те саме прізвище могло з'являтися кілька разів спонтанно на різних територіях у різний час. Як наслідок – сьогодні носії тотожних прізвищ не обов'язково мають родинні стосунки.

Здійснивши етимологічний аналіз прізвищ селищ Рона де Сус, Кричунешть та Лунка ла Тіса, учений дійшов висновку, що за походженням вони є українськими, румунськими, угорськими, німецькими тощо. Зазначено, що прізвища, властиві українцям Мараморощини, містять численні іншомовні елементи, які з'явилися в результаті тривалого мовного контакту протягом багатьох століть з румунською, угорською, німецькою, чеською, словацькою та іншими мовами. Учений доводить, що чужомовний елемент у прізвищах українців Мараморощини не тільки значний, а й дуже різноманітний, тому багато прізвищ може мати по дві, три, чотири або більше альтернативних етимологічних інтерпретацій. У монографії зафіксовано такі прізвища, основні яких мають прямі еквіваленти як серед українських, так і серед румунських, угорських, польських або німецьких апелятивів.

Іван Гербіл чітко визначив проблемні аспекти етимологічного аналізу прізвищ: по-перше, неоднозначне тлумачення етимології прізвищ, у яких прізвищева назва має декілька значень у конкретній мові, по-друге, етимологічна інтерпретація прізвищ, утворених від календарних, співзвучних з румунськими та угорськими варіантами цих імен, зокрема, пестливих форм, які можуть бути однаковими в декількох мовах.

Особливо важливим, на мою думку, є аналіз спеціалізованих антропонімних формантів. Досі ніхто з румунських ономастів не говорив про українські суфікси, внаслідок чого багато українських прізвищ (крім тих, що на *-ук / -юк / -чук*) зараховувались до загальнослов'янських, зокрема болгарських прізвищ. Іван Гербіл зазначає, що у формуванні прізвищ беруть участь українські патронімні суфікси (*-ич, -ович*) і поліфункціональні антропонімні суфікси *-ук / -юк / -чук; -ак / -як / -чак; -ан; -аш, -іш, -ош; -ча(т); -ей; -ик / -ік / -чик; -инець; -к(а); -к(о), -ськ(ий) / -цьк(ий)*. Серед них найбільш продуктивними визначено суфікси *-ук / -юк / -чук*, а також *-ак / -як / -чак*.

Учений підтверджує наукові факти статистичними даними.

Описуючи систему імен досліджуваних населених пунктів, Іван Гербіл доходить висновку, що переважають прості імена (понад 85% у Рона де Сус і близько 75% у Кричунештах та Лунці ла Тіса). Композитні (двослівні) назви більш поширені в антропонімічних системах Кричунештах і Лунці ла Тіса (понад 25%) і менш вживані в Рона де Сус (14%). У зв'язку з цим виділено три групи імен щодо частоти їх вживання: дуже високої частоти, імена низької та середньої частоти та імена з дуже низькою частотою використання.

Цікавим, на наш погляд, є аспект модернізації, осучаснення імен досліджуваних регіонів. У зв'язку з цим у монографії виділено джерела системи імен досліджуваних регіонів: румунські імена, сучасні українські та російські імена, сучасні імена різного походження нав'язані українцям, церковно-календарні, що виникли в результаті відродження біблійних назв. Кожна з цих груп може також мати кілька підгруп. Наприклад, перша група має такі підгрупи: а) імена латинського походження (книжного); б) імена західного, романського, германського й слов'янського культового походження; в) назви румунського культового прозріння.

Дослідник констатує, що модерними є похідні чоловічі та жіночі імена, які утворюються шляхом деривації зі зменшувально-пестливими суфіксами румунського походження *-el*, *-ic(ă)*, *-ț(u)*, *-iț(ă)*, *-ușor*, *-ache*, *-ic(a)*, *-uț(a)/-ț(a)*, *-oar(a)*, *-iț(a)*, *-uc(a)*, *-ela*, *-a* та *-ina*.

З точки зору етимології імена досліджуваних населених пунктів розподілено на дві групи: календарні (ті, що належать до християнського ономастикону) та світські імена (ті, що не належать до християнського ономастикону).

Дослідник робить висновок, що загальними рисами цих трьох антропонімічних систем є збереження деяких так званих старомодних імен та присутність інновацій, що надають системі імен сучасного характеру, відзначаючи, що перевага деяких календарних імен позначає консервативний характер цієї системи, тоді як поява нововведень (нових, сучасних імен), які легко проникають і вписуються в ці антропонімічні системи, пояснюється історичною та економічною специфікою відповідних населених пунктів. Аналіз прізвищ та імен, їхнього походження, семантики прізвищевих назв і антропонімічних формантів, сприймається як важливий і необхідний етап у виявленні елементів соціальних, культурних, етнічних відносин населення, що проживало в Мараморощині, зокрема в селищах Рона де Сус, Кричунешть та Лунка ла Тіса, а також тих народностей, з якими контактували українці.

Вважаю, що праця Івана Гербіла „Antroponimie oficială la ucraïnenii maramureșeni” («Офіційна антропонімія українців Мараморощини») як ґрунтовне дослідження, виконане на широкому фактичному матеріалі в річищі найновіших досягнень сучасної ономастичної науки, стане помітною подією в науковому світі й спричинить широкий резонанс серед фахівців.

ІВАН ФЕДЬКО – МАЙСТЕР ДУШІ

Міхаела Гербіл

*Клузький університет імені Бабеша–Бойої, Румунія
mihaelagherbil@yahoo.com*

Анотація. У рецензії на дві збірки оповідань «Твори» ми окреслили тематичну та стилістичну особливість прози першого українського письменника Румунії, Івана Федька, родом з українського села Верхня Рівна Марамороського повіту. Українська література Румунії післявоєнного періоду не була достатньо популяризованою, хоча якість та оригінальність творчості українських письменників може задовольнити смаки навіть найвимогливіших критиків та читачів. Одним із таких письменників є й Іван Федько. Але після більш ніж півстоліття історія бере реванш, принаймні щодо творчості Федька, роботи якого були перевидані у 2019 році за сприянням Союзу Українців Румунії. У творчості Федька вражає, насамперед, не лише здатність змалювати в оригінальній формі події та явища, які відзначилися на людстві після Другої світової війни, але й витонченість та точність використання стилістичних прийомів, що забезпечило українському прозаїку почесне місце в українській літературі Румунії.

Ключові слова: Іван Федько, післявоєнний період, стилістичні прийоми, перший український прозаїк Румунії.

Abstract. *Ivan Fetico – Master of Souls.* In the review of the two volumes of stories, "Tvoru" ("Literary Works"), I outlined the thematic and stylistic features of the works of the first Ukrainian writer in Romania, Ivan Fetico, a native of Rona de Sus (a Ukrainian village in Maramureş county). The literary creation of Ukrainian writers in post-war Romania did not enjoy adequate popularity, although the quality and originality of their works could satisfy the tastes of the most demanding critics and readers. Ivan Fetico is one of those writers whose fiction was neglected for a long time. However, more than half a century later, Fetico's literary work has been reappraised; his works were re-published in 2018 by the Union of Ukrainians in Romania. What is noticeable in Fetico's literary creation is not just the ability to capture, in an original form, events and phenomena that marked humanity after World War II, but the fineness and accuracy of the way in which he handles stylistic procedures. Ivan Fetico has been granted with good reason a place of honour among the Ukrainian writers in Romania.

Keywords: *Ivan Fetico, post-war period, stylistic procedures, the first Ukrainian prose writer in Romania.*

Українська словесність Румунії післявоєнного періоду надто багата й очаровуюча, будучи здатна зворушити й полонити душу та ум найвимогливішого читача. Але, на жаль, з різних причин вона не була досить популяризована, її оригінальність, тематичне та ідейне багатство, різноманітність стилістичних прийомів, які могли б послужити взірцем молодшому поколінню письменників, залишилися відомі в дуже вузькому колі, а це дуже неспра-

ведливо. У цю категорію можна включити й творчість Івана Федька¹, яка заслуговує на чесну оцінку, на масштабне поширення не лише серед української читацької аудиторії Румунії, а й України, та по цілому світу, де б не жили українці. Плекаємо надію, що перевидання творів марамороського українського письменника послужить більш ефективному та широкому сприйманню його літературного доробку.

Проза Івана Федька знаходиться під знаком абсолютної гармонії між словом, художнім зображенням та естетичним сприйняттям, пізніше, естетичним враженням, викликаним тим же словом. У центрі уваги письменника – людина як витвір суспільства, підлегла умовам соціально-політичного устрою, з одного боку, а з іншого, як ество, прагнуче до щастя, до внутрішньої втіхи та свободи, до самовизначення в кінці кінців.

Повісті, які входять до цього видання («Із хроніки життя», «Коротка історія», «На початку дороги», «Зозуля», «Пам'ятна ніч», «Дитяче серце», «Клич землі», «Сповідь») вражають насамперед чистотою та яскравістю барв, якими зображені персонажі з їхніми долями та, що не менш важливо, тло, на якому розгортаються події, у даному разі – комуністичне із зародками колективізації на селі («Із хроніки життя»: *Дні минали за днями, хлопці увійшли у свою працю, у свої клопоти і заняття. А роботи було, хоч відкладай. Та вони не лякалися праці. Включились у колектив, який вів уперту роботу, щоб старі порядки і залишки були якнайскоріше замінені новими.*) та індустріалізації у місті («На початку дороги»: *– Цей завод новий, і той, хто вирішив зв'язати свою долю із долею цього заводу, повинен запам'ятати встановлене тут з самого початку правило: завод мій, а я – його!...*). Соціально-культурний контекст грає неабияку роль у формуванні окремих особистостей у моральному, інтелектуальному та емоційному планах, а це можна простежити протягом складання життєвих історій протагоністів. Адже соціально-політичний ґрунт визначає психологічно-емоційний фон кожної людини.

Іван Федько – тонкий психолог у змалюванні людської душі, створюючи своїх персонажів, він охопив різні вікові групи людей (від підлітків Олексита Павла до молодого Влада або похилого віку вуйка Петра), що належать до різних соціально-культурних середовищ. Перед нами постають і інтелектуали, і робітники, і прості люди, селяни, які потрапляють в різні життєві ситуації і яких життя скеровує в бік самовдосконалення. Сімейні цінності, любов та підтримка матері, незважаючи на матеріальні нестатки, скеровують чотирнадцятирічного Олексу Падюка до здійснення його мрій – здобути освіту, влаштувати своє життя у гармонії з власними засадами, в той час, як на Павла Дикунця – жертви насилля з боку батька, який у свою чергу падає

¹ Іван Федько, *Твори*, Т. I-II, Бухарест: Вид-во RCR Editorial, 2019.

жертвою релігійних забобонів, – чекає складний життєвий шлях, хоча, кінець оповідання оптимістичний щодо внутрішнього оновлення юнака (*Топиться дикість у очах і тане на серці недовір'я до людини...*). Одним лише влучним штрихом артурові вдається змалювати психологічний профіль хлопців: мрійливого Олекси (*почав заглиблюватися у власну душу, відсторонюватись інших і будувати власний уявний світ... Але залишався надалі відчуженим, все глибше відчував фальшивість відношень, тримався чи тримали його осторонь*) або травмованого Павла, який нагадує, в деякій мірі, Чіпку Варениченка (*Звичайний правопорушник, яких він бачив сотнями, а може й тисячами!.. Тільки очі!.. Очі були якісь незвичайні, тільки вони виводили його з спільної сірості всіх прибулих, і між всіма з останніх серій перевихованців*).

Прискіпливий спостерігач людської душі, Федько дуже тендітно ставиться до найкращого людського почуття – кохання. Хоча воно одягає різні прояви в залежності від віку, емоційного бекграунду, життєвого досвіду, залишається незмінним у збереженні сили хвилювань. Ось як, наприклад, ілюстровано зародження закоханості підлітка Олекси, викликане першим поцілунком: *Вдихнув глибоко струю синього запашиного повітря, посміхнувся до неї і міцно притиснув до грудей. Відчував, як на рівні грудей стукотять якісь сильні молоти, та чий кому належить – не міг розпізнати..., або молодого чоловіка, професора Влада Божинця (*Хіба він міг стулити до ранку очі? Хіба поснав хоч годину?*), якого спокуса праці віддалила від сім'ї, замикаючи його у колі власних професійних здобутків (*Відчував якусь порожнечу в собі. Думав, може, якась гра. Та хто грається з такими справами?*). Життєвий та професійний шлях Влада, який можна було передбачити, робить несподіваний поворот, але не це варто підкреслити, а майстерність автора у змалюванні внутрішнього світу героя, молодого освіченої людини, яка потрапляє у пастку, жертвуючи сім'єю та особистим щастям заради професії.*

Автор нібито безсильно стежить за своїми персонажами, якими керують видимі й невидимі сили, і співчуваючи їм, і радіючи разом із ними, але в жодному разі не будучи байдужим до їхніх чи то травм, чи то захоплень. Його присутність (авторське я) можна відчувати непрямо, поза кожним словом, хоча, подекуди, проявляється й прямо (*Не почувши ніякого руху чи подиху, бо в наших квартирах і подих крізь двері можна почути, злегка відхилив двері і повільно всунув голову. ...Сусідів Микола, парубок, який теж працював разом з Олексою, саме вертався з села і наспівував якусь вечірню пісню (бо, щоб ви знали, в той час наші легіні знали співати вечірні, нічні і ранкові пісні)*).

Іван Федько неодноразово вдається до новітніх способів художнього освоєння дійсності, рівняючись, навіть випереджаючи багатьох визнаних європейських письменників. Витонченість естетичного смаку письменника

пронизує твори від першого до останнього, про що свідчить глибокий психологізм, ліризм та суспільно-етичні засади, якими керуються герої Федька. Щодо стилістичних прийомів, помітну роль у висвітленні художньо-ліричної окраси творів грають метафори та персоніфікації: *і сіре грудневе світло полізло слимаком по кімнаті, влаштувавшись на Терняковім обличчі і відбившись смутком у відкритих його очах...; Розплющив очі, і здавалося, що не тільки чує тишу, а й бачить її, бачить, як вона вилізає з-під ліжка та лави, висовується з кутків, виливається з стін, падає зі стелі і охоплює його у свої обійми, аж дрож проходить жилами і шкіра вкривається потом.*

Вдала метафоричність підкреслює поезію природи, яка вписується у поезію цілого вислову: *сонце гострими стрілами пробивало шибки, ламаючись і лягаючи м'яко на застелений білою скатертю стіл...; і тепер зазирає промінням за крапельками роси, які, поблискуючи сріблом, хочуть відблиском засліпити саме сонце.*

Прозаїк виявляє надзвичайну чуттєвість насамперед у змалюванні внутрішнього світу людини, але й у зображенні окремих конкретних дій або явищ. Ось як, наприклад, майстер слова Іван Федько зумів передати ефемерність краплин роси, через вразливу картину сонячних миттєвих відзеркалень: *Дурненькі, – думає про них Олекса, – вам лише з годину залишилося жити і ви пробуєте перемогти вічну силу сонця! Та хто ж дав вам блиск, як не воно? Радійте з того, що хоч на мить воно дарувало вам частину свого блиску і віддайтеся його теплу, яке піднесе вас, малюсіньких туди, у височінь, звідки ви зможете побачити весь світ і будете відчуватись недосяжними для людської руки, сили чи волі! А то прийде вітер, ворухне стеблиною і розсипле вас по землі. І пройде звірхижак та розтопче вас, або якийсь прохожий обітре об вас бруд своїх черевиків! Ніж такий кінець, то краще хоч на мить запозичити в сонця його блиску, випаровуватись в нім, а потім згоріти!*

Поезія творів, новаторство стилістичних прийомів, досконале володіння поняттями з теорії літератури та акуратність ідейного підґрунтя вписують прозу Івана Федька до найкращих здобутків української літератури.

ДІАЛОГ СЛАВІСТІВ НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ – VII¹

Сергій Лучканин

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут філології, Україна
luchkanyn@ukr.net

Анотація. *Діалог славістів на початку XXI століття – VII.* У рецензії розглянуто деякі статті (усього їх – 57) учасників відповідного престижного міжнародного наукового симпозиуму, що відбувся вже вдесяте в румунському місті Клуж-Напока 17-19 травня 2018 під час Днів слов'янської культури, організованих департаментом слов'янських мов та літератур філологічного факультету Клужського університету імені Бабеша-Бояй у співпраці і за фінансової підтримки Союзу українців Румунії. Автори статей (учасники симпозиуму) – знані науковці, викладачі, письменники, перекладачі, культурологи з Румунії, України (представлені різні регіони – Київ, Харків, Чернівецька та Закарпатська області), Угорщини, Грузії, Казахстану, Російської Федерації та деяких інших країн. Наголошується на широкій тематичній варіативності праць, їхній актуальності, науковій новизні у вивченні слов'яно-румунських мовно-культурних контактів.

Ключові слова: дні слов'янської культури, міжкультурний діалог, галузі мовознавства, галузі літератури та культури, Союз українців Румунії.

Abstract. *The Slavists' Dialogue at the Beginning of the 21st Century – VII.* The review considers some articles (57 in total) of the participants in this prestigious international scientific symposium. It was held in Cluj-Napoca for the tenth time on May 17-19, 2018. This was happening during the Slavic Culture days that were organized by the Department of Slavic Languages and Literatures of the Faculty of Philology of Babeş-Bolyai University (also known as UBB). Cooperation with the Union of Ukrainians in Romania and its financial support helped to organize this event. The authors of the articles are well-known scientists, teachers, writers, translators, and culturologists from Romania, Ukraine (Kyiv, Kharkiv, Chernivtsi-Cernăuți and Transcarpathia), Hungary, Georgia, Kazakhstan, the Russian Federation, and some other countries. Special emphasis is put on the wide thematic variability of the works, their relevance and scientific novelty in the study of Slavic-Romanian linguistic and cultural contacts.

Keywords: the Slavic Culture Days, Intercultural Dialogue, the field of Linguistics, the field of literature and culture, the Union of Ukrainians in Romania.

Славістика в славетному румунському місті Клуж-Напока сягає своїх початків 1919 року, коли тут заснували румунський університет, один із найпрестижніших вищих навчальних закладів світового рівня. Кафедру слов'ян-

¹ *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea*, eds. Katalin Balázs, Ioan Herbil, anul VII, nr.1/2019 (Діалог славістів на початку XXI століття, видавці: Котолін Болаж, Йоан Гербіл, рік VII, число 1/2019), Клуж-Напока: Вид-во Casa Cărții de Știință, 2019, 502 с.

ської філології (нині – департамент слов'янських мов та літератур) Клузького університету імені Бабеша-Бойої очолювали такі визначні професори як Йосиф Попович (1919-1928), Теодор Капідан (1928-1931) й академік Еміл Петрович (1931-1968), які своєю подвижницькою діяльністю сприяли її світовому науковому визнанню. А секцію української мови та літератури заснували 1999 р., на її відкритті на запрошення тодішнього Президента Румунії Еміла Константінеску брав участь (попри власну тяжку хворобу) Станіслав Семчинський (1931-1999) – *doctor honoris causa* Клузького університету імені Бабеша-Бойої та заслужений професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де, починаючи з далекого 1958 р. й до останніх днів життя неперервно читав лекції з румунської мови, літератури та цивілізації. Починаючи з 2006 р. кафедра слов'янської філології (департамент слов'янських мов та літератур) Клузького університету імені Бабеша-Бойої щорічно організовує традиційний міжнародний симпозіум *Dialogul slavistilor la începutul secolului al XXI-lea (Діалог славистів на початку XXI століття)*, у якому беруть активну участь викладачі вищих навчальних закладів, науковці, фахівці з багатьох країн, письменники та перекладачі. Так поступово сформувалася чудова традиція друкувати після кожного симпозіуму збірники праць наукових доповідей у вигляді статей, включених до програми відповідної конференції. Збірники необхідні передусім для наукової громадськості (та й не лише), зацікавленої в якнайширшій новій інформації про місце й поступ слов'янської філології в європейському контексті, її зв'язках із румунською філологією. 17-19 травня 2018 р. в Клузь-Напоці вже вдесяте пройшли традиційні «Дні слов'янської культури», організовані за сприяння Союзу українців Румунії, а також Російського культурного центру Клузького університету імені Бабеша-Бойої, у межах яких відбулися пленарне та секційні засідання міжнародного наукового симпозіуму з лінгвістики, літератури та культури, міжкультурального діалогу, теорії та практики перекладу. У ньому взяли активну участь викладачі, науковці, письменники та перекладачі з Румунії, Республіки Молдова, Угорщини, Казахстану, Грузії, Польщі, Болгарії, Словаччини, Російської Федерації та, безумовно, з України, з якої учасники прибули з наукових установ та вишів Києва, Чернівців, Ужгорода, Харкова, Вінниці та багатьох інших міст. У рецензованому збірнику зібрані 57 статей на основі виголошених доповідей під час пленарного та секційних засідань цього міжнародного симпозіуму, він вирізняється продуманою структурою відповідно до галузей філології, у статтях чимало наукової новизни в галузі слов'янської філології в її взаємозв'язках із румунською в європейському та євразійському контексті. Хочу особливо підкреслити, що це вже сьомий випуск «Діалогів...», рецензентами яких виступали такі високопрофесійні вчені як доктори філологічних наук, професори Володимир Антофійчук та Людмила Ткач із Чернівецького національного

університету імені Юрія Федьковича, доктор наук, професора Маріус І. Орос та Дорін-Йоан Кіра із власне Клузьського університету імені Бабеша-Бойої, а до цього, підкреслимо вкотре – уже 7-го випуску, долучився й автор цих рядків. Науковими редакторами рецензованого збірника виступили доктор Котолін Болаж, завідувач департаменту слов'янських мов та літератур, а також доктор, конференціар (доцент) Йоан Гербіл, який успішно опікується секцією української мови та літератури Клузьського університету імені Бабеша-Бойої, є відповідальним редактором цього видання, починаючи з другого числа. Варто особливо підкреслити, що всі числа збірника *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea (Діалог славистів на початку XXI століття)*, також починаючи з другого, побачили світ завдяки фінансовій підтримці Союзу українців Румунії.

Збірник уміщує статті румунською, українською, польською та російською мовами, їх присвячено взаємозв'язкам між румунською мовою, літературою та цивілізацією зі слов'янським світом, концептам *străin* («чужий»), *furtună* («буря») у мовних картинах світу, проблемам загального мовознавства та класичної філології, поняттям, пов'язаним із семіотикою, білінгвізмом, взаємодією мов, функціонуванням мов у сучасному суспільстві, румунській, українській, чеській, російській літературам, фольклористиці. Серед опублікованих статей румунською мовою вирізняються дослідження Доріна-Йоана Кіри *Identitate națională în Europa contemporană («Національна ідентичність у сучасній Європі»)*, Котолін Болаж *Denumiri de păsări în paremiologia rusă, română și maghiară («Назви птахів у російській, румунській та угорській пареміології»)*, Йоана Гербіля *Toponimul Rona și alte nume topice (proto)ucrainene din județul Maramureș («Топонім Рона та інші (прото)українські топоніми повіту Марамуреш»)*, Міхаели Гербіл *Germenii crizei spirituale a lui N. Gogol în corespondența cu prietenii («Джерела духовної кризи М. Гоголя в листуванні з друзями»)*, Крістіни Сілагі *Particularități tematice ale proverbelor și zicătorilor ucrainene («Тематичні особливості українських приказок та загадок»)* (звертаю увагу, що подібну проблему студіює і професор Олег Тищенко, який кілька разів брав участь у цьому традиційному симпозиумі), Санди Місірянцу *Semantismul verbelor rusești cu prefixul om- (ото-, отъ) («Семантика російських дієслів із префіксом om- (ото-, отъ)»)*, Адріана Кірку *Un sufix slav vrednic de limba română: -elnic (pe baza observațiilor asupra dicționarului Dictiones latinae cum valahica interpretatione, redactat de către Teodor Corbea) («Поширений слов'янський суфікс у румунській мові: -elnic (на основі спостережень над словником Dictiones latinae cum valahica interpretatione («Латинські вислови з перекладом валаською»)), укладеним Теодором Корб'я»)* та багато інших. Дорін-Йоан Кіра слушно наголошує, що в сучасному європейському контексті нації вже мультикультуральні й у своїй статті визначає концепт національної ідентичності в британському контексті,

проводячи паралельні з подібною проблематикою двох відмінних інших європейських регіонів – Польщі та колишньої Югославії. У статті особливо важливими є рядки, присвячені наслідкам глобалізації та розширення Європейського Союзу, оскільки дозволяють краще співставити ці феномени з традиціями відповідного національного самоствердження східно- і південно-європейських постсоціалістичних країн. У цьому контексті дуже цікавою є і дослідження Котолін Болаж, яке пояснює відсутність значної кількості приказок, пов'язаних із назвами птахів, у російській, румунській та угорській пареміології внаслідок віддалення людини від природи, особливо від дикої. До речі, подібне спостерігається і в зникненні жанру байки в сучасній літературі, оскільки міське населення віддаляється від диких тварин – ведмедів, вовків, диких кабанів, лисиць та ін. З історико-політичного погляду зацікавлює стаття Юдіт Барталіш-Бан та Артура Лакатоша про «Щоденник» Анатолія Черняєва (1921-2017), колишнього радника Михайла Горбачова часів Перебудови 1985-1991, адже нотатки Черняєва подають важливий документальний аналіз цієї важливої історичної епохи, яка так змінила світовий поступ. Особисто мені пригадуються роки мого старшокласництва та студентства I-II курсів Київського університету імені Тараса Шевченка, коли часто доводилося чути ім'я Анатолія Черняєва, якого зараховували до ліберального кола оточення останнього генсека КПРС та першого й останнього Президента СРСР у його маневруванні між лібералами й консерваторами в 1989-1991 рр. Стаття надихнула мене познайомитися зі щоденниковими записами Анатолія Черняєва, справді написаними, як наголошують автори статті, легким і зрозумілим стилем, водночас інформативно наповненим змістом. Однак частково розчарувався в особі Анатолія Черняєва, ґрунтовніше познайомившись із його щоденниковими записами. Мене прикро вразило, що українців він називає презирливо «хохлами», акцентує на «ймовірній» «пихатості» керівників Української РСР напередодні розпаду Радянського Союзу, описуючи зустріч на найвищому рівні між Президентом СРСР Михайлом Горбачовим та канцлером Німеччини Гельмутом Колем у Києві 6 липня 1991 року, під час якої Коль окремо зустрівся з тодішніми Головою Верховної Ради Української РСР (майбутнім першим Президентом України в 1991-1994 рр.) Леонідом Кравчуком, Вітольдом Фокінім (головою уряду) та Станіславом Гуренком – останнім першим секретарем ЦК компартії України. Добре пригадую тодішній душевний стан киян, які зібралися того дня на вулицях Києва, вигукуючи – що шукає Михайло Горбачов (який майже перетворився на той час на захисника «радянської імперії»), оскільки зблизився з консервативним крилом партійно-державного керівництва пізнього СРСР у Києві? Адже станом на липень 1991 р. Українська РСР залишалася фактично формально у складі Радянського Союзу, однак його президент ще *de iure* прагнув запевнити Г. Коля в тому, що він продовжує контролювати ситуацію

радянської імперії, що вже майже розвалилася. З погляду сучасності дуже цікавою видається стаття *Mitul Taras Şevcenko* («Міф Тараса Шевченка») знаного українсько- та румунськомовного письменника Румунії Михайла Трайсти, який доречно показав «сакралізацію» постаті Кобзаря як у колишньому СРСР, так і в незалежній Україні, коли часто-густо портретами Шевченка замінили погруддя Леніна. В Україні сформувався і культ відвідин місця поховання Кобзаря на Канівських кручах. Однак у сучасній Україні вже зникає традиція щорічного урочистого покладання вінків та квітів першими особами держави до могили та пам'ятників Шевченкові, який, залишаючись Пророком України, втрачає ознаки «іконошанування» і перетворюється на письменника, не позбавленого і звичайних людських рис.

Чимало статей збірника написано російською мовою, серед них – студії Наталії Новікової, Тетяни Черкашиної, Івана Пугачова, присвячені проблемі формування комунікативної норми мови, що вивчається, та впливам мовних інтерференцій на цей процес. А Діана Тетеан аналізує мотив сну в російській поезії «срібного віку», вивчення якої ввійшло в моду наприкінці ХХ-на початку цього століття. За радянських часів цю поезію зараховували до «декадентсько-занепадницької», її майже не вивчали, значно більше уваги приділяючи так званій «революційній пролетарській ліриці» на зразок «Варшав'янки», «Замучен тяжёлой неволей...» та под. Діана Тетеан детально й проникливо аналізує значення мотиву сну в поетичній творчості В. Брюсова, К. Бальмонта, Ф. Сологуба, А. Белого, О. Блока, Анни Ахматової, М. Гумілова та ін.

Одну статтю в збірнику написано польською мовою, та переважну більшість – українською. Серед їхніх авторів вирізняються як учасники «зі стажем» – Тетяна Гуцуляк, Єлизавета Барань, Сергій Вакуленко, Михайло Кондор, Крістіна Паладян, Інеса Макар (Чакал), Іванна Струк, так і нові – Ірина Чибор, Катерина Каруник, Ірина Бабій, Наталка Лібак, Микола Васьків та ін. Чимало статей досліджують румуно-українську інтерференцію на всіх мовних рівнях, питання румунської та української діалектології, класичну й сучасну українську літературу в її зв'язках із румунською (стаття Крістини Паладян про особливості версифікації в українській та румунській літературах початків минулого століття). Висновки науковців виглядають умотивованими, глибоко науковими, вдало акцентують (як-от у дослідженні Й. Гербіля) на тому, що в українських говорах Румунії збереглося чимало архаїчних елементів, які ми безпосередньо чули під час відвідин румунського Марамурешу. Вирізняється і стаття Інеси Макар (Чакал) – знаного чернівецького філолога-класика, що присвячена вивченню давньогрецьких висловів та їхньому проникненню в латинську мову, звідки вони широко розповсюдилися і в новоєвропейські мови, зокрема – у румунську, один із прикладів – *ni iese fum fără foc* («немає диму без вогню») та ін. У нашому до-

слідженні – *Загальномовознавчі теорії в історії української та румунської лінгвістики* – в зіставно-діахронному плані висвітлено проблеми становлення і розвитку загальномовознавчих ідей і теорій (природа і сутність мови; мова і суспільство; мова як особлива знакова система; структура мовної системи; мова як історична категорія) в історії української та румунської лінгвістики (на фоні європейської лінгвістичної традиції) від їхнього зародження до наукових парадигм ХІХ – початку ХХІ ст. – порівняльно-історичної (компаративної), структуралістичної, антропоцентричної. Наголошуємо при цьому, що розвиток загальномовознавчих теорій в українській та румунській лінгвістиці ХІХ – початку ХХІ ст. також невіддільно пов'язаний із суспільно-політичними умовами – об'єднанням Дунайських князівств (1859), проблемою дако-романського континуїтету в Трансільванії, ідеологізацією лінгвістики в колишньому СРСР та в Румунії у 1947-1989 рр. Принагідно хочу зазначити, що з 2006 р. майже щорічно беру участь у цьому симпозіумі й підкреслюю його високий науковий рівень, дотичність до багатьох актуальних проблем сучасної лінгвістики, літературознавства, перекладознавства, культурології. Подібні видання, присвячені слов'яно-румунському інтеркультуральному діалогу, є тими самими «мостами дружби», про необхідність яких так багато говорять політики, дипломати, науковці. Для мене особисто як представника Київського національного університету імені Тараса Шевченка поява цього збірника в місті Клуж-Напока буде й даниною пам'яті незабутньому Професорові Станіславу Семчинському (1931-1999), фундаторові румунської філології в Києві, хоча початки її сягають ще часів Петра Могили. Від душі бажаю видавцям і редакторам збірника *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea* якнайшвидше увійти до престижних наукометричних баз Scopus або Web of Science, що піднесе його рівень на найвищу висоту. *Habent sua fata libelli* («Книги мають свою долю»), – говорить одне мудре латинське прислів'я. Упевнений, що наукова Доля рецензованого збірника буде якнайшасливішою, він відіграє значну роль в історії слов'янської та румунської філології.

IOAN HERBIL, „SUBSTANTIVUL ȘI ADJECTIVUL ÎN LIMBA UCRAINEANĂ CONTEMPORANĂ”¹

Dorin-Ioan Chira

Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, România
d_chira@msn.com

Анотація. *Іван Гербіл, «Іменник та прикметник у сучасній українській мові».* Дане дослідження ґрунтується на граматичних роботах, написаних українською мовою, які, без сумніву, мають атрибути виняткових досліджень у цій галузі. Дві з десяти частин мови, що існують в українській мові, детально подані румунською: іменник та прикметник. Причини такого відбору очевидні: ці дві частини мови є найскладнішими компонентами української мови. «Іменник та прикметник у сучасній українській мові» – це не тільки повний курс граматики, а й довідковий текст, адресований студентам румунських університетів, де вивчається ця мова, а також тим, хто хоче вивчити українську мову.

Ключові слова: *граматика, морфологія, частини мови, іменник, прикметник, українська мова.*

Abstract. *Ioan Herbil, “The Noun and the Adjective in Contemporary Ukrainian”.* The present study is based on Ukrainian grammars and has the attributes of an outstanding work in the field of linguistics. Two of the ten parts of speech that exist in Ukrainian, i.e. the noun and the adjective, are discussed in detail, in Romanian. The reasons for this selection are obvious, the two parts of speech are the most complex components of the Ukrainian language. “The Noun and the Adjective in Contemporary Ukrainian” is both a complete grammar course and a reference text; it is intended for students who study Ukrainian in Romanian universities, as well as for all those who want to study the language.

Keywords: *grammar, morphology, parts of speech, noun, adjective, Ukrainian.*

Cartea colegului Ioan Herbil este generoasă ca proiect și deosebită ca realizare, având, fără îndoială, atributele unei cercetări de excepție în materie. Am în față o parte a cursului de *Limba ucraineană contemporană – Morfologie* predat de domnul Ioan Herbil studenților din anul II, specializarea Limba și literatura ucraineană din cadrul Facultății de Litere, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca. Autorul mărturisește că dorește să prezinte detaliat, în limba română, două dintre cele zece părți de vorbire existente în limba ucraineană: substantivul și adjectivul. Motivele acestei selecții sunt evidente, cele două părți de vorbire fiind cele mai complexe componente ale limbii ucrainene. Studiul de față se adresează, după cum declară autorul acestuia, studenților din universitățile din România unde se studiază limba și literatura ucraineană. Este demonstrat, din nou, deplina maturitate și considerabila și îndelungata experiență de cercetător a autorului, foarte atent la

¹ Publicată la Editura Risoprint, Cluj-Napoca; Editura RCR Editorial, București, 2019, 154 p.

perspectiva întregului, nelăsându-se atras în speculații ordinare. Studiul domnului Ioan Herbil este cuprinzător în ansamblul său, deosebit de riguros și minuțios în multe din subcapitolele care îl alcătuiesc, evidențiind, încă o dată, dacă mai era cazul, maturitatea științifică a autorului. Această carte se va bucura de autoritate prin valoarea și consistența ideilor expuse, certificându-i astfel calitățile științifice. Autorul cărții face un cadou cititorilor, oferindu-le acestora șansa de a pătrunde în miezul problemelor reale ale morfologiei limbii ucrainene. Este important să menționez aici că faptele de limbă sunt investigate și examinate de o autoritate recunoscută în domeniu, așa cum este colegul Ioan Herbil.

Lucrarea de față se întinde pe aproximativ o sută cincizeci de pagini, fiind structurată în două secțiuni majore, de dimensiuni diferite. Prima secțiune a cărții, dedicată substantivului din limba ucraineană, este mai amplă, conținând numeroase subcapitole. În cel de-al doilea capitol, autorul analizează cealaltă parte de vorbire de sine stătătoare: adjectivul. Observ în cele două secțiuni ale cărții o demonstrație impecabilă, excelent condusă de un teoretician cu suficiente și remarcabile contribuții în domeniu, particularizată de expresivitatea sobră, precum și de acuratețea frazei și rafinamentul demonstrației problemelor expuse. Cele două secțiuni propun analize serioase, documentate, cu observații pertinente, adeseori de o admirabilă subtilitate, iar materialul vast evidențiază dorința autorului de a lămuri concepte și de a face racordurile intelectuale necesare.

Domnul conf. univ. dr. Ioan Herbil combină rigurozitatea academică cu experiența sa didactică pentru a produce o gramatică bine argumentată teoretic și accesibilă în conținut. Eficiența modelelor de analiză morfologică de la finalul volumului au fost verificate de autor în cadrul seminarelor, iar aparatul teoretic a fost conceput încât să completeze aceste secțiuni, oferind în același timp o provocare intelectuală celui care învață limba ucraineană. Sunt convins de faptul că intenția domnului Herbil este de a oferi un material judicios echilibrat atât pentru lucrul în cadrul orelor de curs, cât și în afara acestora, cartea sa devenind o lucrare vitală pentru cei care învață limba ucraineană, dar și una de referință pentru profesori.

Lucrarea de față este concepută pe baze tradiționale. Sunt tratate temeinic probleme de gramatică, punându-se accent pe fenomenele gramaticale specifice limbii ucrainene, așadar mai puțin accesibile cititorului român. Studiul este realizat după lucrări de gramatică scrise în limba ucraineană. S-a urmărit adoptarea unei terminologii gramaticale cât mai logice și cât mai apropiate de fenomenul studiat, considerând că sunt multe elemente deosebite față de gramatica limbii române. Categoriile gramaticale sunt studiate temeinic, sub toate aspectele, exemplele oferite tinzând să pună în valoare, pe cât posibil, toate subtilitățile fenomenului în discuție. Volumul se dorește a fi o adevărată gramatică pedagogică pentru cei preocupați de studiul limbii ucrainene. Prin informația oferită, autorul oferă răspunsuri juste la întrebări juste despre cele două părți de vorbire. Prin natura sa, volumul este didactic și prezentarea teoretică a problemelor este amplu susținută de

exemple. Consider că sintezele și asocierile conceptuale, actualitatea și consistența surselor, precum și interpretarea acestora, sunt dovezi clare ale maturității științifice ale autorului acestui volum.

Substantivul și adjectivul în limba ucraineană contemporană are ținută științifică ireproșabilă, discursul este adecvat la natura problemelor cercetate, normele și standardele de cercetare sunt respectate. Prin tema propusă autorul studiului și-a asumat provocări complexe, pe care le-a rezolvat într-o manieră profesionistă. Contribuția personală a autorului, argumentarea, rigoarea științifică a interpretărilor, stilul sobru și exact sunt, fără îndoială, trăsături definitorii ale acestei cărți, care dobândește, astfel, o dimensiune teoretică și didactică de nivel academic.

